

~~23 autres volumes du n° 641 commencent la gauche de la planche qui se trouve sur 2 chaises entre la table de M.r Grosset et la petite table.~~

=

~~Est-ce Phocas ?~~

~~Est-ce Donatus ?~~

HABES IN HOC VOLVMINE LECTOR OPTI

me diuina Lactātii Firmiani opa nup
p Janū Parrhasiū accuratissime ca
stigata: graeco integro adiūcto: qđ
in aliis cū mācū. tū corruptū ineni
tur. In hoc vero emēdatissimū i
uenies. Eiusdē Epitome. Car
mē de Phoenice. Carmē de
Resur. Dñi. Habes etiam
Joan. Chry. de Eucha. quā
dam expositionem ⁊ in
eandē materiā Lau.
Val. sermonē hēs
Phi. adhortatio
nē ad Theodo.
⁊ aduersus gē
tes Tert. apo
logeticō hēs
qз tabulaз
nouiter i
pressaз.

EPISTOLA

Ioannes Tacuinus Reuerendis. In Christo patri: & Domino D. Marco sanctæ Mariæ in porticu Diacono Cardinali Cornelio S.P.D.

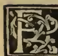
Olebant Romani illi prisci frugalitatis: & disciplinarum omnium cultores Amplissime ac gloriosissime Cardinalis: eos clientes suscipere: quos patrocinio suo dignos arbitrabantur: illosq; sanctius chariusq; habere: q̄ cognatos & affines omnes: quem morem præclarissimum a Corneliis uestris longa serie per manus traditum ueluti peculiarem adhuc retinet Venetiis inclyta illustrisq; familia tua. Siquidem sub eius tutela: ac benignissimo patrocinio: & interdum contubernio innumerabiles homines doctissimi: & omnium laudatarum artium peritissimi: uirtutes: ac liberalitatem uestram admirati esse uoluere. In quorum numero (ut Ennium illum Aphricani Scipionis generis uestri principis haud pœnitendi aliosq; post illum prætereа) occurrit in primis recenti memoria Pomponius ille lætus Romani paulo ante Gymnasii princeps: cuius morte latina lingua multum amisit qui quo tempore Venetiis egit: nusq̄ per triennium nisi in ædibus uestris esse uoluit. Idem etiam fecit Gregorius Tiphernas: Idem Franciscus Philelphus. Idem Georgius ille Merula omnium sui sæculi eruditissimus: Idem Georgius Trapezuntius: Mattheus Siculus: ac Paulus Marsus: qui etiam clarissimo Equiti senatoriq; nobilissimo Georgio Cornelio patri Reueren. D. tuæ enarrationes illas luculentas in Ouidii fastos dicauit: His etiam nostra memoria addendus uidetur Nursius ille Veronensis poeta elegantissimus: qui clarus uirtute multiuga: & qui mores hominum multorum nouit & urbes: in ædibus ac rebus uestris iamdiu consenuit & uiuit nūc aura benignissima gloriosissimę Reginę uestræ Cypriæ. His etiam non in postremis annumerandus uidetur Bartholomæus Merula: quem tua amplitudo uel ab ipsis Crepundiis in studiis prius grammatices: deinde etiam Eloquentiæ præceptorem habuit minime proletarium: Nunc ea ad Cardinalatus fastigiū effectum secretis utitur: si nuq; ueluti parentem benignissime fouet maioraq; illum in dies ductu & auspiciis Reueren. D. tuæ consecuturum omnium est opinio certissima: præceptoribus siquidem ac parentibus omnia debemus: nouit enim ea in homine (quod paucis concessum est) per annos quatuordecim: & amplius integritatem summam: religionem conspicuam: mores sanctissimos: elegantiam: eruditionem: doctrinamq; excellentem. Alios etiam prætereo multiscios clientes uestros inter quos me quoq; in angulo patrocinii gentis Corneliæ iampridem locatum non parum me assecutum esse arbitror: q tutela uestra me dignum esse iudicastis: cuius mansuetudinis & humanitatis ego quoq; pro uirili parte enti debeo ne ingratus aut immemor fuisse uidear: Nam cum proxime opus Lactantii Firmiani exactissima cura emendandum imprimendumq; curauerim: addiderimq; opusculum elegantissimum Ioannis Chrysostomi de cœna Domini: Necnon: Laurentii Vallensis de sacramento Eucharistię oratiunculam: & Sermonem cuiusdam ad quendam Iudæum de fidę Christiana cum appendice & coronide Apologetici libelli Tertuliani præsbyteri Carthaginensis: qui sub Seuero & ac Apronio Caracalla floruit: studui labores istos tuæ amplitudini dicare Cardinalis ac Domine Reueren. Quoniam doctos amas: religionem Christianam tueris: cum sis ipse religiosissimus. Ideo opus hoc diuinarum institutionum cum reliquis dignum auribus tuis emendatum mitto testorq; quoquo modo possum meam erga Reueren. D. tuam ac domum Corneliam: cui addictus sum ac iampridem auctoratus, fidem, amorem, & obseruantiam: Tuæ igitur fuerit amplitudinis: & humanitatis hilari (ut soles) uultu munusculum suscipe a deuotissimo cliente & Seruulo Ioanne Tacuino Tuo: eiusq; animum deditissimum metiri magisq̄ laborem hunc nostrum: meminisseq; Plynianum illud: Et diis lacte rusticos multasq; gentes supplicare: & mola tantum salsa litare: qui non habent thura: nec ulli fuisse uitio Deos colere quoquo modo posset. Valebit igit̄ q̄ fœlicissime Reuerē. D. tua q̄ ꝓpediē alia his longe maiora: & uberiora opa expectabit. Venetiis annos. M.CCCCC.X. quartodecimo kalen. Ianuarias.

IOAN. PETRVS VALERIANVS.

Lacteus in lucem quoties Lactantius almam.
Prodiit, excussis dentibus ora tulit.
Est itaq; explicito nunq̄ sermone locutus:
Nec bene Romano: nec bene Cecropio.
Vir bonus ut doluit sortem Tacuinus iniquam:
Qui bene sanarent: apposuit medicos.
Authoris præstans igit ut facundia tanti:
Integra compositus dentibus ora feret.

ELENCHOS HVIVS OPERIS

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS

Irmianus q & Lactātius Arnobii discipulus, sub Diocletiano principe accitus cū Flabo grāmatico, cuius de medicinalib⁹ uersu cōpositi extāt libri Nicomediæ rhethoricā docuit, ac penuria discipłoꝝ ob græcā uidelicet ciuitatē: ad scribēdū se cōtulit. Hēm⁹.n. Symposiū qd adolescētulus scripsit Aphricæ, & Odeporicō de Aphrica usq; Nicomediā hexametris scriptū uersibus, & aliū librū q īscribit grāmaticus: & pulcherrimū de ira Dei & Inst. diuin. aduersus gētes libros. vii. Epitomē eiusdē opis in libro uno acephalon, & ad Asclepiadē libros duos. De ꝑsecutiōe librū unū, ad Probū epistolaꝝ lib. iiii. ad Seueꝝ Epist. li. ii. ad Demetriū auditorē suū Epist. li. ii. ad eūdē de opificio Dei uel formatiōe hoīs, librū unū. Hic in extrema senectute magister Crispi Cæsaris filii Constātini in Gallia fuit, qui postea a patre interfectus est.

¶ L. Cœ. Lactantii Firmiani De diuinis institutionibus aduersus gentes Index primi libri. ad car. Ii

Quomodo

Quod

De impia

¶ L. Cœ. La. Fir. de uero cultu li. vi. idex. ad Car. LXXXIX.

Vod innocẽtia uerissimus Dei cultus est, quam carnalis homo corpori deditus nescit. Caput primum.
Qđ Deus nec esurit, nec sitit, nec in tenebris est, ut ei oporteat hostias

Quod

L.Cœ.Lactātii Firmiāi de opificio dei uel formatione hoīs index. pag.cxxxvi.

ftatur,qđ cũ uerissime dicať,tñ ista exiliter ĩtẽdit aduersus eũ pħm ut somnia/ re potius q̃ litigare,ne dicam disputare,uideatur. Cap. II.

Scribit de diluuio tpe Deucaliõis:& qd antea dixerit de diluuio oblit⁹ eẽ digno/ (scitur.Cap. II.

Errata tertii libri.

P Rimus error in phia,ę qñ dicit ſi ãtipodes eẽnt capita deorsum hẽrẽt pedes uero sursum.Et ubi uere sint ãtipodes,ibi doceť. C.XXIIII.

Secũdus qñ Platoni dat uitio eũ audisse dicere mřimõia esse cõia, sed tam illustrẽ philosophũ nequaq̃ intellexit. Cap. XXI.

Sequiť defensio Platonis aduersus Aristotelẽ.qui Platonẽ ipsum & Socratem re prehẽdit,quod uoluerit uxores esse cõmunes. Cap. XXI.

Item Platonis alia defensio contra Aristotelem,qui illum & Socratem dãnat qđ uoluerit facultates esse communes. Cap. XXI.

Tertius qñ dixit oẽm pħiã abiiciẽdã,& eã ꝓlixius ĩsectať de laudibus Socratis & (Platonis. Cap. XXIIII.

Quarti libri errata.

P Rimus quando spiritus sancti omnino negat substantiam, & ibi incipit tractatus de trinitate personarum. Cap. VI.

Secundus error quando dixit ex Deo Deum.i.filium ex prolatione po tuisse generari. Cap.VIII.& ẽt.XIII.& Cap.VII.

Tertius error quando ait ꝙ pater filium,& filius patrem facit. Cap. XXI.

Quartus est quãdo ait ꝙ integrum corpus Cristi e patibulo tractũ est: ne læsum & minutum ad resurgendum inhabile redderetur. Cap. XXV.

Quintus error est qñ dicit Christũ in Galilea profectũ noluisse se iudæis ostẽde/ re,ne adduceret eos in penitentiam,& improbos resanaret. Cap. XX.

Sextus error ẽ qñ dicit pilatũ ĩ xp̃m mortis ĩnĩam nequaq̃ ptulisse.Cap. XVIII.

Septim⁹ error qñ dicit xp̃m ĩ pricipio adolescẽtiæ a ioãne eẽ baptizatũ.Ca. XV.

Octauus error est quando dicit nihil credendum quod oculis mortalibus cerniť quia mortale sit necesse est. Cap. XXIIII.

Nonus error est quando dicit Deum uirtutem docere nõ posse,quia expers cor/ poris non faciet quæ docebit. Cap. XXIIII.

Decimus quando dicit Christum soluisse legem Moysi. Cap. XVII.

Libri sexti errata.

P Rimus error est quando dicit eos esse stultissimos:q candelas & cœreos in ecclesia succedunt. Cap. II.

Scđs error ẽ qñ dicit ñ eẽ cõgruẽs deũ ĩ nřm adiutoriũ ĩuocari. Cap.ulti.

Rephẽdit Lactãti⁹ Ci.qđ dixerit eũ uiꝝ bonũ eẽ:q ꝓsit qb⁹ possit:& noceat nemi ni nisi lacessit⁹ iniuria:sed ibi Ci.defendiť.Lactãti⁹ uero iuř rephẽdiť.C.XVIII.

Quartus qñ dicit si qs liberos ob pauperiẽ nõ poterit educare, sancti⁹ est i ut se ab uxoris cõgressiõe cõtineat q̃ sceleratis manib⁹ Dei opa corrũpat. Cap. XX.

Disputatio pulchra ubi Lactãtius rephẽdit Ciceronẽ nõ recte sensisse đ liberalita te & hospitalitate:& mlti aliis:ueꝝ calũniator ẽ nõ ueritatis assertor.Ca.XII.

Errata septimi libri.

P Rim⁹ error ẽ qñ diť cõpletis sex milib⁹ ãnoꝝ mũdũ desituꝝ eẽ.c.XIIII.

Secundus dũ dicit ꝙ oĩs expectatio de fine mũdi non amplius esse q̃ du centorum uidetur annorum.Eodem loco. Cap.XXII.

Tertius error:& diridendus est dum dicit, incolumi urbe Roma de interitu mundi nihil esse metuendum. Cap. XXV.
Quartus de diuinatione & astrologia multa incidenter & pulchra dicuntur per Lactantium: nescitur quo oraculo diuinare præsumpserit. Cap. XV.
Quintus quando de fine septimi millesimi: & fine ducētorum annorum sibimet aduersatur & contradicit. Cap. XXV.
Sextus quando mille annos illos famosissimos quibus diabolus carcerandus est. quid sibi uelint non intelligit sed delirat. Cap. XXIIII.
Septim⁹ qñ dicit hoīes post iudiciū ad paradisū deliciarū redituros. Cap. XXVI.
Octauus error est (fortasse somniarat) quando dicit Romanorum imperium in Asiam reuersurum iterum. Cap. XV.
Nonus quando dicit q̄ qui in Dei iuditio erunt uiui, nequaq̄ morientur, sed per mille annos infinitam multitudinem generabunt. Cap. XXIIII.
Decimus est qñ dicit q̄ gētes in iudicio nō extinguent̄ oīno. Cap. XXIIII.
Vndecimus est quando dicit q̄ peracto iudicio ciuitas sancta pulcherrima a Deo in medio terre constituetur. Cap. XXIIII.
Duodecimus error est qñ implicat in suis eloquiis duos in fine mundi antichristos esse uenturos, nec imprudens errorem suū percipit. Cap. Vltimo.
Decimus tertius qñ cœlum medium intempesta nocte & non ex tenebrosa aperiri debere quando dominus ad iudicium uenerit. Cap. XIX.
Decimus quartus qñ putat dñm Christū comitātibus angelis aduersum antichristū in aerē descēsurū, & quarto p̄lio illū supare debere. Cap. XIX.
Decim⁹ quintus est qñ credit añ diē iudicii Christū uēturū de cœlo cū Antichristo cōflicturū, & ita aduētus duos īprudēs ponit admodū ꝓpiquos. Ca. XXIII.
Decimus sextus quia contra Platonem disserere & disputare de mundo contendit sed friuolis & exilibus nimium argumentis. Cap. I.
Decimus septimus quando dicit in resurrectione uniuersali nō erit caro illa quā Deus homini superiecit huic terrenæ similis. Cap. XXIIII.
Decim⁹ octau⁹ qñ dicit Deū in fine mūdi facturū ne sol p triduū occidat, & de Lactātii eloquētia uideat̄ qd Seneca multis annis añ p̄nserat. Cap. penul.
Decimus nonus error est quando non a Deo iudicandos dicit, sed tantum eos q in Dei religione uersati sunt. Cap. XXV.
Vigesimus error est quando dicit q̄ illi quos plena iustitia & maturitas uirtutis incoxit ignem iudicii non sentient. Cap. XX.
Vigesimus primus error est quando dicit animas usq̄ ad diem iudicii in una communi custodia detineri reclusas. eodem.
Vigesimus secundus est quando dicit q̄ qui ab inferis suscitabuntur, hi præerūt uiuentibus ueluti iudices. Cap. XXIIII.
Vigesimus tertius est quando credit ætatem auream propositam a poetis esse uetam: & eam quidem post diem iudicii esse futuram. Cap. II.
Vltimus error est quando dicit duo iudicia uniuersalia, duasq̄ resurrectiōes uniuersales esse futuras. Tempus autem intermedium esse mille annorū plenū oī iustitia & pace, omnibusq̄ delitiis, quo tēpore finito scilicet in fine septimi millesimi soluetur diabolus & persequetur fideles ut prius. Cap. ulti.

FINIS

L. COELI LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM, ADVERSVS GENTEIS. DE FALSA RELIGIONE LIBRI PRIMI, PRÆFATIO, AD IMPERATOREM CONS.

¶ Quanti sit & fuerit semper cognitio ueritatis. Et ꝙ nec sine religione sapientia, nec sine sapientia sit probanda religio. Cap. I.

AGNO & excellēti ingenio uiri: cum se doctrinæ penitus dedissent, quicquid laboris poterat impendi: contemptis omnibus publicis: & priuatis actionibus, ad inquirendæ ueritatis studium cōtulerunt. Existimantes multo esse præclarius, humanarū diuinarumq; rerum, inuestigare ac scire rationem: q̃ aut struendis opibus, aut cumulādis honoribus inhærere. Quibus rebus quoniā fragiles terrenæq; sunt, & ꝑ ad solius corporis ꝑtinent cultū, nemo melior, nemo iustior fieri pōt. Erant quidem illi ueritatis cognitione dignissimi: quā scire tantopere cupierunt, atq; ita ut eā rebus omnibus anteponerent. Nam & abiecisse quosdā res familiares suas: & renūciasse uniuersis uoluptatibus cōstat: ut solam nudāq; uirtutem, nudi expeditiq; sequerentur: tn̄ apud eos uirtutis nomen atq; authoritas ualuit: ut in ea omne summi boni præmium prædicarent. Sed neq; adepti sunt id quod uolebant: & operam, simul atq; industriā ꝑdiderunt. qa ueritas idest arcanū summi Dei, q̃ fecit oīa, ingenio ac propriis nō pōt sensibus cōpræhendi. alioqui nihil inter Deū hoīemq; distaret, si cōsilia & dispositiones illius maiestatis æternæ cogitatio assequeretur humana. Quodq; fieri nō potuit, ut homini ꝑ se ipsum ratio diuina innotesceret: nō est passus hoīem Deus lumē sapiētiæ requirētē diutius oberrare: ac sine ulla laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles: Aperuit oculos eius aliqñ: & notionem ueritatis munus suū fecit: ut & humanam sapiētiā, nullā esse mōstraret: & erranti ac uago uiā cōsequēdæ immortalitatis oñderet. Verum qm̄ pauci utūtur hoc cœlesti beneficio ac munere: ꝙ obuoluta iobscuro ueritas latet: eaq; uel cōtemptui doctis est, quia idoneis assertionibus eget: uel odio indoctis: ob insitā sibi austeritatē: quā natura hoīum procliuis in uitia pati nō pōt. Nā quia uirtutibus amaritudo permixta est: uitia uero uoluptate condita sunt: illa offensi, hac delinitī feruntur impræceps, ac bonorum specie falsi: mala pro bonis amplectunt̄. Succurrendū esse his erroribus credidi: ut & docti ad uerā, sapiētiā dirigant̄: & indocti ad uerā religionē. Quæ ꝓfessio multo, melior, utilior gloriosior, putāda est, q̃ illa oratoria: in qua diu uersati, nō ad uirtutē, sed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœlestibus

Oratores

Sapīa cū cūis opibꝰ honoribus ꝓstātior

Veritatis inquisitio

Phī quātoꝗ studio uirtutē sectarentur

Dei consilia cur hūana cogitatio non assequatur

Virtutibꝰ amaritudo ꝑmixta

differemus, quibus ad cultum ueræ maiestatis mentes hominum instruere possimus. Nec tam de rebus humanis bene meretur, qui scientiã bene dicendi affert q̃ qui piẽ atq; innocẽter docet uiuere, iccirco maiori in gloria philosophi, q̃ oratores fuerũt apud græcos. Illi.n.recte uiuendi doctores sunt existimati. Q d est longe præstabilius, q̃m bene dicere ad paucos pertinet, bene autẽ uiuere ad omnes. Multum tñ nobis exercitatio illa fictarũ litiũ contulit: ut nũc maiori copia & facultate dicendi cãm ueritatis peroremus, quæ licet possit sine eloquentia defendi: ut est a multis sæpe defensa: tñ claritate ac nitore sermonis illustranda, & quodã modo disserenda est, ut potẽtius in aĩos influat, & ui sua instructa, & luce orationis ornata. De religione itaq; nobis rebusq; diuinis instituit̃ disputatio. Nam si q̃dam maximi oratores, pfessionis suæ quasi ueterani: decursis operibus actionũ suarũ: postremo se philosophiæ tradiderunt, eãq; sibi requiẽ laborũ iustissimam putauerũt, si aĩos suos in earum rerũ quæ inueniri non poterãt inquisitione torquerent, ut nõ tam ociũ sibi, q̃ negociũ quæsisse uideantur. Et quidẽ multo molestius q̃ in quo fuerãt ante uersati: quanto iustius ego me ad illã piã, uerã diuinã sapientiam, quasi ad portũ aliquem tutissimum conferam? in qua oĩa dictu prona sunt: auditu suauia, fa cilia intellectu, honesta susceptu? Et si quidam prudentes & arbitri, æquitatis, institutiões ciuilis iuris compositas ediderũt, quibus ciuium dissidentium lites contentionesq; sopirent: quanto melius nos & rectius diuinas institutiones litteris prosequemur, in quibus non de stillicidiis aut aquis arcendis, de manu coserenda, sed de spe, de uita, de salute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut superstitiones mortiferas, erroresq; turpissimos sopiamus. Q uod opus nũc nois tui auspicio icoamus Cõstãtine Impator maxime. Q ui primus Romanoꝝ principũ, repudiatis erroribus, maiestatẽ Dei singularis ac ueri, & cognouisti & honorasti. Nã cũ ille dies fœlicissim⁹ orbi terraꝝ illuxisset: quo te De⁹ summus ad beatum imperii culmẽ euexit, salutarem uniuersis & optabilẽ principatum, præclaro initio auspicatus es. Cũ euersam sublatãq; iustitiã reducẽs: teterrimũ alioꝝ facinus expiasti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatẽ, uirtutẽ, diuturnitatẽ, ut eadẽ iustitia qua iuuenis exorsus es gubernaculum Reip. etiã senex teneas, tuisq; liberis, ut ipse a patre accepisti: tutelã Romani nois tradas. Nã malis, qui adhuc aduersus iustos, in aliis terrarum partibus sæuiunt, quanto serius, tanto uehemẽtius idem oĩpotens mercedẽ sceleris exoluet: quia ut est erga pios indulgẽtissimus pater: sic aduersus impios rectissimus iudex. Cuius religionem, cultumq; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem? quem alloquar? Nisi eum, per quem rebus humanis iustitia ac sapientia restituta est? Omissis ergo huiusce terrenæ philosophiæ authoribus, nihil certi asserentibus, aggrediamur uiã rectã, quos equidẽ, si putarẽ satis idoneos ad bñ uiuendum duces esse, et ipse sequerer, & alios ut sequerent̃ hortarer: Sed cũ inter se magna cõcertatione dissideãt, secũq; ipsi plærũq; discordent, apparet eoꝝ iter nequaq̃ esse directum, siquidẽ sibi quisq; ut est libitum, prũprias uias impresserunt, confusionemq; magnã quærentibus ueritatem reliquerunt. Nobis autem qui sacramentum ueræ religionis accepimus, cum sit ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem sapien-

Phi maiori in gla q̃ oratores

Oratores emeriti Phiæ se tradunt.

Cõstãtin impa. xpianoꝝ omnium primus

tiæ, ducemq; ueritatis deum sequamur, uniuersos sine ullo discrimine, uel sexus, uel ætatis ad cæleste pabulum conuocamus. Nullus enim suauior animo cibus est, q̃ cognitio ueritatis. cuius asserendæ, atq; illustrandæ semptem uolumina destinauimus: q̃uis ea res infiniti pene sit operis & immensi, ut siquis hæc dilatare atq; exequiplenissime uelit, tanta illi rerum copia exuperet: ut nec libri mundum, nec finem reperiat oratio. Sed nos iccirco breuiter omnia colligem9, q; omnia quæ allaturi sumus tam clara sunt, & lucida, ut magis mirum esse uideatur, tam obscuram uiri hominibus ueritatem, & his præcipue, qui sapientes uulgo putantur, uel q; tantũ modo instruendi nobis homines erunt, hoc est ab errore, quo sunt implicititi, ad rectiorem uiam reuocandi. Quod si fuerimus (ut spero) assecuti mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum fontem ac plenissimum, cuius haustu, atq; potu, conceptam uisceribus sitim sedent, ardoremq;, restinguant. Eruntq; illis omnia facilia, prona manifecta, modo ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinam, legendi, uel audiendi patientiam commodare. Multi enim uariis superstionibus pertinaciter inhærentes obdurant se contra manifestam ueritatem: non tam de suis religionibus, quas praue asserunt benemeriti: de se male, qui cum habeant iter rectum, deuios sequntur amfractus: planum deserunt, ut per præcipitium labantur. lucem relinquunt, ut in tenebris cæci ac debiles iaceant. His consulendum est, ne contra se pugnent, uelintq; se tandẽ ab inueteratis erroribus liberari, quod utiq; facient, si quare sint nati aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis est causa, ignoratio sui, quam siquis cognita ueritate discusserit, sciet quo referẽda, & quemadmodum sibi uita degenda sit. Cuius scientiæ breuiter summam circunscribo, ut neq; religio ulla sine sapientia suscipienda sit: nec ulla sine religione probanda sapientia.

Veritatis cognitio suauis.

Religio sine sapiẽtia suscipiẽda non est.

¶ De errore philosophorum euacuantium prouidentiam, & publica statuentium fide. Cap. II.

SVscepto igitur illustrandæ ueritatis officio: non putaui adeo necessarium ab illa qõne principium sumere: quæ uidetur prima esse, natura siue prouidentia, quæ rebus omnibus consulat, an fortuitu, uel facta sint omnia uel regantur? Cuius sententiæ author est Democritus: Confirmator Epicurus, Sed & antea Protagoras, qui deos in dubium uocauit, & posteà Diagoras qui exclusit, & alii nonnulli, qui non putauerunt deos esse, quid aliud effecerũt, nisi ut nulla eẽ prouidentia putaret? quos tñ cæteri philosophi ac maxime Stoici acerrime retuderunt: dicentes nec fieri mundũ sine diuina rõne potuisse, nec constare, nisi summa rõne regeret. Sed &. M. Tullius q̃uis academicæ disciplinæ defensor esset; De ꝓuidẽtia gubernatrice rerũ, & multa sæpe disseruit, stoicorũ argumenta cõfirmans, & noua ipse asserẽs plurima, quod facit, tũ in oĩbus suæ philosophiæ libris, tum maxime in his, qui sunt de natura deorũ. Nec difficile sane fuit paucorũ hoĩum praue sentientium redarguere mendacia, testimonio philosophorũ atq; gentium in hac una re non dissidentium. Nemo est. n. tam rudis, tam feris moribus, qui non oculos suos in cælum tollẽs, tãetsi nesciat cuius dei ꝓuidẽtia regat hoc oẽ, quod cernitur, aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, cõparatione. Nec posse fieri, quin id

Prouidentiã a qb9 sublata.

Prouidentiã consensus hominũ probat

quod mirabili ratione constat: consilio maiori aliquo fit instructum. Et nobis utiq; facillimum est exequi hanc partem, quamlibet copiose. Sed quia multum inter philosophos agitata res est, & prouidentiam tollentibus satis responsum uidet ab hominibus argutis, & eloquentibus, & de solertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere nos necesse est: Omittamus hanc in præsenti quæstionem, quæ cum cæteris sic cohæret, ut nihil a nobis differi posse uideatur, ut non simul de prouidentia differatur.

¶ An potestate unius dei mundus regatur, an multorum. Cap. III

Dei unus an plures.

SIt igitur nostri operis exordium quæstio illa consequens ac secunda. Vtrum potestate unius dei mundus regatur, an ne multorum? nemo est quidem qui sapiat, rationemq; secum putet, qui non unum deum esse intelligat, qui & condiderit omnia & eadem qua condidit, uirtute moderetur. Quid enim multis opus est ad mundi regimen sustinēdum? nisi forte arbitremur si plures sint, minus habere singulos neruorum atq; uirium? Quod quidē faciunt hi, qui esse multos uolunt, quia necesse est imbecilles esse, siquidem singuli sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autem, quid est æterna mens, ex omni utiq; parte perfectæ consumatæq; uirtutis est. Quod si uerum est, unus sit necesse est. Potestas enim uel uirtus absoluta, retinet suam propriam firmitatem, Id autem solidum extimandum est, cui nihil decedere, id perfectum, cui nihil possit accedere. Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius orbis habeat imperium? Neq; immerito, cum illius sint, quæ ubiq; sunt omnia: cum ad eum solum omnes undiq; copiæ congregantur. At si plures partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium singuli habebunt. Cum intra præscriptam portionem se quisq; contineat. Eodem etiam modo: si dii plures sint minus ualebunt: aliis tantundem in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura non potest esse nisi, in eo in quo totū est, non in eo in quo pars exigua de toto ē. Deus uero si perfectus est (nāperfectus est) ut esse debet: non pōt esse nisi unus, ut in eo sint oia. Deorum igitur uirtutes: ac potestates infirmiores sint necesse est, quia tātum singulis decrit, q̄tum in cæteris fuerit, ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod illa summa rerū potestas ac diuina uis ne semel quidem diuidi potest? Quicquid.n. capit diuisionem, & interitum capiat necesse est. Si autē interitus procul est a deo, quia incorruptibilis est & æternus, consequens est, ut diuidi potestas æterna non possit. Deus ergo unus est, si nihil aliud esse potest, quod tātundē capiat potestatis. At hi bene q multos esse arbitrant. Officia inter se dicunt esse partitos, de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim: quod ad præsentem locum pertinet teneo. Si partiti sunt officia inter se, eodem reuoluitur res, ut ex his quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui cessantibus cæteris, non potest omnia gubernare, Ita fit: ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis opus sit, q̄ imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta uis ptāsq; sit diuinæ maiestatis intelligit, si existimat singularem deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse: quē fecit. At si concipiat animo, quanta sit diuini

Solidū qd Perfectū quid.

Dei potestas diuidi non pōt.

huius

huius operis immensitas, cum antea nihil esset, tamen uirtute atq; consilio dei ex nihilo esse conflatam: quod opus nisi ab uno inchoari perficiq; non potuit, iam intelliget multo facilius ab uno regi, quod est ab uno cõstitutũ. Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidẽ tã immensum opus mũdi, nisi a pluribus potuisse, quãlibet multos, quamlibet magnos faciat, quicquid in multis magnitudinis, potestatis, uirtutis, maiestatisq; posuerit, id totum in unum confero, & in uno esse dico, ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec excogitari, nec dici potest. Qua in re, quoniã & sensu deficimus & uerbis, quia neque tantæ intelligentiæ lucem, pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipsum intelligere nos oportet, ac dicere. Video rursus quid e contrario dici possit. Tales esse illos plures, qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, q; singulorum potestas progredi longius non ualebit, occurentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim, ut suos quisque limites, aut transgredi nequeat, aut si transgressus fuerit, suis alterũ finibus pellat. Non uident, qui deos multos esse credunt, fieri posse, ut aliquid diuersum uelint, ex qua re disceptatio inter eos & certamen oriatur. Sicut Homerus bellantes inter se deos finxit, cum alii Troiam capi uellent, alii repugnarent. unius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi & singularum partium potestas ad unam prouidentiam referatur, non poterit summa ipsa constare ptãs, unoquoq; nihil curante amplius, quã quod ad eum proprie pertineat. Sicut ne res quidẽ militaris, nisi unum habeat ducem atq; rectorem. Quid si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei quot alæ? primum nec instrui poterit acies unoquoq; periculum recusante, nec regi facile, aut temperari, quod suis propriis consiliis utantur omnes, quorum diuersitates plus noceant, quam prosint. Sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summa cura referatur: uniuersa soluentur & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes, quoniam multa & uaria sunt ministeria membrorum; ut singulos corporis sensus, singulæ mẽtes regere credantur. Item multi affectus quibus commoueri solemus, uel ad iram, uel cupiditatem, uel lætitiam, uel metum, uel ad miserationem, ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Deorũ certamina.

¶ Quod sub uno eximio deo ꝑticulares plures esse non pñt. Cap. IIII.

Quod si quis profecto dicat, ne ipsam quidem, quæ una est habere uideatur, quod si in uno tempore tãtarum rerum gubernationem mẽs humana possideat, & uniuersis simul intenta est, cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi, a pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores deorum, ita eos præesse singulis rebus, ac partibus dicunt, ut tantum unus sit rector eximius. Iam ergo cæteri dii non erunt, sed satellites ac ministri: quos ille unus maximus, & potens omnium officiis his ꝑfecerit, ut ipsi eius imperio ac nutibus seruiant, si uniuersi pares non sunt, non igitur dii omnes sunt. Nec enim potest hoc idẽ esse quod seruit, & quod dominatᷣ. Nã si deus ẽ nomẽ summæ potestatis, incorruptibilis cẽ debet ꝑfectus, inpassibilis, nul

Deos plures cẽ sub uno eximio non posse.

læ rei subiectus. Ergo dii non sunt, quos parere uni maximo deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur hi, qui hoc ita putant, causam huius erroris paulo post aperiemus. Nunc uninatem diuinæ potestatis testimoniis comprobemus. Prophetæ qui fuerunt admodum multi, unnm deum prædicant, unum loquuntur, quippe qui unius dei spiritu pleni, quæ futura essent pari & consona uoce prædixerunt. At enim ueritatis expertes non putant his esse credendum. Illas enim non

Prophetarũ fides eleuabatur.

diuinas sed humanas uoces fuisse aiunt, uidelicet quia de uno deo præconium faciunt, aut insani, aut mendaces fuerunt. At qui impleta esse in plærisq; cottidie illorum uaticinia uidemus, & in unam sentẽtiã congruens diuinatio docet non fuisse furiosos. Q uis enim mentis emotæ, non modo futura præcinere, sed etiam cohærentia loqui possit? Num ergo fallaces erant qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum fuit, q̃ ratio fallendi? cum cæteros ab omni fraude cohiberent. Iccirco enim a deo mittebantur, ut & præcones essent maiestatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas fingendi, ac mentiendi eorum est, qui opes appetunt. Lucra desiderant, quæ res proculdubio ab illis sanctis uiris absuit. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitæ necessariis, non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent, contenti ex temporali cibo, quem deus subministrasset, & hi non modo quæstum ullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem. Amara sunt enim uitiosis, ac male uiuentibus præcepta iustitiæ. Itaq; hi quorum peccata arguebantur, & prohibebantur, excruciatos eos acerbissime necauerunt. Ergo a quibus absuit studium luceri, absuit etiam uoluntas peccandi & causa fallendi. Q uid, quod aliqui eorum principes, aut ẽt reges fuerunt, in quos cadere non posse suspitio cupiditatis ac fraudis, & tamẽ præconiũ dei singularis, eadem, quuam cæteri diuinatione fecerũt?

Lucri studii mẽtiẽdi uolũtatem parit.

¶ De testimoniis poetarum. Cap. V.

SEd omittamus sane testimonia prophetarum, ne minus idonea probatio uideatur esse, quibus ab his omnino non creditur. Veniamus ad auhtores, & eos ipsos ad ueri probationem testes citemus, quibus contra nos uti solent, poetas dico ac philosophos, ex his unum deum probemus necesse est. Non quod illi habuerint cognitam ueritatem, sed quod ueritatis ipsius tanta uis est, ut nemo possit esse tam cæcus, qui non uideat ingerentem se oculis diuinam claritatem. Poetæ igitur, q̃uis deos carminibus ornauerint, & eorum res gestas amplificauerint summis laudibus, sæpissime tamen confitentur spiritu uel mente una, contineri regiq; omnia. Orpheus, qui & uetustissimus poetarũ, & æqualis ipsorum deorum. Siquidem traditur inter argonautas cum Tyndaridis & Hercule nauigasse, Deum uerum πρωτόγονον & magnum primo genitum appellat, q̃ ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata. Eundem etiam φανῆτα, idest apparentem nominat. quoniam cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit & extiterit. Cuius originem atque naturam, quia concipere animo non poterat, ex aere immenso natum esse dixit. πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός, idest principio genitus Phaeton longo aere natus. Aliud enim amplius quod diceret, non habebat. Hunc ait esse omnium deorum parentem, quoq; cã cælũ cõdiderit,

Dei prouidẽtia mundũ regi.

Orpheus poetarũ antiquissimus unus argõautarum.

Planeta quẽ dixerit Orphe.

derit liberisq; pspexerit, ut haberēt habitaculum sedemq; communem ἔκτισ' ἐν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.i.condidit immortalibus domū incorruptibilem. Natura igit & ratione ducente intellexit esse præstantissimam potentiam cæli: ac terræ conditricem. Non poterat.n. Iouem dicere esse principē rerum, qui erat Saturno genitus, neq; Saturnū ipsum, qui cælo natus ferebatur. Cælū autem tanq̄ Deū primū cōstituere nō audebat, qđ uidebat esse elementū mūdi. qđ ipsum eguerit authore. Hæc eum rō pduxit ad illū deū primogenitū, cui assignat, & tribuit principatū. Homerus nihil nobis dare potuit, quod ptineat ad ueritatem, qui humana potius q̄ diuina conscripsit. Potuit Hesiodus, qui deoꝝ generationem unius libri opere complexus est. Sed tñ nihil dedit, nō a deo conditore sumēs exordiū, sed a Chao quod est rudis inordinatæq; materiæ cōfusa congeries, cū explanare añ debuerit chaos ipsum, unde qñ, quomodo esse aut constare cœpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice, disposita: ordinata, effecta sunt oīa, sic ipsam materiam fictā esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hanc nisi Deus fecerit? cui⁹ potestati subiacēt oīa. Sed refugit hoc ille dum horret incognitam ueritatē. Non.n. musaꝝ instinctu, sicut uideri uolebat, in Helicone carmen illud effudit, sed meditatus uenerat & paratus. Nostrorum primus Maro non longe fuit a ueritate, cuius de summo Deo quem spiritum ac mentem nominauit hæc uerba sunt. Principio cælum ac terras camposq; liquentes. Lucentemq; globum lunæ titaniaq; astra. Spiritus intus, alit, totamq; infusa per artus. Mens agitat molem, & magno se corpe miscet. At neqs forte ignoret quis nā esset illi spiritus, q tātum haberet potestatis, declarauit alio loco dicens. Deum nanq; ire p omnes, terrasq;, tractusq; maris, cęlūq; pfundum. Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne feraꝝ. Quēq; sibi tenuis nascentem arcessere uitas. Ouidius quoq; in principio præclari operis sine ulla nōis dissimulatione a deo quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem uocat, mundum fatet instructū. Quod si uel Orpheus, uel hi nostri quæ natura ducēte sensetūt in perpetuū defendissent, eandem quam nos sequimur doctrinam comprehensa ueritate tenuissent. Sed hactenus de poetis, ad philosophos ueniamus, quorum grauior est authoritas, certiusq; iudicium, quia non rebus cōmentitiis sed inuestigandæ ueritati studuisse credunt. Thales Milesius (q unus e numero septem sapientium fuit, qui primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquam dixit aqua nata sunt omnia. Deum autem esse mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiam omnium reꝝ posuit in humore, principium causamq; nascendi posuit in deo. Pythagoras ita diffiniuit quid esset Deus, animus qui p uniuersas mundi partes omnemq; naturam commeans: atq; diffusus, ex quo omnia quæ nascuntur animalia: uitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem: quæ per seipsum moueatur. Antisthenes multos quidem esse populares deos, unum tamē naturalem, summæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt esse summum Deum, cui opinioni poeta noster assensit. Tum pater omnipotens fœcundis hymbribus æther. Coniugis in gremiū lætæ descendit, & omnes Magnus alit, magno permixtus corpore fœtus. Chrysippus naturalem uim diuina ratione pdictam, interdum diuinam necessitatem Deum pdicat. Item

Homer. humana potiusq̄ diuina cōscripsit.

Hesiodi Theogonia.

Chaos qđ

Verg. Aeneid. vi

Ouid. præclarum opus metamor.

Thales milesius.

Deus qđ

Ether summus deus

Verg. loco

Fatalis necessitas

Zenon diuinam naturaleq; legem. Hoꝝ.n.oium sententia quis sit incerta, eodem tñ spectat, ut puidentiã unam esse consentiant, siue.n.natura, siue æther, siue rõ, siue mens, siue fatalis necessitas, siue diuina lex: siue quid aliud dixeris, idẽ est quod a nobis dicitur Deus. Nec obstat appellationũ diuersitas, cũ ipsa significatiõe ad unum oia reuoluanť. Aristoteles q̃uis ipse secũ dissideat. ac repugnantiã sibi & dicat & sentiat, in summũ tñ unam mẽtem mundo pesse testať. Plato q omnium sapientissimus iudicatur, monarchiã plane apteq; defendit, nec æthera aut rõnem, aut naturam, sed ut est Deum noiat ab eo mundum hunc perfectum atq; mirabilem esse fabricatũ. Quem Cicero secutus atq; imitatus in plurimis Deum freq̃nter confiteť, ac supremum uocat in his libris, quos de legibus scripsit, ab eoq; regi mundum argumentať, cum disputat de natura deoꝝ hoc mõ. Nihil est pstantius Deo, ab eo igitur mũdum regi necesse est. Nulli igitur est naturæ obediẽs aut subiectus Deus. oẽm ergo regit ipse naturam. Quid autem sit Deus in consolatiõe diffinit. Nec uero Deus ipse q intelligitur a nobis, alio mõ intelligi põt nisi mens soluta quædã & libera & segregata ab omni cõcretione mortali, oia sentiens & oia mouens. Annæus quoq; Seneca q ex Romanis uel acerrimus stoicus fuit, q̃ sæpe summũ Deum merita laude prosequtur. Nam cũ de immatura morte dissereret. Non intelligis inqt authoritatẽ ac maiestatẽ iudicis tui rectoris orbis terraꝝ cęliq; & deoꝝ oium Dei, a quo ista numina q̃ singula adoramus & colimus suspẽsa sũt. Item in exhortationibus. Hic cũ prima fundamẽta mollis pulcherrime iaceret, & hoc ordiretur quo neq; maius quicq̃ nouit natura, nec melius ut oia subducibus suis irent, q̃uis ipse p totum se corpus intenderat, tñ ministros regni sui deos genuit. Et q̃ multa alia de Deo nostris similia locutus est, quæ nunc differo, quæ aliis locis oportuniora sunt. Nunc satis est demostrare summo ingenio uiros attigisse ueritatem ac pene tenuisse, nisi eos retrorsum infucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset, qua & deos alios esse opinabantur. Et ea quæ in usum hominis Deus fecit tanq̃ sensu prædita essent, pro diis habenda & colenda credebant.

Aristoteles ipse secum dissentit. Plato oium sapientiss.

Deus qd.

Seneca stoicorum romani generis acerrimus.

¶ De testimoniis prophetarum & philosophoꝝ & de testimoniis Cottæ pontificis Trismegisti, & de decem Sibyllis. Cap. VI.

Nunc ad diuina testimonia transeamus, sed prius unũ pferã, qd est simile diuino, & ob nimiã uetustatẽ, & q is quem noiabo, ex hoibus inter deos relatus est. Apud Ciceronẽ. C. Cotta põtifex disputãs cõtra stoicos de religiõibus & de uarietate opinionũ, quæ solent esse de Diis ut more academicoꝝ oia faceret incerta, quinq; fuisse Mercurios ait & enumeratis p ordinẽ q̃tuor, qntũ fuisse eũ, a quo Argus occisus sit: ob eamq; cãm in Ægyptũ pfugisse, atq; ægyptiis leges ac lr̃as tradidisse. Hunc ægyptii Thoth appellãt, a quo apud eos primus anni sui mensis.i. sẽptẽber nomen accepit. Idẽ condidit oppidũ, qd etiã nũc græce uocatur Mercurii ciuitas, & saitæ serua͂t: & colũt eũ religiose. Qui tametsi hõ fuerit antiq̃ssimus tñ & instructissimus oĩ genere doctrinæ, adeo ut ei multaꝝ reꝝ & artiũ sciẽtia Trismegisto cognomen imponerẽt. Hic scripsit libros & qdẽ multos, ad cognitionẽ diuinaꝝ reꝝ ptinẽtes in q̃bus maiestatẽ sũmi ac singularis Dei asserit, hisdẽq; noib⁹ appellat q̃bus nos

Mercurii quinq;.

Trismegistus qui & unde

deum & patrem, ac nequis nomen eius requireret, ἀνώνυμον .i. sine nomine esse dixit eo ꝙ nois proprietate non egat, ob ipsam .s. unitatem, ipsius hæc uerba sunt. ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος ὄυπρος δέ εἶται, ἔστι ὢρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. i. Deus aũt unus unus autem nomine non eget, est.n. qui est sine nomie. Deo igitur nomen non est, quia solus est, nec opus est proprio uocabulo, nisi cum discrimen exigit multitudo, ut unamquãq; personam sua nota & appellatione designes. Deo autem quia semper unus est, proprium nomen est Deus. Super est de responsis carminibusq; sacris testimonia, quæ sunt multo certiora proferre. Nam fortasse hi cõtra quos agimus, nec poetis putant esse credendum, tanquam uana fingentibus, nec philosophis qui errare potuerunt, quia & hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud græcos quidem neq; apud latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos ad. C. Cæsarem scripsit pontificem maximum, cum de quindecim uiris loqueretur: sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllæ, sed appellari uno nomine sibyllinos, ꝙ omnes fœminæ uates: Sibyllæ sunt a uersibus nuncupatæ, uel ab unius Delphidis nomine, uel a consiliis deoꝝ denunciandis. σιούς. enim deos non θεούς. & consilium non βουλὴν sed βύλλαν appellabant æolico genere sermonis. Itaq; sibyllam dictam esse quasi σιοβουλήν. Cæteꝝ Sibyllas decẽ numero fuisse, easq; oẽs enumerauit sub authoribus, qui de singulis scriptitarunt. Primã fuisse de Persis, cuius mentionẽ fecerit Nicanor q res gestas Alexãdri Macedõis scripsit. Secũdam Libycã, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiam Delphicam, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de diuinatione composuit. Q uartã Cumæam in Italia quã Neuius in libris belli punici, Piso in annalibus nominat. Q uintam Erythræã, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem. Eamq; graiis Ilium petentibus uaticinatam & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sextam Samiam, de qua scripsit Erathostenes in antiquis annalibus samiorum repperisse scriptum. Septimam Cumanam nomine Amalthæam, quæ ab aliis Demophile uel Herophile nominatur, eamq; nouem libros attulisse ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos philippeos postulasse. Regemque aspernatum precii magnitudinem & derisisse mulieris insaniam illam in conspectu Regis tres combusisse, ac pro reliquis iidem precium postulasse. Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse. Q uæ denuo tribus aliis exustis. Cum in eodem precio perseueraret, motũ esse Regem ac residuos trecentis aureis emisse, quorum postea numerus sic auctus, capitolio refecto ꝙ ex omnibus ciuitatibus & italicis & græcis, & præcipue erythræis coacti allatique sunt Romam, cuiuscunque Sibyllæ nomine fuerunt. Octauam Helespontiacam in agro Troiano natam uico Marpessocirca opidum Gergithium quam scribit Heraclides ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nonam Phrygiam, quæ uaticinata sit Ancyræ. Decimam Tiburtem nomine Albumeam quæ Tiburi colitur ut dea iuxta ripas Anienis, cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur tenens in manu librum. Cuius sacra senatus in Capitolium transtulerit. Harum omnium Sibyllarum carmina, & ferũtur & habentur præterquam Cumææ, cuius libri a Romanis occuluntur nec eis ab

Sibyllæ q̃ quot & unde

Amalthæa Herophile Sibyllini libri qui

Albumea sibylla

Quindecim uiri sibyllini

Erythraea sibylla

ullo nisi quindecim uiris inspici fas est. Et sunt singularum singuli libri, qui quia Sibyllæ nomine i scribũtur, unius esse creduntur, suntq; confusi nec discerni ac suum cuiq; assignari potest pter. Erythreæ, quæ & nomen suũ carmini uerum inseruit: & Erythream se nominatum iri prælocuta est, cum esset orta Babylonæ, sed & nos confuse sibyllam dicemus sicubi testimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ sibyllæ unum Deum prædicant, maximæ tamen Erythrea, quę celebrior inter cæteras ac nobilior habetur, siquidem Fenestella diligentissimus scriptor de .xv. uiris dicens ait. Restituto capitolio rettulisse ad senatũ. C. Curionẽ cõs. ut legati Erythræas mitterenť, q carmina sibyllæ cõquisita Romã reportarẽt. Itaq; missos esse, P. Gabinium. M. Octatilium. L. Valerium, qui descriptos a priuatis uersus circa mille Romã deportarunt, idem supra ostendimus dixisse Varronem. In his ergo uersibus quos legati Romam attulerũt, de uno Deo hæc sunt testimonia εἷς θεὸς ὃς μόνος ἄρχει ὑπερμεγέθης ἀγέννητος. i. unus Deus qui solus principatur, hisq; amplissimus increatus. Hunc esse solum Deum summum qui cælum fecerit, luminibusq; distinxerit ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν οὐρανὸν ἠέλιόν τε, ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην, καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου. i. sed Deus solus unus eminentissimus, qui fecit cælum solemq; & stellasq; fructiferamq; terram, & aquæ maris fluctus. Qui quomodo solus sit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quæ in eo sunt solum coli oportere testatur, αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου, ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτύχθη. idest ipsum qui solus est colite principem mundi, qui solus est in seculum atq; a seculo factus. Item alia Sibylla quæcũq; est. Cum perferre se ad homines Dei uocem diceret, sic ait, μόνος γάρ εἰμι θεὸς καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος. i. solus enim Deus sum, & non alius. Exequerer nunc testimonia cæterarum. nisi & hæc sufficerent, & illa oportunioribus locis reseruarem. Sed cum defendamus causam ueritatis apud eos qui aberrantes a ueritate falsis religionibus seruiunt. Quod genus probationis aduersus eos magis adhibere debemus, q̃ ut eos deoꝝ suorum testimoniis reuincamus.

De testimoniis Apollinis & Deorum. Cap. VII.

Pollo enim quem præter cæteros diuinum maximeq; fatidicum existimant: Colophonæ respondens quod Delphis credo emigrauerat, amœnitate ductus Asiæ, quærenti cuidam quis esset, aut quid esset omnino Deus, respondit uiginti & unum uersibus.

Deus qd

Quorum hoc principiũ est αὐτοφυής, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέλικτος, οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενος, ἐν πυρὶ ναίων, τοῦτο θεός· μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς. i. ex se ortus indoctus sine matre inexpugnabiles nomẽ, nec uerbo capiendum, in igne habitas hoc De⁹ modica. aũt Dei portio anũtii nos. Nũq̃d potest suspicari de Ioue esse dictum q matrẽ habuit & nomẽ. Quid quod Mercurius ille ter maximus, cuius supra mentionem feci. Non modo sine matre, ut Apollo sed sine patre quoq; appellat Deum, q̧ origo illi non sit aliunde. nec enim potest ab ullo generari, qui ipse uniuersa generauit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & testibus confirmaui, quod per se satis clarum est. Vnum esse regem mundi, unum

unum patrem, unum deum. Sed fortasse quærat aliquis a nobis idem, illud quod apud Ciceronem quærit Hortensius. Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat? tanquam nos qui unum esse dicimus desertum ac solitarium esse dicamus? Habet enim ministros quos uocamus nuncios. Et est illud uerum quod dixisse in exortationibus Senecam supra rettuli, genuisse regni sui ministros deum. Verum hii neq; Dii sunt, neq; deos se uocari, aut coli uolunt: quippe qui nihil præter iussum ac uoluntatem dei faciant. Nec tamen illi sunt qui uulgo coluntur: quorum exiguus & certus est numerus. Quod si cultores deorum ipsos eos se colere putant: quos summi Dei ministros appellamus: nihil est q͂ nobis faciant inuidiam: qui unum dicamus: multos negemus. Si eos multitudo delectat: non duodecim dicimus, aut trecentos sexagintaquinque (ut Orpheus) sed innumerabiles esse arguimus eum errores in uniuersum: qui tam paucos putant. Sciant tamen quo nomine appellari debeant: ne deum uerum uiolent, cuius nomen exponunt dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo: qui eodem illo responso: ut Ioui principatum; sic etiam cæteris diis abstulit nomen. Tertius enim uersus ostendit dei ministros, non deos uerum angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitus est, qui cum sit e numero dæmonum angelis se dei aggregauit: deniq; in aliis responsis dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur quomodo sibi supplicari uellet: ita respondit. πάνσοφε πανδίδακτε πολύστροφε κλῦθι δαῖμον. idest omnia sapiens: omnia docte: qui per cuncta uersaris exaudi dæmon. Item rursus cum præces in Appolinem sminthium rogatus exprimeret, ab hoc uersu exorsus est. ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε καὶ σοφὲ δαῖμον. idest concentus mundi & omnino lucide: & sapiens dæmon. Quid ergo superest nisi ut sua confessione uerberibus ueri dei ac pœnæ subiaceat sempiternæ? Nam in alio responso ita dixit. δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον ἀκάματοι δαμνῶνται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο. idest dæmones qui permouent circa terram & circa pontum infessi: domantur sub flagellis dei. De utrisq; generibus in .ii. lib. differemus. Interim nobis sat est, q͂ dum se honorare uult, & in cœlo collocare: confessus est id quod res se habet, quomodo sint appellandi qui deo assistunt. Retrahant ergo se homines ab erroribus & abiectis religionibus prauis, parentem suum dominumq; cognoscant, cuius nec uirtus existimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium compræhendi, cum ad illum mentis humanæ intentio, & acumen & memoria peruenerit quasi subactis & consumatis omnibus uiis subsistit: hæret: deficit: nec est aliquid ulterius quo progredi possit, uerum quia fieri non potest, quin id quod sit, aliquando esse cœperit, consequens est, ut quoniam nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit procreatus, ideoq; ab Apolline. αὐτοφυής idest ex se ortus. A Sibylla, αὐτογενής. idest ex se genitus, & ἀγένητος. idest ingenitus, & ἀποίητος idest nō factus nominat̃ q̃d, Seneca uir acutus in exortationibus uidit. Nos inquit aliunde pendemus. Itaq; ad aliquem perspicimus, cui quod est optimum in nobis, debeamus, Alius nos edidit, alius non instruxit, Deus ipse se fecit.

Deo unus an beatū esse Possit Solitudo: beata esse non potest

Angeli qui

Dii trecenti sexagintaquinq;

Apollinis hymnus

dæmonū pœnæ

Deus ipse se fecit.

¶ De cæcitate eoꝝ, qui plures deos opinātur, & unꝰ hic error habuit originē, & q͂ corpus deo non est necessariū, nec propagatio liberoꝝ. Cap. VIII.

Is igitur tot & tantis testibus comprobatur: unius dei potestate, ac p̄uidentia mundum gubernari, cuius uim maiestatemq; tantam esse dicit in Timæo Plato: ut eam neq; mente concipere: neq; uerbis enarrare quisquam possit ob nimiam eius, & inæstimabilem potestatem.

Dei maiestas inæstimabilis.

Dubitet ergo aliquis, an quicq̄ difficile, aut impossibile sit Deo, qui tanta tāq; mirifica opera, prouidētia, excogitauit: uirtute constituit: ratione perfecit, nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alii satis notus q̄ sibi, Vnde mihi de tanta potestate sæpius cogitanti, qui deos colunt interdum uideri solent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum a mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti sunt maris, ac fœminæ coitu, aliquid maiestatis diuinæq; uirtutis habere potuisse, cum Sibylla Erythræa dicat, ὀυδύνατ᾽ ἀνδρὸς ἐκμηρῶν μὺ τρας τυπὼς τετυπω [illegible] εἶναι. idest non potest ex uiri semine & matricis Deus formatus esse, Quod si est uerum sicut est apparet Herculem, Apolinem, Liberum, Mercurium, Iouemq; ipsum cum cæteris homines fuisse, quando sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotum a deo, q̄ id opus, quod ipse propagandam sobolem mortalibus tribuit? eo q̄ sine substantia corporali nullum potest esse. Dii ergo, si sunt immortales & æterni, quid opus est altero sexu? nimirum ut generentur, ipsa progenie quid opus est, cum successione non egeant, qui futuri sunt semper? Nam profecto in hominibus cæterisq; animalibus diuersitas sexus & coitio, & generatio nullam habet aliā rationem, nisi ut omnia genera uiuentium, quoniam sunt conditione mortalitatis obitura, mutua possint successione seruari. Deo autem qui est sempiternus, neq; alter sexus, neq; successio neccessaria est. Dicet aliquis ut habeat ministros, uel in quos ipse possit dominari. Quid ergo opus est sexu fœmineo, cum Deus qui est omnipotens, ut uocatur, sine usu, & opera fœminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit, ut sibi e foliis natos e suauibus herbis ore legant, cur existimet aliquis ipsum deum nisi ex permixtione sexus alterius non posse generare. Illos igitur, quos imperiti & insipientes tanq̄ deos, & nuncupant & adorant: Nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo inquiet aliquis, Dii crediti sunt? nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt: ob merita suarum uirtutum, aut munerum aut artium repertarum: cum cari fuissent his quibus imperitauerant: in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta consideret, quæ uniuersa tam poetæ q̄ historici ueteres prodiderunt.

Incogitabilis.

Coitus in aialib[us] cur

Dii cur ex hoibus.

¶ De Hercule & gestis euis, atq; ortu ei[us] Ioue, & Alcmēa & morte ei[us]. C. IX.

Ercules q ob uirtutem clarissimus, & q̄si africanus inter deos habetur non ne orbē terræ, quem pagrasse: ac expurgasse narratur, stupris libidinibus, adulteriis inquinauit? nec mirum, cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse diuini, q suis ipse uitiis mancipatus, & mares & fœminas conra omnes leges, infamia, dedecore: flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna & mirabilia gessit, talia iudicanda sunt, ut uirtutibus diuinis tribuenda uideantur? Quid.n. tam magnificum si leonem aprum

Herculis [illegible]

q̃ superauit, si aues sagittis deiecit, si regium stabulum egessit, si uirginem uicit, cingulumq; detraxit, si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis uiri, hominis, tamen. Illa enim quæ uicit fragilia & mortalia fuerunt, Nulla enim est (ut ait orator) tanta uis quæ non ferro, ac uiribus debilitari frangiq; possit. At animum uincere, iracundiam cohibere, fortissimi est, quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non modo ego eum summis uiris comparo sed simillimum deo iudicio. Vellem adiecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia, ut uirtutem eius impleret, quem similem deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus est qui leonem, q̃ qui uiolentiam, & in seipso inclusam feram superat iracundiam, aut qui rapacissimas uolucres deiicit, q̃ qui cupiditates auidissimas coercet. Aut qui Amazonem bellatricem, q̃ qui libidinem uincit, pudoris ac famæ debellatricem, aut qui fimum de stabulo, q̃ qui uitia de corde suo egerit quæ magis sunt pernitiosa, quia domestica & propria mala sunt, q̃ illa quæ poterant, uitari, & caueri. Ex quo fit, ut ille solus uir fortis debeat iudicari, qui temperans, & moderatus est & iustus. Quod si cogitet aliquis quæ sint dei opera, iam hæc quæ mirantur homines ineptissimi, ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtutibus quas ignorant, sed infirmitate suarum uirium metiuntur. Nam illud quidem nemo negauit, Herculem non tantum Eurystheo seruisse regi, quod aliquatenus honestum uideri potest, sed etiam impudicæ mulieri Omphale, quæ illum uestibus suis indutum, sedere ad pedes suos iubebat pensa facientem, detestabilis turpitudo, sed tanti erat uoluptas. Quid tum inquiet aliquis poetis ne credendum putas? Quid ni putem? Non enim ista Lucillius narrat, aut Lucianus, qui diis & hominibus non pepercit, sed potissimum qui deorum laudes canebant. Ergo quibus credemus, si fidem laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios quibus credamus authores, qui nos doceant qui sunt isti dii? Quomodo? unde orti? Quæ sit uis eorum? Qui numerus? Quæ potestas? Quid in his admirabile? Quid cultu dignum? Quid deniq; certius ueriusq; mysterium, nullus dabit. Credamus igitur istis; qui non ut repræhenderent, sunt locuti, sed ut prædicarent. Nauigauit ergo cum argonautis expugnauitq; Troiam iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiæ salute mercedem. Vnde quo tempore fuerit apparet. Idem furore atq; insania percitus, uxorem suam cum liberis interemit, hunc homines deum putant, Sed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facē supposuit arsuro, q arctus suos & neruos cremari ac dissolui uidit, qui ossa eius ac cineres in Oeta monte sepeliuit, pro quo munere sagittas eius accæpit.

Animum uincere & iracūdiā: fortis est.

Omphale

Lucianus irrisit etiā deos

Troia ab Hercule expugnata

¶ De Æsculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, & Castore, Polluce, atque Mercurio. Cap. X

Esculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus, Quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi q; sanauit Hippolytum mortem sane habuit clariorem, quia a deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illustribus uiris disserens, ait incertis parentibus natum, expositū & a uenatoribus inuētū, canino lacte nutritū, Chironi traditū didicisse medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratū. Tullius ēt Cynosuris (urbe arcadiæ

Aesculapij eiusq; res & cōsecratio

Cynosuræ ciui.

Apollo. cur adme to famula tus. ait sepultum. Quid Apollo pater eius? Nonne ob amorem quo flagrabat turpissime gregem pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit? cum neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoq; primo rex perfidus quicquid cum diis pepigisset, didicit abnegare. Idem formosum puerum, & dum amat uiolauit & dum ludit occidit. Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne uideretur nimis ferus & immanis, adulterium, cum Venere commisit, Castor & Pollux, dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desierunt. Nam liuore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit, & eosdem poetæ alternis uiuere, alternis mori narrant, ut iam sint non deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non ut poetæ solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris assidentem Priamo Helenam cunctos græciæ principes recognoscere, solus autem se fratres suos requirere, subiecit orationi huiusmodi uersum. Hæc ait, ast alios retinebat terra sepultos. Fur ac nebulo Mercurius quid ad famam sui reliquit, nisi memoriam fraudum suarum? Cælo dignus, quia palæstram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrem in senatu deorum summæ authoritatis primæq; esse sententiæ necesse est, quia præter Iouem solus omnium trimphauit, exercitum duxit, Indos debellauit, sed inuictus ille Imperator inclytus maximus ob amorem ac libidinem turpissime uictus est. Delatus enim Diam cum semiuirio comitatu, nactus est inpudicam mulierem in littore, ac fiducia uictoriæ iclytæ uir esse uoluit, ne nimium mollis esse uideretur, atq; illam patris proditricem fratris interemptricem ab alio relictam, & repudiatam in coniugium sibi uendicauit, & liberam fecit, & cum ea pariter ascendit in cælum. Quid omnium horum pater Iuppiter, qui in solẽni præcatione optimus maximus nominatur? Nonne a prima sua pueritia impius ac pene, parricida deprahenditur? Cũ patrem regno expulit ac fugauit, non expectauit mortem decrepiti senis, cupiditate regnandi. Et cum paternum solium per uim, per arma cæpisset, bello est a Titanibus lacessitus, quod humano generi principium fuit malorum, quib⁹ uictis et pace in perpetuum comparata, reliquam suam uitam in stupris adulteriisq; consumpsit. Omitto uirgines quas imminuit, id enim iudicari solet tolerabile. Amphitryonẽ ac Tyndarum præterire non possum, quorum domos dedecore, atq; infamia, plenissimas reddidit, illud uero summæ impietatis ac sceleris, q; regiũ puerũ rapuit ad stuprum. Parum enim uidebatur, si in expugnanda fœminarum pudicitia, maculosus ac turpis esset, nisi etiam sexui suo iniuriam faceret, hoc est uerum adulterium, quod fit contra naturam, hæc qui fecit uiderimus, an maximus certe optimus non est, quod nomen a corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest, nisi forte nos erramus homines, qui talia facientes sceleratos uocamus ac perditos, omnibusq; pœnis dignissimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius qui C. Verri adulteria obiecit. Eadem enim Iuppiter, quem colebat, admisit. Qui P. Clodio sororis incestum. At illi optimo maximo eadem fuit, & soror & coniux.

Mars homicidia ac Adulter

Castor & Pollux alternis uiuunt.

Mercurius fur ac nebulo.

Liberi pris Gesta.

Iouis ipie flagitioseq; facta.

Clodius sororem incestauit.

De ipsius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitiosissima, morte, & sepultura, & opificio poetarum. Cap. XI.

quis est

Vis est igitur tam excors, qui hūc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidē debuit? Nō insulse quidā poeta triumphū Cupidinis scripsit, quo in libro nō modo potētissimum Deoꝝ cupidinem: sed ēt uictorem facit. Enumeratis.n.amoribus singuloꝝ, quibus in potestatem cupidinis ditionēq; uenissent, instruit pompā, in qua Iuppiter cum cæteris diis ante currū triumphantis ducitur cathenatus. Eleganter id quidem dicitur a poeta figuratū: sed tñ non multum distat a uero. Qui. n. uirtutis ē expers, qui cupiditatibus, ac libidinibus malis uincitur, non cupidini (ut ille finxit) sed morti subiectus ē sempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere, rem cōsideremus, ut intelligant hoīes in quibus miseri uersent erroribus. Regnare in cœlo Iouem uulgus existimat, id doctis pariter, & indoctis psuasum est. Quod & religio ipsa & præcationes, & hymni, & delubra, & simulacra demōstrant. Eūdem tamē Saturno, & Rhea gēitum cōfitentur. Quomodo potest Deus uideri aut (ut ait poeta) hoīum rerūq; repertor? ante cuius ortum infinita hoīum millia fuerunt? Eorum scilicet qui Saturno regnante uixerunt: ac priores luce q̄ Iuppiter sunt potiti? Video alium Deū regem fuisse primis temporibus, aliū cōsequētibus. Potest ergo fieri, ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatū est, cur desperemus, & posterius posse mutari? nisi forte Saturnus generare potuit fortiorē, Iuppiter nō potest. Atqui diuinum imperium, aut semper immutabile est, aut si ē mutabile, quod fieri nō potest, semper utiq; mutabile est. Potest .n. Iuppiter regnū amittere, sicut & pr̄ eius amisit. Ita plane, nam cū idē neq; uirginibus neq; maritatis unq̄ pepercisset, & abstinuit se tñ una Thetide, Q̄ d̄ rñsum fuit maiorē patre suo futurū, quisquis ex illa natus esset. Et primū in eo prudētia nō Dei, cui nisi Themis futura dixisset, ipsa nesciret. Si aūt diuinus nō sit, ne Deus quidem sit, unde ipsa diuinitas noīatur. ut ab homine humanitas. Deinde cōsciētia imbecillitatis, timuit utiq; maiorē, quod qui fecit, scit utiq; profecto nō esse se maximū, q̄ quidem pōt aliqd maius existere. Idem pet stygiā paludem sanctissime iurat, Vna supstitio supis, q̄ reddita diuis que est ista supstitio? aut a quo reddita est? Ergo aliqua potestas maxima est, quæ peierātes Deos puniat, quæ tāta formido ē paludis infernæ, si sunt immortales? quid metuūt eā? quā uisuri nō sunt, nisi quos mori necesse est. Quid igitur hoīes oculos suos in cœlum tollū? qd per supos deierant, cū ipsi superi ad inferos deuoluantur? Ibiq; habent quod uenerent, & adorēt. Illud uero quale ē, esse fata qbus dii oēs & ipse Iuppiter pareat, si parcaꝝ tanta uis ē, ut plus possint q̄ cœlestes uniuersi, quāq; ipse rector ac dñs, cur non illæ potius regnare dicantur, quaꝝ legibus ac statutis parere oēs Deos necessitas cogit? Nūc cui dubiū ē, q̄n is q alicui rei obseqt̄ maxius non sit, Nā si sit, nō accipiat fata sed faciat. Nūc ad illud qd omiserā, redeo. In una utiq; sola fuit cōtinētior, cū eam deperiret, & non uirtute aliqua sed metu successoris. Quæ fortitudo utiq; eius ē? q̄ sit mortalis & ībecillis, & nihil. qppe q potuit, & tūc cū nasceret extingui, ne ut frater eius añ genitus extinctus est, qui si uiuere potuisset, nunq̄ minori concessisset imperiū. Ipse aūt furto seruatus, furtimq; nutritus, ζεὺς siue ζῆν appellatus ē, non ut isti putant a feruore cœlestis ignis, uel

Cupidinis triūphus.

Thetide cur abstinuit Iupp.

Diuinitas unde.

Fatis paret etiam Iuppiter.

Iuppiter uñ. ζεὺς

quòd uitæ sit dator, uel quòd animantibus inspiret animas (quæ uirtus solius Dei est quã enim possit inspirare aiam, qui ipse accipit aliunde) Sed quòd primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerũt igitur homies alium Deum habere rectorem, si Saturnus nõ fuisset ab uxore delusus. At enim poetæ ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat. illi enim de hoībus loquebantur, sed ut eos ornarent, quorũ memoriam laudibus celebrabant, Deos esse dixerũt. Itaq; illa potius ficta sunt quæ tanquã de diis, nõ illa quæ tanquã de hominibus locuti sunt. quod clarum fiet ex emplo quod inferrem9, Danaen uiolaturus Iuppiter aureos nũmos largiter in sinũ eius infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ qui quasi de Deo loquebãtur, ne authoritatem creditæ maiestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo hymbre delapsum, eadem figura, qua hymbres ferreos dicũt, cum multitudinẽ telorum sagittarumq; describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum, poeticus color est, sed aut per legionem rapuit cuius insigne aquila est, aut nauis in qua est impositus tutelam habuit in aquila figuratã, sicut taurum figuratũ cũ rapuit, & transuexit Europam, eodem modo conuertisse in bouem traditur Io Inachi filiam, quæ ut iram Iunonis effugeret, ut erat iam setis obsita, iam bos tranasse dicitur mare in Ægyptumq; uenisse, atq; ibi recepta pristina forma dea facta, quæ nunc Isis uocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bouem? quod certus dies habetur in fastis, quo Isidis nauigium celebratur, quæ res docet nõ tranasse illã, sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur, quia intelligunt uiuum terrenumq; corpus in cœlo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant, non sentiunt in terra, id esse factum, quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerunt poetæ, quòd si facerent essent uanissimi, sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. Nõ enim obtrectãtes illa dicebant, sed ornare cupiẽtes. Hinc homies decipiuntur, maxime dum hæc omnia ficta esse arbitrant a poetis, colunt quod ignorant, nesciunt qui sit poeticæ licentiæ modus, quousq; progredi fingendo liceat, cum officium poetæ sit in eo, ut ea quæ gesta sunt uere, in aliquas species obliquis figurationibus, cum decore aliquo conuersa traducant. Totum autem quod referam, fingere id est ineptum esse & mendacem potiusq; poetam, sed finxerunt ista, quæ fabulosa creduntur. Num etiam illa, quæ de diis fœminis Deorumq; connubiis dicta sunt? Cur igitur, sic figurant, sic coluntur, nisi forte non tãtum poetæ, sed & pictores fictoresq; imaginũ mentiuntur. Si enim hic est Iuppiter, qui a nobis dicitur Deus, si non is est qui ex Saturno, & ope natus est, non oportuit nisi solius simulacrum in templis omnibus collocari. Quid sibi mulierũ effigies uolunt? Quid sexus infirmus: in quem si cecidit ipse Iuppiter, tum uero ipsi lapides hominem fatebũtur. Mentitos aiunt esse poetas, & his tamen credũt immo uero non esse mentitos re ipsa probãt. Ita enim Deorũ simulacra cõfingũt, ut ex ipsa diuersitate sexus appareat: uera esse quæ dicunt poetæ. Nam quod est aliud argumentum imago catamiti, & effigies aquilæ, cum ante pedes Iouis ponuntur in templis? & cum ipso pariter adorantur, nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat in æternum? Non igitur a poetis totum fictum est, aliquid

Danaæ fabula ad historiam relata. Hymbres ferrei. Ganym. raptus. Europæ raptus. Io in bouem. Poetæ officium. Ganym. imago ante pedes Iouis.

fortasse

fortasse traductũ: & obliqua figuratione obscuratum: quo ueritas inuoluta tegeretur, sicut illud de sortitione regnorũ. Aiunt.n. Ioui cœlũ obtigisse: Neptuno mare: inferna Plutoni. Cur non terra potius in sortẽ tertiã uenit? nisi q̄ in terra gesta res est? Ergo illud in uero est: q̄ regnum orbis ita partiti sortitiq; sunt: ut orientis imperiũ Ioui cederet: Plutoni cui cognomen Agesilao fuit: pars o ccidẽtis obtingeret. Eo q̄ plaga orientis: ex qua lux mortalibus datur: superior: occidentis autem inferior esse uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerũt; ut ueritas ipsa persuasioni publicæ denegaret. De Neptuni sorte manifestũ est, cuis regnum tale fuisse dicimus: quale M. Antonii fuit infinitum illud imperiũ, cui totius oræ maritimæ potestatẽ senatus decreuerat, ut prædones persequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obuenerunt, quomodo id probari potest? Nimirum ueteres historiæ docent: Antiquus author Euhemerus, qui fuit ex ciuitate messana, res gestas Iouis & cæterorum, qui dii putantur collegit, historiamq; contexuit ex titulis, & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur, maximeq; in fano iouis Triphylæ, ubi auream columnam positam esse ab ipso ioue titulus indicabat in qua colũna gesta sua pscripsit: ut monumenta essent posteris rerum suarum. Hãc historiã interpretatus est Ennius & secutus: cuius hæc uerba sunt. Vbi Iuppiter imperium neptuno dat maris, ut insulis omnibus, & quæ loca sunt secus mare omnibus regnaret. Vera sunt ergo quæ loquuntur poetæ: sed obtentu aliquo specieq; uelata. Potest & mons Olympus figuram poetis dedisse, ut Iouem dicerẽt cœli regnum esse sortitũ, q̄ Olympus ambiguum nomen est, & montis & cœli. In Olympo autem Iouem habitasse docet historia eadem: quæ dicit, Eadem tempestate Iuppiter in monte Olympo maximam partem uitæ colebat; & eo ad eum in ius ueniebant, siquæ res in controuersia erãt. Item si quis quid noui inuenerat: quod ad uitam humanam utile esset: eo ueniebat, atq; Ioui ostendebat. Multa in hunc modum poetæ transferunt: non ut in deos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris uersicoloribus uenustatem ac leporem carminibus suis addant, qui autem nõ intelligunt quo modo aut quare quicq̃ figuretur, poetas uelut mendaces & sacrilegos insequũtur: Hoc errore decepti, & philosophi q̄ ea quæ de ioue feruntur minime in deum conuenire uidebantur, duos ioues fecerunt: unum naturalem, alterum fabulosum. Viderunt ex parte, q̄ erat uerum, cum scilicet de quo poetæ loquuntur, hominem fuisse. In illo autem naturali Ioue uulgari cõsuetudine religiõis inducti errauerũt: q̄ in deum nomẽ hois transtulerũt. q (ut supra diximus) qa solus est, nõ indiget noie. Iouem aũt illũ esse, qui sit ex Ope Saturnoq; natus negari non põt. Vana igitur psuasio est eo℞, q̃ nomẽ iouis summo deo tribuũt: Solent.n. qdã errores suos ex hac excusatione defendere, q cõuicti de uno deo, cũ id negare non possunt, ipsum se colere affirmant. Verum hoc sibi placere, ut iuppiter noietur, quo qd absurdius? Iuppiter.n. sine contubernio coniugis filiæq; coli non solet. Vnde qd sit, apparet, nec fas est id nomen eo trãsferri, ubi nec Minerua est ulla, nec iuno. Quid, q̄ huius nominis pprietas nõ diuinã uim exprimit, sed humanã? Iouẽ.n. iunonemq; a iuuãdo esse dictos Cicero interpretat̃. Et iuppiter quasi iuuans pater dicit̃, qd nomẽ in deũ minime cõgruit, quia iuuare hois est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus

Mũdi sortitio.

Plutõ Agesilaus.

M. Antõi ĩperiũ maritimum.

Euhemer9 Messenius

Iouis Triphylæi fanum.

Neptunus imp. maris sortitus.

Olympus mons.

Olympus cœlum.

Poetarum fictiones.

Ioues duo nalis & fabulosus.

Iouis nomen sũmo deo nõ tribuendum

Iuppit̃ unũ. Iuno unũ. Iuuare qd

& exigui beneficii. Nemo deum sic precatur : ut se adiuuet: sed ut seruet, ut uitam salutemq; tribuat, quod multo plus ac maius est q̃ iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare : cum eos generat aut educat. Illud enim leuius est: q̃ ut eo uerbo magnitudo paterni beneficii exprimatur: quanto id magis in conueniens est deo qui uerus est pater : per quem sumus : & cuius toti sumus, a quo fingimur: animamur: illuminamur : qui nobis uitam impertit : salutem tribuit: uictum multiplicem subministrat: non intelligit beneficia diuina: qui se iuuari modo a deo putat. Ergo non imperitus modo, sed etiam impius est : qui nomine iouis uirtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Iouem ex rebus gestis & ex moribus hominem fuisse, in terraq; regnasse deprehendimus. Superest ut mortem quoque eius inuestigemus. Ennius in sacra historia de scriptis omnibus, quæ in uita sua gessit, ad ultimum sic ait. Deinde iuppiter postquam terra quinquies circuiuit, omnibusq; amicis atq; cognatis suis imperium diuisit : reliquitq; hominibus, leges, mores, frumentaq; parauit. multaq; alia bona fecit : immortali gloria memoriaq; affectus sempiterna monumenta suis reliquit, ætate pessumata in Creta, uitam commutauit, & ad Deos abiit. Eumq; Curetes filii sui decorauerunt, curaueruntq; eum, & sepulchrum eius est in Creta in oppido Gnoso : & dicitur Vesta hanc urbem creauisse, in qua sepulchro eius est inscriptum antiquis literis græcis ζὰν κρόνου : id est latine : Iuppiter Saturni filius. Hoc certe non poetæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores : quæ adeo uera sunt, ut ea sibyllinis uersibus confirmentur. qui sunt tales.

Iouis obitus

Pessumata ætate.

Gnosi conditrix Vesta.

Iouis sepulchrum.

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων

ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἔχει : id est dæmones inanimes cadauerum simulacra mortuorum : quorum sepulchra habet Creta male peritura. Cicero de natura Deorum cum res Iouis a theologis nominari diceret, ait tertium fuisse Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Quomodo igitur potest Deus alibi esse uiuus : alibi mortuus. alibi habere templum, alibi sepulchrum? Sciant ergo romani capitolium suum : id est summum caput religionum suarum publicarum, nihil esse aliud q̃ inane monumentum. Veniamus nunc ad eius patrem, qui ante regnauit, & qui fortasse plus habebat in se q̃ ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit Deo dignum. In primis illud, q; aureum seculum narratur habuisse q; iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo quod in eius filio non fuit. Quid enim tam conueniens Deo : q̃ iustum regimen ac pium seculum? Sed cum eadem ratione natum esse cogito : non possum putare Deum summum: q; uideam esse aliquod antiquius cœlum scilicet atq; terram. At ego Deum quæro : ultra, quem nihil est omnino, qui fons : & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terrasq; fundauit. Saturnus autem si his natus est (ut putatur) quemadmodum potest esse Deus principalis, qui aliis ortum suum debet. Aut quis præfuit mundo, ante q̃ Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum est (ut dicebam paulo ante) figmentum: nec enim fieri poterat, ut elementa insensibilia, tantoq; interuallo separata in unũ coirent; ac filiũ procrearent, aut is qui natus esset non potissimum genitoribus

Capitolium quid.

Saturnus qs & unde

similis

similis existeret: sed eam formā gereret: quām parentes sui non habebant. Quaeramus ergo quid ueritatis sub hac figura lateat: Minutius felix in eo libro qui octa uius inscribitur: sic argumentatus est, Saturnum: cum fugatus esset a filio, in Italiamq; uenisset, Coeli filium dictum q; soleamus eos quorum uirtutem miremur, ad eos qui repentine aduenerint: de coelo cecidisse: dicere: Terrae autem q; ignotis parentibus natos: terrae filios nominemus. Sunt haec quidem similia ueri: non tamen uera quia constat etiam tunc cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & sic argumentari. Saturnum cum potentissimus rex esset: ad retinendam parentum suorum memoriam nomina eorum coelo, terraeq; indidisset. cum haec prius aliis uocabulis appellarentur: qua ratione & montibus & fluminibus nomina sunt imposita. Neq; enim cum dicunt poetae de progenie Altantis: aut Inachi fluminis id potissimum dicunt: homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari, sed eos utiq; significant, qui nati sunt ex his hominibus, qui uel uiui, uel mortui. nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres, maximeq; graecos usitatum fuit, sic maria eorum traxisse nomina accepimus, qui deciderant in ea; ut Aegaeum: Icarium: Hellespontiacum, & in Latio auentinus uocabulum monti dedit, in quo sepultus est. Tyberinus uel tyberis amni in quo mersus est. Non ergo mirandum, si nomina eorum coelo, terraeq; attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo non ex coelo natum esse, quod fieri non potest sed ex eo hoc nomine, cui nomen Vrano fuit, quod esse uerum, Trismegistus author est, qui cum diceret admodum paucos extitisse, in quibus esset perfecta doctrina in his Vranum: Saturnum, Mercurium, cognatos suos nominauit. Haec ille quia ignorauit: alio traduxit historiam. qui quoniam quomodo potuerit argumentari: ostendit. Nunc dicam quomodo, ubi a quo sit hoc dictum, non enim Saturnus hoc, sed Iuppiter fecit, in sacra historia, sic Ennius tradit. Deinde panem deducit in montem, qui uocatur coeli stella Postq̄ eo ascendit, contemplatus est late terras, ibiq; in eo monte aram creat coelo. Primusq; in ea ara Iuppiter sacrificauit, in eo, loco suspexit in coelum, quod uranos nominatur, idq; quod supra mundum erat, quod aether uocatur, de sui aui nomine coelo nomen indidit, idq; Iuppiter, quod aether uocatur, placans primum coelum nominauit terraeq; hostiam, quam ibi sacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse Iuppiter inuenitur. Caesar quoq; in arato refert, Aglaosthenem dicere, Iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur: & sacrificium faceret in littore, aquilam ei in auspicium aduolasse, quam uictor bono omine acceptam tutelae suae subiugarit. Sacra uero historia, & ante consedisse illi aquilam in capite: atq; illi regnum portendisse testatur. cui ergo sacrificare potuit Iuppiter, nisi coelo auo, quem dicit Euhemerus in oceaniam mortuum: & in oppido Aulatia sepultum.

Saturnus Coeli. F. & cur.

Terrae Filii.

Atlantis filii qui Inachi progenies q̄

aegaeū maris unde.

Auentinus mons unde.

Tyberius Fl. unde.

Vranus saturni pater

Pan iouis comes.

Creat pro aedificat.

Ara omnium prima Coelū unde.

Terrae hostia oium prima.

Aqlā cur i tutela iouis.

Oceania regio.

Aulatia opp.

Quo stoici figmēta poetarū ad philosophicā transferant rōnē. Cap. XII.

Voniam reuelauimus mysteria poetarum: & saturni parentes inuenimus, ad uirtutes eius & facta redeamus. Iustus in regno fuit. primum ex hoc ipso iam Deus non est: qui fuit. Deniq; q; ne iustus quidem fuit: sed inpius non modo in filios quos necauit, uerum etiam in

Fuit q iam non est.

patrem: cui dicitur abscidisse genitalia, quod fortisan uere acciderit. Sed homines respectu elementi quod dicitur coelum, totam fabulam explodunt, tanquam ineptissime fictam, quam tamen stoici (ut solent) ad rationem physicã conantur traducere: quorum sententiam, Cicero de natura deorũ differẽs posuit. Coelestem inquit: altissimam aetheriamq́; naturam: idest igneam, quae per sese omnia gigneret, uacari uoluerunt ea parte corporis: quae coniunctione alterius egeret ad procreandum. Quae ratio in uestam potuit conuenire, si mas diceretur. Iccirco, enim uirginem putant Vestam, quia ignis inuiolabile sit elemẽtum, nihilq́; nasci possit ex eo: quippe qui omnia quae arripuerit: absumat: Ouidius in fastis.

Saturni res gestae.

Vesta cur uirgo

¶ Nec tu aliud Vestam q̃ uiuam intellige flammam,
¶ Nataq́; de flamma, corpora nulla uides.
¶ Iure igitur uirgo est: quae semina nulla remittit:
¶ Nec capit: & coites uirginitatis amat.

Vulcanoq́; id potuit ascribi, qui quidem putatur ignis, & tamen poetae non assenserunt. Potuit & soli: in quo est natura & causa gignentium, nam sine solis igneo calore, neq́; nasci quicquam: neq́; augeri potest, ut nulli elemento magis opus sit genitalibus: q̃ calori: cuius fetu concipiũtur: nascuntur, sustentantur omnia, postremo etiam si ita sit (ut uolunt) qui magis abscisum esse coelum putet, q̃ omnino sine genitalibus natum. Nam si per se gignit, non indigebat utiq́; genitalibus, cum saturnum ipsum procrearet. Si uero habuit, & a filio abscisa sunt, ortus rerum & natura omnis interisset. Quid, q́; ipsi Saturno non diuinũ, modo sensus sed humanũ quoq́; adimũt, cum affirmant esse eum saturnum qui cursum & conuersionem spaciorum & temporum continet. Eumq́; graece idipsum nomen habere, χρόνος enim dicimr quod est idem quod. χρόνος: idest spacium memporis, Saturnus enim est appellatus, q́; saturetur annis. Haec Ciceronis uerba sunt exponentis sententiam stoicorum, quae q̃ uana sit: cuius intelligere promptissimum est. Si enim saturnus coeli est filius, quomodo potuit, aut tempus a coelo gigni, aut coelum a tempore abscidi, aut postea tempus imperio spoliari a filio Ioue? Aut quomodo Iuppiter natus est ex tempore, aut quibus annis saturari possit aeternitas, cui nullus est finis?

Sol causa olum q̃ gignuntur

Calore cõcipiuntur omnia

Saturnus idẽ q̃ tps

Saturnus unde.

¶ Quomodo poetae, & historici euacuant stoicorum traditionem, de Ioue & Saturno & aliis diis. Cap. XIIII.

SI ergo uanae sunt istae rationes philosophorum, quid superest nisi, ut uere factum esse credamus, idest hominem ab homine abscisum: nisi forte aliqs existimet dictum fuisse, qui timuit cohaeredem eum si quid diuinitatis habuisse, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria: ne Iuppiter nasceretur, qui eum regni possessione priuauit, idem sororem suam Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, responso uetitus esse dicitur mares liberos educare: q́; futurum esset, ut a filio pelleretur, quam rem metuens, natos sibi filios non utiq́; deuorabat (ut ferunt fabulae) sed necabat, quanquam scriptum sit in historia sacra. Saturnum & Opem, caeterosq́; tunc homines humanam carnem solitos esitare Ve-

Rhea q̃ & ops.

Carnis humanae esus.

rum

rum primum Iouem leges hominibus moresq; condentem: edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo uesci: quod si uerum est: quæ potest in eo fuisse iustitia? Sed fictum sane putemus, Saturnum filios deuorasse, modo cum aliqua ratione Nun ideirco q; ait uulgus, comedisse filios suos eum qui extulerit: sepulturæq; mandauerit. Ops autem cum Iouem peperisset: subtraxit infantem: eumq; nutriendum furtim misit in Cretam. Rursum imprudentiam reprehendam necesse est. Cur enim responsum ab alio accepit potius? Cur in cœlo constitutus, quæ gerebantur in terra non uidebat? Cur eum corybantes cymbalis fefellerunt? Postremo cur extitit aliqua uis potentior aut maior, quæ illius uinceret potestatem? Nimirum senex a iuuene facile uictus est, ac spoliatus imperio. Fugit expulsus: & in Italiam nauigio uenit: cum errasset diu sicut Ouidius in fastorum libris refert. Saturnus. F. uorabat.

❡ Causa ratis superest thuscum rate uenit ad amnem:

❡ Ante pererrato falcifer orbe Deus. Hunc errantem atq; inopem Ianus excepit, cuius rei argumenta sunt nummi ueteres, in quibus est cum duplici fronte ianus, & in altera parte nauis, sicut idem poeta subiecit. Ianus hospes saturni. Nūmi ueteres ipi effi sub imagine iani & nauis.

❡ At bona posteritas puppim formauit in ære:

❡ Hospitis aduentum testificata Dei. Omnes ergo non tantum poetæ: sed historiarum quoq; ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse consentiunt: qui res eius in Italia gestas memoriæ prodiderunt, græci Diodorus & Thallus: Latini Nepos &, Cassius, & Varro. Nam cum agresti quodam more in Italia uiueretur.

❡ Is genus indocile ac dispersum montibus altis Latiū ūn

❡ Composuit: legesq; dedit, Latiumq; uocari

❡ Maluit: his quonam tutus latuisset in oris. Censet ne aliquis Deum esse, qui pulsus est, qui fugit, qui latuit? Nemo tam stultus est, qui enim fugit aut latet, & uim & mortem timeat necesse est. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit, aperte saturnum in terra & apud homines regnasse commemorat.

πρώτιστος μὲν ἄναξε ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.

ἐκ δὲ κρόνου γένετ' αὐτὸς ἄναξ εὐρυόπα ζεύς idest primus quidem regnauit terrestrium saturnus uirorum, Ex Saturno autem generatur rex magnus: & latis uisibus Iuppiter sonans. item Maro noster. Saturnus rex oium primus. Rex oium primus.

❡ Aureus hanc uitam in terris saturnus agebat: Et alio loco

❡ Aureaq; (ut perhibent) illo sub rege fuere Iuppit saturni. F.

❡ Secula, sic placida populos, in pace regebat. Neque superius dixit in cœlo egisse uitam: neq; inferius superos in pace rexisse. Vnde apparet, illum regem fuisse terrenum, quod alibi apertius declarat

❡ Aurea condet Secula, qui rursus latio regnata per arua. Aurea secula.

❡ Saturno quondam: Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse saturnum, sed Vranum patrem. Initio inquit, primus in terris imperium summum, Vranus habuit. is id regnum, una cum fratribus suis, instituit, atq; parauit. Non magna dissensio, siquidem maximorum authorum de filio patreq; dubitatio est: sed tamen utrunq; fieri potest, ut & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit. & principatum habere non regnum, postea, Saturnus, ma- Rex oium primus.

iores sibi opes comparauerit: ac regium nomen asciuerit.

Quid idem Ennius docet in sacra historia. Cap. XIIII.

Nunc quoniam ab his quæ retulimus: aliquantulũ sacra historia dessentit: aperiamus ea. quæ ueris litteris continentur: ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi, ac probare uideamur. hæc Ennii uerba sunt. Exin Saturnus uxorem duxit opem. Titan qui maior natu erat postulat ut ipse regnaret: ibi Vesta mater eorum, & sorores Ceres, atq; Ops suadent saturno: ut de regno non concedat fratri: Ibi titan: qui facile deterior esset: q̃ saturnus iccirco & q; uideat matrem, atq; sorores suas operam dare: ut saturnus regnaret concessit ei, ut is regnaret: Itaq; pactus est cũ Saturno, uti si quid liberorum uirilis sexus ei natũ esset, neque educaret. id eius rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius qui primus natus est eum necauerunt. Deinde posterius nati sunt gemini Iuppiter, atq; Iuno. Tum iunonem saturno in conspectum dedere, atq; Iouem clam abscondunt. dantq; eum Vestæ educandum cœlantes Saturnum. Item neptunum clam Saturno Ops parit: eumq; clanculum abscondit ad eundem modum, Tertio partu Ops parit geminos Plutonem & Glaucam. Pluton latine est diespiter: alii Orcum dicunt, ibi Glaucam filiam saturno ostendunt ac filium Plutonem cœlant atq; abscondunt Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut scripta sunt) Iouis fratrumq; eius stirps, atq; cognatio, in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum est. Item paulo post hæc refert. Deinde Titan postquam resciuit, Saturno filios procreatos atq; educatos esse clam seducit secum filios suos qui Titani uocantur: fratremq; suum Saturnum atq; Opem comprehendit: eosque muro circum agit: & custodiam his apponit. Hæc historia q̃ uera sit docet Sibylla Erythræa eadem fere dicens, nisi q; in paucis quæ ad rem non pertinent, discrepat. Iuppiter ergo liberatur summi sceleris crimine, q; patrem uinxisse compedibus, perhibetur. Id enim Titan patruus fecit: q; ille contra pactionem, iusq; iurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur. Iouem adultum cum audiuisset patrem atq; matrem custodiis circũseptos: atq; in uincula coniectos, uenisse cum magna cretensium multitudine, titanumq; ac filios eius pugnando uicisse, parentes uinculis exemisse: patri regnum reddidisse, atq; ita in cretam remeasse. Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caueret ne filius cum regno expelleret, illum eleuandæ sortis, atq; effugiendi periculi gratia insidiatum Ioui, ut eum necaret. Iouem cognitis insidiis regnum sibi denuo uendicasse, ac fugasse saturnum, qui cum iactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum uel necandum Iuppiter miserat: uix in Italia locum in quo lateret, inuenit.

Saturni generis et res ab eo gestæ. Titan saturni frater

Iuppiter atq; Iuno gemini. Pluton q.

Titani.

Saturnus a Ioue fugatus & cur.

Qua ratione homines dii cœperint nominari. Cap. XV

Quibus ex rebus cum constet illos homines fuisse, non est obscurum qua ratione dii cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum, uel Vranum fuerunt propter hominum raritatem: qui agrestem uitam sine ullo rectore uiuebant, non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum totamq; gentem

summis

summis laudibus,ac nouis honoribus iactare cœperint, ut etiam deos appella- rent:siue ob miraculum uirtutis hoc uere putant rudes adhuc & simplices, siue (ut fieri solet)in adulatiouem præsentis potentię,siue ob beneficia,quibus erant ad humanitatem cõpositi, Deinde ipsi res cum cari fuissent his,quorum uitam cõposuerant:magnũ sui desiderium mortui reliquerunt. Itaq; homines eorum simulacra finxerunt,ut haberent aliquod ex imagioum cõtemplatiõe solatium. Progressiq; longius per amorem meriti,memoriam defunctorum colere cœpe- runt,ut & gratiam referre benemeritis uidetẽtur,& successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Q uod Cicero de natura deorum docet dicens: Suscæpit autem uita hominum consuetudoq; communis, ut beneficiis excel- lentes uiros in cœlum fama,ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux,hinc Æsculapius,hinc Liber. Et alio loco atq; alio in plærisq; ciuita- tibus intellgi potest,acuendæ uirtutis gratia:aut quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque ,uirorum fortium memoriam honore deo- rum immortalium consecratam. Hac scilicet ratione Romani Cæsares suos con secrauerunt,& Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere,dum illi primi qui eos nouerant, eo ritu suos, liberos ac nepotes,deinde omnes posteros imbuerunt.Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in prouinciis om- nibus colebantur. Priuatim uero singuli populi gentis,aut urbis conditores,seu uiri fortitudine insignes erant ,seu fœminæ castitate mirabiles, summa uenera- tione coluerunt,ut Ægiptii Isidem, Mauri iubam,Macedones Gabyrim, Pœ- ni,Vranum,Latini Faunum;Sabini Sanctum, Romani Q uirinum. Eodem utiq; modo,Athenæ Mineruam,Samos Iunonem,Paphos Venerem,Lemnos Vulcanum,Naxos liberum. Apollinem Delphi. Sic per populos atq; regiones uaria sacra suscœpta sunt,dum grati homines esse in suos principes cupiunt. Et quos alios honores uita carentibus deferant,inuenire non possunt. Præterea pie- tas eorum qui successerant,plurimum contulit ad errorem, qui(utdiuina stirpe nati uiderentur) diuinos honores parentibus detulerunt :deferriq; iusserunt. An ne potest aliquis dubitare, quomodo religiones deorum sint institute, cum apud Maronem legat Æneæ uerba sociis impetrantis:

Dii cur ex hominib? Hoies uñ consecrati.

Reges a su is cõsecrati

alr Carant

Vir. Aeneid. dos. y.

¶ Nunc pateras libate ioui, præcibusq; uocate
¶ Anchisen genitorẽ. Cui non tm̃ immortalitatẽ, ue℞ ẽt uẽto℞ tribuit ptãtem.
¶ Poscamus uentos,atq; hæc mea sacra ꝙ annis:
¶ Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis.. Idẽ scilicet de Ioue Liber & Pan. & Mercurius & Apollo fecerunt. Ac postea de his ipsis successores eorum: Ac- cesserunt etiam poetę,& compositis ad uoluptatem carminibus in cœlum eos su stulerunt,sicut faciunt qui apud reges etiam malos panegiricis mẽdacibus adu lantur,quod malum a græcis ortum est, quorum leuitas instructa dicendi facul- tate & copia,incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq; ad- mirati eos & susceperunt primi sacra illorum,& uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat.

Græcorũ leuitas

ἑλλὰς δὲ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι. πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνα-
πτεις θύεις εἰδώλοις τίς τοι ἐνὶ νῷ πλάνην ἔβαλεν ὥστε σε τάδε ποιεῖν μεγάλου θεοῦ. προσώ-
που ἀπολειπομένου. idest Graecia quid confidis in uiros principes? ad quid dona inania mortuis ac offers? immolas idolis, quis tibi in mentem errorem imposuit? ut haec perficias magni dei ore relicto? M. Tullius qui non tantum perfectus orator: sed philosophus fuit. Siquidem solus extitit Platonis imitator, in eo libro quo, seipsum de morte filiae cōsolatus est: non dubitauit dicere deos, qui publice colerentur homines fuisse Quod ipsius testimonium eo debet grauissimum iudicari: ꝙ & augurale habuit sacerdotium: & eosdem se colere ueneranq; testatur. Itaq; intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiae eodem se modo consecraturum esse profitetur, quo illi a ueteribus sunt consecrati, & illos mortuos esse docuit, & originem uanae superstitionis ostendit. Cum uero inquit & mares & foeminas complures ex hominibus in Deorum numero esse uideamus: & in eorum urbibus atq; agris augustissima delubra ueneremur: assentiam eorum sapientiae: quorum ingeniis & inuentis omnem uitam legibus & institutis excultam, cōstitutamq; habemus. Quod si ullum unquam animal cosecrandum fuit: illud profecto fuit, si Cadmi aut amphitryonis progenies, aut Tyndari in coelum tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicandus est, quod quidem faciam. Teque omnium optimam doctissimamq; approbantibus diis immortalibus ipsis: in eorum coetu locatam ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis pro nimio luctu delirasse Cicero. Atqui omnis illa oratio: & doctrina, & exemplis & ipso loquēdi genere perfecta non aegri sed constantis animi ac iudicii fuit. Et haec ipsa sententia nullum praefert indicium doloris. Neque enim puto illum tam uarie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum eius & ratio ipsa & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Quid, ꝙ idem dicit in libris de republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem secutus est, leges uoluit ponere: quibus putaret: usuram esse iustam, & sapientem ciuitatem de religione ita sanxit. Diuos & eos qui coelestes semper habiti sunt, colunto. Et illos quos in coelum merita locauerunt: Herculem. Liberum, Aesculapium, Pollucem: Castorem: quirinum. Item in Thusculanis cum diceret totum pene coelum humano genere completum. Si uoluero, inquit, scrutari uetera: & ex illis ea quae scriptores Graeciae prodiderunt, eruere coner: ipsi illi maiorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in coelum reperientur. Quaere quorum demonstrantur sepulchra in Graecia: reminiscere, quoniam ex initiatus quae traduntur mysteriis. Tum deniq; q̄ hoc late pateat intelliges. Testatus est, uidelicet Attici conscientiam ex ipsis mysteriis intelligi posse, ꝙ omnes illi homines fuerunt qui coluntur. & de Hercule: Libero: Aesculapio: Castore, Polluce, incontanter fatentur: De Apolline ac Ioue patribus eorum: item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorꝫ gentium Deos appellauit, timuit apte cōfiteri, Et iccirco ait late hoc patere ut idē de Ioue, caeterisq;

antiquioribus

M. Tulli. nō tm̄ pfectus orator: sed philosophus.

Tulliolam consecrare Cic. statuit

Cicer. libri de legibꝰ.

Ciceron. locus ex Tusc.

Maiorꝫ gētium dii.

antiquioribus diis intelligamus, quorum memoriam si eadem ratione ueteres consecrauerunt, qua se imaginem nomenq; filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mærentibus potest, credentibus non potest. Quis enim tam demens? qui consensu & placito innumerabilium stultorum, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquid, quod ipse non habeat dare alteri posse? Apud Romanos Deus iulius, quia hoc scelerato homini placuit Antonio. Deus Quirinus, quia hoc pastoribus uisum est, cum alter germani fratris extiterit, alter patriæ patricida quod si consul non fuisset Antonius. C. Cæsar pro suis in rempublicam meritis & defunctis hominis honore caruisset. Et quidem consilio Pisonis soceri: &. L. Cæsaris propinqui: qui uetabant funus fieri. Et Dolabellæ consulis, qui columnam in foro, id est titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem populus amissum regem dolens hæc loquitur. Cæsar ab Antonio cõsecratus Columna cæsaris euersa

O Romule Romule dic, o,
Qualem te patriæ custodem dii genuerunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras. Romulus desiderio suis fuit.
O pater: o genitor: o sanguen diis oriundum. Sanguen.

Ob hoc desiderium facilius creditum est Iulio proculo m[illegible]ti, qui subornatus a patribus est, ut nunciaret plæbi suæ uidisse se re[illegible] humano habitu augustiorem, eumq; mandasse ad populum, ut sibi delubrum fieret, se Deum esse & Quirinum uocari. Quo facto & ipsi populo persuasit, Romulum ad Deos abiisse: & senatum suspitione cædis regiæ liberauit. Quirinus

¶ Qua ratione dii esse non possunt, quos Secus discernit. Et q; in naturam Dei non accedit aut sexus, aut coitus officiũ generandi Cap. XVI. Secus pro sexu

POteram his quæ rettuli esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscæpto operi necessaria: Nam quamuis ipso religionum capite destructo uniuersa sustulerim: libet tamen prosequi cætera: & redarguere plenius inueteratam persuasionem: ut tandem homines pudeat suorum ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus & homine dignum. Religionum animos nodis exoluere pergo (ut ait Lucretius) qui quidem hoc efficere non poterat, quia nihil ueri afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & uerum Deum asserimus, & falsos refutamus. Illi ergo qui poetas finxisse de diis fabulas opinantur, & deas fœminas esse credunt, & colũt: reuoluũtur imprudentes ad id quod negauerant, coire illos ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus generandi causa sint instituti. Recepta uero sexuum diuersitate, non intelligunt cõsequens esse, ut concipiant, quod in Deum cadere non potest, ut isti putant: nam & Iouis esse filios dicunt & cæterorũ Deoꝝ. Nascuntur ergo & cotidie quidem dii noui, nec enim uincuntur ab hoibus fœcunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena sunt oia, nullo scilicet moriente. Nam cũ hominũ uix incredibilis numerus sit & inestimabilis, quos tñ sicuti nascũtur:

mori necesse est. Quid Deorum esse tandem putemus: qui tot sæculis nati sunt, immortalesq; manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi forte arbitramur non generandi causa, sed tantummodo capiendæ uoluptatis duos esse sexus Deorum, & ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati, pudet. Cum uero dicant aliqui ex aliquibus nati, consequens est ut semper nascantur, siquidem aliquando sunt nati, uel si aliquando nasci desierunt, scire nos conuenit cur, aut quando desierint. Non illepide Seneca in libris moralibus philosophiæ. Quid ergo est inquit, quare apud poetas salacissimus Iuppiter desierit liberos tollere? Vtrum sexagenarius factus est: & illi lex Papia fabulam imposuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandem illi uenit in mentem, ab alio expectes, alteri quod feceris. Et timet ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti qui Deos asserunt, uideant quomodo respondeant huic argumento: quod inferemus. Si duo sunt sexus Deorum, sequitur concubitus. Et si coeunt: & domos habeant necesse est. Nec enim carent uirtute ac pudore, ut hoc promiscue aut in propatulo faciant, sicut muta uidemus facere animalia, si domos habent: consequés est ut & urbes habeant, & quidem authore Nasone, qui ait.

Iuppiter salacissimus. Lex Papia Ius trium liberorum.

Deorum duo sexus ei nō pūt.

Plæbs habitat diuersa locis, hac fronte potentes
cœlicolæ: clariq; suos posuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quæ sequantur? arare illos & colere, quod quidem uictus causa fit, ergo mortales sunt. quod argumentum retrouersum idem ualet. Si enim agros non habent, ne urbes quidem. Si urbes non habét, ne domos quidem, Si domibus carent, ergo & concubitu, Si concubitus ab his abest; & sexus igitur fœmineus. In diis autem uidemus & fœminas esse: ergo dii non sunt. Dissoluat hoc argumentum si quis potest. Ita enim res rem sequitur, ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis, ex duobus sexibus alter fortior alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, fœminæ inbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum, ergo nec fœmineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio: ut dii non sint, quoniam in diis & fœminæ sunt.

Mares robusti. Fœminæ imbecillæ.

¶ Q đ stoici fidé historiaꝝ & poetaꝝ figmenta inani physica rōne puertunt: & quæ miseriæ & turpitudines de diis referant. Cap. XVII.

B has rationes stoici alio uersu Deos interpretantur. Et quia non præuident quid sit in uero, conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere, quos Cice. secutus de diis ac religionis eorum hanc sententiam tulit. Videtis ne igitur: ut a physicis rebus bene atq; utiliter inuétis trahat ratio, ad commentitios ac fictos Deos? quæ res genuit falsas opiniones erroresq; turbulentos: superstitiones pene aniles: & formę enim Deorum nobis & ætates & uestitus ornatusq; noti sunt. Genera præterea & coniugia: cognationes omnes, omniaq; traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius: qđ uerius dici potest? Romanæ philosophiæ princeps, & amplissimo sacerdotio præditus commentitios ac fictos Deos redarguit, quorũ cultus superstitiones pene aniles esse testatur, falsis opinionib⁹ erroribusq;

Cicero romanæ philiæ princeps.

erroribusq; turbulentis implicatos esse homines queritꝰ. Nam totus liber tertius, de natura deo℞ oẽs funditus religiões euertit, ac delet. Quid ergo a nobis expectatur amplius? num eloquentia superare possumus Ciceronẽ? minime id qdem, sed fiducia illi defuit ignorantis ueritatem; quod: ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait. n. facilius se posse dicere: quid non sit q̃ quid sit: hoc est falsa se intelligere, uera nescire. Clarum est igitur hoies fuisse illos: qui dii putantꝰ. Et eorũ memoriam post mortem consercatam esse: ideo etiã ætates diuersæ sunt. Et certe imagines, singulo℞ q; in eo habitu & ætate singulorum simulachra configurata sunt, in qua quemq; mors deprehendit: cosideremus (si placet) ærumnas infœlicium deo℞. Isis filium pdidit: Ceres filiam, expulsa & per orbem terræ iactata Latona uix insulam paruam in qua pareret inuenit. Deum mater & amauit formosum adolescentem: & eundẽ cum pellice deprehensum exectis uirilibus semiuirum reddidit. Et nunc a gallis sacerdotibus sacra eius celebrantur, Iuno pellices, acerrime persecuta est, quia parere ipsa non potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius partheniam nominatam: q; ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiam ioui nupserit. Itaq; nobilissimum: et antiquissimum templum eius est Sami, & simulachrum in habitu nubentis figuratum? & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adoleuit: si fuit uirgo primo, postea mulier hominem fuisse qui non intelligit: pecudẽ se fateretur. Quid loquar obscœnitatem Veneris omnium prostitutę libidinibus, non deorum tantũ, sed & hoium. Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinem. Ex anchisa Æneam, & ex Bute Erycen. Ex adone qdem nullũ potuit, qui etiã, tum puer ab apro ictus occisus est, quæ prima (ut in historia sacra continetur) artem meretriciam instituit, auctorq; mulieribus in cypro fuit, uti uulgo corporum quæstum facerent. Quod iccirco impauit, ne sola præter alias mulieres impudica, & uirorum appetens uideretur. Etiam ne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, q̃ partus? Sed ne illæ quidem uirgines illibatã castitatẽ seruare potuerũt, Vnde. n. putemus Erichthoniũ esse natum? An ex terra (ut poetæ uideri uolũt) At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus diis arma fecisset: eiq; iuppiter optionẽ dedisset præmii (quod uellet) postulandi, iurassetq; (ut solebat) per infernam paludem se nihil negaturum, tum faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic iuppiter optimus maximus tanta religione constrictus: abnuere non potuit, Mineruam tamen monuit repugnare, pudicitiamq; defendere. Tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semen, unde fit Erichthonius natus. Idq; illi nomen impositum ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ χθονός: idest ex certamine atq; homo. Cum igitꝰ uirgo eum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit? euidens (ut opinor) incæstum: quod nullo modo possit colorari. Altera cum pene amatorem suũ perdidisset: qui erat turbatis distractus equis, præstantissimum medicum Æsculapium curando iuueni aduocauit, eumq; sanatum.

Secretis alma recondit.

Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq; relegat

Solus ubi in syluis italis ignobilis æuum

Cice. de deorum natura.

Latonæ errores

Attis

Samos insula.

Parthenia insula

Iso famia

Veneris adulteria

Harmonia

Hermaphroditus

Cupido

Eryx

Erichthonius qui & unde

Hippolytus a Diana amatus

Virbius. Exigeret, uersosq; ibi nomine uirbius esset. Q uid sibi uult hæc tam diligens: tam sollicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio uel tam longe: uel ad mulierem: uel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremo quid equorum tam pertinax abominatio? Q uid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri? aut amorem minime uirginalem. Errant plane cur tantum aborem pro tam fideli iuuene susciperet, quia amanti nouercę obsequium pernegaret.

Q uo refellant hi, q, Deos esse factos ex hoībus mentiant. Cap. XVIII.

Oc in loco refellēdi sunt etiam hi, qui deos ex hominibus esse factos non tantum fatentur: sed ut eos laudent, etiam gloriantur, aut uirtutis gratia, ut Herculem, aut munerum, ut Cererem ac Liberum, aut artium repertaṙ, ut Æsculapium, uel Mineruam. Hæc uero q̄ inepta sint, quamq; non digna, propter quæ, homines inexpiabili se scelere contaminent, hostesq; Deo uero fiant, quo contempto mortuorum sacra suscipiunt: ex singulis rebus ostendam. uirtutem esse dicunt, quæ hominem tollat in cœlum, non illam de qua philosophi dixerunt: quæ posita est in bonis animi, sed hanc corporalem quæ dicitur fortitudo: quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatem meruisse creditur. Q uis tam stulte ineptus est, ut corporis uires diuinum, uel etiam humanum bonum iudicet: cum sint & maiores pecudibus attributæ, & uno morbo sæpe frangantur: uel ipsa senectute occultum minuantur & corruant. Itaq; idem cū ille deformari ulceribus toros suos cerneret, nec sanari se uoluit: nec senem fieri nequādo seipso minor, aut deformior, uideretur. Hunc ergo qui uiuum seipsum conbusserat, ascendisse in cœlum putauerūt, eaq; ipse, quæ stultissime admirati sunt simulachris, et imaginibus compræssa & consecreta posuerūt, ut in perpetuum uanitatis eorum monumēta perstarent, qui ob necem bestiarum Deos fieri credidissent. Sed hæc græcorū fortasse culpa, qui res leuissimas pro maximis semper habuerunt. Q uid nostri num sapientiores? qui athleticam quidē uirtutem contemnunt: quia nihil obest, sed regiam (quia late solet nocere) sic admirātur: ut fortes & bellicosos duces, in Deorum cœtum locari arbitrentur. Nec esse ullam aliam ad immortalitatem uiam: q̄ exercitus ducere: aliena uastare, urbes delere: oppida excidere, liberos populos aut trucidare aut subiicere seruituti, uidelicet quo plures homines afflixerint, spoliauerint, occiderint, eo se nobiliores, & clariores putant. & inanis gloriæ specie capti: sceleribus suis nomen uirtutis imponunt. Iam mallem, ut a ferarum cœdibus Deos sibi fingerent: q̄ immortalitatem tam cruentam probarent. Siquis unum hominem iugulauerit, pro contaminato ac nefario habetur: nec ad terrenū hoc domicilium Deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum milia trucidauerit: cruore campos inundauerit: flumina infecerit: non modo in templum, sed etiam in cœlum admittitur: apud Ennium sic loquitur Aphricanus: Si fas cædendo cœlestia scandere cuiquam est: Mi soli cœli maxima porta patet. Scilicet quia magnam partē generis humani extinxit, ac pdidit. O quantis in tenebris Aphricane uersatus es, uel potius o poeta, q per cædes & sanguinem patere hominibus in cœlū ascensum putaueris. Cui uanitati & Ci. assentit

Virtus hominē tollit in cœlum.

Herculi bustum.

Græci res leuissimas p max. habent.

Aphricani epitaphi.

sentit. Est uero inquit Aphricane, nam & Herculi eadem ipsa porta patuit: tanq̃ ipse plane cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Equidem statuere non possum: dolendum ne potius an ridendum putem, cum uideam, & graues, & doctos, & (ut sibi uidentur) sapientes uiros, in tam miserandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc est uirtus, quæ nos immortales facit, mori equidẽ malim: q̃ exitio esse q̃ plurimis. Si aliter parari immortalitas non põt nisi per sanguinem, quid fiet si omnes in concordiam consenserint? Quod certe fieri poterit si pernicioso & impio furore proiecto innocẽtes esse ac iusti uelint. Num igit̃ ? nemo erit cœlo dignus? Num peribit uirtus, quia hominibus in homines sæuire nõ dabitur? Sed isti qui euersiones urbium populorumq; summam gloriam computant, ocium publicũ non ferrent, rapient, sæuient, & iniuriis insolenter illatis humanæ societatis fœdus irrumpent: ut habere hostem possint, quem sceleratius deleãtq̃ lacessierint.

Herculem uirtus i cœlũ sustulit

Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac libero traditio mũerum fecit. Possum diuinis docere litteris: uinum atq; fruges ante progeniem cœli, atq; Saturni, fuisse in usum hominum, sed ab his sane inuenta esse fingamus. Num potest plus aut minus uideri collegisse fruges, hisq; factis panẽ facere docuisse, aut uuas de uitibus lectas expressisse: uinumq; fecisse: q̃ fruges ipsas aut uites generasse aut protulisse de terra? Reliquit hæc sane deus humanis ingeniis eruenda, tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui tribuit sapientiam homini ut inueniret: & ipsa illa, quæ possent inueniri, primus inuenit. Artes quoq; suis inuentoribus immortalitatem peperisse dicũtur, ut Æsculapio medicina. Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos: qui fullonicam, sutrinãq; docuerunt. Cur aũt figuline repertori honos non habet̃? An quia isti diuites uasa samia contemnũt? Sunt & aliæ artes: quarum repertores humanę uitæ plurimum profuerunt. Cur non enim illis attributa sunt tẽpla? sed nimirum Minerua est, quę oẽs repperit, Ideoq; illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in cœlũ. Est uero causa cur quisq̃ derelinquat eum: qui terram cum animãtibus: cœlum cum astris & luminibus exorsus est, ut eam ueneretur: quæ telam docuit ordiri? Quid ille qui uulnera in corporibus sanare docuit? Num potest esse p̃stantior, q̃ qui corpora ipsa formauit: sentiendi, ac uiuendi rationẽ dedit? Herbas deniq; ipsas: & cætæra: quibus medendi ars constat: excogitauit ac protulit?

Ceres inuẽtrix frugũ

Vini inuentor.

Vulcanus inuentor fabricæ

Samia uasa.

Minerua artium inuentrix.

¶ Quod deos uanos: & deũ uerũ nemo simul põt colere. Cap. XIX.

At enim dicit aliq̃s, & huic summo, q̃ fecit omnia, & illis, q̃ partim profuerũt, suam ueneratiõem esse tribuendam. Primũ nec factũ est unq̃, ut q̃ hos colit, etiam deum coluerit, neq; fieri potest, quoniam si honos idem tribuit̃ aliis: ipse omnino non colit̃. cuius religio est illũ esse unum ac solum deũ credere. Clamat summus poeta eos omnes, qui inuentas uitam excoluere per artes: apud inferos esse, ipsumq; illũ medicinæ repertorem talis, & artis ad stygias undas fulmine esse detrusum, ut intelligamus, quantũ ualeat pater oĩpotens, qui & deos fulminibus extinguat sed homines ingeniosi hanc secũ habebant fortasse rationem: q̃a deus fulminari non potest: apparet non esse factum, immo uero quia factum est apparet homi

Aesculapius a ioue fulminatus.

nem fuisse non deum. Mendacium enim poetarum non in facto est, sed in nomine. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat uerum. Quod si hoc constat inter ipsos, ex hominibus deos factos: cur ergo non credunt poetis: si quando illorum fugas, & uulnera, & mortes: & bella, & adulteria describunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri deos, quia ne homines quidem probi fuerunt, eaq; in uita sua gesserunt: quæ mortem pariunt sempiternam.

¶ De propria Romanorum religione. Cap. XX.

Lupa romuli nutri.

Venio nunc ad proprias Romanorum religiones, quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa honoribus est affecta diuinis. Et ferrem, si id animal ipsum fuisset, cuius figuram gerit, auctor est Liuius larentiæ esse simulacrum, & quidem non corporis, sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, q; propter uulgari nominis uilitatem Lupa inter pastores: idest meretrix nūcupata est, unde etiam Lupanar dicitur. exemplum, scilicet Atheniensium in ea figuranda romani secuti sunt, apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidisset: quia nefas erat simulacrum constitui meretricis in templo: animalis effigiem posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monumentum ex nomine: sic isti ex professione fecerunt. Huius nominis etiam dies festus dicatus est, & larentinalia constituta. Nec hanc solam Romani meretricem colunt, sed Faulam quoq;, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit, quam etiam meretrices assequantur. Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæsiuisset. Populum romanum scripsit hæredem, certam pecuniam reliquit, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur: editione ludoꝝ quos apellant Floralia. Quod quia senatui flagitiosum uidebatur: ab ipso nomine argumentū sumi placuit: ut pudendæ rei quædam dignitas adderet. Deam finxerunt esse quæ floribus pręsit, eamq; oportere paclari: ut fruges cum arboribus, aut uitibus bene prospereq; florescerent: Eum colorem secutus in fastis poeta non ignobilē nymphā narrauit. quæ sit Chloris uocitata, eāq; zephyro nuptam quasi dotis loco id accepisse muneris a marito: ut hēret omnium floꝝ potestatem. Honeste quidem ista dicuntur sed inhoneste turpiterq; creduntur. Non debent (cum ueritas quæritur) hmōi nos uelamēta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni lasciuia: conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter uerboꝝ licentiam: quibus obscœnitas omnis effunditur: exuuntur etiā uestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc minorum funguntur officio, & in conspectu populi usq; ad facietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinētur. Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & qa cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomē imposuit. Pauorem, Palloremq; Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicā, nisi dignū fuisse, qui semper deos suos (sicut optari solet) præsentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de cōsecratione honoris atq; uirtutis honestate nomine differre cōgruit. Eadem uanitate mentem quoq; inter deos collocauit senatus, quam profe-

Leænæ meretricis simulacrum

Larentina lia.

Faula herculis scortū de quo Plutar. in problem.

Floralia cur istituti

Flora dea quæ

Chloris dea quæ

Cloacina dea quæ

Pauor deꝰ

Pallor deꝰ

Honoris ædes

Virtutis. ædes

Mens dea

cto si

cto si habuisset: eiusmodi sacra nunquam suscepisset: Magnum Cicero audaxq; consilium suscepisse Græciam dicit; quod cupidinum, & amorum simulacra in gymnasiis cõsecrasset: adulatus est uidelicet Attico: & irrisit hominem familiarem. Non est enim illud magnum: aut omnino consilium dicendum fuit: Sed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia: qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent: prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus flagitiorum deos, & in illis potissimum locis: ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illa coliætate uoluerunt: quæ simplex & in prouida prius irretiri, & in laqueos potest cadere: quam cauere. Quid mirum, si ab hac gente uniuersa flagitia manarũt? apud quam ipsa uitia religiosa sunt, eaq; non modo non uitantur, uerum etiam coluntur. Et ideo huic sententiæ tanquam græcos prudentia uinceret, adiecit. Virtutes enim oportet non uitia consecrari. Quod si recipis o M. Tulli: non uides forte, ut irrumpant uitia cum uirtutibus, quia mala bonis adhærent: & in animis hominum potentiora sunt: quæ si uetas consecrari: respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios Deos colere, ut prosint, alios ne noceant. Hæc enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro diis habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Sic ergo uitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior, ne uirtutes quidem. Nõ enim per se sapiunt aut sentiunt: neque intra parietes, aut ædiculas luto factas, sed intra pectus collocandæ sunt, & interius compræhendendæ, ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ. Itaque præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his uerbis. Ast illa propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, uirtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunto. At qui hæc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt in homine ipso sint necesse est. Si autem sunt extra hominem: quid opus est ea colere, quibus careamus? Virtus colenda est, non imago uirtutis, & colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut præcatione solemni, sed uoluntate sola, atque proposito. Nam quid est aliud colere uirtutem, nisi eam comprehendere animo & tenere? Quod unusquisque simul occepit uelle, consequitur. His solus uirtutis est cultus, nam religio & ueneratio nulla alia nisi unius Dei tenenda est. Quid igitur opus est, o uir sapientissime superuacuis extructionibus loca occupare, quæ possint humanis usibus cedere, quid sacerdotes constituere, uana & insensibilia culturos, quid immolare uictimas? Quid tantos sumptus, uel fingendis uel colendis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum est pectus humanum, hoc potius ornetur, hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes esse sequitur: quod necesse est. Qui enim uirtutes sic colunt, idest qui umbras, atq; imagines uirtutum consectantur: ea ipsa, quæ uera sunt tenere non possunt. Itaq; nulla in quoquam uirtus est: uitiis ubiq; dominantibus, nulla fides: uno omnia pro se quoq; rapiente, nulla pietas, nec cõsanguineis, nec parentibus, parcente auaritia, & cupiditate in uenenum & ferrum ruente, nulla pax, nulla concordia, publice bellis sæuientibus, priuatis inimiciciis usq; ad sanguinem furentibus. Nulla pudicitia, libidinibus effrænatis omnem sexum & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen desinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt.

Cupidinũ simulacra in gymnasiis.

Græci omniũ flagitiorũ magistri.

Rubigo dea Febris dea Aedicula

Virtus quo colenda

Secula per ditissima: qualia sunt hæc

Colunt enim thure ac summis digitis : quæ sensibus intimis colere debuerunt: q̃ error omnis ex ilius principalis ac summi boni ignoratione descẽdit. Vrbe a gallis occupata obsessi in capitolio Romani : cum ex mulierum capillis tormenta fecissent:

Veneri caluæ ædes.

ædem Veneri caluæ consecrarunt. non igitur intelligunt q̃ uanæ sint religiones, uel ex eo ipso: ꝙ eas his ineptiis caulllantur. Alacedæmoniis fortasse didicerant, deos sibi ex euentis fingere. Qui cum Messenios obsiderent; & illi furtim deceptis obsessoribus egressi ad diripiendam Lacedæmonem cucurrissent, a spartanis mulieribus fugati fusiq; sunt. Cognitis autẽ hostiũ insidiis lacedæmonii sequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exiuerunt, quæ cum uiros suos cernerent parare se ad pugnam : qui putarent Messenios esse : copora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati: sicut erant armati permixti sunt utiq; promiscue. Nec enim uacabat discernere, sicut iuuenes ab iisdẽ antea missi cum uirginibns, ex quibus sunt parthenii nati. Propter huius facti memoriam

Venus armata, lacedæmone, cur.

ædem Veneri armatæ simulachrum posuerunt: quod tametsi ex causa turpi: tamen honestius uidetur armatam Venerem consecrasse: q̃ caluam. Eodem tẽpore ioui quoq; pistori ara apposita est, ꝙ eos inquiete monuisset : ut ex omni frumento quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoq; facto

Iouis pistoris ædes.

soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Quæ ista religionum derisio est, si eorum defensor essem : quid tam grauiter queri possem q̃ deorum nomen in tantum uenisse contentum, ut turpissimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? uel potius doctos uiros celebrãdis fornacalibus operari? quis cum audiat deam Mutam: tenere risum queat? Hanc esse dicunt ex qua sint nati lares, & ipsam Laram nominant, uel larundam?

Lara dea Larunda dea. Muta dea Caca caci soror. Cunina dea. Stercullius deus. Tutinus deus.

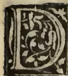
Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest? Colitur & Caca, quæ herculi fecit iudicium de furto boum, diuinitatem consecuta : quia perdidit fratrem. Et cunina quæ infantes in cunis tuetur, ac fascinum summouet : & Stercullius qui stercorandi agri rationem primus induxit. Et tutinus. in cuius sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse uideatur. Et mille alia portenta, ut iam uaniores qui hæc colenda susceperint; q̃ ægyptios esse dicamus: qui monstruosa & ridicula quædam simulacra uenerantur & colunt: quæ tamen habẽt aliquam imaginem. Quid, ꝙ lapidem colunt informem atque rudem; cui nomen erat Terminus? Hic est quem pro ioue saturnus dicitur deuorasse : nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinus capitolium facere uellet, eoq; in loco multorum deorum sacella essent, consuluit eos per auguria, utrum ioui cedere uellent, & cedentibus cæteris, solus Terminus mansit. Vnde illum poeta capitolii immobile saxum uocat. Iam ex hoc ipso q̃ magnus iuppiter inuenitur, cui non cessit lapis ea, fortasse fiducia, ꝙ illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq; capi-

Termini sacellum. Verg. ioc.

tolio, supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum : ut quia non cessarat, libero cælo frueretur, quo ne ipsi quidem fruebantur : qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publice supplicatur: quasi custodi finium deo, qui non tantum lapis sed etiam stipes interdum est. Quid de his dicam: qui colunt talia? nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

¶ De

De sacrificiis & mysteriis eorum. Cap. XXI.

Humanæ hostiæ.

Teucer apud Cyprum.

Taurisc ythæ.

Esus & teutates.

Iuppiter latialis.

Diximus de diis ipsis, qui coluntur, Nunc de sacris ac mysteriis eorum pauca dicenda sunt, Apud Cypri salaminem humanā hostiam Ioui Teucrus immolauit. Idq; sacrificium posteris tradidit, qđ est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros in humanam & ferarū gentem, uti Dianæ hospites immolarent, & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec latini quidē huius immanitatis expertes fuerunt. Siquidem latialis Iuppiter ēt nunc sanguine colit̄ humano. Q uid ab his boni precat̄ quibus sic sacrificāt? Aut quid tales dii hoībus præstare possunt, quorum pœnis ꝓpitiantur? Sed de barbaris non est adeo mirandum, quoꝝ religio cum moribus cōgruit. Nostri uero, q semper mansuetudinis & humanitatis gloriā sibi uendicarunt, nōne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Hi.n. potius scelerati sunt habēdi, q cū sint liberaliū disciplinaꝝ studiis expoliti, ab humanitate desciscunt: q̄ qui rudes & imperiti ad mala facinora bonoꝝ ignoratione labuntur. Apparet tamen antiquū esse hunc immolandorum hominum ritum. Siquidem Saturnus in Latio eodē genere sacrificii cultus est, nō quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti in Tyberim de ponte miluio mitteretur. Q uod ex responso quodam factitatum Varro author est. Cuius responsi ultimus uersus est talis. καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα. id est Et, capita Saturnio & patri mitte lumina. i. hominem. Q uod quia, uidetur ambiguum & fax illi & homo iaci solet. Verum id genus sacrificii ab Herc. cum ex Hispania rediret dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex scyrpo, ut Ouidi. in fastis docet,

Argeorū sacra.

Donec inde uenit Thyrintius arua quot annis.
Tristia leucadio sacra parata modo. ¶ Illum stramineos in aquam misisse quirites Herculis exēplo corpora falsa iace. ¶ Hæc sacra uestales uirgines faciūt, ut ait idē Tū quoq; priscoꝝ uirgo simulacra uirorum ¶ Mittere roboreo scyrpea pōte solet

Saturno cur immolarentur infantes

Nā de infantibus q eidē saturno immolabant̄ ꝑpter odium Iouis qđ dicā non inuenio. Tā barbaros tā immanes fuisse hoīes, ut paricidiū suū. i. tetrum atq; execrabile humano generi facinus sacrificium uocarēt. Cū teneras atq; innocentes aīas, q̄ maxime est ætas parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent, immanitatemq; omnium bestiarum, quæ tamen fœtus suos amant, feritate superarent. O dementiam insanabilē, quid illis isti dii amplius facere possent, si essent iratissimi, q̄ faciunt propitii? Cum suos cultores parricidiis inquinant. orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Q uid pōtesse his hoībus sancti? Aut qđ in ꝓphanis locis facient, qui inter aras Deorum summa scelera committunt? Pescenius Festus in libris historiaꝝ per satyram refert. Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare, & cum uicti essent ab Agathocle rege siculorum, iratum sibi Deum putauisse. Itaq; ut diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse.

Historiæ p satyram.

Carthaginēses hostias hūanas saturuo immolabāt.

Agathodes siciliæ rex.

Tantum religio potuit suadere malorum.
Q uæ peperit sæpe scelerosa atq; impia facta.

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant? cum tantam partem

Galli cybeles. Bellona dea quæ. Fanatici bellonæ. Isidis sacra

ciuitatis occiderent. quantā fortasse ne Agathocles quidē uictor occiderat? Ab isto gñe sacro, non minoris insaniæ iudicāda sunt publica illa sacra, quoꝝ alia sunt mřis Deum in qbus hoies suis ipsi uirilibus litanr. Amputato.n. sexu nō uiros se, nec fœminas faciunt, Alia uirtutis, quā eandē Bellonā uocant In qbus ipsi sacerdotes non alieno sed suo cruore sacrificant. Sectis nāq; humeris & utraq; manu districtos gladios exererentes currunt, & efferunt̃ & insaniunt. Optime igit̃ Q uin. fanatico bello, istud inqt si Deus cogit, iratus, ēt ne hæc sacra sunt? Nōne satius ē, pecudum more uiuere, q̄ Deos tā impios, tā ꝓfanos tā sanguinarios colere? Sed uñ istis errores, & hæc tanta flagitia manauerūt, suo loco disseremus, interim uideamus cætera, quę carent scelere, ne studio insectādi uideamur eligere peiora. Isidis egyptia sacra sūt, q̄tenus filium paruulū uel ꝑdiderit uel inuenerit. Nā primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt, lamentant̃, sicut ipsa, cū ꝑdidit fecerat. Deindē puer producitur quasi inuētus, & in lætitiam luctus Ille mutatur, ideo Lucanus.

¶ Nunquamq; satis quæsitus Osiris. Semper enim perdunt & semper inueniunt. Refert̃ ergo in sacris imago rei, quæ uera gesta est quæ ꝑfecto, si quid sapimus declarat mortalem mulierē fuisse, ac pene orbā, nisi tntcum repisset, qđ illū ipsum poetā minime fugit, apud quem P ompeius adolescens, morte pr̃is audita hæc loquit̃.

Euuluam busto iam numen gentibus isim.

Et tectum ligno spargam per uulgus osirim.

Osiris q. Serapis q. Quirinus ex Romulo. Nemesis ex Leda. Marica ex Circe. Leucothea ex Ino. Palemō ex Melicer. Proserpiæ raptus. Priapi uictima cur asellus. Vestæ sacra.

Hic est Osiris, quē Serapin & Serapidem uulgus appellat. Solent.n. mortuis cōsecratis noīa immutari, credo ne quis putet eos hoies fuisse. Nam & Romulus post mortem Q uirinus dictus est, & Leda Nemesis, & Circe Marica & Ino postq̄ se ꝑcipitauit Leucothea, materq; Matuta. Et Melicertes filius eius P alęmō, atq; Portunus. Sacra uero Cereris Eleusinæ non sunt his dissimilia. Nā sicut ibi Osiris puer planctu matris inquiritur, ita hic ad incæstum patrui matrimonium rapta Proserpina, quam quia facibus ex Ætnæ uertice accensis quæsisse in Sicilia Ceres dicitur, ideirco sacra eius ardētium T edarum iactatione celebrantur. Apud Lāpsacum Priapo lætabilis uictima est asellus. Cuius sacrificii ratio infastis hæc redditur. Cum dii omnes ad festum matris magnæ conuenissent, epulisq; satiati noctem lusibus ducerent, quieuisse humi V estam somnumq; cæpisse, ibi Priapum somno eius ac pudicitiæ insidiatum, sed illam intempestiuo clamore aselli, quo Silēus uehebatur excitatam: libidinem uero insidiatoris esse detectam. Hac de causa Lampsacēos asellum Priapo quasi in ultionem mactare consueuisse. Apud Romanos uero eundem uestalibus sacris in honorem pudicitiæ cōseruatæ panibus coronari. Q uid turpius? Q uid flagitiosius, q̄ si V esta beneficio asini uirgo est? At poeta fabulam finxit. Nū ergo illud est uerius quod referunt hi qui phænomena conscripserunt? cum de duabus canceri stellis loquuntur, quas græci ὄνους uocant asellos, fuisse, qui liberum patrem transuexerint, cum amnem transire non posset, quoꝝ hoc alteri p̄mium dederit, ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum Priapumq; ortum esse certamen de membri obscœni magnitudine. Priapum uictum & iratum interemisse uictorē Hoc uero multo magis ineptum est, sed poetis licet quicquid uelint. Non excutio tam desorme mysterium. Nec Priapum denudo, nequid appareat risu dignum.

Aselli i cælo cur.

Finxeru

Finxerunt hæc sane poetæ, se necesse est alicuius maioris turpitudinis tegẽdæ gratia ficta sint. Quæ sint ergo quæramus. At ea profecto manifesta est. Nam sicut Lunæ taurus mactatur, quia similiter habet cornua, & Lunæ taurus mactat

Placat equo persis radiis Hyperiona cinctum:

Ne detur celeri uictima tarda deo.

Ita in hoc quia magnitudo membri uirilis enormis est, non potuit ei monstro apta uictima reperiri, quàm quæ ipsum cui mactatur posset imitari. Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi: Herculis sacra sunt, quorum a cæteris longe diuersus est ritus. Lindos oppi. Siquidem non Euphemia (ut græci appellant) sed maledictis & execratione celebrantur, Eaq; pro uiolatis habent, si quando inter solemnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonum uerbum. Herculis diis sacra. Cuius rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus uanissimis potest. Bõa uerba in sacris. Hercules cum eo delatus esset, famemq; pateretur: aratorem quendam aspexit operantem, ab eoq; petere cœpit, ut sibi unum bouem uenderet. Enimuero ille negauit fieri posse, quia spes sua omnis colendæ terræ duobus illis iumentis niteretur. Hercules solita uiolentia usus quia unum accipere non potuit: utrunq; sustulit: At ille infelix cum boues suos mactari uideret, iniuriam suam maledictis ultus est; quod homini eleganti & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumq; alienos boues deuorat illum sibi amarissime cõuiciantem, cum risu et cachinnis audiebat. Sed postquam Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit a ciuibus ei ara posita est, quam de facto βούζυγον. id est bouis iugũ nominauit. Ad quã duo iuncti boues immolarentur, sicut illi, quos abstulerat aratori, eumq; ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit ut iisdẽ maledictis semper in celebrandis sacrificiis uteretur, quia negaret se unq̃ epulas tũ esse iocũdius. Hæc iã non sacra sunt, sed sacrilegia, in quibus id factum dr̃ quod in aliis si fiat seuerissime uindicatur. Iouis sacra Ipsius ãt cretici Iouis sacra quid aliud, q̃ quõ sit aut subtractus pr̃i, aut nutritus osñdũt? Capella.n. Amalthææ nymphæ, qua uberibus suis aluit infantẽ, de q̃ Germanicus Cæsar in aratęo carmine sic ait, Illa putatur, Amaltheæ capella. Aegis in Io ue quid. Nutrix esse Iouis, si uere Iuppiter infans.

Vbera creteæ mulsit fidelissima capræ.

Sidere quæ claro gratum testatur alumnum.

Huius capellæ corio usum esse pro scuto Iouem contra Titanas dimicantem Musæus author est. Vnde a poetis Ægiochus nominatur. Ita quicquid est gestum in abscondendo puero, Idipsum per imaginem geritur in sacris, sed & matris eius mysterium idem continet, quod Ouidius exponit in fastis.

Ardua iam dudum resonat tinnitibus Ide.

Tutus ut infanti uagiat ore puer.

Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes. Cybeles sacra.

Hoc curetes habent, hoc corybantes opus.

Res latuit, priscíq; manent imitantia facti

Æra deæ, comites raucaq; terga mouent.

Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant.

Tibia dat phrygios ut dedit ante modos.

Curetes cur Iouem dicantur aluisse.

Hanc totam opinionem quasi a poetis fictam Sallustius respuit, uoluitq; ingenio se interpretari. Cur altores Iouis dicantur curetes fuisse, & sic ait, quia principes intelligendi diuini fuerunt, uetustatem ut cætera in maius componentem altores Iouis celebrauisse. Quantum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. Si enim princeps est Iuppiter & Deorum & religionum: si ante illum dii nulli colebantur uulgo, quia nondum nati fuerant: qui coluntur apparet Curetes ex diuerso principes fuisse diuini non intelligendi, per quos error omnis inductus est, & Dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysteriis & cerimoniis intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exgo, ut aliquis poetarum fictionibus credat, qui hoc mentiri putat: pontificum ipsorum scripta consideret, & quicquid est litterarum ad sacra pertinentium reuoluat, plura fortasse q̄ nos afferimus, inueniet in quibus intelligat inania, inepta, Commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Si quis autem percepta sapientia deposuerit errorem profecto ridebit ineptias hominum pene dementium, illos dico qui uel inhonesto saltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, personati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam? quæ cum portant, Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. Qui cum prætor esset, tamen lictoribus præeuntibus ancile portauit, cum haberet magistratus beneficio muneris uacationem Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui praeturam hoc ministerio se putauit ornare. Merito igitur cum hæc a uiris non imperitis ac rudibus fiant: Lucretius exclamat,

Salii. Lupci.

O stultas hominum mentes, o pectora cæca:
Quamlibet in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui quodcunq; est.

Quis hæc ludibria non derideat, qui habeat aliquid sanitatis? Cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere, quæ si quis faciat, in lusu nimis lasciuus & ineptus esse uideatur.

Quis author prædictarum uanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes. Cap. XXII.

Numæ superstitiões

Egeria nympha.

Minos a Ioue leges accepit.

Earum uanitatum apud Romanos author & constitutor Sabinus ille rex, qui maxime animos hominum rudes, atq; imperitos nouis superstitioĩbus implicauit, quod (ut faceret aliqua cum authoritate) simulauit cum Dea Egeria nocturnos se habere congressus. Erat quędam spelunca peropaca in nemore Aricinio, unde riuus perenni fonte manabat: huc remotis arbitris se inferre consueuerat, ut mentiri posset monitu deæ coniugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima diis essent, uidelicet astutiam Minois uoluit imitari, qui se in antrum Iouis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam sibi a Ioue traditas afferebat, ut homines ad parendum non modo, imperio, sed etiam religione costringeret. Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Idem pontifices, flamines, salios, augures creauit, Deos per familias descripsit, sic noui populi feroces animos mitigauit, & ad studia pacis a rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret, seipsum tamen non fefellit. Nam

post

post annos plurimos, Cornelio, & Bebio consulibus, in agro scribæ Petilii sub ia
niculo arcæ duæ lapidæ sunt reperte a fossoribus, quarum in altera corpus, Nu- Nūæ libri.
mæ fuit, in altera septem latini libri de iure pontifico. Item græci totidem de disci
plina sapientiæ scripti: quibus religiones nō eas mō, quas ipse instituerat, sed oēs
præterea dissoluit. Qua re ad senatū delata, decretum est, ut hi libri abholerent.
Ita eos. Q. Petillius prætor urbanus in concione populi concremauit. Insipiēter
id quidē, quid. n. profuit libros esse combustos? cum hoc ipsum: q̄ sunt iō com-
busti, quia religionibus derogabat: memoriæ sit traditū? Nemō ergo tunc in se
natu non stultissimus. Potuerunt enim & libri abholeri, & res tamen in memoriā
non exire. Ita dum uolunt & posteris approbare, quanta pietate defenderint reli-
giones, authoritatē religionū ipsarum testando minuerunt. Sed ut Pōpilius apud
Romanos institutor ineptarum religiōum fuit. Sic ante Pompilium Faunus in La- Faunus.
tio, qui & Saturno nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter Deos honora- Picus.
uit, & sororem suam Fatuam Faunam, eamq; cōiugem consecrauit, quā. C. Bas- Fauna. Fatua.
sus Fatuam nolatam tradit, q̄ mulieribus fatua canere cōsueuisset, ut Faunus ui-
ri, Eandē Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam quoaduixerit (præ-
ter uirū suum) mas uiderit, nec nomē eius audierit. Iccirco illi mulieres in oper-
to sacrificant, & bonam Deam nominant, & Sex. Clodius in eo libro, quem græ Bona dea.
ce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ quia contra morem decusq; re-
gium clam uini ollam ebiberat, & ebria facta erat uirgis myrtheis a uiro usq; ad Vinū lati-
mortem cæsa; Postea uero, cum eum facti sui pœniteret, & desiderium eius fer- nis mulieri
re non posset diuinum illi honorem detulisse. Iccirco in sacris eius obuolutam ui- bus inter-
ni amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; non parum erroris, dictum.
quem tamen prudentes quiq; perspiciunt. Nam Lucillius eorum stultitiam, qui
simulacra Deos putant esse deridet his uerbis.

Terricolas Lamias Fauni quas Pompiliiq; Lamiæ.
Instituere Numæ tremit has, hic omnia ponit.
Vt puer infantes credunt signa omnia ahæna
Viuere, esse homines, sic isti omnia ficta
Vera putant, credunt signis cor inesse ahænis, Pergula pictorum. &c. Pergula.

Poeta quidem stultos homines infantibus comparauit, at ego multo imprudenti-
tiores esse dico. Illi enim simulacra homines putant esse, hi Deos, Illos ætas fa-
cit putare quod non est, hos stultitia. Illi utiq; breui desinunt falli, horum uani-
tas & durat & semper crescit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in
Græciam, priusq; celebrauit in monte Boetiæ Thebis, ubi liber natus est pro- Liberi sa-
ximo, qui cum frequenter Citharæ cantu personaret, Citheron appellatus est. cra quis & ubi ititu-
Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur, in quibus ipse postea dilaceratus, & erit. Citheron
carptus est, & fuit per eadem fere tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate mons uir.
præcesserit, dubitari potest, siquidem per eosdem annos Latinus, Priamusq; re-
gnauerūt. Item patres eorum Picus, & Laomedon, quo regnāte. Orpheus cum
Argonautis ad Iliensiū littus accessit. Procedamus igit ulterius. & quæramus qs Orphei
omnino colendorum Deorum primus author exitit. Dydimus in libris ἐξηγήσεως ætas.

Melisseus Cretæ rex. Deorũ primi honores

Amalthea quæ. Melissa q̃.

πινδαρικῆς. id eſt narrationis pindaricæ, ait. Meliſſea cretenſium regem primũ diis ſacrificaſſe, ac ritus nouos ſacrorumq; pompas introduxiſſe. Huiusduas fuiſſe filias, Amalthæam & meliſſam, quæ Iouem puerum caprino lacte ac mele nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem ſumpſit, aduolaſſe apes, atq; os pueri melle compleſſe. Meliſſam uero a patre primam ſacerdotem matri magnæ conſtitutam. Vnde adhuc eiuſdem matris antiſtites Miliſſæ nuncupantur. Hiſtoria uero ſacra teſtatur ipſum Iouem poſtquã rerũ potitus eſt, in tantã inſolentiã ueniſſe, ut ipſe ſibi fana multis in locis conſtitueret. Nã cũ terras circuiret, in quã cũq; regionem ueniret, reges principe ſue populoꝝ hoſpitio ſibi & amicitia copulabat, & cũ a quoq; digrederetur, iubebat ſibi fanum creari hoſpitis ſui nomine, quaſi ita poſſet amicitiæ & fœderis memoria conſeruari. Sic conſtituta ſunt

Iouis cognomenta ab hoſpitibus.

templa Ioui Atabyrio, Ioui Labrãdeo. Atabyrius enim & Labradeus hoſpites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Caſſio, & quæ ſunt in eũdem modum, quod ille aſtutiſſime excogitauit, ut & ſibi honorem diuinum, ut & hoſpitibus ſuis perpetuum nomen acquireret, cum religione coniunctum, Gaudebãt ergo illi & huic imperio eius libenter obſequebãtur, & nominis ſui gratia ritus annuos, & feſta celebrabant. Simile quidã in Sicilia fe

Aceſta ciui. ab Acnea condita.

cit Æneas, cum conditæ urbi Aceſtæ hoſpitis nomen impoſuit, ut eam poſtmodum lætus ac libens Aceſtes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus ſui p orbem terræ Iuppiter ſeminauit, & exemplum cęteris ad imitandum dedit. Siue igitur a Meliſſeo, ſicut Dydimus colendorum deorum ritus effluxit, ſiue ab ipſo quoq; Ioue, ut Euhemerus tradit. De tempore tamen conſtat quando dii coli cœperant. Meliſſea quidem uranus anteceſſit ætate, quippe qui educauerit Iouẽ nepotem. Et iccireo fieri poteſt uel ut ãte, uel adhuc puero Ioue Deos colere inſtituerit, ideſt alumni ſui matrem & auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniunx patrem Saturnum. Et ipſe hoc exemplo atq; inſtituto Iouem ad tantam ſuperbiam prouexerit, ut poſtea ſibi diuinos honores auderet aſſumere.

¶ Quo tpe cœperint ſupſtitiões, qbusq; ſub authoribus. Cap. XXIII.

Vnc qm̃ uanarũ ſuperſtitionũ originẽ depræhendimus, ſupereſt ut etiã tpa colligamus, per quæ fuerint illi, quoꝝ memoria colitur. Theophilus in lib. de tẽporibus ad Autolicũ ſcripto ait in hiſtoria ſua Thallum dicere, q̃ Belus quẽ Babylõii & aſſyrii colũt antiquior Troiano bello fuiſſe inuenitur, ccc. xxii. annis, Belũ autẽ Saturno

Belus aſſyriorũ rex. Saturnus æq̃lis belo

æqualem fuiſſe, & utrunq; uno tempore adoleuiſſe. Quod adeo uerũ eſt, ut ratione ipſa colligi poſſit. Nam & Agamemnõ (qui geſſit bellum troicum) Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxq; pronepotes & Vlyxes eodem gradu proximus, Priamus quidem longa ſerie. Sed authores quidam tradunt Dardanũ & Iaſium

Dardanus & Iaſiꝰ Coriti filii.

Coriti filios fuiſſe Non Iouis. Nec enim ita fuiſſet, ad uſus impudicos Ganymedem pronepotem ſuum habere potuiſſet. Ita parentibus illoꝝ quos ſupra nominaui ſi cõgruenter annos diuidas, numerus cõſentiet. Ab excidio aũt troianæ urbis coliguntᷣ anni mille quadringenti ſeptuaginta. Ex ac tẽpoꝝ rõne manifeſtũ ẽ

anteannos

ante annos non amplius q̃ mille octingentos natum esse Saturnum, qui & sator oium Deorum fuit. Non ergo isti glorietur sacrorum uetustate, quorũ & origo & ratio & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimũ ualent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modum excedat. Ea.n. plenius sunt exequẽda, ut oibus refutatis quæ ueritati uidentˀ obstare, homines qui bonorum ignorãtia uagantˀ icerti, ad religionẽ uerã possimus inbuere. Primus aũt sapientiæ gradus ẽ falsa intellegere. Secundus uera cognoscere. Ergo apud quẽ hæc prima institutio nr̃a ꝓfecerit, falsa deteximus, excitabitˀ ad ueri cognitionẽ, quia nulla est hoi iucundior uoluptas, & erit iam ipsa cælestis disciplinæ dignus, q ad cognoscenda cætera libens ac paratus accesserit.

¶ L. C Lactãtii Firmiani institutionũ diuinarꝫ aduersus gẽteis: Liber secũ dus.

¶ De origine erroris ad Constantinum Imperatorem. Cap. I.

¶ Quod rationis obliuio & ignorantia sui facit homines ingratos uero Deo, qui colitur in aduersis, & in prosperitate contemnitur.

Vanq̃ primo libro religiones Deorꝫ falsas esse mõstrauerim, ꝙ hi quoqꝫ uarios dissimilesqꝫ cultus ꝑ uniuersam terrã cõsẽsus hoium stulta ꝑsuasiõe suscepit, mortales fuerint, functiqꝫ uita diuinæ necessitati morte cõcesserint: tñ neq̃ dubitatio relinquatur. Hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum cãsqꝫ oẽs explicabit, quibus decepti hoies, & primitus Deos eẽ crediderunt, & postmodũ iueterata ꝑsuasiõe in suceptis prauissime religiõibus ꝑseuerauerint. Gestio.n. cõiunctis mãibus, & hoium ipsa uãitate detecta singularis Dei asserere maiestatẽ, suscipiẽs utilius & maius officium.s. reuocãdi hies a prauis itineribus, & in grãm secũ ipsos reducẽdi, ne se (ut quidã philosophi faciunt) tantopere despiciãt: neue se infirmos & superuacuos & nihil & frustra oio natos putent, quæ opinio plerosqꝫ ad uitia cõpellit. Nã dũ existimat nulli Deo nos esse curæ, aut post mortẽ nihil esse futuros, totos se libidinibus addicunt, & dum licere sibi putant: hauriendis uoluptatibus fluentes incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrũt. Ignorant.n. quæ sit hois rõ, quam si tenere uellent, in primis Deum suũ agnoscerent, uirtutem iustitiamqꝫ sequerentˀ, terrenis figmentis aĩas suas non substernerent, mortiferas libidinũ uoluptates non appeterent. Deniqꝫ seipsos magni æstimarent, atqꝫ intelligerent plus esse in homine q̃ uidetˀ, cuius uim conditionemqꝫ non aliter posse retineri, nisi cultum ueri parentis sui deposita prauitate suscepe rint, equidem sicut oportet de summa rerum sæpenumero cogitans, admirari soleo maiestatem Dei singularis: quæ continet regitqꝫ omnia, in tantam uenisse obliuionem: ut quæ sola coli debeat, sola potissimum negligatur. Homĩes autem ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos, ut uero ac uiuo Deo mortuos anteferant: terrenos autem in terraqꝫ sepultos, ei q fundator ipsius terræ fuit, & tñ huic impietati hominum posset uenia concedi, si solo ab ignorantia diuini nois

Prouidentia sublata uitæ rõ peruertitur.

ueniret hic error. Cū uero ipsos Deorum cultores sæpe uideamus Deum summum & cōfiteri & prædicare, q̄ sibi ueniam sperare possint impietatis suæ q non agnoscūt cultum eius, quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cū iurant, & cum optant, & cum gr̄as agunt, non Iouem aut Deos multos, sed Deū nominãt, adeo ipsa ueritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit. Quod quidem nō faciunt in prosperis rebus, Nam tū maxime Deus ex memoria hominū elabitur, cum benificiis eius fruētes honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent. At uero si qua necessitas grauis prasserit, tunc Deū recordant. Si belli terror infremuerit: si morborum pæstifera uis incubuerit: si alimenta frugibus longa siccitas denegauerit: si sæua tempestas: si grando ingruerit: ad Deum cōfugiūt: a Deo petitur auxilium: Deus ut subueniat oratur. Si quis in mari uēto sæuiente iactat huic inuocat. Si quis aliqua ui affligatur: hunc potius implorat. Si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, uictum precibus exposcit: Deum solum obtestatur, & per eius diuinum atq; unicū numē hoīum sibi misericordiam quærit. Nunq̄ igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt Postq̄ metus deseruit, & pericula recesserunt, tum uero alacres ad Deorum templa cōcurrunt: his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsa necessitate implorauerunt: ne uerbo quidem gratias agunt, adeo ex rerū prosperitate luxuria, ex luxuria uero ut uitia oīa sic ipietas aduersus Deū nascit. Quanam istud ex causa fieri putemus? nisi esse aliquā peruersam potestatē, quæ ueritatis sit semper inimica? quæ humanis erroribus gaudeat? Cui unicum ac perpetuum sit opus effundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem uideant, ne deniq; in cœlum aspiciant, ac naturam corporis sui seruent? Nam cum cæteri animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem ac sapientiam nō acceperunt, nobis autē status rectus: sublimis uultus ab artifice Deo datus sit: apparet istas religiones Deorū non esse rationis humanæ, quia curuāt cœleste animal ad ueneranda terrena. Parens enim noster ille unus & solus cum fingeret hoiem.i. aīal intelligens & rōnis capax: eni muero ex humano subleuauit & ad cōtemplationē sui artificis erexit, quod optime ingeniosus poeta signauit.

Veritas ab inuitis pectoribus erumpit.

Dei meminerunt homines tm̄ in malis.

Hois ratio ac officiu.

Ouidius igeniosus poeta.

Pronaq; cum spectent animalia cætera terram:
Os homini sublime dedit: cœlumq; uidere
Iussit, & erectos ad sidera tollere uultus.

Hinc utiq; ἄνθρωπον græci appellarunt q, sursum spectet. Ipsi ergo sibi renunciant, seq; hominum nomine abdicant: qui non sursum aspiciant, sed deorsum. nisi forte idipsum; q; recti sum9: sine cā homini attributū putāt spectare nos cœlum Deus uoluit, utiq; nō frustra nam & aues & ex mutis pene oīa cœlum uidētt sed nobis proprie datū est cœlum rigidis ac stātibus uidere, ut religionē ibi quæramus: ut Deū cuius sedes illa ē, quem oculis nō possumus, aīo cōteplemur. qd' pfecto nō facit, q̄ æs aut lapidē, quæ sunt terra uenerat, est aūt prauissimū cum rō corporis recta sit, qd' est, tpale, ipm uero aīum, q ē æternus humilē fieri, cū figura & status nihil aliud significēt, nisi mētē hois eo spectare oportere, quo uultum & aīum tam rectū esse debere q̄ corpus, ne id cui dominari debet, imitetur.

Hominis stat9 rectꝰ & os sublime.

12.

Verum hoïes & noïs sui & rationis obliti, oculos suos ab alto deiiciunt, soloq; defigunt, atq; timent opera digitoꝝ suoꝝ, quasi quicq̃ esse possit artifice suo maius.

Quæ fuerit prima causa fingẽdi simulacra, & q̄ uerissima Dei imago est homo. Et q̄ extra se Deum nemo fideliter colit. Cap. II.

Væ igit amentia est, aut ea fingere quæ ipsi postmodum timeãt, aut timere q̃ finxerit? Non ipsa inquiũt timemus, sed eos ad quorũ imaginẽ ficta, & quoꝝ noïbus cõsecrata sunt. Nẽpe iõ timetis q̄ eos eẽ in cœlo arbitramini. Neq; .n. si dii sunt aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cœlũ nõ tollitis? aduocatis deoꝝ nominibus in aperto sacrificia celebratis? Cur ad parietes & ligna, & lapides potissimum q̃ illo spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi tẽpla? quid aræ uolunt? Quid deni q̃ ipsa simulacra, q̃ aut mortuoꝝ aut absentium monumenta sunt? Nam oĩo fingendaꝝ similitudinũ rõ iccirco ab hoïbus inuenta est, ut posset eoꝝ memoria retineri, qui uel morte subtracti, uel absentia fuerãt separati. Deos igit in quorum numero reponemus? Si in mortuoꝝ qs tam stultus ut colat? Si in absentium colendi ergo non sunt: si nec uident q̃ facimus nec audiunt q̃ p̄camur. Si autem dii absentes esse non p̄nt, qui q̄m diuini sunt in quacunq; mundi parte sunt, uidẽt & audiunt uniuersa. Superuacua ergo sunt simulacra illis ubiq; p̄ntibus, cũ satis sit audientiũ noïa præcibus aduocare. At .n. p̄ntes nõ nisi ad imagines suas adsunt, ita plane queãdmodũ uulgus existimat, mortuoꝝ aĩas circa tumulos & corporũ suoꝝ reliquias oberrare. Sed tñ postq̃ deus ille præsto esse cepit, iam simulacro eius opus nõ ẽ. Quero .n. si qs imaginẽ hoïs pegre cõstituti cõtẽplet sepius, ut ex ea solatiũ capiat absentis, nũ idẽ sanus eẽ uideat, si eo reuerso atq; p̄nte in contẽplãda imagine p̄seueret, eaq; potius q̃ ipsius hoïs aspectu frui uelit? Minime p̄fecto. Et .n. hoïs imago necessaria tũ uidet cũ p̄cul abest supuacua futura cũ p̄sto est. Dei ãt cuius sp̃us ac numẽ ubiq; diffusus abesse nunq̃ põt, semp utiq; imago supuacua ẽ: sed uerent ne hoïs eoꝝ religio inãis sit & uacua, si nihil i p̄nti uideãt, q̄d adorẽt, & iõ simulacra cõstiuũt, q̃ q̄a mortuoꝝ sũt imagĩes similia mortuis sũt oĩ .n. sensu carẽt. Dei aũt in æternũ uiuẽtis uiuũ & sensibile dẽt eẽ simulacrũ, q̄d si a similitudĩe id nomẽ accepit, quõ p̄nt ista simulacra deo similia iudicari? q̃ nihil sentiũt, nec mouent? Itaq; simulacrũ dei nõ illud ẽ, q̄d digitis hoïs & lapide, aut ære, alia ue mã fabricat, sed ipse hõ, q̄m & sentit & mouet, & multas magnas q̃ actiões h̃et. Nec itelligũt hoïes ĩep̄tissimi, q̄ si sentire simulacra & moueri possent, ultro adoratura hoïes fuissẽt, a q̄bus sũt expolita, q̃ eẽnt aut iculptus & horridus lapis, aut materia iformis & rudis, nisi fuissent ab hoïe formata. Hõ igit illoꝝ q̄si parẽs putãdus ẽ, p cui⁹ mãus natã sũt, p quẽ spẽm, figurã, pulchritudinẽ h̃re cœperũt. Et iõ melior ẽ, q fecit, q̃ illa q̃ facta sunt. Et tñ factorem ipsum nemo suscipit, aut ueretur, q̃ fecit timet, tanq̃ plus possit esse in ope, q̃ in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus. Simulacra inq̄t deoꝝ uenerant, illis supplicãt genu posito, illa adorãt, illis p totũ assidẽt, diẽ aut astãt, illis stipẽ iaciũt, uictimas cędũt, & cũ hæc tãtope suscipiãt, fabros, q̃ illa fecere cõtẽnũt. Quid iter se tã cõtrariũ, q̃ statuaꝝ despicere factorẽ, statuã adorare? & eũ ne in cõuictũ q̄dẽ admitte

Simulacra cur inuẽta.

Manes circa tumulos & corpoꝝ suoꝝ reliqas oberrare.

Simulacrũ unde.

Factor i. opifex.

te qui tibi deos faciat? Quam ergo uim quam potestatem habere possunt, cũ ipse, qui fecit illa? nõ habeat? Sed ne hæc quidẽ dare his potuit, quæ habebat uidere, audire, loqui, moueri. Quisq̃ ne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulacro dei, in quo ne hominis quidem quicq̃ est præter umbram? sed hæc nemo considerat, infecti sunt.n.persuasione, ac mentes eorum penitus succũ stultitiæ perbiberunt. Adorant ergo insensibilia: qui sentiũt, irrationabilia, q sapiunt, exanima qui uiũt, terrena qui oriunt e cœlo. Iuuat ergo uelut in aliqua sublimi specula constitutum, unde uniuersi exaudire possunt, Persianũ illud ꝓclamare.

Persii loco

O curæ in terras animæ & cœlestum inanes. Cœlum potius intuemini, ad cuius spectaculum uos excitauit ille artifex uerus Deus, Ille uobis sublimẽ uultum dedit, uos in terram curuamini, uos altas mentes & ad patrem suum cum corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis, tanq̃ uos pœniteat non quadrupedes esse natos. Fas non est cœleste animal cum terrenis interraq; uergẽtibus uersari. quid uos beneficiis cœlestibus orbati, proniq; in terrã uestra sponte procũbitis? Hum i.n. misere uolutamini cum deorsum quæritis, quod in sublimi quærere debuistis. Nam ista mortalium digitoꝝ ludicra & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata quid? qd? aliud sunt nisi terra ex qua nata sunt? qd ergo rebus inferioribus subiacetis? quid capitibus uestris terrã superpõitis? Cũ ergo uos terræ submittitis: humiliores q; facitis, ipsi uos ultro ad iferos mergitis, ad mortemq; damnatis, quia nihil terra inferius & humilius, nisi mors & inferi, quæ si effugere uelletis subiectã pedibus uestris terram contẽneretis, corporis statu saluo, quod iccirco rectum accepistis, quo oculos atq; mẽtem cum eo qui fecit conferre possetis. Contemnere autem & calcare terram nihil aliud est, q̃ simulacra non adorare quia de terra ficta sunt. Item diuitias non concupiscere, uoluptates corporis spernere: quia opes & corpus ipsum cuius hospitio utimur, terra est. Viuum colite ut uiuatis. Moriatur enim necesse est, qui se suamq; animam mortuis adiudicauit.

¶ Q d' Cicero & alii: qui debãt' sapiẽtes cætetis deteri9 peccauerũt. Ca. III.

Ed quid prodest ad uulgus, & ad homines imperitos hoc mõ concionari? cũ uideamus ẽt doctos & prudẽtes uiros cũ religionũ intelligant uanitatem, nihilominus tñ in his ipsis, q̃ dãnant colẽdis nescio qua prauitate ꝓstare. Intelligebat Cicero falsa esse, q̃ hoĩes adorarent. Nam cum multa dixisset; quæ ad euersionẽ religionũ ualerent, ait tamẽ non esse illa uulgo disputanda ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat. Quid ei facies? qui cum errare se sentiat, ultro ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendat, ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint, qui nec de aliis bene mereatur, quos patit errare, nec de seipso qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mente ꝑcepit, sed prudens & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum cæteris, quos liberare, ut prudẽtior debuit, & ipse capiat. Quin potius si qd tibi Ci. uirtutis ẽ expire, populũ facere sapientẽ. Digna res est, ubi oẽs eloquẽntiæ tuæ uires exeras, Nõ.n. uerendũ est ne tibi in tam bona cã deficiat oratio, qui sæpe etiã

Religio disputatione cõuellenda non est.

malas

malas copiose ac fortiter defendisti. Sed ni mirum Socratis carcerem times, ideoq; patrocinium ueritatis suscipere non audes. At mortem ut sapiens cotemnere debuisti. Erat qdem multo pulchrius, ut ob bene potius dicta, q̄ ob male dicta morereris. Nec tibi laudis plus Philipicæ afferre potuerũt q̄ discussus error humani generis: & mentes hominum ad sanitatem tua disputatione renouocaras. sed concedamus timiditati, quæ in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse in eodem uersaris errore? Video te terrena & manufacta ueneran. Vana esse intelligis: & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit uidisse te ueritatem, quam nec defensurus esses, nec secuturus. Sed si libenter errant hi qui errare se sentiunt: quanto magis uulgus indoctum, quod pompis inanibus gaudet, animisq; puerilibus spectat omnia, oblectatur friuolis, & specie simulacrorum capitur: nec ponderare secum unamquamq; rem potest: ut intelligat nihil colendum esse; quod oculis mortalibus cernitur, quia necesse est mortale sit. Nec mirandum esse si Deum non uideant, cum ipsi ne quidem hominem uideant: quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectum est, non homo sed hominis receptaculum est. cuius qualitas & figura non ex liniamentis uasculi quo continetur, sed ex factis & moribus peruidetur. Qui ergo colunt simulacra, corpora sunt animabus carentia; quia se corporalibus dederunt, nec uident plus aliquid mente q̄ corpore. cum sit animi officium ea subtilius cernere, quæ acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta grauiter accusat, tanquam humiles et abiectos, qui contra naturæ suæ rationem ad ueneranda se terrena prosternant. Ait enim.

Hō nō ē id q̄d uidet.

Et faciunt animos humiles formidine diuum,
Depressosq; premunt ad terram.

Lucretiũ locus.

Aliud qdē ille cũ hoc diceret sētiebat: nihil utiq; esse colendum, quia dii humana nō curent. Deniq; alio loco religiones Deoꝝ & cultus inane esse officiũ cōfitet̃.

Nec pietas ulla, est uelatum sæpe uideri
Vertere se ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras:
Et procumbere humi prostratum & pandere palmas:
Ante Deum delubra, nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota.

Quæ ꝑfecto si cassa sunt, nō oportet sublimes & excelsos aĩos aduocari: atq; in terram premi, sed nihil aliud q̄ cœlestia cogitare. Impugnatæ sunt ergo a prudētioribus falsæ religiones, quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta uera: qa qualis aut ubi esset ignorabāt. Itaq; sic habuerũt tanq̄ nulla eēt oĩo: quia uerã nō poterãt inuẽire. Et eodem mō inciderũt in errorē multo maiorē, q̄ illi qui falsam tenebāt. Nã & isti fragiliũ cultores quis sint inepti qa cœlestia cōstituũt i rebus corruptibilibus atq; terrenis: aliquid tñ sapientiæ retinent & habere ueniam pñt: quia summũ hoĩs officium & si non re ipsa, tamen proposito tenent. siquidē hominum atq; mutoꝝ uel certe solũ maximum in religione discrimen est. Hi uero quanto fuerunt sapiētiores. q; intellexerunt falsæ religionis errorem: tanto facti sunt stultiores, q; esse aliquam ueram non putauerunt. Itaq; quoniã facilius ē de

Religio falsa potior tenenda q̄ nulla.

alienis iudicare,q̃ de suis, dum alioꝝ præcipitium uident, non prospexerũt quid ante suos pedes esset. In utraq; igitur parte & summa stultia inuenitur: & odor quidam sapiẽtiæ, ut possis dubitare, quos dicas potissimum stultiores, illos ne q̃ falsam religionẽ suscipiunt, an eos q̃ nullã. Sed (ut dixi) uenia concedi posset imperitis: & qui se sapientes esse non fateanť. His uero non põt: q̃ sapientiã ꝓfessi, stultiam potius exhibent. Non sum equidem tã iniquus, ut eos putem diuinare potuisse, ut ueritatem ꝑ seipsos inuenirent, quod fieri ego nõ posse cõfiteor, sed hoc ab his exigo, quod rõne ipsa ꝓstare potuerũt. Facerent.n. prudentius si & intelligerent esse aliquam uerã, & falsis impugnatis aperte ꝓnunciarent eam, quæ uera esset ab hoĩbus non teneri. Sed mouit eos fortasse illud, quod si q̃ uera esset religio, exereret se ac uindicaret, nec pateretur esse aliud qcq̃. uidere.n. nullo modo poterant, quare: aut quõ: & quemadmodũ religio uera oppirmeretur, quod est diuini sacramenti & cœlestis arcani. Id uero nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hæc est. Imperiti & insipientes falsas religiones pro ueris habent, quia neq; ueram sciunt, neq; falsam intelligunt. Prudẽtiores uero, q̃a ueram nesciunt, aut in his quas falsas esse intelligunt perseuerant, ut aliquid tenere uideantur, aut omnino nihil colunt ne incidant in errorẽ, cum idipsum maximi sit erroris, uitã pecudũ sub figura hoĩs imitari. Falsum uero itelligere ẽ qdẽ sapientiæ, sed humanæ. ultra hunc gradũ ꝓcedi ab hoĩe non potent. Itaq; multi philosophoꝝ religiones (ut docui) sustulerũt, uerũ aũt scire diuinæ est sapiẽtiæ. Homo autem per seipsum peruẽire ad hanc scientiam nõ põt, nisi doceať adeo. Philosophi qď summũ fuit hũanæ sapientiæ assecuti sunt, ut intelligerẽt, qd nõ sit, illud assequi nequerũt, ut dicerẽt qd sit. Nota Ciceronis uox est. Vtinam tam facile uera inuẽire possem, q̃ falsa cõuincere. Q ď quia uires humãæ cõditiõis excedir, eius officii facultas nobis ẽ atributa, q̃bus tradidit deus sciam ueritatis, cui explicãdæ q̃tuor posteriores libri seruiẽt. Nũc iterim falsa ut cœpimus detegãus

Vera difficilius inueniri q̃ falsa conuinci.

¶ Quod nil maiestatis & reuerentiæ habeant idola. Cap. IIII.

Quid igitur maiestatis possunt habere simulacra: quæ fuerunt in homunculi potestate, uel ut aliud fieret, uel ut omnino nõ fierẽť? iccirco apud Horatium Priapus ita loquitur.

Olim truncus eram ficulnus inutile lignum,
Cum faber incertus scannum faceret ne Priapum,
Maluit esse deum, deus uide ego furum, auiumq; Maxima formido.

Priapi simulacrum

Quis non sit tanto hoc custode securus? Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi rẽtiginem timeant, cum aues ipsæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi existunẽt, simulacris fabrefactis .i. hominum plane similibus insideant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus ut satyrici carminis scriptor derisit, hominum uanitatem. Verum hi qui faciunt, seriam se facere rem opinantur. Deniq; poeta maximus homo in cæteris prudens, in hoc solũ nõ poetice, sed aniliter desipuit, cum in illis emendatissimis libris etiam fieri hoc iubet.

Georgicorum libri emendatissimi.

Et custos furum atq; auium cum falce saligna.
Helespontiaci seruet tutela Priapi.

Adorant

Adorant ergo mortalia, aut a mortalibus facta, frangi enim, cremari possunt ac perire. Nam & tectis uetustate labentibus saepe comminui solent: & consumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerunq; (nisi sua illis magnitudo subuenerit, aut custodia diligens sepserit) in praedam furibus caedunt. Quae igitur insania est ea timere, pro quibus aut ruinae, aut ignes, aut furta timeantur? quae uanitas aliquam ab his spectare tutelam, quae tueri semetipsa non possunt? quae peruersitas ad eorum praesidia decurere, quae ipsa cum uiolantur, inulta sunt, nisi a colentibus uindicentur? Vbi ergo ueritas est? ubi nulla uis adhiberi potest religioni, ubi nihil, quod uiolari possit apparet, ubi sacrilegium fieri non potest. Quicquid autem oculis manibusq; subiectum est, id uero quia fragile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum: Frustra igitur homines auro: ebore gemmis deos excolunt. & exornant, quasi uero ex his rebus ullam possint capere uoluptatē. Quis usus est preciosorum munerum nihil sentientibus? An ille qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus ac preciosis uestibus illita & conuoluta humi condunt, qua deos honorant, qui neq; cum fierent sentiebant: neq; cum coluntur sciūt. Nec .n. sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persio, q aurea uasa templis inferantur, superuacuū putanti esse inter religiones, q non sanctitatis sed auaritiae sit instrumentum. Illa enim satius est deo, quem recte colas inferre ꝓ munere.

Compositum ius fasq; animi sanctosq; recessus.

Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.

Egregie sapienterq; sensit. Verum illud ridiculum subdidit, Hoc esse aurum in templis, q sint Veneri donatae a uirgine pupae. quas illa omittere fortasse contempsit. Non n uidebat enim simulacra ipsa & effigies deorum Polycleti; & Euphranoris & Phidiae manu ex auro atq; ebore perfectas, nihil aliud esse q̄ grandes pupas, non a uirginibus quarum lusibus uenia dari potest, sed a barbatis hoibus consecratas. Merito igitur etiā senū stultitiam Seneca deridet. Non inquit bis pueri sumus (ut uulgo dicitur) sed semp. Verum hoc interest, q maiores nos ludimus. Ergo his ludicris & ornatis, & grandibus pupis, & unguenta, & thura, & odores inferunt. His opimas & pingues hostias immolant, quibus est quidem os, sed carent officio dentium. His peplos & indumēta pciosa, qbus usus uelaminis nullus est. His aurū & argentū consecrant, quae tā non hñt, q accipiunt, q̄ qui illa donarūt. Nec imerito Dionysius Siciliae tyrānus post uictoriam graecia potitus deos tales contempsit. spoliauit illusit. Si qdem sacrilegia sua iocularibus ēt dictis ꝓsequebat. Nā cū Ioui Olympio aureū amictū detraxisset, laneū iussit impōi dicens aestate esse grauem aureum hyeme frigidum, laneum uero utriq; tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Aesculapio incongruens & iniquum esse ait. Cum Apollo pater eius imberbis esset adhuc ac leuis, priorem filium q̄ patrem barbatum uideri. Item pateras & exuuias, & parua quaedam sigilla, quae simulacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat & accipere se illa: non auferre dicebat. Per q̄.n. stultū esse & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, a qbus bona sibi hoies pcarent. Haec enim fecit impune, quia rex & uictor fuit. Quin etiam secuta est eū solita felicitas. uixit.n. usq; ad senectutem, regnūq; per māus filio tradidit. In eo igitur quia

Persii loco

Bis pueri senes.

Dionysii Tyrāni sacrilegia.

Aesculapio barbatus. Apollo imberbis.

homines ſacrilegia uindicare non poterant, oportuit Deos ipſos ſui uindices eſſe. At ſi humilis quid tale commiſerit, huic præſto ſunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis & furentibus licet. Sed cum puniunt depræhenſos in ſacrilegio ipſi de Deorum ſuorum poteſtate diffidunt. Cur enim illis potiſſimum non relinquant ulciſcendi ſui locum, ſi eos poſſe aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accediſſe: ut prædones rerum ſacrarum deprehenſi tenerētur. & ſæuiunt non tam iram, q̄ metu. ne ſi Deorum iniuram nō uindicauerint, ipſos expeſtant pœnæ, incredibili ſcilicet uanitate, qui nocituros ſibi Deos putent ob aliena ſcelera: qui ipſis à quibus uiolati ſpoliatiq; ſunt: per ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpe ipſi quoq; in ſacrilegos uindicauerunt: poteſt id uel caſu acidiſſe q; aliquando non ſemper. Sed tamen paulopoſt (quando id acciderit) oſtendam. Sed quæro cur illi tot & tanta ſacrilegia in Dionyſio non uindicauerunt? qui nō furtim, ſed palam Deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem ſacrilegum a templis, a cerimoniis, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus ablatis proſpere nauigauit? quod ioco ipſe teſtatus eſt (ut ſolebat) Videtis ne inquit comitibus ſuis naufragium timentibus, q̄ proſpera ſacrilegis nauigatio ab ipſis diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe a Platone didicerat Deos nihil eſſe. Quid Caius Verres, quem Tullius accuſator eius eidem Dionyſio & Phalaridi & tyrannis omnibus comparat, nonne oēm Siciliam compilauit, ſublatis Deorū ſimulacris, ornamentiſq; fanorum? Ocioſum eſt perſequi ſingula, unū libet commemorare, in quō accuſator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq; conatu uocis & corporis deplorauit. De Cerere Catanenſi uel Ætnenſi, quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi eius ſecreta penetralia uiris nefas eſſet: Alterius antiqtas tanta fuit, ut omnes hiſtoriæ loquantur ipſam Deam fruges in Ætnæ ſolo primum reperiſſe, filiamq; eius uirginem ex eodem loco raptam. Deniq; Gracchanis temporibus turbata republica & ſeditionibus & oſtentis, cum repertum eſſet in carminibus Sibyllinis, antiquiſſimam Cererem debere placari, legati ſunt Ætnam miſſi. Hæc igit̃ Ceres uel religioſiſſima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat: uel antiquiſſima, quam S. P. Q. R. ſacrificiis doniſq; placauerat; & ex arcāis & uetuſtis penetralibus a C. Verre immiſſis latronibus ſeruis, impune ſublata eſt. Idem uero cum affirmaret ſe a Siculis (ut cauſam prouinciæ ſuſciperet) oratum his uerbis uſus ē: ſeſe iam ne Deos quidem in ſuis urbibus (ad quos confugerēt) habere: q; eorū ſimulacra ſanctiſſima. C. Verres ex delubris religioſiſſimis ſuſtuliſſet; quaſi uero ſi Verre ex urbibus delubriſq; ſuſtulerat, de cœlo quoq; ſuſtulerat. Vñ apparet iſtos Deos nihil habere in ſe amplius q̄ materiam de qua ſunt fabricati. nec immerito, ad te M. Tulli, hoc eſt ad teipſum hoīem Siculi confugerunt, quoniā triēnio ſunt experti Deos illos nihil ualere, Eſſent. n. ſtultiſſimi, ſi ad eos ob defendēdas iniurias hominū confugiſſent: qui. C. Verri nec ꝓ ſeipſis irati eſſe potuerūt. At. n. Verres ob hæc facinora dānatus eſt. Non ergo dii uindicauerūt, ſed Ciceronis induſtria: q̄ uel defenſores eius oppreſſit, uel gratiæ reſtitit. Quid, q; apud ipſum Verrem non fuit illa damnatio ſed uacatio? ut quemadmodum Dionyſio Deorum ſpolia geſtāti, dii immortales bonam dederant nauigationem: ſic etiam Verri bonā quietem tribuiſſe

Sacrilegia ab hoībus nō eſſe puniēda.

Dionyſius Tyran. ludibrio deos habuit.

Verris ſacrilegia.

Ceres Aetnenſis.

Ciceronis locus ex diuinatione.

Verres dānatus.

uideantur

uideantur, in qua sacrilegiis suis tranquille frui posset, Nã frementibus postea ciuilibus belli sub obtẽtu damnationis ab omni picula & metu remotus, aliorum graues casus & miserabiles exitus audiebat. & q̃ cecidisse solus oibus stantibus uidebatur: is uero uniuersis cadentibus solus stetit, donec illum, & opibus sacrilegio partis, & uita satiatum, ac senectute confectũ, ꝓscriptio triũuiralis aufferret, eadẽ. s. quæ Tullium uiolatæ deoꝝ maiestatis ultorẽ. Quin ẽt felix in eo ipso fuit, q̃ ante suã mortẽ crudelissimũ exitũ sui accusatoris audiuit. Diis uidelicet ꝓuidentibus, ut sacrilegus ac pdo ille religionum suarum, non ante moreretur, q̃ solacium de ultione coepisset. Verres ab Antonio ꝓscriptus.

¶ Quod solus omnium creator uerus deus est, solusq; colendus, nec elementa nec corpora coelestia aliquid diuinitatis habẽt, in quo & Stoici desipiunt, qui stellas deos putant: quæ non sua uoluntate mouentur sed dei, & qua ratione eas sic fieri uoluit. Cap. V.

Vanto igitur rectius est omissis insensibilibus & uanis, oculos eo tendere ubi sedes, ubi habitatio est dei ueri, qui terram stabili firmitate suspendit, qui coelum distinxit astris fulgentibus: qui solem rebus humanis clarissimum ac singulare lumen in argumentum suæ unicæ maiestatis accendit. Terris autem maria circunfudit, flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

Iussit & extendi campos, subsidere ualles.
Fronde tegi syluas, lapidosos surgere montes.

Quæ utiq; oĩa non iuppiter fecit, q ante annos mille septingentos natus est, sed idẽ Ille opifex rerum mundi melioris origo.

Qui uocat deus, cuius principiũ q̃m non potest cõphendi, ne q̃ri debet quidem. Satis est hoĩ ad plenã pfectamq; prudentiam: si deum esse intelligat, cuius intelligẽtiæ uis & summa hæc est, ut suscipiat & honorificet eũdem parentem generis humani, & reꝝ mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis obtusiq; cordis, elementa quæ & facta sunt & carent sensu tanq̃ deos adorant, qui cum dei opera mirarentur coelum cum luminibus uariis, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus & stagnis & fontibus: earum rerum admiratione obstupefacti: & ipsius artificis obliti, quem uidere non poterant, eius opera uenerari & colere coeperunt nec unq̃ intelligere quiuerunt q̃to maior q̃toq; mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo, quæ cum uideant diuinis legibus obsequentia, cõmodis atq; usibus hominum ppetua necessitate famulari, tñ illa deos existimant esse, ingrati aduersus bñficia diuina: q̃ deo pr̃i indulgentissimo suo sibi opa ptulerũt. Sed quid mirũ, si aut barbari: aut inperiti hoĩes errãt cũ ẽt philosophi stoicæ disciplĩæ in eadẽ sint opiniõe, ut oĩa coelestia, q̃ mouent̃ in deoꝝ numero hñda esse cẽseãt. Siqdẽ Lucillius stoicus apud Cice. sic loqtur. Hãc igit̃ in stellis cõstãtiam, hãc tãta in tã uariis cursibus in oĩ æternitate conuenientiã tẽpoꝝ, nõ possũ intelligere, sine mẽte, rõne, cõsilio, q̃ cũ in sideribus esse uideamus, nõ possumus ea ipsa nõ in deoꝝ numero ponere. Itẽ paulo superius, Restat inqt ut motus astroꝝ sit uolũtarius, q̃ qui uideat nõ indocte solũ, uerũ etiẽ impie faciat, si deos eẽ neget. Nos uero & qdem constãter negamus, ac uos o philosophi nõ solũ indoctos & inpios, uerũ ẽt cæcos & ineptos delirosq; pprobamus, qui

Elementa tanq̃ deos adorabãt.

Coelestia q̃ mouent̃ oia i deoꝝ numero.

Cicero. locus ex lib. de deoꝝ natura.

Sidera nõ esse deos — ignorantiam imperitorum uanitate uicistis. Illi enim solẽ & lunam, uos etiã sidera deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum mysteria, ut aras & templa singulis erigamus, ut sciamus quo quamq; ritu, quo die colamus, quibus noĩbus, quibus præcibus aduocemus, nisi forte ullo discrimine, tam innumerabiles, tam minutos deos aceruatim colere debemus. Quid, ꝙ argumentum illud, quo colligunt uniuersa cœlestia, deos esse in contrarium ualet? nam si deos esse iccirco opinantur, qa certos & rationabiles cursus habent, errant. Ex hoc.n. apparet deos non esse, ꝙ exorbitare illis a præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dii essent, huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra, quorum, quia libere sunt uolũtates, huc atq; illuc uagantur, ut libuit, & quo quãq; mens duxerit eo fertur. Non est igitur astroꝝ motus uolũtarius, sed necessarius, quia præstitis legibus officiisq; deseruiunt, Sed cum disputaret de cursibus siderum, quos ex ipsa reꝝ ac tẽporum cõgruentia intelligebat, non esse fortuitos existimauit, uoluntarios esse, tanq̃ non possent tam dispositꝭ, tam ordinate moueri, nisi sensus illis inesset officii sui sciẽs. O q̃ difficilis est ignorantibus ueritas, & q̃ facilis sciẽtibus. Si motus inqt astroꝝ fortuiti non sunt: nihil aliud restat, nisi ut uoluntarii sint, immo uero ut nõ esse fortuitos manifestũ est. Ita nec uoluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus constãtiam suam seruãt? Nimirum Deus uniuersi artifex sic illa disposuit, sic illa machinatus est, ut per spacia cœli diuina & admirabili ratione decurrerẽt: ad efficiendas succedentium sibi temporum uarietates. An Archimedes siculus concauo ære simi-
Archimedis sphæra — litudinem mundi, ac figurã potuit machinari, in quo ita solem ac lunã cõposuit, ut inæquales motus & cœlestibus similes, conuersiõibus singulis quasi diebus efficerent, & non modo accessus solis & recessus: uel incremẽta diminutionesq; lunæ, uerum etiam stellarum uel errantium uel uagarum, dispares cursus orbis ille dũ uertitur exhiberet? Deus ergo illa uera non potuit machinari & efficere: quæ potuit solertia hominis imitatione simulare? Vtrum ne igitur Stoicus si astrorum figuras in illo ære pictas effictasq; uidisset: suo illa consilio moueri diceret: ac non potius artificis ingenio? Inest ergo sideribus ratio ad pagendos meatus suos apta, sed dei est illa ratio, qui & fecit & regit omnia. Non ipsorum siderum quæ mouentur. nam si solem stare uoluisset, perpetuus dies utiq; esset. Item si motus astra non haberent, qs dubitet sempiternam noctem fuisse futuram? Sed ut diei ac noctis uices essent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non modo lucis ac tenebrarum mutuæ uicissitudines fierent, quibus laboris & quietis alterna spacia constarent, sed etiam frigoris, & caloris, & diuersorum temporum uis ac potestas, uel generandis, uel maturãdis frugibus conueniret. Quam solertiam diuinæ potestatis in machinandis itineribus astrorum, quia philosophi non uidebant animalia esse sidera putauerunt, tanq̃
Sidera animalia. — pedibus & sponte non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa deus, quis non intelligit? Scilicet, ne solis lumine decedente, nimium cæca nox tetris atq; horrentibus tenebris ingrauesceret, noceretq; uiuentibus. Itaq; & cœlum simul mira uarietate distinxt, & tenebris ipsas multis minutisq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naso sapientius, q̃ illi, qui sapientiæ studere se putant: qui sensit a deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depellerent instituta? Is eum librum

quo

quo phænomena breuiter comprehendit: his tribus uersibus terminauit. Tot numero taliq; Deus simulacra figura Imposuit cœlo: perq; atras sparsa tenebras Clara pruinosæ iussit dare lumina nocti. Quod si fieri non potest: ut stellæ dii sint: ergo nec sol quidem nec luna dii esse possunt: quoniam a luminibus astrorū non ratione differunt: sed magnitudine. Quod si hi dii nō sunt ergo nec cœlum quidem in quo illa omnia continentur. Oui.Phænomena. Sol & lūa dii nō sunt Cœlū de non esse.

¶ Quod nec terra: nec aqua, nec pars aliqua mundi, nec totus ipse Deus est animatus: sicut stoici mentiunt, qui qd' astruūt pariter & euertunt. Cap. VI.

Imili modo si terra, quam calcamus: quam subigimus, & colimus ad uictū: Deus nō est: nec campi quidem ac mōtes dii erūt. Sed sunt: ergo non tellus quidem uniuersa Deus uideri potest. Item si aqua, quæ seruit animantibus ad usum bibendi, aut lauādi: Deus nō est: nec fontes quidem ex quibus aqua profluit. Si fontes non sunt: nec flumina quidem: quæ de fontibus colligunt. Si flumina quoq; dii non sunt: ergo & mare, quod ex fluminibus constat: Deus haberi non potest. Quod si neq; cœlum, neq; terra, neq; mare: quæ mundi partes sunt dii esse non possunt. ergo ne mundus quidem totus Deus est: quem idem ipsi stoici alantem & sapiētē eē contēdūt. Et propterea Deū, in quo tam incōstātes fuerunt: ut nihil dictum sit ab his: quod non ab iisdem fuerit euersum. Sic enim argumentant: fieri non posse ut sensu careat: quod sensibilia ex se generat. Mundus autē generat hominem: qui est sensu præditus: ergo & ipsum sensibilem esse. Item sine sensu esse non posse: cuius pars habeat sensum. Igitur qa homo sensibilis est: ēt mūdo cuius pars homo est: inesse sensum. Propositiones quidem ueræ sunt: & sensibile esse: quod sensu præditum gignat, & habere sensum: cuius pars sensu aucta sit. Sed assumptiones falsæ: quibus argumenta concludunt: qa neq; mundus generat hominem: neq; mūdi homo pars est: nam hominem a principio idem Deus fecit: qui & mundum: & non est mundi pars homo, sicut corporis membrum. Potest enim mundus esse sine homine: sicut & urbs & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum est, & urbis unius populi: sic & mundus domiciliū totius generis humani. Et aliud est quod incolitur, aliud quod colit. Sed illi dum student id, quod falso susceperant confirmare: & sensibilem esse mundum, & deum: argumentorū suorū consequentiā nō uiderūt. Nā si mūdi pars ē homo, & sensibilis est mundus: quia sentit. Ergo quia mortalis est homo: mortalis sit & mundus necesse est: nec tantum mortalis: sed etiam omnibus morbis, & passionibus subiectus & e cōtrario: si Deus est mūdus, & partes eius unq; immortales sunt: ergo & homo Deus est, quia pars est (ut dicitis) mundi: si homo, ergo iumenta & pecudes, & cætera genera bestiarum, & auium, & piscium, quoniam illa eodē modo sentiunt, & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est. Nam & hæc colunt ægyptii. Sed res eo peruenit: ut ranæ, & culices, & formicæ dii esse uideantur, quia & ipsis inest sensus, & partes mūdi sunt. Ita semper argumenta ex falso petita, ineptos & absurdos exitus habent. Quid, qd' iidem ipsi aiunt Deorum & hominum cā mundum esse constructū quasi cōmunē domum: ergo nec mundus

Terrā nō esse deam. Mūdū non esse deum. Mūdū aial esse & sapientem. Propositio argumenti. Assūptio argumēti.

deus eſt, nec animans, ſi conſtructus eſt: animans enim non conſtruitur, ſed naſcitur. Et ſi eſt ædificatus: & ſic utiq; tanq̃ domus, tanq̃ nauis. Eſt ergo aliquis artifex mundi deus, & ſeorſum erit mundus, qui factus eſt, ſeorſum ille, qui fecit. Iam illud q̃ repugnans & abſurdum? q; cū cœleſtes ignes, cæteraq; mundi elemẽta deos eſſe affirmant. Item ipſum deum mundum dicunt. Q uõ poteſt ex deorũ multorum aceruo unus deus confici, ſi aſtra dii ſunt, mundus ergo nõ deus, ſed domicilium deorum eſt. Si uero deus mundus eſt, ergo omnia illa, quæ ſunt in eo, dii non ſunt, ſed dei membra, quæ utiq; ſolius dei nomẽ accipere nõ poſſunt. Nec enim recte quis dixerit membra hominis unius, multos homĩes eſſe, ſed tamen non eſt ſimilis comparatio animalis & mundi. Animal enim quia ſenſu præditum eſt, & membra eius habent ſenſum, nec niſi a corpore diuulſa putreſcunt. Cuius igitur rei ſimilitudinem gerit mundus? Nimirum ipſi docent, cum factũ eſſe non diffitentur, ut eſſet diis, & hoibus quaſi cõis domus. Si ergo eſt conſtructus ut domus: nec ipſe deus eſt, nec elemẽta, quæ ſunt partes eius, quia neq; domus habere dominiũ ſui poteſt, neq; illa de quibus domus conſtat. Non tantũ igitur ueritate, ſed etiam uerbis ſuis reuincuntur. Sicut enim domus in uſum habitandi facta, per ſe nihil ſentit dominoq; ſubiecta eſt, qui eam fecit, aut incolit, ita mundus per ſe nihil ſentiens factori deo ſubiacet, qui eum in uſum ſui fecit.

Factor p opifice.

¶ Quod dupliciter peccant inſipientes, & q; auaritia ſub obtentu religionis colitur preualente ratione, traditiõe maiorũ: & qui fuerint maiores, quorũ auctoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

DVplici ergo ratione peccatur ab inſipientibus. Primum: q; elemẽta, id eſt dei opera deo præferunt. Deinde q; elementorum ipſorum figuras humana ſpecie compræhẽſas colũt. Nam ſolis lunæq; ſimulacra humanum in modum formãt, Item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Veſtam, Neptunũ uocant, nec elementis ipſis in aperto litant. Tanta homĩes imaginum cupiditas tenẽt: ut iam uiliora dicantur illa quæ uera ſunt: auro. ſ. gemmis & ebore delectantur. Horum pulchritudo ac nitor præſtringit oculos, nec ullam religionẽ putant ubicunq; illa non fulſerint. Itaq; ſub obtentu deorũ auaritia & cupiditas colit̃, Credũt enim deos amare quicquid ipſi concupiſcunt, quicquid eſt propter quod furta, & latrocinia, & homicidia cottidie ſęuiunt, propter quod, bella per totum orbem populos urbeſq; ſubuertunt. Conſecrãt ergo diis manubias & rapinas ſuas, quos certe neceſſe eſt imbecilles eſſe, ac ſummæ uirtutis expertes ſi ſubiecti ſunt cupiditatibus, cur enim cœleſtes eos putemus, ſi deſiderãt aliquid de terra? Vel beatos, ſi aliqua re indigent? Vel incorruptos, ſi uoluptati habẽt ea, in quibus appetẽdis cupiditas hominum non immerito damnatur? ueniunt igitur ad deos, non tam religionis gratia, quæ nulla poteſt eſſe in rebus male partis & corrupubilibus: q̃ ut aurum oculis hauriant, nitorem leuigati marmoris, aut eboris aſpiciant, ut inſignes lapillis: & coloribus ueſtes, uel diſtincta gemmis fulgentibus pocula inſatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa, & pulchriora

Perſius ſatyra.

ſimulacra.

simulacra, tāto plus maiestatis habere creduntur, a deo religio Deorum nihil aliud est, q̄ quod cupiditas humana miratur. Hæ sunt religiões, quas sibi a maioribus suis traditas pertinacissime, tueri ac defendere perseuerant, nec considerant quales sint, sed ex hoc probatas atq; ueras esse confidunt, quod eas ueteres tradiderunt, tantaq; est autoritas uetustatis ut inquirere in eam scelus esse ducat. Itaq; creditur ei passim tanq̄ cognitæ ueritati. Deniq; apud Cicer. sic dicit Cotta Lucillio. Habes Balbe quid Cotta quid pontifex sentiat, fac nunc ego intelligam, quid tu sentias, a te enim philosopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris etiam nulla ratione reddita rationis est credere. Si credis cur ergo rationem requiris, quæ potest efficere ne credas? Si uero rationem requiris & quærendam putas, ergo non credis. Si ideo quæris ut eam sequaris cum inueneris, docet ecce te ratio nō esse ueras religiões deorum, quid facies? maiores ne potius an rationem sequeris? Quæ quidem tibi ab alio insinuata, sed a te ipso inuenta & electa est, cum omnes religiões radicitus eruisti. Si rationem mauis, discedere te necesse est ab institutis & authoritate maiorum, qm̄ id solum rectum est, qđ ratio pscribit. Sin autē pietas maiores seq suadet, fateris igit & stultos illos fuisse, qui excogitatis contra rationē religionibus seruiunt, & te ineptum qui id colas, quod falsum esse conuiceris. Sed tamen qm̄ nobis tantopere maiorum nomen opponitur, uideamus tamē qui fuerint maiores illi, a quorum authoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbem cōditurus pastores (inter quos adoleuerat) conuocauit. Cumq; his numerus condendæ urbi parum idoneus uideretur, constituit asylum. Eo passim confugerunt ex finitimis locis pessimi quiq; sine ullo conditionis discrimine. Ita conflauit, ex his omnibus populum, legitq; in senatum eos, qui ætate anteibant, & patres apellauit, quorum consilio gereret omnia, de quo senatu Propertius elegiarum scriptor hæc loquitur.

Vetustatis authoritas Cicer. loco ex libr. de deoꝝ nã

Romanorum maiores qui. Asylū pateficit Romulus.

Buccina cogebat priscos ad uerba quirites
Centum illi in prato sæpe senatus erat.
Curia prætexto, quæ nunc nitet alta senatus
Pellitos habuit rustica corda patres.

Hi sunt patres, quorū decretis eruditi ac prudentes uiri deuotissime seruiebant. Idq; uerū ac immutabile oīs posteritas iudicet, q̄ centū pelliti senes senatū eē uoluerūt, quos tñ (ut in primo libro dictū est) Pōpilius illexit ut uera crederēt esse sacra, quæ ipse tradebat. Est uero cur illoꝝ authoritas tāti habebatur a posteris, quos nemo cum uiuerēt, neq; summus, neq; infimus affinitate dignos iudicauit.

¶ Quod ratione potius innitendum est: & quæ miracula scripta sunt ad cōfirmationem erroris multorum. Cap. VIII.

Q Vare oportet in ea re maxime in qua uitæ rō uersatur, sibi quēq; confidere: suoq; iudicio ac propriis sensibus niti, ad uestigādam & perpendendā ueritatē: q̄ credentē alienis erroribus decipi, tam q̄ ipsum rōnis expertem. Dedit oībus Deus pro uirili portiōe sapientiam, ut & inaudita inuestigare possent, & audita perpēdere. Nec quia nos illi tpibus antecesserunt; sapiētia quoq; antecesserūt: quæ si omni-

bus æqualiter datur, occupari ab antecedẽtibus non poteſt. Illibabilis ẽ tanq̃ lux
& claritas ſolis: quia ut ſol oculorũ, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani. Qua
re cum ſapere. i. ueritatem quærere omnibus ſit inatum, ſapientiam ſibi adimũt,
qui ſine ullo iudicio inuenta maiorum ꝓbãt, & ab aliis pecudum more ducũtur.
[Maiores.] Sed hoc fallit̃, ꝗ maiorꝫ noĩe poſito nõ putant fieri poſſe, ut aut ipſi plus ſapiãt:
[Minores] quia minores uocantur: aut illi deſipuerint, quia maiores nominãtur. Quid ergo
impedit: quin ab ipſis ſumamus exemplũ? Vt quõ illi qui falſa inuenerãt poſte-
ris tradiderunt: ſic nos qui uerum inuenimus, poſteris meliora tradamus. Super
eſt ingens quæſtio, cuius diſputatio nõ ab ingenio, ſed a ſcientia uenit: quæ pluri
bus explicanda erit: ne quid dubiũ omnino relinquat̃. Nam fortaſſe aliquis ad il
la cõfugiat, quæ a multis & nõ dubiis tradunt̃ authoribus: eos ipſos quos docui-
mus deos non eſſe, maieſtatẽ ſuam plæpe oſtendiſſe, & prodigiis, & ſomniis, &
auguriis, & oraculis. Et ſane multa enumerari poſſunt digna miraculo. In primis
[Accius Nauius.] illud qđ Accius Nauius ſummus augur, cũ Tarquininũ Priſcũ commõeret, ut
nihil noui facere inciperet, niſi prius eſſet inauguratus, eiq; rex artis eius eleuans
fidẽ diceret: ut conſultis auibus renũciaret ſibi: utrũ ne fieri poſſet id, qđ ipſe aĩo
concepiſſet: affirmaretq; Nauius poſſe. Cape igitur hanc inquit Cotẽ, cãq; noua
[Caſtor & Pollux ad lacũ Iuturnæ uiſi] cula diſiice: at ille incontanter accepit, ac ſecuit. Deinde illud, quod Caſtor & Pol
lux bello latino apud lacũ Iuturnæ, uiſi ſunt equorum ſudorem abluẽtes cũ ædis
eorũ, quæ iũcta fonti erat ſua ſponte patuiſſet. Idẽ bello Macedonico equis albis
inſidentes. P. Vatinio Romã nocte ueniẽti ſe obtuliſſe dicunt̃, nunciãtes eo die
regem Perſen uictũ atq; captũ: quod paucis poſt diebus literæ Pauli uerꝫ fuiſſe
[Fortuna muliebris] docuerũt. Illud ẽt mirabile, ꝗ ſimulacrũ Fortunæ muliebris nõ ſemel locutũ eẽ
[Iuno. Moneta.] tradit̃. Item Iunonis Monetæ, cum captis ueiis unus ex militibus ad eam tranſfe-
rendam miſſus, iocabũdus ac ludens interrogaret: utrum ne Romã migrare uel-
[Claudia ueſtalis.] let? reſpondit uelle. Claudia quoq; propõitur in exemplo miraculi. Nam cũ ex li-
bris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita: & in uado Tyberini fluminis nauis ĩ qua
uehebat̃ hæſiſſet: nec ullo mõ, aut ulla ui cõmoueretur. Claudiã ferũt quæ ſem-
per ĩpudica eſſet habita, ob nimios corporis cultus deã ſubmiſſis gẽibus oraſſe:
ut ſi ſe caſtam iudicaret ſuum cingulum ſequeretur. Ita nauim, quæ ab oĩ iuuen-
tute non ualuit commoueri, ab una muliere eſſe cõmotam. Illud æque mirum, ꝗ
[Aeſculapĩ. Epidauro accitus.] lue ſœuiente Æſculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturna peſtilentia
liberaſſe perhibetur. Sacrilegi quoq; numerari poſſunt, quorũ præſentibus pœ-
[Appius Claud. cæcus.] nis iniuriam ſuam dii uindicaſſe creduntur. Appius Claudius cenſor, cum aduer-
ſus reſponſum ad ſeruos publicos ſacra Herculis tranſtuliſſet: luminibus orba-
[Potitiorũ gens extincta.] tus eſt, & Potitiorum gens quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta eſt.
Item cenſor ſuluius, cum ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtu-
[Ful. Cẽſor Iunonis laciniæ tẽplum.] liſſet: quibus ædem fortunæ æqueſtris, quam Romæ fecerat tegeret, mente ca-
ptus eſt: & amiſſis duobus filiis in illyrico militantibus, ſummo animi mœrore
conſumptus eſt. Præfectus etiã. M. Antonii Turullius, cum apud Coos euerſo
[Turullius M. Antõii. præfectus] Æſculapii luco claſſem feciſſet, eodem poſtea luco a militibus Cæſaris eſt inter-
fectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus, qui ſublata eſt theſauro Proſerpi-

næ Locrenſis

næ. Loc tensis pecūia naufragiū fecit, ac uicinis deæ littoribus illisus est, ut nihil (pter eā pecuniā) incolæ reperiret. Ceres quoq; Milesia multū sibi apud hoies uenerationis adiecit. Nam cū ab Alexandro capta ciuitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent: omniū oculos repēte obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam somnia, quæ uim Deorum uideantur ostendere. Tyberio nanq; Attinio homini plæbeio per quietē obuersatus esse Iuppiter dicitur, & pcepisse, ut consulibus & senatui nūciaret: ludis circensibus proximis præsultorem sibi displicuisse, q Antonius Maximus quidam diuerberatum seruum sub furca medio circo ad supplicium duxerat; ideoq; ludos instaurari oportere. Quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse: ipse aūt graui morbo ē correptus. Et cum rursus eandem imaginē cerneret, quęrentē satis ne pœnarum pro neglecto imperio pependisset: lectica delatus ad consules, & omni re in senatu exposita recepisse corporis firmitatem: suisq; pedibus domū redisse. Illud quoq; somnium non minoris fuit admirationis, quo Cæsar Augustus dicitur esse seruatus. Nam cū bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo abstinere a prælio statuisset: medico eius Artorio Mineruæ species obuersata est, monēs ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar. Itaq; in aciem lectica perlatus est. Eodē die a Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia possunt proferri: sed uereor ne si fuero in propositione re℞ contrariarum diutius immoratus: aut oblitus esse propositi uidear: aut crimen loquacitatis incurram.

Pyrrhi sacrilegium naufragio uindicatū. Ceres Milesia.

Instauratio ludorum circensium.

Augustus Cæsar sōnio seruatus

¶ Quod p inuidiā diaboli intrauit mors: & pullulāt radices errorū. Et q Deus ipse natura est, q materiā primordialem & oia fecit ex nihilo. Cap. IX.

Xponam igitur omnium istorum rationem: quo facilius res difficiles & obscuræ intelligātur: & has omnes simulati numinis præstigias reuelabo: quibus inducti homines a ueritatis uia longius recesserunt, sed repetam longe altius, ut si quis ad legendum expers ueri, & ignarus accesserit: instituatur atq; intelligat: quod tādem sit caput horum, & causa malorū: & lumine accepto, suos ac totius generis humani perspiciat errores. Sicut mater sine exemplo genuit authorē suum: sic ineffabiliter pater genuisse credendus est coæternum. De matre natus est qui ante iam fuit: de patre qui aliquando non fuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat. Ne aut non inuentum putet incredibile: aut repertum non credat singulare. Cum esset Deus ad excogitandum prudentissimus: ad faciendum solertissimus: anteq̄ ordiretur hoc opus mundi: quoniam pleni & cōsumati boni fons in ipso erat: sicut est semper: ut ab eo bono tanq̄ riuus oriretur, longeq; profflueret: produxit similem sui spiritum: qui eēt uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id uoluerit, in quarto docere libro conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ stirpis non permansit. Itaq; suapte inuidia tanquā ueneno infectus est: & ex bono ad malum transcendit: suoq; arbitrio quod a Deo illi liberum datum fuerat: contrarium sibi nomen asciuit. Vnde apparet cūctorum malorum fontem esse liuorem. Inuidit enim illi antecessori suo, qui Deo patri perseuerādo, tum cōprobatus, tum ēt & carus ē. Hūc ergo ex bono p se malū effectū

Error

Diabolus a Deo factus.

Liuor omniū malorum fons.

Diabolus latine criminator

græci διάβολον. i. diabulũ appellãt, nos criminatorẽ uocam⁹, q crimina, in quæ ipse illicit ad Deũ deferat. Exorsus igit Deus fabricã mũdi: illũ primũ & maximũ filiũ pfecit opi uniuerso: eoq simul & cõsiliatore usus ẽ, & artifice i excogitandis, ornãdis, pficiẽdisq rebus: qm is & puidẽtia, & prudẽtia, & rõne; & potestate pfectus est: de quo nũc parcius: q alio loco, & uirtus, & nomẽ eius, & rõ enarranda nobis erit. Nemo quærat ex qbus ista materiis, tam magna, tã mirifica opera Deus fecerit. Oia. n. fecit ex nihilo. Nec audiendi sunt poetæ: qui aiũt chaos in principio fuisse, id ẽ cõfusionẽ reꝝ atq elementoꝝ. Postea uero Deum dirimisse oẽm illã cõgeriẽ, singulisq rebus ex confuso aceruo separatis in ordinẽq descriptis, instruxisse mundũ, pariter & ornasse: qbus facile est respõdere, potestatem Dei nõ intelligentibus: quẽ credũt nihil efficere posse nisi ex materia subiacente ac parata: in quo errore ẽt philosophi fuerunt. Nã Cicero de natura Deoꝝ disputans sic ait. Primũ igit nõ ẽ pbabile eã materiã reꝝ, unde orta sunt oia eẽ diuina puidẽtia effectã, Sed habere & habuisse uim, naturã suã. Vt igit faber cum qd ædificaturus est, nõ ipse facit materiã, sed ea utitur q sit parata: fictorq ité cæra: Sic isti puidẽtiæ diuiæ materiã præsto esse oportuit: nõ quã ipse faceret, sed quã haberet paratã. Quod si nõ est a Deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aer, & ignis a Deo factus est. O quã multa sunt uitiã in his decẽ uersibus. Primũ q is qui in aliis disputationibus, & libris fere oibus prouidentiæ fuerit assertor: et q acerrimus argumẽtis impugnauerit eos: qui puidentiã nõ esse dixerũt: Idem nunc quasi pditor aliquis aut transfuga, puidentiã conatus ẽ tollere: in quo si cõtradicere uelis, nec cogitatione opus est: nec labore, sua illi dicta recitanda sunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, q a Cicerone uehemẽtius refutari. Sed cõcedamus hoc mori & istituto academicoꝝ, ut liceat hominibus ualde liberis dicere ac sentire, quæ uelint: snias ipsius cõsideremus. Non est inquit probabile materiam rerum a Deo factam. Quibus hoc argumẽtis probas? Nihil enim dixisti, quare hoc non sit probabile. Itaq mihi e contrario, uel maxime probabile uidetur: nec tamen temere uidet cogitanti plus esse aliquid in Deo: quem pfecto ad imbecillitatẽ hominis redigis, cui nihil aliud q opificium concedis. Quomodo igitur ab homine diuina illa uis differet? si ut homo, sic etiam Deus ope indigeat aliena? Indiget aũt si nihil moliri põt: nisi ab altero illi materia ministret. Quod si fit, imperfectæ utiq uirtutis est: & erit iam potentior iudicandus materiæ institutor: Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum uicit? Siquidem maius est propria facere, q aliena disponere. Si autem fieri non potest, ut sit potẽtius Deo quicq, quem necesse est perfectæ eẽ uirtutis, potestatis, rationis. Idem igitur materiæ fictor est: qui & rerum ex materia constantium. Neq enim Deo nõ faciente & inuito: esse aliquid, aut potuit, aut debuit. Sed probabile est, inquit, materiã rerum & habere, & habuisse naturam suam & uim: quam uim potuit habere nullo dante? quam naturam nullo generante? Si habuit uim, ab aliquo eam assumpsit. A quo autem sumere nisi a Deo potuit? si habuit naturam; quæ utiq a nascendo dicitur, nata est, a quo autem nisi a Deo potuit procreari? Natura enim qua dicitur orta esse omnia, si consilium nõ habet, efficere nihil potest. Si autem

Chaos qd.

Mũdum a deo ex an parata materia cun structũ.

Natura q & unde.

generandi

generandi, aut faciendi potius est, habet ergo cõsilium, & propterea Deus sit necesse est. Nec alio noĩe appellari potest ea uis, in qua inest & prouidẽtia excogitãdi, & solertia potestasq; faciendi. Melius igit Seneca oĩum stoicoꝝ acutissimus, qui uidit nil aliud esse naturam q̃ Deũ. Ergo inquit Deum non laudabimus: cui naturalis est uirtus? nec enim illam didicit ex ullo: immo laudabimus: quanuis.n. naturalis illa ei sit, sibi illã dedit, quoniam Deus ipsa natura ẽ. Igitur ortũ reꝝ tribuis naturæ, ac detrahis Deo. Cur in eodẽ luto hæsitus, uersuram soluis? Aquo enim fieri negas, ab eodẽ plane fieri mutato noĩe confiteris: sequitur ineptissima cõparatio: ut.n. faber inquit eũ quid ædificaturus est, nõ ipse facit materiam, sed utit ea, quæ si parata: fictorq; item cæra. Sic isti prouidẽtiæ diuinæ materiã esse præsto oportuit, nõ quã ipse faceret, sed quam haberet paratam: immo uero non oportuit. Erit.n. Deus minoris potestatis, si ex parato facit quod est hominis. Faber enim sine ligno nihil ædificat, quia lignum ipsum facere nõ potest. Non posse aũt imbecillitatis est humanæ: Deus uero facit sibi ipe materiã quia põt. Posse enim Dei est, nã si nõ põt, Deus nõ est. Homo facit ex eo quod est, quia per mortalitatẽ imbecillis est: per imbecillitatẽ definitæ ac modicæ potestatis. Deus autẽ fecit ex eo quod non est, quia per æternitatẽ fortis est, per fortitudinẽ potestatis immensæ, q̃ fine ac mõ caret, sicut uita factoris. Quid ergo miꝝ, si facturus mũdum Deus, prius materiã de qua faceret, pparauit ex eo quod nõ erat? quia nefas esset Deũ aliũde aliquid mutuari, cum in ipso uel ex ipso sint oĩa. Nã si est aliquid ante illum factum, & quicq̃ non ab illo factum est potestatem dei & nomen amittet. At enim materia nunq̃ facta est, sicut deus, qui ex materia fecit hunc mundũ. Duo igit cõstituunt æterna, & qdẽ inter se cõtraria, quod fieri sine discordia & pernicie nõ põt. Collidant.n. necesse est ea, quoꝝ uis & ratio diuersa est: sic utraque æterna esse nõ potuerunt si repugnant, quia superare alteꝝ necesse est. Ergo fieri nõ põt, quin æterni natura sit simplex: ut inde oĩa uelut ex fonte descẽderint. Itaq; aut Deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo quid horum sit uerius, facile est intelligi. Ex his enim duobus alteꝝ sensibile est: alterum caret sensu. Potestas faciendi aliquid non põt esse, nisi in eo qd sentit, quod sapit, quod cogitat, qd mouetur. Nec incipi aut fieri, aut consumari quicq̃ põt, nisi fuerit rõne puisum: aut quemadmodũ fiat anteq̃ est, aut queadmodũ constet postq̃ fuerit effectum. Deniq; is facit aliquid, qui habet uoluntatem ad faciendum: & manus ad id quod uoluit implendũ. Quod aũt insensibile est, iners & torpidum semper iacet: nihil inde oriri põt: ubi nullus est motus uoluntarius: nam si omne aĩal ratione cõstat, certe nasci ex eo non potest, quod ratione præditũ non est: nec aliunde accipi potest id, quod ibi unde petitur, non est. Nec tamen commoueat aliquẽ, q̃ animalia quædã de terra nasci uidentur. Hæc enim nõ terra per se gignit, sed spiritus Dei, sine quo nihil gignitur. Nõ ergo Deus ex materia, quia sensu præditum ex insensibili, sapiens ex bruto impatibile de patibili, expers corporis de corporali, nunq̃ potest oriri, sed materia potius ex Deo est. Quicquid.n. est solido & contractabili corpore, accipit externam uim, quod accipit uim dissolubile est, quod dissol-

Senec. stoicoꝝ acutissimus.
Natura idẽ qd deus
Versuram soluis.
Mundus a Deo factus ex nihilo.
Patibile. Impatibile

uitur interibit: quod interit, ortum sit necesse est: quod ortum est habuit fontem unde oriretur id est factorem aliquem sententiam prouidum, peritumq; faciendi. Is est profecto nec ullus alius q̃ Deus. Qui quũ sensu, ratione, prouidẽtia, potestate, uirtute, praeditus est: & animãtia & inanimata creare & efficere põt quia tenet quomodo, quidq; sit faciendũ. Materia uero semper fuisse non potest: quia mutationem non caperet, si fuisset. Quod enim semper fuit, semper esse non desinit: & unde absuit principium, abesse hinc etiam finem necesse est. Quin etiam facilius est, ut id qđ habuit initium, fine careat, q̃ ut habeat finem quod initio caruit. Materia ergo si facta non est, nec fieri ex ea quicq̃ potest. Si fieri ex ea non potest, nec materia quidem erit. Materia enim est, ex qua fit aliquid. Omne aũt ex quo fit, quia recepit opificis manum destruitur: & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum cum factus est ex ea mũdus, & initiũ quoq; habuit. Nam quod destruitur, aedificatum est: quod soluitur, alligatum, quod finitur, incoeptum ẽ. Si ergo ex cõmutatione ac fine materia colligitur habuisse principium, a quo alio fieri nisi a Deo potuit? Solus igitur Deus ẽ, qui factus nõ est, & iccirco destruere alia potest, ipse destrui non potest: permanebit semper in eo quod fuit: quia nõ est aliunde generatus nec ortus: nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet, quae illum mutata dissoluat. Ex seipõ est, ut in primo diximus libro. Et ideo talis est, qualem se esse uoluit, impassibilis, imutabilis, incorruptus, beatus, aeternus. Iam uero illa conclusio, qua sententiam terminauit Tullius multo absurdior: q; si materia inquit a Deo nõ est facta nec terra quidem, & aqua, & aer, & ignis a Deo factus est. Quã callide periculum praeteruolauit. Sic enim superius illud assumpsit: tanquam probatione non indigeret, cum id multo esset incertius: q̃ illud propter quod assumptum est. Si non est inquit a Deo facta materia, nec mundus a Deo factus est. Ex falso maluit colligere quod falsum est, q̃ ex uero qđ uerum. Et cum debeãt incerta de certis probari: hic probationẽ sumpsit ex incerto: ad euertendũ qđ erat certum. Nã diuina ꝓuidentia effectum esse mũdũ: ut taceã de termaximo Trismegisto, qui hoc praedicat, taceam de carminibus Sibyllarum: quae idem nunciant. Taceã de ꝓphetis, q opus mũdi ac opificiũ Dei uno spiritu ac pari uoce testant̃. Etiã inter philosophos pene uniuersos cõuenit. Idem ẽt pythagorici, stoici, peripatetici, q sunt principes oĩs disciplinae. Deniq; a primis illis semptem sapientibus, uti a Socrate usq; ad Platonẽ pro cõfesso & indubitato habitũ est: donec unus multis post seculis extitit delirus. Epicurus, qui auderet negare id, quod est euidentissimum, studio scilicet inueniendi noua ut nomine suo constitueret disciplinam. Et quia nihil noui potuit reperire: ut tamẽ dissentire a caeteris uideretur, uetera uoluit uertere: in quo illum circunlatrantes philosophi omnes coarguerunt. Certius est igitur mũdũ ꝓuidentia instructũ: q̃ materiae prouidẽtia conglobatum. Quare nõ oportuit putare icciro mundũ non esse diuina prouidentia factũ, quia materia eius diuina ꝓuidentia facta non sit, sed quia mundus diuina ꝓuidentia sit effectus & materiã esse factam diuinitus. Credibilius est. n. materiã potius a Deo factam: quia Deus oĩa potest, q̃ mundum

Materia quid.

q̃ mundum a deo non esse factum, quia sine mente, ratione consilio nihil fieri potest. Verum hæc non Ciceronis est culpa, sed sectæ. Cum enim suscepisset disputationem, qua deorum naturam tolleret, de qua philosophi garriebãt, oẽm diuinitatem ignorantia uere putauit esse tollẽdam. Itaq; deos potuit tollere, quia nõ erãt. Cum autẽ prouidentiam diuinã, quæ est in uno deo conaretur euettere: quia cõtra ueritatem niti cœperat, deficientibus argumentis: in hanc foueam necessario decidit, unde se extricare non posset. Hic ergo illum teneo, hęrentẽ teneo defixũ: quo Lucillius, qui cõtra disserebat, obmutuit. Hic est ergo cardo rerum, hic uertuntur omnia. Explicet se Cotta si põt, ex hac uoragine proferat argumenta, quibus doceat, semper fuisse materiã, quã nulla prouidẽtia effecerit. Ostendat quomodo quicq̃ põderosum & graue aut esse potuerit sine authore, aut mutari ualuerit, ac desierit esse, quod semper fuit, ut inciperet esse quod nunq̃ fuit. Quæ docuerit tũ demũ assentiar, ne mundũ q̃dem diuina prouidentia cõstitutũ, & tñ sic assenriat: ut aliis illũ laqueis teneã. Eodem. n. quo nollet reuoluetur, ut dicat & materiã, de qua mundus est, & mundum qui de materia est, natura extitisse, cum ego ipsam naturam Deum esse contẽdam. Nec. n. põt facere mirabilia, idest maxima ratione constantia, nisi qui habet mentem, prouidentiam, potestatem. Ita fiet; ut Deus fecerit omnia, nec quicq̃ esse possit omnino, quod non originem a Deo traxerit. At idem quoties Epicureus est & non uult a deo factum esse mundum quærere solet quibus mãibus, quibus machinis, quibus uectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortasse: si eo tempore potuisset esse. quo Deus fecit. Sed ne perspiceret homo, Dei opera noluit eum inducere in hũc mundum nisi perfectis omnibus sed ne iduci quidem poterat. Quomodo enim subsisteret, cum fabricaretur desuper cœlum, terra subter fundaretur cum fortasse humida, uel nimis rigoribus torporata concrescerent, uel igneis caloribus incocta & solidata durescerent Aut quomodo uiueret sole nõdum instituto, nec frugibus nec animalibus natis? Itaq; necesse fuit hominem postremo fieri, cum iam mundo cæterisq; rebus manus summa esset imposita. Deniq; sanctæ litteræ docent hominem fuisse ultimum Dei opus, & sic inductum fuisse in hunc mundum, quasi in domum iam paratam & instructam. Illius enim causa facta sunt omnia. Idem enam poetæ fatentur. Ouidius perfecto iam mundo & uniuersis animalibus figuratis hoc addidit,

Sanctius his animal mentisq; capacius alte
Deerat adhuc: & quod dominari in cætera posset

Natus homo est, adeo nefas extimãdum est ea scrutari: quæ Deus uoluit esse cælata, Verum ille non audiendi aut discendi studio requirebat, sed refellendi, quia confidebat neminem id posse dicere. Quasi uero ex hoc putandum sit non esse hæc diuinitus facta, quia quomodo facta sint, non potest prouideri. An tu si educatus in domo fabrefacta, & ornata nullam unquam fabricam uidisses, domum illam putasses non ab homine esse ædificatam, quia quomodo ædificetur: ignorares. Idem profecto de domo quereres, quod nunc de mũdo requiris: quibus manibus, quibus ferramẽtis hõ tanta esset opera molitus: maxime si saxa ingẽtiam

Cice. locus ex libr. de deorũ natura

Homo ultimum dei opus.

mensa cementa, uastas columnas, opus totum sublime & excelsum uideres: nōne hæc tibi humanarum uirium modum uiderentur excedere? quia illa, non tam uiribus, q̄ ratione atq; artificio facta esse nescires? & q; si homo, in quo nihil perfectum est, tamen plus efficit ratione, q̄ uires eius exiguæ patiātur: quid est cur incredibile tibi esse uideatur, cum mundus dicitur factus adeo? in quo, quia perfectus est, nec sapientia potest habere terminum, nec fortitudo mensurā? Opera ipsius uidentur oculis, quomodo autem ille fecerit, ne mente quidē uidetur: quia (ut Hermes ait) mortale, immortali temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non potest idest proprius accedere, & intelligentia subsequi, & ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perfectionem nō capit: quia corpore quasi custodia septum tenetur, quominus soluto ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur q̄ inepte faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc est enim modum conditionis suæ transgredi, nec intelligere quousq; homini liceat accedere. Deniq; cum aperiret homini ueritatem Deus, ea sola scire nos uoluit, quæ interfuit, hominem scire ad uitam consequendam. Quæ uero ad curiosam & prophanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quæris, quæ nec potes scire? nec si scias, beatior fias. Perfecta est in homine sapientia, si Deū esse unum, & ab ipso esse facta uniuersa cognoscat.

Dei consilia ab hoie pcipi non possunt.

¶ Quod Deus quatuor elemēta distinxit, & quatuor qualitates & quatuor tempora, & q; ex calore & humore fit uita, & quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

NVnc quoniā refutauimus eos, qui de mūdo factore eius Deo aliter sentiūt q̄ ueritas habet: ad diuinā mūdi fabricam reuertamur: de qua in arcanis sanctæ religionis litteris tradit̃. Fecit igit̃ Deus primum omnium cœlum & in sublime suspēdit, quod esset sedes ipsius Dei cōditoris. Deinde terrā fundauit ac cœlo subdidit, quā hō cum cæteris aīalium generibus incoleret. Eam uoluit hūore circunflui & contineri: suum uero habitaculum distīxit claris luminibus, & impleuit: sole scilicet lunaq; orbe fulgenti, & astrorum micantium splendentibus signis adornauit, tenebras autem, quod est his contrarium, constituit in terra. Nihil enim per se continet luminis, nisi accipiat a cœlo: in quo posuit lucem perennem, & superos, & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala a bonis, & uitia a uirtutibus. Ipsius quoq; terræ binas partes contrarias inter se diuersasq; constituit, scilicet oriētem occidentemq;, ex quibus oriens Deo similis censetur: quia ipse luminis fons & illustrator est rerum, & q; oriri nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens autem conturbatæ illi prauæq; menti ascribitur, q; lumen abscondat, q; tenebras semper inducat: & q; homines faciat occidere, atq; interire peccatis. Nam sicut lux orientis est, in luce autem uitæ ratio uersatur: sic occidentis tenebræ sunt: In tenebris autem & mors & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est, meridiem, ac septentrionē, quæ partes illis duabus societate

Cœli Dei sedes.

Terra tenebris obducta.

Oriens. Occidens.

iunguntur. Ea enim, quae est solis calore flagrantior, proxima est: & cohaeret orienti: At illa, quae frigoribus & perpetuo gelu torpet, eiusdem est, cuius extremus occasus, Nam sicut cõtrariae sunt lumini tenebrae, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini est proximus sic meridies orieti. Vt frigus tenebris, ita plaga e septetrionis occasui. Quibus singulis partibus suũ tps attribuit. Ver. s. orienti: aestas e meridionali plagae, ocidenti autũnus e, septetrioni hyems. In his quoq; duabus partibus meridionali & septentriõali, figura uitae & mortis cõtinet, qa uita in calore est, mors in frigore. Sicut aũt calor ex igne est, ita frigus ex aqua. Secundũ harum partiũ dimensionem: diem quoq; facit ac noctem, quae spatia & orbes tpum ppetuos ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna p uices successione conficiant. Dies quem primus oriẽs subministrat, dei fit necesse est, ut omnia quaecunq; meliora sunt. Nox autẽ quã occidens extremus inducit, eius .s. quẽ dei esse aemulum diximus.

Verorientis Aestas meridiei. Autũnus occidentis. Hyems septẽtriõis. Annus qd

Quae duo et in hoc praescius futurorũ deus fecit, ut ex iis & uerae religiõis, & falsarum supstitiõum imago qdam õnderetur. Nam sicut sol, qui oritur in die, licet sit unus, unde solem esse appellatũ Cicero uult uideri: q; obscuratis sideribus solus appareat, tñ qa uerũ ac perfectae plenitudinis lumen est, & calore potissimo; & fulgore clarissimo illustrat oia, ita in Deo licet sit unus, & maiestas: & uirtus & claritudo perfecta e. Nox autẽ, quã prauo illi anthitheo, dicimus attributã: eius ipsius multas & uarias religiones p similitudinem demonstrat. Quãuis. n. stellae innumerabiles micare ac radiare uideantur: tamen quia nõ sunt plena ac solida lumina, nec caloris perferunt quicq̃, nec tenebras multitudine sua uincũt.

Sol unde

Antithe. s. Dei aduersarius.

Duo igitur illa principalia inueniuntur, quae diuersam & contrariam sibi habent potestatem: calor & humor: quae mirabiliter Deus ad sustentanda & gignenda omnia excogitauit. Nam cum uirtus Dei sit in calore & igni, nisi ardorem uimq; eius admixta humoris ac frigoris materia temperasset, nec nasci quicq̃, nec cohaerere potuisset, quin statim conflagratione interiret, quicquid esse coepisset Vnde & philosophi quidam & poetae discordi concordia mundum constare dixerunt, sed rationem penitus non uiderunt. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit Thales Milesius ex aqua. Vterq; uidit aliquid, sed errauit tamen uterque, quod alterutrum si solum fuisset, neq; aqua nasci ex igne potuisset, neq; rursus ignis ex aqua. Sed est uerius simul ex utroq; permixto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest, quia sunt utraque inimica, & si cominus uenerint, alterutrum quod superauerit conficiat alterum necesse est, sed eorum substantiae permisceri possunt. Substantia ignis calor est: aquae humor.

Calor & hũor omnia gignũt.

Recte igitur Ouidius.

Ouidiũ locus ex primo met.

Quippe ubi temperiem sumpsere humorq; calorq;
Concipiunt: & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cunq; sit ignis aquae pugnax, uapor humidus omnis.
Res creat & discors concordia foetibus apta est.

Alterũ. n, q̃si masculinũ elemẽtum est, alterũ q̃si foemininũ, alterũ actiuũ, alterũ patibile. Ideoq; a ueteribus institutũ e ut sacramẽto ignis & aq nuptiarũ foedera sanciantur, q foetus aiantium calore & hũore corporent, atq; animent ad uitã. Cum

Nuptiarũ foedera aq & igni sanciuntur.

enim constet omne animal ex anima & corpore: materia corporis in humore est; animæ in calore. Quod ex auiū fœtibus datur scire, quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit, nec humor potest corporare: nec corpus animare. Exulibus quoq; ignis & aqua interdici solebat, adhuc enim uidebatur nefas: quis malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum quibus uita constat hominum pind e habebatur, ac si esset: qui eam sententiā exceperat morte mulctatus. Adeo ista duo elemēta prima sunt habita: ut nec ortū hominis, nec sine his uitam crediderint posse constare. Hoꝝ alterum nobis commune est cum cæteris animantibus: alterum soli homini datum. Nos enim quoniam cœleste atq; immortale animal sumus, igne utimur: qui nobis in argumentum immortalitatis datus est; qm̄ ignis e cœlo est, cuius natura, quia mobilis est, & sursum nititur, uitæ continet rōnem. Cætera uero animalia qm̄ tota sunt mortalia: tantummodo aqua utuntur: quod est elementum corporale atq; terrenum. Cuius natura quia mobilis est ac deorsum urgens: figuram mortis ostēdit. Ideo pecudes: neq; in cœlū suspiciunt: neq; religiones sentiunt, quoniam ab his usus ignis alienus est. Vnde autem uel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem & aquam uel accenderit, uel eliquauerit: solus scire potest qui fecit.

Marginalia: Exulibus aq & ignis interdicebatur. — Aq & igni interdicere quid.

¶ Quomodo creato mundo facta animalia propter homines sunt: & tandem homo ipse: Et quid sit q̄ poetæ finxerunt Deucalionem homines reparasse; & q̄ Aristoteles falso putauit mundum esse æternum, & quæ sunt tres partes. Cap. XI.

Consumato igitur mūdo, aīalia uarii generis dissimilibus formis, & magna, & minora ut fierēt imperauit. Et facta sunt bina, idest diuersi sexus singula, ex quoꝝ fœtibus & aer: & terra, & maria completa sunt. Deditq; his hoībus generatim Deus alimenta de terra, ut usui hominibus eē possent. Alia nimirum ad cibos, alia uero ad uestimentum. Quæ autem magnarū sunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent, unde dicta sunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptiōe compositis regnum sibi æternum parare cōstituit, & innumerabiles aīas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipse sibi simulacrum sensibile atq; intelligens. i. ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius. Hominē figurauit ex limo terræ: unde hō nuncupatus est: q̄ sit factus ex humo. Deniq; Plato humanā formā theoidem eē ait. Et Sibylla quæ dicit. εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα. i. imago est hō mea, rationē rectā habens. De hac hominis fictione poetæ quoq; q̄uis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. Nanq; hominem de luto a Prometheo factum esse dixerunt. Res eos nō fefellit, sed nomē artificis. Nullas enim literas ueritatis attigerant, sed quæ prophetarum uaticinio tradita in sacrario Dei continebant, ea de fabulis & obscura opiniōe collecta & deprauata, ut ueritas a uulgo solet uariis sermonibus dissipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id quod audierant: carminibus suis cōprahēderunt. Et hoc quidem inepte, q̄ tam mirabile, tamq; diuinum opificium hoi dederunt. Quid enim opus fuit hoiem de luto fingi, cū posset eadē rōne generari, quā ipse Prometheus

Marginalia: Iumenta q̄ & unde. — Hō unde. — Prometheus hominem finxit ex luto.

ex Iapeto

ex Iapeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De diis autem illum non fuisse pœna eius in caucaso monte declarat. Sed nec q; patrem ipsius Iampetum patruumq; Titana quisq̃ deos nuncupauit, qa regni sublimitas penes Saturnum solum fuerit, per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est, multis argumentis hoc figmentum poetarũ coargui potest. Factum esse diluuium ad perdẽdam tollendamq; ex orbe terræ malitiam constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poetæ, scriptoresq; rerũ antiquarum loquuntur, in eoq; maxime cum prophetarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus a deo ideo factus est, ut malitia quæ per nimiam multitudinem increuerat perderet, quomodo fictor hominis Promætheus fuit? cuius filium Deucalionem iidem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruatum? quomodo unus gradus, & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoq; sic corruperunt, ut illud superius cũ ignorarent in quo tẽpore cataclysmus sit factus in terra: & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereunte saluari, & quomodo, aut cum quibus seruatus sit, quæ oĩa proph[illegible] literæ docent. Apparet ergo falsum esse qđ de opificio Promæthei narrant. Verum quia poetas dixeram non oĩno mentiri solere: sed figuris inuoluere & obscurare quæ dicant, non dico esse mẽtitos, sed primum omniũ Promætheum simulacrum hominis formasse de pingui & molli luto. Ab eoq; natam primo artem, & statuas & simulacra fingendi. Si quidem Iouis temporibus fuit, quibus primum templa constituit, & noui Deorum cultus esse cœperũt, sic ueritas fucata mendacio est, & illud quod a Deo factum ferrebatur, homini qui opus diuinum imitatus est, ẽt cœpit ascribi. Cæterum fictio ueri ac uiui hominis e limo Dei est. Quod Hermes quoq; tradit: qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum esse dixit a Deo, sed etiam illud explanare tẽptauit, q̃ subtili ratione singula quæq; in corpore hominis membra formauerit, cũ eorum nihil sit quod non tantundem ad usus necessitatem, quantum ad pulchritudinem ualeat. Id uero etiam stoici cum de prouidentia disserunt facere conantur, & secutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam, & uberẽ strictim contigit, quam ego nunc iccirco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorẽ meũ scripsi. Illud hoc loco ꝑterire nõ possum, q; errantes philosophi quidã aiunt homines, cæteraq; animalia sine ullo artifice orta esse de terra, unde illud Virgilianum est.

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

Et hi maxie fuerũt in ea sñia, q esse ꝓuidentiã negãt. Nã stoici aĩantiũ fabricã diuinæ sollertiæ tribuũt. Aristoteles aũt labore se ac molestia liberauit dicens semp mundũ fuisse. Itaq; & humanũ gẽus & cætera quæ in eo sunt initiũ nõ hr̃e, sed fuisse semp ac semp fore. Sed cũ uideamus singula quæq; aĩalia, q̃ añ nõ fuerãt incipere eẽ & eẽ desinere, necesse ẽ totũ genus aliqñ eẽ cœpisse, & aliqñ desiturũ esse qa cœpit. Oĩa.n. tribus tpibus cõtineri necesse ẽ, prætetito, pñti, futuro. Præteriti est origo, præsentis substãtia, futuri dissolutio. Quæ oĩa in singulis hoibus appa rent, & incipimus.n. cũ nascimur: & sumus cũ uiuimus & desinimus cũ interimus.

Diluuium cur factũ.

Terrã nõ esse deam.

Promætheus plastes omniũ primus.

Plastes oĩum primo qui.

Lactãtii liber d' hois opificio.

Ver. locus

Mũdus an æternus.

Tempora cur tria.

Parcæ tres & cur. Vnde etiam tres parcas esse uoluerunt: unam quæ uitam hominibus ordiatur, alteram quæ contexat, tertiam quæ rumpat ac finiat. In toto autem genere hominũ quia solum præsens tempus apparet: ex eo tamen & præteritum, idest origo colligitur: & futurum idest dissolutio. Nam quoniam est, apparet aliquãdo cœpisse. Esse enim nulla res sine exordio potest: & quia cœpit, apparet quãdoq; desitura. Nec enim potest id totũ esse immortale quod ex mortalibus constat. Nam sicut uniuersi per singulos interimus, fieri potest ut aliquo casu omnes simul uel sterilitate terrarum, quæ accidere, uel particulatim solet: uel pestilentia ubiq; diffusa, quæ singulas urbes atq; regiones plerũq; populatur: uel incendio in orbẽ misso: quale iam fuisse sub Phæthonte dicitur: uel diluuio aquarum quale sub Deucalione traditur: cum præter unum hominem genus omne deletum est. Quod diluuium si casu accidit profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui superfuit interiret. Si autem diuinæ prouidentiæ nutu, quod negari non potest: ad reparandos homines reseruatus est: apparet in Dei potestate esse: uel uitam uel interitum generis humani. Quod si uult potest occidere in totum, quia per partes occidit: apparet aliquando esse ortum: & ut fragilitas initium: sic declarat et terminũ. Quæ si uera sunt non potuit defendere Aristoteles: quo minus habuerit & mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquent: & Platoni & Aristoteli qui semper fore mundum putauerunt, licet sint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet: quia sequitur ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Phætõtis incendium

¶ Quod nõ de terra, uel spõte nata sunt animalia, sed dispositione diuina: cuius fecisset Deus nos conscios si scire expediret. Cap. XII.

Aialia spõte ex terra esse nata Lucretii locus.

Aiunt certis cõuersionibus cœli, & astrorum motib9 maturitatem quandã extitisse aialium serendorum. Itaq; terram nouam semen genitale retinentem, folliculos ex se quosdam in uterorũ similitudinem protulisse, de quibus Lucretius. Crescebãt úteri terrã radicibus apti. Eosq; cum maturassent, natura cogẽte ruptos aialia tenera profudisse. Deinde terram ipsam humore quodam, qui esset lacti similis exuberasse, eoq; alimento animantes esse nutritos. Quõ autem uim frigoris aut caloris ferre, aut uitare potuerũt, aut omnino nasci, cum sol exureret, frigus astringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems, & æstas: sed ppetua temperies, & uer æquabile. Cur ergo nihil horum fieri ẽt nunc uidemus: quia semel fieri necessariũ fuit, ut aialia nascerentur. Postq̃ uero esse cœperunt, cõcessa his facultate generandi, & terra parere desit, & temporis conditio mutata est. O q̃ facile est mendacia redarguere. Primum q; nihil potest esse in hoc mundo, quod non sic permaneat ut cœpit. Nec enim sol, & luna, & astra tunc non erant: aut cũ essent, meatus non habebant: aut non diuina moderatio, quæ cursus eorum temperat, & gubernat: cum ipsis simul cœperit. Deinde (q; si ita sit ut dicunt) prouidentiam esse necesse est: & in idipm incidunt, quod maxime fugiunt. Nondum enim natis animalibus aliquis utiq; prouidit, ut nascerentur: ne orbis terræ desertus atq;

tus atq; incultus horreret. Vt autem de terra sine officio paretum nasci possent: necesse est magna ratione esse prouisum. Deinde ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corporum fingeretur. Item ut e folliculis, quibus tegebantur accepta uidendi sentiendiq; ratione: tanquā ex aluo matrum profunderent: mira inexplicabilisq; prouisio est. Sed putemus id quoq; casu accidisse: illa certe quæ sequuntur fortuita esse non possunt, ut terra continuo lacte manaret: ut aeris temperies esset æqualis. Quæ si constat iccirco esse facta, ut animalia recenter edita uel haberent alimentum: uel non haberent periculum: necesse est, ut aliquis diuina nescio qua ratione prouiderit. Quis autem potest prouidere nisi Deus? Videamus tamen an id ipsum, quod dictat fieri potuerit: ut homines nascerent e terra si consideret aliquis quādiu & quibus modis educetur infans: intelliget profecto non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit enim necesse q̄ pluribus mensibus iacere proiectos: donec confirmatis neruis mouere se, locumq; mutare possent: quod uix intra unius anni spacium fieri potest. Iam uide utrum ne infans eodē modo & eodē loco, quo est effusus iacere per multos menses ualuerit. An non humore illo terræ, quod alimenti gratia ministrabat, & sui corporis purgamentis in unum mixtis obrutus corruptusq; moreretur. Itaq; nullo modo fieri potest quin ab aliquo fuerit educatus nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt: sed exereta, quod ut dicerent nunquā uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impossibilis & uana est: si tamē ratio dici potest, qua id agitur ut nulla sit ratio. Qui enim dicit omnia sua sponte esse nata: nihilq; diuinæ prouidentiæ tribuit: hic profecto rationem non asserit, sed euertit. Quod si neq; quicq̄ sine ratione, neq; nasci potest: apparet diuinam esse prouidētiam: cuius est proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omniū machinator fecit hominem: quod Cicero quāuis expers cœlestium literaȝ, uidit tamē: q̄ libro de legibus primo: hoc idem tradidit q; pphetæ, cuius uerba subieci. Hoc animal prouidū, sagax, multiplex, acutū, memor, plenum rationis & consilii, quē uocamus hominem: præclarā quadam conditione generatum esse a summo deo solum. Est enim ex tot animantium generibus atq; naturis particeps rationis & cogitationis: cum cætera sint omnia expertia. Vides ne hominem quanuis longe a ueritatis notitia remotum: tñ quoniam imaginem sapientiæ tuebatur, intellexisse non nisi a Deo hominem potuisse generari? Sed tamen diuinis opus est testimoniis ne minus humana sufficiant. Sibylla hominem Dei opus esse testatur.

Hō sponte nat9 e terra

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενέτης βιότοιο. i. q solus est Deus creator liber existēs. Ipse autem statuit figurā formę hominum. Ipse miscuit naturam omnium in generatione uitæ. Eadem tamen sanctæ literæ continent. Deus ergo uéri patris officio functus est. Ipse corpus effinxit, ipse animam, qua spiramus infudit. Illius est totum: quicquid sumus. Quomodo id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset: sicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis & pristini erroris & ueri luminis attulerunt.

Hō generat9 a summo deo

Q uare duo sexus mundi minoris, ideſt hominis: & quid ſit m ors eius prima: quid ſecunda: & de primorum parentum culpa & pœna. Cap. XIII.

Vm ergo marem ad ſimulitudinem ſuam primum finxiſſet: tum etiam fœminam configurauit ad ipſius hominis effigiem: ut duo inter ſe pmixti ſexus: ꝓpagare ſobolē poſſent: & oēm terrā multitudine opplere. In ipſius āt hominis fictiōe illarum duarum materierum: quas inter ſe diximus eſſe contrarias: ignis & aqua conclusit, perfecitq́ʒ rationem. Ficto enim corpore ſpirauit ei animam de uitali fonte ſpiritus ſui: qui eſt perennis: ut ipſius mundi ex contrariis conſtantis elementis ſimilitudinem gereret. Conſtat enim ex anima & corpore. i. quaſi e cœlo & terra: q̄n quidem anima qua uiuimus uelut e cœlo oritur a Deo: corpus e terra: cuius e limo diximus eſſe formatum: [Empedocles phs & poeta.] Empedocles quem neſcias utrum ne inter poetas an inter philoſophos numeres: ꝙ de reꝝ natura uerſibus ſcripſit: ut apud Romanos [Lucretius phs & poeta.] Lucretius: & Varro quatuor elementa conſtituit. i. ignem: aerem: aquam & terram: fortaſſe Triſmegiſtum ſecutus: q̄ noſtra corpora ex his quattuor elementis conſtituta eſſe dixit a Deo. [Elementa quot & q̄.] Habere namq́ʒ in ſe aliqd ignis: aliquid aeris: aliquid aquæ: aliquid terræ: & ignem eſſe: neq́ʒ aerem: neq́ʒ aquā: neq́ʒ terrā quæ quidem falſa nō ſunt. Nam terræ ratio in carne eſt: humoris in ſanguine, aeris in ſpiritu: ignis in calore uitali. Sed neq́ʒ ſanguis a corpore ſecerni poteſt: ſicut humor a terra: neq́ʒ calor uitalis a ſpiritu: ſicut ignis ab aere: a Deo rerum omnium duo ſola reperiūtur elemēta, quorum omnis ratio in noſtri corporis fictione conclusa eſt. Ex rebus igitur diuerſis ac repugnantibus hō factus eſt: ſicut ipſe mundus: ex luce ac tenebris: ex uita & morte: quæ duo inter ſe pugnare in hoīe præcepit: ut ſi aīa ſupauerit quæ ex Deo orit̄, ſit immortalis, & in ꝑpetua luce uerſet̄. Si aūt corpus uicerit aīam, ditiōiq́ʒ ſubiecerit, ſit in tenebris ſempiternis & ī morte. Cuius nō ea uis eſt, ut iniuſtas aīas extiguat oīno, ſed ut pūiat ī æternū. Eā pœnā ſecundā mortē noīamus: q̄ eſt & ipſa ꝑpetua ſicut & īmortalitas. Primā ſic diffinimus. [Mors quotuplex & quid.] Mors ē naturæ aīantiū diſſolutio, uel ita: Mors eſt corpis aīæq́ʒ ſeductio. Secūda uero ſic. Mors eſt æterni doloris perpeſſio, uel ita. Mors eſt aīaꝝ ꝓ meritis ad æterna ſupplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit: quarum aīæ nō ex Deo conſtantes: ſed ex cōi aere morte ſoluūtur. In hac igit̄ ſocietate cœli atq́ʒ terræ: quoꝝ effigies in hoīe expræſſa eſt: ſupiorē ꝑtē tenēt ea, quæ ſunt Dei. Anima. ſ. quæ dominiū corporis habet. Inferiorem aūt ea: quæ ſunt diaboli. Corpus utiq́ʒ, quod quia terrenum eſt: animæ debet eſſe ſubiectum: ſicut terra cœlo. Eſt enim terra quaſi uaſculum: quo tanquam domicilio temporali ſpiritus cœleſtis utatur: [Salluſtius homo neq̄.] utriuſq́ʒ officia ſunt: ut hoc quod eſt ex cœlo: & Deo imperet: illud uero, quod terra eſt, diabolo ſeruiat. Q uod quidem non fugit hominem, nequàm Salluſtium: qui ait: Sed omnis noſtra uis in animo, & corpore ſita eſt: animi imperio: corpis ſeruitio magis utimur. Recte ſi ita uixiſſet ut locutus eſt. Sed uiuit enim fœdiſſimis uoluptatibus. ſuamq́ʒ ipſe ſententiam uitæ prauitate diſſoluit. Q uod ſi anima ignis ē (ut oſtēdimus) ī cœlū debet eniti ſicuti ignis, ne extinguat̄: hoc eſt ad immortalitatē, quæ in cœlo eſt. Et ſicut ardere ac uiuere

non

nõ poteſt ignis: niſi aliqua pingui materia teneatur: in qua habeat alimẽtum ſic animæ materna, & cibus eſt ſola iuſtitia: qua tenetur ad uitã. Poſt hæc Deus hominem qua expoſui ratione generatum poſuit in paradiſo: ideſt in horto fœcundiſſimo & amœniſſimo: quem in partibus orientis omni genere ligni arborumq; cõſeruit: ut ex earum uariis fructibus aleretur: experſq; omnium laborum Deo patri ſumma deuotione ſeruiret. Tum dedit ei certa mãdata: quæ ſi obſeruaſſet: immortalis maneret: ſi tranſcendiſſet: morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore una, quæ fuit in medio paradiſi: nõ guſtaret, in qua poſuerat intelligentiã boni & mali. Tum criminator ille inuidens opibus Dei: omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominẽ intẽdit: ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut uetitum cibum ſumeret: & per eam ipſi quoq; homini perſuaſit: ut tranſcenderet Dei legem. Percepta igitur ſcientia boni & mali, pudere eum nuditatis ſuæ cœpit: abſconditq; ſe a facie Dei quod antea non ſolebat. Tum Deus eiecit hominem de paradiſo ſententia in peccatores lata, ut uictum ſibi labore conquirerent: ipſumq; paradiſum igni circunuallauit: ne homo poſſet accedere: donec ſummum iudicium faciat in terra: & iuſtos uiros cultores ſuos in eundem locum reuocet morte ſublata. Sicut ſacræ literæ docẽt, & Sibylla erythræa cum dicit.

Paradiſus quid.

Hõ cur eiectus e paradiſo.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν ἀέναόν τε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παραδείσου ὁμοίως ἐριθηλέα κῆπον. ideſt, qui autem Deum honorant uerũ, ſempiternam utiq; uitam hæreditario iure poſſidẽt: ſæculi tempus ipſi habitantes ad paradiſum ſimiliter florentiſſimum hortum. Verum quoniam hæc extrema ſunt, tota in extrema operis huius parte tractabimus. Nũc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaq; ſecuta eſt hominem ſecũdum Dei ſententiã: quod etiam Sibylla in carmine ſuo docet dicens.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐτοῖς ὃν καὶ πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. id eſt hominem factum Dei manibus: quem etiam ſeduxit ſerpens doloſe ad fatum aſcendere mortis: notionemq; acciperere boni & mali: uel ſic: hominem plaſmatum Dei ipſius palmis, quem dolis feſellit ſerpens, ut uim mortis incurreret: & ſcientiam acciperet boni & mali. Sic facta hominis uita eſt temporalis. Sed tamen longa: quæ in mille annos propagaretur: quod diuinis literis proditum, & per omnem ſcientiam publicatum: cum Varro non ignoraret, argumentari nixus eſt, cur paterẽtur antiqui mille annos uictitaſſe. Ait enim apud ægyptios pro annis menſes haberi, ut non ſolis per duodecim ſigna circuitus faciat annum, ſed lunam: quæ orbem illum ſigniferum .xxx. dierum ſpacio illuſtrat: quod argumentum perſpicue falſum eſt. Nemo enim tunc milleſimum annum tranſgreſſus eſt. Nunc uero qui ad centeſimum perueniunt, quod fit ſæpiſſime, mille certe ac ducentis mẽſibus uiuunt. Et authores idonei tradunt ad centũ .xx. annos perueniri ſolere. Sed quia ignorabat Varro, cur aut quando uita hominis eſſet diminuta: ipſe diminuit cũ ſciret mille & quadringentis menſibus poſſe uiuere hominem.

Hoium uita longiſſima.

¶ Quod nō Liber pater fuit iuētor uini: sed Noe post diluuiū. Et q̄ fuerit origo gentiū: & q primi habuerint sniam astroꝝ, & ignorātiā dei. Cap. XIIII.

Diluuium Noe.

DEus autē postea, cū uideret orbē terræ malitia & sceleribus oppletum: statuit humanū genus diluuio pdere, sed tamē ad multitudinem reparandā delegit unū: quod corruptis oībus singulare iusti tiæ superérat exemplū. Hic cū sexcentoꝝ esset annorū: fabricauit arcam, sicut præceperat ei Deus, in qua ipse cū coniuge ac tribus filiis totidēq; nuribus seruatus ē, cū aqua uniuersos montes altimos operuisset. Deinde orbe siccato: execratus iniustitiam prioris seculi Deus: ne rursus lōgitudo uitæ causa esset excogitandorum malorum: paulatim per singulas progenies diminuit hoīs ætatem. Atq; in centum & .xx. annis metam collocauit, quam transgredi non liceret. Ille uero cū egressus esset ex arca, ut sanctæ literæ docent, terrā studiose coluit, atq; uineā sua manu sœuit. Vnde arguunt, qui authorē uini Liberum putant. Ille. n. non modo Liberū: sed etiā Saturnū atq; uranum multis antecessit ætatib9: qua ex uinea, cū primū fructū cœpisset: lætus factus bibit usq; ad ebrietatē, iacuitq; nudus. Quod cum uidisset unus ex filiis, cui nomen fuit Chā nō texit patris nuditatē, sed egressus etiam fratribus indicauit. At illi sumpto pallio intrauerunt auersis uultibus: patremq; texerunt. Quæ cum facta recognouisset pater, abdicauit atq; expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte consedit, quæ nunc Arabia nominat. Eaq; terra de nomine suo Chanaam dicta est: & posteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deū ignorauit, quoniam princeps eius & conditor cultū Dei a patre nō accepit maledictus ab eo. Itaq; ignorantiam diuinitatis minoribus suis reliquit: Ab hac gente proximi quique populi multitudine increscente fluxerunt. Ipsius autem patris posteri hebræi dicti, penes quos religio Dei resedit, sed & ab his postea multiplicato in imensum numero: cū eos angustiæ locorum suoꝝ capere non possent, tum adolescētes, uel missi a parentibus, uel sua spōte, cum rerum penuria cogeret: ꝓfugi ad quærēdas sibi nouas sedes, huc atq; illuc dispersi, oēs insulas & orbem totū replerūt: & a stirpe sanctæ radicis auulsi, nouos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderūt. Sed omnium primi, qui Ægyptum occupauerūt, cœlestia suscipere atq; adorare cœperūt. Et quia neq; domiciliis tegebant, propter aeris qualitatē: nec. n. ullis in ea regione nubibus subtexit cœlum: cursus siderum & defectus notauerunt, dū ea sæpe uenerantes curiosius atq; liberius intuerētur. Postea deīde portētificas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt quibusdā ꝓdigiis inducti. Quorum mox authores aperiemus. Cæteri autem qui per terram dispersi fuerūt admirantes elementa mundi: cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac templis uenerabantur: Et his sacrificia in aperto celebrabant, donec processu tēporum potentissimis regibus templa & simulacra fecerunt. Eaq; uictimis & odoribus colere instituerunt, sic aberrantes, a noticia Dei gentes esse cœperunt. Errāt igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, q̄ Dei religionem: quam putant posterius inuentam, quia fontem atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

Vini inuētor.

Arabia. Chananæi qui.

Astrologi omnium primi.

¶ De

¶ De inquinatione angellorum, & duobus generibus dæmonū: qui se psuaserunt ut Deos coli: quos ēt familiares phi habuerūt: ut Socrates. Cap. XV.

Vm ergo numerus hominū cœpisset increscere: prouidēs Deus ne fraudibus suis diabolus, cui ab initio terræ dederat potestatē: uel corrumperet, uel dispergeret homines, quos in exordio fecerat, misit angelos ad tutelam cultumq; generis humani. Q uibus præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati substantiæ cœlestis amitterent dignitatem: scilicet id eos facere prohibuit: quod sciebat esse facturos: ut ueniam sperare nō possent. Itaq; illos cum hominibus commorantes: dominator ille terræ fallacissimus: consuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit. Et mulierum congressibus inquinauit: Tum in cœlum ob peccata, quibus se immerserant non recepti, ceciderunt in terram, sic eos diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites, ac ministros. Q ui autem sunt ex his procreati: quia neq; angeli neq; homines fuerunt, sed mediam quandam naturam gerentes: nō sunt ad inferos recepti: sicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta sunt: unum cœleste, alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus malorum quæ geruntur authores. quorum Idem diabolus est princeps. Vnde trismegistus illum dæmonarchen uocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiūt: quasi δαίμονας. idest peritos ac rerum scios. Hos autem putāt Deos esse: sciūt illi quidem futura multa, sed non omnia: quippe quibus penitus cōsilium Dei scire non licet. Et ideo solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poetæ & sciunt esse Dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit

Angeli mulierum cōgressib⁹ inquinati.

Dæmonū duo gña.

Dæmones unde.

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων. idest hi quidem dæmones sunt Iouis magni propter uoluntatem boni terrestres custodes mortaliū hominum. Q uod iccirco dictum, est quoniam custodes eos humāo generi Deus miserat, sed ipsi cū sint perditores hoium, custodes tamen se uocari uolunt: ut ipsi colantur, & Deus non colatur. Philosophi quoq; de his dixerunt. Nam plato etiam naturas eorum in sympośio exprimere cōatus est. Et Socrates eē circa se assiduum Dæmona loquebatur, qui puero sibi adhæsisset, cuius arbitrio & nutu sua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis ac potentia horum aspirationibus constat, a quibus inuocati uisus hominum præstigiis obcæcantibus fallunt, ut non uideāt ea, quæ sunt, & uidere se putent illa: quæ nō sunt. Hi ut dico spiritus contaminati, ac perditi per omnem terram uagātur: & solatiū perditionis suæ perdendis hominibus operātur. Itaq; oia insidiis: fraudibus: erroribus complent. Adhærēt.n. singulis hoibus, & oēs hostiatim domos occupant, ac sibi geniorum nomen assumunt: sic enim latino sermone Dæmonas interpræantur. Hos in suis penetralibus consecrāt. His cottidie merum profundūt, & scientes Dæmonas uenerātur: q̄si terrestres Deos & q̄si depulsores malorum, quæ ipsi faciūt & irrogāt. Q ui quoniā sunt spūs tenues & incōprehensibiles insinuāt se corpibus hominū, & occulte in uisceribus operti, ualitudinē uitiāt, morbos citant, somniis aios terrent: mētes furoribus quatiūt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Socratis Dæmoniū

Genii qui.

¶ Quod hi prodesse putantur: cum nocere desinũt: nec possunt aliqd in eos, q in fide solidati sunt: sed sanctis subiecti: eis tãq̃ serui obediũt. Cap. XVI.

QVarum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse enim eos putant, cum nocere desinunt, qui nihil aliud possunt q̃ nocere. Dicat fortasse aliquis colendos esse ergo ne noceant, siquidem possunt nocere. Nocerent illi quidem, sed his a quibus timentur, quos manus Dei potẽs & excelsa non ꝓtegit, qui profani sunt a sacramento ueritatis. Iustos autem idest cultores Dei metuũt: cuius nomine adiurati de corporibus excedunt: quorum uerbis, tanq̃ flagris uerberati, non modo Dæmonas se esse confitentur: sed etiam nomina sua edunt: illa quæ in templis odorantur: & quod plærunq; coram cultoribus suis faciunt: non utiq; in opprobrium religionis: sed honoris sui: quia nec Deo, per quem adiurantur: nec iustis, quorum uoce torquentur: mentiri possunt. Itaq; maximis sæpe ululatibus editis: uerberari se & ardere, & iam iamq; exire proclamant. Tantum habet Dei cognitio, ac iustitia potestatis. Cui ergo nocere possunt: nisi his, quos hñt in sua ptãte? Deniq; affirmat eos Hermes: qui cognouerint Deũ, non tantum ab icursionibus Dæmonum tutos esse: uerum etiam ne fato quidem teneri. μία inquit: φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. idest una inquit custodia pietas. Pium enim hominem: nec Dæmon malus: nec fatum tenet. Nam Deus liberat pium ab omni malo: q; enim unum: & solum in hominibus bonum est pietas. Quid autem εὐσέβεια: idest pietas alio loco his uersibus testatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ: idest pietas enim notio est Dei. Asclepius auditor eius: eandem sententiam latius explicauit in illo sermone profecto, quem scripsit ad regem. Vterq; uero Dæmonas esse affirmat inimicos & uexatores hominum: quos ideo Trismegistus ἀγγέλους πονηρούς: idest angelos malignos appellat: adeo non ignorat ex cœlestibus deprauatos terrenos esse cœpisse.

Dæmones a xp̃ianis eiiciuntur.

Pietas hoĩ tutũ pſidiũ

Pietas qd.

¶ Quod hi astrologiam, aruspicinam & omnes artes reprobas inuenerunt: & persuaserunt cultum idolorum per miracula: & uanas fallaciarum tendiculas. Cap. XVII.

HOrum inuenta sunt astrologia: & aruspicina & augurario: & ipsa quæ dicuntur oracula: & necromantia: & ars magica & quicquid præter ea malorum exercent homines uel palam, uel occulte: quæ omnia p se falsa sunt, ut Sibylla erythræa testatur ἐπεὶ πλάνα πάντα τάδ' ἐστὶν ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατὰ ἦμαρ .i. quia error hæc oĩa sunt, q̃ stulti hoĩes scrutant̃ cotidie. Sed idẽ ipsi authores p̃sentia sua faciũt, ut uera eẽ credant̃. Ita hoium credulitatẽ mentita diuinitate deludũt, q; illis uerũ aperire nõ expedit. Hi sunt qui imagines & simulacra fingere docuerunt, qui ut & hominũ mentes a cultu ueri Dei auerterẽt, & fictos mortuorũ regũ uultus & ornatos: exquisita pulchritudine statui consecrariq; fecerũt, & illos sibi

ſibi nomina quaſi perſonas aliquas induerunt. Sed eos magi, & hi quos uere ma
leficos uulgus appellat: cum artes ſuas excerabiles exercent: ueris ſuis nomini Magorū carmina.
bus cient illis cœleſtibus: q̃ in litteris ſanctis leguntur. Hi porro incæſti ac uagi
ſpiritus: ut turbent omnia: & errores humanis pectoribus inſundãt: ſerunt ac mi
ſcent falſa cum ueris. Ipſi.n. cœleſtes multos finxerũt eſſe, & unũ regem omniũ
Iouem: eo ꝙ multi ſunt ſpiritus angelorum in cœlo, & unus parens ac dominus
omnium Deus. Sed ueritatem mentis nominibus inuolutam ex oculis abſtule-
runt. Nam Deus (ut principio docui) neq; nomine (cum ſolus ſit) eget, neq;
angeli cum ſint immortales: dici ſe Deos aut patiuntur, aut uolunt, quorum unũ
ſolumq; officium eſt ſeruire nutibus Dei, nec omnino quicq̃ niſi iuſſu eius face-
re. Sic enim mundum regi a Deo dicimus: ut a rectore prouinciam. Cuius appa-
ritores nemo ſocios eſſe in regenda prouincia dixerit: q̃uis illorũ miniſterio res
geratur. Et hi tamen poſſunt aliquid præter iuſſa rectoris, per ipſius ignorantiã,
quæ ẽ conditionis humanæ. Ille autem præſes mundi, & rector uniuerſi, qui ſcit
omnia cuius diuinis oculis nihil ſeptum eſt: ſolus habet rerum omnium cum fi-
lio ſuo poteſtatem: nec eſt in angelis quicq̃: niſi parendi neceſſitas. Itaq; nullum
ſibi honorem tribui uolũt, quorũ honor in Deo eſt. Illi aũt q̃ deſciuerũt a Dei mi
niſterio: q̃a ſunt ueritatis inimici & præuaricatores, Dei nomen ſibi & cultũ deo-
rum uendicare conãtur: nõ ꝙ ullum honorẽ deſiderẽt. Quis enim honor pditis
eſt? nec ut Deo noceant, cui noceri non poteſt: ſed ut hominibus, quos nituntur Dæmonū
a cultura & noticia ueræ maieſtatis auertere: ne immortalitatem adipiſci poſſint, præſtigiæ.
quam ipſi ſua nequitia perdiderunt. Offundũt itaq; tenebras, & ueritatẽ caligine Accii Nauii coſ.
obducũt, ne dominum, ne patrem ſuum norint, & ut illiciant, facile in templis ſe Iuno moneta.
occulunt, & ſacrificiis omnibus præſto adſunt. Eduntq; ſæpe prodigia, quibus
obſtupefacti homines fidem commodent ſimulacris diuinitatis ac numinis. In-
de eſt, ꝙ ab augure lapis nouacula inciſus eſt: & ꝙ Iuno ueienſis migrare ſe Ro
mam uelle reſpondit: ꝙ Fortuna muliebris periculum denunciauit: ꝙ Claudiæ
manum nauis ſecuta ẽ, ꝙ in ſacrilegos & iuno nudata, & Locrenſis Proſerpina,
& Ceres Mileſia uindicauit, & hercules de Appio, & Iuppiter de Atinio, & Mi-
nerua de Cæſare. Hinc ꝙ ſerpens urbem Romam peſtilẽtia liberauit Epidauro
accerſitus. Nam illuc dæmoniarches ipſe in figura ſua ſine diſſimulatione perdu
ctus eſt, ſiquidem legati ad eam rem miſſi, dracone ſecum miræ magnitudinis at-
tulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt: quorum præſtigias profani a ue-
ritate intelligere nõ poſſunt. Ideoq; ab illis attribui putant, & imperia, & uictori-
as, & opes, & euentus proſperos rerum. Deniq; ipſorum nutu ſæpe rẽpublicã
periculis iminentibus liberatam. Quæ pericula & reſponſis denunciauerunt, &
ſacrificiis placati auerterunt. Sed omnia iſta fallaciæ ſunt. Nam cum diſpoſitio-
nes Dei præſentiant, quippe qui miniſtri eius fuerunt: interponunt ſe in his re-
bus, ut quæcunq; a Deo, uel facta ſunt uel fuerunt: ipſi potiſſimum facere, aut fe
ciſſe uideantur. Et quoties alicui populo uel urbi ſecundum Dei ſtatum boni
quid impendent, illi ſe id facturos, uel prodigiis, uel ſomniis, uel oraculis policen-
tur ſi ſibi templa, ſi honores, ſi ſacrificia tribuantur. Quibus datis, cum illud

acciderit, quod necesse est summam sibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuouentur: & nouae imagines consecrantur: mactantur greges hostiarium. Sed cum haec facta sunt nihilominus tamen, uita, & salus eorum, qui haec fecerint, imolantur. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam se ineptam & leuem causam profitentur iratos: sicut Iuno Varroni: q; formosum puerum in templo Iouis ad excubias tenendas collocarat, & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene deletum est. Quod si Iuno alterum Ganymedem uerebatur: cur iuuentus Romana luit poenas? Vel si dii tātummodo duces curāt: caeteram multitudinem negligunt. Cur Varro solus euasit, qui hoc fecit, Et paulus, qui nihil meruit occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit fatis Iunonis, iniquae cum Hannibal duos exercitus populi Romani & astu & uirtute confecit. Nam Iuno audere non poterat, aut Carthaginem defendere: ubi arma eius & currus fuit, aut Romanis nocere, quia progeniem troiano a sanguine duci Audierat: tyrias olim quae uerteret arces. Sed illorum sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delitescentes uiuentibus plagas tendunt, itaq; siue illud periculum, quod imminet uitari potest, uideri uolunt id placati auertisse: siue non potest: id agunt, ut propter illorum contemptum accidisse uideatur. Itaq; sibi apud homines, qui eos nesciunt, auctoritatem ac timorem pariunt. Hac uersutia & his artibus noticiam ueri, ac singularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitiis perditi saeuiunt, & crassantur, ut perdant. Ecirco etiam humanas hostias excogitauerunt, ipsi hostes humani generis, ut q̄ multas deuorarent animas.

Cannensis clades unī.

¶ Cur Deus humano generi sic patiatur illudi: & q; tribus de causis uana est eorum religio. Cap. XVIII.

Dicet aliquis, cur ergo Deus haec fieri patit? nec tam malis succurrit erroribus? ut mala cū bonis pugnent, ut uitia sint aduersa uirtutibus: ut habeat alios quos puniat, alios quos honoret. Vltimis enim tēporibus statuit de uiuis ac mortuis iudicare, de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo donec uēiat, temporum finis, quo effundat iram suam in potestate ac uirtute coelesti, sicut uatum praedicta priorum terribili monitu horrificant. Nūc autem patit homines errare, & aduersum se quoq; impios eē: ipse iustus & mitis: & patiēs. Nec enim fieri potest: ut non is in quo perfecta sit uirtus: sit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant: ne irasci quidem Deum omnino: q; affectibus, qui sunt perturbationes animi subiectus nō sit: qa fragile est omne aīal, qd' afficitur & cōmouetur. Quae psuasio ueritatē atq; religionē funditus tollit. Sed seponat interim locus hic nobis de ira Dei differēdi: q; & uberior est materia, & opere, ꝓprio latius exequēda. Illos ergo neqssimos spiritus quisquis ueneratus fuerit: & secutus: nec coelo, nec luce potietur: quae sunt Dei, sed in illis decidet: quae in distributione rerum attributa esse ipsi malorum principi disputauimus: in tenebras: scilicet & inferos: & in supplicium sempiternum. Docui religiones Deorum triplici ratione uanas esse. Vna q; simulacra ipsa quae coluntur, effigie sint hominum mortuorum. Est

Deum nō irasci.

De ira Dei scripturꝰ. se pollicet

rum. Est autem peruersum & incongruens, ut simulacrum hominis a simulacro Dei colatur. Colit enim quod est deterius & imbecillius. Tum inexpiabile facinus esse: deserere uiuentem, ut defunctorum monumentis seruias: qui nec uitam, nec lucem dare cuiq̃ possunt: qua ipsi carent. Nec esse alium quenq̃ Deum: præter unum: cuius iudicio, ac potestati omnis anima subiecta sit. Altero q; ipsæ imagines sacræ: quibus inanissimi homines seruiunt: omni sensu carent, quoniã terra sint. Quis autem non intelligat nefas esse, rectum animal curuari: ut adoret terram? quæ iccirco pedibus nostris subiecta est: ut calcanda nobis: non adoranda sit: qui sumus ideo excitati: & ex eo statum sublimem præter cæteras animantes accepimus: ut non reuoluamur deorsum: ne hunc cœlestem uultum proiiciamus ad terram. Sed oculos eo dirigamus: quo illos naturæ suæ conditio direxit: nihilq; aliud adoremus: nihil colamus: nisi solum artificis parentisq; nostri unicum numen: qui propterea hominem rigidum figurauit: ut sciamus nos ad superna & cœlestia prouocari. Tertio q; spiritus, qui præsunt ipsis religionibus: cõdemnati & abiecti a Deo per terram uolutentur: qui non tantum nihil præstare cultoribus suis possint: quoniam rerum potestas penes unum est. Verum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant: quoniam hoc illis cottidianum est opus: tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis uerus Deus. Non igitur colendi sunt, quia sententiæ Dei subiacent. Est enim piaculum maximum addicere se potestati eorum: quibus si iustitiam sequare potentior esse possis: & eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugare. Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas: quibus docui: manifestum est eos, qui uel mortuis supplicant: uel terram uenerantur: uel spiritibus impuris animas suas mancipiant: rationem hominum non tenere: eosq; impietatis, ac sceleris sui supplicia pensuros qui rebelles aduersus parẽtem generis humani Deum: susceptis inexpiabilibus sacris fas omne uiolauerunt.

Hõ cur a Deo rigidus est figuratus.

¶Quod in cultu simulacrorum nulla potest esse religio: Nam a simulatione id est a fallacia dicta sunt. Cap. XIX.

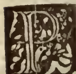

Vicunq; igitur sacramentum hominis tueri rationemq; naturæ: suæ nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet, & erecta mẽte oculos suos tendat in cœlum: non sub pedibus quærat Deum, nec a uestigiis suis eruat quod adoret: quia quicquid homini subiacet, infra hominem sit necesse est. Sed quærat in sublimi, quærat in summo, quia nihil potest homine maius esse: nisi quod fuerit supra hominem. Deus autem maior est homine: supra ergo non infra est. Nec in ima potius: sed in summa regione quærendus est. Quare non est dubium; quin religio nulla sit, ubicunq; simulacrum est, Nam si religio ex diuinis rebus est, diuini autem nihil est: nisi in cœlestibus rebus. Carẽt ergo religione simulacra, quia nihil potest esse cœleste in ea re, quę fit ex terra, quod q̃dẽ de noie ipso sapienti apparere potest. Quicquid enim simulatur, id falsum sit necesse est, nec potest unq̃ ueri nomẽ accipere, quod ueritatem fuco & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio nõ res potissimum seria, sed quasi ludus ac iocus est, nõ religio in simulacris, sed mi-

Simulacra unde.

mus religiones est. Præferendum est igitur uerum omnibus falsis. Calcanda terrena ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habent, ut quisq; animam suam, cuius origo de cœlo est, ad inferna & ima prostrauerit eo cadat, quo se ipse deiecerit. Ideoq; oportet rationis ac status sui memorem, nõ nisi ad superna niti semper, ac tendere. Quod qui fecerit hic plane sapiens, hic iustus, hic homo, hic cœlo Deoq; dignus iudicabitur: quẽ suus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abiectum: sed stantẽ potius ac rectum sicut eũ fecit agnouerit.

¶ Breuis epilogus quo dicit: gentibus superatis sibi a philosophis grauius imminere certamen. Cap. XX.

Eracta est igitur (ni fallor) magna & difficilis suscepti operis portio, & maiestate cœlesti suggerente nobis dicendi facultatem: inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est: quorum summa doctrina, & eloquentia quasi moles aliqua mihi oppinatur. Nam ut illic multitudine ac prope consensu omnium gentium premebamur: ita hic authoritate præstantiũ omni genere laudis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momenti in paucioribus doctis: q̃ in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoq; de sententia Deo, ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror: ut clarissimum solem sanis, ac patentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit: quod ipsi solent profiteri studio inuestigandæ ueritatis se teneri. Efficiam profecto: ut quæsitam ueritatem diu, & aliquando inuentam esse credant, & humanis ingeniis inueniri non potuisse fateantur.

Docti pauciores pluris q̃ multi imperiti.

¶ L. Cœli Lactãtii Firmiani diuinaꝝ institutionũ. aduersus gẽteis Liber terti9

¶ De falsa sapientia ad Constantinum imperatorem.

¶ Commendatur in primis ueritas, & omnium præfertur eloquentiæ, & quare eam non sint assecuti philosophi, aperitur: & quare stilo simplici sacra scribantur eloquia: & q; philosophis tunc maxime credendum est: cum suam ignorantiam profitentur. Cap. I.

Ellem mihi quoniam ueritas in obscuro latere adhuc existimatur uel errore atq; imperitia uulgi uariis, & ineptis superstitionibus seruientis: uel philosophis prauitate ingenioꝝ turbantibus eam potius q̃ illustrantibus. etsi non qualis in. M. Tullio fuit: quia præcipua & admirabilis fuit: aliquam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem: ut quantum ueritas ui sua propria ualeat, tantum ingenii quoq; uiribus nixa exerceret se aliquando: & discussis conuictisq; tam publicis, q̃ eorum qui sapientes putantur erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem, uel q; magis possent credere homines ornatæ ueritati, qui etiam mendacio credunt: capti orationis ornatu lænocinioq; uerborum, uel certe: ut ipsi philosophi suis armis potissimum,

Ciceron. eloquentia admirabilis

quibus

quibus placere sibi & confidere solent, opprimerentur a nobis. Sed quoniam Deus hanc uoluit rei esse naturam, ut simplex & nuda ueritas esset luculentior: quia satis ornata per se est. Ideoq; ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur. Mendacium uero specie placet aliena, quia per se corruptum uanescit ac defluit; nisi aliunde ornatu quæsito circunlinitũ fuerit, ac politum: æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiæ, sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse maius q̃ possit meis uiribus sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim: Deo (cuius est hoc munus) adiuuante, ueritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximos quoq; oratores a causidicis mediocribus sæpe uictos: ꝙ tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quamuis in rebus exiguis sua claritate defendat. Cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem illis ac disertis uiris: sed tamen falsa dicentibus oppressum iri putem? ac non illa si minus oratione nostra: quæ de tenui fonte admodum exilis emanat; lumine tamen suo clara, & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina literarum mirabiles extiterint: ego etiam illis sciẽtiam ueri cognitionemq; concesserim: quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest. Neq; enim nunc repræhendo eorum studium: qui ueritatem scire uoluerunt: quia naturam hominis Deus ueri adipiscendi cupientissimam fecit. Sed id arguo: id reuinco: ꝙ honestam illorum & optimam uoluntatem nõ sit secutus effectus: quia neq; qd esset uerum ipsum sciebant: neq; quomodo aut ubi aut qua mente quærendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt, ipsi se in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philosophiam: susceptæ materiæ ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis, aut ex religione falsa oriatur: aut ex sapientia in eo conuincendo necesse utrunq; subuertere. Cum enim sit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philosophorum stultas esse, id ipsum re argumentis docendum est: ne quis honesto sapiẽtiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit q̃ diuinis credere: quæ quidem tradita sunt breuiter ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis assereret suas uoces, tanq̃ fides ei non haberetur, sed ut oportuit ẽ loqutus: quasi rerum omnium maximus iudex, cuius nõ est argumentari, sed pronunciare uerum: Ipse ut Deus. Nos autem ad res singulas testimonia diuinæ uocis habeamus profecto monstrabimus, quanto certioribus argumentis possint uera defendi, cum etiam falsa sic defendantur, ut uera soleant uideri: quare non est ꝙ philosophis tantum honoris habeamus, ut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt ut homines eruditi: uere autem loqui nullo modo: quia ueritatem non didicerant ab eo, qui eius potens est. Nec sane magnum aliquid efficiemus: ꝙ illos ignorantiæ redarguemus, quam ipsi fœdissime confitẽtur in eo solo: quoniam non eis creditur in quo solo credi debuit: conabor ostendere nunquam illos tamen ueridicos fuisse, q̃ cum sententiam de sua ignoratione dixerunt.

Veritas nuda luculentior.

Hõ natura sciendi cupientissima.

¶ Quod ipso nomine philosophiæ conuincitur, q̃ inanis fuerit gentiliter philosophiantium occupatio. Cap. II.

Vnc quoniam duobus superioribus libris religionum falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa totius erroris exposita; huius libri munus est philosophiam quoq; ostẽdere: q̃ inanis & falsa sit, ut omni errore sublato, ueritas patefacta clarescat. Ordiamur itaq; a communi philosophiæ nomine, ut ipso capite destructo, facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus, si tamen potest corpus uocari cuius partes ac membra discordẽt, nec ulla compage inter se cohæreant sed

Phia quid

quasi disiecta, & dissipata palpitare potius q̃ uiuere uideant̃. Philosophia est (ut nomen indicat) ipsiq; diffiniunt: studium sapientiæ. Vnde igitur probem magis philosophiam non esse sapientiam: q̃ ex ipsius nominis significatiõe? Qui enim sapientiæ studet, utiq; nondum sapit: sed ut sapere possit studet. In cæteris artibus studium q̃d efficiat, & quo tendat, apparet: quas cum discendo aliquis assecutus est, iam non studiosus artifici: sed artifex nominatur. At enim uerecundiæ

Phiæ nomẽ a quo primum

causa studiosos se sapientiæ: non sapientes uocauerũt, Immo uero Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulo plus saperet q̃ illi priores, qui se sapiẽtes putauerunt: intellexit nullo humano studio posse ad sapientiam perueniri, Et ideo non oportere in compræhẽsæ atq; imperfectæ rei perfectum nomẽ imponi. Itaq; cum ab eo quæreretur, quem nam se profiteretur. Respondit philosophum, idest quæsitorem sapientiæ. Si ergo philosophia sapientiam quærit, nec ipsa sapientia est: quia necesse est aliud esse quod quærit: aliud quod quærĩt, nec quæsitio sapientiæ recta est, quia nihil potest inuenire. Ego uero ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concesserim, quia ullo studio ad sapientiam non peruenitur. Nam si facultas inueniendæ ueritatis huic studio subiaceret, & si eẽt id studium tanq̃ iter ad sapientiam: aliquando esset inuenta. Cum uero tot temporibus: tot ingeniis in eius inquisitione contritis, non sit compræhẽsa, apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiæ student, qui philosophantur, sed ipsi studere se putant, quia illud quod quærunt, ubi aut quale sit nesciunt. Siue ergo sapentiæ student, siue non student: sapientes non sunt: quia nunquam reperiri potest, quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur

¶ Ex quibus rebus philosophia constet. Et quis fuerit author academicæ sectæ quæ nihil certe diffinit: solamq; opinionem esse in philosophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit nisi Deus Cap. III.

Phia constat sciẽtia & opinatione.

Ideamus tamẽ idipsum possit ne hoc studio reperiri aliquid: an nihil. Duabus rebus uidetur philosopia constare: scientia & opinatione: nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire nõn potest, nec cogitatione compræhendi: quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis sed Dei est. Mortalis autem natura non capit sci

Scientia paritur extrinsecus.

entiam: nisi quæ ueniat extrinsecus. Iccirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore diuina sollertia, ut per eos aditus scientia perueniret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire uelle sol utrũ ne tã

tus, quãtus

tus quantus uidetur an multis partibus maior sit, q̃ omnis hæc terra. Itẽ luna globosa sit, an cõcaua, & stellæ utrum ne choereant cœlo, an per aerem libero cursu ferantur. Cœlum ipsum qua magnitudine: quâ materia constet: utrum quietum sit, an mobile: an incredibili celeritate uoluatur. Quanta sit terræ crassitudo: aut quibus fundamentis librata & suspensa sit. Hæc inquiam disputando & coniecturis uelle comprehendere: tale est profecto: quale si differere uelimus: qualem esse arbitramur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem: quam nũquam uidimus: cuiusq; nihil aliud quam nomen audiuimus. Si nobis in ea re scientiam uendicemus, quæ non potest sciri, nonne insanire uidemur: qui id affirmare audeamus: in quo reuinci possimus? Quanto magis qui naturalia quæ sciri ab homine non possunt, scire se putant: furiosi dementesq; sunt iudicãdi? Recte ergo Socrates: & eum secuti academici scientiam sustulerunt: quæ non disputantis, se diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nã unde abest scientia: id totum possedit opinatio. Id enim opinatur quisq: quod nescit. Illi autem qui de rebus naturalibus disputant: opinantur ita esse ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniam scientiã certi est: opinatio incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age opinemur de statu & qualitate urbis illius: quæ nobis rebus omnibus præter nomẽ ignota est. Verisimile est in plano sitam lapideis mœnibus: ædificiis sublimibus: uiis pluribus, magnificis ornatisq; delubris. Describamus si placet mores habitumq; ciuium. Sed quũ hæc dixerimus: alius contraria disputabit: & cum hic quoque perorauerit, surget & tertius, & alii deinceps, & opinabuntur multó disparia: q̃ nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus ueri certius? Fortasse nihil. At omnia sunt dicta: quæ in rerum natura cadunt: ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur quis uerum dixerit, potest fieri, ut omnes ex parte aliquá errauerint: ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quæramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat, nosq; pro insanis habeat: qui uelimus id quod nescimus: quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat, qui nos redarguat. Age opinemur, quid nunc in foro geratur: quid in curia: Longum est id quoq; dicamus: interposito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit, aut uiderit. Nullus enim audet id dicere: quia statim non uerbis, sed re ipsa præsenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cœlo quid agatur: se eo id impune facere arbitrantur, quia nullus existit, qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem, qui eos delirare ac mentiri diceret: nũq̃ quicquam de his rebus, quas scire non possunt, disputarent. Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudentia & audacia, quia non redarguuntur. Redarguit enim Deus: cui soli ueritas nota est: licet conniuere uideatur, atq; hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

Solis magnitudo.
Luna globosa an cõcaua.
Cœli magnitudo & materia.
Academici sciẽtiã sustulerũt.
Opinar quid.

¶ Quomodo Zeno & Socrates totam philosophiam sustulerunt de medio: & quasi quodam ciuili bello confecta est armis. Cap. IIII.

Opinationem stoici sustulerũt.

Recte igitur Zeno ac stoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te scire: quod nescies non est sapientis, sed temerarii potius ac stulti. Ergo si neq; sciri quicquam potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philosophia sublata est. Quid, q; nõ tantũ ab his duobus euertitur: qui philosophiæ principes fuerunt se ab omnibus: ut iam uideatur, iampridem suis armis esse confecta: in multas sectas philosophia diuisa est: & omnes uaria sentiunt: In qua ponimus ueritatem? in omnibus certe non potest: designemus quãlibet nempe cæteris in omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas. Eodem modo quicquid uni dabimus: cæteris auferemus. Vnaquæq; enim secta omnes alias euertit, ut se suaq; confirmet. Nec ulli alteri sapere concedit, ne desipere fateatur, sed sicut alias tollit: sic ipsa quoq; ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt, qui eam stultitiæ accusant. Quamcunq; laudaueris: ueramq; dixeris, a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur uni: se suamq; doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo sit necesse est q; plurimi sentiunt: q̃ quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicare, quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium, ut aliena melius uideant & diiudicent, q̃ sua. Cum igitur omnia incerta sint: aut omnibus credendum sit, aut nemini. Si nemini, sapientes ergo non sunt: quia singuli sapientes esse se putant: si omnibus æque non sunt sapientes: quia singuli ab omnibus esse negantur sapiẽtes. Pereunt igitur uniuersi hoc modo: & tanq̃ sparti illi poetarum: sic se inuicem iugulant; ut nemo ex omnibus restet. Quod eo fit: quia gladium habent: scutum non habent. Si ergo singulæ sectæ multarum sectarum iudicio stultitiæ conuincuntur: omnes igitur uanæ atq; inanes reperiunt. Ita seipsam philosophia cõsumit & conficit. Quod cum intelligeret Arcesilas Academiæ cõditor reprehensiones omnium inter se collegit, cõfessionemq; ignorãtiæ clarorũ philosophorum, armauitq; se aduersus omnes. Itaq; cõstituit nouam nõ philosophãdi philosophiã. Eo igi͡t authore duo philosophiæ genera esse cœperũt. Vnũ illud uetus, quod scientiã sibi uẽdicat. Alterum nouũ repugnãs: quod eam detrahit. In his duobus generibus uideo dissidium, & quasi ciuile bellũ, sapiẽtiam quæ distrahi nõ potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tironum caterua interibit; si uõ potest, ueterani cõficiẽt. Si pares fuerint, nihilominus pibit dux omnium philosophia: quia distracta est. Nihil enim põt sine interitu suo sibi esse contrariũ. Si autem (ut docui) nulla põt esse in homine interna & propria sciẽtia: ob fragilitatẽ cõditionis humanę: Arcesilæ manus uicit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

Spartiq;

Arcesilas Academiæ conditor.

¶ Cõtra academicos, q; multa scire & natura rerũ, & uitę necessitas cogit. Ca. V.

Sciri q̃dã contra academicos.

Vnt enim multa, quæ natura ipsa nos scire, & usus frequẽs & uitæ necessitas cogit. Itaq; peundũ est nisi scias, quæ ad uitã sunt utilia ut appetas, quæ piculosa, ut fugias & uites. Præterea multa sũt quæ usus inuenit. Nã solis ac lunæ uarii cursus, & meatus siderũ, & ratio temporũ deprehensa est, & natura corporum a medicis

herbarum

herbarumq; uires, & ab agricolis natura terrarum, nec nō hymbrium futurorum, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla deniq; ars est, quę non scientia cōstet. Debuit ergo Arcesilas, si quid saperet, distinguere: quæ sciri possent: quę nesciri. Sed si id fecisset: ipse se in populum redegisset. Nam uulgus interdum plus sapit, quia tantum quantum opus est, sapit. A quo si quæras utrum sciat aliquid an nihil dicet se scire quæ sciat: fatebitur se scire quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas. Sed non recte fundauit suam. Ignoratio enim rerū omnium non potest esse sapientia, cuius est scire proprium. Ita cum philosophos expugnauerit, ac docuerit eos nihil scire, ipse quoq; nomen philosophi perdidit, quia doctrina eius est nihil scire. Nam qui alios reprehendit, q; nesciant, ipse debet sciens esse. Cum auté nihil sciat, quæ peruersitas, quæue insolentia est: ob idipsum se philosophum constituere: propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere, si nihil nos scire conuiceris, & ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus, ergo ne tu quidem es sapiens, quia te quoq; confiteris nihil scire. Quid ergo promouit Arcesilas, nisi q; confectis omnibus philosophis, se ipsum quoq; eodem mucrone transfixit. Nusq; ne igitur sapientia est.

¶ Quomodo sapientia in medio errantium fuerit. Et acadæmici contra physicos: & physici contra acadæmicos dimicauerint. Et quæ sint asystatarum exempla quæstionum. Et q; rationes cœlestium, siue naturalium sciri non possint. Cap. VI.

Vsq; ne igitur sapeintia est? Immo uero inter philosophos fuit, sed nemo uidit. Alii putauerunt sciri posse omnia, hi sapientes uti q; non fuerunt. Alii nihil, ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi quia plus homini dederunt, hi quia minus. Vtrisq; in utranque partem modus defuit. Vbi ergo sapientia est, ut neq; te omnia scire putes, quod Dei est, neq; omnia nescire quod pecudis. Est enim aliquid medium, quod sit hominis, idest scientia cum ignoratione coniuncta: & temperata. Scientia in nobis ab anima est, quæ oritur e cœlo: ignoratio a corpore quod est e terra. Vnde nobis & cum Deo & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce præditum est: alterum tenebris, pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ, per hunc quasi pontem transire, sine cadendi periculo licet. Nam si illi omnes, qui in alteram partem inclinauerunt, aut dextro, aut sinistro uersus ceciderunt. Vtraque autem pars quomodo errauerit dicam. Academici contra physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam, & exemplis paucarum rerum incomprehensibilium contenti: amplexi sunt ignorantiam, tanq; scientiam totam sustulissent, quia in partem sustulerant. Physici contra ex his: quæ aperta sunt: argumentum trahebant, omnia sciri posse, contentiq; perspicuis retinebant scientiam, tanq; totam defendissent, quia ex parte defenderant. Itaq; neq; hi clara, neq; illi obscura uiderunt, sed utrique dum solam scientiam conseitis manibus,, uel retinent, uel eripiunt: non uiderunt in medio constitutam fore, quæ illos ad sapientiam transmitteret. Verum Arcesilas ignoran-

Sciri quædam non omnia.

tiæ magister, cum Zenõi obtrectaret principi stoicorum, ut, totam philosophiam euerteret (auctore Socrate) suscepit hãc sẽtẽtiã, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaq; coarguit æstimationem philosophorum, qui putassent, ingeniis suis erutam esse atq; inuẽtam ueritatem, uidelicet quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisq; ante temporibus instituta, ad summũ iam incrementũ peruenerat, ut iam necessario consenesceret ac periret, repente extitit academia tanq̃ senectus philosophiæ, quæ illam conficeret iam deflorescentem. Recteq; uidit Arcesilas arrogantes uel potius stultos esse, qui putẽt scientiam ueritatis coniectura posse comprehendi. Sed tamen falsa dicentem redarguere nõ potest, nisi qui sciet ante quid sit uerum. Quod Arcesilas ueritate nõ cognita facere conatus, introduxit gẽus philosophiæ. ἀσύστατον. qd latine instabile siue inconstans possumus dicere. Vt.n. nihil sciendũ sit, aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum nihil sciri posse tolletur, Itaq; qui uelut sententiæ loco pronunciat, nihil sciri, tanq̃ preceptum profitet & cognitum, ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud quod in scholis proponi solet in asystati generis exemplum, somniasse quendam ne somniis crederet. Si enim crediderit, tum sequitur, ut credendum nõ sit. Si autem non crediderit, tunc seqtur, ut credendũ sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est id ipsum sciri, quod nihil sciatur. Si autẽ scitur, posse nihil sciri. Falsum est ergo quod dicitur nihil sciri posse. Sic inducitur dogma sibiipsi repugnans, seq; dissoluens. Sed homo uersutus cæteris philosophis, uoluit scientiam eripere, ut eã domi absconderet. Nã sibi illã profecto non adimit, q aliqd affirmat, ut cæteris adimat, sed nihil agit. Apparet enim ac furtum suum prodit. Quanto faceret sapiẽtius ac uerius, si exceptiõe facta, diceret causas, rationesq; dũtax rerum cœlestium, seu naturalium, quia sunt abditæ ne sciri posse, qa nullus doceat, nec quæri oportere, quia inueniri quærendo non possunt. Qua exceptione interposita, & physicos admonuisset, ne quęrerent ea, quæ modum excederẽt cogitationis humanæ, & seipsum calũniæ inuidia liberasset, & nobis certe dedisset aliquid, quod sequeremur. Nunc autem cum ab his sequendis nos retraxerit, ne uelimus plus scire, q̃ possimus, non minus a se quoq; ipso retraxit. Quis enim uelit laborare, ne quicq̃ sciat? aut eiusmodi suscipere doctrinam, ut etiam communem scientiam perdat? Quæ si doctrina est scientia constet necesse est. Si non est, quis tam stultus est, ut discẽdum id putet, in quo aut nihil discitur, aut omnino dediscitur? Quare, si neq; omnia sciri possunt, quod physici putauerunt, neq; nihil quod academici, philosophia omnis extincta est.

Asystaton quid.

Sciri nihil.

Somniasse quendam ne somniis crederet.

De morali p̃hia, & q̃re sicut utilior, ita & cæteris p̃hiæ p̃tibus sit facilior, q̃ fuerint oĩum p̃hor̃ fere sẽntentiæ de summo bono. Cap. VII.

Transeamus nunc ad alteram philosophię partem, quã ipsi moralem uocant, in qua totius philosophiæ ratio continetur. Siquidem in illa physica sola oblectatio est, in hac etiam utilitas, & quoniam in disponendo uitæ statu, formãdisq; moribus periculo maiori peccat, maiorẽ diligẽtiã necesse ẽ adhiberi, ut sciamus quõ nos oporteat uiuere. Illic.n. põt uenia cõcedi, qa siue aliqd dicunt nihil

Philolosophia moralis.

prosunt

prosunt: siue delirant nihil nocent. Hic uero nullus dissidio: nullus errori est locus. Omnes unum sentire oportet: ipsamq; philosophiam uno quasi ore praecipere: quia si quid fuerit erratum: uita omnis euertitur. In illa priori parte: ut periculi minus: ita plus difficultatis est: q; obscura rerum ratio cogit diuersa & uaria sentire. Hic ut periculi plus: ita minus difficultatis. Quod ipse usus rerũ & cotidiana experimenta possunt docere, quid sit uerius & melius. Videamus ergo utrum ne consentiant: aut quid nobis afferãt, quo rectius in uita degatur. Nõ necesse est omnia circuire: unum eligamus ac potissimum, quod est summũ ac principale: in quo totius sapientiae cardo uersatur. Epicurus summũ bonum in uoluptate animi esse cẽset. Aristippus in uoluptate corporis. Calliphon & Dinomachus Cyrenaici honestatem cum uoluptate iunxerũt. Diodorus in priuatione doloris summum bonum posuit. Hieronymus in non dolendo. Peripatetici autem in bonis animi & corporis & fortunae. Et illi summũ bonũ est sciẽtia. Zenonis cũ natura congruenter uiuere. Quorũdã stoicorũ uirtutẽ sequi. Aristoteles in honestate ac uirtute summum bonum collocauit. Hae sunt fere omnium sententiae. In tanta diuersitate: quem sequimur? Cui credimus? Par est omnibus authoritas. Si eligere possumus quod est melius: iam non est philosophia nobis necessaria: quia sapientes iam sumus: qui de sapientum sententiis iudicemus. Cum uero discendae sapientiae causa ueniamus: qui possumus iudicare, qui nondum sapere coeperimus? Maxime cum cum praesto assit academicus: qui nos pallio tetrahat, ac uetet cuiquam credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Summum bonũ qd̃ ex omniũ phõg; sñia

¶ Quod uera sapientia docet: summũ bonũ hõis, non esse aĩ uel corporis uoluptatem, aut aliquid eoꝝ, quae a philosophis sunt proposita. Cap. VIII.

Quid ergo superest: nisi ut omissis litigationibus furiosis ac pertinacibus: ueniamus ad iudicem illum: scilicet datorem simplicis et quietae sapientiae: qui non tantum formare nos, ac inducere in uiam possit, uerum etiam de controuersiis istorum fere sententiam. Hic nos docet: quid sit hominis ueꝝ ac summum bonum, de quo priusq̃ dicere incipio: ille omnes sententiae sunt refellendae, ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur: oportet summum summi animalis bonum in eo constitui: quod commune cum caeteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes: armentis cornua, uolucribus pẽnae propria sunt: sic homini aliquid suum debet ascribi: sine quo rationem suae conditionis amittat. Nam quod uiuendi aut generandi causa datũ est omnibus: est quidẽ bonum naturale: summum tamen non est, nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo nõ fuit: qui summum bonum credidit animi uoluptatem: quoniã siue illa securitas, siue gaudium est, cõmunis est cõmunibus. Aristippo ne respõdendum quidem duco, quem in corporis semper uoluptatem ruentem, nihil aliud q̃ uentri & ueneri seruientẽ, nemini dubiũ est hominem non fuisse. Sic enim uixit ut nihil inter eum pecudemq; distaret, nisi unũ, quod loquebatur. Quod si asino aut cani, aut sui, facultas loquendi tribuatur: queras q; ab his qd sibi uelint: cũ foeminas tã rabide cõsectantur, ut uix diuelli queãt, cibos ẽt potũq; negligant. Cur

Summum bonum. Feris quae. Armenta. quae.

Voluptas aĩ summũ bonũ esse non põt. Aristippus pecudis uitam uixit

aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem absistant, sed a fortioribus
sępe cõtriti, eo magis insectent? Cur nec hymbres nec frigora pertimescãt, labo
rẽ suscipiãt, periculum non recusent? Quid aliud respondebũt? nisi summũ bo
num esse corporis uoluptatem: eã se appetere: ut afficiãtur suauissimis sensibus:
eosq; eẽ tanti, ut assequendorum causa, nec laborẽ sibi ullũ, nec uulnera: nec mor
tem ipsam recusandam putent. Ab his ne igitur præcepta uiuendi petemus: qui

Honestas cũ uoluptate nõ ẽ summum bonum.

hoc idem sentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ip
sam ex eo ipso eẽ laudãdam, q sit efficiẽs uoluptatis, ut uerum ergo inqt obscœnus
canis, aut sus ille lutulentus, nam ideo cum aduersario summa uirium contentio

Virtus expetenda ppter uoluptatem.

ne depugno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem, cuius expers sim necesse est,
si uictus abscessero. Ab his ergo sape discemus: quos a pecudibus ac bæluis non
sentẽtia, sed lingua discernit? Priuationem doloris summũ bonũ putare, nõ pla
ne peripateticorum, ac stoicorum: sed cynicorum philosophorum est? Quis. n. nõ intel

Doloris priuatio non ẽ summum bonum.

ligat ab ægrotis & in aliquo dolore positis esse hoc disputatum? Quid tam ri
diculum: q̃ id habere pro summo bono: quod medicus possit dare? Dolendum
est ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter ac sæpe, ut si postea non dolore io
cundius. Miserrimus est igitur, qui nunq̃ doluit, qa bono caret: quẽ nos felicissi
mũ putamus, qui malo caruit: Ab hac uanitate non longe absuit, qui omnino ni
hil dolere summũ bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris est fugi

Dolore uacare nõ est summũ bonum.

ens, qui potest sibi hoc bonum præstare? quod nobis ut eueniat nihil aliud possu
mus q̃ optare? Summũ autẽ bonum non potest efficere quẽquã beatũ, nisi semp
fuerit in ipsius potestate. Hoc aũt nõ uirtus homini, non doctrina, non labor, sed
natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui uoluptatẽ cũ honestate iunxerũt
cõmunionẽ hãc effugere uoluerũt. Sed effecerũt repugnans bonũ, quoniã q uo
luptati deditus ẽ: honestate careat necesse est: qui honestati studet: uoluptate ca
ret. Peripateticorum bonũ nimium multiplex: exceptis animi bonis: quæ ipsa quæ

Bonorum tria genera. Corporis bona.

sint: magna contentio est: cõe cum bæluis potest uideri. Nã corporis bona, id est
incolumitas, indolẽtia, ualitudo nõ minus sunt mutis: q̃ homini necessaria. Ac ne
scio an etiam magis: quia homo & medelis, & ministeriis subleuari potest, muta
nõ possunt. Item quæ appellant fortunæ bona, nã sicut homini opibus ad uitam

Fortunæ bona.

tuendã: ita illis præda & pabulis est opus. Ita inducendo bonũ, quod nõ sit in ho
minis potestate totũ hoiem alienæ ditioni subiugarunt. Audiamus etiam Zeno
nem. Nam is interdum uirtutem somniat. Summum inquit est bonum, cum na
tura consentanee uiuere, Beluarum igitur nobis more uiuendũ est. Nã quæ abesse

Viuere secundum naturam.

debent ab hoie, in his oibus deprænhendunt: uoluptates appetunt, metuunt, fal
lunt, insidiantur, occidũt. Et quod ad rẽ maxime attinet: Deũ nesciunt. Quid er
go me docet: ut uiuam secundũ naturam, qa ipsa in deterius prona est, & quibus
dam blandimentis lenioribus in uitia p̃cipitat: sed si aliam mutorũ: aliã hominis
dicit esse naturã: q homo ad uirtutẽ sit genitus: nõ nihil dicit? Sed tñ nõ erit diffi

Scia summum bonum.

nitio summi boni: quia nullũ est aial, quod non secũdũ naturã suã uiuat, Qui sci
entiã summũ bonũ fecit, aliquid homini ppriũ dedit, sed scientiã alterius rei gra
hoies appetunt, nõ pp ipsam. Quis. n. scire cõtẽtus est, nõ expetẽs aliquẽ fructũ

scientiæ

scientiæ? Artes ideo discũtur, ut exerceantur. Exercentur autem, uel ad subsidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriam. Non est igitur summũ bonũ, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa quæ scientia ex se parit idest uictum, gloriã, uoluptatem? quæ non sunt homini propria: & ideo ne summa quidem bona. Nam uoluptatibus & uictus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloriæ? Non ne in equis depræhenditur, quum uictores exultant, uicti dolent?

Artes q̃re discuntur.

Equis inest cupiditas gloriæ.

Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.

Nec immerito summus poeta experiendum esse ait.

Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloriæ palmæ? Quod si ea quæ parit scia, communia sunt cum aliis aĩalibus, nõ est ergo summũ bonũ scia. Præterea nõ mediocre huius disputationis est uitium, q̃ scientia nuda ponitur. Incipient.n. beatiores uideri, qui artẽ aliquã scierint: immo uero qui & res malas scierint, ut tã beatus sit qui uenena didicerit temperare: q̃ qui mederi. Quæro igitur ad quam rem scientia referenda sit? si ad causas rerũ naturalium: quæ beatitudo erit mihi proposita si sciero unde Nilus oriatur, uel quicq̃d de cœlo phisyci delirẽt? Quid, q̃ earum rerũ nõ est sciẽtia, sed opinio, quæ pro ingeniis uaria ẽ? restat ut sciẽtia bonorũ, ac malorũ summũ bonũ sit. Cur ergo sciam maluit, q̃ ipsam sapientiã summum bonum dicere, cũ sit utriusq; significatio, & uis eadẽ? Nemo tamẽ usq; adhuc summum bonũ dixit esse sapientiam: quod melius dici potuit. Nã scientia parum est ad bonũ suscipiẽdũ, malũq; fugiendũ, nisi accedat & uirtus. Multi enim philosophorũ cum de bonis malisq; differerẽt, aliter tñ q̃ loquebantur natura cogente uixerũt, q̃a uirtute caruerũt. Virtus aũt cũ sciẽtia coniuncta, est sapiẽtia. Superest ut eos ẽt refellemus, q̃ uirtutem summũ bonũ putauerũt, in qua opinione ẽt. M. Tullius fuit, in quo multum incõsiderati fuerũt. Nõ.n. uirtus ipsa est summũ bonũ, sed effetrix & mater ẽ summi boni, qm̃ perueniri ad illud sine uirtute non potest. Vtrũq; itellectu ẽ facile. Quæro enim utrũ ne ad præclarũ illud bonũ facile perueniri putent: an cũ difficultate ac labore? expediãt acumẽ suũ ertẽq; defendãt. Si facile ad illud ac sine labore perueniri põt: summũ bonũ nõ est. Quid.n. nos cruciemus? q̃d cõficiam9 enitẽdo diebus & noctibus? Quãdoq̃dẽ tã in prõptu id quod quærimus iacet, ut illud q̃libet sine ulla cõtẽtiõe aĩ depræhẽdat. Sed si cõe quoq; ac mediocre quodlibet bonũ nõ nisi labore assequimur: qm̃ bonorũ natura in arduo posita ẽ, malorũ in præcipiti. Summo igitur labore summũ bonũ assequi necesse est. Quod si uerissimũ est, ergo altera uirtute opus est, ut perueniamus ad eã uirtutẽ, quæ dicit̃ summũ bonũ, quod est incõgruens & absurdũ: ut uirtus per seipsam perueniat ad seipsam. Si non põt ad ullũ bonũ nisi per laborem perueniri, apparet uirtutẽ esse per quam perueniatur. qm̃ in suscipiẽdis perferendisq; laboribus, uis officiũq; uirtutis est. Ergo summũ bonũ nõ põt esse id, ꝓpter quod necesse ẽ ad aliud perueniri. Sed illi cũ ignorarẽt q̃d efficeret uirtus, aut quo tenderet, honestius aũt nihil reperirẽt, substiterũt in ipsius uirtutis nomine, quã nullo ꝓposito emolumento, appetẽdã esse dixerũt, & bonũ sibi constituerunt, q̃ bono indigerẽt. Aristoteles ab his nõ lõge recessit, qui uirtutẽ cũ honestate sum-

Sapientia quid.

Virtus an summum bonum.

Arist. uirtutẽ cũ honestate summum bonũ statuit.

mum bonum putauit: quasi ulla uirtus possit esse inhonesta, ac nõ siqd habuerit turpitudinis, uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiatur male: & ideo existimationi hominũ seruiendũ putauit. Quodq facit a recto bonoq; discedit, quia non est in nostra potestate, ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus, ad aliquem secũdo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore ac prauitate hominũ, mala existimatio subsequat̃? abiiciemus ne uirtutem, quia flagitiosa & turpis ab insipiẽtibus iudicet̃? Quæ quoniã inuidia premi ac uexari potest: ut sit ipsum proprium ac perpetuum, bonum nullo extrinsecus adiumẽto indigere debet, quin suis per se uiribus nitatur, & constet. Itaq; ne ullum ei ab homine bonum sperãdum est: nec ullum malum recusandum. Venio nunc ad ueræ sapientiæ summum bonum: cuius natura hoc modo determinanda est.

Honestas quid.

¶ Quid sit uere sapientis summum bonum. Et q̃ uitiosa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus sit homo. Cap. IX.

PRimũ ut solius hominis sit, nec cadat in ullũ aliud animal. Deinde ut solius animi nec cõmunicari possit cũ corpe. Postremo ut nõ possit cuiquã sine scientia & uirtute contingere. Quæ circunscriptio illas oẽs sñias excludit, ac soluit. Eorũ enim quæ dixerũt nihil tale est. Dicã nũc qd sit, ut doceã (qd institui) Philosophos omnes cæcos atq; insipientes fuisse; qui qd est homini summũ bonũ constitutũ, nec uidere nec intelligere, nec suspicari aliquãdo potuerũt. Anaxagoras cũ ab eo quæret̃, cuius rei cã natus esset, respõdit solis ac cœli uidendi. Hanc uocem admirant̃ oẽs, ac philosopho dignam iudicant. At ego hũc puto nõ inueniẽtem qd respõderet: effudisse hoc passim, ne taceret. Quod quidem secum si sapiens fuisset commẽtatum, & meditatũ habere debuit: quia siqs rationem sui nesciat, non homo sit quidem: sed putemus nõ ex tempore dictum illud effusum. Videamus in tribus uerbis quot & quãta peccauerit. Primum q̃ omne homĩs officium in oculis posuit, nihil ad mentem referẽs, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuisset officium ne hominis amitteret, qd fieri sine occasu animæ non potest? Quid cæteræ corporis partes, an ne carebunt suis quoq; muneribus? Quid, q̃ plus est in auribus q̃ in oculis sitũ, qm̃ & doctrina & sapientia percipi auribus solis potest: oculis solis nõ potest. Cœli ac solis uidẽdi causa natus es? Quis te in hoc spectaculũ induxit? aut quid cœlo rerũq; naturæ uisio tua cõfert? Nimirũ ut hoc immẽsum, & admirabile opus laudes? Cõfitere ergo rerũ omniũ eẽ constitutorẽ Deũ, qui te in hũc mũdũ quasi testẽ, laudatorẽq; tãti sui opis induxit. Magnũ esse credis uidere cœlũ ac solem. Cur ergo gratias nõ agis ei, q huius beneficii author ẽ? Cur nõ ipsius uirtutẽ, pu͞idẽtiã, potestatẽ metiris aio, cuius opa miraris? Etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, qui mirabilia p̃fecit. Si te qipiã uocasset ad cænã, in eaq; optime accept9 esses, nõ insanus uidereris, si pluris faceres ipsam uoluptatem, q̃ uoluptatis authorẽ? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem: nec uident amplius, q̃ quod sub oculis uenit. At qui remotis omnibus officiis corporis in sola mente ponenda est hominis ratio: nõ ergo ideo nascimur

Homo cur & ad quid natus

nascimur: ut ea quæ sunt facta uideamus, sed ut ipsam factorem rerum omnium contemplemur: idest mente cernamus. Quare si quis hominem, qui uere sapit interroget, cuius rei gratia natus sit: respondebit intrepidus ac paratus: colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei seruiamus. Seruire aũt Deo nihil aliud est q̃ bonis operibus tueri & cõseruare iustitiam. Sed ille ut homo diuinarum rerum imperitus: rem maximam redegit ad minimum: duo sola diligens, quæ sibi diceret intuẽda. Quod si natum se esse dixisset, ut mundum intueretur: q̃q̃ oĩa compræhenderet, ac maiori uteretur sono: tamen non implesset hominis officium: quia quãto pluris ẽ anima q̃ corpus, tãto pluris est Deus q̃ mũdus: qa mundum Deus fecit & regit. Non ergo mũdus oculis, quia utrũq; ẽ corpus, sed Deus aĩa cõtemplãdus est, quia Deus ut est ipse immortalis: sic aĩum uoluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est uenerari & colere cõmunem parentem generis humani. Quod si a philosophis absuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando: existimandus est Anaxagoras ad ea, quæ uidenda natum esse dixit, nec coelum uidisse nec solem. Expedita est igitur hominis ratio si sapiat, cuius propria ẽ humanitas, nam ipsa humanitas quid ẽ nisi iustitia? Quid est iustitia nisi pietas? Pietas autem nihil aliud est, q̃ Dei parentis agnito.

Seruire Deo quid.

¶ Quod ea quæ uidentur hominis esse propria, cæteris quoq; animalibus communia sunt, hominis uero proprium est Deum noscere & colere. Cap: X.

Sũmũ bonũ hois in sola religione.

Vmmum igitur bonum hois in sola religione est. Nam cætera ẽt, quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoq; animalibus reperiuntur. Cum enim suas uoces propriis inter se notis discernũt atq; dignoscunt: colloqui uidentur: ridendiq; ratio apparet in his aliqua: cum demulsis auribus, contractoq; rictu & oculis in lasciuia resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisq; coniugibus ac foetibus ꝓpriis. Nonne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ simile impartiunt? Iam illa quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam, rationeque quoq; signa in multis depræhenduntur. Nam quãdo utilia sibi appetũt, mala caluent pericula uitant, latibula sibi parãt, in plures exitus disparentia profecto aliquid intelligũt. Postea aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium est, cum assignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo seruiũt, nescio an his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur, utrum ne illa, quæ homini tribuũtur cõia sint cum aliis uiuentibus. Religionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror, uniuersis animalibus esse datam rationem, sed mutis tantũ modo ad uitam tuẽdam, homini autem ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est sapientia nomiãtur, quæ in hoc eximium facit hominem, q̃ solidatum est homini intelligere diuina. Qua de re Ciceronis uera est sententia. Ex tot inquit generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. Ipsisq; in hoibus nulla gens est, neq; tã immãsueta, neq; tã fera, quæ non etiam si ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habẽdum sciat. Ex quo

Brutis inesse colloquium & risum rationem

Aptum natura.

Cicer. loco ex lib. de Deorum natura.

efficitur ut is agnoscat Deum, q unde ortus sit quasi recordet. Qui ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare: tollunt etiam religionem, & orbant hominem suo proprio ac singulari bono: quod est a recte uiuendo atq; ab omni humanitate disiunctum: quia ut Deus cũcta uiuentia subiecit homini: sic ipsum hominem sibi. Nam quid est cur sidem ipsi disputent: eo dirigendam esse mentem, quo uultus erectus est? Si enim nobis coelum spectandum est, ad nihil aliud utiq; q̃ ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum coelo est. Itaq; aut eo est spectandum, aut in terram procumbendum. In terram procumbere nisi uelimus, quidem non possumus, quorum status rectus est. In coelum igitur spectandum est, quo natura corporis prouocat. Quod si constat esse faciẽdũ: aut ideo ẽ faciẽdũ, ut religioni seruiamus, aut ideo ut rationẽ rerũ coelestiũ cognoscamus. Sed rationem rerum coelestium cognoscere nullo modo possumus: quia nihil eiusmodi potest cogitando inueniri, sicut supra docui: Religioni ergo seruiendum est: quam qui non suscipit, ipse se prosternit in terram, & uitam pecudum secutus humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti, qui etiam si errant in religione deligenda: tamen nature suæ conditionisq; meminerunt.

¶ Q d Deus fecit hoiem cupidũ religiõis & sapiæ, quorũ alterũ cõstare sine altero nõ põt. Et q nihil eorũ, quæ mortales appetũt summũ bonũ sit. Cap. XI.

Hõ natura appetẽs religiõis & sapientiæ.

Constat igitur totius humani generis consensu religionem suscipi oportere, sed quomõ in ea erretur, explicandum est. Naturam hominis hanc Deus esse uoluit, ut duarum rerũ cupidus & appetẽs esset, religionis & sapiẽtiæ. Sed homines ideo falluntur, q aut religionem suscipiũt omissa sapientia: aut sapiæ soli student omissa religione: cum alterũ sine altero esse non possit uerũ. Cadunt ergo ad mutiplices religiões, sed ideo falsas, quia sapiẽtiam reliquerũt: quæ illos docere poterat, Deos multos esse non posse. Aut studẽt sapiẽtiæ, sed ideo false: qa religionẽ summi Dei omiserũt; qui eos ad ueri sciẽtiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrũ suscipiunt uitam deuiam: maximisq; erroribus plenam sequũtur: qm̃ in his duobus inseparabiliter cõnexis & officiũ homĩs, & ueritas omnis inclusa est. Miror itaq;, nullum omnino philosophorũ extitisse: qui sedẽ ac domicilium summi boni reperiret. Potuerut. n. sic quærere, Quodcunq; est summum bonum, necesse est oĩbus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur a cunctis: sed hæc & cõmunis est cum beluis, & honesti uim nõ habet, & satietatem affert, & nimia nocet, & pcessu minuitur ætatis, & multis non contingit. Nam qui opibus carent, quorum maior est numerus, etiam uoluptate careant necesse est. Non est igitur summum bonum, sed ne bonum quidẽ uoluptas. Quid diuitiæ? Multo magis. Nam & paucioribus & plerunq; casu & inertibus sæpe: & non nunq̃ scelere contingunt, & optantur ab his: qui eas iam tenent. Quid regnum ipsum? ne id quidem, Nõ enim cuncti homines regnare possunt, & necesse est uniuersos summi boni capaces esse. Quæramus igiẽ aliquid, quod propositum sit omnibus. Num uirtus? negari non potest, quin & bonum sit, & omniũ certe bonũ. Sed si beata esse non potest, quia uis & natura eius in malorum perferentia posita est, non, est

Religio sine sapiẽtia esse uera nõ potest.

Voluptas nõ mõ nõ ẽ summũ bonũ: sed ne bonum quidem.

Virtus bonũ qdem: sed non summum.

profecto summum bonũ. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius, nihil sapientia dignius inueniri potest. Si enim uitia ob turpitudinẽ fugiẽda sunt, uirtus igitur appetẽda ẽ ob decorem. Quid ergo? Potest ne fieri, ut quod bonũ, quod honestum esse constat, mercede ac præmio careat, sitq; tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus & difficultas & eluctatio aduersus mala, quibus hæc uita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. Id uero qđ eẽ dicemus? Num uoluptatem? At nihil turpe ex honesto nasci potest. Num diuitias? Num potestates? At ea quidem fragilia sunt & caduca. Num gloriam? Num honorem? Num memoriam nominis? At hæc omnia non sunt in ipsa uirtute, sed in aliorum existimatione, atq; arbitrio posita. Nam sæpe uirtus & inuisa est, & malo afficitur. Debet autem id bonũ quod ex eo nascitur ita cohærere, ut diuelli atq; distrahi nequeat: nec aliter summum bonũ uideri potest, q̃ si proprium sit uirtutis: & tale ut neq; adiici quicq̃, nec detrahi possit. Quid, q; in his omnib9 cõtemnendis uirtutis officia consistunt. Nam uoluptates, opes, potentias, honores atq; omnia quæ pro bonis habentur, nõ concupiscere, nõ appetere, non amare, quod cæteri faciunt uicti cupiditate, idest profecto uirtutis. Aliud ergo sublimius atq; præclarius efficit: nec frustra his præsentibus bonis reluctatur: nisi q; maiora & ueriora desiderat nõ desperemus inueniri posse. Mõ uerset se cogitatio in omnia. Neq; enim leuia aut ludicra præmia petuntur.

Virtus sæpe inuisa & malo afficitur.

¶ De duplici pugna coporis & aīæ: & hostibus utriusq;. Et q; uirtus nõ propter se appetenda est, sed propter uitã æternã, quæ summũ bonũ est. Et uirtutẽ necessario sequitur, & in præsenti haberi non potest. Cap. XII.

Sed quæritur quid sit, propter quod nascimur: quid efficiat uirtus, possumus sic inuestigare. Duo sunt ex quibus hõ constat, animus & corpus. Multa sunt propria animi: multa ꝓpria corporis: multa utriq; cõmunia, sicut est ipsa uirtus, quæ quotiens ad corpus refertur, discernẽdi gratia fortitudo noīatur. Quoniam igitur utriq; subiacet fortitudo, utriq; ꝓposita dimicatio est, & utriq; ex dimicatiõe uictoria. Corpus quia solidũ est & cõpræhẽsibile: cum solidis & cõpræhensibilibus cõfligat necesse est. Animus aũt quia tenuis & inuisibilis est: cũ his cõgreditur hostibus, qui uideri tangiq; nõ põt. Qui sunt aũt hostes animi, nisi cupiditates, uitia, peccata? quæ si uicerit uirtus ac fugauerit, immaculat9 erit anim9 ac purus. Unde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? nimirum ex cõiuncto & pari, hoc est ex corporis fortitudine. Quod cũ in aliquã cõgressionẽ certamẽq; uenerit: quid aliud ex uictoria q̃ uitã petit? Siue.n.cũ homine, siue cũ bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus uincendo id assequitur: ut nõ intereat: sic etiam alius ut pmaneat: & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte mulctat: ita superatus a uitiis animus moriat necesse est. Quid ergo interierit inter animi corporisq; dimicatiõẽ, nisi q; corpus temporalem uitã expetit, animus sempiternam? Si ergo uirtus per seipsam beata non est, qm̃ in perferendis (ut dixi) malis, tota uis eius est. Si oĩa quæ pro bonis cõcupiscũtur negligit: si summus eius gradus ad mortem patet: quandoquidẽ uitam, quæ optatur a cæteris, sæpe respuit:

Hõ cõstat ex aīo & corpore.

Virtus & fortitudo.

mortemq; quam cæteri timent, fortiter suscipit: Si necesse est aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati & superati usq; ad mortem: labores sine præmio esse non possunt. Si nullũ præmium quod ea dignũ sit in terra reperiretur: quãquidẽ cuncta quæ fragilia sunt, & caduca spernit. Quid aliud restat, nisi ut cœleste aliquid efficiat, quia terrena uniuersa cõtẽnit? & ad altiora nitatur, quia humilia despicit? Id uero nihil aliud põt esse, q̃ immortalitas. Merito ergo philosophorũ nõ obscurus Euclides, qui fuit conditor megaricorũ disciplinæ, dissentiẽs a cæteris id esse summũ bonum dixit, quod simile sit & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni, licet id nõ explicauerit qd sit: id est aũt immortalitas. Nec aliud oĩno quicquã, qa sola nec imminui, nec augeri, nec immutari põt. Seneca quoq; imprudens incidit ut fateretur: nullum esse aliud uirtutis præmiũ q̃ immortalitatem. Laudans enim uitutẽ in eo libro, quẽ de immatura morte conscripsit. Vna inquit res est uirtus, quæ nobis immortalitatẽ donare possit, & pares diis facere. Sed et stoici quos sequutus est, negant sine uirtute effici quẽquã beatũ posse. Ergo uirtutis præmium beata uita est: si uirtus (ut recte dictũ est) beatam uitam facit. Non est igitur (ut aiunt) ,ppter scipsam uirtus expetenda, sed propter uitam beatam, quę uirtutẽ necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summũ bonum. Hæc autem uita præsens & corporalis beata esse non potest: quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deũ beatũ uocat: quia incorruptũ uocat, quia sempiternus ẽ. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eã uexare ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter q̃cquã existimari beatũ põt: nisi fuerit incorruptũ. Incorruptũ aũt nihil ẽ nisi quod ẽ immortale. Sola ergo immortalitas beata est, quia corrũpi ac dissolui non potest. Quod si cadit in hominẽ uirtus: quod negare nullus põt: cadit & beatitudo. Nõ põt. n. fieri ut sit miser, q uirtute ẽ prędit?. Si cadit beatitudo, ergo & ĩmortalitas cadit in hoĩem: quæ beata ẽ. Summũ igit̃ bonũ sola immortalitas inuenitur, quia nec aliud aĩal, nec corpus attingit. Nec põt cuiquã sine sciæ uirtute, i. sine Dei cognitiõe ac iustitia puenire. Cui⁹ appetitio, q̃ uera, q̃ recta sit, ipsa uitæ huiusce cupiditas idicat: quæ licet sit temporalis, & labore plenissima, expetitur tamẽ ab oĩbus & optatur. Hanc enim tam senes q̃ pueri, tã reges q̃ infimi, tam deniq; sapiẽtes q̃ stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxogoræ uisum est) cõtẽplatio cœli ac lucis ipsius, ut quascunq; miserias libeat sustinere. Cum igitur laboriosa hæc & breuis uita nõ tñ hominũ, sed etiam cæterorum aĩantium consensu magnũ bonum esse ducatur. Manifestum est eandem summum ac perfectum fieri bonum, si & fine caret, & omni malo. Deniq; nemo unq̃ extitisset, q hanc ipsam breuem cõtemneret, aut subiret mortem: nisi spe uitæ longioris. Nam illi qui propter salutem ciuium uoluntariæ se neci obtulerũt, sicut Thebis Menœce⁹, Athenis Codrus, Rhomæ Curtius, & Mures duo Deciũ nunq̃ mortem uitæ commodis prætulissent, nisi se immortalitatem opinione ciuium consequi putauissent. Qui tametsi nescierunt immortalitatis uiam, res tñ eos nõ fefellit. Si. n. uirtus diuitias & opes ideo cõtẽnit: quia fragiles sũt, uoluptates ideo quia breues, ergo & uitã fragilem breuẽq; ideo contẽnit, ut solidam & perpetuam consequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinem gradiens

Euclides phus.
Immortalitas summũ bonũ.
Virtutis pmiũ immortalitas
Virtus nõ ẽ expetẽda pp se ipsam.
Deus cur beatus.
Beatitudo pfecta q̃.
Virtute pditus miser esse nõ potest.
Vitæ cupiditas inest omnibus.
Decii mures

gradiēs & uniuersa considerans, perducit nos ad eximiū illud & singulare, cuius causa nascimur bonū. Quod si fecissent philosophi, si non qd semel appræhenderant, tueri pertinaciter maluissent: profecto peruenissent ad ue℞ hoc, ut osten di modo. Quod si nō fuit eorum, qui cœlestes animas una cum corporibus extin guūt: illi, tamen qui de immortalitate disputāt animi, intelligere debuerunt. Ideo propositam nobis esse uirtutem, ut perdomitis libidinibus rerumq; terrestriū cu piditate superata: puræ ac uictrices animæ ad Deum, idest ad originē suā reuertantur: Iccirco.n. soli animantium ad aspectum cœli erecti sumus: ut summum bonum nostrū in summo Deo esse credamus. Ideo religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus humanū spūm nō esse mortalē: q; Deum q est immortalis & desiderat & agnoscit. Igitur ex omnibus philosophis, q aut pro summo bono sciē tiam, aut uirtutem sunt amplexi: tenuerunt quidē uiam ueritatis, sed nō peruene rūt ad summū. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiāt illud quod queritur. Sciē tia id præstat: ut quomodo & quo perueniēdū sit, nouerimus: uirtus ut perueniamus. Alterū sine altero nihil ualet. Ex scientia.n. uirtus, ex uirtute summū bonū nascitur. Beata igitur uita, quam philosophi quæsiuerunt semper & quærūt: siue in cultu Deo℞, siue philosophia, nulla est. Et ideo ab his non potuit reperiri: quia summū bonū non in summo quæsiuerunt, sed in imo. Summū autem qd est nisi cœlū & Deus, unde animus oritur? Imū qd est nisi terra, unde corpus est? Ita q; licet quidam philosophi summum bonū non corpori sed animo dederint: tamē quoniam ad illud hanc uitam retulerunt, quæ cum corpore terminatᶜ: ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc tempus quod trāsigitᶜ in terra. Quare nō immerito summum bonum non comprehenderunt: quia quicquid ad corpus spectat, & immortalitatis est expers: uanum sit necesse est. Non cadit ergo in hominem beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt, sed ita cadit: non ut tunc beatus sit: cum uiuit in corpore: quod utiq; ut dissoluatur: necesse est corrumpi: sed tunc cū anima societate corporis liberata in solo spiritu uiuit. Hoc uno beati esse in hac uita possumus: si minime beati esse uideamur. Si fugiētes illecebras uoluptatum, soliq; uirtuti seruientes, in omnibus laboribus miserijsq; uiuamus: quæ sunt exercitia, & corroboramenta uirtutis. Si deniq; asperam illā uiam difficilemq; teneamus: quæ nobis ad beatitudinem patefacta est. Summum igitur bonum, quod beatos facit non potest esse, nisi in ea religione atq; doctrina, cui spes immortalitatis adiuncta est.

Virtus ex scientia

¶ Quod anima sit immortalis, & quare diuina traditio logicam non desiderat, aut philosophiam: sed ethicam solam, in qua docenda summi philosophi errauerunt. Et quare philosophia non sit dux uitæ & uirtutum parens, expultrixq; uitiorum: quod tamen Cicero & alii astruere conati sunt. Cap XIII.

Res exigere uidetᶜ hoc loco: ut qm̄ docuimus immortalitatem esse summum bonū: immortalitatem esse animā cōprobemus. Qua de re ingēs inter philosophos disceptatio est: nec quicq̄ tñ explicare, auo probare potuerunt, hi qui uerū sentiebāt de aīa: expertes huius diuinæ eruditionis: nec argumenta uera quibus uincerent

attulerunt, nec testimonia q̄bus probarent. Sed oportunius hanc quæstionē tra-
ctabimus in ultimo libro, cū de uita beata nobis erit disserēdū. Superest illa pars
Logica q. tertia philosophiæ quā uocant logicā .i. rōnalem, in qua tota dialectica, & oīs lo-
quēdi ratio cōtinet̃. Hāc diuina eruditio nō desiderat, q̄a nō in lingua, sed in cor-
de sapientia est: nec interest quali utatur sermone. Res enim nō uerba quærunt̃.
Et nos nō de grāmaticco, aut oratore, quorū scientia est quomodo loqui deceat:
sed de sapiēte disseremus: cuius doctrina ē q̄uo uiuere oporteat. Q̄d si neq; phy
sica illa rō necessaria ē: neq; hæc logica q̄a beatos facere nō possunt: restat ut in so
la ethica totius p̄hiæ uis cōtineat̃: ad quā se abiectis oībus Socrates cōtulisse di-
cit̃. In qua ēt parte q̄m p̄hos errasse docui, qui summū bonū (cuius capiendi gr̄a
Phīa falsa ac inanis ē generati sunt) non comprehenderūt, apparet falsam & inanē esse philosophiā,
quia nec instruit ad iustitiæ munera, nec officiū hoīs rationemq; confirmat. Sci-
ant igitur errare se, qui philosophiā putāt esse sapientiā, non trahantur authori-
tate cuiusq̄, sed ueritati potius accedant. Nullus hic temeritati locus est, in æter-
num stultitiæ pœna subeunda est, si aut p̄sona inanis: aut opinio falsa decœperit.
Hō aūt q̄liscūq; est, si sibi credit, hoc est si homini credit (ut nō dicam stultus) q̄
suū nō uideat errorē. Certe arrogās est, qui sibi audeat uēdicare, quod hūana cō-
ditio nō recipit. Ille ipse Rhomānæ linguæ summus author q̄ uū fallatur, licet ex
illa sn̄ia peruidere, qui cum in libris officiorū p̄hiam nihil aliud esse dixisset: q̄ stu-
dium sapientiæ, ipsam autem sapiētiam rerum diuinarum & humanarum scien-
Phiæ Laus ex Cicero. tiam. Tum adiecit, cuius studium qui uituperat, haud sane intelligo quidnam sit
quod laudandum putet. Nam si oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum,
quæ conferri cum eorum studiis possunt, qui semper aliquid inquirūt, quod spe-
ctet & ualeat ad bene beateq; uiuendum? Si uero ratio constantiæ uirtutisq; du-
citur: aut hæc ars est, aut nulla oīno per quam eas assequamur. Nullam dicere ma
ximarū rerum artem esse, cum minimarū sine arte nulla sit, hoīum est parum cōsi-
derate loquentium, atq; in maximis rebus errātiū. Si aūt est aliq̄ disciplina uirtu-
tis, ubi ea quæretur, cum ab isto genere discendi discesseris? Equidē tametsi ope-
Lactā. eloquētiā docuit sed forum non attigit. ram dederim, ut quantulācunq; dicendi assequerer facultatē p̄p studium docendi:
tū eloquens nunq̄ fui. Quippe qui forū ne attigerim q̄dē: sed necesse est ipsa me
faciat cāæ bonitas eloquentē: ad quā diserte copioseq; defendēdā, scia diuinitatis
& ip̄a ueritas sufficit. Vellē igit̃ Ciceronē paulisp ab inferis surgere, ut uir eloquē
tissimus ab homunculo nō diserto doceret̃. Primū quidnā sit quod laudandum
putet: qui uituperat id studium, quod uocatur p̄hia. Deniq; neq; illā esse artē qua
uirtus & iustitia discatur: nec aliam ullam sicut putauit. Postremo q̄m est uirtus
disciplina ubi quærenda sit: cum ab illo discendi genere discesseris, quod ille non
audiendi discēdiq; gratia quærebat. A quo.n. posset audire? cum sciret id nemo?
Sed ut in causis facere solebat, interrogatione uoluit urgere, ad cōfessionēq; de-
ducere, tanq̄ cōfideret respōderi prorsus nihil posse, quominus philosophia eēt
magistra uirtutis. Quod quidem in thusculanis disputationibus aperte profes-
Phiæ laus ex Cicero. sus est, ad eam ipsam conuersa oratione tanq̄ se declamatorio dicendi genere ia-
ctaret. O uitæ philosophia dux inquit, o uirtutis indagatrix, expultrixq; uitiorū

quid

quid non modo nos sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? Tu inuentrix legum, tu magistra morum, ac disciplinæ fuisti. Quasi uero aliquid per se ipsa sentiret: ac non potius ille laudandus esset qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui: quia sine his rebus uita constare non possit: in quibus ut sensus ita beneficii nihil est. Atqui ut illa corporis alimenta sunt, sic animæ sapientia.

¶ Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapiam inuentam esse ab homine: & nec datam hominibus a creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis cōuincitur: & ꝙ phia nec uerum docet: nec ad recte uiuendum instruit. Cap. XIIII.

Ectius itaq; Lucretius cum eum laudat, qui sapientiam primus inuenit. Sed hoc inepte ꝙ ab homine inuentam putauit. Quasi uero illam alicubi iacentem homo ille: quem laudabat inuenerit: tanq̃ tibias ad fontem (ut poetæ aiunt) ꝙ si re pectorem sapientiæ ut Deum laudauit. Ita enim dicit.

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam sicut ipsa petit maiestas cognita rerum.
Dicendum est, Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi:

Phiæ inuētor quis & quomodo laudandus

Tamen non erit sic laudandus Deus & ꝙ sapientiam inuenerit, sed ꝙ hominem fecerit, qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudauit, qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi: ꝙ sapere inuenerit, nam sic ait. Nonne decebit, Hunc hominem m diuum numero dignarier esse. Vnde apparet Pythagoram uoluisse laudare, qui se primus (ut dixi) philosophum nominauit: aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Sed dum hominem quærit extolere, rem ipsam depressit. Non est enim magna, si ab homine potuit inueniri. Verum potest ut poetæ dari uenia. At ille idē perfectus orator, summusq; philosophus: ne græcos repræhendam, quorum leuitatem semper accusat, & tamen sequitur: ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inuentum Deorum uocat, poeticæ figuratam laudat in faciem. Grauiter etiam queritur extitisse aliquos, qui eam uituperarent. Quisq̃ ne inquit uituperare uitæ parentem: & hoc parricidio se inquinare audeat, & tā impie ingratus esse? Nos ergo, M. Tullii parricidæ sumus, & insuendi te iudice in culeum, qui philosophiam negamus parentem esse uitæ? At tu qui aduersus Deum tam impie ingratus es? Non hunc cuius effigiem ueneraris in capitolio sedentem? sed illum qui mundum fecit hominemq; figurauit, q sapientiam quoq; ipsam inter cætera cœlestia beneficia largitus est. Magistram tu uirtutis, aut parētē uitæ uocas, ad quā si quis accesserit: multo sit incertior necesse est, q̃ prius fuerit? Cuius .n. uirtutis? q̃ ipsa ubi sita sit, adhuc phi non expediūt: cuius uitæ? cū ipsi doctores ante fuerint, senectute ac morte cōfecti: quam cōstituerint, quomodo uiui deceat, cuius ueritatis indagatricē profiteri potes? q sæpe testaris, cum tanta multitudo fuerit philosophoꝝ, sapientem tñ extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa uitæ docuit? An ut potentissimū con

Lucretii locus.

Cicero pse ꝯ orator summusq; phus.

Phiæ uituperator inquinat se parricidio.

Cicero M. Antonium in se excitauit

sulem maledictis incesseres, eúq; hostem patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nempe philosophiæ, & quidem sic ut nullus unq̃ diligentius: quippe qui omnes cognoueris disciplinas, sicut ipse gloriari soles, eáq; ipsam latinis litteris illustrauens, imitatoremq; te Platonis ostenderis. Cedo igitur q̃d didiceris, aut in qua secta ueritatem deprehenderis. In achademia. s. quam secutus es, quã probasti: at hæc nihil docet, nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt, q̃ nihil a philosophia disci possit ad uitam. Hæc tua uerba sunt. Mihi autem nõ modo ad sapiẽtiam cæci uidemur. sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni uideãtur hebetes & obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitæ, cur tibi cæcus & hebes & obtusus uidebare, quem oportuit illa docentem & sentire & sapere, & in clarissima luce uersari? At quam confessus fueris philosophiæ uiritatem, docent ad filium composita præcepta: quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscẽda: uiuendum autem esse ciuiliter. Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utiq; noscẽda sunt, ut recte sapiẽterq; uiuamus. Vel si ciuiliter uiuẽdum est: non est igitur philosophia sapientia, siquidem melius ẽ ciuiliter, q̃ philosophice uiuere. Nã si sapientia est quæ dicitur philosophia: stulte profecto uiuit, qui non secundum philosophiam uiuit. Si aũt nõ stulte uiuit, qui ciuiliter uiuit, sequitur ut stulte uiuat qui philosophice uiuit. Tuo itaq; iudicio philosophia stultitię inanitatisq; dãnata est. Idẽ in consolatione. i. in opere non ioculari. Hãnc de philosophia sentẽtiam tulisti. Sed nescio quis uos teneat error, aut miserabilis ignoratio ueri. Vbi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa uitæ parens, si uerum miserabiliter ignoras? Quod si hæc erroris ignorationisq; confessio, pene inuito tibi ab intimo pectore expressa est: cur non tibi aliquando uerum fatebaris: philosophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistram uirtutis esse non posse?

Cice. philosophiæ studiosus.

Viuẽdum ciuiliter.

¶ Quod in eodem errore fuit Seneca: & quid philosophia secundum ipsum: Et q; sicut Deus unus & ueritas una: ita una est & simplex sapientia. Et quomodo philosophorum oratio pugnet cum uita. Cap. XV.

Odem ductus errore Seneca: quis. n. uerum uiam teneret errãte Cicerone? Phĩa inquit nihil aliud est, q̃ recta uiuẽdi ratio, uel honeste uiuẽdi scientia, uel ars uitæ agendæ. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honeste q; uiuendi. Et qui dixerit illam regulam uitæ, suum illi reddidit. Hic plane non respexit ad commune philosophiæ nomen: quæ cum sit in plures sectas disciplinasq; diffusa; nihilq; habeat certi, nihil deniq; de quo uniuersi una mente ac uoce consentiant, quid potest esse tam falsum, q̃ regulam uitæ philosophiam uocari? in qua diuersitas præceptorũ rectũ iter impediat & turbet? aut legẽ bene uiuẽdi, cuius capita lõge dissonant? aut sciam uitæ agendæ? in qua nihil aliud efficit cõtraria sæpe dicendo, q̃ ut nemo qcquã sciat. Quæro. n. utrũ ne academiã philosophiã putet esse, an nõ? Negaturũ nõ arbitror: quod si est, nihil ergo illorũ cadit in phĩam: q̃ ut oĩa redpat incerta: legẽ abrogat: artẽ nullã putat: rõnem subuertit:

Phĩa quid ex seneca.

regulam

regulã deprauat, scientiam funditus tollit. Falsa igit̃ illa omnia, q̃a in rem semper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere nõ pñt. Nulla itaq; ratio uel scia, uel lex bene uiuendi: nisi in hac unica & uera & cœlesti sapiẽtia constituta est: quæ philosophis fuit ignota. Nã illa terrena qm̃ fallax ẽ: uaria, & multiplex sibiq; tota contraria est: & sicut unus est huius mundi constitutor & rector Deus: una ueritas: ita unã esse ac simplicem sapientiã necesse ẽ: quia quicquid est ueꝝ ac bonũ, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia uitam posset instruere, nulli alii nisi philosophi essent boni. Et qui eam non didicissent, essent omnes semper mali. Cum innumerabiles existant, & semp extiterint q sint aut fuerint, sine ulla doctrina boni. Ex philosophis autem perraro fuerit, qui aliquid in uita fecerit laude dignum. Quis est tandem, qui nõ uideat eos homines uirtutis qua ipsi egẽt, nõ esse doctores? Nã siquis mores eoꝝ diligenter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogãtes, proteruos, & sub optentu sapiẽtiæ sua uitia cœlãtes, domi faciẽtes ea, quæ in scholis arguissent. Fortasse mẽtior accusandi gratia: nõne idipsum Tullius & fatet̃ & queritur? Quotus inq̃t quisq; philosophoꝝ inuenitur, qui sit ita moratus, ita animo & uita constitutus, ut ratio postulat: qui disciplinã ueram, non ostentationem scientiæ, sed legẽ uitæ putet, qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis? Videre aũt liceat alios tãta leuitate & iactatione, ut his fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum seruos, ut cũ eorũ uita & uitiis mirabiliter pugnet oratio. Nepos q; Cornelius ad eundẽ Ciceronẽ ita scribit. Tantũ abest ut ego magistrã esse putẽ uitæ philosophiã, beatæq; uitæ pfectricẽ: ut nullis magis existimẽ opus esse magistros uiuendi, q̃ plerisq;, qui in ea disputanda uersantur. Video.n. magnã partem eorũ, qui in schola de pudore & cõtinẽtia præcipiãt argutissime, eosdẽ in omniũ libidinũ cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortationibus. Plæriq; inquit philosophoꝝ tales sunt diserti in conuiciũ suũ: quos si audias in auaritiã, in libidinẽ, in ambitionem perorantes, indiciũ sui putes pfessos. Adeo redũdãt ad ipsos maledicta in publicũ missa: quos nos nõ aliter intueri decet, q̃ medicos, quoꝝ tituli remedia habent pyxides uenena. Quosdam uero nec pudor uitiorum tenet, sed patrocinia turpitudini suæ fingunt, ut etiam honeste peccare uideantur. Faciet sapiens (inquit idem Seneca) etiam quæ nõ probabit, ut etiam ad maiora transitum inueniat, nec relinquet bonos mores, sed tempori aptabit, ut quibus alii utuntur in gloriam aut uoluptatem, utatur agendæ rei causa. Deinde paulopost. Omnia quæ luxuriosi faciũt, quæq; imperiti, faciet & sapiens, sed nõ eodẽ modo, eodẽq; proposito. Atqui nihil interest quo aio facias, q̃d fecisse uitiosum est, quia facta cernuntur, aius non uidetur. Aristippo Cyrenaicorũ magistro cum Laide nobili scorto fuit cõsuetudo: q̃d flagitiũ grauis ille philosophiæ doctor sic defendebat, ut diceret multũ inter se & cæteros Laidis amatores interesse, q̃ ipse haberet Laidem, alii uero a Laide haberentur. O præclara & imitãda bonis sapia. Huic uero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricẽ. Aliq̃d inter se ac pditos interesse dicebat, s. q̃ illi bona sua pderet. Ipse gratis luxuriaret̃. In quo tamẽ sapientior meretrix fuit: quæ sic philosophũ ha-

Philosoꝝ oratio pugnat cũ eoꝝ uita.

Aristippus Cyrenaicos amauit laidem.

Laidẽ habeo, non habeor a Laide.

buit pro lenone, ut ad se omnis iuuentus doctoris exemplo & authoritate cōcurreret corrupta sine ullo pudore. Quid ergo interfuit, puo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearet, cum eum populus & riuales sui uiderent omnibus perditus nequiorē? Hec satis fuit ita uiuere, sed docere etiam libidines cœpit: ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit: differēs uoluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis & pudenda, non & in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit, quid mirū si a canibus (quorum uitam imitantur) etiam uocabulum nomenq; traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium uirtutis est: cum etiam illi qui honestiora præcipiunt aut non faciunt ipsi quæ suadent, aut (quod raro accidit) non disciplina eos ad rectum: sed natura perducat, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

Aristippus statuit sūmū bonū corporis uoluptatē. Cynici ob scœni.

Quod recte docentes & male uiuentes (teste Cicerone) non utilitatē ex phia, sed inanē percipiūt delectationē. Et q; sapia seipsam semper exercet in bonis actibus. Et quare nō phiæ sed sapientiæ ipsi iugiter insistēdū sit. Cap. XVI.

Erum enim se perpetuæ desidiæ tradāt: nullāq; uirtutē capessant, & omnem suam uitam nihil aliud q̄ in eloquentia peragant, quid aliud q̄ inertes putari debent? Sapientia autem nisi in aliquo actu fuerit: quo uim suam exerceat, inanis & falsa est. Recteq; Tullius ciuiles uiros qui remp. gubernant, qui urbes aut nouas constituāt, aut constitutas æquitate tuantur: qui salutē libertatēq; ciuium, uel bonis legibus uel salubribus cōsiliis, uel iudiciis grauibus conseruent, philosophiæ doctoribus præfert. Bonos.n. facere oportet, potiusq; inclusos in angulis faciēda præcipere: quæ ne ipsi quidē faciunt, qui loquuntur, & qm̄ se a ueris actibus remouerūt, apparet eos exercēdæ linguæ causa, aduocādi gratia artē ipsam philosophiæ reppe risse. Qui autē docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pōdus. Quis.n. obtemperet, cum ipsi præceptores doceāt nō obtēperare? Bonū est autem recta & honesta præcipere; sed nisi & facias, mendacium est: & incongruēs atq; ineptum non in pectore, sed in labiis habere bonitatem. Non ergo utilitatem ex philosophia, sed oblectationē petunt. Quod quidē Cicero testatus est: profecto inquit omnis iustorū disputatio, quanq̄ uberrimos fontes uirtutis & sciæ cōtineat: tn̄ collata cum hoꝝ actis perfectisq; rebus, uereor ne tn̄ uideatur attulisse negociis hoīum, quantam oblectationē ocii. Vereri quidem non debuit, cum uerum diceret, sed quasi timeret ne proditi mysterii reus a philosophis citaret. Nō est ausus confidenter pronunciare, quod fuit uerum, illos non ideo disputare ut doceant: sed ut se oblectent in ocio, qui qm̄ authores sunt rerū gerēdarū, nec ipsi quicquid gerunt, pro loquacibus sunt habēdi. Sed pfecto qa nihil boni ad uitam afferebant, nec ipsi decretis suis obtemperauerunt, nec quisquā p tot secula inuētus est, qui coꝝ legibus uiueret. Abiicienda est igit̄ omnis phia quia non studendū est sapiæ: quæ fine ac mō careat: sed sapiendū est & qdem mature. Nō enim nobis altera uita conceditur, ut cum quæramus in hac sapientiam, in illa sapere possimus

Ciuiles uiri pferēdi.

Phiæ studiū nō ad utilitatē tēdere: sed ad inanē delectationē.

possimus, in hac utrunque fieri necesse est. Cito inueniri debet, ut cito suscipi possit, ne quid pereat ex uita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius cōtra philosophiam disserens, circumuenitur arguta conclusione: qui cum diceret philosophandum non esse: nihilominus philosophari uidebatur: quoniam philosophi est, quid in uita faciendum, uel non faciēdum sit disputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio est. Sophiam defendimus, quia diuina traditio est: eamq; ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille cū philosophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, sapientiam tollere putabatur, eoq; facilius de sententia pulsus est: quia cōstat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci. Præterea illud quoq; argumentum contra philosophiam ualet plurimum, quo idē est usus Hortensius, ex eo posse intelligi philosophiam non esse sapientiam, q. principium & origo eius appareat. Quando inquit philosophi esse cœperunt. Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas. Ubi ergo apud antiquiores latuit amor iste inuestigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait.

Philosophandum non esse.

Sophia q.

Phiæ origō.

Thales auctor phiæ.

Lucretii locus.

Denique natura hæc rerum, ratioq; reperta est

Nuper, & hanc primum cum primis ipse repertus.

Nunc ego sum in patrias, qui possum uertere uoces. Et Seneca, Nondum sunt inquit mille anni, ex quo initia sapientiæ nota sunt. Multis ergo seculis humanū genus sine ratione uixit. Quod irridens Persius, Postq inquit sapere urbi cum pipere & palmis uenit: Tanq sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta: quæ si secundum hominis naturam est, cum homine esse cœperit necesse est. Si uero non est: nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recepit, igitur a principio fuisse necesse est: ergo philosophia quia non a principio fuit, non eadem uera sapientia: sed uidelicet Græci, qui sacras ueritatis litteras non attigerant: quemadmodum deprauata esset sapientia, nesciuerunt. Et ideo cum uacare sapientia humanam uitam putarent, philosophiam commenti sunt; id est latentem atq; ignotam sibi ueritatem disserendo eruere uoluerunt: q. studium per ignorantiam ueri sapientiam putauerunt.

Persii locus.

¶ Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri: quæ moribus omnium appositissima loquebatur. Et quomodo Leucippum & Democritū habuerit authores erroris: & fabros atomorum & assertores uoluptatis. Cap. XVII.

DIxi de philosophia ipsa q̄ breuiter potui: nunc ad philosophos ueniamus: non ut cū eisdē certemus: qui stare nō possunt: sed ut eos fugientes atq; deiectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semp fuit q̄ cæterorū: non qa ueri aliqd afferat: sed qa multos ad populare nomē uoluptatis inuitat. Nemo. n. nō i uitia pnus ē. Præterea ut ad se multitudinē cōtrahat: apposita singulis qbusq; moribus loquitur. Desidiosum uetat litteras discere: auarū populari largitione liberat; ignauum prohibet accedere ad rempublicam, pigrum exercere: timidum militare. Irreligiosus audit Deos nihil curare: inhumanus & suis commodis seruiens iubetur nihil cuiquam tribuere. Omnia enim sui causa facere sapien

Epicuri secta celeberrima semp & cur.

Voluptatis nomen populare.

tem: fugienti turbā solitudo laudatur. Qui nimiū parcus est: discit aqua & polēta uitam posse tolerare. Qui odit uxorem, huic enumerātur cœlibatus bona. Habenti malos liberos, orbitas prædicatur. Aduersus impios parentes, nullum esse uinculum naturæ, impatiēti ac delicato dolorem esse omnium malorū maximum dicitur: forti etiam in tormentis beatum esse sapientem. Qui claritati ac potētiæ studet, huic præcipitur reges colere. Qui molestiā ferre non potest: huic regiam fugere. Ita homo astutus ex uariis diuersisq; modis circulum cogit: & dum studet placere omnibus, maiore discordia secum ipse pugnauit, q̄ inter se uniuersi. Vnde autē disciplina eius tota descendat, quam originem habeat, explicandū ē. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accidere: paupertatem, labores, exilia carorum amissiones: malos contra, beatos esse, augeri potentia, honoribus offici, uidebat innocentiam minus tutam, scelera impune committi: uidebat sine delectū morum, sine ordine ac discrimine annorum sæuire mortem: sed alios ad senectutem peruēire, alios infantes rapi: alios iā robustos interire, alios in primo adolescentiæ flore immaturis funeribus extingui: in bellis potius meliores & uinci & pire. Maxime autem cōmouebat hoīes primis religiosos grauioribus malis afici. His autem qui aut Deos omnino neglexerunt, aut non pie coluerunt, uel minora incommoda euenire, uel nulla. Ipsa etiam templa fulminibus conflagrare.

Prouidentia cur ab Epicuro sublata

Mors indifferenter in oēs sæuit.

Quod Lucretius queritur cum dicit de Deo. Tum fulmina mittat & ædes
Ipse suas disturbet: & in deserta recedens
Sæuiat exercens telum, quod sæpe nocentes:
Præterit: examinatq; idignos inq; merētes. ¶ Qd̄ si uel exiguā ueritatis aurā colligere potuisset, nunq̄ diceret ædes illū suas disturbare, cū iō disturbet, qa nō sūt suæ. Capitolium quod est romanæ urbis & religionis caput summum, non semel sed sæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines aūt ingeniosi quid de hoc existimauerint, ex dicto Ciceronis apparet: q ait diuinitus extitisse illā flammā non quæ terrestre illud domicilium Iouis deleret: sed quæ sublimius magnificētiu sq; deposceret. Qua de re etiam in libris consulatus sui eadem dicit, quæ Lucretius:

Capitolū fulmine ictum.

Ciceron. carmen.

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo.
Ipse suas arces atq; inclyta templa petiuit. Et capitolinis iniecit sedibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia nō modo uim maiestatēq; ueri Dei nō intellexerūt: sed ēt impietatem sui erroris auxerūt: qui templum cœlesti iudicio sæpe dānatum restituere cōtra fas omne cōtenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum uelut iniquitate inductus. Sic.n.eām rationemq; ignorāti uidebatur, existimauit nullā esse ꝓuidentiā. Qd̄ cū sibi persuasisset, suscœpit etiā defendēdū: sic in errores inextricabiles se ipē inclusit. Si enim ꝓudētia nulla est, quomodo tam ordinate, tā disposite mundus effectus est. Nulla inquit dispotio est, multa.n.facta sūt aliter q̄ fieri debuerūt. Et inuenit hō diuinus, quæ reprehēderet. Quæ singula si uacaret refellere: facile ostenderem: nec sapiētem hūc fuisse nec san ū. Itē si nulla prouidētia est, qūo aīalium corpa tā prouidēter ordinata sunt: ut singula quæq; mēbra mirabili rōne disposita, sua officia cōseruent? Nihil inqt in procreādis aīalibus ꝓuidētiæ rō molita est. Nā neq; oculi facti sunt ad uidēdū: neq; aures

Prouidentiam nullam esse.

Epicuri opīniōes.

aures ad audiendũ, neq; lingua ad loquendum: neq; pes ad ambulandum: quoniam prius hæc nata sunt q̃ esset loqui, audire, uidere, ambulare. Itaq; non hæc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus est. Si nulla prouidẽtia est, cur hymbres cadunt, fruges oriunt᷑, arbusta frondescunt? Non inquit semp animantium cã ista fiunt, qm̃ prouidẽtiæ nihil prosunt, sed omnia sua sponte fieri necesse est. Vnde ergo nascũtur, aut qũo fiunt oĩa, quæ gerũtur? Non est inquit ꝓuidentiæ opus. Sunt.n. sæmina per inane uolitãtia, qbus inter se temere cõglobatis uniuersa gignũtur, atq; cõcrescunt. Cur igitur illa nõ sentimus, aut nõ cernimus? Quia nec colorem habẽt inquit, nec calorem ullũ, nec odorẽ, saporis quoq; & humoris expertia sunt, & tã minuta, ut secari ac diuidi nequeant. Sic eũ quia in principio falsum susceperat, cõsequentium reꝝ necessitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim sunt aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unũ Leucippũ somniauit? A quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro Quæ si sint corpuscula, & quidẽ solida, ut dicunt, sub oculos certe uenire possunt, Si eadem est natura omniũ, qũo res uarias efficiunt? Vario inquit ordine ac positione cõueniunt, sicut literæ, quæ cum sint paucæ, uariæ tamen collocatæ innumerabilia uerba conficiũt. At literæ uarias formas habent. Ita inquit & hæc ipsa primordia. Nam sunt aspera, sunt humata, sunt leuia. Secari ergo & diuidi possunt, si aliquid inest illis, quod emineat. Si aũt leuia sunt & hũoris indigẽt cohærere nõ possunt. Hamata igi᷑ esse oportet, ut possint inuicem cõcathenari. Cum uero tam minuta esse dicãtur, ut nulla ferri acie disiici ualeant, qũo hamos, aut angulos habent? Quos quia extãt, necesse est posse diuelli. Deinde quo fœdere inter se? qua mente cõueniunt, ut ex his aliquid cõstituatur, si sensu careãt, nec coire tam disposite possunt: quia nõ potest quicquam rationale perficere nisi ratio. Quam multis coargui hæc uanitas potest: sed properat oratio. Atomi qd

Hic est ille, Qui genus humanũ ingenio superauit: & omnes, Extinxit stellas ut exortus ætherius sol? Quos equidem uersus nunq̃ sine risu legere possum. Nõ enim de Socrate aut platone hoc saltem dicebat: qui uelut rages habentur philosophorum, Sed de homine quo sano & uigẽte nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poeta inanissimus leonis laudibus murẽ nõ ornauit: sed obruit & obtriuit. At idẽ nos metu liberat mortis: de qua hæc ipsius uerba sunt exp̃ssa. Q ñ nos sumus: mors non est: quãdo nos nõ sumus: mors ẽ. Mors ergo nihil ad nos: q̃ argute nos fefellit: quasi uero transacta mors timeatur, quia iã sensus ereptus ẽ, ac nõ ipsum mori quo sensus eripi᷑. Est igi᷑ tempus aliquod quo & nos iam non sumus: & mors tamen nondum est. Idq; ipsum uidetur miserum esse: ꝙ & mors esse incipit, & nos esse desinimus. Nec frustra dictum est, mors misera non est. Aditus ad mortem est miser, hoc ẽ morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari. Hæc sunt quæ timentur, nõn quia mortẽ afferunt, sed quia dolorem magnum. Quin potius effice ne dolor malũ sit. Omnium inqt maloꝝ maximum est. Quid ergo hõ possum nõ timere, si id qd mortẽ antecedit, aut efficit malũ est? Quid, ꝙ totũ illud argumẽtũ falsum ẽ? qa nõ intereunt alæ. Vere inqt nã qd cum corpore nascitur, cũ corpe intereat necesse est. Lucretii locus. Mors nihil ad nos. Dolor oium maloꝝ maximum. Aia an cũ corpore intereat.

Epicuri dogma uitam per uertit.

Deus nec irascit: nec gratia tãgitur.

Sapiẽtem omnia sua causa facere.

iam superius dixi differre hunc locum melius, & operi ultimo reseruare, ut hanc Epicuri persuasione, siue illa Democriti, siue Dicearchi fuit, argumentis & diuinis testimoniis rdarguã. Verũ ille fortasse impunitatẽ uitiis suis spopondit. Fuit enim turpissimę uoluptatis assertor: cuius capiẽdæ cã nasci hoiem putauit. Quis cũ hoc affirmari audiat, uitiis & sceleribus abstineat. Nã si perituræ sunt aiæ, appetamus diuitias, ut oẽs suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab his q hñt auferam9 clã, dolo, ui. Eo magis si humanas res nullus Deus curat qñcũq; spes impunitatis arriserit, rapiamus, necem9. Sapiẽtis est. n. malefacere, si & utile sit & tutũ, qm̃ siquis cœlo Deus est, nõ irascitur cuiq̃. Æq; stulti est & benefacere, qa sicut ira nõ cõmouetur, ita nec gratia tãgit. Voluptatibus igitur quoquomõ possimus, seruiamus. Breui. n. tpe nulli erimus oino. Ergo nullũ diẽ, nullum deniq; tpis punctum fluere nobis sine uoluptate patiamur: ne quia ipsi qñq; perituri sumus, idipsum qd uiximus pereat. Hoc ille tametsi nõ dicit uerbo, re tamen ipsa docet. Nã cũ disputat oia sapiẽtẽ sua causa facere, ad utilitatẽ suam refert oia quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicq̃ faciendũ putabit: qm̃ benefacere ad utilitatem spectat alienã: nec a scelere abstinendũ, quia maleficio præda coniuncta est. Archipirata quisquam uel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortet': quo alio sermone uti põt? q̃ ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare. Non ira, non gratia tangi, inferorũ pœnas nõ esse metuendas: q; animæ post mortẽ occidant: nec ullo oino sunt inferi: uoluptatẽ esse maximũ bonum: nullam esse humanam societatẽ: sibi quemq; consulere: neminem esse q alterum diligat nisi sua cã. Mortem non esse metuẽdam forti uiro: nec ullum dolorẽ quinetiã si torqueatur, si uratur, nihil se curare dicat. Est plane cur quisquã putet hanc uocem uiri esse sapientis: quæ potest latronibus aptissime cõmodari.

¶ Quomodo pythagorici & stoici cõtrario epicureis errore decipiãt: sic aias immortalitatem statuentes: ut eas in uaria corpora transire mentiantur. Et uoluntariam mortem persuaserint inaniter philosophantibus, Cap. XVIII.

Aias post mortẽ superesse. Palypsychia pythagoræ. Cleanthes man9 sibi intulit. Chrysipp9 seneci dedit. Zeno mortẽ sibi maturauit. Empedocles in etnæ specũ se deiecit.

Lii autem contraria dixerũt: superesse animas post mortem, & hi sunt maxime pythagorici ac stoici: quibus & si ignoscendum est, quia uerum sentiunt: non possunt tamẽ repræhendere eos, qui nõ scientia, sed casu inciderũt in ueritatẽ. Itaq; in eo ipso qd recte sentiebãt: aliqd errauerũt. Nã cũ timerẽt, argumẽtũ illud quo colligitur necesse ẽ ut occidãt aiæ cũ corporibus: quia cũ corporibus nascunt': dixerũt nõ nasci aias, sed insinuari potius i corpa: & de aliis in alia migrare corpa. Nõ putauerũt aliter posse fieri, ut supsint aiæ põt corpa: nisi uideãt' fuisse ante corpa. Par igr ac ppe similis error ẽ ptis utriusq;. Sed hæc in pterito falsa ẽ: illa i futuro. Nemo in. uidit qd est uerissimum: & nasci aias, & nõ occidere, quia cur id fieret, aut q̃ rõ esset, hoies nescierũt. Multi ergo ex his qui æternas eẽ aias suspicabant', tanq̃ in cœlũ migraturi ẽent: sibi ipsis manus intulerunt, ut Cleãthes & Chrysippus, ut Zeno & Empedocles, qui se in ardẽtis Ætnæ specũ intempesta nocte deiecit: ut cũ repente nõ apparuisset, abiisse ad Deos crederet': ex Romanis Cato, q̃ fuit in

omni

omni sua uita Socraticæ uanitatis imitator. Nā Democritus in alia fuit psuasione: Sed tñ spōte sua letho caput obuiū obtulit ipse, quo nihil scelerati⁹ fieri pōt. Nā si homicida nefarius ē: q hoīs extinctor ē, eidē sceleri obstrictus ē, q se necat: q hominē necat. Immo uero maius eē id facinus existimādū ē, cuius ultio Deo soli subiacet. Nā sicut i hāc uitā nō nr̄a spōte uenim⁹: ita rursus ex hoc domicilio corporis, qd tuēdū nobis assignatū est: eiusdē iussu nobis recedēdū est: q nos in hoc corpus induxit, tā diu habitaturos, donec iubeat emitti. Et si uis aliq inferat: æq mēte patiēdū est, cū extincta innocētis aīa inulta eē nō possit: habeamusq uindicē magnū, cui sol iuindicta integra semper est. Homicidæ igitur ille oēs phi & ipse rhomanæ sapiæ princeps Cato, q anteq se occideret, perlegisse Platonis librū dicit, q est scriptus de æternitate aīaꝝ. Et ad summū nefas phi authoritate cōpulsus est. Et hic tñ aliquā moriēdi cām uidet habuisse: odiū seruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui cū eundē libꝝ perlegisset, præcipitē se dedit, nullā aliā ob cām, nisi q Platoni credidit? Execrabilis prorsus ac fugiēda doctrina: si abigit hoīes a uita. Quod si sciisset Plato, atq docuisset, a quo, & quō & qbus & quæ ob facta, & quo tēpore immortalitas tribuatur: nec Cleombrotum impegisset in mortem uoluntariam, nec Catonē, sed eos ad uitam & ad iustitiā potius erudisset. Nam Cato uidetur mihi cām quæsisse moriēdi, non tā ut Cæsarē fugeret: q ut stoicoꝝ decretis obtēperaret, quos sectabat: nomēq suū grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid mali accidere potuerit, si uiueret nō inuenio. Caius. n. Cæsar ut clemēs erat, nihil aliud efficere uolebat, ēt in ipso belli ciuils ardore: q ut bene mereri de repu. uideretur: duobus optimis ciuibus Cicerone & Catone seruatis. Sed redeamus ad eos, q mortē pro bono laudant. De uita qreris quasi uixeris: aut unq tibi ratio constiterit: cur omnino sis natus. Nonne igitur tibi uerus ille & communis oium pater Terentianū illud iure increpauerit. Prius disce qd sit uiuere: si displicebit uita, tū istoc utitor. Indignaris te malis esse subiectū: quasi quicq merearis boni, q patrē, q dñm, q regē tuū ue scis: q quāuis clarissimā lucē intuearis oculis, mēte tñ cæcus es, & in profundis ignorātiæ tenebris iaces. Quæ ignorātia effecit, ut quosdā dicere nō puderet, iccirco nos eē natos, ut sceleꝝ pœnas lueremus: quo quid delirius dici possit nō inuenio. Vbi. n. uel quæ scelera potuimus admittere, qui oino nō fuimus? Nisi forte credem⁹ inepto illi seni, q se in priori uita Euphorbū fuisse mētitus est. Hic credo q erat ignobili genere natus. Familiam sibi ex Homeri carminibus adoptauit. O mirā & singularem Pythagoræ memoriā. O miserā obliuionē nr̄um oium, qui nesciamus quid ante fuerimus: sed fortasse uel errore aliquo, uel grā sit effectum: ut ille solus letheū gurgitem non attigerit: nec obliuionis aquam gustauerit: uidelicet senex uanus (sicut ociosæ aniculæ solent) fabulas tanq infantibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de his qbus hæc locutus est: si hoīes eos existimasset nunq sibi tam petulanter mentiendi licētiā uendicasset: sed deridenda hoīs leuissimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus? q cum in principio consolationis suæ dixisset: luendorum scelerum causa nasci homines. Iterauit id ipsum postea, quasi obiurgās eum, qui uitā non esse malis plenā putet: recte ergo professus est errore ac miserabili ueritatis ignorātia se teneri.

Cato socratis imitatō

Democritus ultro mortem oppetiit.

Cato se uticæ occidit.

Cleombrotus Ambraciotes ex alto se pcipitē dedit.

Cæsaris clementia. Cicero & Cato optimi ciues.

Homines ideo nati ut scelerū pœnas luerent.

Pythagoræ palingenesia.

Quod Cicero, & alii sapientissimi immortalitatē aīaꝝ sed infideliter docent. Et q mala uel bona mors sit pōderāda ex ante acta uita & grā Dei. Cap. XIX.

Morté nō eé malum

T illi q de mortis bono disputāt, quia nihil ueri sciūt, sic argumentantē: si nihil est post mortē: nō est malum mors. Aufert enim sensum mali. Si auté semper sunt animæ: est et bonum, quia immortalitas sequitur. Quam sententiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq; nobis, quoniam mors aut leuiorem q qui ē in uita: aut certe non deteriorem est allatura statum. Nā sine corpore animo uigente diuina est uita: sensu carēti, nihil profecto est mali. Argute ut sibi uidetur quasi nihil aliud esse possit. At qui utrunq; hoc falsum est. Docent enim diuinæ literæ nō extingui animas, sed aut pro iustitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est aut eum, q sceleratus in uita feliciter fuerit effugere qd meretur: aut eum qui ob iustitiā miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo uerum est, ut idem Tullius in consolatione non easdem sedes incolere iustos atq; impios prædicauerit. Nec enim omnibus inquit iidē illi sapiētes arbitrati sunt inde cursum in cœlū patere: nā uitiis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atq; in cœno iacere docuerunt. Castos autem animos puros integros incorruptos bonis etiam studiis, atq; artib⁹ expolitos, leui quodam & facili lapsu ad deos, idest ad naturam sui similem peruolare. Quæ sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enim sic assumptum est tanq necesse sit oēm hominem natū immortalitate donari. Quod igitur erit discrimē uirtutis ac sceleris, si nihil interest utrum ne, Aristides sit aliqs, an Phalaris? Vtrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam reꝝ sniamq; non cernit, nisi qui tenet ueritatem. Siquis igit nos roget utrum ne mors sit bonum an malum, respōdebimus qualitatem eius ex uitæ rōtione pendere. Nam sicut uita ipsa bonum est si cū uirtute uiuat: malum si cū scelere: ita & mors ex præteritis uitæ actibus ponderāda est. Ita fit ut si uita in dei religione trāsacta sit: mors malū nō sit, qa trāslatio est ad immortalitatē. Sin aliter, malū sit necesse ē: qm (ut dixi) ad æterna suplicia trāsmittit. Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortē appetūt tanq bonum, aut uitam fugiunt tanq malū? Nisi q sunt iniquissimi, qui pauciora mala nō cōpēsant bōis pluribus. Nam cū oēm uitam per exquisitas & uarias traducāt uoluptates: mori cupiunt, siquid forte his amaritudinis superuenerit. Et sic hñt tanq illis nunq fuerit bene, si aliquñ fuerit male. Damnāt igit uitā oēm bonisq; plenā nihil aliud q male opinantur. Hinc nata est inepta illa snia: hanc esse mortem, quam nos uita putamus: illam uitam, quam nos pro morte timemus. Ita primū bonum esse nō nasci, secundum citius mori. Quæ ut maioris sit authoritatis, Sileno attribuit. Cicero in consolatione. Non nasci inquit longe optimum, nec in hos scopulos incidere uitæ. Proximum aūt si natus sis, q primum mori tanq ex incēdio effugere uiolentiam fortunæ. Credidisse illi uanissimo dicto exinde apparet: q adiecit aliquid de suo ut ornaret. Quæro igit cui esse optimū putet nō nasci: cum sit nullus oīo qui sentiat? Nā ut bonū sit aliqd, aut malum sensus efficit. Deinde cur omniū uitam nihil aliud esse q scopulos & incēdiū putauerit? quasi aut in nostra fuerit

Cicero, ortus ex libr. de legib⁹.

Impi oꝝ sedes. Iustoꝝ sedes.

Mors bona sit an mala ante acta uita diiudicari.

Vitā quā nos putamus esse mortem. Mortem quā nos tenem⁹ eé uitam. Non nasci lōge optimū. Mori q primum optimo proximum.

potestate

potestate ne nasceremur aut uitam nobis fortuna tribuat non Deus: aut uiuēdi ratio quicq̄ simile incēdio habere uideatur. Nō dissimile Platonis illud est: quod aiebat, se gratias agere naturæ. Primum q homo natus esset potiusq̄ mutū aīal. Deinde q mas potiusq̄ fœmina: q græcus, q̄ barbarus. Postremo q atheniensis non thebanus, & q temporibus Socratis. Dici non potest quantam mētibus cæcitatē: quantosq pariat errores ignoratio ueritatis. Ego plane contenderim, nūq̄ quicq̄ dictum esse in rebus humanis delirius: quasi uero si aut barbarus, aut mulier, aut asinus deniq natus esset: idem ipse plato non esset, ac non illud ipsum qđ natus fuisset. Sed Pythagoræ uidelicet credidit: q ut uetaret homines animalib9 uesci dixit aīas de corporibus in aliorum aīalium corpora commeare, quod & uanum & impossibile est. Vanum quia necesse non fuit ueteres aīas in noua corpora inducere: cum idem artifex, qui primas aliqn̄ fecerat potuerit semper nouas facere. Impossibile quia rectæ rationis aīa tam immutare naturā status sui nō pōt: q̄ ignis aut deorsum niti, aut in transuersum fluminis modo flāmam suam fundere. Existimauit ergo homo sapiens fieri potuisse ut aīa: quæ tunc erat in Platone: in aliquod mutum aīal includeret: essetq humano sensu prædita ut intelligeret ac doleret, incogruenti se corpore oneratam. Quanto sanius faceret, si gratias se agere diceret: q ingeniosus q docilis natus eēt: q in his opibus ut liberaliter erudiretur. Nam q athenis natus est, quid in eo beneficii fuit? An non plurimi extiterunt in aliis ciuitatibus excellēti ingenio, atq doctrina uiri? qui meliores singuli q̄ omnes athenienses fuerunt? Quanta hominum milia fuisse credamus, qui & Athenis nati: & temporibus Socratis indocti tamen ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes aut locus in quo quisq est, effusus ex utero conciliat homini sapientiam. Quid uero attinuit Socratis se temporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia discentibus potuit dare? Non uenit in mentem Platoni Alcibiadem quoq & Critiam eiusdem Socratis assiduos auditores fuisse quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit: alter crudelissimus omnium tyrannorum.

Plato quibus de reb9 agebat gratias naturæ. Mas muliere pstātior. Barbari in fastidio. Thebani pinguis Mineruæ. Socratem quāti fecit Plato. Palymsychia Pythagoræ. Alcibiades hostis patriæ. Critias crudelis. Tyrānus. Scrutiniū.

¶ Quod Socrates in eo fuit cordatior cæteris: quia a scrutino cœlestium & naturalium causis disputationem suspendit, in quibus temere consumit ingenium & tempus, & in multis desipuit, quorum subiiciuntur exempla. Cap. XX.

Videamus nunc, qđ in Socrate ipso tam magnum fuerit: ut hō sapiens merito grās ageret illis tpibus se esse natū. Nō inficior fuisse illū paulo cordatiorē q̄ cæteros: qui naturā rerū putauerūt ingenio posse cōprehēdi. In quo illos nō tm̄ excordes fuisse arbitror: sed ēt impios, q in secreta illius cœlestis puidētiæ, curiosos oculos uoluerunt immittere. Rhomę & in plærisq urbibus scimus esse q̄dā sacra, quæ aspici a uiris nefas habetur. Abstinēt igitur aspectu, quibus illa cōtaminari non licet: & si forte uel errore uel casu quopiā uir aspexerit: primo pœna eius, deīde instauratione sacrificii scelus expiatur. Quid his facias, qui incōcessa scrutari uolunt. Nimirum multo sceleratiores, qui arcana mundi & hoc cœleste templum pfanari impiis disputationibus quærunt, q̄ qui ædē Vestæ, aut bonæ deæ, aut cereris intra uerit. Quæ penetralia q̄uis adire uiris nō liceat: tñ a uiris fabricata sunt. Hi uero

Bonæ deæ sacra a uiris aspici nefas erat.

non tantum impietatis crimē effugiunt: sed quod est multo indignius, eloquētiæ famam, aut ingenii gloriā consequūtur. Q uid si aliqd inuestigare possent? Sunt enim tam stulti in asseuerando: q̄ improbi in quærendo: cum neq; inuenire quicq̄ possint, nec defendere, ēt si inuenerint. Nam si ue, uel fortuito uiderint: quod sæpius contingit: cōmittūt ut ab aliis id pro falso refellat. Non enim descēdit aliqs de cœlo, q̄ sniam singulo opinionibus ferat: qua propter nemo dubitauerit eos, qui ista cōquirāt stultos ineptos, insanos esse. Aliqd ergo Socrates habuit cordis humani, q cū intelligeret hæc nō posse inueniri: ab eiusmodi quæstionibus se remouit. Verior in eo solo: multa. n. sunt eius nō modo laude indigna, sed ēt reprhēsione dignissima: in quibus fuit suo simillimus. Ex his unū eligā, quod ab omnibus sit probatū celebre, hoc puerbiū Socrates habuit. Q uod supra nos nihil ad nos. Procūbamus igit in terram: & manus nobis ad præclara opera datas cōuertamus in pedes. Nihil ad nos cœlū, ad cuius cōtemplationē sumus excitati: nihil deniq; lux ipsa ptineat. Certe uictus nostri cā de cœlo est: qd si hoc sensit: nō esse de rebus cœlestibus disputādū: ne illo qdem rōnem poterat cōpræhēdere, quæ sub pedibus habebat. Q uid ergo? nū errauit in uerbis? Verisimile nō est, sed ni mirum id sensit quod locutus est: religioni minime seruiendū. Q uod si apte diceret, nemo pateret. Q uis. n. nō sentiat hunc mundū tam mirabili rōne perfectū, aliqua prouidētia gubernari? Q uādo quidem nihil est, quod possit sine ullo moderatore cōsistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur. Nauis sine gubernatore abit pessum. Et corpus relictū ab anima defluit: ne dum putemus tantam illam molem, aut cōstrui sine artifice: aut stare sine rectore tādiu potuisse. Q uod si publicas illas religiones uoluit euertere, nō improbo, quin etiā laudabo: si ipse quidem melius inuenerit. Ve idem p canem & anserē deierabat. O hoīem scurram (ut ait Zeno epicuræus) ineptū. pditū, despatū, si cauillari uoluit religionē: dementē si hoc serio fecit, ut anīal turpissimū pro Deo hēret. Q uis iam supstitiones ægyptio audeat rephendere, quas Socrates Athenis authoritate confirmauit sua? Illud uero nōne sūmæ uanitatis, q ante mortē familiares suos rogauit, ut Æsculapio gallū quē uouerat, pro se sacrarēt? Timuit uidelicet ne apud Rhadamanthū receptorē uoti reus fieret ab esculapio. Dementissimū hoīem putarem, si morbo affectus perisset. Cum uero hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putet esse sapientē. En cuius temporibus natum esse se homo sapiens gratuletur.

Marginalia: Socrates in quo cæteris plus fuit cōdatior. — Q d supra nos nihil ad nos. — Religioni minime seruiendum. — Socra. ab epicuræo Zenone scurra cōpellatus. — Aesculapio gallū uouere

Q uod Plato didicerit a Socrate ea, quæ si obtineret humani generis periret societas. Cap. XXI.

Videamus tñ qd illū Socrates docuerit: q cū totā physicā repudiasset eo se contulit, ut de uirtute atq; officio q̄reret. Itaq; non dubito qu n auditores suos iustitię pceptis erudierit. Docēte igit Socrate nō fugit Platonē iustitiæ uim in æquitate consistere. Siquidem oēs pari conditione nascunt. Ergo inqt nihil priuati ac pprii habeant: sed ut pares esse possint, qd iustitiæ rō desiderat: oīa in cōe possideant. fieri hoc potest, quādiu de pecunia dici uidet. Q d ipsum q̄ impossibile sit, et q̄ iniustū, poterat multis rōnibus ostendere. Concedamus tñ ut possit fieri. Oēs. n. sapientes

Marginalia: Iustitię uis in æquitate cōsistit. — Cōia oia Plato statuit.

erunt, & pecuniam contemnent. Quo ergo illum cōmunitas iſta perduxit? Matrimonia quoq; (inquit) communia eſſe debebunt ſcilicet ut ad eādem mulierem multi uiri tanq̄ canes confluant: & is utiq; obtineat, qui uiribus uicerit. Aut ſi ſapientes ſunt ut philoſophi, expectent ut uicibus tanq̄ lupanar habeāt. O miram Platonis æquitatem. Vbi eſt igitur uirtus caſtitatis? ubi fides coniugalis? quam ſi tollas, omnis iuſtitia ſublata eſt: at idem dixit beatas ciuitates futuras fuiſſe, ſi aut philoſophi regnarent, aut reges philoſopharētur. Huic ergo tam iuſto, tam æquo uiro regnum dares: qui aliis ſuſtuliſſet ſua, aliis condonaſſet aliena? proſtituiſſet pudicitiam mulierum? quæ nullus unq̄ non modo rex, ſed ne tyrānus quidem fecit: quam uero intulit rationem turpiſſimi huius cōſilii, ſic inquit. Ciuitas concors erit, & mutui amoris cōſtricta uinculis, ſi omnes omnium fuerint & mariti & patres, & uxores, & liberi, quæ iſta confuſio generis humani eſt? Quomodo ſeruari poteſt caritas, ubi nihil eſt certum, quod ametur? quis aut uir mulierem, aut mulier uirum diliget, niſi habitauerint ſemper una? niſi deuota mēs & ſeruata inuicem fides indiuidua fecerit caritatē? quæ uirtus in illa promiſcua uoluptate locum non habet? Item ſi omnes omnium liberi fuerint: quis amare liberos tanq̄ ſuos potuerit, cum ſuos eſſe aut ignoret, aut dubitet? quis honorē tāq̄ patri deferet: cum unde natus ſit neſciat? Ex quo fit, ut non tātum alienum pro patre habeat, ſed etiam patrem pro alieno: quid, q; uxor pōt eſſe comunis, filius uero non pōt? quem concipi nō niſi ex uno neceſſe eſt. Perit ergo illi uni communitas ipſa reclamante natura. Supereſt ut tantummodo concordiæ cauſa uxores uelint eſſe comunes. At nulla uehementior diſcordiarum eſt cauſa, q̄ unius fœminæ a multis maribus appetitio. In quo Plato ſi ratione nō poterat, exemplis certe potuit admoneri: & mutorum animalium, quæ ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum qui ſemper ob eam rem grauiſſima inter ſe bella geſſerunt

Matrimonia cōmunia Plato ſtatuit.

Reges oportet eſſe phos.

¶ Quod dogma Platonis non erat niſi criminis fons & fomes, & uirtutum omnium exterminium. Cap. XXII.

Reſtat ut communio iſta nihil aliud habeat, præter adulteria & libidines: propter quas funditus euertenda eſt uirtus uel maxime neceſſaria. Itaq; nō inuenit cōcordiam quam quærebat, quia nō uidebat unde oriat̄. Nam iuſtitia in extra poſitis nihil momēti habet: nec in corpore quidem ſed tota in hominis mente uerſatur. Qui ergo uult homines adæquare, non matrimonia, nō opes ſubtrahere debet, ſed arrogātiam, ſuperbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares eſſe ſe ēt mendiciſſimis ſciant. Detracta.n. diuitibus inſolētia & iniquitate, nihil intereſt, utrum ne alii diuites alii pauperes ſint, cum animi pares ſint: quod efficere nulla alia res præter religionem Dei pōt. Putauit igitur ſe inueniſſe iuſtitiam, cum eam prorſus euerteret, quia non rerum fragilium: ſed mentium debet eſſe communitas. Nam ſi iuſtitia uirtutum oīum eſt mater, cū illæ ſingulæ tollunt̄, ipſa ſubuertitur. Tulit aūt Plato, ante oīa frugalitatē, quæ utiq; nulla eſt, ubi propri nihil habeat̄. Tulit abſtinentiā, ſiquidē nihil fuerit quo abſtineat̄ alienum. Tulit temperantiā, tulit caſtitatē, quæ uirtutes in utroq; ſexu maximę ſunt. Tulit uerecundiā

Iuſtitia uirtutū oīum mater.

pudorem & modestiam:si honesta & legitima esse incipiunt,quæ solent flagitiosa,& turpia iudicari.Sic uirtutē cum uult oībus dare:oībus ademit. Nam rerum proprietas & uitiorum,& uirtutum materiā continet. Communitas aūt nihil aliud q̄ uitioꝝ licētiā.Nam uiri qui multas mulieres habēt: nihil aliud dici possunt: q̄ luxuriosi ac nepotes.Item mulieres quæ a multis habent̄:nō utiq̧ adulteræ:qa certū m̄rimoniū nullū est: sed ꝓstitutæ ac meritrices sit necesse ē.Redegit ergo humanam uitā ad similitudiē nō dico mutoꝝ,sed pecudū ac beluarum.Nā uolucres pene omnes faciunt matrimonia:& paria iungunt̄,& nidos suos tanq̄ geniales thoros concordi mente defendunt:& fœtus suos quia certi sunt,amant,& si alienos obieceris abigunt.At homo sapiens cōtra morem hominum,contraq̧ naturam stultiora sibi,quæ sequeretur:elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium fœminarumq̧ non esse diuisa,existimauit oportere & mulieres militare & consiliis publicis interesse:magistratus gerere: & imperia suscipere.Itaq̧ his arma & equos assignauit:consequens est ut lanam & telam uiris infantiam gestationes.Nec uidit impossibilia esse,quæ diceret ex eo,ꝙ adhuc in orbe terræ neq̧ tam stulta,neq̧ tā uaria ulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

Mulieres oportet militare.

¶ De minoribus philosophis, & quatenus inuicem ratione ex rerum cōtemptu proficiant, & erroris assertores sint. Cap. XXIII.

Vm igitur in tanta uaritate ipsi p̄hoꝝ principes deprehendātur: quid illos minores putabimus: q nunq̄ sibi tā sapientes uideri solent,q̄ cum pecuniæ contemptu glorianṫ? Fortis aius. Sed expecto quid faciant,& quo ille cōtēptus euadat. Tradita sibi a parentibus patrimonia:tanq̄ malū fugiūt ac deserūt. Et ne in tēpestate naufragiū faciāt:in trāquillo se ultro præcipitāt.Nō uirtute,sed praesso metu fortes:sicut illi qui cū timēt ne ab hoste iugulent̄,ipsi se iugulant:ut mortem morte deuitent.Sic isti unde possent gloriā liberalitatis acquirere:sine honore,sine gratia perdūt.Laudat̄ Democritus ꝙ agros suos ddreliquerit,eosq̧ pascua publica fieri passus sit.Probarē si donasset.Nihil aūt sapienter fit:qd si ab oībus fiat:inutile est ac malū.Sed hæc negligentia tolerabilis.Q uid ille qui patrimoniū in nummos redactū effudit in mare? Ego dubito utrū ne sanus an demens fuerit. Abite inquit in ꝓfundū malæ cupiditates:ego uos mergā,ne ip se mergar a uobis. Si tātus pecuniæ contēptus ē,fac illā beneficiū,fac humanitatem,largire pauperibus. Potest hoc qd ꝑditurus es:multis succurrere:ne fame aut siti,aut nuditate moriātur.Imitare insaniā saltem furoreq̧ Tuditani,sparge populo diripiēda. Potes & pecuniā effugere,& tñ bene collocare:quia saluū est quicqd pluribus ꝓfuit.Zenonis aūt paria peccata quis ꝓbat? Sed omittamus id,qd est ab oībus semp irrisum.Illud satis est ad coercēdū furiosi hoīs errorē: quia inter uitia & morbos misericordiā posuit.Adimit nobis affectū,quo ratio humanæ uitæ pene oīs continetur.Cum.n.natura hoīs imbecillior sit:q̄ cæteroꝝ aīaliū:quæ uel ad perferendam uim temporum:uel ad incursiones a suis corporibus arcēdas:naturalibus munimentis prouidētia cœlestis armauit.Homini aūt quia nihil istoꝝ datū est: accœpit pro istis oībus miseratiōis affectum:qui plane uocatur humanitas:q̄ nosmet

Pecuniæ cōtēptus.

Democritus agros suos dereliquit.

Pecuniam effudit in mare.

Tuditānus patrimonium populo diripiendū sparsit.

Misericordia ai morbus.

Hō cæteris aīantibus ibecillior

Humanitas quæ.

inuicem

inuicem tueremur. Nam si homo ad conspectum alterius hoīs efferaretur: quod facere uidemus aiantes, quaꝝ natura soliuaga est: nulla eēt hoīum societas, nulla urbiū cōdendaꝝ uel cura uel rō. Sic neq̄ uita q̄dem satis tuta: cū cæteris aīalibus exposita, esset imbecillitas hoīum: et ipsi inter semet ipsos bæluarū more sæuirēt. Nō minor in aliis demētia. Q uid.n. dici pōt de illo, qui nigrā dixit esse niuem? q̄ cōsequens erat ut ēt picē albā esse diceret. Hic est ille qui se iccirco natum esse dicebat, ut cœlū ac solē uideret: qui in terra nihil uidebāt sole lucēte. Xenophanes dicētibus mathemathicis orbē lunæ duo de uiginti partibus maiorē esse q̄ terrā, stultissime credidit. Et q̄ huic leuitati fuit cōsentaneū: dixit intra concauum lunę sinum, esse aliā terram, & ibi aliud genus hoīum simili mō uiuere quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici hoīes alteram lunā: quæ illis nocturnū lumen exibeat: sicut hæc exhibet nobis. Et fortasse hic noster orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter stoicos ait, qui deliberaret utrum ne soli quoq̄ suos populos daret, inepte, scilicet qui dubitauerit. Q uid enim perderet si dedisset? Sed credo calor deterrebat: ne tantam multitudinem periculo committere: ne si æstu nimio perissent, ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

Niuem nigram dixit Anaxagoras.

Lunæ orbis.xviii. partibus terra maior.

Lunæ concauũ sinũ aliã itra se terram cõtinere.

Sol an itra suum orbē habeat populos.

¶ De Antipodibus, quos ideo esse finxerunt: quia opinati sunt mundum esse rotundum. Cap. XXIIII.

Antipodas nō esse

Vid illi qui esse cōtrarios uestigiis nr̄is antipodas putant? Nūq̄d aliq̄d loquunt̄? Aut ē q̄sq̄ tā inpetus, q̄ tradat eē hoīes, quoꝝ uestigia sint superiora q̄ capita? Aut ibi quæ apud nos iacent: uniuersa pendere fruges & arbores deorsum uersus crescere: pluuias & niues & grandines sursum uersus cadere in terram. Et miratur aliquis hortos pensiles inter septem mira narrari: cum ph̄i & agros, & maria, & urbes, & montes pensiles faciant? Huius quoq̄ erroris aperienda nobis origo est. Nam semp eodē mō falluntur. Cū.n. falsum aliq̄d in principio sumpserint uerisimilitudine inducti necesse est, eos in ea q̄ cōsequunt̄ incurrere. Sic incidūt in multa ridicula; q̄a necesse est falsa esse quæ rebus falsis cōgruūt. Cū aūt primis habuerint fidē: qualia sunt ea, quæ sequunt̄ non circunspiciūt: sed defendunt omni modo: cū debeant prima illa utrum ne uera sint, an falsa ex cōsequētibus iudicare. Q uæ igitur illos antipodas rō perduxit. Videbant siderum cursus in occasum meātium. Solem atq̄ lunam in eandem partē semper occidere: atq̄ oriri semper ab eadē. Cū aut nō perspicerent, quæ machinatio cursus eoꝝ tēperaret, nec q̄uō ab occasu ad orientē remeant. Cœlū aūt ipsum in oēs partes putarent esse deuexum. Q uod sic uideri pp immēsam latitudinē necesse est. Existimauerūt rotūdū esse mundū sicut pilā, & ex motu sideꝝ opinati sunt cœlū uolui: sic astra solēq̄ cū occiderint uolubilitate ipsa mūdi ad ortum referri. Itaq̄ æthereos orbes fabricati sunt, quasi ad figuram mūdi, eosq̄ cœlarunt portentosis quibusdam simulacris, quæ astra esse dicerent. Hanc igitur cœli rotūditatē illud sequebat̄: ut terra in medio sinu eius esset inclusa. Q uod si ita esset, terrā ip̄m globo similem. Neq̄ enim fieri posset, ut non esset rotundū, q̄d rotundo inclusum teneretur. Si aūt rotunda ēt terra esset, necesse est ut in oēs cœli partes eandē faciē gerat: idest montes erigat, campos tendat, maria

Horti pensiles inter vii. mira.

Solis & lunæ meat⁹.

Cœlum deuexum.

Mūdus in orbē conglobatus.

Terra globo similis & cur.

Antipodas esse. consternat. Quod si esset, sequebatur illud extremum: ut nulla sit pars terræ quę nō ab oībus, cæterisq; aīalibus incolatur. Sic pendulos istos antipodas cœli rotūditas adinuenit. Quod si quæras ab his, qui hæc portenta defendūt: qūo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem? Hanc respondent rerum esse naturam ut pondera in medium ferantur: & ad medium connexa sint omnia, sicut radios uidemus in rota. Quæ autem leuia sunt ut nebula, fumus, ignis, a medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de his nescio? qui cum semel aberrauerint, constanter in stultia perseuerant: & uanis uana defendunt: nisi q; eos interdum puto ioci causa philosophari: aut prudētes & socios mendacia defendenda suscipere: quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant uel ostentent. At ego multis argumētis probare possem nullo modo fieri posse ut cœlum terra sit inferius: nisi & liber iam concludens esset, & adhuc aliqua restarent, quæ magis sint præsenti operi necessaria: & quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enarrasse: ex quibus possint qualia sint cætera intelligi.

¶ Quot & quanta prædiscenda sunt, & gentiliter philosophantibus, ut philosophiam nullus assequatur, aut rarus. Cap. XXV.

Phiam nō esse uulgarem. Nunc pauca nobis de phia in cōi dicenda sunt: ut confirmata causa poremus. Sūmus ille noster Platonis imitator existimauit phiā nō esse uulgarem, & q; eā non nisi docti hoīes assequi possent. Est inquit phia paucis contenta iudicibus, multitudinē cōsulto ipsa fugiens. Non ē ergo sapia si ab hoīum cœtu abhorret, Qm̄ igiť sapia si homini data est: sine ullo discrimine oībus data ē: ut nemo sit prorsus, q eā capere non possit. At illi uirtutē humano generi datam sic amplexantur: ut soli oīum publico bono frui uelle uiderentur: tam inuidi q̄ si uelint deligare oculos, aut effodere cæteris ne solem uideant. Nam quid est aliud hoībus negare sapiam, q̄ mētibus eorū uerum ac diuinum lumē auferre? Quod si natura hoīs sapiæ capax est, oportuit opifices, & rusticos, & mulieres, & oēs deniq; qui humanam fortunā gerūt doceri ut sapiant: populūq; ex omni lingua cōditione, & sexu, & ætate cōflari. Maximum itaq; argumentum est phiam neq; ad sapiētiam tendere: neq; ipsam esse sapientiā: mysteriū eius barba tm̄ celebrantur & pallio. Senserūt hoc adeo stoici, qui & seruis & mulieribus philosophandum esse dixerunt. Epicurus quoq; qui rudes oīum litterarum ad phiam inuitat. Item Plato qui ciuitatem de sapientibus uoluit componere. Conati quidem sunt illi facere, quod ueritas exigebat: sed non potuit ultra uerba pcedi. Primū quia multis artibus opus est: ut ad phiam possit accedi. Discendæ litteræ istę communes pp usum legendi: quia in tāta rerum uarietate nec disci audiendo possunt oīa, nec memoria contineri: Grāmaticis quoq; non parū operæ dandū est: ut rectā loquendi rōnem sciant. Id multos annos auferant necesse est. Nec oratoria quidē ignoranda est, ut ea quæ didiceris, pferre atq; eloqui possis. Geometria quoq; ac musica & astrologia necessaria est: q; hæ artes cum phia habent aliquam societatem: quæ uniuersa perdiscere neq; fœminæ possunt: quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt. Neq; serui quibus per eos annos uel maxime seruiendum

Phia barbatenus & pallio. Philosophādū seruis etiā & mulieribꝰ.

est:

est: quibus possunt discere: neq; pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diẽ uictus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorrere a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa quæ de principiis rerum intelligent: quæ perplexa & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur? In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum uarietate cõfusis, & eloquentia uirorum exquisito sermone fucatis: quis imperito ac rudi locus est? Deniq; nunq̃ ullas mulieres philosaphari docuerunt: præter unam ex omni memoria Themisten. Neq; seruos præter unum Phædonem, quem male seruientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem, qui tamen serui non fuerunt, sed his seruitus euenerat, sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Aniceris quidam traditur sestertiis octo. Itaq; insectatus est conuitiis redemptorem Seneca: q; Platonem paruo æstimauerit. Furiosus ut mihi quidem uidetur, qui homini fuerit iratus: q; non multum pecuniæ perdidit: scilicet aurum appendere debuit, tanq̃ pro mortuo Hectore aut tantum ingerere nummorum, quantum uẽditor non poposcit? ex barbaris uero nullum præter unum Anacharsim scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam & græcas literas ante didicisset.

Themiste phiæ studiosa.
Phædon eliensis.
Plato in seruitutẽ recidit.
Seneca arguitur.
Anacharsis phus.

Quod doctrina cœlestis sapientiam sola largitur: quam natura communis appetit: & quærens philosophia non inuenit: Et q̃ efficax sit lex Dei, & ecclesiæ sacramenta. Cap. XXVI.

Vod ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt. Sed tamen neq; ipsi facere potuerunt, neq; philosophis fieri posse uiderunt. Sola hæc efficit doctrina cœlestis, quæ sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiq̃ potuerunt, qui nihil persuadent etiam sibi? Aut cuiusq̃ cupiditates oppriment, iram temperabunt: libidinem coercebũt, cũ ipsi & cedãt uitiis, & fateanẽ plus ualere naturã? Dei aũt præcepta, quia & simplicia & uera sunt, quantũ ualeant in animis hoĩum, cottidiana expimenta demõstrãt. Da mihi uirũ, qui sit iracũdus, maledicus, effrænatus paucissimis Dei uerbis tam placidũ, q̃ ouem reddã. Da cupidũ, auarũ, tenacem, Iam tibi eum liberalẽ dabo: & pecuniã suam propriis manibus largientẽ. Da timidũ doloris ac mortis. Iam cruces & ignes, & picula, & taurũ contemnet. Da libidinosum, adulterũ, ganeonem. Iã sobriũ, castũ cõtinentẽ uidebis. Da crudelem & sanguinis appetentẽ: Iam in ueram clæmentiã furor ille mutabit. Da iniustum, insipientẽ, peccatorẽ: cõtinuo & æquus & prudens & inocẽs erit. Vno enim lauacro malitia oĩs abolebtiur. Tanta diuinæ sapientiæ uis est: ut in hominis pectus infusa matrẽ delictorum stultitiam uno simul impetu expellat. Ad quod efficiẽdum; non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito: modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat. Nemo uereatur nos: aquam non uẽdimus: nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus atq; plenissimus patet cunctis: & hoc cœleste lumen uniuersis oritur, quicunq; oculos habent. Num quis hæc philosophorum aut unq̃ præstitit, aut præstare, si uelit põt? Qui cum ætates suas in studio phiæ conterant: neq; alium quenq̃, neq; seipsos

Ignorãtia uitioꝝ mr̃

(si natura paululum obstitit) possunt facere meliores. Itaq; sapientia eo℞: ut plurimum efficiat, non excidit uitia, sed abscondit. Pauca uero Dei pcepta sic totũ hominẽ immutant: & exposito uetere nouũ reddunt: ut nõ cognoscas eundem esse.

¶ Quod philosophi sæpe recte præcipiunt: & interdum uident uerum. Et quare non sit eis credendum: in quo solo nitatur conditio creaturæ: & unde: & quomodo philosophi suis inuicem gladiis pereunt. Cap. XXVII.

Vid ergo? Nihil ne illi simile præcipiunt? Immo pmulta, & ad uerũ frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia sũt humana, & authoritate maiori.i. diuina illa carẽt. Nemo igitur credit, quia tam se hominẽ putat esse qui audit: q̃ est ille qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi est: nihil quod a scientia ueniat. Sed cum oĩa coniecturis agantur: multa ẽt diuersa & uaria proferanẽ: stultissimi est hominis pceptis eo℞ uelle parere, quæ utrũ uera sint an falsa dubitabitur. Et ideo nemo paret quia nemo uult ad incertũ laborare. Virtutem esse stoici aiunt, quæ sola efficiat uitã beatã. Nihil põt uerius dici. Sed qd si cruciabitur, aut dolore afficieẽ? Poterit ne quisq̃ inter carnifices beatus esse? Immo uero illatus corpori dolor: materia uirtutis est. Itaq; ne in tormẽtis qdẽ miser ẽ. Epicurus multo fortius, sapiẽs inqt semp beatus ẽst: & uel inclusus in Phalaridis tauro hãc uocẽ emittet. Suauie est & nihil curo: quis eum nõ irriserit? Maxime q hõ uoluptarius personã sibi uiri fortis imposuit: & qdẽ supra modũ. Non.n. fieri põt, ut qsq̃ cruciatus corpis pro uoluptatibus ducat: cũ satis sit ad officiũ uirtutis implendũ perferre ac sustinere. Quid dicitis stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens etiam cũ torqueẽ. Si pp gloriã: patiẽtia nõ frueẽ. In tormentis.n. fortasse morieẽ. Si pp memoriã: aut nõ sentiet si occidũt animæ: aut si sentiet, nihil ex ea cõsequetur. Quis ergo alius fructus est in uirtute? Quæ beatitudo uitæ, ut æquo aĩo moriatur? Bonũ mihi affertis unius horæ aut fortasse momenti: propter quod non expediat in tota uita miseriis & laboribus confici. Quãtum autem tẽporis mors occupat: quæ cũ uenit utrũ æquo animo: an iniquo eam subieris iam nihil refert. Ita fit ut nihil aliud ex uirtute captetur nisi gloria. Sed hæc aut superuacua & breuis est: aut prauis hominũ iudiciis non sequeẽ. Nullus igiẽ ex uirtute fructus ẽ ubi uirtus mortalis est & caduca. Itaq; qui hæc locuti sunt, umbram quãdam uirtutis uiderunt: ipsam uirtutẽ non uiderũt. Deflexi enim fuerunt in terrã: nec uultus suos in altum erigebant: ut eam possent intueri: quæ se se cœli regionibus ostendebat. Hæc causa est cur præceptis eorum nullus obtemperet, quoniam aut ad uitia erudiunt: si uoluptatem defendunt: aut si uirtutem asserunt: neq; peccato pœnam minantur: nisi solius turpitudinis: neq; uirtuti ullum præmium pollicentur: nisi solius honestatis & laudis: cum dicant nõ propter aliud, sed propter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormentis, sed cũ torqueẽ pro fide, pro iustitia, pro Deo: illa patientia doloris beatissimũ faciet. Est enim Deus qui solus potest honorare uirtutẽ: cuius merces immortalitas sola ẽ: quã qui non appetũt: nec religionẽ tenent, cui æterna subiacet uita: pfecto neq; uirtutis uim sciunt, cuius præmium ignorant: neq; in cœlum spectãt: quod ipsi se facere

Virtus sola efficit uitã beatam.

Sapiens i tormentis ẽt beatus.

Lucretii bemistichium.

Virtus ex petenda. pp se ipsã.

facere putant, cum res non inuestigabiles quærunt: quia ratio in cœlum spectandi nulla alia est: nisi aut religionē suscipe: aut hanc aīam suā immortalem esse credere. Quisqs enim aut Deū colendū esse intelligit: aut immortalitatis spē sibi propositam habet: mens eius in cœlo est. Et licet id non aspiciat oculis: animæ tamen lumine aspicit. Qui autē religionem non suscipiunt, terreni sunt: quia religio de cœlo est. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram spectant: quia ultra corpus quod est terra nihil amplius uident, qd sit immortale. Nihil igitur prodest hominem esse fictum, ut recto corpore spectet in cœlum: nisi erecta mente Deum cernat: & cogitatio eius in spe uitæ perpetuæ tota uersetur.

¶ Qđ fortuna nihil est: quā phi non mō deā, sed Deū mentiunt̃. Et qūo hūc errorē dæmones imiserint eis, q̄ Deū nesciebār, aut cōtēnebāt. Cap. XXVIII.

Va propter nihil aliud ē in uita, quo rō, quo cōditio nostra nitat̃: nisi Dei qui nos genuit agnitio, & religiosus ac pius cultus. Vnde qm̄ philosophi ab errauerūt: sapientes utiq; non fuerūt. Quæsierunt illi quidem sapientiam, sed quia non rite quærebāt, prolapsi sunt lōgius: & in maximos errores inciderūt: ut etiā cōem sapientiam non tenerēt. Non.n. tantū religionē asserere uoluerunt: uerum ēt sustulerūt, dum specie uirtutis falsæ inducti, conant̃ aīos omni metu liberare: quæ religiōis euersio naturæ nomē inuenit. Illi enim cū aut ignorarent a quo esset affectus mūdus: aut persuadere uellēt nihil esse diuina mente perfectū: naturā esse dixerunt rerū omnium matrem: quasi dicerent omnia sua sponte esse nata: quo uerbo plane imprudentiam suā confitentur. Natura enim remota prouidentia & potestate diuina, prorsus nihil est. Quod si Deū naturā uocāt: quæ peruersitas est naturam potius q̄ Deum nominare? Si aūt natura ratio est, uel necessitas uel cōditio nascendi non est per seipsum sensibilis: quia necesse est mentem esse diuinā, quæ sua prouidētia nascendi principiū rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cœlum atq; terra, & omne quod natū est, nō est Dea natura, sed Dei opus. Non dissimili errore credūt esse fortunā, quasi Deā quandā res humanas uariis casibus illudentem: quia nesciunt unde sibi bona & mala eueniāt. Cum hac se compositos ad præliandū putant: nec ullā tamen rōnem reddunt, a quo & quam ob cām: sed tātum cū fortuna se digladiari munimentis omnibus gloriāt̃. Iam quicūq; alios consolati sunt ob interitum amissioneq; carorum: fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderūt: nec omnino ulla eoꝝ disputatio de uirtute ē, in qua nō fortūa uexetur: M. Tullius in sua cōsolatione pugnasse se semper cōtra fortunā loquitur, eāq; a se esse superatā, cum fortiter inimicoꝝ impetus retudisset: nec tū quidem se ab ea fractum: cum domo pulsus patria caruit. Tum aūt cum amiserit carissimā filiam, uictū se a fortuna turpiter confitet̃. Cedo inquit: en manū tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic iaceat? Insipienter inquis. Sed qui profitetur se esse sapientem. Quid ergo sibi uult assumptio nois. Quid est contemptus ille rerū, q̄ magnificis uerbis ptendit̃? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur oīno præcepta sapiæ dantur, si nemo qui sapiat adhuc inuētus est? Et quisq̄ nobis inuidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cū ipsi nec scire quicq̄, nec

Natura rerū oīum mater.

Fortuna quę.

M. Tullio fortunam superatam.

Manū dare.

sapere fateãtur? Nam si qñ ita defecerint: ut ne effingere quidem quicq̃ possint: qd faciũt in rebus cæteris? Tũ uero ignorãtiæ admonent, & q̃si furibũdi exiliũt & exclamãt: se cæcos eẽ & excordes. Anaxagoras, põuciat circũfusa esse tenebris oia. Empedocles angustas esse sensuũ semitas querit: tanq̃ illi ad cogitãdum theda & quadrigis opus esset. Democritus quasi ĩ puteo quodam sic alto ut fundus sit nullus ueritatẽ iacere demersam, nimirũ stulte ut cætera. Nõ. n. tanq̃ in puteo demersa est ueritas: quo uel descendere uel ẽt cadere illi licebat. Sed tanq̃ in summo mõtis excelsi uertice, uel potius in cœlo, qd ẽ uerissimũ. Quid. n. ẽ cur eã potius in imũ depssam diceret: q̃ in summũ leuatã, nisi forte mentẽ quoq; in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius q̃ in pectore aut in capite? Adeo remotissimi fuerũt ab ea ueritate: ut eos ne status qdẽ sui corporis admoneret, ueritatẽ in summo illis eẽ q̃rendã. Ex hac desparõe cõfessio illa Socratis nata ẽ, qua se nihil scire dixit, nisi hoc unum, q; nihil sciat. Hinc academiæ disciplina manauit: si tñ disciplina dici põt, in qua ignoratio & discit, & docet. Sed ne illi quidẽ, qui sciam sibi assumpserunt, idipsum qd se scire putabãt, cõstanter defendere potuerunt. Qui qm̃ ratio illis non quadrabat, p ignorãtiã rerũ diuinarũ, tã uarii, tã incerti fuerunt, sibiq; sæpe contraria differentes: ut quid sentirent, quid uellẽt, satis statuere ac diiudicare nõ possis. Quid igitur pugnes aduersus hoies eos, qui suo sibi gladio pereũt? Quid labores ut eos destruas, quos sua ipos destruit atq; affligit oratio? Aristoteles (inquit Cicero) ueteres philosophos accusauit, eos aut aut gloriosos, aut stultissimos fuisse: qui existimassent philosophiã suis ingeniis esse perfectam. Sed se uidere q; paucis annis magna accessio facta esset, breui tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando est, aut a qbus absoluta? Nam q; ait stultissimos fuisse qui putassent ingeniis suis perfectã esse sapientiam, uerũ est. Sed ne ipse qdem satis prudẽter, qui aut a ueteribus cœptam, aut a nouis auctam, aut mox posterioribus perfectum iri putauit. Nunq̃ enim potest inuestigari, qd non per uiam suam quærit.

Ignorãtiæ confessio.

Veritas in profundo demersa.

Socrates unũ se scire dicebat: q; nihil sciret

Phia Aristotelis ætate non dũ absoluta.

¶ Item repetito de fortuna, & natura, & de finitione eius. Cap. XXIX.

Ed repetamus, id qd omisimus. Fortuna ergo p se nihil est, nec sic habendum est, tanq̃ sit in aliquo sensu. Siqdẽ fortuna est accidentium rerũ subitus, atq; inopinatus euẽtus. Veȝ philosophi ne aliquãdo nõ errent, in re stulta uolũt esse sapiẽtes: qui fortunæ sexũ mutãt, eãq; non Deam sicut uulgus, sed Deũ esse dicunt. Eũdẽ tñ interdũ naturam, interdũ fortunam uocãt. Quod multa (inquit idẽ Cicero) efficiat inopinata nobis pp obscuritatẽ ignorationẽq; causaȝ. Cum igit̃ cãs ignorẽt, pp quas fiat aliquid: & ipsum qui faciat, ignorent necesse est. Idẽ in opere ualde serio, in quo pcepta uitæ deprompta ex philosophia filio dabat. Magnũ inqt esse fortunæ uim, in utrãq; partem quis nesciat? Nam & cum prospero flatu eius utimur: ad exitus puenimus optatos, & cũ reflauerit affligimur. Primum qui negat sciri posse quicq̃: sic hoc dixit tanq̃ & ipse & omnes sciãt. Deinde qui etiam quæ clara sũt dubia conat̃ efficere: hoc putauit esse clarũ, quod illi esse debuit, uel maxime dubiũ: nam sapiẽti omnino falsum est. Quis inqt nescit? Ego uero nescio.

Fortunæ diffinitio.

Fortuna deus Nã idẽ qd fortuna. Cicer. libri de officiis.

Fortunæ magna uis

Doceat

Doceat me(si põt)q̃ sit illa uis,q̃ flatus iste,& qui reflatus. Turpe igr̃ est hoiem ingeniosum dicere id,qd si neges ꝓbare nõ possit. Postremo ꝙ is q dicit ascẽsus eẽ retinẽdos: ꝙ stulti sit hois rebus incognitis temere assentire. Is inq̃ plane uulgi & impitoꝶ opinionibus credidit:q fortunã putant esse,q̃ hoibus tribuat bona & Fortunæ simulacrũ.
mala.Nam simulacꝶ eius cũ copia & gubernaculo fingunt, tanq̃ hæc opes tribu Ver.locus
at,& hũanaꝶ reꝶ regimẽ obtineat. Cui opinioni & Virgilius assensit, q fortunã oĩpotẽtẽ uocat. Et historicus q ait. Sed ꝓfecto fortuna in omni re dñaᷓ. Quid er go cæteris diis loci supestᷓ Cur nõ aut ipsa regnare diciᷓ,si plus põt, aut sola coli tur,si oĩa uel si tm̃ mala imittitᷓ Aliqd cãæ ꝓferant cur si dea sit, hoibus inuideat: eosq; pditos cupiat,cũ ab his religiose colaᷓ? Cur æquior sit malis,iniqor aũt bonisᷓ Cur insidieᷓ,affligat,decipiat,& exterminetᷓ Quis illã generis hoĩum uexatricẽ cõstituit ppetuãᷓ Cur deniq; tam malã sortita sit ptãtem, ut res cunctas ex libidine magis q̃ ex uero celebret,obscuretq;. Hęc inq̃ phos inqrere oportuit:potius q̃,temere innocẽtẽ accusare fortunã,q̃ ẽt si sit aliq̃ nihil tũ afferri ab his põt: cur oĩbus tã inimica sit,q̃ putaᷓ. Ita ille omnes orationes qbus iniquitatẽ fortunæ lacerãt:suasq; uirtutes cõtra fortunã superbissime iactant:nihil aliud sunt, q̃ deliramenta incõsideratæ leuitatis. Quare nõ inuideãt nobis, qb⁹ apuit ueritatẽ Deus:qui sicut scimus nihil esse fortunã,ita scimus eẽ prauũ ac subdolũ spũm, qui sit inimicus bonis hostisq; iustitiæ:q contraria faciat q̃ Deus, cuius inuidiæ causam in secũdo libro explicauimus. Hic ergo insidiaᷓ uniuersis: sed eos q nesciũt Deũ errore ĩpedit,stultitia obruit,tenebris circũfudit: ne qs possit ad diuini nois puenire notitiã,in quo uno & sapia cõtineᷓ,& uita ppetua. Eos aũt qui Deũ sciũt dolis & astutia aggrediᷓ:ut cupiditate ac libidine irrætiat, ac peccati blãdimẽtis deprauatos ĩpellat ad mortẽ:uel si dolo nihil ꝓfecerit, & uiolẽtia deiicere conaᷓ. Iccirco. n. in primordiis trãsgressionis non statim ad pœnam detrusus a Deo est ut hominem malitia sua exerceat ad uirtutẽ:quæ nisi agitetur, ni assidua uexatione roboretur,non potest esse perfecta. Si quidem uirtus est perferendorũ maloꝶ Virtus assidua uexatione roboratur.
fortis ac inuicta patiẽtia. Ex quo fit,ut uirtus nulla sit,si aduersarius desit. Huius itaq; peruersæ potestatis,cũ uim sentirẽt uirtuti repugnante,nomen ignorarent, fortunæ uocabulum sibi inane finxerũt. Quod q̃ longe a sapientia sit remotum, declarat Iuuenalis his uersibus. Nullum numen abest si sit prudẽtia,sed nos, Te Iuuenal. locus.
facimus fortuna deam:cœlo locamus. Stultitia igiᷓ & error & cæcitas:&(ut Cicero ait)ignoratio rerum atq; causarum,naturæ ac fortunæ nomina induxit. Sed ut aduersarium suũ nesciunt,sic nec uirtutẽ quidem sciunt, cuius scia ab aduersarii notione descendit. Quæ si coniũcta est cum sapia,uel (ut ipsi aiunt) eadem ipsa sapia est ignorent necesse est,in qbus rebus sita sit. Nemo enim potest ueris armis instrui,si hostem contra quem fuerit armandus,ignorat. Nec aduersariũ uincere,qui in dimicãdo non hostem uerum,sed umbrã petit. Prosterneᷓ enim, qui alio intẽtus uenientem uitalibus suis ictum, nec præuiderit ante nec cauerit.

¶ Epilogus,quo docet,qũo transeundum sit a uanitate phoꝶ,& ad uerã sapientiam aspirandũ scilicet ad uerbũ Dei,in quo solo ueritatis inuenitur,& uirtus,& beatitudo:& ab eis quæ dicta sunt,ad dicẽda transitum facit. Cap XXX.

DOcui q̃tum mea mediocritas tulit, longe deuium pħos iter a ueritate tenuisse. Sẽtio tñ q̃ multa p̃terierim: q̃a nõ erat mihi ꝓpria cõtra pħos disputatio. Sed huc necessario diuertendum fuit, ut ostẽdẽs rem, tot & tanta ingenia in rebus falsis esse cõsumpta: ne qs forte a prauis religiõib9 exclusus, ad eos se cõferre uellet, tãq̃ certi aliq̃d repturus. Vna igit̃ spes homini, una salus in hac doctrina, quã defendim9 posita est. Ois sapia hois in hoc uno ẽ, ut Deũ cognoscat & colat. Hoc nr̃m dogma, hæc snia est. Q uãta itaq; uoce possum testificor, ꝓclamo. denũcio. Hoc est illud q̃d pħi oẽs in tota sua uita quæsierũt: nec unq̃ tñ inuestigare, cõprehẽdere, tenere ualuerunt: quia aut prauã religionẽ tenuerũt: aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur illi oẽs, qui humanã uitã non instruũt, sed turbãt. Q uid.n. docẽt? Aut quem instruũt, qui se ipsos nõ instruxerũt? Q uẽ sanare ægrotũ? Q uẽ regere cæci põt? Huc ergo nos oẽs, q̃bus est cura sapiẽtiæ cõferamus. An expectabimus donec Socrates aliq̃d sciat? aut Anaxagoras lumẽ in tenebris inueniat? aut Democritus ueritatẽ de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi sui semitas? aut Arcesilas & Carneades uideãt, sentiãt, ꝑcipiãt? Ecce uox de cœlo ueritatẽ docẽs, & nobis sole ipso clarius lumẽ oñdẽs. Q uid nobis iniq sumus? & sapiam suscipe cũctamur? quã docti hoies cõtritis ĩ q̃rẽdo ætatibus suis, nunq̃ repire potuerũt? Q ui uult sapiẽs ac btũs eẽ, audiat dei uocẽ: discat iustitiã, sacramẽtũ natiuitatis suæ norit: hũana cõtẽnat: diuiua suscipiat: ut sũmũ illud bonũ ad q̃d nat9 ẽ possit adipisci. Dissolutis religionibus uniuersis: & omnibus q̃cunq; in earum defensiõe dici uel solebant uel poterant refutatis: deinde conuictis pħiæ disciplinis: ad uerã religionẽ nobis sapiamq; ueniẽdum est: q̃m est (ut docebo) utrunq; coniunctum: ut eam uel argumentis: uel exẽplis: uel idoneis testibus asseramus. Et stultitiam quã nobis isti Deorum cultores obiectare non desinunt: ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et q̃q̃ prioribus libris cum falsas arguerim religiones: & hic cum falsam sapientiam tollerem ubi ueritas sit ostenderim, planius tamen quæ religio: & quæ sapiẽtia uera sit liber ꝓximus indicabit.

Lucii cœlii Lactãtii Firmiani diuinarum institutionum aduersus genteis, Liber quartus: in quo docetur quæ religio, & quæ sapientia uera sit.

¶ Q uõ ũius sæculi error in omnẽ sit translatus ætatẽ, & orbẽ occupauerit. Et græcia post gloriã septẽ sapientum studio ꝑquirendæ ueritatis exarserit: & studiosi eius se maluerint pħos q̃ sapientes appellari. Cap. I.

COgitanti mihi, & cũ aĩo meo sæpe reputanti priorẽ illũ generis hũani statũ: & mirũ pariter & indignũ uideri solet: q; unius sæculi stultitia religiones uarias suscipiẽtis, Deosq; multos esse credentis: in tantã subito ignorationẽ sui uentum ẽ: ut ablata ex oculis ueritate, neq; religio ueri Dei, neq; hũanitatis rõ teneret: hoibus nõ in cœlo sũmũ bonũ q̃rentibus, sed in terra. Q uã ob cãm, ꝑfecto sæculoꝝ ueteꝝ mutata fœlicitas ẽ. Cœperũt.n. relicto parente & constitutore oĩum Deo, insensibilia

digitorum

digitorum suorum figmenta uenerari, quae priuatas qd fecerit, qd malorum attulerit, res ipsa declarat: auersa nanq a summo bono, quod ideo beatũ & sempiternũ est, quia uideri, tangi, cõprehendi nõ potest, & a uirtutibus ei bono congruentibus, quae sunt aeque immortales, ad hos corruptos & fragiles Deos lapsi & studẽtes his rebus, qbus solũ corpus ornatur, alitur, delectatur mortem sibi ppetuã cũ Diis & cum bonis corporalibus quaesierũt: quia morti corpus omne subiectũ ẽ. Insecuta ẽ igit hmõi religionis iniustitia & impietas: sicuti fuerat necesse. Desierunt enim uultus suos in coelum tollere: sed deorsum mẽtes holum depressae terrenis ut religionibus, sic ẽt bonis inhaerebãt: secutũ est dissidium generis humani, & fraus & nefas omne: quia spretis sempiternis, atq incorruptis bonis: q sola debẽt ab hoie concupisci tẽpororalia & breuia maluerũt, maiorq ad malũ hominibus fides fuit, q prauum recto quia psentius fuerat praetulerũt. Sic humanam uitam prioribus seculis in clarissima luce uersatam caligo & tenebrae comprachẽderunt. Et q huic prauitati congruens erat, postq sapia sublata est, & tum demũ sibi hoies sapientũ nomen uendicare coeperunt. Tum aũt nemo sapiens uocabatur, cum oẽs erant. V tinãq nomẽ illud publicum aliqñ, quis ad paucos redactũ, tum uim suam retineret. Possẽt enim fortasse pauci illi, uel ingenio uel authoritate: uel assiduis hortamentis liberare populũ uitiis & erroribus: sed adeo in totum sapientia caecitat: ut ex ipsa nois arrogãtia nullũ eorum q uocarent, apparuit fuisse sapientẽ. Et tñ prius q haec phia quae dicit, esset inuẽta: septẽ fuisse tradunt primi omniũ, q quia de rebus naturalibus qrere, ac disputare sunt ausi, sapientes haberi appellariq meruerunt. O miserum calamitosumq seculũ, quo per orbẽ totũ septẽ soli fuerũt, qui hominum uocabulo cierẽtur. Nemo enim potest iure dici hõ nisi q sapiens est. Sed si caeteri omnes praeter ipsos stulti fuerunt, ne illi quidem sapiẽtes, quia nemo sapiens esse uere, iudicio stultorum potest. Adeo ab his absfuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctrina, & multis magnisq ingeniis, in id ipsum semper intentis non potuerit perspici ueritas & comprachẽdi. Nam post illorum septem sapientum gloriam, incredibile est, quanto studio inquirendae ueritatis Graecia omnis exarserit. Ac primum nomen ipsum sapentiae arrogans putauerint: seq non sapientes, sed studiosos sapientiae uocauerunt. Q uo facto & illos qui temere sapientũ sibi nomen asciuerant, erroris stultitiaeq damnauerunt, & se quoq ipsos ignorantiae, quam quidem non diffitebantur. Nã ubicunq rerum natura ingeniis eorum quasi manus opposuerat: ne rationẽ possent aliquam reddere, testificari solebant nihil se scire, nihil cernere. Vnde multo sapientiores inueniunt: qui se aliqua ex parte uiderunt, q illi qui sapere crediderãt. Sapientes vii.

¶ Q uod ibi quaerẽda ẽ sapia: ubi gẽtibus ẽ stultitiae titulus: & qre Pythagoras & Plato isarum psecutores nõ accesserũt ad Iudaeos. Cap. II.

Q Varе si neq illi fuere sapiẽtes, q sunt appellati, neq posteriores q nõ dubitauerũt insipiẽtiã cõfiteri, qd superest nisi ut alibi sit qrẽda sapiẽtia, quare nõ ẽ ubi qrebat inuẽta? Q uid aũt putemus fuisse cãe, cur tot ingeniis, totq tpibus sũmo studio & labore, qsita ñ reperiret, nisi q eã phi extra fines suos quaesierunt? Q ui qm pagratis & exploratis

omnibus nusq̃ nullam sapientiam comprahenderunt, & alicubi esse illam neces se est, apparet: illic potissimum esse quærendam, ubi stultitiæ titulus apparet, cuius uelamēto Deus, ne arcanum sui diuini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiæ & ueritatis abscondit. Vnde equidem solemus mirari, quòd cum Pythagoras & postea Plato amore indagādæ ueritatis accēsi, ad Ægyptios & Magos & Persas usq; penetrassent, ut earum gentium ritus, & sacra cognoscerēt. Suspicabantur enim sapientiam in religione uersari, & ad Iudæos tantum nō accesserunt, penes duos tunc solos erat: & quo facilius ire potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire possent ueritatem, quia nondum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei ueri iustitiamq; cognoscere. Statuerat enim Deus appropinquante ultimo tempore ducem magnum cœlitus mittere: qui eā perfido ingratoq; populo oblatam exteris gētibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare: si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohærere, ut diuelli utrunq; non possit.

Pythagoras in Aegyptum. Plato in Aegyptū.

¶ Quod sapientia, & religio inseparabiliter cohærent: & quòd necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientiæ & numinis sacerdotes. Et quare contra naturam sit colere plures Deos. Et quomodo necessitate naturæ oportet dominum esse unum unicuiq;, sic & patrem unum. Cap. III.

Deorum igitur cultus in priore libro docui nō habuisse sapiam, ullo mō: q̃a diuinū aīal, hoīem terrēis fragilibusq; substernit sed q̃a nihil ibi disserić, quod pficiat ad mores excolēdos, uitāq; formādā. Nec habet inquisitionē aliquē ueritatis: sed tantūmō ritū colēdi, q nō officio mētis, sed ministerio corporis cōstat. Et ideo nō est illa uera religio iudicanda, quia nullis iustitiæ uirtutisq; præceptis erudit, efficitq; meliores. Itaq; phīa quia in ullis religionē. i. summam pietatem non habet, nō est uera sapīa. Nam si diuinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficio genus hoīum sustētat, & quasi paterna indulgētia fouet: uult profecto gratiam sibi referri, & honorē dari. Nec constare homini rō pietatis pōt: si cœlestibus beneficiis extiterit ingratus: quod non est utiq; sapientis. Qm̄ igitur (ut dixi) phīa & religio Deorum disiuncta sunt, & longe discreta: siquidē alii sunt professores sapīæ, per quos utiq; ad Deos non aditur: alii religiōis antistites, per quos sapere non discitur: apparet nec illam esse ueram sapīam, nec hāc religionē. Idcirco nec phīa potuit ueritatem comprahendere: nec religio Deorum rationē sui, qua caret, reddere. Vbi aūt sapīa cū religiōe inseparabili nexu cohæret: utrūq; uerum esse necesse est: quia & in colēdo sapere debemus. i. scire quid nobis & qūo sit colendum: & in sapiēdo colere. i. re & actu quod scierimus implere. Vbi ergo sapīa cum religione coniungitur? ibi. s. ubi Deus colitur unus, ubi uita & actus oīs ad unum caput, & ad unam summam refertur. Deniq; iidem sunt doctores sapīæ, qui & Dei sacerdotes. Nec tamen moueat quemq̃, quia sæpe factū est & fieri potest, ut philosophus aliquis Deorum suscipiat sacerdotium: quod cum fit, non tamen coniūgitur philosophia cum religione, sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est, non tantum

Phīa non pōt esse cū religione coniuncta.

tantum quia mutorũ est, sed quia ritus eius in manu & in digitis eius est, & non in corde aut lingua, sicut nr̃a quæ uera est. Iccirco & in sapiam religio, & in religione sapia est, Ergo non põt segregari, quia sapere nihil aliud est, nisi Deũ ueꝝ iustis ac piis cultibus honorare. Multorum aũt Deoꝝ cultus non esse secundum naturam, ẽt hoc argumento colligi põt & cõpræhendi. Omnẽ Deum, q ab hoie colitur, necesse est inter solemnes ritus & precationes patrẽ nuncupari. Non tñ honoris grã sed & rõnis, ꝙ & antiquior est hoie & ꝙ uitam, salutẽ uictum, præstat ut pater. Itaqꝫ & Iuppiter a pcantibus pater uocatur, & Saturnus, & Ianus, & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucillius in Deorum: consilio irridet.

Pater ois deꝰ inter pcãões appellatur. Iuppr̃ diuum pater. Neptunus pater. Liber pr̃. Mars pr̃. Ianus pr̃.

Vt nemo sit nostrum: quin pater optimus diuum.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars.
Ianus: Quirinus pater nomen dicatur ad unum.

Quod si natura non patitur, ut sint unnius hois plures patres. Ex uno. n. pcreat̃, ergo Deos ẽt multos colere contra naturã est: contraqꝫ pietatẽ. Vnus ergo colẽdus est, q põt uerus pater noiari. Idẽ etiã dñs sit necesse est: qa sicut põt idulgere, ita ẽt coercere. Pr̃ ideo appellandus est, qa nobis multa & magna largitur. Dñs ideo, quia castigandi & puniendi hẽt maximam ptãtem. Dñm uero eundem esse qui sit pr̃, ẽt iuris ciuilis rõ demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos dominii ptãtem? Nec immerito paterfamilias dicit̃, licet tãtum filios habeat: uidelicet nomen patris. Complectitur ẽt seruos, quia familiam sequitur, & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit: unde apparet eundem ipsum & pater seruorum, & dominum filiorum. Deniqꝫ & filius manu mittitur tanq̃ seruus: & seruus liberatus: patroni nomẽ accipit tanq̃ filius: quod si propterea paterfamilias nominatur: ut appareat eum duplici potestate prædi tum, qa & indulgere debet, qa pater est, & coercere quia dominus. Ergo idẽ seruus est, qui & filius, & idem dñs qui & pater. Sicut igitur, naturæ necessitate non põt esse nisi unus pater, ita nec dñs nisi unus, quid enim faciat seruus, si multi domini diuersa imperauerint? Ergo contra rationem, cõtraqꝫ naturam sunt religiones multorum Deoꝝ. Siquidem nec patres multi possunt esse, nec dñi, Deos autem & patres & dominos nuncupari necesse est. Teneri ergo ueritas nõ põt, ubi homo idem multis patribus dominisqꝫ subiectus est, ubi animus in multa disper sus, huc atqꝫ illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio potest, quãdo certo & stabili domicilio caret. Cuius ergo Deorum ueri esse non possunt. Eodẽ modo, quo matrimoninm dici non põt: ubi mulier uiros multos habet, sed hæc aut mœretrix, aut adultera nominabit̃: a qua enim pudor, castitas, fides abest uirtute careat necesse est. Sic & religio Deorum impudica est, & incerta: quia fide caret, quia honos ille instabilis & incertus caput atqꝫ originem non habet.

Paterfamilias qui.

Emancipatio.

Libertus patrõi nomẽ accipit.

Matrimonii dici nõ potest ubi mulier uiros multos habet.

¶ Q d sapia spectat ad filios, religio ad seruos: & utriusqꝫ fõs Deus unus solus, & uerus, q ingratũ abdicat filiũ, & fugitiuũ punit seruũ. Ca. IIII.

Vibus rebus apparet q̃ inter se coniuncta sint sapia & religio, sapiẽtia spectat ad filios q̃ exigit amorem. Religio ad seruos q̃ quidẽ exigit timorẽ. Nam sicut illi prẽm dilligere debẽt & honorare, sic hi do

minum colere & uereri. Deus aũt qui unus est qm̃ utrãq; personam sustinet & patris & domini, & amare eum debemus, quia filii sumus, & timere quia serui. Non põt igitur nec religio a sapia separari: nec sapia a religione secerni: quia idẽ Deus est qui & diligi & intelligi debet: quod est sapiæ: & honorari, quod est religionis. Sed sapia præcedit, religio sequitur, quia prius est Deum scire consequẽs colere. Itaq; in duobus noibus una uis est q̃uis diuersa esse uideatur. Alterum.n. positum est in sensu: alterum in actu. Sed tñ similia sunt duobus riuis uno fonte manantibus. Fons autem sapiæ & religionis Deus est, a quo hi duo riui si aberrauerint, arescant necesse est: quem qui nesciunt nec sapientes esse põt: nec religiosi. Sic fit ut phi & qui Deos colunt similes sint aut filiis abdicatis: aut seruis fugitiuis, quia neq; illi pr̃em q̃runt neq; hi dñm: & sicut abdicati hæreditatẽ pr̃is non assequunt: & fugitiui impunitatem. Ita neq; phi immortalitatem accipiunt quæ est regni cœlestis hæreditas .i. summũ bonum quod illi maxime quærũt, neq; cultores Deorũ pœnã sempiternæ mortis effugient: q̃ est aiaduersio ueri dñi aduersus fugitiuos suæ maiestatis ac nos. Deum uerũ esse patrem eundemq; dominũ utriq; ignorauerunt: tam cultores Deorũ, q̃ ipsi professores sapiæ: quia aut nihil colendum omnino putauerunt, aut religiones falsas approbauerũt: aut ẽt si uim ptãtemq; summi Dei intellexerunt, ut Plato, q ait unum esse fabricatorẽ mundi Deum. Et. M. Tullius qui fatetur hoiem præclara quadam conditione a summo Deo esse gñitum, tñ ei debitũ cultum tanq̃ summo patri nõ reddiderũt, quod erat consequẽs ac necessariũ. Deos autẽ neq; patres, neq; dños esse posse, non tm̃ multitudo (ut supra ostẽdi) sed ẽt ratio declarat, qua neq; fictũ esse ab his hoiem traditur, neq; Deos ipsos antecedere originem hois inuenitur. Siqdẽ fuisse in terra homines anteq̃ Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Iuppiter nascerẽtur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hois, neq; Cœlo patri eius assignari solet. Quod si nullus eoꝝ qui colunt, formasse a principio, atq; instituisse hoiem tradit. Nullus igitur ex his pater hois nuncupari põt, ita ne Deus quidem. Ergo fas nõ est uenerari eos, a quibus nõ fit homo gñitus, quia neq; a multis potest gñari. Vnus igitur ac solus coli debet, qui Iouẽ, qui Saturnũ, qui cœlũ ipsum terrãq; antecessit. Is.n. necesse est hoiem figurauerit, qui ante hoiem cœlũ terrãq; pfecit. Solus pater uocandus est qui creauerit, solus dñs nũcupandus qui regit, qui hẽt uitæ ac necis uerã ac ppetuã ptãtem. Quẽ qui non adorat: & insipiens seruus est, qui dñm suum aut fugiat, aut nesciat: & impius filius, q̃ suũ ueꝝ patrẽ, uel oderit uel ignoret.

Plato uim ptãtẽq; summi dei intellexit.
M. Tullius summi dei cognitionẽ habuit.

¶ Q d' oracula pphetaꝝ sollicite inspiciẽda sunt, quos diuinitus eẽ locutos reꝝ multo añ pdictaꝝ cõuincit euẽtus. Et quo tpe pphetauerit Moses. Quot annis Iosue rexerit populũ. Q d pfuerint iudices, quãdiu regnauerint reges. Quo tempore dñatus sit Cyrus. Q d in pphetis est sapiæ fundamentũ Cap. V.

Vnc qm̃ docui sapiam & religionẽ ñ posse deduci, superest ut d ipã religiõe ac sapia disseramus. Sẽtio qdẽ q̃ sit difficilis de rebus cœlestibus disputatio, sed tñ audendũ est, ut illustrata ueritas pateat. Multiq; ab errore atq; interitu liberent, q̃ eã sub uẽto stultitiȩ latẽ tẽ aspnant ac respuũt. Sed prius q̃ incipiã de Deo, & opibus eius

dicere

dicere, pauca mihi de ꝓphetis ante dicenda sunt: quorꝫ testimoniis nunc uti necesse est, qd in prioribus libris ne facerē tēperaui. Añ oīa q ueritatē studet cōprehendere, nō mō intelligendis ꝓphetaꝝ uocibus aīum debet intendere, sed ēt tempora: per quæ quisq; illorū fuerit, diligentissime inquirere: ut sciat, & quæ futura ꝑdixerint, & post quot annos ꝑdicta cōpleta sint, Nec difficultas ī his colligēdis est ulla. Testati.n. sunt sub quo quisq; rege diuini spūs fuerit passus instinctum, Multiq; scriptos libros de temporibus ediderūt: initiū facientes a propheta Mose, qui troianum bellū noningentos fere annos antecessit. Is aūt cū p annos quadraginta populū rexisset successorem habuit Iosuē: qui septē & uiginti annis tenuit principatū. Exinde sub iudicibus fuerūt per annos trecentos septuaginta: tū mutato statu reges habere cœperunt: quibus imperium tenētibus per ānos quadringentos. lx. usq; ad Sedechiæ regnum opugnati a rege Babylonico, captiq; Iudæi diuturnū seruitium pertulerunt, donec septuagesimo post anno Cyrus maior captiuos Iudæos terris ac sedibus suis redderet, qui per idem tempus in Persas suscepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare cum omnis temporum series ex iudaicis & ex græcis romanisq; historiis colligatur, etiam singulorum prophetarum tempora colligi possunt, quorum sane ultimus Zacharias fuit, quem constat sub Dario rege secundo anno regni eius octauo mense cecinisse. Adeo antiqores esse græcis scriptoribus prophetæ reperiūtur. Quæ omnia eo profero, ut errorem suum sentiant, qui scripturam sacram coarguere nitūtur: tanq̄ nouam & recens fictā, ignorātes ex quo fonte sanctæ religionis origo manauerit. Quod si qs collectis ꝑspectisq; tēporibus fundamētū doctrinę salubriter iecerit, & ueritatē penitus cōpræhēdet, & errorē cognita ueritate deponet.

Moysi tpa

Iosue

Cyri regnum.

¶ Quod Deus creator omnium coomnipotētem genuit filiū, & per eum creauit uniuersa. Testes sunt Sibylla & Trimegistus, oraculo consona ꝓphetis & sapientissimo Solomoni. Cap. VI.

Deus igitur machinator constitutorq; rerum sicuti in secundo libro diximus, ante q̄ præclarum hoc opus mundi adoriretur: sanctum, & incorruptibilem, & incompræhensibilem spiritū genuit, quem filium nuncuparūt. Et q̄uis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset quos angelos dicimus: hūc tñ solum primogenitum diuini nōis appellatione dignatus est: patria.s. uirtute ac maiestate pollentem, esse autem summi Dei filium, qui sit ptāte maxima præditus, non tm̄ congruentes in unum prophetarum uoces: sed ēt Trimegisti prædicatio: & Sibyllarum uaticinia demonstrāt. Hermes in eo libro: qui ὁ λόγος τέλειος īscribitᷣ: his usus est uerbis. ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητόν. αἰσθητὸν δὲ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτὸν. τοῦ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ' ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη, καὶ πληρέστατος πάντων ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον idest dñs & oīum creator, quē Deū uocare censemus, qa scdm Deū fecit uisibilē & sensibilē. Sēsibilē aūt aio non ideo: qa ipse sentit. Hoc. nō ē utrū ipse sentiat: sed quia ipse in sensum mittit & mentē. Qm̄ erga

Dei filius.

Angeli q

hunc fecit primū & unū solū. Bonus autē ei uisus ē, & plenissimus oīum bonoꝝ: sanctificauitq; & amauit q̄si ꝓpriū filiū: Sibylla erytrhæa in carmīs sui pricipio, qd a summo Deo exorsa ē, filiū Dei ducē & imꝑatorē oīum his uersibus p̄dicat. παντάτροφον κτίστην ὅσις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι κατέθετο, καὶ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε .i. oīum nutritorē creatorēq;, q dulcē spūm oībus apposuit, ac pricipē oīum Deoꝝ fecit. Et rursus ī fine eiusdē carmīs ἄλλον ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν: idest cū dedit Deus fidelibus uiris honorare. Et alia Sibylla p̄cipit hūc oportere cognosci. αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα .i. ipsum tuū cognosce Deū, q Dei filius est, Videlicet & ipse est Dei filius: qui per Solomonem sapientissimū regē diuino spiritu plenum locutus est ea subiecimus, Deus condidit me in initio suarum uiarum in opera sua ante sęcula, Fundauit me in principio, anteq̄ terram faceret: anteq̄ abyssos constitueret: prius q̄ prodirent fontes aquarum: ante oēs colles genuit me dn̄s: fecit regiōes & terras inhabitabiles sub cœlo. Cum pararet cœlos aderā illi, & cū secerneret suam sedē, cū super uentos faceret ualidas nubes: & cum confirmatos poneret montes sub cœlo q̄n fortia faciebat fundamenta terræ: eram penes illum disponens. Ego eram cui ad gaudebat: cottidie aūt iucundabar ante faciē eius, cū lætaret̄ orbe pfecto. Iccirco autē Trismegistus. δημιουργὸν τοῦ θεοῦ .i. opificē Dei dixit. Et Sibylla. συμβουλον .i. ꝯsiliariū appellat: q tāta sapiā & uirtute sit īstructus a Deo p̄re: ut cōsilio & māibus utereť ī fabricatiōe mūdi.

Solomon sapientis. & Deo plenus.

Demiurgus qui.

¶ Q d nomē filii & angelis & hoībus sit ignotū: licet nomē hēat quod ab utrisq; adoratur, & unde dicat̄ Iesus, & unde Xp̄s. Cap. VII.

FOrtasse quæret aliquis hoc loco, quis sit iste tā potens: tam Deo charus, & qd' nomen hēt, cuius prima natiuitas non modo antecesserit mundum, ueꝝ etiā prudētia disposuerit, uirtute cōstruxerit. Primū scire nomē eius non conuenit hoībus, neq; angelis qdem notū est: qui morant̄ in cœlo: sed ipsi soli ac Deo patri. Nec ante id publicabitur, ut est sanctis lr̄is traditum, q̄ dispositio Dei fuerit īpleta. Deinde nec enunciari posse hois ore, sicut docet Hermes hæc dicens. αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἣ θεὸν προήνεγκε, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. Idest cā autē huius causæ eē diuini & increati boni uolūtas, cuius nomē non pōt humano ore dici. Et paulo post ad filium ἔστι γὰρ τίς ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι .i. Est. n. fili secretus qdā sermo sapiæ scūs de solo dn̄o, quē dicere supra hoiem ē, sed q̄uis nomē eius qd ei a pricipio p̄r summus īposuit nullus alius p̄ter ipsum sciat, hēt t̄n & inter angelos aliud uocabulū, & inter hoies aliud. Iesus q̄ppe inter hoies nominat̄. Nam Xp̄s nō ꝓpriū nomē est, sed nūcupatio ptātis & regni. Sic. n. iudæi reges suos appellabāt. Sed exponēda huius nois rō est pp ignorantiū errorē: q cum īmutata lr̄a Chrestū solēt dicere. Erat iudęis añ p̄ceptū, ut sacrum cōficerēt unguētum, quo pungi possent hi, q uocabant̄ ad sacerdotiū, uel ad regnū. Et sicut nūc Romāis idumētum purpuræ insigne est regię dignitatis assumptę, sic illis unctio sacri ūguēti nomē ac ptātē regiā cōferebat. Veꝝ q̄m gręci ueteres χρίεσθαι dicebāt ungi: qd' nunc ἀλείφεσθαι, sicut idicat Homericus uersus ille, τοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ .i. hūc autem famulæ

Filii Dei nomē hoibus & angelis ignotum est.

Iesus nomē diuini. Xp̄s nuncupatio potestatis.

Purpura regię dignitatis īsigne

tem fam ulæ lauerunt & unxerunt oleo. Ob hanc rōem nos eum Christum nuncupamus.i.unctum, qui hebraicæ Messias dicitur. Vnde in qbusdam græcis scripturis, q̃ male de hebraicis interpraetæ sunt ἠλειμμένος .i. ungendo curatus scriptum inuenitur ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι .i. ab unguendo curari. Sed tñ utrolibet nomine rex significatur. Non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus: cuius capiendi nondum tempus aduenit: sed q̃ cœleste ac sempiternum est, de quo disseremus in ultimo libro, nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

¶ Quod filius bis natus ē: æternaliter de pr̃e, tp̃aliter de uirgine matre: sed natiuitate iexcogitabili & ineffabili. E q̃re dicat̃ uerbũ: & in quo ab aliis angelis differat: & q̃re illi non dicant̃ uerbũ Dei uel uerba: & q̃re hoīs spiritus dissolubilis, & q̃d Dauid & Solomon ꝓphetauerint de hoc uerbo. Et q̃ Solomō p̃cesserit Troianum bellum, & q̃d Ioānes euangelista de eodē uerbo. Cap. VIII.

IN primis.n.testificabimur illum bis esse natum, primum in spiritu, postea in carne. Vnde apud Hieremiam ita dicitur. Prius q̃ te formarem in utero, noui te. Et itē apud ipsum. Beatus qui erat anteq̃ nasceret̃, quod nulli alii contingit præter Christo. Qui cum esset a principio filius Dei: regeneratus est denuo secundum carnem, quæ duplex natiuitas eius magnum intulit humāis pectoribus errorem, circunfuditq; tenebras etiam his, q̃ ueræ religionis sacramenta retinebāt. Sed nos id plane dilucideq; mōstrabimus: ut amatores sapientiæ facilius, ac diligētius instituantur: qui audit Dei filiũ dici, non debet tãtum nefas mēte concipere, ut existimet ex connubio ac p̃mixtione fœminæ alicuius Deum procreasse, quod nō facit nisi animal corporale mortiq; subiectum. Deus autē cũ solus adhuc esset cui permiscere se potuit? aut cũ esset tantæ p̃tãtis, ut quicq̃d uellet efficeret: utiq; ad creandum societate alterius nō indigebat: nisi forte existimabimus Deum: sicut Orpheus putauit: & marē esse & fœminā q̃ aliter generare nequerit: nisi hēret uim sexus utriusq;: quasi ut ipse secũ coiret: aut sine coitu non potuerit ꝓcreare. Sed Hermes in eadem fuit opinione cũ dicit αὐτοπάτορα καὶ αὐτομήτορα .i. ip̃m sui patrē & ip̃m matrē sui. Q̃d si ita esset ut a ꝓphetis pater dicit̃, sic ēt mater diceretur. Quomō igit̃ ꝓcreauit? Primũ nec sciri a quoq̃ possunt, nec narrari opa diuina: sed tñ sanctæ litteræ docēt, in q̃b⁹ cautum est illũ Dei filium: Dei esse sermonem. Itēq; cæteros angelos Dei spiritus esse. Nã sermo est spũs cum uoce aliquid significãte ꝓlatus. Sed tñ qm̃ spiritus & sermo diuersis partibus ꝓferunt̃: siquidē spiritus naribus: ore sermo ꝓcedit: magna inter hũc dei filium cæterosq; angelos differentia est. Illi.n.ex deo taciti spiritus exierunt, q non ad doctrinam dei tradendã, sed ad ministeriũ dei creabant̃. Ille uero cũ sit & ipse spiritus, tñ cum uoce ac sono ex dei ore ꝓcessit: sicut uerbũ: ea.s.rōne q̃a uoce eius ad ꝑopulũ futurus erat usurus.i.q̃ ille magister futurus eēt doctrinæ dei & cœlestis arcani ad hoīem ꝓferendi. Q̃d ipsum primo locutus est: ut p eum ipse ad nos loqueret̃. Et ille uocē dei ac uoluntatē nobis reuelaret. Merito ergo sermo & uerbũ dei dr̃: qui p̃cedentē de ore suo uocalē spiritum: quē non utero sed mēte cõceperat, inexcogitabili quadã maiestatis suæ uirtute ad effigiē: quæ ꝓprio sensu ac sap̃ia uigeat, cõpræ

Deus & mas & fœmina

Sermo q̃d

Christus uerbũ dei.

hendit: & alios item spiritus in angelos figurauerit. Nostri spiritus dissolubiles sunt, quia mortales sumus. Dei autem spiritus & uiuunt & manent: & sentiunt, quia ipse immortalis est: & sensus & uitæ dator. Nostræ uoces licet aure misceantur atque euanescant: tamen plærunque manent litteris comprehensæ, quanto magis Dei uocem credendum est, & manere in æternum: & sensu ac uirtute comitari: quam de Deo patre tanquam riuus de fonte traduxit. Quod si quis miratur ex Deo Deum prolatione uocis ac spiritus potuisse generari: si sacras uoces prophetarum cognouerit: desinet profecto mirari Solomonem patremque eius Dauid potentissimos reges fuisse, & eosdem prophetas, etiam his fortasse sit notum, qui diuinas litteras non attigerunt: quorum alter, qui posterius regnauit, Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Huius pater diuinorum scriptor hymnorum in psalmo trigesimo secundo sic ait. Verbo Dei cœli solidati sunt: & spiritu oris eius omnis uirtus eorum. Item rursus in psalmo quadragesimoquarto. Eructauit cor meum uerbum bonum: dico ego opera regi. Constat uidelicet nulli alii opera Dei esse nota: nisi filio soli qui est uerbum Dei, & quem regnare in oerpetuum necesse est. Item Solomon ipsum uerbum Dei esse demonstrat, cuius manibus opera ista mundi fabricata sunt. Ego inquit ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam: ego cœlos feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoque ita tradidit. In principio erat uerbum & uerbum erat apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil.

Solomõis ætas.

Verbum erat apud Deum.

¶ Quod melius a græcis logos quam a latinis uerbum: & quid de Deo senserint gentiles philosophi Zenon & Trismegistus. Cap. IX.

Logos qd.

Ed melius græci λόγον dicunt, quam nos uerbum: siue sermonem. λόγος enim & sermonem significat & rationem, quia ille est uox & sapientia Dei. Hunc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt. Si quidem Zenon rerum naturæ dispositorem atque opificem uniuersitatis λόγον prædicat: quem & fatum & necessitatem rerum: & Deum & animum Iouis nuncupat: ea idest consuetudine, qua solent Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obstant uerba, cum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus Dei, quem ille animum nominauit: nam Trismegistus qui ueritatem pene uniuersam nescio quo modo inuestigauit: uirtutem maiestatemque uerbi sæpe descripsit: sicut declarat superius illud exemplum, quo fatetur esse ineffabilem quendam sanctumque sermonem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. Nunc de secunda: quoniam controuersia est in ea maxima, latius disserendum est, ut ueritatem scire cupientibus lumen intelligentiæ proferamus.

Trismegistus uerita tem pene uniuersam inuestigauit.

¶ De secunda natiuitate filii, quam prophetæ multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus sit Israel ab ægypto: & quibus ingratus beneficiis, caput bouis in memoriam Apis Dei ægyptiorum figurauerit. Et quis ordo publicarum fuerit potestatum usque ad domini passionem. Cap. X.

In primis

IN primis igit͛ scirę oportet, hoĩes sic a principio p̄cessisse dispositionē sũmi Dei, ut eēt necesse appropinquāte sæculi termino Dei filiũ descendere in terrā, ut constitueret Deo tēplum: doceretq́; iustitiā. Verũtn̄ non in uirtute angeli aut ptāte cœlesti, sed in figura hoĩs & cõditiõe mortali: ut cũ magisterio functus fuisset traderetur in manus impioꝝ: mortēq́; susciperet, ut ea quoq́; p uirtutē domita resurgeret: & hoĩ quē induerat, quem gerebat, & spē uincēdæ mortis afferret: & pręmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo disputationē nę qs ignoręt: docebimus p̄dicta esse oia, quæ in Xp̄o uidemus esse cõpleta. Nemo asseuerationi nr̄æ fidem cõmodet: nisi oñdero ꝓphetas ante multā temporꝝ seriem predicasse: fore ut aliquādo filius Dei nasceretur sicut hõ & mirabilia faceret, & cultũ Dei p totā terrā seminaret: & postremo patibulo figeretur, & tertio die resurgeret. Quæ oĩa cũ probauero eorꝝ temporꝝ lr̄is: qui Deum suum mortali corpe utētem uiolauerũt: Quid aliud obstabit, quo minus uerā sapiam claꝝ sit in hac sola religiõe uersari?

Verbũ caro factũ ē, & cur.

Nunc a principio totius sacramēti origo narrāda est. Maiores nr̄i qui erāt principes hebræorꝝ, cum sterilitate atq́; inopia laborarent transierunt in ægyptũ rei frumentariæ gr̄a, ibiq́; diutius cõmorantes, cũ intolerabili seruitutis iugo p̄merētur, tum misertus eorꝝ Deus eduxit eos, ac liberauit de manu regis ægyptioꝝ, post annos trecentos triginta, duce mose, per quem postea illis lex a Deo data est, in qua eductione oñdit uirtutem suę maiestatis Deus. Traiecit. n. populum medio mari rubro præcedente angelo, atq́; scindēte aquā, ut populus p siccum gradi posset, quem uerius (ut ait poeta) curuata in mõtis faciē circũstetit unda. Qua re audita tyrānus ægyptioꝝ cum magna suoꝝ manu insecutus est: & mare adhuc patens temere ingressus, coeuntibus aquis cum exercitu deletus est. Hebræi uero egressi in solitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cum sitim paterentur: ictu uirgæ rupe pcussa prosiliit fons aquæ, populũq́; recreauit. Quo rursus esuriētę: cœlestis alimenti, pluuia descendit: quin ēt coturnices in castra eorꝝ uentus induxit: ut nõ mõ pane cœlesti: sed ēt instructioribus epulis saturarent͛. Pro his tā diuinis bñficiis honorē Deo non reddiderũt: sed depulsa iā seruitute: iā siti fameq́; depositas in luxuriā ꝓlapsi, ad profanos ægyptioꝝ ritus aĩos transtulerunt. Cum. n. Moses dux eorꝝ ascendisset in montem, atq́; ibi q̄draginta diebus moraretur, aureum caput bouis quē uocant ipsi Apin: qd͛ eorꝝ signa p̄cederet, figurarũt. Quo pc̄ō ac scelere offēsus Deus, impiũ & ingratũ populũ ꝓ merito pœnis grauibus affecit; & legi quā p Moysen dederat subiugauit. Postea uero cũ in deserta quadā partę Syrię cõsedisset: amiserunt uetus nomen hebræi. Et qm̄ princeqs eorꝝ examinis Iudas erat, Iudæi sunt appellati, & terra quā incoluere Iudæa. Et primo quidē nõ dominio regum subiecti fuerunt, sed populo ac legi, ciuiles iudices præsidebant, non tamen in annum constituti sunt: sicut Romani consules, sed perpetua iurisditione subnixi. Tum sublato iudicum nomine, potestas regalis inducta est. Verum regimen eorum, iudicibus tenentibus prauas religiones sæpe susceperāt, atq́; offensus ab his deus totiens alienigenis subiugabat: donec rursus pœnitentia populi mitigatus liberaret eos seruitute. Itē sub regibus finitimorũ bellis, ob deli

Hebræi ab Aegypto educti.

Moysæ miracula.

Apis.

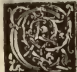
Iudæi qui qñ & un.

Iudęorum resp. & administratio.

cta uexati postremo capti abductiq; Babylonē, pœnas īpietatis suæ grati seruitio pependerunt: donec Cyrus ueniret in regnū, qui statim Iudæos restituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerūt usq; ad Herodē, qui fuit sub imperio Tyberii Cæsaris, cuius anno quintodecimo, id est duobus Geminis cōsulibus ante diem decimum kalendaꝝ aprilium, iudæi Christū cruci affixerunt, hic reꝝ exitus: hic ordo in arcanis sanctaꝝ literaꝝ continetur. Sed prius ostendā qua de causa in terram uenerat Christus, ut fundamentum diuinæ religionis & ratio clarescat.

Christus in crucem qū sublatus.

¶ Quæ fuerit causa incarnationis Christi. Cap. XI.

Vm sæpe iudæi pceptis salutaribus repugnarēt: atq; a diuina lege desisterēt aberrātes ad īpios cultus Deoꝝ, cū Deus iustos & electos scō spū implebat, pphetas ī media plebe cōstitués: p quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet: & nihilominus ad pœnitentiā sceleris agendā hortaret, quā nisi egissent, at q; abiectis uanitatibus ad Deū suū redissent: fore ut testamentū suum mutaret. i. hæreditatē uitæ īmortalis ad exteras cōuerteret nationes. Aliūq; sibi populū fideliorē ex alienigēis cōgregaret. Illi āt a pphetis increpati, nō mō uerba eoꝝ respuerūt, sed q; sibi pcā exprobarent offensi, eos ipsos exqsitis cruciatibus necauerunt, quæ oīa diuinæ lrē signata cōseruant. Dicit ppheta Hieremias. Misi ad uos seruos meos, pphetas ante lucē mittebā & nō audiebatis me, neq; intendebatis auribus uřis cū dicerem uobis. Conuertatur unusq́sq; a uia sua mala, & a nequissimis affectationibus uřis & habitabitis in terra ista: quā dedi uobis & patribus uřis a sæculo usq; ī sæculū. Nolite ambulare post deos aliēos, ut seruiatis eis, & ne incitetis me in opibus manuū uestraꝝ, ad dispdendo uos. Hesdras autē ppheta, q fuit eiusdē Cyri tpibus, a quo iudæi sunt restituti sic loquit. Desciuerūt a te & abiecerunt legē tuā post cor tuū & pphetas tuos interfecerūt, q obtestabant eos, ut reuerterent ad te. Itē Helias in libro Basileon tertio. Æmulās æmulatus sū dño Deo oīpotenti qa dereliqrūt te filii israel, & altaria tua demolierūt: & pphetas tuos interfecerūt gladio: & remāsi ego solitari9 & qrūt aīam meā auferre a me. Propter has illoꝝ īpietates abdicauit eos ī ppetuū, itaq; desiit pphetas mittere ad eos. Sed illū filiū suum primogenitū, illū opificē reꝝ, & consiliatorē suū labi iussit e cœlo, ut religionē sanctā Dei trāsferret ad gentes. i. ad eos q Deū ignorabāt, doceretq; iustitiā, quam pfidus populus abiecerat: qd iam pridē annūciauerat se esse factu rum. Sic Malachias indicat dicens. Nō est mihi uolūtas circa uos dicit dñs, & sacrificium, acceptū non habeo ex manibus uestris, qm a solis ortu usq; ad occasū clarificabit nomen meum apud gentes. Item Dauid in psalmo. xvii. Constitues me in capite gētiū: popul9 quē nō cognoui. seruiet mihi. Esaias quoq; sic loqtur. Venio colligere oēs gētes & lingua: & uenièt & uidebūt claritatem meam: & dimittam super eos signum. Et mittam ex his conseruatos in gentes: q longe sunt, quæ non audierunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi sui mittere in terram, noluit eum in potestate & claritate cœlesti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorē maximū induceretur, ac pœnas pro facinoribus suis lueret, qui dominum ac deum suum non recepisset,

Verbū caro: & cur

non recepisset, quod olim prophetæ cecinerāt sic esse factum. Esaias enim, quem
ipsi iudæi serra consectū crudelissime necauerunt, ita dicit. Audi cœlum & pcipe
auribus terra, qm̄ dn̄s locutus est: filios genui & exaltaui, ipsi aūt spreuerunt me,
agnouit bos possessorem suū, & asinus p̄sepium dn̄i sui: Israel aūt me nō cogno-
uit, & populus meus me nō intellexit. Hieremias quoq; similiter ait. Cognouit tē-
pus suū turtur, & hirundo & ruris passeres custodierunt tpa introitus sui, popu-
lus aūt meus nō cognouit iudiciū dn̄i, Quo dicitis sapiens sumus: & lex dn̄i no-
biscū est. In cassum tacta est metatura, falsi scribæ, & cōfusi sunt, sapientes trepi-
dauerūt & capti sunt, qm̄ uerbum domini reprobauerunt. Ergo (ut cœperam di-
cere) cū statuisset Deus doctorē uirtutis mittere ad homines: renasci eum denuo
in carne præcepit, & ipsi homini similem fieri, cui dux, & comes & magister eēt
futurus. Sed tñ qm̄ clemēs ē, & pius erga suos Deus, ad eos ipsos eū misit, quos
oderat, ne illis in perpetuum salutis uiam clauderet, sed his liberam facultatē se-
quendi deum, p̄mium uitæ adipiscerentur: si secuti fuissent: quod plurimi eorum
faciūt, atq; fecerunt: & culpa sua in pœnam mortis incurrerent si regem suum re-
pudiassent. Apud illos igitur & ex eorum semine regenerari eū iussit, ne si fuisset
alienigena: iustam possent excusationem de lege prætendere: q; eum non susce-
pissent simul ut nulla omnino gens esset in terra, cui spes immortalitatis negaret.

¶ De conceptu & partu uirginis prædicto a prophetis. De passione, resurre-
ctione, & ascensione, & iudicio. Cap. XII.

Descendens itaq; de cœlo spiritus ille dei sanctam uirginē, cuius ute-
ro se insinuaret: elegit. At illa diuino spū hausto repleta concepit, — *Virgo sine ullo uiri attractu concepit.*
& sine ullo atractu uiri repēte uirginalis uterus intumuit. Quod si
animalia quædam uento & aura concipere solere oībus notum est:
cur quisq̄ mirū putet: cū spū dei cui est facile quicqd uelit: grauatā
esse uirgnem dicimus? Quod sane incredibile posset uideri: nisi hoc futurum
multa ante sæcula p̄phetæ cecinissent. Solomon sic ait: Infirmatus est uterus uir
ginis: & accepit fœtum & grauata est: & facta est in multa miseratione mater
uirgo. Item propheta Esaias: cuius uerba sunt hæc: Propter hoc dabit Deus ip-
se signum, Ecce uirgo concipiet in utero & pariet filium: & uocabitur nomē eius
Hemanuel. Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista iudæi, qui eum ne-
gauerunt: si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat: ab his potissimum
sumat. Satis firmum testimonium est: ad probandam ueritatem quod ab ipsis
perhibetur inimicis. Hemanuel nunq̄ uocatus est: sed Iesus qui latine dicitur sa-
lutaris siue saluator, quia cunctis gentibus salutifer uenit. Sed propheta declara- — *Iesus qd.*
uit hoc nomen quod deus ad hoīes in carne uenturus esset. Hemanuel autem si-
gnificat nobiscum deus. s. quia illo per uirginem nato, cōfiteri homines oporte-
bat Deum secū eē, idest in terra & in carne mortali. Vnde dauid in psalmo octo-
gesimoquarto. Veritas inquit de terra orta est, quia deus in quo ueritas est, terre-
nū corpus accepit, ut terrenis uiā salutis aperiret. Item Esaias ipse. Ipsi autem nō
crediderunt & exacerbauerunt spiritū sanctum. Et conuersus est eis ad inimici-
tiā. Et ipse expugnauit, & recordatus est dierū sæculi: q̄ suscitauit de terra pasto-

re ouium. Quis aūt futurus eēt ille pastor, declarauit alio loco dicēs. Exultēt cœli desuper & nubes induāt iustitiā: apiatur terra, & pullulet saluatorē. Ego in dñs Deus creaui eū. Saluator uero est (ut supra diximus) Iesus. Sed alio loco idē propheta sic pdicauit: Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius cuius imperium super humeros eius, & uocatū est nomē eius magni consilii nuncius. Iccirco missus est a Deo patre, ut uniuersis gētibus, q̄ sub cœlo sunt, singularis & ueri Dei sanctū mysterium reuelaret ablatum perfido populo: qui aduersus deum sæpe deliquit. Daniel quoq; similia prælocutus est. Videbā inquit in uisu noctis & ecce in nubibus cœli ut filius hominis ueniēs, & usq; ad uetustum dierum peruenit. Et qui assistebant obtulerunt eum: & datum est ei regnum: & honor & imperiū, & oīs populus tribus linguæ seruient ei: & potestas eius æterna, q̄ nunq̄ transibit: & regnū eius quod nō corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & confitētur & sperant Christum Dei? qui hunc iccirco reprobauerūt: quia ex hoīe natus ē.

Christi duplex aduētus. Nam cum ita sit a Deo constitutū: ut idem Christus bis ueniat in terrā: semel ut unum Deum gētibus nūciet: deinde rursus ut regnet: quomodo in secundū eius aduentum credunt: qui in primum nō crediderūt? Atqui propheta utrosq; aduētus eius paucis uerbis cōpræhēdit. Ecce inquit in nubibus cœli ut filius hoīs ueniens: non dixit ut filius Dei, sed filius hominis: ut ostēderet q̄ carne indui deberet in terra: ut suscepta hominis figura & cōditiōe mortali doceret homines iustitiā. Et cum mandatis Dei functus ueritatem gētibus reuelasset: mulctaret̄ ēt morte, ut inferos etiā uinceret ac resignaret. Atq; demum resurgens ad patrem proficisceretur in nube sublatus. Adiecit enim propheta & ait, usq; ad antiquum dierum peruenit: & oblatus est ei. Antiquum dierum appellauit summū Deū, cuius ætas & origo non potest comprehendi: quia solus a sæculis fuit: & erit semper in sæcula. Christū aūt post passionem & resurrectionem ascēsurum esse ad Deum patrē, Dauid in psalmo cētesimonono cōtestatus ē his uerbis. Dixit dñs domino meo:

Suppedaneum. sede a dextris meis: quoadusq; ponam inimicos tuos suppedaneum pedū tuorū: qui propheta cū rex esset: quem appellare dñm suū posse: qui sederet ad dexterā Dei: nisi Christum filiū Dei: qui ē rex regum & dñs dominorum? Quod Esaias apertius ostendit dicēs: Sic dicit dñs Deus Christo domino meo; cuius tenui dextram obaudire. Ante eum gentes faciam, & fortitudinē regum dirrumpā. Aperiā ante illū portas, & ciuitates non claudētur. Ego ante ibo, & montes deplanabo: & fores æreas conterā, & serras ferreas cōfringā. Et dabo tibi thesauros abscōditos inuisibiles, ut scias q̄a ego sum dñs Deus, q̄ uoco nomen tuū Deus israel. Deniq; ob uirtutē & fidē, quā deo exhibuit in terra: datū est ei regnū, & honor, & imperium: & oēs populi, tribus, linguæ seruiēt ei: & potestas eius æterna, quæ nunq̄ trāsibit, & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus intelligitur, quia & nunc habet perpetuam potestatem: cum oēs gentes & oēs linguæ nomen eius uenerantur, maiestatem confitentur: doctrinam sequuntur: uirtutem imitantur. Habet imperium: habet honorem, cum oēs tribus terræ præceptis eius obtēperāt: & idē postea cū rursus aduenerit: ptāte ac claritate ut oēm aīam iudicet et iustos ad uitam restituat, tūc ueræ totius terræ regimē obtinebit. Tūc sublato de rebus humanis

bus humanis omni malo aureum sæculum (ut poetæ uocant) idest iustum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro differemus cum de secundo aduentu loquemur (nunc de primo) ut cœpimus explicemus.

¶ Quod filius a patre est secundum deitatem: & quod geminæ substantiæ esse conuincitur ex operibus propriis: tum ex oraculis prohetarum, & etiam apollinis Milesii testimonio: & quare nec ad Solomonem, nec ad alium, q̃ ad Christũ referri possunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

Summus igitur Deus ac parens omniũ, cum religionem suam transferre uoluisset, doctorem iustitiæ misit e cœlo: ut nouis cultoribus nouam legem in eo uel per eum daret. Non sicut antefecerat per hominem: sed tamen nasci eum uoluit, tanq̃ hominem, ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim Deus pater & origo & principium rerũ: quoniã & parentibus caret: ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. i. sine patre atq; matre a Trismegisto uerissime nominatur, q̃ ex nullo sit procreatus. Iccirco etiam filium bis nasci oportuit, ut ipse fieret ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. In prima. n. natiuitate sæculi ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris a solo Deo patre ꝓgeneratus est. In secunda ueo carnali ἀπάτωρ fuit: quoniã sine patris officio uirginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum & hominem substãtiam gerens nostram hãc fragilem imbecillẽq; naturã, quasi manu ad imortalitatẽ posset educere: factus ẽ Dei filius ꝑ spiritum: & hoĩs per carnem. i. & Deus & hõ, Dei uirtus in eo ex operib9 quæ fecit apparuit fragilitas hoĩs ex passione quã ptulit, quam cur susceperit paulopost docebo. Interim & Deũ fuisse & hoĩem ex utroq; genere permixtũ prophetis uaticinãtibus discimus. Esaias Deũ fuisse testatur his uerbis. Fatigata est Ægyptus & negociatio Æthiopũ & Saba: Viri alti ad te trãsgrediẽtur, & tui erunt serui, et post te ambulabũt uincti cõpedibus, & adorabũt, & te ꝑcabuntur: q̃m in te Deus est. Et nõ est alius Deus ꝑter te. Tu. n. Deus es & nesciebamus, Deus israel saluator. Cõfundent̃ & reuerebunt̃ oẽs qui aduersantur tibi, & cadẽt in confussiouẽ. Item ꝓpheta Hieremias sic ait. Hic Deus nr̃, & non deputabitur alius absq; illo, q̃ inuenit oẽm uiam prudẽtiæ, & dedit eã Iacob puero suo, & israel delecto sibi. Post hæc in terris uisus est, & cũ hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo. xliiii. Thron9 tuus De9 sæcula sæculoꝝ uirga æq̃tatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiã, & odio habuisti iniustitiã, ꝑpterea unxit te Deus, De9 tuus oleo exultatiõis. Quo uerbo & nomen ostendit: siquidem (ut supra docui) ab unctiõe appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eundẽ Hieremias docet dicens. Et homo est & quis cognouit eum? Item Esaias, Et mittet eis Deus hominẽ & saluabit eos iudicans sanabit eos. Sed & Moses in numeris ita loquitur. Orietur stella ex iacob, & exurget hõ ex israel. Propterea Milesius Apollo consultus, utrũ ne Deus an hõ fuerit, hoc mõ respõdit græce θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις, ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν. i. mortalis erat secundum carnẽ sapiens portentificis operibus, sed sub iudicibus Chaldæis armis cõpræhensus, clauis & cruce amaꝝ finem cõpleuit. Primo q̃dem uersu ueꝝ dixit, sed argute cõsultorem fefellit. sacramẽtũ ueritatis pe

Christus Deus & homo.

nitus nescientem. Videtur enim negasse illum Deum, sed cum fatetur secundum carnem fuisse mortalem, quod nos etiã p̃dicamus: consequens est, ut secundum spiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid.n. fuerat necesse carnis facere mentionem: satis esset dicere fuisse mortalẽ? Sed ueritatem prorsus negare non potuit, queadmodum res se haberet: sicut illud, quod ait fuisse sapientem. Quid ad hoc Apollo respõdes? Si sapiẽs est, ergo doctrina eius sapia est, nec ulla alia, & sapiẽtes qui sequunt̃, nec ulli alii. Cur igitur uulgo p̃ stultis & uanis & ineptis habemur: qui sectamur magistrum, etiam ipsorum Deorum cõfessione sapientẽ? Nã quod ait portentifica illum opera fecisse: quo maxime diuinitatis fidem meruit, assentiri nobis iam uidetur: cum dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tñ, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cũ.n. ueritatis necessitate dixisset, iã Deorum

Christus a Iudæis et magus existimatus.

sui p̃ditor uidebat̃, nisi quod ab eo ueritas extorserat, mendacio fallẽte cœlasset. Ait ergo illum fecisse opa miranda, uerum non diuina uirtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo ueritatẽ ignorãtibus persuasit? cum iudæi quoq; cultores (ut uidebantur) summi Dei idem putauerint? cum ante oculos eorum cottidie fierent illa miracula, nec tñ tantarum uirtutũ cõtẽplatione impelli potuerũt, ut Deũ crederent, quem uidebãt. Propterea Dauid, quem inter cæteros p̃phetas uel maxime legunt, in psalmo.xx. sic eos dãnat. Redde illis retributionem eorum, qm̃ non intellexerunt opa dñi. Ex huius ipsius domo Xp̃m generatum iri secundum carnem, & ip̃e Dauid & alii p̃phetæ annunciauerunt. Apud Esaiam ita scriptũ est, & erit

Iesse pater Dauid.

in die illa radix Iessæ, & q exurget principari in nationes, in eum gentes sperabũt, & erit reqes eorum in honore: & alio loco. Exiet uirga de radice iessæ, & flos de radice eius ascendet, & requiescet sup eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis spiritus pietatis: & implebit illum spiritus timoris Dei. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensurum esse florẽ p̃locutus est: eum.s. de quo Sibylla dicit ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν. Idest floresceet autẽ flos purus. Item in Basileon libro secundo. Propheta Nathã missus est ad Dauid uolentem Deo templum fabricare, & fuit uerbum dñi ad Nathã dicẽs. Vade, & dic seruo meo Dauit, hæc dicit dñs oĩpotẽtes. Nõ tu ædificabis mihi domum ad inabitandum, sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum põt te, & parabo semẽ eius. Hic ædificabit mihi domũ in nomine meo, & erigã thronum eius usq; in sæculum: & ergo ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequet̃ domus eius & regnum eius usq; in sæculum. Sed hæc, ut iudæi nõ intelligerẽt illa fuit cã, q; Solomõ filius Dauid Deo

Hierosolyma q & unde.

templum ædificauit, te ciuitatem quã de suo noĩe Hierosolyma nuncupauit. Itaq; ad ipsum quæ a propheta dicta sunt, rettulerunt. Solomon autem ab ipso patre imperii regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebantur, qui tum nasceretur, postq̃ Dauid cum patribus suis requieuisset. Præterea solomonis imperium perpetuum nõ fuit. Annis enim lx. regnauit, deinde q; nunq̃ filius Dei dictus sit, sed filius Dauid, & domus quã ædificauit, nõ est fidẽ cõsecuta, sicut ecclesia, quæ est uerum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in fide ac corde hoium: qui credũt in eũ, ac uocant̃ fideles. Illud uero solomoniũ tẽplũ qa manufactũ ẽ manu cecidit.

nu cecidit. Deniq; pater eius in psalmo centesimo uigesimo septimo de operibus filii sui pphetauit hoc mō: si dñs nō ædificauerit domū, sine cā laborāt qui ædificant eam: si dñs nō custodierit ciuitatem, sine causa uigilant qui custodiunt eam.

¶ De æterno Christi sacerdotio, quod prophetæ sicut & cætera prædixerunt sic exprimentes Iesum Christum, ut oracula nec ad filium Naue, nec ad filium Iosedech ualeant retorqueri, & de uiis quas docuit Christus, qui nunq̄ suum honorem quæsiuit, sed patris. Cap. XIIII.

Vibus ex rebus apparet prophetas oēs denūciasse de Xpo, fore, aliqñ, ut ex genere Dauid corporaliter natus constitueret æternū templū Deo, quod appellat ecclesia: & uniuersas gentes ad religionē ueram Dei cōuocaret. Hæc domus fidelis, hoc immortale templum, in quo si quis non sacrificauerit immortalitatis præmiū nō habebit. Cuius templi & magni & æterni quoniam Christus fabricator fuit, idē necesse est hēat in eo sacerdotiū sempiternū, Nec pōt nisi per eū, qui constituit tēplū ad aditū templi: & ad cōspectū Dei perueniri. Dauid in psalmo cētesimo nono id ipsum docet dicens: Ante luciferū genui te. Iurauit dñs & nō pœnitebit eū, tu es sacerdos in æternū secundū ordinē melchisedech. Itē in Basileō li. i. Et suscitabo mihi sacerdotē fidelē, qui oia quæ sunt in corde meo faciat: & ędificabo ei domū fidelē, & trāsibit in cōspectu meo oibus diebus. Quis aūt futurus eēt, cui Deus æternū sacerdotiū pollicebatur: Zacharias ēt noie posito apertissime docuit: sic. n. dixit: & ostēdit mihi dñs Deus Iesum sacerdotē magnū stantē ante faciē angeli dñi, & diabolus stabat ad dextrā ipsius, ut aduersaret ei. Et dixit dñs ad diabolū. Impet tibi dñs in te, qui elegit Hierusalē: & ecce titio eiectus ab igne, & Iesus erat indutus uestimētis sordidis: & stabat ante faciē angeli, & respōdit & dixit ad circūstantes añ faciē eius. Ferte uestimēta sordida ab eo, & iduite eū tunica talari, & pōite cydari mūdā super caput ipsius: & coopuerūt eū uestimēto, & iposuerunt cydarim mundā super caput ipsius: & angelus dñi stabat, & testificabat ad Iesum dicēs. Hęc dicit dñs oīpotēs, si ī uiis meis ābulaueris & pcepta mea seruaueris, tu iudicabis domū meā, & dabo tibi, q conuersent in medio hoꝝ circunstātium. Audi itaq; Iesu sacerdos magne. Quis nō igit captos mētibus tum fuisse iudęos arbitret, q cum hæc legerēt & audirēt: nefandas manus suas Deo suo intulerunt? At q ab eo tpe, quo Zacharias fuit usq; ad annum qntūdecimum imperii Tyberii cęsaris, quo Christus crucifixus ē, anni qngenti numerant, siqdem Darii & Alexādri adoleuit ætate, q fuerunt nō multo post, q̄ Tarquinius supbus exactus est: sed illi rursus eodē mō falsi, deceptiq; sūt, putātes hęc d Iesu eē dicta filio Naue, q successor fuit Moysi: aut de sacerdote Iesu filio Iosedech: in quos nihil congruit eoꝝ, quæ ppheta narrauit. Nō. n. sordidati illi unq̄ fuerunt: cum alter eoꝝ princeps potētissim9 fuerit, alter sacerdos, aut ppessi sunt aliqd aduersi, ut tāq̄ titio eiectus ex igne putarent? Aut aliqñ in cōspectu Dei & angeloꝝ steterunt, aut ppheta de pteritis loquebat potius q̄ de futuris? Locutus est igit de Iesu filio Dei, ut ostēderet eū primo in humanitate & carne eē uētuꝝ. Hęc. n. ē uestis sordida: ut pararet tēplū Deo, & sicut titio igni cōbureret .i. ab hoibus cruciamēta pferret, et ad ultimū extigueret. Ti-

Christus sacerdos æternus.

Zacharias quo tpe claruerit ætate.

Darii regis Alexandri magni tēpora.

Titio qd.

tionē.n.uulgus appellat extractū foco torrē semiustū extinctū. Quō aūt & cum qbus mādatis a Deo mitteret in terrā, declaravit spūs Dei per pphetā, docēs futurū, ut cū uolūtatē summi patris fideliter & constanter implesset: acciperet iudiciū atq; imperiū sempiternū. Si in uiis meis inqt ambulaueris, & pcepta mea seruaueris, tu iudicabis domum meā. Quæ fuerint uiæ Dei: & quæ pcepta eius: nec ambiguū: nec obscuꝝ est. Deus.n.cū uideret malitiā & falsoꝝ Deorū cultus per orbē terræ inualuisse, ut iā nomē eius ex hoīum memoria fuisset pene sublatū. Si qdem iudæi quoq;, quibus solis arcanū Dei creditū fuerat, relicto Deo, ad colēda figmēta irretiti, dæmonū fraudibus aberrassent, nec increpiti per pphetas reuerti ad Deū uellēt, filium suū principē angeloꝝ legauit ad hoīes: ut eos cōuerteret ab impiis & uanis cultibus, ad cognoscendū & colendū ueꝝ Deū. Item ut eorum mentes a stultitia ad sapiam, ab iniquitate ad iustitiæ opera traduceret. Hæ sunt uiæ Dei in quibus ambulare eum pcepit. Hæc pcepta quæ seruāda mādauit: ille uero exhibuit Deo fidē. Docuit enim q unus Deus sit, eūq; solum coli oportere, nec unq̄ se Deū esse dixit, quia non seruasset fidem, si missus ut Deos tolleret, & unum assereret, induceret aliū præter unū. Hoc erat non de uno Deo facere prædicationē, nec eius qui miserat, sed suum pprium negocium gerere, ac se ab eo, quem illustraturus uenerat separe. Propterea quia tam fidelis extitit: quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut mandata mittentis impleret: & sacerdotis perpetui dignitatem: & regis summi honorem, & iudicis potestatem, & Dei nomen accepit.

Christus nūq̄ se Deū dixit.

¶ De baptismo Christi & miraculis quæ gessit in carne ante passionem: quæ nō mō a prophetis pnunciata sunt: sed ēt uaticinio Sybillaꝝ, sicut Cicero & Varro testantur, sed oracula ante Christi aduentū nō potuerūt intelligi. Cap. XV.

Voniā de secunda natiuitate diximus, qua se hoībus in carne mōstrauit: ueniamus ad illa opa mirāda, q̄ cū essent uirtutis cœlestis īdicia: magū iudæi putauerūt: cū primū cœpit adolescere tinctus est a ioanne ppheta in iordane flumine: ut lauacro spiritali peccata nō sua, quæ utiq; nō habebat: sed carnis quā gerebat aboleret: ut quēadmodū iudæos suscepta circuncisione, sic ēt gētes baptismo.i.purifici roris perfusione saluaret. Tunc uox de cœlo audita est filius meus es tu: ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur, & descēdit super eum spūs Dei formatus in speciem colūbæ cādidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit opari nō pstigiis magicis, quæ nihil ueri ac solidi ostētant, sed ui, ac ptāte cœlesti, quæ ēt pridem pphetis nunciātibus canebatur. Quæ opera tam multa sunt, ut unus liber ad implenda oīa: satis nō sit. Enumerabo igit illa breuiter & generatim sine ulla persona ꝝ ac locoꝝ designatiōe: ut ad exponēdā passionis eius, crucisq; rōnē possim peruenire, quo iādudū festinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit: q quacūq; iter faciebat: ægros ac debiles, & oī morborum genere laborantes: uno uerbo, unoq; momēto reddebat incolumes: adeo ut mēbris oībus capti: receptis repente uiribus roborati ipsi lectulos suos reportarent, in qbus fuerāt pauloāte delati. Claudius uero ac pedum uitio afflictis: non modo gradiendi: sed ēt currendi dabat facultatē. Tunc quoꝝ cæca lumina in altissimis

Christi baptismus.

Christi portētifica opera.

tissimis tenebris erant: eorum oculos in pristinum restituebat aspectū. Mutorū quoq; linguas in eloquium sermonēq; soluebat. Item surdorū patefactis auribus insinuabat auditum: pollutos ac aspersos maculis repurgabat. Et hæc omnia nō manibus aut aliqua medela: sed uerbo ac iussione faciebat, sicut ēt Sibylla prædixerat πάντα λόγῳ πράττων, πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων idest oīa uerbo agēs: oēm infirmitatē curās. Nec utiq; mirū φ uerbo faciebat mirabilia: cū ipse isset Dei uerbū, cœlesti uirtute ac potestate subnixū. Nec satis fuit, φ uires imbecillib9 redderet: φ debilibus integritatē: φ ægris & languentibus sanitatem, nisi ēt mortuos suscitaret, uelut e somno solutos, ad uitāq; reuocaret. Quæ uidentes tūc iudæi dæmonia ca potētia fieri arguebāt: cum omnia sic futura ut facta sunt, arcanæ illorū literæ continerēt. Legebāt quippe tum aliorū prophetarum: tum Esaiæ uerba dicentis. Cōfortamini manus resolutæ: & genua debilia consolamini. Qui estis pusilli animi, nolite timere, nolite metuere: dominus noster iudicium retribuet, ipse ueniet, & saluos faciet nos. Tunc aperient oculi cæcorū, & aures surdorum audiēt. Tunc saliet claudus sicut ceruus: & plana erit lingua mūtorum, quia rupta est in deserto, aqua, & riuus in terra sitienti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uersibus. νεκρῶν δ' ἀνάστασις ἔσσεται, καὶ χωλῶν δρόμος ὠκύς, καὶ κωφὸς ἀκούσει καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσιν οὐ λαλέοντες: idest mortuorū autē surrectio erit & claudorū cursus uelox: surdus audiet, cæci uidebūt, & muti loquent. Ob has eius uirtutes & opera diuina: cū magna illum multitudo sequeretur uel debilium, uel ægrotorū, uel eorum, qui curādos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quādā desertum: ut ibi adoraret: ubi cum triduo moraret a fame populus laboraret, uocauit discipulos quærens quantos secum cibos gestarēt. At illi quinq; panes, & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinē per quinquagenos distributam discumbere. Qđ cū discipuli facerent, frangebat ipse panem minutatim: carnemq; piscium comminuebat, & utraq; in manibus eius augebantur. Et cum apponi illa populo discipulis imperasset: saturata sūt quinq; millia hoīum: & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus impleti: Quid aut dici aut fieri potest mirabilius? Ad id Sibylla futurū cecinerat olim his uerbis ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δοιοῖσιν ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει· καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν. Idest ex panib9 simul quinq;, & piscibus duobus: hoīum milia in heremo quinq; satiabit, & reliquas tollens .xii. cophinos implebit in spē multorū. Quid uero qđ hic potuerit ars magica moliri: cuius pitia ad nihil aliud q̄ ad circūscribēdos oculos ualet? Itē secessurus orādi grā sicut solebat in mōtē pcepit discipulis ut nauiculā sumerēt: seq; pcederēt. At illi urgēte iā uespe pfecti, cōtrario uēto laborar cœperūt. Cūq; iā mediū fretū tenerēt: tū pedib9 mare igressus cōsecutus ē eos tāq; i solido gradiēs, (nō ut poetæ) Orionē mētiūt i pelago incedētē, q demersa corporis pte, hūero supeminet undas. Et rursus cū obdormiuisset i naui, & uētus usq; ad extremū piculū sæuire cœpisset, excitatus silere pmus uētū iussit, & fluctib9 q maximi ferebāt conquiescere, statiq; sub uerbo ei9, trāqllitas isecuta ē. Mētiūt fortasse literæ sacræ: docētes tantā fuisse i eo ptātē, ut iperio suo cogeret uētos obseq maria seruire, morbos ce

Quinque hoīum milia quinq; panib9 et duo bus piscib9 in deserto saturauit.

Orion per pelagus incedebat.

dere, inferos obedire. Quid q eadem Sibyllæ carminibus suis ante docuerunt? quarum una cuius supra fecimus mentionem: sic ait. τοὺς ἀνέμους παύσει λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας: idest uentos cõpescet: sternet autem insanũ mare pedibus pacis fideq; calcãs. Et rursus alia q̃ dicit. κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει, στήσει τεθνηῶτας, ἀπώσει τ' ἄλγεα πολλοῖς, ἐκ δὲ μιᾶς πήρης ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν. i. fluctus pambulabit: morbos hominũ resoluet, uiuificabit mortuos, arcebit dolorẽs a multis. Ex uiuo autem fonte panis facietas erit uiris. His testimoniis quidam reuicti, solent eo cõfugere: ut aiant non illa esse carmina sibyllina, sed a nostris ficta atq; composita. Quod profecto non putabit qui Cice. Varronemq; legerit, aliosq; ueteres: qui Erythræam Sibyllam cæterasq; commemorant: ex quarum libris ista exempla protulimus, qui authores obierũt anteq̃ Christus secũdum carnem nasceretur. Verum nõ dubito; quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramento sint habita: cum ea nemo intelligeret. Denũciabãt enim monstruosa quędam miracula: quorum nec ratio, nec tempus, nec author designabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceret insana & mendax. Ait eni φήσουσι σίβυλλαν μαινομένην ψεύστειραν. ὅταν δ' ἂν γένηται ἅπαντα τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε, κοὐκ ἔτι μ' οὐδεὶς μαινομένην φήσει τὴν θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν. idest dicẽt isanã uatem, & mendacẽ. Cũ aũt facta fuerint uniuersa tum mei meminerit: neq; me iam q̃squã mendacem dicet ei magni prophetam, Latuerunt igitur multis seculis: postea uero animaduersa sunt: quæ Christi natiuitas & passio patefecit arcana, sicut etiam uoces prophetarum, quæ tum per annos mille quingentos, uel eo amplius lectæ fuissent a populo iudæorum, nec tamen intellectæ sunt: nisi postq̃ Christus & uerbo, & operibus interpretatus est. Illum enim prophetæ annunciauerunt: nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur intelligi, nisi fuissent uniuersa completa.

¶ De passione Christi quæ iudæis est scandalo, & stultitiæ gentibus: quomodo summam uirtutem contineat, & ueram singularem sapientiã, & ueritatem sicut prophetæ fuerunt prælocuti. Cap. XVI.

Christi Passio.

Venio nunc ad ipsam passionem, quæ uelut opprobrium nobis obiectari solet, q & hoiem, & ab hoibus insigni supplicio affectũ & excruciatũ colamus: ut doceam eam passionem ab eo cum magna, & diuina ratione susceptam: & in ea sola & uirtutem, & ueritatẽ, & sapientiã contineri. Neq; enim si beatissimus in terra fuisset: & per oẽm uitã in summa fœlicitate regnasset, quisquã illum sapiens, aut Deũ credidisset: aut honore diuino dignũ iudicasset: qd faciunt ueræ religionis expertes: qui caducas opes, & fragilem potentiã: & alieni beneficii bona non tm̃ suscipiũt: uerum ẽt consecrant, & scientes memoriæ mortuorum deseruiũt: fortunã iam extinctã colentes: quã ne uiuã quidẽ præsentẽq; sapiẽtes colendã sibi unq̃ putauerunt. Nec.n.põt aliqd in rebus terrenis esse uenerabile, cœloq; dignũ: sed sola est uirtus, sola iustitia: quæ põt uerum bonũ & cœleste & ppetuũ iudicari: quia nec dat cuiq̃ nec aufert, qua uirtute ac iustitia: qm̃ xps instructus uenit in terram: immo uero qm̃ ipse ẽ uirtus, & ipse iustitia descendit: ut eã doceret hominẽq; formaret.

Quo

Quo magisterio ac Dei legatione pfunctus ob eã ipsam uirtutẽ, quã simul & docuit & fecit ab hoibus gẽtib9 & meruit, & potuit Deus credi, ergo cũ magnus populus ad eũ uel ob iustitiã quã docebat: uel ob miracula quę faciebat subinde cõflueret: & pcepta eius audiret, & a Deo missum Deiq; filiũ crederet: tũ primores iudęorũ & sacerdotes ira stimulati, q; ab eo tanq̃ peccatores increpabant, & inuidia deprauati: q; cõfluẽte ad eũ multitudine contẽni se ac deseri uidebãt: & qđ caput sceleris illorũ fuit stultitia & errore cæcati: & immemores pceptorũ cœlestium ac pphetarũ, coierũt aduersus eũ impiũq; cõsiliũ de eo tollẽdo cruciãdoq; cœperũt, qđ pphetæ multo añ scripserãt. Nã et Dauid id principio psalmorũ suorũ puidẽs in spũ quantũ facinus admissuri essent: beatũ esse ait: q̃ nõ abiret in consilio ipiorũ. Et Solomõ in li. sapiæ his uarbis usus ẽ. Circũueniam9 iustũ: qm̃ insuauis ẽ nobis & exprobrat nobis peccata legis: pmittit se sciam Dei habere: & filiũ dei se noiat: factus ẽ nobis intra duoctionẽ cogitationũ nrãrum, grauis ẽ nobis ẽt ad uidendũ, qm̃ dissimilis est aliis uita illius: & immutatæ sunt uiæ illius, tanq̃ nugaces existimati sumus ab eo: cõtinet se a uiis nrĩs, quasi ab immundiciis, & præfert nouissima iustorũ, & gloriat̃ prẽm se hr̃e Deũ. Videamus ergo si sermones illius ueri sunt: & tẽptemus q̃ uetura sunt illi. Cõtumeliis et tormẽtis interrogemus eũ: ut sciamus reuerentiã illius, & pbemus patientiã illius: morte turpissima cõdemnemus eũ. Hæc cogitauerũt & errauerunt. Excęcauit. n. illos stultitia ipsorũ, & nescierũt sacramẽta Dei. Nõne ita descripsit nefariũ illud cõsiliũ ab impiis initũ cõtra Deũ: ut plane interfuisse uideat̃? Atqui a Solomõe qui hæc cecinit usq; ad id tẽpus quo gesta res, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos fingimus, nihil addimus. Habebãt, hæc q̃ fecerunt legebãt in quos hæc dicta sunt, sed & nunc hæredes nois & sceleris illorum hñt: & damnationẽ suam pphetarum uoce pdictam cottidianis lectionibus psonant. Hæc aliqñ in cor suum quæ pars est, & ipa damnationis admittunt increpiti. Ergo sæpe a Christo iudæi exprobante illis peccata & iniustitias & a populo pene deserti concitati sunt ad eũ necãdum. Cuius rei audaciam illis dedit humilitas eius. Nã cũ legerẽt, cũ quanta uirtute & claritate filius Dei uenturus esset e cœlo. Iesum aũt cernerẽt, humilem, quietum, sordidũ, informem: non credebãt filiũ Dei esse, ignorantes duos aduẽtus eius a pphetis eẽ pdictos. Primum in humanitate carnis obscurum. Secundũ in fortitudine maiestatis manifestũ. De primo Dauid in psalmo septuagesimoprio sic ait. Descẽdet sicut pluuia in uellus: & oriet̃ in diebus eius iustitia: et abundãtia pacis: donec extollatur luna, sicut enim pluuia si descẽdat in uellus: aiaduerti nõ põt: quia strepitum non facit: ita Christum in terram sine cuiusq̃ suspitione uenturũ esse dixit, ut iustitiam doceret: & pacem: Esaias quoq; ita tradidit, Dñe quis credidit auditui nostro, & brachium domini cui reuelatum est? Annunciauimus coram ipso sicut pueri: & sicut radix in terra sitienti non ẽ figura eius, neq; claritas: & uidimus illũ & non habuit figurã neq; decorẽ, sed figura eius sine honore: & deficiẽs præter cæteros hoies: homo in plaga positus est: sciẽs ferre imbecillitatẽ, qa auersus est, & non est cõputatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis hic dolet, & nos putauimus ipsum esse in dolore & in plaga & uexatione. Ipse autem uulneratus est

Christi passio a pphetis pdicta.

Christi primus aduẽtus in humanitate carnis obscurus.

propter facinora nostra, & infirmatus ē ꝑpter peccata nostra, doctrina pacis no strae super illum, liuore eius nos sanati sumus. Oēs sicut oues errauimus, & deus tradidit illum pro peccatis nostris. Et Sibylla eodem modo locuta est, οἰκτρός, ἄτιμος, ἄμορφος, ἵν' οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει .i. miserabilis, ignominiosus: informis, ut miserabilibus spem praebeat. Propter hāc humilitatē Deū suū non agnoscentes inierunt consiliū detestandū, ut priuarēt eum uita, q̄ ut eos uiuificaret aduenerat

¶ Q̄d calūniati sūt eū q̄si legis destructorē: & q̄d pfigurauerit circūcisio. Et q̄re in illo iussa sit fieri mēbro: Et quare ꝓhibitū sit carne suilla uesci. Ca. XVII.

Christo iudaei quas calūnias intendebāt.

Ed irae atq; inuidiae suae, quam in cordibus suis gerebāt intus inclusam: alias cās praeferebant; q; legē Dei p Moysen datā solueret .i. q; sabbatis non uacaret operans in salutē hoīum, q; circuncisionē uacue faceret: q; abstinētiā suillae carnis auferret. In q̄bus rebus iudaicae religionis sacramenta consistunt. Ob haec itaq; caetera pars populi q̄ nōdū ad Xp̄m secesserat, a sacerdotibus incitabāt; ut impiū iudicaret eū q; legē Dei solueret cū hoc ille non suo iudicio; sed ex Dei uoluntate & secundū pdicta faceret ꝓphetaꝝ. Micheas .n. nouā legē datū denūciauit hoc mō. Lex de Syō & sermo dn̄i ex Hierusalē, & iudicabit inter plurimos populos & redarguet; & diriget ualidas natiōes. Illa .n. prior lex q̄ per Moysen data ē nō in mōte syon; sed in monte Oreb data ē: quā Sibylla fore ut a filio Dei solueret, ostendit. ἀλλ' ὅταν ταῦτα πάντα τελειωθῇ ἅπερ εἶπον, εἰς αὐτὸν πᾶς λύεται νόμος .i. sed qn̄ haec oīa pfecta erunt q̄ dixi, in ipsum oīs lex soluet. Sed & ipē Moses p quē data sibi legem dum pertinaciter tuentur: exciderunt a Deo & Deum nō agnouerunt: pdixerat fore ut propheta maximus mitteretur a Deo, qui sit supra legem: qui uolūtatem Dei ad hoīes perferat. In Deuteronomio ita scriptum reliquit. Et dixit dn̄s ad me prophetā excitabo eis de fratribus eoꝝ sicut te: & dabo uerbum meum in os eius, & loquet ad eos ea, quae pcepero ei, & quisquis non audierit ea q̄ loquet propheta, ille in noīe meo, ego uindicabo in eum: Denunciauit .s. dn̄s per ipm̄ legiferꝝ q; filium suum .i. uiuā praesentēq; legē missurus esset: & in illā ueterē p Moysen datā soluturus: ut denuo per eum q esset aeternus, legē sanciret aeternā. Itē de

Circūcisio

circuncisione soluenda Esaias ita prophetauit. Haec dicit dn̄s uiris iuda, qui habitāt in hierusalē. Reuocate inter uos nouitatem, & ne seminaueritis in spinis. Circūcidite uos dn̄o Deo ur̄o, & circūcidite pputium cordis ur̄i, ne exeat ira mea sicuti ignis: & nō sit qui extinguat. Itē Moses ipse. In nouissimis diebus circuncidet dn̄s cor tuum ad dn̄m Deū tuū amādū. Itē iesus Naue successor eius. Et dixit dn̄s ad Iesum. Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & sede et circuncide scd̄o filios israel, secundam circuncisionē futura esse dixit: non carnis sicut fuit prima: qua etiam nunc iudaei utuntur, sed cordis ac spiritus, quam tradidit Christus, qui fuit

Iesus Naue. F

uerus Iesus. Non .n. propheta sic ait. Et dixit Iesus ad me: sed ad Iesum ut ostenderet q; nō de eo loqueret: sed de Christo: ad quē tunc Deus loquebatur. Christi .n. figurā gerebat ille Iesus, q cum primum auses uocaretur, Moses futura psentiēs iussit eum Iesum uocari, ut dux militiae delectus eēt aduersus Amalech, q oppugnabat filios israel, & aduersariū debellaret p nominis figurā; & populū in terrā

pmissionis

promissiõis induceret Et iccirco moysi ẽt successit, ut oñderet nouã legem per Iesum Christum datam ueteri successurã q̃ data p moysem fuit Nã illac arnis circũcisio caret, utiq; rõne q̃a si De9 id uellet: sic a ꝑncipio formasset hoiem, ut ꝑputium nõ hẽret, sed cuius secundę circũsiõis figura erat significãs nudãdum esse pectus.i.aperto & simplici corde oportere nos uiuere, qm̃ pars illa corporis q̃ circuncidit᷑: hẽt q̃ndam similitudinẽ cordis, & est pudẽda. Et ob hãc cãm Deus nudari eã iussit: ut hoc argumẽto nos admoneret, ne inuolutũ pectus haberemus.i: ne qd' pudendũ facinus intra cõsciæ secreta uelemus. Hæc ẽ cordis circunsio, de qua ꝓphetæ loquunt᷑: quã Deus a carne mortali ad aĩam transtulit, q̃ sola mãsura est. Volens.n. uitæ ac saluti nr̃æ pro æterna sua pieta consulere: pœnitentiã no bis in illa circunsiõe ꝓposuit, ut si cor nudauerimus.i. si peccata cõfessi satis Deo fecerimus, ueniã consequamur, quæ contumacibus & admissa sua cœlãtibus denegatur ab eo, qui non faciem sicut hõ, sed intima & arcana pectoris intuetur. Eodem ẽt spectat carnis suillæ interdictio, a q̃ cũ Deus abstinere iussit id potissimũ uoluit intelligi, ut se a peccatis atq; immunditiis abstinerent. Est.n. lutulentũ hoc aĩal & Imundum, nec unq̃ cœlũ aspicit, & in terra toto corpore ꝓiectum & ore: uentri semper & pabulo seruit: nec ullum alium dum uiuit p̄stare usum põt, sicut cæteræ animantes, quæ uel sedendi uehiculum præbent, uel in cultibus agroꝝ iuuant, uel plaustra collo trahunt, uel onera tergo gestant, uel indumẽtum exuuiis suis exibent, uel copia lactis exuberãt, uel custodiendis domibus inuigilãt. Interdixit ergo ne porcina carne uescerentur.i. ne uitam porcoꝝ imitarent᷑, qui ad solam mortem nutriunt᷑, ne uentri ac uoluptatibus seruientes, ad faciẽdã iustitiam inutiles essent ac morte afficerentur. Item ne se fœdis libidinibus immergerent sicut sus, quæ se cœno ingurgitat, uel ne terrenis seruiãt simulacris, ac se luto inquinent, luto enim se obliunt, qui deos idest, qui lutum terramq; uenerantur, sic uniuersa præcepta iudaicæ legis ad exibendam iustitiam spectant, quoniam per ambagem data sunt, ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

Suillæ carnis abstinẽtia quid significet.

Circũcisionis figura

¶ Quæ causa & quis fuerit ordo dominicæ passionis: & quibus sit prænunciata oraculis. Cap. XVIII.

Vm igitur ea q̃ Deus uoluit fieri, quæq; p ꝓphetas suos multis sæculis ante ꝑdixit: Xp̄s impleret: ob ea incitati & diuĩas lr̃as nescientes coierũt, ut Deũ suũ cõdẽnarent. Q d' cũ sciret futuꝝ, ac subinde diceret oportere se pati: ac Iterfici ꝓ salute multoꝝ, secessit tñ cũ discipulis suis, non ut uitaret qd necesse erat ppeti, ac sustinere, sed ut oñderet, ꝗ ita fieri oporteret in oĩ ꝑsecutione: ne suas q̃s culpa incidisse uideatur, ac denunciauit fore, ut ab uno eoꝝ ꝓderet᷑. Itaq; iudas ꝑmio illectus tradidit filiũ Dei iudęis. At illi cõprehẽsum ac Põtio Pilato (q̃ tũ legatus Syriã regebat) oblatũ, cruci affigi postulauerũt, obiiciẽtes ei nihil aliđ, nisi ꝗ diceret se filiũ Dei eẽ & regẽ iudęoꝝ. Itẽ ꝗ dixerat. Si solueritis hoc tẽplũ qđ ædificatũ ẽ ãnis xlyi. ego illđ sine mã ib9 I triduo resuscitabo, significãs breui futurã passionẽ suã, & se a iudæis Iterfectũ tertio die resurrectuꝝ. Ipe.n. erat ueꝝ Dei tẽplũ, Has uoces eius tanq̃ infaustas & Ipias insectabant᷑ Q uæ cũ Pilatus audisset, & ille in

Persecutiones declinandæ.

defẽsionẽ sui nihil diceret, ꝓnũciauit nihil i eo dãnatiõe dignũ uideri. At iniustis simi accusatores cũ populo, quẽ incitauerant: succlamare cœperũt: & crucẽ eius uiolẽtis uocibus flagitare. Tũ Põtius & illoꝝ clamoribus, & Herodis terrachæ instigatione metuẽtis ne regno pelleretur, uictus est. Nec tñ ipse sniam protulit: sed tradidit eũ iudæis: ut ipsi de illo secundũ legem suam iudicarent. Duxerunt ergo cũ flagellis uerberatũ, & prius q̃ cruci affigerent illuserunt, indutũ. n. coloris punicei ueste: ac spinis coronatũ quasi regẽ salutauerunt: & dederunt ei cibũ fellis, & miscuerunt ei aceti potionẽ. Post hæc conspuerũt in faciẽ eius, & palmis ceciderũt. Cũq; ipsi carnifices de uestimẽtis eius cõtẽderẽt, sortiti sũt inter se de tunica & pallio. Et cũ hæc oĩa fierent, nullam uocẽ ex ore suo, tanq̃ si mutus eẽt emisit. Tũ suspenderunt eũ inter duos noxios mediũ, qui ob latrocinia damnati erãt: cruciq; affixerunt. Quid hic ergo in tãto facinore deplorẽ? Aut quib⁹ uerbis tñ nefas cõquerar? Nõ. n. Cabinianã crucem describimus, quã M. tul. uniuersæ eloquentiæ suæ uerbis ac uiribus uelut effusis totius ingenii fontibus ꝓsecutus est, facinus indignũ esse ꝓclamãs, ciuem Romanũ contra oẽs leges in cruce esse sublatũ. Qui q̃uis innocẽs fuerit: & illo supplicio indignus, mortalis tñ et ab hoĩe scelesto, q̃ iustitiã ignoraret affectus est. Quid de huius crucis indignitate dicem⁹: in qua Deus a cultoribus Dei suspẽsus atq; suffixus est? Quis tã facũdus & tãta rerũ uerborũq; copia instructus existet? quæ oro tantæ affluẽtiæ ubertate decurrens: ut illam crucẽ merito deploret, quã mundus ipse & tota elementa luxerunt? Hæc ãt sic futura fuisse & ꝓphetaꝝ uocibus: & Sibyllinis carminibus denunciatũ est. Apud Esaiã ita scriptũ inueniẽ. Non sum contumax, neq; contradico, dorsum meũ posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciẽ aũt meam non auerti a fœditate sputorũ. Similiter Dauid in psalmo. xxxiiii. Cõg regata sunt sup me flagella, & ignorauerũt, dissoluti sunt, nec cõpũcti sunt tẽptarũt me, & deriserũt derisu, & striderũt dentibus suis sup me. Sibylla quoq; eadẽ futura monstrauit. εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει, δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις καὶ στόμασι μιαροῖς ἐμπτύσματα φαρμακόεντα. δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον. idest in manus iniquas & fideliũ postea ueniet, dabunt Deo alapas manibus incestis, & oribus imundis expuẽt saliuas uenenosas. Dabit aũt in uerbera oĩno innocens dorsum. Itẽ de silentio eius qđ usq; ad mortem ꝑtinaciter tenuit. Esaias sic locutus est. Sicut ouis ad immolandũ ductus est: & sicut agnus corã tondẽtibus sine uoce, sic nõ aperuit os suũ. Et Sibylla supradicta. καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ. καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον. i. & colaphos accipiens tacebit: ne quis agnoscat q̄ uerbũ & unde uẽit, ut mortuis loquatur, & coronã portabit spineam. De cibo uero & potu, quẽ anteq̃ eum figerẽt illi obtulerunt. Dauid in psalmo. lxviii. sic ait. Et dederũt in escam meã fel & in siti mea potauerũt me aceto. idem hoc futurum etiã, Sibylla concionata est. εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν, καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν. idest in cibum autem fel, in sitim acetum dederunt in hospitalitatis hanc mõstrabunt mẽsam. & alia Sibylla iudæam terrã his uerbis increpat. αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας παίζοντα θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλ' ἀκάνθαις, ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας.

Christi cruciatio.

ἐχὲ ρατας.id est.n.stulta Deum tuũ non cognouisti,ludentẽ mortalium mẽtibus: sed & spinis coronasti corona, horridũq; fel miscuisti. Fore aũt ut iudæi manus inferrẽt Deo suo,eũq; interficerent: testimonia pphetarũ hæc antecesserũt,apud Esdram ita scriptũ est. Et dixit Esdras ad populum. Hoc pascha saluator noster est,& refugium nostrum cogitare,& ascendat in cor uestrum,qm̃ hẽmus humiliare eum in signo,& post hæc sperabimus in eum:ne deseratur hic locus in æternum tp̃s,dicit dñs Deus uirtutũ. Si nõ credideritis in eũ neq; ex audieritis annũciationem eius:eritis derisio in gentibus. Vnde apparet iudæos nullam aliam spẽ hr̃e,nisi se abluerint a sanguine,ac sperauerint in eum ipsum, quem negauerunt. Esaias cum facinus eorum designat,dicit in humilitate eius iudicium sublatũ est. Natiuitatem eius quis enarrabit? qm̃ auferẽ a terra uita eius,a facinoribus populi mei abductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius: & diuites pro morte eius,quia facinus non fecit, neq; inuentus est dolus in ore eius, Propterea ipse hæreditabit multos, et fortiũ diuidet spolia:propterea q; traditus est ad mortem,& inter facinorosos deputatus est, & ipse pcc̃a multorũ ptulit, & ppter facinora illorum traditus ẽ. Dauid quoq; in psa. lxxxxiii. Captabũt in aiam iusti & sanguinem innocentẽ condemnabunt,& factus est mihi dñs refugiũ. Et Hieremias. Dñe significa mihi,& cognoscam,tunc uidi meditationes eorum, ego sicut agnus sine macula perductus sum ad uictimã.in me cogitauerũt cogitationẽ dicẽtes. Venite mittamus lignum in panem eius,& eradamus e terra uitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum aũt crucem significat & panem corpus eius,quia ipse est cibus & uita hoĩum,q credũt in carnem,quam portauit & in crucem in qua pependit. de qua tñ apertius ipse Moses in Deuteronomio ita prædicauit. Et erit pendens uita tua ante oculos tuos,& timebis die ac nocte,& non credes uitæ tuæ. Idẽ rursus in numeris. Non quasi homo dñs suspẽdit neq; quasi filius hominis minas patitur. Zacharias ẽt sic tradidit. Et intuebuntur in me,quem trãsfixerũt.itẽ Dauid in psalmo .xxi. Effoderunt manus meas & pedes meos,dinumerauerũt oĩa ossa mea.ipsi autem cõteplati sunt & uiderunt me, diuiserunt sibi uestimenta mea,& super uestẽ meã miserũt sortẽ. Quæ utiq; propheta nõ de se locutus est. Fuit.n.rex & nũq̃ illa perpessus est. Spũs Dei per illũ loquebat̃,q fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta. Tot.n.colligũtur anni a regno Dauid usq; ad crucẽ christi. Sed & Solomon filius eius, qui Hierosolimã condidit,eã ipsam perituurã eẽ in ultionẽ sanctæ crucis pphetauit. Q đ si auertimini a me dicit dñs,& non custodieritis ueritatem meam reiiciam israel a terra,quam dedi illis,& domum hanc, quam ædificaui illis in noĩe meo: proiiciã illam oĩbus,& erit israel in perditionem,& in obprobrium populo,& domus hęc erit deserta,& oĩs qui transibit per illam,admirabitur & dicet. Propter quam rem fecit dñs terræ huic & domui huic hæc mala? Et dicent. Quia reliquerunt dominum Deum suum, & persecuti sunt regem suum dilectissimum Deum: & cruciauerunt illũ in humilitate magna,propter hoc importauit Deus illis mala hæc.

¶ De miraculis quæ in passione dñi contigerunt, de sepultura & resurrectione, & a quibus testimoniis prophetarum fides roboretur istorum. Cap. XIX.

Vid ãplius de facinoribus iudæoꝝ dici pôt, q̃ excæcatos tũ fuisse atq; insanabili furore correptos, qui hæc cottidie legẽtes nec intel lexerũt neq; quin facerẽt cauere uoluerunt. Suspẽsus igit̃ atq; affi xus exclamauit ad dñm uoce magna, & ultro spũm posuit. Eadem hora terræmotus factus est. Et uelũ tẽpli, qđ separabat duo taber nacula, scissum est in duas partes; & sol repẽte subductus ẽ, & ab hora sexta usq; ad nonam tenebræ factæ sunt. Q ua de re Amos ꝓphet a testat̃. Et erit in die illo dicit dñs: occidet sol meridie, & tenebrabit̃ dies lucis: & cõuertã dies festos uros in luctum, & cantica ura in lamentationem. Item Hieremias, Exterrita est quæ pa rit & teduit animã, & subiuit sol ei cũ adhuc medius dies esset: confusa est & ma ledicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum, & Si bylla ait. ναοῦ δὲ χισθήσεται πέτασμα καὶ ἤματι μέσω, νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις. Idest tẽpli uero scindet̃ uelũ, & medio die nox erit tenebrosa nimis tri bus horis. Cum hæc facta essent, ne ꝓdigiis quidẽ cœlestibus facinus suum intel ligere querunt. Sed qm̃ ꝓdixerat se tertio die ab inferis resurrectuꝝ, metuẽtes ne à discipulis surrepto & amato corpe: uniuersi resurrexisse eum crederent, & fieret multo maiori i plæbe cõfusio: detraxerũt eũ cruci, & cõclusum ĩ monumẽto firmi ter militari custodia circũdederũt. Veꝝ tertio die ante lucẽ terræmotu facto repẽ te patefactũ est sepulchꝝ, & custodibus quos attonitos obstupefecerat, pauor ni hil uidẽtibus ĩteger e sepulchro, ac uiuus egressus ĩ Galilæã ꝓfectus ẽ, ut discipu los suos q̃reret. ĩ sepulchro uero nihil repertũ ẽ nisi exuuiæ, qbus ĩ uolutũ corpus ĩcluserãt. Illũ aũt apud inferos nõ remãsuꝝ, sed die tertio resurrectuꝝ ꝓphetæ ce cinerãt. Dauid in psal. xl. Non derelinques aĩam meã apud inferos, nec dabis scm̃ tuũ uidere iteritũ. Itẽ in tertio. Ego dormiui & somnũ cœpi: & resurrexi: qm̃ dñs auxiliatus est mihi. Oseæ quoq; primus. xii. ꝓphataꝝ de resurrectione eius testi ficatus est. Hic filius meus sapiẽs: ꝑ quod nũc nõ resistet ĩ tribulatiõe filioꝝ suo rũ & de manu inferoꝝ eruã eũ. Vbi est iudiciũ tuũ mors: aut ubi ẽ aculeus tuus? Itẽ alio loco. Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo. Sibylla impositurũ esse morti terminum dixit post triduanum somnũ. καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας καὶ τότ' ἀπὸ φθιμένων ἀναδύξας εἰς φῶς ἥξει πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας. idest mortis fatũ finiet trium dieꝝ somno suscepto: & tũc a mor tuis ingressus in lucem ueniet, primus resurrectionis uocatis ĩnitiũ ostendens ui tã enim nobis acquisiuit morte supata. Nulla igitur spes alia consequẽdæ in mor talitatis hoĩ dat̃, nisi crediderit in eum & illã crucẽ portãdã patiẽdãq; susceperit.

Christi resurrectio.

¶ Q uod ꝓfecto in Galileã dño post resurrectionem discipulis scripturarum re serauit arcana. Et quare lex uetus dicat̃ testamẽtũ, nec potuerit intelligi ante mor tem domini. Et quod nouum testmẽtum ueteris adimpletio est quibus hoc ante prædictum sit testimoniis. Cap. XX.

Rofectus ergo ĩ Galilæã noluit. n. se iudæis oñdere ne adduceret eos in pœnitẽtiã atq; impios seruaret. Discipulis iteꝝ cõgregatis scripturæ sãctæ lr̃as. i. ꝓphetaꝝ arcana patefecit, q̃ anteq̃ paterẽ tur ꝑspici nullo mõ poterãt, qa ipm passionẽq; eius annũciabãt.

Iccirco

Iccirco Moses & idē ipsi ꝓphetæ legē, q̄ iudæis data erat testamētū uocāt: qa nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamētū pōt, nec sciri qd in eo scriptū sit, qa clausum & obsignatū est. Itaqꝫ nisi Christus mortē suscepisset, apiri testm̄ .i. reuelari & itelligi mysteriū Dei nō potuisset. Veꝝ scriptura oīs in duo testamēta diuisa est. Illud qd aduentū dn̄i passionēqꝫ antecessit .i. lex & ꝓphetæ uetus dicitur. Ea uero q̄ post resurrectionē eius supra scripta sunt, nouum testm̄ nominatᷣ. iudæi ueteri utuntᷣ: nos nouo: sed tn̄ diuisa nō sunt: qa nouū ueteris adimpletio ē: & in utroqꝫ idē testator ē Christus, q pro nobis mortē suscepit: nos hæredes æterni regni fecit, abdicato & exhæredato populo iudęoꝝ: sicut Hierimias ꝓpheta testatᷣ: cū loquitᷣ talia. Ecce dies uenient dicit Dn̄s, & cōsumabo domui israel, & domui iuda testm̄ nouum. nō secundum testamētū qd disposui patrib⁹ eoꝝ in die, qua apphēdi manū eoꝝ, ut illos educerē e terra Ægypti, qa ipsi nō pseuerauerūt in testamēto meo: & ego neglexi eos, dicit Dn̄s. Itē alio loco similiter ait. Dereliq domū meā, dimisit hæreditatē meā in manu inimicoꝝ eius. Facta est mihi hæreditas mea, sicut leo i sylua: Dedit sup me uocē suā. iō odi eam cū sit hęreditas eius cœleste regnū: nō utiqꝫ ipsam hæreditatē se odisse dicit: sed hæredes, q aduersus eū ingrati & impii extiterunt. Facta ē inqt hæreditas mea mihi, sicut leo .i. pda & deuoratio: factus sū hæredibus meis, q me imolauerūt sicut pecus: dedit sup me uocē suā .i. sniam aduersus me mortis crucisqꝫ dixerūt. Nā qꝫ supius ait cōsumaturum se domui iuda testm̄ nouum: ostēdit uetus illud testamētum, quod p Moysen est datū nō fuisse perfectū, id qd per Christū dari haberet, consumatum fore. Domus aūt iuda & israel nō utiqꝫ iudeos significat: quos abdicauit sed nos, q ab eo conuocati ex gentibus in illoꝝ locum adoptionēqꝫ successimus: & appellamur filii iudeoꝝ, quod declarat Sibylla cū dicit: ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανίων. idest iudæoꝝ beatum diuinum genus cœlestium. Quod autem futurum esset id genus Esaias docet: apud quē pr̄ summus ad filium loquitᷣ dicens. Ego dn̄s Deus uocaui te ad iustitiā: & tenebo manū tuā & confirmabo te & dedi te in testamētū generis mei in lucē gētium, aperire oculos cæcorum: ꝓducere uinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanq̄ cæci, & tanq̄ carcere stultitiæ inclusi sederemus in tenebris: ignorantes Deum, & ueritatem: illuminati ab eo sumus, qui nos testamento suo adoptauit & liberatos uinculis malis atqꝫ in lucem sapientiæ productos in hæreditatem regni cœlestis asciuit.

Testamentum qr̄ iudæorum leges.

De ascensione domini, diuisione discipuloꝝ ad nascentis ecclesiæ fundamētū iaciendum & roborandum, & miraculis eoꝝ: & qūo Petrus & Paulus Romā uenientes ꝓphetauerunt regem in breui uēturum, qui Hierosolymam destrueret, & iudæos deleret, eodem modo quo postea contigit. Cap. XXI.

Ordinato uero discipulis suis euāgelio ac nois sui pdicatiōe: circūfudit se repēte nubes eūqꝫ cœlū sustulit qdragesimo post passionem die sicut Daniel fore ondẽrat dicēs. Et ecce i nubib⁹ cœli filius hois ueniēs usqꝫ ad uetustū dieꝝ peruēit. Discipuli uero p ꝓuincias dispsi fūdamēta ecclesiæ: ubiqꝫ posuerūt faciētes & ipsi in noie magistri Dei magna & pene icredibilia miracula: qa descēdēs istruxerat eos uirtute ac po

testate, qua posset nouæ anunciationis ratio fundari & confirmari: sed & futurã apuit illis oĩa q̃ Petrus & Paulus romæ p̄dicauerunt, & ea p̄dicatio in memoriam scripta p̄mansit q̃ cũ multa alia mira: tũ ẽt hoc futurũ esse dixerũt: ut post breue tp̄s imitteret deus regem. qui expugnaret iudeos: & ciuitates eorum solo adeq̃ret. Ipsos autem fame sitiq; cõfectos obsideret. Tum fore ut corporibus suorum uescerent & consumerent se inuicem. Postremo ut capti uenirent in manus hostiũ & in cõspectu suo acerbissime coniuges suas uexari cernerent; uiolari ac p̄stitui uirgines: diripi pueros: allidi puulos: omnia deniq; igni ferroq; uastari: captiuos in p̄petuum terris suis exterminari: eo q; exultauerũt super amantissimum & probatissimum Dei filium. Itaq; post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, iudeorũ gentem & nomẽ Vespasianus extinxit, fecitq; oĩa q̃ illi futura prædixerãt

Hierosolimorũ euersio p̄dicta.

¶ Quod argumentis reuincẽdi sunt, qui diuinis detrahũt sacramẽtis & quibus argumẽtis utãt ĩfideles: ut dñicę incarnatiõis fidẽ euacuẽt. Cap. XXI.

Onfirmata sunt (ut opinor) quæ falsa & incredibilia putant ab his quos uera cœlestiũ lr̃arum doctrĩa nõ imbuit, sed tñ ut refellant a nobis ẽt illi, q nimiũ nõ sine malo suo sapiũt, rebusq; diuinis fidem detrahunt, argumẽtisq; illorũ coarguamus errorem, ut tandem aliqñ uideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et q̃q̃ apud bonos iudices satis habeant firmitatis, uel testimõia sine argumentis, uel argumenta sine testimoniis, nos tñ nõ contenti alterutro sumus, cum suppeditet nobis utrũq;, ne cui puerse ingenioso aut nõ intelligẽdi, aut cõtra disserendi locũ relinquamus. Negant fieri potuisse ut naturę ĩmortali quicq̃ decederet, Negãt dẽiq; Deo dignũ, ut hõ fieri uellet: seq; infirmitate carnis oneraret, ut passionibus, ut dolori, ut morti seipse subiceret, q̃si non facile illi esset ut citra corpis imbecillitatẽ se hoĩbus oñderet, eosq; iustitiam doceret, siquidẽ id uolebat maiori auctoritate (ut aiunt) p̄fessi Dei. Tũc.n. cũctos fuisse p̄ceptis cœlestibus pituros, si ad ea uirtus ac p̄tãs Dei p̄cipientis accederet. Cur igit̃ aiunt ad docẽdos hoĩes non ut Deus uenit? Cur se tã humilem imbecillẽq; constituit ut ab hoĩbus & cõtẽni & pœna affici posset? cur uim ab imbecillibus & mortalibus passus est? cur non manus hominum aut uirtute repulit? aut diuinitate uitauit? Cur nõ maiestatem suã sub ipsa saltem morte patefecit? sed ut inualidus in iudiciũ ductus est: ut nocens dãnatus, ut mortalis occisus? Refutabo hæc diligenter, nec quẽq̃ patiar errare. Illa.n. magna & mirabili rõne sunt facta, quæ quicunq; p̄ceperit nõ tñ mirari desinet Deũ ab hominibus esse cruciatum, uerum etiam facile peruidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa quæ arguit: facta non essent.

¶ Q. d' p̄ceptoris morũ uacillat auctoritas: si nõ facit ip̄e qd' docet sicut in p̄his patet, q cõtra sua p̄cepta uiuebãt, sed xp̄s prio fecit postea docuit. Cap. XXII.

Vicunq; præcepta dat hoĩbus ad uitam, moresq; fingit aliorum q̃ro debeat nec ipse facere quę pręcipit an non? Si non fecerit solutã præcepta sunt. Si.n. bona sunt quæ precipiunt, si uitã hoĩum in optimo statu collocant, non se debet ipse præceptor a numeo cœtuq; hoĩum segregare, inter quos hitat ipse, & ipsi eodẽ mõ uiuẽdũ esse quo docet esse uiuendum: ne si

Pręceptoris ẽ ea facere quæ p̄cipit.

dum, ne aliter uixerit, ipse præceptis suis fidem detrahat: leuioremq; doctrinam suã faciat: si re ipsa resoluat, quod uerbis nitat astruere. Vnus quisq; enim cũ au dit præcipientem, non uult sibi imponi necessitatem parendi, tanq̃ sibi ius liber tatis adimat, itaq; respondebit doctori hoc modo. Nõ possum facere quæ iubes: qm̃ sunt ipossibilia. Vetas me irasci, uetas cupere, uetas libidine cõmoueri, uetas dolorem aut mortẽ timere: sed hoc adeo contra naturã est, ut his affectibus aĩalia uniuersa subiecta sint: uel si adeo putas ĩpugnari posse naturę, & tu ipse quę pci pis fac ut sciã fieri posse. Cum aũt ipse non facias, quæ insolentia est: ut hoĩ libero imponere uelis leges quibus ipse non pareas? Prius disce qui doces: & anteq̃ mo res alioꝶ corrigas, tuos corrige. Q uis neget iustam esse hanc respõsionem, quin etiam si in contemptum ueniet huiusmodi doctor, & eludet uicissim: quia uide bit & ipse deludere. Q uid ergo faciet & ille præceptor: si hæc ei fuerit opposita: quõ adimet excusationem contumacibus: nisi ut præsentibs factis, doceat possi bilia se docere? Vnde eueñit ut pħorum præceptis nullus obtẽperet. Hoĩes enim malũt exempla q̃ uerba: quia loqui facile est, præstare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent q̃ multi loquũtur bene. Sed qui præcipiunt nec faciunt abest ab eis fides. Et si homines fuerint contemnuntur ut leues: si Deus opponet ei fragilitatis humanæ excusatio. Superest ut factis uerba firmẽtur. quod & phi losophi facere nequeunt, itaq; cum ipsi præceptores uincantur affectibus, quos uinci prædicant oportere: neminem possunt ad uirtutem, quã falso prædicãt eru dire, ob eamq; causam putãt nemimem adhuc perfectum esse sapientem idest in quo summæ doctrinæ ac scientiæ, summa uirtus & perfecta iustitia consenserit, quod quidem uerum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit, nisi Christus qui & uerbo sapientiam tradidit & doctrinã præsenti uirtute firmauit.

Exempla magis mouent q̃ uerba.

¶ Q uod cœlestem doctorem perfectum esse oporteat, & quare perfectus esse non possit sine corporis assumptione mortalis. Cap. XXIIII.

Age nunc cõsideremus, an doctor e cœlo missus, possit non eẽ perfe ctus. Nondum de hoc loquor quẽ uenisse a Deo negãt. Fingamus e cœlo aliquẽ eẽ mittẽdum: qui uitam hoĩum rudimẽtis uirtutis in stitutat & ad iustitiã formet. Nemini dubiũ põt eẽ, quin is doctor q cœlitus mittit, tam sciẽtia sit reꝶ oĩum q̃ uirtute perfectus, ne nihil inter cœlestẽ terrenũq; differat. Nã in hoĩe interna & ꝓpria doctrina eẽ nullo pa cto põt. Nec. n. mens terrenis uisceribus inclusa & tabe corporis impedita: aut cõ prehẽdere p se põt, aut cape ueritatẽ nisi aliunde doceat. Et si maxime possit sum mam tñ uirtutem capere nequeat: & omnibus uitiis resistere quorum materia in uisceribus continet. Eo fit ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At uero cœlestis: cui sciẽtiam diuinitas: uirtutẽ immortalitas tribuit: in docendo quoq; si cut in cæteris perfectus & consumatus sit necesse ẽ. At id omnino fieri nõ potest nisi mortale corpus assumat, cur autem fieri nõ possit ratio clara est. Nã si ad ho mines ueniat ut deus: ut omittã quod mortales oculi claritatẽ maiestastis eius cõ spicere ac sustinere non pñt. Ipse certe Deus uirtutẽ docere nõ poterit: quia exps corpis nõ faciet quæ docebit, ac per hoc doctrina eius pfecta nõ erit, alioqui si uir

Doctrina interna ac ꝓpria i ho mine esse nõ potest.

tus summa est dolorem patienter ꝓ iustitia officioq; pferret: si uirtus est mortem ipsam & intẽptatam nõ metuere, & illatã fortiter sustinere: debet ergo doctor ille pfectus, & docere ista pcipiẽdo: & cõfirmare faciẽdo. quia qui dat pcepta uiuẽdi amputare debet oĩum excusationũ uias: ut iponat hoibus parendi necessitatẽ: nõ aliqua ui, sed pudore, & tñ libertatẽ reliquat, ut & pmiũ sit cõstitutũ parẽtib9 qa poterãt nõ parere, si uellẽt. Q uo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut q docet faciat q̃ docet, & sit q̃si pūius & manũ porrigat secuturo? queadmodũ põt facere q̃ docet, si nõ sit ei similis: quẽ docet? nã si nulli subiectus sit passioni. põt ei docẽti hõ sic rñdere. Volo equidẽ nõ peccare, sed uincor, idutus sum. n. carne fragili & imbecilla, hæc est quæ irascit̃: quæ concupiscit̃, quæ dolet quæ mori timet, Itaq; ducor iuitus & pecco nõ quia uolo, sed qa cogor. Sẽtio me ẽt ipse peccare, sed necessitas fragilitatis ipellit, cui repugnare nõ possum. Q uid ad hæc rñdebit pceptor ille iustitiæ, qũo refutabit: ac redarguet hoiem, q̃ dilictis suis excusationẽ carnis ostẽdet, nisi & ipse carne fuerit idutus, ut ostẽdat ẽt carnẽ posse cape uirtutẽ? Cõtũatia. n. redargui nõ põt nisi exẽplo. Nã hẽre nõ põt q̃ doceas firmitatem, nisi ea prior feceris: qa natura hoium ꝓcliuis in uitia: uideri uult, nõ mõ cũ uenia; sed ẽt cũ rõne peccare. Oportet & magr̃m doctorẽq; uirtutis: hoi simillimũ fieri: ut uincẽdo peccatũ doceat hoiem: uici ab eo posse peccatũ. Si uero sit imortalis, exẽplũ ꝓponere hoi nullo mõ põt. Existet. n. cõstãs aliqs ac dicet. Tu qdem non peccas: quia liber es ab hoc corpe, nõ cõcupiscis: qa imortali nihil est necessariũ. Mihi uero multis rebus opus ẽ: ut tuear hãc uitã. Mortẽ nõ times qa in te ualere nõ põt Dolorẽ cõtẽnis qa nullã uim pati potes. At ego mortalis utrũq; timeo: qa cruciatus mihi grauissimos inferũt, quos tolerare ifirmitas carnis nõ põt. Doctor itaq; uirtutis ẽt hanc excusationẽ debuit hoibus auferre: neqs q; peccat necessitati potius ascribat: q̃ culpæ suæ. Ergo ut perfectus eẽ possit nihil ei debet opponi ab eo qui docẽdus est, ut si forte dixerit impossibilia pcipis respõdeat: ecce ipse facio ego carne indutus sum, cuius est peccare ꝓpriũ: at ego eãdẽ carnẽ gero, & tñ peccatum in me non dñat̃. Mihi opes contemnere difficile est: quia uiui aliter nõ põt in hoc corpore. Ecce mihi corpus est & tñ pugno contra oẽm uoluptatẽ. Nõ possum ꝓ iustitia nec dolorem ferre nec mortẽ, qa fragilis sum. Ecce & i me dolor ac mors hẽt ptãtem: & ea ipsa q̃ times: uinco ut uictorem te faciã doloris ac mortis. Prior uado p ea q̃ sustineri nõ posse prætendis: si pcipientem sequi non potes sequere antecedentem. Sublata est hoc modo oĩs excusatio: & fateri hoiem necesse est: sua culpa iniustũ esse, q̃ doctorem uirtutis & eundẽ ducẽ nõ sequat̃. Vides ergo q̃to pfectior sit mortalis doctor: qa dux eẽ mortalis põt, q̃ immortalis? quia patientiã docere non põt: qa subiectus passionibus non est. Nec hoc tñ eo pertinet: ut hoiem deo pferã: sed ut oñdã neq; hoiem pfecta doctrina esse posse: nisi sit idẽ Deus: ut authoritate cœlesti necessitatẽ parẽdi hoibus iponat: neq; Deũ nisi mortali corpe induat̃: ut pcepta sua factis adimplẽdo: cæteros parẽdi necessitate cõstringat. Liqdo ergo apparet eũ q uitæ dux: & iustitiæ sit magister: corporalẽ esse oportere: nec aliter fieri posse: ut sit illius plẽa & pfecta doctrina nisi habeat radicẽ & fundamentũ, stabilisq; apud hoies ac fixa permaneat. Ipsum aũt subire

Peccati excusatio.

Contumacia redargui nõ potest nisi exemplo.

carnis a corporis imbecillitatem: uirtutemq; in se recipere doctoris ut eam simul & uerbis doceat & factis. Item subiectum esse morti & passionibus cunctis, quoniam & passione toleranda & in morte subeunda uirtutis officia uersantur: quæ omnia (ut dixi) consumatus doctor perferre debet: ut doceat posse perferri.

¶ Q d xps licet mortalitatē nřam sűpserit: nō tñ natus est ut alii hoies: sed ex carne uirginis: & q̃re cũ eēt imunis a culpa: sponte subierit pœnā Cap XXV.

Discant igit̃ hoies & intelligāt, q̃re Deus summus cũ legatũ ac nunciũ suũ mitteret ad erudiendam p̃ceptis iustitiæ suæ immoralitatē mortali uoluerit eũ carne indui, & cruce affligi & morte mulctari. Nam cũ iustit ia nulla eēt in terra doctorē misit quasi uiuā legē: ut nomē ac templũ nouum conderet. ut uerũ ac pium cultũ poēm terram uerbis & exemplo seminaret. Sed tñ ut certum esset, a deo missum non ita illum nasci oportuit: sicut homo nascitur ex mortali utroq; concretus: sed ut apparetet illum etiam in homine esse cœlestē, creatus est sine opera genitoris. Habebat. n. specialem patrē Deum, & sicut pater spiritus eius Deus sine matre, ita mater corporis eius uirgo sine p̃re fuit. Igit̃ Deus & homo inter Deũ atq; hoiem medius constitutus. Vnde illũ græci μεσίτην uocāt ut hoiem pducere ad Deũ posset. i. ad immortalitatē, quia si Deus tm̃ fuisset (ut supius dictum ē) exēpla uirtutis hoi p̃bere non posset, si hō tm̃ non posset hoies ad iustitiā cogere, nisi authoritas ac uirtus hoie maior accederet, Etenim cum constet homo ex carne & spiritu, & oporteat spũm iustitiæ opibus emereri ut fiat æternus. Caro quia terrena est, ideoq; mortalis copulatum sibi spũm trahit secum, & ab immortalitate ducit ad mortem, Ergo spũs carnis expers, dux eē hoi ad immortalitatē nullo pacto poterit, qm̃ caro impedit spũm quominus Deum sequatur. Est. n. fragilis & subiectā peccato. Peccatum autē pabulum mortis est. Itaq; iccirco mediator aduenit. i. Deus in carne, ut caro eũ sequi posset, & eriperet morti hominē, cuius est dānatio in carnem. Ideo carne se induit, ut desideriis carnis edomitis doceret, non necessitatis esse peccare, sed p̃positi ac uolũtatis. Vna. n. nobis & magna & p̃cipua cũ carne luctatio est: cuius infinitæ cupiditates p̃munt aīam. nec dominiũ retinere patiunt̃, sed eam uoluptatibus & illecebris suauibus mancipatā morte afficiunt sempiterna. Q uibus ut repugnare possemus, Deus nobis uiam supandæ carnis & aperuit & oñdit. Q uæ uirtus perfecta & omnibus uinculis absoluta, coronam uincentibus & mercedem expetendæ nobis immortalitatis impartit.

¶ De mysterio domesticæ crucis & uirtute & significatione coꝝ, quæ xps gessit aut ptulit. Et quõ p̃figuratus sit Imolatione agni legalis. Cap. XXVI.

Dixi de humanitate: & fragilitate: & passiõe: cur hæc Deus subire maluerit nunc ipsius crucis rō reddenda est, & uis enarranda, quod summus pater a principio disposuerit, & quemadmodum cuncta, quæ gesta sunt, ordinauerit non tantum diuinatio prophetarũ, quæ in Christum uera præcessit, sed ēt ratio ipsius passionis docet. Q uæcunq; enim passus est non fuerunt inania, sed habuerunt figuram & significatiõem magnā: sicut ēt diuina illa opa quæ fecit, quorum uis & potestas ualebat, quidem in præsens, sed

declarabat aliud in futurum. Apuit cæcorum oculos uirtus cœlestis, & lucē non uidētibus reddidit. Et hoc facto significauit fore ut conuersus ad gentes, quæ Deum nesciebant, insipientium pectora illuminaret luce sapientiæ, & ad ueritatem contēplandam oculos cordis apiret. Vere.n. cæci sunt, qui cœlestia nō uidētes, & tenebris ignorantiæ circūfusi, terrena & fragilia uenerantur. Patefecit aures surdorū. Non utiq; hactenus uis illa cœlestis opata est, sed declarabat breui fore, ut q erāt ueritatis exptes, & audirent & intelligerēt diuinas Dei uoces. Vere enim surdos dixeris, qui cœlestia & uera & facienda nō audiunt. Mutorum linguas ineloquium soluit, admirabilis etiam cum fieret potentia, sed inerat huic uirtuti alia significatio, quæ ostenderet mox futurum ut rerum cœlestium nup ignari percepta sapiētiæ disciplina de Deo & ueritate dissererent. Nam q rationē diuinitatis ignorat, is uere elinguis & mutus ē, licet sit oīum disertissimus. Lingua.n. cū uera loqui cœpit .i. uirtutem maiestatēq; Dei singularis interptari, tum dæmū officio naturæ suæ fungitur. Quadiu aūt falsa loquitur, in suo usu nō est, & ideo infans sit necesse est, q diuina ploqui nō pōt. Pedes quoq; claudorum ad officiū gradiēdi reformauit. Laudabilis diuini opis, fortitudo, sed figura id cōtinebat, qd' cohibitis erroribus uitæ sæcularis ac deuiæ iter ueritatis aperiret, per quod graderētur hoīes ad Dei gratiā consequēdā. Is.n. uere claudus existimandus est: q caligine ac tenebris insipiētiæ implicatus, & quo tēdat ignarus, offensibilibus & caducis gressibus p uiā mortis incedat. Itē labes & maculas inquatorum corporum repurgauit. Non exigua imortalis potētiæ opa, uerum id portēdebat hæc uis, q peccatorum labibus ac uitiorum maculis inquinatos: doctrina eius purificatura eēt eruditiōe iustitiæ, leprosi, atq; elephātici debent hēri, quos uel infinitæ cupiditates ad scelera, uel isatiabiles uoluptates ad flagitia cōpellunt, & dedecorum maculis inustos labe afficiunt sempiterna. Iacentia mortuorum corpora erexit, eosq; nominibus propriis inclamatos a morte reuocauit. Quid cōgruentius Deo? Quid miraculo dignius omniū sæculorum? q decursā uitam regnasse, cōpletisq; hoīum temporibus tēpora adiecisse perpetua, arcana mortis reuelasse? Sed hæc inenarrabilis potestas imago uirtutis maioris fuit, q demonstrabat tantā uim habiturāesse doctrinā suam, ut gētes in orbe toto: quæ alienæ adeo subiectæ morti fuerunt: cognitiōe ueri luminis, animatæ ad imortalitatis pmia peruenirent. Eos.n. recte mortuos existimaueris, q datorē uitæ Deum nesciētes, atq; animas suas a cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur cum faciebat in psens imagines erāt futurorum, quæ illæsis affectisq; corporibus adhibebat ea spiritaliū figurā gerebāt: ut in præsenti uirtutis nobis terrenæ opera monstraret, & in futurum potestam suæ cœlestis maiestatis ostenderet. Ergo sicut opera eius significantiā quoq; maioris potestatis habuerunt. ita passio non simplex nec superuacua, nec fortuita præcessit. Sed ut illa quæ fecit, magnam uirtutem ac potestatem doctrinæ eius significabant, sic ea q passus est, odio futurā esse sapiētiā nunciabāt. Aceti.n. potus ac fellis cibus acerbitates & amaritudines: in hac uita sectatoribus ueritatis pollicebaē. Et q q ipsa p se acerba & amara, specimē nobis futurorum tormētorum dabat, q morātib9 nobis in hoc sæculo, uirtus ipa pponit, tñ huiusmodi cib9 & potus in os doctoris nři uēiēs pressuram

Christi miracula quā figurā gerebant.

Christi passio qd i futurū portendebat.

presuram nobis laborum ac miseriarum præbebat exemplum. Quæ oĩa tolerari ac ppeti ne cesse est eos: q ueritatẽ sequunt: qm̃ ueritas ẽ acerba & inuisa oĩbus, q ueritatis expertes, uitã suã mortiferis uoluptatibus dederũt. Nã corona spinea capiti eius imposita id declarat fore, ut diuinã sibi plæbẽ de nocẽtibus cõgregaret. Corona. n. dr̃ circunstãs in orbe populus. Nos autem, q ante cognitionẽ Dei fuimus spinæ. i. iniusti mali & nocẽtes eramus, ignotãtes qd esset bonũ & a iustitię notione atq; operibus alieni oĩa scelere ac libidine polluebamus, plecti uero ex dumis ac sentibus sanctũ Dei caput cingimus, quia cõuocati ab ipso & circũfusi undiq; ad eum magistro & doctori assistimus, regẽq; illum mundi & oĩum uiuẽtium dñm coronamus. Quod uero ad crucem spectat, magna ĩ ea uis ac ratio est, quam nunc conabor oñdere. Deus namq; (sicut superius exposui) cum statuisset hoĩem liberare: magistrũ uirtutis legauit in terrã. qui & præceptis salutarib9 formaret hoĩes ad innocentiã: & opibus factisq; p̃sentib9 iustitiæ uiã pãderet, q gradiens hõ & doctorẽ suũ sequens, ad uitam æternã perueniret. Is igit corporatus est & ueste carnis indutus, ut homini ad quẽ docẽdũ uenerat uirtutis, & exempla & incitamenta p̃beret. Sed cũ in oĩbus uitę officiis iustitię specimẽ præbuisset, ut doloris quoq; patientiã mortisq; contemptũ, qbus perfecta et cõsumata sit uirtus traderet hoĩ, uenit in manus impiæ nationis: cum & uitare potuisset, scientia futuri quã gerebat: & repellere eadẽ uirtute q mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus ac uerbera & spinas. Postremo ẽt mortẽ suscipere non recusauit, ut homo illo duce subactã & cathenatam mortem, cũ suis errorib9 triumpharet. Cur aũt summus pater id potissimum genus mortis eligeret: quo affici eum fineret, hæc ratio est. Dicat. n. fortasse aliquis, cur si Deus fuit & mori uoluit, nõ saltem aliquo honesto mortis gñe affectus est? Cur potissimũ cruce? Cur infami genere supplicii? Quod ẽt homini libero q̃uis nocenti uideat indignum? Primum q; is qui humilis aduenerat: ut humilib9 & infirmis opẽ ferret. & in oĩbus spẽ salutis ostẽderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles & infirmi solent, nequis eẽt oĩno, q eũ nõ posset imitari. Deinde ut integrũ corpus eius seruaret: quẽ die tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiq̃ ignorandũ est, quod ipse ante de sua passione prædicans, ẽt id notũ fecerit habere se potestatẽ, cũ uellet deponendi spiritũ & resumẽdi. Suffixus itaq; cum spiritũ spõte deposuisset, necessarium carnifices nõ putauerũt ossa eius suffringere (sicut mos eoꝝ ferebat) sed tantummodo latus eius perforauerũt. Sic integrũ corpus patibulo detractum ẽ: & sepulchro diligenter inclusum. Quæ omnia iccirco facta sunt, ne læsum atq; diminutũ corpus ad resurgendũ inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit, q; illa exaltari eum fuit necesse, & omnibus gentibus passionem Dei notescere. Nam qm̃ is q patibulo suspenditur, & cõspicuus est oĩbus: & cęteris altior: crux potius electa est: quę significaret illũ tam cõspicuũ: tanq; sublimẽ futuꝝ: ut ad eũ cognoscendũ pariter & colendum cunctæ nationes ex omni orbe cõcurrerent. Deniq; nulla gens tã inhumana est nulla regio tã remota: cui aut passio eius aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extẽdit ergo ĩ passiõe manus suas: orbẽq; dimensus est: ut iam tunc ostenderet ab ortu solis usq; ad occasum magnũ

Corona quid.

Cruci christi rõ.

populum ex omnibus linguis & tribubus congregatũ sub alas suas esse uenturũ, & signum illud maximum atq; sublime, frontibus suis suscepturum. Cuius rei figuram iudæi ẽt nunc exhibent: cum limina sua de cruore agni notẽt. Deus enim percussurus Ægyptios, ut ab ea plaga immunes faceret hebræos. pcepera t his: ut agnum candidum sine macula immolarẽt, ac signum liminibus suis de sanguine eius imponerent. Itaq; cum Ægyptiorum primogenita una nocte interissent. Hæbræi soli signo sanguinis tuti fuerunt: non quia cruor pecudis tantã in se uim haberet, ut hoibus saluti esset, sed imago fuit rerum futurũ. Nam agnus cãdidus sine macula Christus fuit, idest innocens & iustus & sanctus, qui ab iisdem iudæis immolatus saluti est omnibus, qui signis sanguinis. i. crucis qua sanguinem fudit sua in fronte conscripserunt. Frons. n. summum limẽ est hois, & limen sanguine delibutum crucis significatio est. Deniq; immolatio pecudis ab his ipsis q faciunt pascha noiatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν quia passionis est figura, quã Deus præscius futurorum tradidit per moysen populo suo celebrandam. Sed tamẽ figura ualuit in præsenti ad depellendum periculum, ut appareat quantum ueritas ipsa ualitura sit ad plæbem Dei protegendã in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autem uel in qua plaga tuti homines sint futuri: qui signum hoc ueri & diuini sanguinis in summo corporis sui notauerũt: ut in nouissimo libro docebo.

¶ De potentia signi crucis, quantæ efficatiæ sit inuocatio nominis crucifixi, & quantum a dæmoniis timeatur signum crucis. Cap. XXVII.

Nunc satis est de huius signi potẽtia, q̃tũ ualeat exponere q̃to terrori sit dæmonibus hoc signum, sciet qui uiderit quatẽus adiurati per Christum de corpibus quæ obsederint fugiãt. Nã sicut ipse cũ inter hoies ageret uniuersos dæmonas uerbo fugabat, hominũq; mentes emotas & malis incursibus furiatas: in sensus pristinos reponebat: Ita nũc sectatores eius eosdẽ spiritus iquinatos de hoibus & noie magistri sui & signo passionis excludũt. Cuius rei nõ difficilis est pbatio. Nã cũ diis suis immolãt, si assistat aliquis signatã frontẽ gerẽs sacra nullo mõ litant. Nec responsa põt cõsultus reddere uates. Et hæc sæpe eã præcipua iustitiã psequẽdi malis regibus fuit. Cum enim quidam nostrorum sacrificantibus dominis assisterẽt: imposito frontibus signo, deos eorum fugauerunt, ne possent in uisceribus hostiarũ futura depingere. Quod cũ intelligerẽt aruspices, instigãtibus hisdẽ dæmonibus, q bus psecarãt cõquerẽtes profanos hoies sacris interesse, adegerũt principes suos in furorẽ, ut expugnarẽt Dei tẽplum, seq; uero sacrilegio cõtaminarẽt, quod grauissimis persequentium pœnis expiaret. Nec tñ ex hoc ipo cæci hoies intelligere possunt, aut hanc esse ueram religionem: cui aduincendum tanta uis inest, aut illã falsam quæ subsistere aut congredi non potest. Sed aiunt hoc deos nõ metu: uel odio facere: quasi quisq̃ possit odisse nisi eum, qui aut noceat, aut possit nocere. immo uero cõgruẽs maiestati fuit, ut eos quos oderant, præsentibus pœnis afficerẽt potius, q̃ fugerẽt. Sed qm̃ neq; accedere ad eos possunt: in qb9 cœlestẽ notã uiderint, nec his nocere quos signũ imortale munierit, tãq̃ iexpugnabilis murus: lacessunt eos p hoies & manibus persequunt alienis: quos pfecto si esse cõfitẽt uici-

Christianorum persecutiões ex qua causa.

mus

mus. Necesse est enim hanc esse uerã religionem, quæ & rõnem dæmonũ nouit, & astutiã intelligit, & uim retũdit, & eos spiritalibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. Si negãt testimoniis poetaꝝ ac phorum refellentur. Quod si & malo esse inficias nõ eunt, qd superest, nisi ut alios dicãt esse Deos alios dæmones? Exponãt igit nobis differentiã generis utriusq;, ut sciamus qd colendum, qd execrãdum sit. Habẽt ne inter se aliquod cõsortium, an uero inimici sint? Si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus? Aut quõ utriusq; generis honorẽ cultũq; miscebimus? Si autẽ sũt inimici, aut dæmões Deos nõ timẽt, aut Dii dæmones fugare non possunt. Ecce aliqs instinctu dæmõis percitus demẽtia effertur, insani, ducamus istũ in Iouis optimi maximi tẽplum, uel qa sanare hoies Iupiter nescit in æsculapii uel apollinis fanum iubeat utriuslibet sacerdos Dei sui noie, ut nocens ille spũs excedat ex hoie, nullo id pacto fieri põt. Quæ igit Deorum uis est, si subiectos sibi dæmones non hñt? At uero iidem dæmones adiurati p nomen ueri Dei ptinus fugiunt. Quæ rõ est ut Xpm timeãt, Iouẽ autem non timeãt, nisi qꝛ iidẽ sunt dæmões quos uulgus deos eẽ opinat? Deniq; si cõstituaẽ in medio, & his quẽ cõstat incursum dæmõis ppeti. Delphici Apollinis uates eodem mõ Dei nomẽ horrebit; & tã celeriter excedet de suo uate Apollo, q̃ ex hoie spũs ille dæmõicus & adiurato fugatoq; Deo suo uates in ppetuum cõticescet. Ergo iidẽ sunt dæmones, quos fatent execrãdos esse: iidẽ dii quibus supplicant. Si nobis credendũ esse nõ putãt, credãt Homero, q̃ summum illum iouem dæmonibus aggregauit, sed & aliis poetis ac phis, q eosdem mõ dæmonas: modo deos nuncupãt quoꝝ alterum uerum, alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus ubi adiurant: ibi se dæmonas cõfitentur, ubi coluntur, ibi se deos mentiunẽ ut errores hoibus imittãt, & auocẽt a ueri Dei notione: p quã solã põt mors æterna uitari. Iidẽ sunt qui deiiciendi hois causa uarios sibi cultus p diuersa regionũ condiderunt, mentitis tñ assumptisq; noibus ut fallerent. Nã qa diuinitatem p seipsos affectare nõ poterant: asciuerunt sibi noia potẽtium regum, sub quoꝝ titulis honores sibi deoꝝ uendicarẽt. Qui error discuti põt, & in lucẽ ueritatis ptrahi. Nã si quis studet altius inquirere, congreget eos, qbus peritia est ciere ab inferis aias Euocet Iouẽ, Neptunum, Vlcanum, Mercurium: Apollinẽ: patrẽq; oium Saturnum. Respondebũt ab inferis oẽs: & interrogati loquent: & de se & de Deo fatebuntur. Post hæc euocent Xpm non aderit: non apparebit: quia non amplius q̃ biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest? Ego uero non dubito qn ad ueritatem Trismegistus hãc aliqua rõne puenerit: qui de Deo patre omnia, & de filio locutus est multa: quæ diuinis continentur arcanis.

Dæmon idem qd Deus.

¶ De uera & singulari religionẽ: & unde dicatur religio, uel secundum Ciceronem uel alios. Cap. XXVIII.

Væ cum ita se habeãt (ut ostendimus) apparet nullam aliã spem uitæ hoi eẽ ppositã, nisi ut abiectis uãitatibus & errore miserabili Deũ cognoscat, & Deo seruiat, nisi huic tpali renunciet uitæ ac se rudimentis iustitiæ ad cultũ religiõis instituat. Hac. n. conditione gignimur, ut generati nos Deo iusta & debita obsequia pbeamus

Religio unde. hunc solum nouerimus, hunc sequamur. Hoc uinculo pietatis obstricti Deo & religati sumus: unde ipsa religio nomē accepit, non ut Cicero interpretatus est a relegendo: qui in libro de natura deorū secundo dicit ita. Non enim philosophi solū uerum ēt maiores nostri superstitionem a religione separauerūt. Nam qui totos Superstitiosi qui et unde. dies precabantur & immolabant, ut sui: sibi filii superstites essent, supstitiosi sunt appellati. Qui aūt oīa q̄ ad cultū deorū pertinerēt, retractarent, & tanq̄ relegerēt, hi dicti sunt religiosi ex relegendo: tanq̄ ex eligendo eligentes: & ex deligendo deligētes: & ex intelligēdo intelligētes. His enim oībus inest uis legendi eadē: quæ in religioso: ita factū est in superstitioso, ac religioso, alterum uitii nomen: alterū laudis. Hæc interpretatio q̄ inepta sit, ex re ipsa licet cognoscere. Nam si in iisdē diis colendis, & religio q; superstitio uersat̄ exigua, uel potius nulla distantia est. Quid enim mihi affert causæ: cur precari pro salute filiorum semel religiosi: & idem decies facere, superstitiosi esse hoīs arbitretur? Si enim semel facere optimum est, quantomagis sæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si una hostia placabilis placabiliores utiq; hostiæ plurimæ, quia multiplicata obsequia merentur potius q̄ offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur hi famuli, qui assidui ac frequentes ad obsequiū fuerint sed magis chari. Cur igit̄ sit in culpa & nomē repræhēsibile accipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut Deos satis honorat? laudet̄ aūt qui minus? Quod argumentū ēt e contrario ualet. Si enim totos dies precari & immolare criminis est; ergo & semel. Si superstites filios subinde optare uitiosum est, superstitiosus est igitur ille qui raro id optauerit. Aut cur uitii nomen si ex eo tractū, quo nihil honestius, nihil iustius optari potest. Nam q; ait religiosos a relegendo appellatos, qui ea retractenr diligenter, quæ ad cultum deorū pertineant, cur illi qui hoc sæpe in die faciunt, religiosorum nomen amittant, cū multo utiq; diligentius ex assiduitate ipsa relegant ea quibus dii coluntur? Quid ergo est? Nimirum religio ueri cultus, superstitio falsi. Et oīno quid colas interest, non quēadmodū colas: aut quid pceris: Sed quia religiosos deorū cultores se putant, cū sint superstitiosi, nec religionem possunt ac superstitione discernere, nec significantiā nominum exprimere. Diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse deductū, q; hoīem sibi Deus religarit & pietate cōstrinxerit, quia nos seruire ei ut dn̄o & obsequi ut patri necesse est. Eo melius ergo id nomē Lucretius in- Religio unde. terpretatus est, quia ait religionū nodis & exsoluere ergo superstitiosi aūt uocantur non qui filios suos superstites optant. Oēs.n. optamus: sed aut ii, qui superstitē memoriā defunctorū colunt, aut qui parentibus suis superstitibus colebāt imagines eorū domi tanq̄ deos penates. Nam qui nouos sibi ritus assumebāt, in deorū uicē mortuos honorarēt: quos ex hoībus in cœlū receptos putabāt: hos supstitiosos uocabant. Eos uero q publicos & antiquos deos colerent religiosos noīabant. Superstitio quæ & unde. Vnde Virgilius. Vana superstitio ueterūq; ignara deorū. Sed cū ueteres quoq; deos inueniamus eodem modo cōsecratos esse post obitū, superstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt. Nos aūt religiosi qui uni: & uero deo supplicamus.

¶ De unitate pr̄is & filii: ut liq̄at qūo uni⁹ dei pn̄t eē cultores: q duos colūt alterū prēm, alterū filiū, prēm imortalē: filiū mortalē, de quo supius dictū ē. Ca. XXIX.

fortasse

Ortasse quærat aliquis, quõ cum Deũ unum nos colere dicamus: duos tñ asseueremus, Deum prẽm & Deum filiũ. quæ asseueratio plærosq; in maximũ impegit errorẽ. Quibus cũ probabilia uideant͛ eẽ quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, q; & alterum mortalem Deum fatemur. De mortalitate iã diximus, nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deum patrem & Deum filium, non diuersum dicimus, nec utrunq; secernimus: qa nec pater sine filio esse põt: nec filius a prẽ secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari: nec filius põt sine prẽ generari. Cum igit͛ & pr̃ filiũ faciat & filius patrẽ, una utriq; mens: unus spiritus, una substantia est, sed ille quasi exuberans fons est. hic tanq̃ defluens ex eo riuus: ille tanq̃ sol, hic tanq̃ radius ex sole porrectus, qui qm̃ summo prĩ & fidelis & charus est non separat͛: sicut nec riuus a fonte, nec radius a sole: qa & aqua fontis in riuo est: & solis lumẽ in radio: æque neq; uox ab ore se iungi, nec uirtus aut manus a corpore diuelli põt. Cũ igitur a ꝓphetis idem manus Dei & uirtus & sermo dicat͛, utiq; nulla discretio est, qa & lingua sermonis ministra est & manus in q̃ est uirtus, indiuiduæ sunt corpis portiones. Propiore exemplo uti libet. Cũ quis hẽt filiũ quẽ unice diligit, qui tñ sit in domo & manu prĩs: licet ei nomen dñi ptãtemq; cõcedat ciuili tñ iure & domus una & unus dñs nominatur. Sic hic mundus una Dei domus & filius & pr̃ qui unanimes incolunt mundum, Deus unus quia & unus est tanq̃ duo & duo tanq̃ unus. Neq; id mirũ, cũ & filius sit in patre, qa pater diligit filiũ: & pater in filio, quia uoluntate prĩs fideliter paret: nec unq̃ faciat aut fecerit, nisi quod pr̃ aut uoluit aut iussit. Deniq; unum Deũ esse tã patrẽ q̃ filiũ. Esaias in illo exẽplo quod supius posuimus, oñdit cũ diceret. Adorabũt te & in te ꝓcabuntur, qm̃ in te Deus est: & nõ est alius Deus ꝑter te. Sed & alio loco similiter ait. Sic dicit dñs Deus rex Israel: & q eruit eum Deus æternus ego primus, & ego nouissimus, & ꝑter me nemo est Deus. Cũ duas ꝑsonas ꝓposuisset Dei regis. i. xp̃i, & Dei prĩs qui eũ post passionẽ ab inferis excitauit, sic oñdisse diximus Oseam ꝓphetã qui ait. Et de manu inferoꝝ eruam eum: tñ ad utrãq; ꝑsonam referẽs intulit, & præter me non est Deus cum posset dicere præter nos: sed fas non erat plurali numero: separationem tantæ necessitudinis fieri. Vnus est enim solus liber Deus summus carẽs origie, qa ipse est origo reꝝ, & in eo simul & filius & omnia cõtinent͛. Quapropter cũ mẽs & uolũtas alterius in altero sit, uel potius in utroq; una: merito unus Deus uterq; appellatur, quia quicquid est in patre ad filiũ transfluit, & qcquid in filio a patre descendit. Non potest igitur ille summus ac singularis Deus nisi per filium coli, qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit: ita nec patrem quidẽ colit. Qui autem filium suscipit, & nomẽ eius gerit: is uere cũ filio simul & patrem colit, quoniam legatus & nuncius & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi ianua est: hic lucis uia, hic dux salutis, hic ostium uitæ.

¶ De hæresibus, quas non modo prophetæ: sed etiam Christus & apostoli prædixerunt emersuras, esse uitandas. Et q; illa sola ecclesia catholica est & uera, in qua est confessio & medicina peccatorum per pœnitentiam & fidei sacramenta. Capitulum. XXX.

Ed qm̄ multę hæreses extiterūt: & instinctibus dæmonū: populus Dei scissus est, determinādā est nobis breuiter ueritas: ac in suo ꝓprio domicilio collocāda, ut siquis aquā uitæ cupit haurire: non ad dettitos lacus deferat: qui nō hn̄t uenā sed ubertimū Dei fontem nouerit, quo irrigatus penni luce potiat. Ante oīa scire nos conuenit, & ipsum & legatos eius prædixisse q̄ plurimæ sectæ & hæreses haberēt existere, quæ cōcordiā sancti corporis rumperent: ac nouissimæ summa prudētia caueremus, neq̄ in laqueos & fraudes illius aduersarii nostri, cum quo luctari Deus nos uoluit: incideremus, tn̄ dedisse certa mandata, q̄ imperpetuū custodire deberemus. Quoꝝ plerīq; imitatores deserto itinere cœlesti uias sibi deuias ꝑ anfractus: & præcipitia condiderūt, ꝑ quā partē plæbē incautā, & simplicē ad tenbras mortēq; deducerēt. Quod quatenus acciderit, exponā. Fuerūt quidā nostrorum uel minus stabilita fide, uel minus docti, uel minus cauti: q dissidiū facerent unitatis, & ecclesiā dissiparēt. Sed hi quoꝝ fides lubrica fuit, cū deū nosse se & colere simularēt augēdis opibus: & honori studētes affectabant maximū sacerdotium & a potioribus uicti, cadere se cū suffragatoribus suis maluerūt: q̄ eos facere præpositos, quibus concupierāt ipsi ante præponi. Quidā uero non satis cœlestibus literis eruditi, cū ueritatis accusatoribus respondere non possent obiicienbus uel impossibile uel incōgruens esse, ut Deus in uteꝝ se mulieris includeret: nec cœlestem illā maiestatē ad tātā īfirmitatē potuisse deduci: ut hoībus cōtēptui, derisui cōtumeliæ & ludibrio eēt. Postremo etiā cruciamēta pferret, atq; execrabili patibulo figeretur. Quæ oīa cū neq; ingenio nec doctrina defendere ac refutare possent nec. n. uim rōnēq; penitus puidebāt, deprauati sunt ab itinere recto & cœlestes literas corrumpunt, ut nouā sibi doctrinā sine ulla radice ac stabilitate cōponerent. Nōnulli aūt falsoꝝ ꝓphetaꝝ uaticinio illecti, de q̄bus & ueri prophetæ et ipsæ ꝑdixerāt: exciderūt a doctrina Dei, & traditionē uerā reliquerūt. Sed illi oēs dæmoniacis fraudib9 irrætiti: quas ꝑspicere & cauere debuerāt: diuinū nomē & cultū ꝑ imprudētiā ꝑdiderūt. Cū. n. Phryges aut Nouatiani: aut Valētiniani: aut Marcionitæ, aut Antropiani, aut Ariani, seu qlibet alii noīant, christiani esse desierunt, hi q Christi noīe amisso, humana & externa uocabula induerūt. Sola igitur catholica ecclesia est. quæ ueꝝ cultū retinet. Hic est fons ueritatis, hoc est domicilium fidei, hoc templū Dei, quo siquis nō intrauerit, uel a quo siquis exiuerit, a spe uitæ ac salutis æternæ alienus est. Neminē sibi oportet pertinaci cōcertatiōe blādiri. Agit. n. de uita & salute cui nisi caute & diligenter cōsulat, amissa & extincta erit. Sed tn̄ quia singuli quiq; cœtus hæreticoꝝ se potissimū christianos, et suam esse catholicam ecclesiam putant: sciendum est illam esse ueram in qua est religio confessio & pœnitentia, quæ peccata & uulnera quibus est subiecta imbecillitas carnis salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia rettuli. ne quis errorem fugere cupiens, maiori implicet errore: dū penetrale ueritatis ignorat. Postea plenius & uerius contra omnes mendaciorum sectas proprio separatoq; opere pugnabimus. Sequitur ut quoniam satis de religione uera & sapientia locuti sumus in proximo libro de iustitia disseremus.

Hæreses a xpo apl̄is q̄ ꝑdictæ.

Phryges hæret. Nouatiani hæret. Valētiniani hæret. Marcōitæ hæret. Antropiani hæret. Ariani hæret.

L. Cœ. Lactantii

¶ L. Cœlii Lactātii Firmiani institutionū diuinarū aduersū gētes. Liber. V.
De Iustitia ad Constantinum Imperatorem.

¶ Quod iniquum & impium est ante damnare uel personam uel causam, q̄ de merito eius cognoscere. Et quare sapientia iungenda sit religioni. Et quare sapientia huius mundi litteras sacras contempserit. Et q̄ eloquentia seruit sæculo: & plerunq; ut amplius elucescat, ex industria inpugnant ueritatem: quæ fere semper idoneis assertoribus indiget. Capur Primum

On est apud me dubiū Constantine Imperator Maxi. quin hoc opus nostrū, quo singularis ille rerū cōditor: et huius immēsi opis rector asserit̄: siqs attigerit ex istis ineptæ religiōis, ut sunt nimia supstitiōe impatiētes in sectent̄, etiā maledictiis: ut uix lecto fortasse pricipio affligat ꝓiciat execret̄, seq; īexpiabili scelere cōtaminari atq; astrigi putet: si hæc aut legat patiēter: aut audiat. ab hoc tñ si fieri pōt hūanitatis iure postulamus, ut non prius dānet: q̄ uniuersa cognouerit, nā si sacrilegis, & proditoribus, & ueneficis ptās defendendi sui datur, nec ꝑdānari queq̄ incognita cā licet: nō iniuste petere uidemur, ut siqs erit ille q incīderit in hæc, si leget ꝑlegat: si audiet, sñiam differat in extremū. Sed noui hoīum ptinaciā, nunq̄ īpetrabimus. Timent enim ne a nobis reuicti, manus dare aliquādo clamāte ipsa ueritate cogantur. Obstrepūt igitur & intercedūt, ne audiāt, & oculos suos opprimūt, ne lumē uideāt quod offerimus. Quo plane ipsi diffidētiā suæ ꝑditæ rōnis oñdūt, cū neq; cognoscere, neq; cōgredi audent, qa sciunt se facile supari. Et iccirco disceptatione sublata (pellit̄ e medio sapiētia ui gerit̄ res) ut ait Ennius. & quia studēt dānare tanq̄ nocētes, quos utiq; sciūt innocētes, cōstare de ipsa innocētia nolunt, quasi uero maior iniquitas sit probatā innocentiā dānasse, q̄ inauditā. Sed (ut dixi) uerētur: ne si audierint, dānare non possint. Et ideo cultores Dei summi, hoc ē iustos hoīes torqnēt, interficiunt exterminant, nec causas odiorū ipsi reddere pñt, qui tam uehementer oderūt. quia ipsi errant: irascunt̄ his qui uiam uerā sequuntur, & cum corrigere se possint: errores suos insup credelibus factis coaceruant, innocentium cruore maculantur & dicatas Deo mētes euisceratis corporibus detorquēt, cū talibus nūc cōgredi & disputare cōtēdimus. Hos ad ueritatē ab īcepta ꝑsuasione traducere, q̄ sanguinem facilius hauserint q̄ uerba iustorū. Quid igit̄? Operā ne ꝑdemus? Minime. Nam si lucrari hos a morte: ad quā cōcitatissime tēdunt nō potuerimus, si ab illo itinere de morte ad uitam lucemq; reuocare, qm̄ ipi saluti suæ repugnant, nr̄os tñ cōfirmabimus: quorū nō est stabilis ac solidis radicibus fundata & fixa sñia. Nutāt. n. plurimi, & maxime, q lrarū aliqd attigerunt. Nā & in hoc philosophi: & oratores & poetæ pniciosi sunt, q̄ incautos aīos facile irretire possunt suauitate sermonis, & carminū dulci modulatione currētium. Ob eamq; causam uolui sapiētiam cū religione coniungere, neqd studiosis illa inanis doctrina possit officere, ut iam scientia lrarum non mō nihil noceat religioni atq; iustitiæ, sed etiā ꝓsit q̄ plurimum, si is qui eas didicerit: sit uirtutibus instructior:

& ueritate sapientior. Præterea etiam si nulli alii: nobis certe proderit, delectabit se cõscia, gaudebitq; mens se in ueritatis luce uersari: qđ est aiæ pabulũ icredibili quadam iocũditate pfusum. Verũ nõ est desperãdũ fortasse non canimus surdis. Nec enim tam in malo statu res est: ut desint sanæ mẽtes: quibus & ueritas placeat: & monstratũ sibi rectũ iter & uideãt & sequãtur. Circũliniat̃ mõ poculũ cœlestis sapiẽtiæ melle, ut possint ab imprudẽtibus amara remedia sine offensiõe potari, dum illiciens prima dulcedo acerbitatem saporis asperi, sub pretextu suauitatis occultat. Nã hæc imprimis cã est, cur apud sapiẽtes, & doctores, & principes huius sæculi scriptura sancta fide careat: q, ꝓphetæ cõi ac simplici sermõe ut ad populũ sunt locuti. Cõtẽnunt̃ itaq; ab his, q nihil audire uel legere, nisi expolitũ ac disertum uolũt, nec qcq̃ inhærere animis eoꝝ põt, nisi quod aures blandiori sono mulcet. Illa uero quæ sordida uident̃ anilia, inepta, uulgaria existimant̃. Ideo nihil ueꝝ putant, nisi qđ auditu suaue est nihil credibile, nisi quod põt icutere uoluptatẽ, nemo rem ueritate põderat sed ornatu. Non ergo credũt diuinis qa fuco carẽt, sed ne illis quidẽ, q eas interp̃tant̃ qa sunt & ipsi aut oĩo rudes, aut certe parum docti. Nã ut plene sint eloquẽtes, per raro contigit, cuius rei cã in aperto est, eloquentia.n. sæculo seruit, populo se iactare & in rebus malis placere gestit. Siquidẽ ueritatem sæpius expugnare conat̃, ut uim suã monstret, opes expetit, honores cõcupiscit: summum deniq; gradum dignitatis exposcit. Ergo hæc q̃si humilia despicit, arcana tanq̃ cõtraria sibi fugit, qppe q publico gaudeat, & multitudinẽ celebritatẽq; desideret. Eo fit ut sapiẽtia & ueritas idoneis ꝑconibus idigeat. Et siq forte lr̃atoꝝ se ad eã cõtulerũt: defensioni eius nõ suffecerũt. Ex his qui mihi noti sunt. Minutius fœlix nõ ignobilis iter causidicos loci fuit. Huius liber cui Octauio titulus est, declarat q̃ idoneus ueritatis assertor eẽ potuisset: si se totũ ad id studium cõtulisset. Septimius quoq; Tertullĩaus fuit omni gñe lr̃arũ peritus, sed in loquendo paꝝ facilis & minus cõptus, & multũ obscurus fuit. Ergo ne hic quidẽ satis celebratis inuenit. Vnus igit̃ ꝑcipuus & clarus extitit Cyprianus, qui magnã sibi gloriã ex artis oratoriæ ꝓfessione q̃sierat, & ad modum multa cõscripsit in suo genere mirãda. Erat. n. ingenio facili, copioso, suaui: & (quæ sermonis maxima est uirtus) apto ut discernere nequeas, utrũ ne ornatior in loquendo, an facilior in explicando, an potẽtior in psuadendo quisq̃ fuerit. Hic tñ placere ultra uerba sacramentum ignorantibus non põt, qm̃ mystica sunt quæ locutus est, & ad id ꝑparata ut solis fidelibus audiant̃. Deniq; a doctis huius sæculi quib⁹ forte scripta eius innotuerunt, derideri solet. Audiui ego quẽdam hominẽ desertum sane, qui eũ immutata una lr̃a Caprianum uocaret: quasi q, elegãs ingenium & melioribus rebus aptũ, ad aniles fabulas cõtulisset. Quod si accidit hoc ei: cuius eloquentia non insuauis est, quid tãdem putemus accidere illis quoꝝ sermo ieiunus est: & ingratus, qui neq; uim psuadendi: neq; subtilitatem argumentandi: neq; ullam prorsus acerbitatem ad reuincendum habere potuerunt.

Veritas aiæ pabulũ sua uissimum.

Prophetæ simplici sermone cur usi.

Eloquẽtiæ opera.

Minutius fœlix.

Tertullianus in oi genere litterarũ peritus.

Cypriani laus.

Cypriano ignõmio se Caprianus appellatus.

¶ Quod ex defectu doctorum data est temerariis hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotã: & hoc probat exemplo duorum philosophorum, quos uiderat in Bithynia. Caput. II.

Ergo quia

Rgo quia defuerunt apud nostros idonei pitiq; doctores, qui uehemēter, q̄ acriter errores publicos redarguerēt: q̄ cām oēm ueritatis ornate copioseq; defenderēt. ꝓuocauit quosdā hæc ipa penuria, ut auderēt scribere cōtra ignotā sibi ueritatē. Omitto eos: q prioribus eā tpbus neq̄q̄ lacesserūt. Ego cum in Bithynia lr̄as oratorias accitus docerē, cōtigissetq; eodē tpe ut Dei tēplū euerteret, duo extiterūt ibidē: q iacēti atq; abiectæ ueritati, nescio utꝝ supbi⁹ an īportuñius insultarēt: quoꝝ alter antistitē se philosophiæ ꝓfitebať. Veꝝ ita uitiosus, ut cōtinētiæ magister nō minus auaritia q̄ libidinibus arderet: in uictu tā sumptuosus: ut in schola uirtutis assertor parsimoniæ pauptatisq; laudator, i palatio peius cœnaret q̄ domi, tñ uitia sua capillis & pallio, & (qd maximū est uelamētū) diuitiis ptegebat: quas ut augeret ad amicitias iudiciū miro ambitu penetrabat, eosq; sibi repēte authoritate falsi nominis obligabat, nō mō ut eoꝝ snīam uēderet, ueꝝ etiā confines suos quos ædibus agrisq; pellebat: a suo repetendo hac potētia retardabat. Hic uero q suas disputatiōes moribus destruebat: uel mores suos disputationib⁹ arguebat, ipse aduersus se grauis censor, & accusator acerrimus, eodem ipo tpe quo iustus populus nefarie lacerabať: tres libros euomuit cōtra religionē nomenq; christianum. Professus ante oīa philosophi officiū esse erroribus hoīum subuenire: atq; illos ad ueram uiā reuocare: idest ad cultus deoꝝ, quoꝝ numine ac maiestate (ut ille dicebat) mūdus gubernareť: ne pati hoīes iperitos quorūdā fraudibus illici: ne simplicitas eorū pdæ ac pabulo sit hoībus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus philosophia dignū: ut pferret non uidētibus lumē sapiæ: nō mō ut susceptis deoꝝ cultibus resanescāt, sed etiam ut ptinaci obstinatiōe deposita corpis cruciamēta deuitent, nec sæuas mēbroꝝ lacerationes frustra ppeti uelint. Vt autem appareret cuius re gratia opus illud elaborasset, effusus est in principū laudes, quorum pietas & ꝓuidentia (ut quidem ipse dicebat) tum in cæteris rebus humanis, tum pcipue in defendendis deoꝝ religionibus claruisset, cōsultū eē tādem rebus humanis ut cohibita impia & anili supstitiōne: uniuersi hoīes legitimis sacris uacarent, ac ꝓpitios sibi deos experirenť. Vbi aūt religionis eius cōtra quā porabat infirmare uoluit rōnem, ineptus, uan⁹ ridiculus apparuit: qa grauis ille cōsultor utilitatis alienæ: non modo quid oppugnaret, sed etiā qd loquereť nesciebat. Nā siqui nostrorum affuerūt: quāuis tēporis grā cōticescerēt: aīo tñ deridere, utpote cum uiderent hoīem ꝓfitentem se illuminaturꝝ alios: cum ipse cæcus esset, reductuꝝ alios ab errore: cū ipse ignoraret ubi pedes suos poneret: eruditurum alios ad ueritatem, cuius ille ne scintillā quidem unā uidisset aliquādo. qppe cum sapiētiæ ꝓfessor ꝓfligare sapiētiā nitereť. Omnes tñ id arguebāt: q; illo potissimū tēpore id operis eēt aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophū adulatorem: ac tpi seruientem. Veꝝ hic ꝓ sua inanitate contēptus est, qui & grām quā sperauit non est adeptus. & gloria, quā captauit: in culpā reprehensionēq; cōuersa est. Alius eādem materiam mordacius scripsit, q erat tunc e numero iudicū: & qui author in primis faciendæ ꝑsecutionis fuit, quo scelere nō contētus etiam scriptis eos quos afflixerat insecutus est. Cōposuit enim libellos duos nō cōtra chri-

Lactātius oratoriam docuit in Bitynia

Philosopho pallio tectus.

stianos ne inimice insectari uideretur: sed a christianos ut humane & benigne cõsulere putaretur, in quibus ita falsitatem scripturæ sacræ arguere conatus est, tanq̃ sibi esset tota contraria: nam quædam capita, quæ repugnare sibi uidebantur exposuit: adeo multa adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina fuisse uideatur. Quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis cui fuerat assensus: & fidei cuius nomen induerat, & sacramenti quod acceperat, proditor factus est, nisi forte casu in manus eius diuinę literæ inciderunt? Quæ igitur temeritas erit id audere dissoluere, quod illi nemo interp̃tatus est bene? q̃ aut nihil didicit aut nihil intellexit. Tantũ enim abest a diuinis literis repugnantia, quantum ille abfuit a ueritate & fide, præcipue tamen Paulũ Petrumq; lacerauit: cæterosq; discipulos tanq̃ fallaciæ seminatores: quos eosdem tum rudes & indoctos fuisse testatus est. Nam quosdam eorum piscatorio officio quæstum fecisse, quasi ægre ferret, q̃ illam rem non Aristophanes aliquis aut Aristarchus commentatus sit.

Scripturæ sacræ repugnantia a philoso. notata

Quod discipulis Christi uoluntas mentiendi abfuit, qui uitam exercebant cõtrariã uitiis. Et quod respõdẽdũ fuit blasphemiæ eorũ qui Christũ magum fuisse mentiti sunt, & si ipsis contraria docuerunt. Cap. III.

Bfuit ergo ab his fingendi uoluntas & astutia, q̃m rudes fuerũt. Aut quis posset indoctus apta inter se & cohærentia fingere, cum philosophorum doctissimi Plato, & Aristoteles, & Epicurus, & Zenon ipsi sibi repugnantia & contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura, ut cohærere non possint. Illorũ autẽ traditio q̃a uera est quadrat ubiq;, ac tota sibi consentit, & ideo p̃suadet, quia constanti rõne suffulta est, non igit̃ quæstus & commodi gr̃a religionem istam commenti sunt, quippe qui & præceptis, & ipsa re eam uitã secuti sunt, quæ & uoluptatibus caret, & omnia quæ habẽtur in bonis spernit, & qui non tãtum mortẽ pro fide subierint, sed etiam morituros esse se: & scierint & p̃dixerint, & postea uniuersos qui eorũ disciplinam secuti essent: acerba & nefanda passuros. Ipsum autem Christum affirmauit a iudæis fugatum collecta noningentorum hominum manu latrocinia fecisse. Quis tãtæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nã fortasse illi hoc in somnis Apollo aliquis nunciauit. Tot semper latrones perierunt, & cottidie pereũt: utiq; multos & ipse dãnasti, quis eorũ post crucẽ suã, nõ dicã Deus, sed homo appellatus est? Verũ tu forsitan ex eo credidisti, quia uos homicidam Martem consecrastis ut Deum, quod tamen non fecissetis: si illum areopagitæ in crucẽ sustulissent. Item cũ facta eius mirabilia destrueret: nec tamẽ negaret: uoluit ostendere Apollonium uel paria, uel etiã maiora fecisse. Mirum q̃ Apuleium prætermisit cuius solent & multa & mira memorari. Cur igitur o delirum caput, nemo. Apolloniũ pro Deo colit: nisi forte tu solus, illo scilicet Deo dignus: cum quo te in sempiternum uerus Deus puniet. Si magus Christus quia mirabilia fecit, peritior utiq; Apollonius: qui (ut describis) cum Domitianus eum punire uellet, repente in iudicio non comparuit, q̃ ille qui compræhensus est & cruci affixus. At enim ex hoc ipso fortasse insolentiam Christi uoluit arguere q̃ Deũ se constituere, ut ille uerecundior

Mendacia cohærere non p̃nt

Christum latrocinia fecisse.

Apollonius magus. Apuleius. magus

cundior fuisse uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, id sibi nō arrogauerit. Omitto nunc ipsa opa comparare: quia in secundo & supiori libro de fraude ac pstigiis artis magicæ dixi. Nego esse quenq̄, q non optet in primis id sibi post mortem cōtingere: qđ etiam reges maximi concupiscūt. Cur enim homines sibi sepulchra magnifica: cur statuas: cur imagines cōparāt, cur aliquibus factis præclaris, aut etiam morte p ciuibus suscepta, student opiniones hoīum promereri? Cur deniq; ipse ingenii tui monumentū hac detestabili stultitia tanq̄ cœno ędificatum cōstituere uoluisti, nisi q immortalitatem de memoria nominis speras? Stultū est igit' id putare Apolloniū noluisse: qđ optaret utiq; si posset, quia nemo est: qui immortalitatē recuset, & maxime cū eum dicas & adoratum esse a quibusdam, sicut Deū, & simulacrų eius sub Herculis Alexiaci nomine constitutum, ab Ephesiis ēt nunc honorari, nō potuit ergo post mortē Deus credi: qa & hoīem & magum fuisse cōstabat, & ideo alieni noīs titulo affectauit diuinitatē, q̄a suo nec poterat, nec audebat. Noster uero & poterat Deus credi, quia magus non fuit, & creditus est, qa uerus fuit. Non inqt hoc dico iccirco Apolloniū non haberi Deū, quia uoluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse q mirabilibus factis, non statim fidem diuinitatis adiunximus, quā uos, qui ob exigua portenta deum credidistis, non est mirū si tu qui Dei sapientia lōge remotus es, nihil prorsus intelligis eorų: quæ legisti: cū iudæi quia a principio pphetas lectitauerāt: qbusq; sacramētum Dei fuerat obsignatū tñ qd legerēt ignorauerūt. Disce igit', siqd tibi cordis est, non iccirco a nobis deū creditū Christū, quia mirabilia fecit, sed quia uidim9 in eo facta esse omnia, quæ nobis annūciata sunt uaticinio pphetarų. fecit mirabilia, magum putassemus ut uos nuncupatis, & iudæi tunc putauerunt, si non illa facturum Christum prophetæ oēs uno spiritum pdixissent. Itaq; Deū credimus, non magis ex factis operibusq; mirandis, q̄ ex illa ipsa cruce, quam uos sicut canes lambitis, quoniam simul & illa prædicta est, nō igit' suo testimonio, cui enim de se dicenti credi potest? sed pphetarų testimonio: qui omnia quæ fecit ac passus est, multo ante cecinerunt: fidem diuinitatis accepit, quod neq; Apollonio, neq; Apuleio neq; cuiquā magorų potuit, aut potest aliquando cōtingere. Cum igitur talia ignorantiæ suæ deliramenta fudisset: cum ueritatem penitus excidere conni xus esset: ausus est libros suos nefarios ac dei hostes φιλαλητεῖς .i. ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus, o mentem cimeriis (ut aiunt) tenebris atriorem. Discipulus his fortasse Anaxagoræ fuit, cui niues atramētum fuerunt. atq; eadē cæcitas est, & uero falsitatis & mendacio ueritatis nomē imponere. Videlicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle cœlare, ut fallaci titulo posset irretire lectorem. Verum esto inscitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatē: nisi quod assertor deorų eos ipsos ad ultimum pdidisti? Prosecutus enim summi Dei laudes: quem regem: quem maximum, opificem rerum, quem fontem bonorų: quē parentē oīum. quem factorem actoremq; uiuentiū confessus es. Ademisti Ioui tuo regnū, eūq; summa ptāte depulsum, in ministrorų numerū redegisti. Epilogus itaq; te tuus arguit stultitię, uanitatis, erroris. Affirmans deos esse & illos tamen subiicis, & mācipas ei deo: cuius religionem conaris euertere.

Immortalitatē de memoria nominis optant oēs.

Apollonius ab Ephesiis adorabatur.

Cimmeriis tenebris atrior.

Lupū sub ouis pelle cœlat.

Quare hoc opus inceptum sit: & cótra quos, & ad quid psit. Cap. IIII.

I ergo de quibus dixi, cum præsente me ac dolente sacrilegas suas literas explicassent: & illorum superba impietate stimulatus, & ueritatis ipsius conscientia (ut ego arbitror) suscepi, hoc munus, ut omnibus ingenii mei uiribus, accusatores iustitiæ refutarem: non ut contra hos scriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, sed ut omnes qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno simul impetu profligarem. Non dubito enim quin & alii plurimi, & multis in locis, & non modo græcis sed etiam latinis literis, monumentum iniustitiæ suæ struxerunt, quibus singulis quoniam respondere non poteram, sic agendam mihi hanc causam putaui, ut etiam priores cum omnibus suis scriptis peruerterem, & futuris omnem facultatem scribendi aut respondendi amputarem, præbeant modo aures. Efficiam profecto ut quicúq; ista cognouerit: aut suscipiat quod ante damnauit, aut quod est proximum deridere aliquando desistat. Quanq; Tertullianus eandem causam plene perorauerit in eo libro, cui Apologetico nomen est, tamen quoniam aliud est accusantibus respondere, quod in defensione, aut negatione sola positum est, aliud instituere, quod nos facimus. in quo necesse est doctrine totius substantiam contineri: nó defugi hunc laborem: ut implerem materiam, quam Cyprianus nó executus est in ea oratione: qua Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantem atq; obstrepentem ueritati redarguere conatur, qua materia non est usus ut debuit. Non enim scripturæ testimoniis, quá ille utiq; uanam: fictam: commentitiam putabar, sed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarų, dilatis paulisper diuinis lectionibus: formare hunc a principio tanq; rudem debuit. Eiq; paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine obiecto caligaret. Nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim non potest, ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit: ita & huic oportebat, quia nondum poterat capere diuina prius humana testimonia offerri: idest philosophorum & historicorum, ut suis potissimum refutaretur authoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut his solis contentus esset: quibus fides constat: accessi Deo inspirante ut ego facerem: & simul ut iam cæteris ad imitandum pararem. At si hortatu nostro docti homines ac diserti huc se conferre cœperint: & ingenia sua uimq; dicédi in hoc ueritatis campo iactare maluerint: euanituras breui religiones falsas, & occasuram esse omnem philosophiam: nemo dubitauerit: si fuerit omnibus persuasum, tum hanc solam religionem tum etiam & solam ueram esse sapientiam. Sed euagatus sum longius q̃ uolebam.

Tertulliani Apologeticum.

Cyprianus in Demetrianum.

De iustitia quam non modo philosophi, sed etiam poete, qui eos præcesserűt tantis quæsierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat non figméto poetico, q iustitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuisse sæcula. Sed Ioue regnante iustitiam esse fugatam. Cap. V.

Nunc

Vnc reddenda est de iustitia ꝓposita disputatio, quę aut ipsa summa est uirtus, aut fons est ipsa uirtutis: quā nō mō philosophi quęsierunt, sed poetæ quoq; q priores multo fuerūt, & ante natum philosophiæ nomen pro sapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt abesse hanc a rebus humanis, eamq; finxerunt offensam uitiis hoium cessisse a terra, in cœlūq; migrasse, atq; ut doceret qd sit iuste uiuere. Solēt. n. ꝑcepta ꝑ ambages dare: a Saturni tēporibus, q̄ illi uocāt aurea: repetūt exempla iustitię, narrantq; in quo statu fuerit uita humana, dū illa in terra moraret. Quod quidē non ꝑ poetica fictiōe, sed ꝑ uero habēdū est. Saturno. n. regnāte nōdū deoꝝ cultibus institutis, nec adhuc illa gēte ad diuinitatis opinionē cōsecrata Deus utiq; colebatur. Et ideo nō erāt neq; dissensiōes: neq; inimicitiæ: neq; bella. Nōdū uesanos rabies nudauerat enses: germanicus Cęsar in Aratæo loquitur carmine. Nec consanguineis fuerat discordia nata. Immo nec aliēigenis qdē, neq; ulli oio gladii qui nudarent, fuerūt. Quis. n. pūte ac uigente iustitia, aut de tutela sui cū nemo insidiaret: aut de pnicie alterius cogitaret: cū nemo qcq; cōcupisceret? Malebant. n. contenti uiuere cultu, ut Cice. in suo ait Arato, qd' est ꝓpriū nr̄æ religiōis. Ne signare qdē aut ptiri limite cāpū, Fas erat, in mediū q̄rebāt. Quippe cū Deus cōmunē oībus terrā dedisset, ut cōem degerēt uitā: nō ut rabida & furēs auaritia sibi oia uēdicaret: nec ulli deesset qd oībus nasceret. Quod poetæ dictū, sic accipi oportet, nō ut existimemus nihil oīno: tūc fuisse priuati, sed more poetico figuratū ut intelligāus tā liberales fuisse hoies: ut natas sibi fruges nō includerēt, nec solis abscōditis incubarent: sed paupes ad cōmunionē proprii laboris admitterent. Flumina iam lactis: iā flumina nectaris ibāt. Nec mir, cū prōptuaria iustoꝝ benigne paterēt oibus: nec auaritia intercipiēs beneficia diuina famem sitimq; uulgo faceret: sed oēs æqualiter abundarent, cum habentes non habētibus large copioseq; donarent. Sed postq̄ Saturnus a filio pulsus: in Latiumq; delatus est. Arma iouis fugiēs: & regnis exul adeptis. Cum iā populus uel noui regis metu uel qa spōte deprauatus Deū colere desisset, regemq; pro Deo habere cœpisset: cum ipse propemodum parricida exemplo cæteris esset, ad uiolandam pietatem. Deseruit propere terras iustissima uirgo. Sed non ut ait Cicero. Et Iouis in regno cœliq; in parte resedit. Quomodo enim poterat in eius regno residere aut commorari, qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe iactauit? Ille malum uirus serpentibus addidit atris. Prædariq; lupos iussit. i. odium & inuidiā, & dolum hoibus inseuit, ut essent tanq̄ serpentes uenenati, tam rapaces, q̄ lupi. Quod quidem uere faciunt hi, qui iustos ac fideles Deo persequuntur, dantq; iudicibus sæuiendi aduersus innoxios potestatem Fortasse aliquid eiusmodi Iuppiter fecerit ad expugnandam tollendāq; iustitiam, & ideo efferasse serpentes ac lupos acuisse traditur. Tum belli rabies & amor successit habendi. Neq; immerito. Sublata. n. Dei religione, boni quoq; ac mali scientiā perdiderunt, sic hominibus intercedit cōmunitas uitæ: & diruptum est fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus inferere cœperunt & insidiari & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

Iustitia summa uirtus.

Poetæ philosophis antiquores

Iustitia a terris in cœlum migrauit.

Saturni sęcula.

Aureum sæculum.

Astræa terras deseruit.

¶ Quod cupiditas fons malorum omnium expulsa iustitia, suas.i.iniquissimas promulgauit leges, & quomodo sub Ioue naturae consortes seruituti subiecerit audax auara, ambitiosa, superba, & crudelis impietas hominum, & aureũ expulit saeculum, quod sola facit puritas uerae religionis. Cap. VI.

Auaritia malorum fons.

Vorum omnium malorũ fons cupiditas erat, quae.s.ex cõtemptu uerae maiestatis erupit.non tm̃.n.participabant aliis hi quibus aliquid affluebat, sed aliena quoq; rapiebant in priuatum lucrum trahentes omnia: & quae antea in usus hominum etiã singuli laborabãt, in paucorum domo conferebantur. Vt.n.caeteros seruitio subiugarẽt, in primis necessaria uitae subducere & colligere coeperunt. Eaq; firmiter conclusa seruare, ut beneficia coelestia facerent sua, non pp humanitatem, quae nulla in ipsis erat: sed ut omnia cupiditatis & auaritiae instrumẽta contraherent: leges etiã sibi iustitiae nomine munitas iniquissimas iniustissimasq; sanxerunt: quibus rapinas & auaritiã suam contra uim multitudinis tuerent̃. Tantũ igit̃ authoritate quãtum uiribus aut opibus, aut auaritia p̃ualebant. Eq̃m nullum in his iustitiae uestigium fuit, cuius officia sunt humanitas, aequitas misericordia: iam superba & tumida inaequalitate gaudebant, altioresq; caeteris hominibus satellitũ comitatu & ferro & insigni ueste fulgebant. Hinc honores sibi & purpuras & fasces inuenerunt, ut saecurium gladiorumq; terrore subnixi, quasi iure dominorum perculsis ac pauẽtibus imperarent: in hac conditione humanã uitam rex ille constituit: qui debellato ac fugato parente non regnum: sed impiam tyrãnidem ui & hominibus armatis occupauit. Et aureũ illud iustumq; saeculum sustulit, coegitq; hoĩes malos & impios fieri: uel ex hoc ipso: q; ipsos auertit a Deo ad se adorandum: quod error in solentissimae potestatis expresserat. Quis, n.non metueret eum, quẽ arma cingebant: quem ferri, & gladioꝵ fulgor insuetus circũdabat̃: aut qui parceret alieno, qui ne patri suo quidem pepercerat̃? Quem uero metueret, qui Titanam robustam excellentemq; uiribus gentem bello uicerat, occisione deleuerat̃? Quid miꝵ si omnis multitudo insolito metu press a in unius adulationem concesserat̃: hunc uerebantur, huic honores maximum deferebãt. Et quoniam mores ac uitia regis imitari, genus obsequii iudicabatur. Abiicierunt omnes pietatem ne exprobrare regi scelus uiderentur, si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt, & paulatim male uiuendi consuetudo mos factus est. Nec iam quicq̃ ex antecedentis saeculi pio atq; optimo statu mãsit: sed explosa iustitia ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorem, ignorantiã, caecitatẽ. Imprudẽtes igitur poetae, qui eam ad coelum confugisse cecinerunt, i.ad iouis regnum. Si.n.saeculo, quod uocant aureũ: iustitia in terra fuit a ioue utiq; pulsa est, qui aureũ saeculũ cõmutauit. Saeculi aũt cõmutatio & expulsio iustitiae nihil aliud, ut dixi, q̃ delectio diuiae religiõis putãda est q̃ sola efficit, ut homo hoĩem charꝵ habeat. Eũq; sibi fraternitatis uinculo sciat esse constrictũ, siqdẽ pater idẽ & Deus ẽ oĩbus, ut Dei pris cõmunis bñficia cum his qui nõ hñt, partiat̃: nulli noceat: nullũ pmat, nõ fores claudat hospiti, nõ aurem precãti, sed sit largus, beneficus, liberalis, quas regias esse laudes Tullius existimauit, Haec ẽ pfecto iustitia & hoc aureũ saeculũ qđ ioue

Leges a quibus sanctae.

Iouis regnum.

Liberalitas regia laus.

Ioue regnante primum corruptum, mox & ipso & omni eius progenie consecrata: deorumq; multorum cultu suscepto fuerat omne sublatum.

¶ De aduentu Christi aureum sæculum restituentis in electis idest ueram reformantis religionem. Et q; uirtus innotescit, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidum sit quare Deus mala esse permiserit. Cap. VII.

SEd Deus ut parés indulgentissimus appropinquante ultimo tēpore nuncium misit: qui uerus illud sæculum fugatamq; iustitiam reduceret, ne humanum genus maximis & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis, & reddita quidē terræ, sed assignata paucis iustitia est, q̄ nihil aliud est, q̄ Dei unici sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse aliquem, cur si hæc sit iustitia: non omni humano generi sit data, nec in eam multitudo uniuersa cōsenserit, magnæ hoc disputationis est, cur a Deo cum iustitiam terræ daret non sit retenta diuersitas, quod & alio loco declaraui: & ubicunq; oportune inciderit explicabitur. Nunc designare id breuissime satis est, uirtutē aut cerni nō posse, nisi habeat uitia contraria, aut non esse perfectam nisi exerceatur aduersis. Hanc enim Deus bonorum & malorum uoluit esse distātiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus: item mali ex bono, nec alterius ratio intelligi sublato altero potest. Deus ergo nō exclusit malum, ut ratio uirtutis cōstare posset. Quomodo enim patiētia uim suā nomenq; retineret, si nihil esset quod pati cogeremur? Quō laudem mereret̃ deuota Deo suo fides, nisi eēt aliquis qui a Deo uellet auertere? Nā & ideo potiores eē iniustos permisit, ut cogere ad malum possent, ideo plures, ut uirtus eēt p̄ciosa quod rara est. Quod quidē iam Quintilianus egregie ac breuiter ostēdit in capite obuoluto. Nā quæ inquit uirtus eēt innocētia: nisi laudē raritas dedisset? Verũ quia natura sic cōparatũ est, ut odiũ cupiditas: ira in id quod incubuerint, agāt cecos supra hoīem uidet̃ culpa uacare. Alioqui si natura pares oībus affectus dedisset: pietas nihil erat. Hoc q̄ uerum sit: doceat necessitas ipa rōnis. Si.n. uirtus est malis ac uitiis fortiter repugnare, apparet sine malo ac uitio nullā eē uirtutē, quā Deus ut absolutā p̄fectāq; redderet: retinuit illud quod erat ei cōtrariũ, cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatiētibus stabilitatem capit, & quāto frequētius impellit̃, tanto firmius roborat̃. Hæc nimirũ cā effecit, ut quāuis sit hominibus missa iustitia, tamen aureum sæculum non esse dicatur, quia malum non sustulit ut retineret diuersitatem, quæ sacramentũ diuinæ religionis cōtinet sola.

Virtus in aduersis perficitur. Bonũ ex malo intelligimus.

Quintiliā declam.

¶ Quare iustitia quæ improbatio est non uideat̃ ab hoībus, & q; homo Dei tēplum est nō aurũ nec lapides. Et q; Deus uirtutibus colendus est, nō corruptibilibus donis. Et q; oīa mala ex eo p̄ueniũt, q; plures dii colunt̃, quia si unus solus uere coleret̃: oēs iura fraternitatis agnoscerent & exercerent. Cap. VIII.

QVi ergo putant iustum esse neminem, ante oculos habent iustitiā sed eam nolũt cernere. Quid est.n. cur illam uel in carminibus uel in omni sermōe describant, cōquerētes eius absentiam: cũ sit facillimũ bonos eē si uelit? Quid uobis inanē iustitiā depigitis: & optatis cadere de cœlo tāq̄ i aliquo simulacro figuratā? Ecce i cōspectu-

uestro est, suscipite (si potestis) eamq; in domicilio uestri pectoris constituite. Nec difficile: nec alienũ a tpibus existimetis. Estote æqui ac boni, & sequet̃ uos sua sponte iustitia, quã quæritis. Deponite oẽm malam cogitationẽ de cordibus uestris & statim uobis illud tẽpus aureũ reuertet̃, quod aliter consequi nõ potestis, q̃ si ueꝝ Deum colere cœperitis. Vos aũt manẽte cultu deoꝝ iustitiã desideratis in terra, quod fieri nullo pacto põt, sed ne tũ qdẽ potuit, cum putatis: qa nõdum natis diis istis, quos inpie colitis: necesse est unius Dei cultũ fuisse p terram eius.i.qui execrat̃ malitiã, exigitq; bonitatẽ, cuius tẽplũ est, nõ lapides aut lutum: sed homo ipse, qui figurã Dei gestat. Q uod tẽplũ nõ auro & gẽmaꝝ dõis corruptibilibus, sed externis uirtutũ muneribus ornat̃. Discite igit̃ (siquid uobis reliq̃ mentis est) hoies ideo malos & iniustos esse: quia dii colunt̃. & ideo mala oia rebus humanis cottidie ingrauescere, quia Deus huius mũdi effector: & gubernator derelictus est. qa susceptæ sunt cõtra q̃ fas est ipie religiones. Postremo qa ne coli quidem uel a paucis Deũ sinitis. Q d si solus Deus coleret̃, nõ eẽnt dissensiones & bella, cũ scirent hoies se unius Dei filios eẽ: ideoq; diuinæ necessitudinis sacro & inuiolabili uinculo copulatos nullæ fierẽt insidiæ, cũ scirẽt cuiusmodi pœnas Deus aiaꝝ interfectoribus ppareret: q clãdestina scelera & ipsas etiã cogitationes puidet. nõ eẽnt fraudes neq; rapinæ, si Deo pcipiẽte didicissent, & suo paruo eẽ cõtẽti: ut fragilibus & caducis solida & æterna pferrent. Nõ eẽnt adulteria: & mulieꝝ pstitutiões, & stupra: si eẽt notũ oĩbus dãnari a Deo: qcqd appetitur ultra generãdi cupiditatẽ. Nec fœminã necessitas cogeret pudorẽ suũ pfanare, ut uictum sibi obscœnissimũ quærat: cũ & mares libidinẽ cõtinerẽt: & habentiũ pia & religiosa collatio nõ habẽtibus subueniret. Nõ eẽnt igit̃ (ut dixi) hæc oia in terris mala, si ab hoibus in legem Dei coniuraret̃: si ab uniuersis fierẽt: q̃ unus noster populus operat̃: q̃ beatus esset, q̃q; aureus humanaꝝ rerum status, si p totum orbem mãsuetudo: & pietas & pax: & innocentia, & æquitas, & temperãtia, & fides moraret̃. Deniq; ad regendos homines: non opus esset tam multis & tam uariis legibus. cum ad perfectam innocẽtiam Dei lex una sufficeret: neq; carceribus, neq; gladiis præsidium, neq; terrore pœnarum, cum præceptorum cœlestiũ salubritas humanis pectoribus infusa ultro ad iustitię opera hoies erudiret. Nũc autem mali homines sunt ignorantia recti ac boni. quod quidẽ Cicero uidit. Disputãs.n. de legibus, sicut una inquit eadẽq; natura mũdus, oĩbus partibus iter se cõgruentibus cohæret: ac nititur sic oẽs hoies inter se natura cõfusi, prauitate dissentiunt, nec se intelligunt eẽ consanguineos & subiectos omnes sub unam eandemq; tutelam, quod si teneretur, deorum pfecto uita hoies uiuerent. Vniuersa igit̃ mala, quibus humanum genus seipsum inuicem conficit, iniustus atq; impius deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum tanq̃ prodigi ac rebelles liberi abnegassent.

Hoies iter se consanguinei.

¶ Q uod iniqui iustitiam, quam sibi abesse sentiunt, omnibus abesse putãt: & in eos, qui iustiores & innocentissimi sunt, atrocius sæuiunt.i.in seruos Christi mensuram patrum implentes: qa caput omnium iustorum Christum occiderunt: eo q; dissimilitudo uitæ criminosæ fitiat sanguinem innocentium. Cap. IX.

Nonnunq̃

On nunq̃ tamen sentiunt se malos esse, & ueterũ sæculorũ statũ laudãt, & de moribus suis meritisq; coniectãt abesse iustitiam, quam obuersantem oculis suis non tantũ non suscipiunt nec agnoscunt uerũ etiam uiolenter oderunt & psequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non esse iustitiã: quã nos sequimur: quõ si illa uenerit: quã ueram putant, eam recipient, qui laniant & occidunt eos, quos & ipsi fatentur imitatores esse iustorũ, quia bona operãtur & iusta, cum si tã tummodo malos occiderẽt, digni essent ad quos iustitia nõ ueniret: cui nulla fuit alia causa linquendi terram q̃ humani cruoris effusio. Quãto magis, cum pios interficiant, & ipsos iustitiæ sectatores pro hostibus ducant, immo uero plusq̃ pro hostibus: quibus utiq; cum animas eorũ & opes & liberos ferro & igni appetant: tamen parcit̃ uictis: & est locus inter arma clementiæ. Aut si adeo sæuire placuit nihil plus eos fit: q̃ ut occidant̃, uel in seruitutẽ adducantur. Hoc uero inenarrabile est: quod fit aduersus eos qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habẽtur, q̃ qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbissimi iustitiæ facere mentionem: qui feras immanitate uincunt, qui placidissimũ Dei gregem uastant: ceu lupi rapaces atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies: Verũ hos non uentris, sed cordis rabies efferauit, nec atra nebula, sed aperta prædatione crassantur, nec unq̃ conscientia scelerum reuocat, ne sanctum ac pium nomen iustitiæ ore illo uiolent: quod cruore innocentium tanq̃ rictus bestiarum mandent. Huius tanti & tam ptinacis odii quã potissimũ cãm esse dicamus? Vtrum ne ueritas odium pariat (ut ait poeta quasi diuino spiritu instructus) an erubescunt corã iustis & bõis esse nequã: an potius utrũq;? Nam & ueritas ideo semp inuisa est, q̃ is qui peccat: uult habere liberũ peccãdi locum: nec aliter se putat malefactorũ uoluptate securius pfrui posse, quasi nemo sit cui delicta non placeant. Ergo tanq̃ scelerũ & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur, & tollere: grauesq; sibi putant tanq̃ uita eorũ coarguatur. Cur. n. sint aliqui intempestiue boni qui corruptis moribus publicis, conuiciũ beneuiuendo faciãt. Cur non oẽs sint æquæ mali rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? qu in potius auferant̃, quibus coram male uiuere pudet: qui peccãtium frontium, & si nõ uerbis quia tacent, tamẽ ipso genere uitæ dissimili feriunt & uerberant. Castigare enim uidet̃ qcunq; dissentit. Nec est magnopere mirãdũ si aduersus homines ista fiunt, cũ aduersus ipsum Deum pp eandem cãm insurrexit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius: sequit̃ q; iustos eadem necessitas: quæ ipsum iustitiæ uiolauit authorem. Vexãt ergo & exquisitis pœnarũ generibus excruciãt, parũq; habent interficere quos oderũt, nisi etiã crudelitas corporibus illudat. Si qui autem doloris uel mortis metu, uel suapte perfidia cœleste sacramentum deseruierit: & ad funesta sacrificia consenserit: eos laudant: & honoribus mactant: ut eorũ exemplo cæteros illiciãt. Qui autem magni existimauerint fidẽ, cultoresq; se Dei nõ abnegauerint, in eos uero totis carnificinæ suæ uiribus, ueluti sanguinẽ sitiãt, incũbunt, & despatos uocãt: qa corpori suo minime pcunt, q̃si qcquã despatius esse possit, q̃ torquere ac dilaniare eũ; quẽ scias inocẽtẽ. Adeo uero nec pudor

Christianorum persecutiones.

Verg. loco

Veritas odiũ parit

Boni cur odio sint improbis.

ullus apud eos supetest: a qb us a best omnis humanitas: & detorquent in homines iustos conuicia sibi congruentia. Impios enim uocant ipsi, scilicet pii & ab humano sanguine abhorrentes: cum si & actus suos cosiderent, & illorum quos tã q̃ impios damnant, iam intelligant q̃ mendaces sint: & his omnibus quæ aduersus bonos aut dicunt aut faciunt digniores. Non enim de nostro sed de illoꝝ numero semper existunt, qui uias obsideant armati: maria p̃dentur: uel si palã grassari non licuit uenena clam temperent: qui uxores necent: ut dotes earum lucrentur, aut maritos ut adulteris nubant, qui natos ex se pueros: aut strãgulent, aut si nimium pii fuerint, exponant, qui libidines incæstas nec a filia, nec a sorore, nec a matre, nec a sacerdote contineant: qui aduersus ciues suos patriamq; coniurent, qui neq; eculeum timeant: qui deniq; sacrilegia committant: & deorum (quos colunt) templa dispolient. & ut quæ leuia sunt atq; inusitata dicamus, qui hæreditates captent: testamenta supponant: iustos hæredes uel auferant: uel excludant: qui corpora sua libidinibus prostituant. qui deniq; immemores quod nati sunt, cum fœminis patientia certent. qui sanctissimam quoq; corporis sui partem contra fas omne polluant & profanent: qui uirilia sua ferro metant, & quod est sceleratius ut sint religionis antistites: qui nec uitæ quidem suæ parcant: sed extinguẽdas publice animas uendant: qui si iudices sedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti: aut noxios impune dimittant: qui cœlum quoq; ipsum ueneficiis appetant: tanq̃ eoꝝ malitiam terra non capiat. Hæc inq̃ & his plura scelera utiq; ab his fiunt: qui deos colunt. Quis inter hæc tot & tãta iustitiæ locus est? Et ego de multis pauca collegi: non ut arguerem: sed ut ostenderem. Qui uolent scire omnia Senecæ libros in mãu sumant: qui morum uitiorumq; publicorum & descriptor, uerissimus, & accusatot acerrimus fuit. Sed & Lucillius tenebrosam istam uitam circunscripte breuiterq; depinxit his uersibus.

Scelera gẽtium. — *Mollicieі exprobratio.* — *Seneca uitioꝝ accusator acerrimus.*

Nũc uero a mãe ad noctẽ festo atq; pfesto. Totus itẽ piterq; dies pplusq; p̃resq;
Iactare, ide foro oẽs & decedere nusq̃. Vni se atq; eidẽ studio oẽs dedere & arti
Verba dare, ut caute possit pugnate dolose.
Blanditia certare: bonum simulare uirum se:
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Hominũ perditis. studia.

Nostro autem populo quid hoꝝ potest obiici: cuius omnis religio est: sine scelere ac sine macula uiuere? Cum igitur uideant se ac suos ea quæ diximus gerere, nostros autem nihil aliud operari nisi æquum & bonum: poterant (siquid saperent) ex hoc intelligere: & illos qui bonum facinut, pios esse: & se impios qui nefanda committunt: neq; enim fieri potest, ut qui in omnibus uitæ suæ actibus non errant: in ipsa summa errẽt. Hoc est in religione, quæ rerũ omnium caput est. Impietas enim suscepta in eo quod est summum bonum: per cætera uniuersa frequentatur: eoq; fieri non potest: ut ipsi qui errant in omni uita: & non in religione fallantur, quoniam pietas in summo regulam tenens, tenorem suum seruat & in cęteris. Ita fit ut in utraq; parte de conditione rerum quæ geruntur: qualis sit summa ipsa noscatur.

¶ De impia iniquorum, qui Deũ nesciunt pietate. Et quid & sit uera pietas, quã deorum cultores assequi nequeunt propter subiectas causas. Cap. X.

Operæpretium

Peræpretium est cognoscere illorum pietatem: ut ex his quæ clementer ac pie faciunt, possint intelligi, qualia sint, quæ ab his contra iura pietatis geruntur. At ne quem uidear inclementer incessere: aliquam mihi personam poeticam sumam quæ sit uel maximũ pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille. Verg.loco

Q uo iustior alter
Nec pietate fuit: nec bello maior & armis. Q ui nobis documenta iustitiæ ꝑtulit.
Vinxerat & post terga manus: quos mitteret umbris:
Inferias cæso sparsuros sanguine flammas.

Q uid potest esse hac pietate clementius, q̃ mortuis humanas uictimas immolare & ignem cruore hominum tanq̃ oleo pascere? Sed fortasse hoc non ipsius uitium fuerit, sed poetæ: qui insignem pietate uirum insigni scelere fœdauit. Vbi est ergo poeta illa pietas quam sæpissime laudas.

Ecce pius Æneas. Sulmone creatos.
Q uattuor hic iuuenes totidem quos educat Vphens.
Viuentes rapit inferias: quos immolet umbris:
Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodẽ ipso tẽpore quo uictos ipsos homines ad immolationẽ mittebat? Equidem & uiuis cõcedere uellẽ: cũ quos uiuos habeat in potestate: uice pecudũ iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit qui literas fortasse nõ didicerat: sed tua qui cũ esses eruditus ignorasti tamen quid esset pietas & illud ipsum quod nefarie: quod detestabiliter fecit, pietatis esse officiũ credidisti: uidelicet ob hoc unum pius uocat̃ quia patrem dilexit. Q uid, q; bonus Æneas haud a spernenda precantes trucidauit? Aeneas cur pius. Adiuratus enim per eundem patrem, & spem surgentis Iuli, nequaq̃ pepercit furiis accensus & ira. Q uisq̃ ne igitur putet hũc aliqd in se uirtutis habuisse? qui & furore tanq̃ stipula exarserit, & manium patris per quẽ rogabatur oblitus iram frænare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tantũ non repugnantes, sed etiã ꝑcantes interemit. Dicet hic aliquis. Q uæ igit̃ aut ubi: aut qualis est pietas? Numirum apud eos qui bella nesciunt, qui concordiam cum omni ui seruant, qui amici sunt etiam inimicis, qui oẽs hoĩes pro fratribus diligũt, q cohibere iram sciunt, omnemq; animi furorem tranquilla moderatione lenire. Q uanta igitur caligo, quante tenebraꝝ & erroꝝ nubes hoĩum pectora obduxit, qui cum se maxime pios putãt, tam maxime fiũt impii. Q uanto.n.religiosius terrenis istis simulacris seruiunt, tanto magis scelerati aduersum nomen diuinitatis ueræ existunt. Itaq; pro merito impietatis suæ grauioribus malis sæpe uexantur, quorum causam quia nesciũt, fortunæ culpa oĩs ascribit̃ & locum inuenit Epicuri philosophia nihil ad deos pertinere cẽsentis, nec gratia eos tãgi, nec ira moueri, qa & cõtẽptores eoꝝ sæpe uideãt beatos: & cultores sæpe miseros. Deos hũana nõ curare. Q uod eo fit qa cũ religiosi uideant̃ & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale sæpe patiuntur. Cõsolant̃ se tñ accusatiõe fortunæ: nec sentiũt: q; si esset ulla, cultoribus suis nũq̃ noceret. Merito igit̃ hmõi pietatẽ pœna cõsequit̃: & offensa diuinitas scelere hominũ praue religiosorum: graui eos infortunio mactat, qui licet sanctis moribus

uiuant in summa fide atq; innocentia: tamen quia deos colunt, quorum ritus impios ac profanos Deus uerus odio habet: a iustitia & a numine ueræ pietatis alieni sunt. Nec est difficile docere cur deorum cultores boni & iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt qui colunt cruentos deos Martē atq; Bellonam? quō aut parentibus parcent: qui expulsorem patris sui Iouem? aut natis ex se infantibus? qui colunt Saturnum? quō pudicitiam tuebuntur: qui colūt deā nudam & adulteram, & quasi apud deos ꝓstitutā? quomodo se a rapinis & fraudibus abstinebunt, qui Mercurii furta nouerunt, docentis nō fraudis esse decipere sed astutiæ? Quō libidines coercebunt, qui Iouem, Herculem, Liberū: Apollinem, cæterosq; uenerant, quorum adulteria & stupra in mares & fœminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris, atq; cantantur ut sint omnib9 notiora? Possunt ne inter hæc iusti esse homines, qui etiam si natura sint boni: ab ipsis tamen diis erudiantur ad iniustitiam? Ad placandū enim Deū quē colas, his rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit ut uitam colētiū Deus pro qualitate nois sui formet, qm religiosissimus est cultus imitari.

Dæorū cultores bonos & iustos esse nō posse.

¶ Quod ꝑsecutores christianorū non modo bestiæ fuerint: sed ipsis bestiis brutiores & truciores. Quibus & quare tormentis martyres afficiāt. Cap. XI.

His igitur hominibus qui deorum suorum moribus cōgruunt, quia grauis est & acerba iustitia, eandem impietatem suam, qua in cæteris rebus utuntur, aduersus iustos uiolenter exercent. Nec immerito a prophetis bestiæ nominantur. Preclare itaq; M. T. Etenim si nemo est inquit, qui mori malit, q̄ conuerti in aliquam figuram bestiæ quanuis mentem hominis habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato. Mihi quidem tanto uidetur: quanto est prestabilior animus corpore. Aspernantur itaq; corpora beluarum, quibus sunt ipsi sæuiores, sibiq; adeo placent, ꝙ homines sint nati: quorum nihil nisi liniamenta & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus? quæ India? quæ Hyrcania? tam immanes tam sanguinarias bestias unq̄ aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usq; ad uentris satietatem furit, fameq; sedata protinus conquiescit. Illa est uera bestia, cuius una iussione funditur ater ubiq; cruor: crudelis ubiq; luctus: ubiq; pauor & plurima mortis imago. Nemo huius tantæ beluæ immanitatem potest pro merito describere, qui uno loco recubans tamē per totum orbem dentibus ferreis sæuit: & non tantum artus hominum dissipat: sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres fundit: ne quis extet sepulturæ locus, quasi uero ad affectēt: qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulchra ueniatur, ac nō ut ipsi ad eum perueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem uiuis terrā mortuis denegasse? Dico igit' nihil esse miserius his omnibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ iussionis necessitas aut inuenit, aut fecit. Nō enim honor ille aut prouectio dignitatis fuit, sed hominis dānatio ad carnificinam: Dei uero ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singli gesserint enarrare impossibile est. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita tā uaria genera crudelitatis? Accepta.n.potestate pro suis moribus qsq; sæuit. Alii

Crudeles i hoium figura beluæ.

Martyrū cruciatus.

præ nimia

præ nimia tumiditate plus ausi sunt,q̃ iubebantur. Alii suo proprio aduersum iustos odio:qdã naturali mentis feritate,nõnulli ut placerent: & hoc officio uiã sibi ad altiora munirent.Alii ad occidẽdum pcipites extiterũt,sicut unus in phrygia, qui uniuersum populũ cum ipso pariter cuõenticulo cõcremauit. Sed hic quãto sæuior tãto clemẽtior inuenit̃. Illud uero pessimũ genus est,cui clemẽtiæ species falsa blandit̃:ille sæuior ille grauior est carnifex q neminẽ statuit occidere, Itaq; dici non põt huiusmõi iudices quãta & q̃ grauia tormentorum̃ gen era excogitauerit ne ad defectũ ppositi sui puenirẽt. Hæc aũt non tm̃ iõ faciunt ut gloriari possint nullũ se innocentiũ pemisse:nã & ipse audiui aliquos gloriantes quia administratio sua in hac parte fuerit incruẽta;sed inuidiç cã, ne aut ipsi uincantur,aut illi uirtutis suæ gloriã consequant̃.Itaq; inexcogitandis pœnarum̃ generibus nihil aliud q̃ uictoriã excogitant.Sciũt.n.certamen illud esse & pugnã. Vidi ego in Bithynia præsidem gaudio mirabiliter elatum tanq̃ barbarorum̃ gentem aliquã subegisset, q; unus qui p biennium magna uirtute restiterat: postremo cædere uisus est. Contendunt igit̃ ut uincant & exquisitos dolores corporibus immitũt, & nihil aliud euitant q̃ ut ne toti moriant̃.Q uasi uero mors tm̃ nos beatos faciat,ac etiam non tormenta quanto fuerint grauiora tãto maiorẽ uirtutis gloriã pariãt.Illi aũt ptinaci stultitia iubent curã tortis diligenter adhiberi:ut ad alios cruciatus mẽbra renouentur,& paret̃ nouus sanguis ad pœnã. Q uid tam piũ tã beneficum tã humanum fieri põt̃ non curassent tam sollicite quos amarẽt. Hæc est deorm disciplina.Ad hæc opera cultores suos erudiunt:hæc sacra desiderãt. Q uin etiam sceleratissimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt,nam & constitutiones sacrilegæ & disputatiões iurisperitorum leguntur iniustæ.Domitius de officio pconsulis libro septimo rescritpa principũ nefaria collegit:ut doceret quibus pœnis affici oporteret eos,qui se cultores Dei confiterentur.

Christianorũ supplicia lege cõstituta.

¶ Q uo ipsi carnificibus grati facti sunt,qui diligũt inimicos. Et q; expetibilius est esse bonum & malũ putari,q̃ malum esse & uideri bonum. Cap. XII.

Q Vid his facias,qui ius uocãt carnificinas ueterum̃ tyrãnorum̃ aduersus innocentes rabide sæuientiũ? Et cum sint iniustitiæ crudelitatisq; doctores,iustos esse se tm̃ ac prudentes uideri uolũt, cæci:& hebetes,ac rerum̃ & ueritatis ignari, Adeo ne uobis o perditç mentes inuisa iustitia est,ut eam summis sceleribus adæquatis. Adeo ne apud uos perit innocentia,ut ne morte quidem simplici dignã iudicetis.Sed supra omnia facinora habeatur nullum facinus admittere, pectusq; purũ ab omni sceleris contagione præstare? Et quoniã cõmuniter cum deorum cultoribus loquimur,liceat per uos benefacere uobiscum.Hæc est enim lex;nostra, hoc opus, hæc religio.Si uobis sapientes uidemur imitamini. Si stulti contemnite,aut etiã ridete,si libet,nobis enim stultitia nostra prodest.Q uid lactatis? qd affligitis?non inuidemus sapiẽtiæ uestræ.Hanc stultitiã malumus,hanc amplectimur.Hoc nobis credimus expedire,ut uos diligamus,& in uos ipsos,qui odistis oĩa conferamus.Est apud Ciceronem non abhorrens a uero locus in ea disputatione, quæ habetur a Furio contra iustitiã.Q uæro,inquit si duo sint quorum alter, optimus uir,æquiss

simus summa iustitia, singulari fide, alter insigni scelere & audacia, & si in eo sit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, sceleratum facinorosum, nefarium putet. Cōtra autem qui sit improbissimus, existimetur esse summa probitate ac fide proq; hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi: dānetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat. Postremo iure etiā optimo, omnibus miserrimus esse uideatur, contra aūt ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur. Omnes ad eum honores: omnia imperia: omnes opes omnes deniq; copiæ conferantur. Vir deniq; optimus omniū æstimatione: & dignissimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens: qui dubitet utrum se esse malit? Profecto quasi diuinaret quæ nobis mala: & quomodo uentura essent propter iustitiam, hoc posuit exemplum. Hæc enim populus noster patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo est errore ciuitas uel potius orbis ipse totus, ut bonos & iustos uiros, tanq̄ malos & impios persequatur: excruciet, damnet, occidat. Nam q᷑ ait neminem esse tam dementem: qui dubitet utrum se esse malit. Ille quidē ut is qui contra iustitiam differebat hoc sensit, malo sapientem malum esse cum bona æstimatiōe: q̄ bonum cum mala. A nobis autem absit hæc amentia: ut falsum uero anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pēdebit erroribus q̄ ex cōscientia nostra: & iuditio Dei? Aut aliqua nos fœlicitas illiciet unq̄, ut nō potius ueram bonitatem cum omni malo, q̄ falsam cum omni prosperitate malimus? Sua sibi habeant regna: reges, suas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) suam uero prudentiam prudentes, relinquant nobis stultitiam nostram, quam uel ex hoc apparet esse sapientiam q᷑ eam nobis inuident. Quis nam stulto inuideat, nisi qui ipse sit stultissimus? Illi autem non adeo sunt stulti, ut stultis inuideant: sed ex eo accurate, q᷑ sollicite p̄sequunt̄, stultos non esse concedunt: cur enim tam crudeliter sæuiunt, nisi quia metuunt, ne in dies inualescente iustitia cum diis suis uaricosis relinquātur? si ergo cultores deorum sapientes sunt, nos stulti: quid metuiunt ne sapientes illiciantur a stultis?

Bonū præstat esse & malū putari, q̄ cōtra.

Malū præstat esse & bonū putari: q̄ cōtra.

¶ Quod ex eo patet iustitia christianæ religionis: & ueritas fidei: q᷑ de cultoribus deorum crescit ecclesia, sed de ecclesia nec minis, nec tormētis cōpelli possunt ad cultum deorum licet q̄dā sacrificasse ex infirmitate legant̄ inuiti, q̄ tñ postea per pœnitentiam, in quo Nouatiani cōfutant̄: surrexerūt fortiores. Et q᷑ patientia martyrum solidissimum est christianæ religionis fundamentum, Cap. XIII.

Vm aūt noster numerus semp deorum cultoribus augeat̄: nūq̄ uero ne i ipsa q̄dē persecutione minuatur: q̄m peccare hoīes: & inquinari sacrificio possunt: auerti aūt a Deo nō possunt. Valet. n. ui sua ueritas. Quis est tam excors: tanq̄ cæcus: qui non uideat quæ utraq; sit parte sapientia? Sed illi malitia & furore cæcantur ne uideāt: stultosq; arbitrant̄ esse: qui cum habeāt in sua potestate supplicia uitare: cruciari tamē & mori malūt, cum possint ex eo ipso prouidere nō esse stultitiā in quam tanta hominum milia p orbem totum una, & pariter mente consentiunt. Si enim fœminæ sexus infirmitate labuntur, nā interdum isti muliebrem, & anilem superstitionem uocant: uiri certe sapiunt: si pueri, si adolescentes improuidi sunt

pætatam

per ætatem, maturi certe ac senes habent stabile iudicium. Si una ciuitas desipit: cætere utiq; inumerabiles stultæ esse nõ possunt. Si una ꝓuincia, una natio, prouidentia caret: cæteras oẽs habere intelligẽtiam recti necesse ẽ. Cũ uero ab ortu solis usq; ad occasum lex diuina suscepta sit: & oĩs sexus, oĩs ætas: & gens: & regio unis ac paribus animis Deo seruiãt, eadẽ sit ubiq; patiẽtia, idẽ cõtemptus mortis. intelligere debuerãt aliqd in ea re esse rõnis, qd' non sine cã usq; ac mortẽ defendatur, aliquid fundamẽti ac soliditatis, quod eã religionẽ non tñ iniuriis ad uexatione soluat: sed augeat semp & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoq; illoꝝ malitia conuincit', qui uertisse se funditus religionẽ Dei opinant', si hoĩes inquinauerint cũ & Deo satisfacere liceat: & nullus sit tam malus Dei cultor, qn data facultate ad placidũ dñm reuertat': & qdem deuotione maiori. Peccati enim conscientia, & metus pœnę religiosiorẽ facit, & semp multo firmior est fides quã reponit pœnitẽtia. Si ergo ipsi cũ deos arbitrãtur sibi iratos: tñ donis, & sacrificiis, & odoribus placare eos credũt, qd est tandẽ q̃ Deũ nr̃m tã immitẽ: tã implacabilẽ putent: ut uideat' is iam christianus eẽ non posse: qui diis eoꝝ coactus inuitusq; libauerit? nisi forte contaminatos semel putant alium transiaturos, ut sua spõte facere suscipiant, qd' p tormẽta fecerunt? Quis id officiũ libens subeat qd ab iniuria cœpit. Quis cum uideat lateꝝ suoꝝ cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna pœnarum insignia & impressas uisceribus suis notas gestet: ita fit ut data diuinitus pace, & qui fuerant uniuersi reddeãt, & alius pp miraculũ uirtutis nouus populus accedat. Na cum uideat uulgus dilacerari homines uariis tormẽtorũ generibus: & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiã: existimãt id qd res est: nec consensum tam multoꝝ nec perseuerantiã morientium uanã eẽ: nec ipsam patientiã sine Deo cruciatus tantos posse superare. latrones & robusti corporis uiri eiusmodi laceratiões pferre nequeũt, exclamãt, & gemitus edunt. Vincũtur. n. dolore, quia deest illis inspirata patiẽtia. Nostri aũt (ut de uiris taceã) pueri & mulierculæ tortores suos tacite uincunt, & exprimere illis gemitũ nec ignis potest. Eant romani & Mutio glorientur, & Regulo. Quorũ alter necandum se hostibus tradidit, q̃ captiuum puduit uiuere. Alter ab hostibus deprehẽsus cũ uideret se mortẽ uitare non posse, manũ foco iniecit, ut pro facinore suo satisfaceret hosti, quẽ uoluit occidere: eaq; pœna ueniam, quam non meruerat accepit. Ecce sexus fœmineus & fragilis ętas dilacerari se toto corpore uriq; perpetitur non necessitate, qa licet uitare si uellent, sed uoluntate quia confidunt in Deo.

Fides firmior est, quã reponit pœnitentia.

Scæuolæ fortitudo Reguli cõstantia.

De uera uirtute christianoꝝ, qui in culmine patientiæ cõstituti: philosophos laudatores patientiæ antecedunt, uirtute patiendi. Et q̃ uanum & stultũ est imaginatam terram, ut Deum colere. Cap. XIIII.

SEd hæc est uera uirtus: quam philosophi quoq; gloriabundi non re: sed uerbis inanibus iactant, differentes nihil esse tam cõgruẽs uiri sapientis grauitati cõstantiæ, q̃ nulli terroribus de sñia & ꝓposito posse depelli, sed tanti esse cruciari & mori, ne fidem prodat, nec ab officio discedat, ne metu mortis aut dolore acerbo subactus aliquid faciat iniustum: nisi forte delirare uidetur. Flaccus in lyricis cum dicit. Iustum: & tenacem propo- Hora. loco

siti uirum. Non ciuium ardor praua iubentium. Non uultus instantis tyranni mente quatit solida. Quo nihil uerius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus nullam mortem recusant, ne a fide iustitiaq; declinent, qui non tyrānicas iussiones, non præsidium: non gladios tremunt, quo minus uerum & solidā libertatem constanti mente defendant, quæ in hoc solo tuēda sapientia est. Quis .n. tam insolens tā elatus est, qui me uetet & oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi necessitatem uel colendi quod nolim uel quod uelim non colendi? Quid nobis iam ulterius relinquetur, si etiam hoc quod uoluntate fieri oportet libido extorquet aliena? nemo istud efficiat, siquid est nobis ad contemnēdam mortem. doloremq; uirtutis est. Quam constantiam si tenemus, cur stulti iudicamur? facientes ea quæ philosophi laudāt. Recte igitur. Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait. Summa uirtus illis uidetur magnus animus. Et idem, eum qui contemnit mortem pro furioso habent, quod est utiq; summæ peruersitatis. Sed hi uanarū religionum cultores eadem stultitia id obiiciunt, quia ue⁊ Deum non

Imagiatā intelligūt. quos Sibylla Erythæa. κωφοὺς καὶ ἀνοήτους. uocat, surdos scilicet & excordes, qui nec audiant diuina, nec sentiant. Sed terram digitis suis imaginatam metuant & adorent. Quę nunc causa sit ut eos qui sapientes sunt stultos putent: magna ratio est, nec enim frustra falluntur. Quæ nobis diligenter est explicāda, ut errores suos tandem (si fieri potest) agnoscant.

¶ Quare sapientes habent̄ pro stultis, & quomodo in duabus præcipuæ uirtutibus, pietate.s.& æquitate iustitia constet: & quid pietas secūdum Trismegistū & quid æquitas secundum Cicero. quarum neutram assequi potuerunt Romani uel græci, nec aliqui nisi christiani. Cap. XV.

Iustitia speciem stultitiæ habet.

IVstitia suapte natura speciē q̄ndam stultitię hēt, qd ego & diuinis humānis testimoniis confirmare possum: Sed nihil fortasse apud istos agemus, nisi istos de suis doceāus authoribus nō posse iustū q̄nq̄ esse qd est cōiunctū cū uera religiōe, aut sapiētia, nisi stultus esse uideat̄. Carneades academicæ sectæ p̄hus, cuius in disserendo quæ uis fuerit: quæ eloquentia, quod acumen, qui nescit, is ex prædicatiōe Cic. intelliget aut Lucilii: apud quem disserens, Neptūnus de re difficillima ostēdit nō posse id explicari, nec si Carneadē ipsum orchus remittat. Is cū legatus ab Atheniensibus Romam missus esset: disputauit de iustitia copiose, audiente Galba & Catone censoribus maximis tūc oratoribus. Sed disputationē suam postridie cōtraria disputatione subuertit: & iustitiā quā pridie laudauerat sustulit. non quadā p̄hi grauitate, cuius firma & stabilis debet eē s̄nīa. Sed quasi oratorio exercitii genere in utrāq; p̄te disserēdi. Qd ille facere solebat: ut alios quolibet asserētes posset refutare. Eā disputationē qua iustitia subuertit̄ apud Cic. L. Furius recordat̄. Credo q̄m de Rep. disserebat: ut defensionē laudationēq; eius induceret, sine qua putabat regi nō posse. rēp. Carneades aūt ut Aristotelē refelleret ac Platonē iustitiæ patronos. prima illa disputatiōe collegit ea oīa, q̄ pro iustitia dicebant̄, ut posset illa sicut fecit euertere. Erat. n. facillimū iustitiā radices nō habentē labefactare, ut diceret inaniter laborari quia tam nulla in terra sit ut quid esset aut qualis a

Carneadis phi eloqntia.

Galba censor.
Cato censor.

Carneas in utranq; partem disputabat.

philosophis diceretur, atque utinam tot ac tales uiri quãtum eloquentiæ, quantum animi, tantũ etiam scientiæ ad implendã defensionẽ summę uirtutis habuissent, cuius origo in religione, ratio in æquitate est. Sed hi qui primam illam partem nescierũt: ne secundã quidem tenere potuerunt. Volo aũt prius circũscripte ac breuiter quid sit ostendere, ut intelligatur philosophos ignorasse iustitiam: nec id quod nomine nouerant potuisse defendere. Iustitia quãuis oẽs simul uirtutes amplectatur: tñ duæ sunt omniũ principales, quæ ab illa diuelli separarique non pñt, pietas & æquitas: nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cæteræ huiusmõi uel natura, uel institutis parentũ possunt inesse iisdẽ hoĩbus, qui iustitiã nesciunt: sicuti semper fuerunt, nã Romani ueteres, qui iustitia gloriari solebant, his utique uirtutibus gloriabantur, quæ (ut dixi) proficisci a iustia possunt, & ab ipso fonte secerni. Pietas uero & æquitas quasi uenæ sunt eius. His.n. duobus fontibus constat tota iustitia. Sed caput eius & origo in illo primo est, in secũdo uis oĩs ac rõ. Pietas ãt nihil aliud est q̃ Dei notio, sicut Trismegistus uerissime diffiniuit (ut alio loco diximus) Si ergo pietas est cognoscere Deũ: cuius cognitionis summa est, ut eũ colas, ignorat utique iustitiam, qui religionẽ Dei non tenet. Quomõ.n. põt ipsam nosse, qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de uno Deo locutus ẽ, a quo ait cõstitutum esse mundũ, sed nihil de religione, somniauerat.n. Deum, nõ cognouerat quod si iustitiæ defensionẽ, uel ipse, uel quilibet alius implere uoluisset, in primis religiones deorum euertere debuit, quia contrariæ sunt pietati. Quod quidẽ Socrates, quia facere tentauit in carcerem cõiectus est, ut iam tunc appareret, quid esset futurum his hoĩbus, qui iustitiam uerã defendere, Deoque singulari seruire cœpissent. Altera igitur iustitiæ pars est æqtas: æqtatem non dico utique bene iudicãdi, quod ipsum laudabile est in hoĩe iusto, Sed se cũ cæteris cõæquãdi, quã Cic. æqualitatẽ uocat. Deus.n. qui hoĩes generat & inspirat: oẽs æquos.i. pares esse uoluit. Eandem conditionem uiuendi oĩbus posuit, oẽs ad sapiam genuit, oĩbus immortalitatem spopondit. Nemo.n. beneficiis eius cœlestibus segregatur. Nã sicut oĩbus unicũ suũ lumẽ æqliter diuidit, emittit oĩbus fontes: uictũ subministrat: quietẽ somni dulcissimã tribuit: sic oĩbus æqtatẽ uirtutẽque largitur. Nemo apud eũ seruus ẽ, nemo dñs. Si.n. cũctis idẽ pr ẽ: æquo iure oẽs liberi sumus. Nemo Deo pauper est, nisi qui iustitia indiget, nemo diues, nisi q̃ uirtutibus plẽus est: nẽo denique egregius, nisi qui bonus & innocẽs fuerit: nẽo clarissimus, nisi qui opa misericordiæ largiter fecerit. Nemo pfectissimus, nisi qui oẽs gradus uirtutis impleuerit. Quare neque Rõai, neque græci iustitiã tenere potuerũt: quia dispares multis gradibus hoĩes hũerũt, a paupibus ad diuites, ab hũilibus ad potẽtes: a priuatis denique usque ad regũ sublimissimas ptãtes. Vbi.n. nõ sunt uniuersi pares, æqtas nõ ẽ, & excludit inæqlitas ipsa iustitiã, cuius uis oĩs in eo ẽ, ut pares faciat eos, qui ad huius uitæ cõditionẽ pari sorte uenerunt.

Iustitia quid quotuplex eius partes & quæ

Pietas quid.

Aequitas.

Aequitas.

¶ De æquitate christianorum quam philosophi non habentes nec inuenire nec defendere potuerunt, Cap. XVI.

Duobus igitur illis iustitiæ fontibus immutatis, oĩs uirtus & oĩs ueritas tollitur, & ipsa iustitia remigrat in cœlũ. Iõ nõ est uerum illud bonum a philosophis repertum, quia ignorabãt uel unde oriretur, uel quid efficeret, quod

nullis aliis p̄terq̄ nostro populo reuelatum est. Dicet aliq̄s. Nonne sunt apud nos alii pauperes, alii diuites, alii serui, alii dn̄i, nonne alquid inter singulos interest? Nihil. nec alia causa est cur nobis inuicē fratꝝ fcm̄ nomen impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus, nam cū oia hūana non corpore, sed spiritu metiamur. tametsi corpoꝝ sit diuersa cōditio, nobis tn̄ serui non sunt: sed eos & habemus & dicimus spū fratres: religione conseruos. Diuitiæ quoq; non faciunt insignes: nisi quos possunt bonis opibus facere clariores. Diuites sunt. n. nō qui diuitias habēt sed qui utunt̄ illis ad opa iustitiæ. Et qui paupes uident̄: eo tn̄ diuites sunt, quia & egent & concupiscunt nihil. Cum igit̄ & liberi seruis: & diuites paupibus, humilitate animi pares simus, apud Deū tn̄ uirtute discernimur. Tanto quisq; sublimior est quāto iustior. Si. n. iustitia ē quasi parē se etiā minoribus facere: q̄q̄ hoc ip̄o p̄cellat: q; se inferioribus coæquauit, tn̄ si non tm̄ q̄si parē, sed etiam quasi minorē se gesserit, utiq; multo altiorē dignitatis gradū Deo iudice cōsequetur. Nam p̄fecto in hac sæculari uita, quoniā breuia & caduca sunt oia, & præferunt se alteris hoies, & d dignitate contendūt, quo nihil fœdius: nihil arrogātius: nihil a sapientis rōne semotius. Rebus. n. cœlestibus cōtraria sunt ista uniuersa terrena. Sicut . n. sapientia hoium summa stultitia est apud Deū. Stultitia (ut docui) summa sapientia est, sic Deo humilis & abiectus est q fuerit cōspicuus & sublimis in terra. nam ut taceā q; hæc p̄sentia terræ bona: q̄bus magnus honor tribuit̄, uirtuti cōtraria sunt, & uigorē mētis eneruant: q̄ tandē potest firma esse nobilitas, q̄ opes q̄ potentia: cū possit Deus reges quoq; ipsos inferiores infimis facere? Et ideo consulens nobis Deus, inter diuina p̄cepta: illud p̄cipue posuit. Qui se extollit humiliabit̄, & qui se humiliat exaltabitur. Cuius præcepti salubritas docet, q; q se apud homines planum fecerit: humileq; præbuerit: hic apud Deum præcellens & insignis habeatur. Nec enim falsa est illa sententia quæ apud Euripidē fertur in hūc modum. Quæ hic mala putantur: hæc sunt in cœlo bona.

Christiani se fres appellabant.

Mala q̄ putant̄ hic in cœlo sunt bona.

¶ Quō Carneades & iura p̄ utilitate sancita, & uerā in hoibus iustitiā, nisi forte stultos collegeit it, inueniri nō posse: Et ciuilis iustitia sapiam quidem hēat: sed iniustā. naturalis iustitia sit utiq;, sed sapientiā oīno non habeat. Cap. XVII.

Xposui cām cur ph̄i nec inuēire iustitiā, nec defender̄ potuerūt, Nūc redeo ad illud qd̄ intederā. Carneades ergo q̄m erāt infirma, quæ a ph̄is disserebantur, sumpsit audaciā reffellendi, quia refelli posse intellexit. Eius disputatiōis sūma hæc fuit. Iura sibi hoies p̄ utilitate sanxisse. s. uaria p̄ moribus: & apud eos p̄ p̄ib9 sæpe mutata, ius āt naturale eē nullū. Oēs & hoies & aiantes alias ad utilitates suas natura ducēte ferri, p̄inde aut nullā eē iustitiā: aut si sit aliqua: sūmā eē stultitiā: q̄m sibi noceret alienis cōmodis cōsulēs: & īferebat hæc argumēta oibus populis, qui florerēt impio, & Romāis quoq; ip̄is q totius orbis potirent̄ dominio si isti uelint esse: hoc ē si aliena restituāt: ad casas esse redeundū, & in necessitate ac miseriis iacendum: tum omissis omnibus ad p̄pria uēiebat. Bonus uir inq̄t si habeat seruū fugitiuum: uel domum in salubrē ac pestilentē: q̄ uitia solus sciat, & ideo p̄scribat ut uendat, utrum ne profitebitur fugitiuum seruum ac pæsulētem domum se uēdere

Iura sibi hoies pro utilitate sanxisse. Iustitiam aut nullā esse aut summam stultitiam. Rōani per iniuriā rapuerāt oia

dere, an cœlabit emptorem? Si pfitebitur emptori fugitiuum esse bonos qdem, qa nõ fallet: sed tñ stultus iudicabit, qa uel paruo uẽdet: uel oĩno nõ uẽdet. Si cœlauerit, erit qdẽ sapiens, quia rei consulet. sed idẽ malus: qa fallet. Rursus si reperiat aliquẽ, qui aurichalcũ se putet uẽdere: cũ sit illud aurũ, aut plũbũ cũ sit argẽtum tacebit, ne ut id paruo emat, an id indicabit ut magno? Stultum plane uidere emere malle magno. Vñ intelligi uolebat & eũ q sit iustus ac bonus stultũ eẽ: & eũ q sapiens malũ. Et tñ sine pernitie fieri posse: ut sint hoĩes paupertate cõtenti. Transibat ergo ad maiora, in quibus nemo potest sine periculo uitæ iustus eẽ. Dicebat. n. nempe iustitia est hominem non occidere, alienũ prorsus non attingere, Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior uiribus tabulam cœperit: nonne illum a tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaq; nisus euadat? Cum maxime sit nullus medio mari testis? si sapiẽs ẽ faciet. Ipsi. n. pereũdum est nisi fecerit. Si aũt mori maluerit, q̃ manus inferre alteri: iã uero iustus ẽ: sed stultus: qui uitæ suæ non parcat dum parcit alienæ. Item si acie suoꝶ fusa, hostes insequi cœperint: & iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem: ei ne parcet ut ipse occidatur, an deiiciet ex equo, ut ipse possit hostẽ effugere? Quod si fecerit sapiens: sed idem malus. Si non fecerit, iustus: sed idẽ stultus sit necesse est. Ita ergo iustitiã cum in duas partes diuisisset, alterã ciuilẽ eẽ dicẽs: alteram naturalem: utrãq; subuertit: q; illa ciuilis sapientia sit quidem: iustitia nõ sit. Naturalis aũt illa iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. Arguta hæc plane et uenenata sunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nã cũ facit Lælium Furio respondentẽ: proq; iustitia dicentem irrefutata hæc tãq̃ foueam est ptergressus ut uideatur idem Lælius, non naturalem q̃ in stultitiæ crimen uenerat: sed illã ciuilẽ defendisse iustitiam, quã Furius sapientiã quidem esse concesserat: sed iniustam.

Aurichalcum auro uilius.

Iustitia naturalis & ciuilis.

¶ Contra Carneadem, q; nec stultus põt eẽ iustus nec sapiẽs iniustus: Et q; innocentibus & iustis Deus semp optime cõsulit: & necessaria puidet: quæ patent ex diffinitiõe stultitiæ & sapiæ. & quæ sit cogitatio hois & Dei. Cap. XVIII.

Quod ad præsentem disputationẽ ptinebat, oñdi qũo iustitia similitudinem stultitiæ gerat, ut appareat nõ sine causa decipi eos: qui putãt nostræ religiõis hoĩes stultos esse: qui talia uideant facere, qualia ille proposuit. Nũc maius a me exigi sentio: ut ostendam quare iustitiam Deus stultitiæ spetie conuolutam ex oculis hoĩum uoluerit auferre, si prius Furio respondero: quia paꝶ plene respondit Lælius. qui profecto licet sapiẽs fuerit (ut uocabat) patrocinari tñ ueræ iustitiæ nullo modo poterat: quia caput ipm fontemq; iustitiæ nõ tenebat. Nobis autẽ facilior est ipsa defensio, quibus cœlesti beneficio familiaris ẽ: ac penitus nota iustitia, quiq; illã nõ noĩe: sed re: nouimus. Nam Plato & Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiam defendere cupierunt: effecissentq; aliquid, si conatus eoꝶ bonus: si eloquẽtiam: si uirtutẽ ingenii, diuinaꝶ quoq; rerum doctrina iuuisset. Itaq; opus illorũ inane atq; inutile iacuit, nec cuiquã hominũ persuadere potuerunt, ut eoꝶ præscriptio uiueret: quia fundamentum a cœlo disciplina illa non habuit, nostrum opus certius sit, necesse est quod Deus docuit. Illi enim depingebant uerbis, & imaginabãtur iustitiam, quæ

Lælius sapiens.

in conspectu non erat, nec præsentibus exemplis confirmare poterāt quæ asserebant. Responderi.n. posse ab audientibus non posse ita uiui: sicut illi sua disputatione pscripserūt, adeo ut nulli adhuc extiterint: qd genus uitæ sequerent̄. Nos aūt non uerbis modo, sed etiā exēplis ex uero petitis uera eē quæ a nobis dicunt̄ ostendemus. Sensit igit̄ Carneades q̄ sit natura iustitiæ, nisi q̄ parū alte prospexit stultitiam non esse. q̄q̄ intelligere mihi uidear qua mente id fecerit. Non enim uere existimauit eum stultū esse, quia iustus est. Sed cum sciret non esse: & rationem tñ cur ita uideret̄ non cōprehenderet, uoluit ostendere, latere in abdito ueritatem, ut decretum disciplinæ suæ tueret̄: cuius summa sententia est nihil percipi posse. Videamus ergo utrum ne iustitia fœdus aliquod habere cū stultitia possit. Iustus inquit si aut æquū saucio: aut tabulā naufrago non ademerit: ut ipse animam suā liberet: stultus est. Primum omniū nego nullo modo fieri posse: ut homini qui quidem uere iustus sit, eiusmodi casus ueniat, quia iustus neq̄ cuiq̄ irato inimicus, nec cuiquā omnino appetit alienum. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra: cui sufficit sua? Cur aut belligeret: aut se alienis furorib⁹ miscreat in cuius animo pax cū hominibus perpetua uerset̄? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano sanguine delectabitur? qui neq̄ lucrum sciat appetere, cui sufficit uictus: & non modo ipse cædem facere, sed interesse faciētibus, ac spectare ducat nefas? Sed omitto ista quoniam fieri potest: ut uel inuitus ad hęc subeūda cogatur. Adeo ne ergo iustitiā o Furi, uel potius o Carneade cuius ē illa omnis ratio tam inanem: tam supuacuam, tanq̄ cōtemptam Deo putas, ut nihil possit nihilq̄ habeat in sese, quod ad custodiā sui ualeat? Sed uidelicet q̄ sacramētum hominis ignorant, ideoq̄ ad hanc uitam temporalem referūt omnia: quanta sit uis iustitiæ scire non possunt. Nam & cum de uirtute disputant, quāuis intelligant crumnis ac miseriis esse, plenissimam: tamen expetendam esse aiunt sua causa. Eius enim præmia, quæ sunt æterna & immortalia nullo modo uident sic rebus omnibus ad hanc psentem uitam relatis: uirtutem plane ad stultitiā redigunt. Siquidem tantos huius uitæ labores frustra & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius: Interim de iustitia (ut cœpimus) cuius tanta uis est: ut cum oculos in cœlum sustulerit a Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiæ uim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis, nec uiribus, quacunq̄ iter fecerit.

Horatii locus ex odis

Integer uitæ: scelerisq̄ purus
Non eget mauris iaculis: nec arcu:
Nec uenenatis grauida sagittis
Fusce pharetra.
Siue per syrtes iter æstuosas:
Siue facturus per inhospitalem
Caucasum, uel quæ loca fabulosus
Lambit Hydaspes.

Non potest ergo fieri: quin hominem iustum inter discrimina tempestatum, atq̄ bellorū, cœlestis tutela custodiat: ac nō etiā si cū parricidis & nocētibus nauiget, aut malis quoq̄ pliat̄, ut una iusta & innocēs aïa liberet̄: aut certe pereuntibus cęteris sola seruet̄, sed concedamus posse fieri, quod proponit philosophus, quid ergo iustus faciet: si nactus fuerit: aut in equo sauciū: aut in tabula naufragum? nō inuitus confiteor: morietur potius q̄ occidet: nec ideo tñ iustitia quod ē singulare hominis bonum, stultitiæ nomen accipiet, quid enim melius, q̄d charius homini

esse debet

esse debet q̃ innocentia? quæ utiq; tãto perfectior sit necesse est, quãto illam pro-
duxeris ad extremum moriq; malueris, ne quid de innocentiæ ratione minuatur?
Stultia est inquit alienæ animæ parcere cũ pnicia suæ. Num etiã pro amicitia pi- [Damon & Phithias amicitiæ exemplũ.]
re stultũ iudicabit̃? Quid ergo familiares illi pythagorici laudant̃ a nobis quo
rũ alter se tyranno uadẽ mortis pro altero dedit, alter ad pstitutum tẽpus: cũ iam
sponsor eius duceret̃: præsentiã sui fecit, eumq; interuẽtu suo liberauit, quorũ uir
tus in tanta gloria nõ haberet̃, cum alter pro amico, alter ẽt pro fide mori uoluit,
sed stulti putarent̃. Deniq; ob hanc ipsam uirtutem tyrãnus his gratiam rettulit
utrũq; seruãdo, & hoĩs crudelissimi natura mutata est. Quin etiã depcatus eẽ di-
cit̃, ut se tertiũ in amicitia reciperẽt, nõ utiq; tãq̃ stultos: sed tanq̃ bonos & sapiẽ-
tes uiros. Itaq; nõ uideo, q̃re cum pamicitia & fide mori summa gloria cõputet̃
non etiam pro innocentia perire sit homini gloriosum. Ergo stultissimi sunt qui
nobis crimini dant mori uelle pro Deo, cum ipsi eum qui pro hoĩe uolui mori in
cœlum summis laudibus tollant. Deniq; ut cõcludam disputationem non posse
eundem stultum esse ac iustum: & eundem sapientem, & iniustum docet ipsa ra-
tio. Quin enim stultus est, qui sit bonũ, ac iustum nescit, & ideo semper peccat. [Stultus sẽper peccat]
Ducitur enim quasi captiuus a uitiis, nec resistere ullo mõ potest, qa caret uirtu-
te, quam nescit. Iustus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non
potest, q̃ si habeat recti prauiq; notitiam. Rectum autẽ discernere a prauo quis [Iustus esse stultus nõ potest.]
potest nisi sapiens? Ita fit, ut nunq̃ possit iustus esse qui stultus est: neq; sapiens
qui fuerit iniustus. Quod si est uerissimum, manifestum est eum qui aut naufra-
go tabulam, aut equum saucio non ademerit, stultum non esse, qa hoc facere pec
catum est, a quo se sapiens abstinet. Videri tamen & ipse profiteor, per hominũ
errorem ignorantium cuiusq; rei proprietatem. Itaq; omnis hæc quæstio non tã
argumentis q̃ diffinitiõe dissoluitur. Stultitia igitur est in factis dictisq; per igno [Stultitia quid.]
rantiam recti ac boni erratio. Ergo stultus non est, qui ne sibi quidem parcit, dum
modo alteri non noceat, quod est malum. Quod quidem nobis & ratio & ueritas
ipsa præscribit. In omnibus enim uidemus animalibus quia sapientia carent, cõci
liatricem esse naturam. Nocent enim aliis ut sibi prosint, nesciũt enim quia malũ
est nocere. Homo uero qui sciam boni ac mali habet, se abstinet a nocendo, & cũ
incõmodo suo: qd aĩal irrationale facere nõ põt. Et ideo inter summas hoĩum uir
tutes innocentia numerat̃, qbus rebus apparet sapientissimũ eẽ: q maluit pire ne
noceat, ut id officiũ quo a mutis discernit̃, seruet. Nã qui uendentis errorẽ non re-
darguit ut aurũ paruo emat, aut q non pfitet̃ seruũ fugitiuũ, uel pestilentẽ se do
mum uendere, lucro & cõmodo suo cõsulens, non est ille sapiẽs ut Carneades ui-
deri uolebat, sed callidus & astutus. Calliditas & astutia in multis quoq; aĩalibus
sunt, uel cũ insidiant̃ aliis & dolo capiũt ut deuorẽt, uel cũ insidias aliorũ uario ge
nere deludũt. Sapiẽtia uero in hoĩem solũ cadit. Sapiẽtia.n. est intelligẽtia uel ad [Sapientia quid.]
bonũ rectũq; faciẽdũ, uel abstinẽtia dictorũ factorũq; improborũ. Lucro aũt nũ
q̃ sapiens studet: quia bona hæc terrena contemnit, nec quẽquã falli patitur, quia
boni uiri officium est, errores hominum corrigere, eosq; in uiam reducere. Siqui
dem socialis hominis est ac benefica natura, qua sola cognitionẽ cũ Deo habet.

¶ Quod ignorãtio immortalitatis & Dei ueri prædictorũ errorũ cã est,& mortẽ mœretur æternã.Et q homo nõ sit hõis genitor:sed minister generatiõis.Et quare Deus uerã sapientiã uoluit sub specie stultitiæ occultari. Cap. XIX.

Sed nimirũ hæc cã efficit,ut stultus esse uideatur,qui egere aut mori malit,q̃ noceat uel eripiat aliquid alteri,q hoiem morte deleri putãt. Ex eaq psuasione oẽs tum uulgi, tum etiam philosophorũ nascũtur errores.Si.n.post mortem nihil sumus,profecto stultissimi est hois non huic uitæ consulere,ut si q̃ diutina & commodis omnibus plena.Quod qui faciet a iustitiæ regula discedat necesse est.Si autem superest homini uita melior & longior,quod & philosophorum magnorum argumentis:& uatum responsis & prophetarum diuinis uocibus discimus:Hanc præsentem cum suis bonis contemnere sapientis est,cuius omnis iactura immortalitate pensatur.apud Ciceronem idem ipse iustitiæ defensor Lælius uult,inquit plane uirtus honorẽ, nec est uirtutis ulla alia merces.Est plane & quidẽ uirtute dignissima,quã tu Læli nequaq̃ poteras suspicari.Nihil.n.diuinarũ noueras literarũ.quam tñ illa (inquit) accipit,facile exigit non acerbe.Erras uehementer,si putas ab hoie p̃mium solui posse uirtuti.Cum ipse alio loco uerissime disseras:huic uero quas diuitias obiicies? quæ imperia? q̃regna? qui ista putat humana,sua bona diuia iudicat.Quis ergo te sapientem Læli putet,cum ipse tibi loquaris cõtraria? paulopost adimis uirtuti quę dedisti.Sed uidelicet ignorantia ueri, facit incertam labantẽq sententiam. Deinde quod adiũgis.Sed si aut ingrati uniuersi,aut inuidi multi,aut inimici potentes,suis uirtutem p̃miis spoliãt.O q̃ fragilem quã inanẽ uirtutem induxisti,si spoliari põt suo p̃mio.Quæ si bona sua diuina iudicas (ut aiebas) qui possint existere tam ingrati,tam inuidi, tam potentes,qui uirtutẽ spoliare ualeant his bonis quæ fuerint in eã collata diuinitus? Ne illa se inquit multis solatiis oblectat, maxime q suo decore se ipsam sustentat? Quibus solatiis,quo decore:cũ in crimẽ sæpe ueniat:& in pœnã decor ille uertat? Quid.n.si (ut Furius dicebat) rapiat̃, uexetur exterminetur? egeat,auferant̃ ei mãus:effodiant̃ ei oculi, damnet̃: uinciatur,urat̃,miseris ẽt modis necet̃:perdet ne suum p̃mium uirtus? An potius peribit ipsa? Minime.Sed & mercedẽ suã Deo iudice accipiet,& uiuet,& semp uigebit.Quæ si tollas,nihil põt in uita hoium tã inutile:tã stultũ uideri esse,q̃ uirtus: cuius naturalis bõitas & honestas docere nos põt,aiam nõ esse mortalẽ,diuinũq illi a Deo p̃miũ cõstitutũ.Sed iccirco uirtutẽ Deus sub psona stultitiæ uoluit esse cœlatam: ut mysteriũ ueritatis ac religionis suæ eẽt arcanũ ut has religiões: sapientiãq terrenã extollentem se altius sibiq multũ placentẽ, uanitatis erroris q dãnaret:ut ꝑposita deniq difficultate per angustissimos tramites ad immortalitatis præmium sublime perduceret.Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus habeatur.Nam cruciari atq interfici male, q̃ tribus digitis comprehẽsa in focũ iactare,tã ineptũ uidet̃, q̃ i periculo uitæ alterius animam magis curare q̃ suam,Nesciunt,n.q̃tum sit nefas adorare aliũ p̃ter q̃ Deũ,qui condidit cœlũ ac terram,qui humanũ genus finxit,inspirauit,luce donauit.Quod si seruorum nequissimus habet̃,qui dominũ suũ fuga deserit,isq uerberibus uinculis erga-

stulto:

Virtutis unica merces honor

Virtutis laus.

Christiani pro stultis habebant̃.

stulo & cruce: & omni malo dignissimus iudicatur. Et si filius eodem modo perditus atq; impius existimatur: qui patrem suum dereliquerit ne illi obsequatur, ob eamq; causam dignus putatur: quod sit exhæres, & cuius nomen de familia in perpetuum deleatur. Quãto magis qui Deum deserit, in quem duo uocabula domini & patris æque ueneranda conueniunt? nam ille qui seruum pretio cõparat: quid in eum beneficii confert: preterq̃ alimenta: quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat non habet potestatem ut concipiatur: & nascatur: ut uiuat. Vnde apparet non esse illum patrem: sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo suppliciis dignus est desertor eius, qui dominus uerus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus iniustis æternum parauit ignem, quod ipse per uates suos impiis ac rebellibus comminatur.

De insania eorum, qui deos colunt, & non audent ratione contendere cũ fidelibus, & quare sacramentorum suorum silentium indicant. Et q; religio per patiẽtiam defendenda est, & ratione potius q̃ sæuitia, ferro, uel igne. Et quantum, & in quibus differunt religionis ueræ cultus & falsæ. Cap. XX. R eligio non ego patria.

Discant igitur & suarum & alienarum interfectores animarũ, q̃ inexpiabile facinus admittant. Primum q; seipsos iugulant perditissimis dæmonibus seruiendo, quos Deus in æterna supplicia dãnauit, deinde q; nec ab aliis Deum coli patiũtur, sed aduertere homines ad mortifera sacra contendunt, nitunturq; summa diligentia, ne qua sit anima incolumis in terra, quæ saluo statu suo spectet in cœlum. Quid aliud dicam q̃ miseros, qui prædonum suorum instigationibus parẽt, quos deos esse opinantur, quorum neq; conditionem, neq; originem, neq; noĩa, neq; rationẽ sciunt? Sed inhærentes persuasioni uulgari libenter errant: & stultitiæ suæ fauẽt. A quibus si persuasionis eius rõnem requiras, nullã possint reddere, sed ad maiorum iudicia confugiunt. Quod illi sapiẽtes fuerint illi probauerint, illi scierint: quid cẽt optimũ, seq; ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credũt. Sic impliciti teq; ignorãtia: nec se, nec deos suos norunt. Atq; utinã soli errare, soli desipere uellent, Alios etiam in consortium mali sui rapiũt, quasi habituri solatiũ de perditiõe multoꝝ. Sed hæc ipsa ignorãtia efficit, ut in persequendis sapiẽtibus tam mali sint, fingũt se illis consulere: illos ad bonam mẽtem uelle reuocare, Num igitur hoc sermone aut aliqua rãtiõe reddita facere nitunť? Minime, Sed ui atq; tormentis. O mira & cæca dementia in his putatur mala mens esse: qui fidẽ seruare conãtur, in carnificibus aũt bona. in his ne mala mens est, qui cõtra ius humanitatis: cõtra fas omne lacerant? An potius in his, qui ea faciũt in corporibus innocẽtiũ, quæ nec sæuissimi latrões: nec iratissimi hostes, nec imanissimi barbari aliq̃i fecerũt? Adeo ne etiã sibi mẽtiunť: ut uicissim boni ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non diem noctem uocant: solem tenebras? Alioquin eadem imprudentia est bonis malorum nomen imponere: sapientibus stultoꝝ: iustis impioꝝ, quinimmo si qua illis fiducia est: uel in philosophia: uel in eloquẽtia armẽt se: ac refelãt hæc nostra: Si possunt: congrediantur cõminus: & singula quæq; discutiãt. Decet eos suscipere defensionẽ deoꝝ suorum: ne

si nostra inualuerint (ut cōtidie inualescunt) cum delubris suis ac ludis deserantur. Et quoniā nihil possunt. Augetur.n.religio Dei quāto magis premitur ratiōe magis & hortamētis agant. Procedant in medium pōtifices, seu minores seu maximi.flamines, augures. Item reges, sacrificoli, quiq; sunt sacerdotes, & antistites religionum. Conuocent nos ad concionem, cohertentur nos ad suscipiendos cultus deorum, persuadeant multos esse, quorum numine: ac prouidentia regantur omnia, ostendant origines & initia sacrorum ac deoꝝ, quomodo sint mortalibus tradita, qui fons: quæ ratio sit explicent, proferant quæ merces in cultu, quæ pœna in cōtēptu maneat, quare ab hominibus se coli uelint, quid illis si beati sūt humana pietas cōferat. Quæ omnia nō asseueratione propria, nec enim ualet quicquam mortalis hominis authoritas, sed diuinis aliquib9 testimoniis cōfirmēt: sicuti nos facimus. Non est opus ui & iniuria: quia religio cogi nō pōt: uerbis potius q̄ uerberibus res agenda est, ut sit uolūtas: distringant aciem oculoꝝ suoꝝ: Si ratio eoꝝ uera est, asseratur, parati sumus audire, si doceāt: tacentibus certe nihil credimus: sicut sæuientibus quidem cædimus. Imitentur nos, ut rōnem totius rei exponant. Nos.n.nō illicimus (ut ipsi obiectāt) sed docemus, ꝓbamus: ostendimus. Itaq; nemo a nobis retinetur inuitus, inutilis est.n. Deō, q fide ac deuotione caret. Et tñ nemo discedit ipsa ueritate retinēte. Doceant isti hoc modo si qua illis fiducia ueritatis est, loquātur: discāt, audeant inq̄ disputare nobiscū aliquid eiusmodi: iā profecto ab aniculis, quas cōtēnūt, & a pueris nostratibus, error illoꝝ ac stultia ridebitur. Cum enim sint peritissimi: deorumq; progeniem & res gestas & imperia; & interitus, & sepulchra de libris nouerint: ipsosq; ritus quibus sunt initiati ex rebus gestis olum, uel ex casibus, uel etiam ex moribus natos sciant, incredibilis demētia est deos putare, quos fuisse mortales negare non audeāt, uel si tam impudentes fuerint, ut negent, suæ illos ac illorum literæ coarguent, ipsa denicq; illos sacroꝝ initia conuincent. Sciant igitur ex hoc ipso, quantū intersit inter uerum & falsum, quando ipsi qui sunt eloquentes persuadere non possunt, imperiti ac rudes possunt, quia res ipsa & ueritas loquitur. Quid ergo sæuiūt? ut stultitiam suam dum minuere uolunt augeant? longe diuersa sunt carnificina & pietas: non potest pietas cum ui, aut iustitia cum crudelitate cōiungi. Sed merito nō audent de rebus quicq̄ docere diuinis, ne a nostris derideantur, & a suis deserantur. Nam forte uulgus, cui simplex incorruptumq; iudicium ē, si mysteria illa cognoscat, in memoria mortuorum constituta damnabit, aliudq; uerius quod colat quæret. Hinc fida silētia sacris cōstituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uersemur, cur nobis aut nostris nō credūt, qui utrumq; nouimus? aut inuident, quia falsis uera prætulimus? sed defendenda sunt inquiūt publice sucepta sacra. O q̄ inhonesta uoluntate miseri errant. Sentiunt enim nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eāq; summa ui oportere defendi, Sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim religio est non occidendo, sed monendo, non sæuitia sed patientia, non scelere, sed fide. illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse quidem est bonum in religione uersari non malum, Nam si sanguine, si tormentis

Religio cogi non potest.

Mysteriorū silentiū.

Religio quomodo defendenda.

tormentis: ſi malo religionem defendere uelis: iam nõ defendetur illa, ſed pollue-
tur & uiolabitur. Nihil eſt enim tam uoluntarium q̃ religio: in qua ſi animus ſa-
crificantis auerſus eſt, iam ſublata, iam nulla eſt. Recta igitur ratio eſt, ut religio-
nem patiẽtia uel morte defendas, in qua fides cõſecrata & ipſo Deo grata ẽ, & re-
ligioni addit authoritatem. Nam ſi iis qui in hac terreſtri militia regi ſuo fidẽ ſer-
uat in aliquo egregio facinore, ſi poſtea uixerit acceptior fit & charior: Si pierit,
ſummam cõſequitur gloriam: quod pro duce ſuo morte occubuerit. Quãto ma-
gis imperatori omniũ Deo fides ſeruãda eſt, qui nõ tantũ uiuentibus: ſed & mor-
tuis præmiuq; poteſt uirtutis exoluere. Igitur Dei cultus quoniã militiæ cœleſtis
eſt: deuotionẽ maximã fidemq; deſiderat. Quomodo enim Deus aut amabit co-
lentem ſi ipſe nõ ametur ab eo? Aut præſtabit præcanti quicquid orauerit: cũ ad
præcandum nemo neq; ex animo neq; obſeruãter accedat? Iſti autem cum ad ſa-
crificãdum ueniũt nihil intimum: nihil proprium diis ſuis offerunt: nõ integrita-
tem mentis: non reuerẽtiam: nõ timorem. Peractis itaq; ſacrificiis inanibus: om-
nem religionem in templo & cũ templo ſicut uenerãt relinquunt, nihilq; ſecũ ex
ea neq; afferunt, neq; referũt. Inde eſt q; eiuſmodi religiões, nec bonos facere poſ-
ſunt, neq; firmæ ac immutabiles eſſe. Traducuntur itaq; ab his hoĩes facile, quia
nihil ibi ad uitã: nihil ad ſapientiam: nihil ad fidẽ diſcitur. Quæ eſt enim ſupſti-
tio illorum deorum? quæ uis? quæ diſciplina? quæ origo? quæ ratio? quod funda-
mentum? quæ ſubſtantia? quo tẽdit? aut quid pollicet? ut ab hoĩe poſſit fideliter
ſeruari: fortiterq; defendi? In qua nihil aliud uideo, q̃ ritum ad ſolos digitos perti-
nentem. Noſtra uero religio eo firma eſt, & ſolida & immutabilis, q͞a iuſtitia do-
cet: quia nobiſcum ſemper eſt: quia tota in aĩo colẽtis eſt, quia mẽtem ipſam pro
ſacrificio habet, illic nihil exigitur aliud q̃ ſanguis pecudũ, & fumus: & inepta li-
batio. Hic bona mens hic purum pectus, innocẽs uita: illuc ueniunt ſine delectu
adulteræ: impudicæ, lenæ, procaces, & obſcœnæ: meretrices. Veniunt gladiato-
res: latrones: fures: uenefici, & precant̃ nihil aliud, q̃, ut ſcelera impune cõmittãt.
Quid enim latro ſacrificans: aut gladiator roget, niſi ut occidat? Quid uenenari- Venenari.
us, niſi ut fallat? Quid meretrix, niſi ut plurimum peccet? Quid adultera, niſi ut
mortem uiri optet, aut ut ſua impudicitia cœlet? Quid læna, niſi ut multos bõis
exuat? Quid fur, niſi ut plura rapiat. Hic uero etiã leui cõmuniq; peccato locus
nullus eſt. Et ſi quis ad ſacrificiũ non integra conſciẽtia uenerit, audit quæ illi de-
us cõminet, ille qui latebras cordis uidet, qui peccatis ſemper infeſtus eſt & exi-
git iuſtitiã: qui fidẽ poſcit. Quis huic malæ mẽti aut malæ preci locus eſt? At illi
infœlices nec ex ſceleribus ſuis intelligunt, q̃ malũ ſit, quod colũt, q̃n quidem fla-
gitiis omnibus inquinati ueniũt ad precandũ: & ſe pie ſacrificare opinant̃: ſi cu- Ablutio in ſacris:
tem lauerint. tanq̃ libidinem intra pectus incluſam ulli amnes abluant, aut ulla
maria purificent. Quanto ſatius eſt mẽtem potius eluere, quæ malis cupiditati-
bus ſordidatur, & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuerſa uitia depellere. Quod
qui fecerit quodlibet inquinatum ac ſordidum corpus gerat, ſatis purus eſt.

¶ Quod hoſtes ſuos adorat ſtulta gentilitas, quorũ cultus non modo chriſtiani,
ſed & philoſophi & domeſtici cultores deorum deſtruunt. Cap. XXI.

Sti aũt quia nesciunt quid uel quõ sit colẽdum, cæci & imprudentes in cõtrariũ cadũt. Adorãt itaq; hostes suos: latrones & interfectores suos uictimis placãt. Et aĩas suas cum thure ipso cremẽdas aris detestabilibus ĩponũt. Irascunť ẽt miseri q̃ nõ similes alii pereãt ĩcredibili mẽtiũ cæcitate. Quid.n.uideãt, qui solẽ non uidẽt? quasi uero si dii essent, indigerẽt hoĩum auxilio aduersus cõtẽptores suos: q̃d ergo nobis irascunť: si illi nihil possunt, nisi q̃ ipsi deos suos destruunt, de quorum potestate diffidũt magis irreligiosi, q̃ qui oĩno nõ colũt: Cicero in suis legibus cũ caste ad sacrificia pciperet accedere, pietatẽ inquit adhibeto opes amoueto. q̃ secus faxit, Deus ipse uindex erit. Recte hoc quidẽ. Neq;.n.fas est desparare de Deo, quẽ iõ colas: quia potentẽ putes. Nã q̃uõ uindicare colẽtis iniuriã põt, qui suã nõ põt? Libet igiť ex his q̃rere, cui potissimũ pstare se putent cogendo inuitos ad sacrificiũ. His ne quos cogũt? at nõ est beneficiũ quod ingeriť recusanti: sed cõsulendum est etiã nolẽtibus, q̃ñ quod bonũ sit nesciũt. Cur ergo tã crudeliter uexãt debilitant, cruciãt, si saluos esse uolũt? Aut unde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdãt, aut inutiles faciãt, quibus uelint esse cõsultũ? An uero diis prestant? at nõ est sacrificium, quod exprimiť ab inuito. nisi.n. sponte atq; ex animo fiat, execratio est: cum hoĩes proscriptione: iniuriis, carcere: tormentis adacti faciunt. Si dii sunt isti, qui sic coluntur, uel propter hoc solũ colendi nõ sunt, q̃ sic coli uolunt, digni.s.detestatione hoĩum quibus cũ lachrymis, cũ gemitu, cũ sanguine de membris oĩbus fluente libatur. At nos cõtra, non expetimus ut Deũ nr̃um qui est oĩum creator: uelit, nolit: colat aliquis inuitus: nec si nõ coluerit irascimur. Cõfidimus.n.maiestati eius: qui tã cõtemptũ sui possit ulcisci: q̃ seruoꝝ suorum labores & iniurias. Et iõ cum tam nefanda perpetimur ne uerbo quidem reluctamur. Sed Deo remittimus ultionem, non ut hi faciũt, qui defensores se esse deoꝝ suoꝝ uideri uolũt: & sæuiũt efferate aduersus nõ colẽtes. Ex quo intelligi datur, q̃ nõ sit bonũ deos colere: quoniã bono potius adducendi homines ad bonũ fuerãt non malo. Sed quia illud malũ est, etiã officium eius bono caret. At enim puniẽdi sunt qui destruunt religiões. Num peius nos destruimus q̃ natio Ægyptiorum, qui turpissimas bestiarum ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanq̃ deos adorant. Num peius q̃ iidem ipsi, qui cum deos se colere dicant, tamen eos publice turpiterq; derident: de quibus etiam per mimos agi, cum risu & uoluptate patiuntur. Qualis hæc religio aut quanta maiestas putãda est, quæ adoratur in templis illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas uiolati numinis pendunt, sed honorati etiam laudatiq; discedunt. Num peius nos destruimus, quam quidam philosophi qui omnino nullos deos esse aiunt? Sed omnia sua sponte esse nata: omnia fortuitu fieri quæ geruntur? Num peius quã epicurei, qui esse quidem deos, sed curare quicquam negant, neq; irasci eos, neq; gratia cõmoueri? Quibus dictis utiq; persuadent colendos omnino non esse. Siquidem nec colentes respiciunt, neq; non colentibus irascuntur. Præterea cum contra metus disserunt, nihil aliud efficere conantur, quam ut nemo deos timeant. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter & differuntur impune.

¶Quare

¶ Quare maligni ſpiritus inſtigent cultores ſuos in perſcutionem fidelium: & quare uera religio uideatᷣ inanis. Cap. XXII.

On ergo ideo aduerſus nos inſaniunt: quia dii nō colūtur a nobis, a multis enim non coluntur, ſed quia ueritas penes nos eſt, quæ (ut eſt ueriſſime dictum) odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos qui patiuntur? Pergitᷣ enim cæco & irrationabili furore, quem nos uidemus: illi neſciunt: non enim ipſi homines perſequuntᷣ: qui cauſam cur iraſcantᷣ innocentibus non habent. ſed illi ſpiritus contaminati ac perditi: quibus ueritas & nota eſt & inuiſa, inſinuant ſe mentibus eorum, & inſtigant neſcios in furorē. Hi enim quādiu pax eſt in populo Dei, iuſtos fugitant & pauent. Et cum corpora hominum occupant, animaſq; diu uexant, adiurantur ab his: & nomine ueri Dei fugantur. Quo audito & tremūt & exclamāt & uri uerberariq; ſe teſtantur, & interrogati qui ſint quando uenerint, quomodo in hominem irrepſerint, confitentur, ſic extorti & excruciati uirtute diuini nominis exulant: propter hæc uerbera & minas, ſanctos & iuſtos uiros ſemp oderunt. Et quia per ſe nocere his nihil poſſunt, publicis eos odiis perſequuntur quos ſibi graues ſentiunt: exercentq; ſæuitiam q̄ uiolētiſſime poſſunt, ut aut eorum fidem minuāt p dolorem, aut ſi id efficere no quiuerint, auferāt omnino de terra, ne ſint qui poſſint eorum nequitiam cohercere. Non me fugit quid reſponderi e contrario poſſit. Cur ergo Deus ille ſingularis, ille magnus, quem rerum potentē, quem dominum omnium confiteris: hæc fieri patitᷣ, nec cultores ſuos aut uindicat, aut tuetᷣ? Cur deniq; qui eū non colunt opulenti & potentes, & beati ſunt, & honoribus regnoq; potiuntᷣ, eoſq; ipſos ditioni ſuæ ac poteſtati ſubiectos habent? Reddēda & huius ratio eſt rei, nequid remaneat erroris. Nam in primis hæc cā ē, cur exiſtimetᷣ religio Dei uiui uim nō habere, ꝙ inducantᷣ homines ſpe terrenorum ac præſentiū bonoꝝ, quæ ad curā mentis nullo modo ptinēt, qbus quia carere iuſtos uidēt: & affluere iniuſtos: & Dei cultū inanē arbitrantᷣ, in quo ineſſe illa non cernūt: & deoꝝ rit⁹ exiſtimāt ueros: qm̄ cultores eoꝝ & diuitiis: & honoribus: et regnis fruantᷣ. Veꝝ hi q ſunt in hac exiſtimatiōe non pſpiciūt alterius uim rationē q; hominis: quæ tota nō in corpore, ſed in mēte eſt. Nihil enim uidēt amplius: q̄ uidetᷣ, corpus. ſ. ꝙ qa uidetᷣ oculis manuq; tractabile ē, imbecillū: fragile: mortale eſt, cui ſunt illa omnia bona quæ cupiditati ac miraculo ſunt: opes: hnores: imperia: quoniam corpori affuerunt uoluptates, & ideo tā caduca ſunt q̄ corpus ipſum. Animus uero in quo ſolo eſt homo: quoniam ſubiectus oculis non eſt: nec bona eius inſpici poſſunt, quæ in ſola uirtute ſunt poſita. & ideo tam ſtabilis: & conſtans & perpetuus ſit neceſſe eſt, ſicut ipſa uirtus: in qua eſt animi bonum.

¶ Quare Deus electos ſuos tradita ipiis ptāte uexari patiatᷣ. Cap. XXIII.

Ongum eſt uniuerſas uirtutū ſpecies ꝑmere, ut de ſingulis doceam q̄ neceſſe ſit ſapiētem ac iuſtum uirum longe ab illis bonis abhorrere: quibus quia fruūtur iniuſti, deoꝝ cultus ueri, & efficaces eſſe creduntur: qd̄ ad præſentē ptinet qōnem ſatis ē ſi ex una uirtute id ꝓbemus qd̄ intendimus. Nempe magna & præcipua uirtus ē

patiẽtia: quã pariter & uulgi publicæ uoces & philosophi, & oratores sũmis laudibus cõcelebrãt. Q d' si negari non põt: qn summa sit uirtus, necesse est iustũ & sapientem uirum in potestate esse hominis iniusti, ut capiat patientiã. Patientia est enim maloꝝ: quæ aut inferunt̃ aut accidunt cũ æquanimitate platio. Ergo iustus ac sapiens, quia uirtutem capit, habet in se patientiã: qua carebit omnino si nihil patietur aduersi. Contra qui in rebus prosperis agit impatiens est & uirtute maxima caret. Impatientem dico: quia nihil patit̃, innocentiã quoq; seruare nõ potest, quæ & ipsa iusto & sapienti uiro ꝓpria est uirtus. Sed & nocet sæpe & cõcupiscit aliena & rapit quæ cupierit per iniuriã, quia uirtutis exps uitio peccatoq; subiectus est, & fragilitatis oblitus aĩo insolẽter elato tumet. Inde iniusti ac Deũ nesciẽtes: & diuitiis: & potẽtia: & honoribus florent. Hæc.n.cũcta iniustitiæ prę mia sunt, quia & perpetua esse nõ possunt: & per cupiditatẽ uiolentiãq; quæruntur. Iustus uero ac sapiens: quia illa oĩa humana sunt (ut est a Lælio dictum) sua bona diuina iudicat, nec alienũ quicq̃ cõcupiscit, ne quẽ contra ius hũanitatis lædat oĩno: nec ullã potentiã honorem ue desiderat: ne cui faciat iniuriã. Scit.n.cũctos ab eodem Deo & ab eodem cõditore generatos iure fraternitatis esse coniũctos. Sed & suo cõtentus & paruo, quia fragilitatis suæ memor, nõ amplius quærit q̃ unde uitã sustentet: & ex eo ipso, quod habuerit impartit̃ ẽt nõ habẽti quia pius est, pietas etiã summa uirtus est, & accidit ex eo q uoluptates caducas uitiosasq; cõtemnit, quaꝝ causa opes appetunt̃, quoniã cõtinens est ac libidinum uictor, & nihil tumoris ac insolentiæ gerens, nõ extollit se altius: nec erigit supbum caput. Sed placidus & concors: & planus, & cõmunis est, quia cõditionẽ suã nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat & nec aliena rapiat, nec sua quoq; si auferãtur defendat, cũ sciat etiã illatã iniuriã moderate ferre, quia uirtute ꝑditus est, necesse est iustum hoĩem subiectum esse iniusto: & contumeliis ab insipiente affici sapientem, ut & ille peccet, quia iniustus est, & hic in seruitutẽ abeat: quia iustus est. Si quis autem uolet scire plenius cur malos & iniustos Deus potẽtes beatos & diuites fieri sinat, pios contra humiles, miseros, inopes esse patiatur, sumat eum Senecæ librum, cui titulus est, Q uare bonis uiris multa mala accidãt, cum sit prouidentia: in quo ille multa nõn plane imperitia sæculari; sed sapiẽter ac pene diuinitus eloqutus est. Deus inquit hoĩes pro liberis habet, sed corruptos & uitiosos luxuriose ac delicate patit̃ uiuere, quia non putat emendatione sua dignos. Bonos autẽ quos diligit, castigat sæpius: & assiduis laboribus ad usum uirtutis exercet, nec eos caducis ac mortalibus hoĩs corrũpi ac deprauari finit. V ñ nemini debet mirũ uideri si prõ nr̃is sepe delictis castigamur a Deo. Immo uero cũ uexamur ac præmimur, tum maxime gr̃as agimus indulgentissimo patri: q corruptelã nostrã nõ patit̃ lõgius ꝑcedere, sed plagis ac uerberibus emẽdat. Ex quo itelligimus nos eẽ Deo curæ: qm̃ cũ peccamus, irascit̃. Nã cum posset populo suo & opes: & regna largiri: sicut dederat ante iudæis, quorũ nos successores ac posteri sumus: iccirco enim uoluit sub aliena ditiõe atq; impio degere: ne reꝝ prosperarũ fœlicitate corruptus: in luxuriã laberet̃: ac Dei præcepta contẽneret: Sicut illi maiores nostri, qui sæpe terrenis ac fragilibus his bonis eneruati; aberrauerunt a disciplina legis

Patientia quid.

Bonis uiris multa mala cur accidant.

uinculaq; ruperunt, prouidit ergo quatenus cultoribus suis pręstaret quietem, si mandata seruassent & tamen eos emendaret, si pceptis nō obtēperassent, Itaq; ne tam corrumperent ocio, q̄ pres eoꝶ licētia, premi eos ab his uoluit, in quorū ma nibus collocauit, ut & labātes confirmet: & corruptos ad fortitudinē reparet, & si dos experiat̄ ac tēperet. Q uo enim potest imperator militū suoꝶ ꝓbare uirtutē: nisi habuerit hostem? Et illi tū aduersarius exurgit iuito, qa mortalis ē, & uinci po test. Deo aūt qa repugnari nō potest, ipse aduersarios nomini suo excitat: nō qui contra ipsum Deum pugnēt: sed cōtra milites eius: ut deuotionē ac fidē suorum uel ꝓbet uel corroboret: donec pssuræ uerberibus defluentē corrigat disciplinā. Est & alia cā, cur aduersus nos psecutiões fieri sinat, ut Dei populus augeat̄ Nec est difficile monstrare, cur, aut quō illud fiat. Primū fugāt̄ a Deoꝶ cultorib9 plu rimi odio crudelitatis. Q ui.n. talia sacrificia non horreat? Deinde placet qbusdā uirtus ac fides ipsa: nōnulli suspicantur deoꝶ cultū non sine cā malū putari a tam multis hoibus: ut emori malint: q̄ id facere, qd alii faciunt ut uiuāt. Aliqui cupiūt scire qdnam sit illud bonum, qd ad mortem usq; defenditur, quod oībus quæ in hac uita iocūda & chara sunt pfertur: a quo nec bonoꝶ, nec lucis amissio nec do lor corpis, nec uiscerum cruciamenta deterrent. Valēt hæc plurimū, sed illæ maxi me causæ nostroꝶ numerū semp auserūt. Audit circūstās populus inter ipsa tor menta dicētes, nolle sacrificare lapidibus humana manu factis: sed Deo uiuo, qui sit in cœlo. Multi hoc uerū eē intelligūt, & in pectus admittunt̄. Deide ut fieri so let in rebus incertis, dū inter se inuicē quærūt, quæ sit huius pseuerātiæ cā: multa q̄ ad religionē ptinent diuulgata, ac p rumorē uicissim aucupata discunt̄: quæ qa bona sūt, placeāt necesse est. Præterea ultio secuta, sicut semp accidit, ad credēdū uehementer ipellit. Ne hæc qdem leuis causa ē: q immundi dæmonum spiritus accepta multoꝶ licētia se corporibus imergunt, qbus postea reiectis, omnes qui resanati fuerint, adhæreant religioni: cuius potentiam senserunt. Hæ tot causæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Perfecutiones in christianos cur Deus fieri sinat.

Q uod bonorum tortores torquebunt̄: & malas bestias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII.

Q Vicq̄d ergo aduersū nos mali principes moliūt̄: fieri ipē pmittit. Et tn̄ iustissimi psecutores, qb9 Dei nomē cōtumeliæ ac ludibrio fuit, nō se putēt ipune laturos, qa idignatiōis aduersus nos eius q̄si ministri fuerūt. Punient̄. n. iudicio Dei: qui accepta ptāte supra humanū modū fuerint abusi, & insultauerit ēt Deo supbius: eiusq; nomē æternū uestigiis suis subiecerint ipie nefarieq; calcādū. Propterea uindicaturꝶ se eos cele riter pollicet̄, & exterminaturꝶ bestias malas de terra. Sed idē q̄uis ppl̄i sui uexa tiões, & hic i pñti soleat uindicare, tñ iubet nos expectare patiēter illū cœlestis iu dicii diē, quo ipē p suis queq; meritis, aut honoret aut pūiat Q ua pp nō sperēt sa crilegæ aīæ, cōtēptos & inultos fore, quos sic obterūt. Veniet rabiosis & uoracib9 lupis merces sua: q iustas et simplices aīas nullis facinorib9 admissis excruciauerūt Nos tātūmō laboremus, ut ab hoīb9 nihil aliud in nobis, nisi sola iustitia puniat̄. Demus operā totis uirib9, ut mereamur a Deo simul & ultionē passiōis & pmiū,

¶ L. Cœ. Lactantii Firmiani diuinarum institutionũ aduersus genteis. Liber VI.

¶ De uero cultu ad Constantinum Imperatorem.

¶ Quod innocentia uerissimus Dei cultus est: quam rem carnalis homo corpori deditus nescit. Caput primum.

Vod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruente: ac suffragāte ipsa ueritate compleuimus. Cuius asserendæ atq; illustrandæ causæ, mihi & scientiā & fidem ipse dominus noster imposuit: sine quo nec sciri quicquam potest: nec explicari. Venio nũc ad ipsum, quod est summum operis huius: & maximum: ut doceam quo ritu: quo ue sacrificio Deũ coli oporteat. Id. n. est hominis officium: in eoq; summa rerum: & omnis beatæ uitæ ratio consistit: quandoquidem propterea facti & inspirati ab eo sumus: non ut cœlum uideremus & solem (quod Anaxagoras putauit) sed ut artificem solis & cœli Deũ pura & integra mente coleremus. Quāuis autem præcedentibus libris pro ingenii mediocritate defenderim ueritatem: tamen ex ritu quoq; ipō elucere uel maxime potest. Nihil enim sancta & singularis illa maiestas aliud ab homine desiderat: q̄ solam innocentiam: quam si qs obtulerit Deo: satis pie religioseq; litauit. Homines aũt neglecta iustitia: cũ sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati: religiosos se putant: si tēpla ac aras hostiarum sanguine cruētauerint, si focos adoleuerint: ac ueteris uini perfusiōe madefecerint. Quinetiam sacras dapes apparant: & exqsitas epulas quasi aliquid inde libaturi offerũt. Quicqd aspectu rarũ: quicqd opere aut odore pretiosum est: & hæc grata esse diis suis, non ex aliqua diuinitatis ratione: quā nesciũt: sed ex suis cupiditatibus iudicant: nec intelligunt terrenis operibus Deũ nō indigere. Nihil enim sapiũnt nisi terram: bonaq; & mala solius corporis sensu & uolu ptate ppendunt. Huius arbitrio ut religionem ponderant, sic totius uitæ suæ acta disponunt. Et quoniā se semel a cœli contemplatione auertunt: sensumq; illum cœlestē corpori mancipauerũt: libidinibus fræna permittunt: tanq̄ secum ablaturi uoluptatem: quā momentis oībus capere festinant: cum animus ministerio corporis: nō corpus ministerio animi uti debeat. Idē maximũ bonũ iudicāt opes, q̄s si bonis artibus asseq non possunt, malis assequunt̃, fraudāt, rapiũt, spoliāt, insidiant̃, abiurāt. Nihil deniq; moderati aut pensi habēt: dummō auro coruscant, argento, gēmis, uestibus fulgeant, auidissimo uentri ōpes ingerāt, stipati familiarium gregibus, per domitum populum semper incedant. Sic addicti & seruientes uoluptatibus, uim uigoremq; mentis extingunt, & cum uiuere se maxime putant, ad mortem concitatissime properant. Nam sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore est: qui bona negligunt animi: corporis appetunt, in tenebris ac morte uersantur, quæ sunt terræ atq; corporis, quia uita & lumen de cœlo est: cuius quoniam expertes sunt, corpori seruiēdo longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miseros ubiq; cæcitas premit: sicuteni ni qui sit uerus Deus, ita quis sit uerus cultor ignorant.

Sacrificiorũ ueterũ ritus.

¶ Quod

¶ Quod Deus nec exurit: nec sitit: nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari: aut uina offerri: uel lumina. Et quare hæc offerantur diis gentium, quæ fidem rectam & ueram innocentiã offerre nesciunt: in quibus consistit Dei cultus, Et q intra oĩa quæ ad cultum Dei pertinent: præstantissimũ est homines ad ueritatem & iustitiam erudire. Et quare nolit ab elemẽtis incipere. Cap. II.

Mactant igitur opima & pingues hostias Deo: quasi esurienti: pfũdunt uina tanq̃ sitienti: accẽdunt lumina uelut in tenebris agenti. Quod si suscipicari aut percipere animo possent: quæ sunt bona illa cœlestia: quorum magnitudinem terreno adhuc corpore obuoluti sensu capere non possumus: iam se cũ his officiis inanibus stultissimos esse cognoscant: uel si cœleste lumen, quod dicimus solem contẽplari uelint, iam sentiant q non indigeat lucernis eo℞ Deus: qui ipse in usum hoĩs tã cãdidam lucẽ dedit: & tñ cum in tam paruo circulo, qui ꝓpter longinquitatem nõ amplius q̃ humani capitis uidet̃ habere mensuram: tantũ sit fulgoris: ut cũ mortaliũ luminũ acies nõ queat cõtueri: & si paulisper itẽderis hebetatos oculos: caligo ac tenebræ consequãtur. quid tãdem luminis: quid claritatis apud ipsum Deum: penes quẽ nulla nox est: eẽ arbitremur? qui hãc ipsam lucẽ sic moderatus ẽ: ut neq; nimio fulgore: neq; calore uehemẽti noceret animãtibus: tãtumq; ista℞ re℞ dedit ei: quãtũ mortalia corpora pati possunt: aut frugum maturitas postularet. Num igitur mẽtis suæ cõpos putandus est: qui authori & datori luminis: candelarũ ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud uero ille a nobis exigit lumen: & quidẽ nõ fumidum: sed (ut ait poeta) liquidũ atq; cla℞, mentis scilicet. Propter qd a poetis phanetes nuncupat̃, qd exhibere nõ põt, nisi q Deũ agnouerit. Illo℞ aũt dii qa terreni sunt egẽt luminibus: ne in tenebris sint, quo℞ cultores, qa cœleste nihil sapiunt; etiã religiones qbus deseruiũt, ad terrã reuocãt. In ea enim lumine opus ẽ, quia ratio eius & natura tenebrosa est. Itaq; diis nõ cœlestẽ sensum, sed humanũ potius attribuũt. Ideoq; illis necessaria & grata credũt esse: quę nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitientibus potu, aut ueste algentibus, aut cum sol decesserit lumine, ut uidere possimus. Nullis igit̃ ex rebus tã ꝓbari & itelligi potest, deos ipsos cum aliquãdo uixerint mortuos esse, q̃ ex ipso ritu, q est totus terra. Quid enim cœlestis in se boni põt hẽre pecudũ sanguis effusus, quo arãs inquinãt? nisi forte deos existimãt eo uesci: qd hoĩes aspernant̃ attingere? Et qsqs illis hãc saginã præstiterit, quãuis ille grassator: adulter: ueneficus: parricida sit: beatus ac fœlix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, oĩa quæ optauerit, ꝓstant. Merito ergo Persius huiuscemodi superstitiones suo more deridet. Qua tu (inquit) mercede deorum Emeris auriculas? pulmone & lactibus unctis? Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandam cœlestem maiestatem: sed mente sancta: & iusto animo, & pectore (ut ipse ait) qd naturali sit honestate generosum. Hæc ẽ religio cœlestis, nõ quæ constat ex rebus corruptis, sed quæ uirtutibus animi q orit̃ e cœlo. Hic uerus cultus est, in quo mens colentis seipsam Deo immaculatã uictimã sistit. Id ipsum quõ consequẽdũ: quõ ꝓstandum sit, docebit huius libri disputatio. Nihil enim tã præcla℞: hominiq; conueniens põt esse, q̃ erudire hoĩes

Lucernas i templis accendebant.

Candelas accendere deo nefas est.

Phanetes unde deo.

Persii locus.

Phiæ laus. ad iustitiam. Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus pferés: malle se dicit uel unum paruũ de officio libellũ: q̃ lõgam orationẽ pro seditioso homine Cornelio. Quæ sentẽtia nõ utiq; Catuli: q fortasse illud non dixit, sed Ciceronis ẽ putanda, q scripsit (credo) ut libellos quos de officiis erat scri-

Cice. libri de officiis. pturus commendaret, in quibus ipsis nihil esse testatur, in omni philosophia melius & fructuosius: q̃ pcepta uitæ dare. Quod si hoc illi faciunt, qbus non est ueritas cognita, quãto magis nos facere debemus: qui a Deo eruditi & illũinati: possumus uera precipere? nec tamen sic docebimus: ut quasi prima uirtutis elementa tradamus: qd est infimum. Sed tanq̃ docendum susceperimus eum, qui apud illos iam perfectus uideatur. Manentibus enim præceptis eorum: quæ solent ad probitatẽ recte dari: ignota illis superstruemus ad perficiendã cõsumandãq; iustitiam, quã non tenẽt. Ea uero quæ possunt cũ illis esse communia pretermittã: neq; ab his uidear mutuari, quorum errores coarguere atq; aperire decreuerim.

¶ De duabus uiis: quarum altera uirtutum: altera uitiorum est: quæ in littera pythagorica figurantur. & fidelius tractantur a christianis q̃ a philosophis: & de duobus ducibus uiarum. Cap. III.

Vitæ duas esse uias. Væ sunt uiæ per quas humanam uitam ꝓgredi necesse est. s. una quę in cœlũ ferat: Altera quæ ad inferos deprimat: quas & poetę in carminibus: & philosophi in disputationibus suis induxerũt. Et quidem philosophi alterã uirtutũ eẽ uoluerũt, alterã uitioꝝ: eãq; quæ

Virtutis iter arduũ. sit assignata uirtutibus, primo aditu eẽ arduã & confragosam: in q̃ siqs difficultate superata in summũ eius euaserit, habere eũ de cætero planũ iter: amœnũq; campũ, & omnes laboꝝ suorum capere fructus uberes atq; iucundos. Quos aũt primi aditus difficultas deterruerit eos in eam uitiorum uiam labi atq; deflectere: quæ primo ingressu sit q̃si amœna, multoq; tritior: Deinde cum in eã

Vitiorum uia. Paulo ulterius processerint, amœnitatis eius spetiẽ repente subduci. Exoriri autẽ uiam præcipitem: nunc saxis asperam: nunc obductam sentibus: nũc gurgitibus intercisam: uel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere sit necesse. Quæ omnia eo proferũtur: ut appareat in uirtutibus capiẽdis labores esse maximos, in pceptis aũt maximos fructus: & solidas atq; incorruptas uoluptates. Vitia uero delinimentis naturalibus allicere animos hominũ: & inaniũ iucũditatum spetie captos, ad acerbas amaritudines miseriasq; pducere. Sapiens prorsus disputatio: si uirtutum ipsaꝝ formas atq; terminos scirent. Nõ. n. didicerant uel quæ sint uel qd eas mercedis a Deo maneat, qd nos his duobus libris docebimus. Hi uero quia ignorabãt, aut dubitabãt animas hominũ immortales esse: & uirtutes & uitia terrenis honoribus aut pœnis æstimauerunt. Omnis ergo hęc de duobus uiis disputatio ad fragilitatẽ ac luxuriã spectat. Dicũt enim humanæ uitæ cursum

Lfa Pythagoræ. y. litteræ esse similẽ, q; unusq; hominũ cũ primũ adolescentiæ limẽ attigerit, & in eũ locũ uenerit: ubi se uia scindit in ambas, hæreat nutabũdus, ac nesciat i quã se partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora tribuantem: hoc est si aut phiam didicerit, aut eloquẽtiã, aut aliqd honestæ artis, quo eua dat ad bonam frugem: quod fieri sine labore maximo non potest: honestã ac co-

piosam

piosã uitã disputãt pactuꝝ. Si uero doctorẽ frugalitatis nõ inuenerit: ad sinistrã uiã quæ meliorẽ speciẽ mentiat᷑ incedere. i. desidiæ: luxuriæ, inertiæq; se tradere: quæ suauia quidem uident᷑ ad tp̃s uera bona ignoranti. Post autẽ amissa oĩ digni tate ac re familiari ĩ oĩbus miseriis ignominiaq; uictuꝝ. Ad corpus ergo & ad hãc uitã, quã in terra ducimus: fines eaꝝ uiaꝝ retulerũt. poetę fortasse melius, q̧ biuiũ hoc apud inferos eẽ uoluerũt. Sed in eo fallunt᷑: q̃a eas uias mortuis ꝓposuerũt: Vtriq; ergo uere, sed tñ utriq; nõ recte, q̃a oportuit uias ipsas ad uitam: fines eaꝝ ad mortem referri. Nos igitur melius & uerius, quia duas istas uias cœli & infero- rum esse dicimus: quia iustis immortalitas, iniustis pœna æterna ꝓposita ẽ. Quo modo aũt uitæ istæ uel in cœlũ tollãt: uel ad inferna p̃cipitent explicabo, & aperiã quæ sint uirtutes, quas philosophi nescierũt: tum ẽt quæ sint p̃mia eaꝝ, simul etiã quæ sint uitia, quæue eorum supplicia mõstrabo. Nã fortasse aliquis expectet, ut separatim de uitiis ac uirtutibus dicã: cum de bono ac malo differẽtibus nobis, ẽt quod est contrariũ possit intelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia sua sponte de- cedet: siue uitia eximas uirtutes ultro subibunt, sic bonoꝝ ac maloꝝ cõstituta na- tura est: ut se inuicem semper oppugnent semp expellant: ita fit ut neq; uitia retra hi sine uirtutibus possint: nec uirtutes inferri sine detractatione uitioꝝ. Has igit᷑ uias longe aliter inducimus, q̃ a ph̃is induci solent. Primum quod utriq; proposi- tum esse dicimus ducẽ utrunq; immortalẽ. Sed alteꝝ honoratũ: qui uirtutibus ac bonis sit præditus. Alteꝝ dãnatum, q̧ uitiis ac malis. Illi autem in deteriorẽ tãtum uiam ducem ponũt, neq; unum, neq; ꝑpetuum. Siq̃dem quẽlibet doctorem bonę artis inducunt, qui, a desidia reuocet homines, et frugi esse doceat. Sed neq; ingre di faciunt in eam uiam, nisi pueros & adolescentes, uidelicet q̧ artes discant᷑ ĩ his ætatibus. Nos aũt omnis sexus, & generis, & ætatis in hoc cœleste iter ĩducimus, quia Deus qui eius uiæ dux est immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoq; uiarum ipsaꝝ non ita est ut illi putauerunt. Quid enim opus est. y. in reb9 contrariis atq; diuersis? Sed altera illa melior conuersa est ad solis ortum. Altera illa deterior ad occasum: quoniam qui ueritatem ac iustitiam sequitur: is accepto immortalitatis præmio perenni luce potietur: qui autẽ ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus, mendaciũ ueritati, necesse est ad occasum & tenebras deferatur. Describam igitur utranq;, & earum proprietates habitusq; mõstrabo.

¶ De uia uirtutis, quæ in Elysios campos deducere dicitur: & uitiorum quæ ad impia tartara ducit: & ducibus utriusq;, Cap. IIII.

VNa est igitur uirtutis ac bonoꝝ uia, quæ fert, nõ in Elysios campos (ut poetæ loquũtur) sed ad ipsam mundi arcem. At læua malorum exercet pœnas, & ad impia tartara mittit. Est. n. criminatoris ilius q̧ prauis religionibus institutis, auertit hoĩes ab itinere cœlesti, & in uiam ꝑditiõis inducit. Cuius uiæ spẽs & figura sic ẽ cõposita ĩ aspe- ctu ut plana & patẽs omni gñe floꝝ atq; fructuũ delectabilis esse uideat᷑. In ea. n. posuit Deus oĩa, q̃ ꝓ nobis h̃ñtur in terra, opulẽtiã dico, honorẽ, quietẽ, uolupta tẽ: illecebras oẽs. Sed cũ his pariter ĩiustitiã: crudelitatẽ: sup̃biam: ꝑfidiam, libi- dinem, cupiditatẽ, discordiã, ignorãtiã: mendaciũ. stultitiã: cæteraq; uitia. exitus

autem huius uitæ talis est cum uentum fuerit ad extremũ: unde iam regredi non licet:cũ omni sua pulchritudine tã subito ꝑcidit̃:ut non añ qs fraudẽ prospicere possit:q̃ ꝓcipitatus in altitudinẽ ꝓfundã cadat. Q uisqs.n.ꝑsentiũ bonoꝝ specie captus,& in his cõsequẽdis ac fruẽdis occupatus:nõ ꝓuiderit:ea quæ post mortẽ secutura sunt:seq; a Deo auerterit. Is ad inferos deiectus, in æternã damnabitur pœnã. Via ergo illa cœlestis difficilis & cliuosa proposita est: uel spinis horentibus aspera,uel saxis astãtibus impedita,ut dũ sũmo labore ac pedum tritu: cũq; magna cadẽdi sollicitudine fit cuiq; gradiẽdũ.In hac posuit iustitiã: temperãtiã: patientiam,fidem,castitatem:abstinentiã,cõcordiã,scientiã: ueritatem sapiẽtiã: cęterasq; uirtutes: sed simul cũ his paupertatem,ignominiam,laborem,dolorem, amaritudies omnes. Q uisqs enim spẽ suã porrexerit longius:& meliora maluerit carebit his terrę bonis:ut expeditus ac leuis difficultate uiæ superet.Nec enim põt q se aparatu regio circundederit:aut diuitiis onerauerit angustias illas uel ingredi uel tenere. Vñ intelligit̃ iccirco malis & iniustis facilius ꝑuenire:quæ cupiant,qa prona & decliuis est eoꝝ uia.Bonis aũt q̃ optent, difficile prodere, qa difficili & arduo itinere gradiunt̃. Iustus ergo qm̃ duꝝ asperũq; iter ingressus ẽ, cõtemptui:derisu:odio sit necesse est.Omnes.n.quos cupiditas aut uoluptas ꝑcipites trahit,inuident ei qui uirtutem capere potuit:& iniq; ferũt id habere aliquem quod ipsi non hñt.Erit itaq; paup:humilis,ignobilis,subiectus iniuriæ,et tñ oĩa q̃ amara sunt perferens. Et si patiẽtiã iugẽ ad summũ illũ gradum finẽq; ꝑduxerit, dabit̃ ei corona uirtutis:& a Deo pro laboribus, quos in uita ꝓpiustitiã pertulit, immortalitate donabit̃.Hæ sunt uiæ,quas Deus humanæ uitæ assignauit,in quibus singulis & bona ostendit,& mala.sed ordine prępostero atq; cõuerso.In unã enim monstrauit temporalia prius mala cum æternis bonis qui est ordo melior. In altera temporalia prius bona cum æternis malis qui est ordo deterior,ut qcũq; præsentia mala cum iustitia delegerit maiora & certiora bona consequatur:q̃ fuerunt illa quæ spreuit.Q uisquis autem præsentia bona præposuerit iustitię:in maiora & longiora incidet mala:q̃ fuerunt illa quæ fugit. Hæc enim uita temporalis quia breuis est:iccirco & bona eius & mala breuia sint necesse est. Illa uero spiritalis:quæ huic terrenæ contraria est,qa sempiterna est,iccirco & bona eius & mala sempiterna sunt.Ita fit:ut & bonis breuibus mala æterna,& malis breuibus bona æterna succedãt.Itaq; cũ simul prępositasint hoi bona & mala:cõsiderare unũ quem secum decet:quanto satius si pro ꝑpetuis bonis mala breuia pensaret:q̃ pro breuibus & caducis bonis mala ꝑpetua sustinere.Nam sicut in hoc sæculo cũ est ꝓpositũ cũ hoste certamen, prius laborandũ est:ut sis postmodũ in ocio:esuriẽdum,sitiendum:æstus:frigora perferẽda,humi quiescendum:uigilãdum periclitãdum est:ut saluis pignoribus,& domo:& re familiari: & oĩbus pacis ac uictoriæ bõis perfrui possis.Sin autẽ pręsens ocium malueris q̃ laborẽ,malũ tibi maximũ facias necesse est.Præoccupabit enim aduersarius nõ resistentẽ: uastabunt̃ agri: diripietur domus:in prædã uxor ac liberi uenient:ipse interficere ac capiere.Q uę omnia ne accidãt:præsens cõmodũ differẽdũ est,ut maius lõgiusq; pariatur. Sic in omni hac uita,quia nobis aduersariũ Deus reseruauit,ut possemus capere uirtutem

Bello imminente qd agendum.

tutem: omittenda est præsens uoluptas, ne hostis opprimat: uigilãdum: statiões agendæ: militares expeditiones obeũdæ: fundendus ad ultimũ cruor. Oia deniq; amara & grauia patiẽter ferẽda, eo q̃dẽ promptius: quo nobis imperator noster Deus p̃mia pro laborib9 æterna cõstituit. Et cum in hac terrena militia tñ hoies laboris exhauriãt: ut ea sibi pariãt q̃ possunt eodẽ mõ perire quo parta sunt: certe nobis nullus labor ẽ recusandus, quo id acq̃rat̃, q̃d nullo mõ possit amitti. Voluit enim Deus q̃ hoies ad hãc militiã genuit: expeditos in acie stare, & intẽtis acriter animis, ad unius uel inuisibilis hostis isidias, uel aptos ĩpetus uigilare, q̃ nos sicut pti & exercitati duces solẽt, uariis artibus captat, ꝓ cuiusq; natura & moribus se uiens. Aliis.n. cupiditatem insatiabilẽ immittit, ut opibus suis tanq̃ cõpedibus illigatos a uia ueritatis excutiat. Alios inflãmat iræ stimulis, ut ad nocẽdũ potius intẽtos a Dei cõtẽplatiõe detorq̃at. Alios ĩmoderatis libidinib9 ĩmergi: ut uoluptati et corpori seruientes, ad uirtutẽ respicere non possint. Aliis uero inspirat inuidiã, ut suiipsis tormentis occupati: nihil aliud cogitent, nisi eoꝝ quos oderint fœlicitatẽ. Alios inflãmat ambitionibus. Hi sunt q̃ ad gerendos magistratus oẽm uitæ suæ operã curãq; cõuertũt: ut fastos signẽt, & annis nomen imponant. Q uorũdã cupiditas tendit altius: nõ ut prouincias tpali gladio regant, sed ut infinita: & ppetua ptãte dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Q uos autem pios uiderit, inanibus implicat religiõibus: ut impios faciat. His uero q̃ sapiẽtiã q̃rũt: philosophiã in oculos impingit, ut specie lucis excæcet, ne q̃s cõprehẽdat aut teneat ueritatẽ. Sic hoĩbus obstruxit aditus oẽs: & obsepsit oẽs uias publicis latas erroꝛib9, quos ut discutere possemus, ipsumq; authorem malorũ uincere: illuminauit nos Deus & armauit uera cœlestiq; uirtute: de qua non nihil nunc differendum est.

Auari. Iracundi. Libidinosi Inuidi. Ambitiosi

¶ De falsa diffinitione uirtutis: quam authore Lucillio posuerunt philosophi, & uera differentia scientiæ & uirtutis. Cap. V.

SEd prius q̃ singulas uirtutes exponere incipiã: determinanda est ipsa uirtus, quã phi nõ recte definierunt q̃d esset: aut in q̃bus rebus, quid operis quid hẽat officii. Nomen itaq; solum retinuerũt, uim uero, & effectum rationem perdiderunt. Q uod autem in diffinitionem uirtutis solent dicere: paucis uersibus colligit: & enarrat, Lucillius: quos malo equidẽ ponere, ne dum multorum sententias refello: sim longior q̃ necesse est.

Virtutis diffinitio ex Lucillio

Virtus Albine ẽ ptiũ psoluere reꝝ, Q uis inuersamur: q̃s uiuimus rebus adesse.
Virtus est homini scire id quod quæq; habeat res.
Virtus scire homini rectum, utile quid sit honestum.
Q uæ bona quæ mala, Item quid inutile turpe inhonestum:
Virtus q̃rendę rei finẽ scire, modũq;. Virtus diuitiis pretium persoluere posse,
Virtus id ad re: quod re ipsa debetur honori,
Hostem esse, atq; inimicum hominum morumq; malorum.
Contra defensorem hominum: morumq; bonorum.
Hos magnifacere, his bene: uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ sibi prima putare,
Deinde parentum, tertia iam postremaq; nostra.

Cicer. libri de officiis
Ab his diffinitionibus quas poeta breuiter comprahendit. M. Tul. traxit officia uiuedi Panætiū stoicū secutus, eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hæc aūt q̃ falsa sint, mox uidebimus, ut appareat quātū in nos dignatio diuina cōtulerit, q̃ nobis aperuit ueritatē. Virtutē eē dixit scire qd sit bonū & malū. qd turpe, qd honestū qd utile. quod minus breuiusq; facere potuit. Si tantū bonū ac malū diceret, quia nihil potest eē utile uel honestū, qd non idē bonū sit. Nihil inutile ac turpe, qd nō idē malū sit. Quod & phis uī, & idē Cicero in tertio supradicti opis libro ōndit. Verū scientia nō pōt esse uirtus, qa non ē intus in nobis, sed ad nos extrinsecus uenit. Qd aūt transire ab altero ad alterū pōt uirtus nō est, qa uirtus sua cuiq; ē. Scia igit̄ alieni bñficii ē, qa posita ē in audiēdo. Virtus tota nr̄a est: qa posita est in uoluntate faciēdi bona. Sicut ergo in itinere celerādo nihil ꝓdest uiā nosse: nisi conatus ac uires suppeditēt ambulādi. Ita uero scia nihil ꝓdest, si uirtꝰ ꝓpria deficiat. Nā fere ēt hi q peccāt: & si non pfecte tñ qd sit bonū & malū sentiunt, Et quoties aliqd improbe faciūt, peccare se sciūt, & ideo cœlare nitūt̄. Sed cum eos boni & mali natura non fallat, cupiditate mala uincūt̄ ut peccēt: qa deest illis uirtus. i. cupiditas recta & honesta faciēdi. Ex hoc igit̄ apparet aliud esse sciam boni maliq;, aliud uirtutē: quia pōt esse scia sine uirtute: sicut in plurimis philosophorū fuit. In quo qm̄ ad culpā ptinet: non fecisse q̃ scieris recte: uolūtas praua & uitiosus animus, quem excusare ignoratio non potest, punieт̄. Ergo sicut uirtus nō est bonū ac malū scire, ita uirtus est bonum facere: malum non facere. Et tamen sciētia sic cum uirtute coniuncta est: ut sciētia p̄cedat uirtutē, uirtus sequat̄ sciam: quia nihil prodest cognitio nisi & actio subsequat̄. Horatiꝰ ergo paulo melius definiuit.

Virto qd. (margin)

Scia uirto non est. (margin)

Horatii locus. (margin)

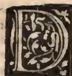
Virtus est uitium fugere, & sapientia prima.

Sed inepte qa eā cōtrario terminauit: ut si diceret. Bonū est quod malum nō est. cū. n. qd sit uirtus nescio, ne uitiū qdē qd sit scio. Vtrūq; igit̄ indiget definitione: qa natura rei talis est, ut utriq; aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. Verū nos faciamus quod ille debuit. Virtus ē iram cohibere: cupiditatē cōpescere: libidinē refrænare, id est. n. uitiū fugere. Nam fere oīa q̃ fiunt iniuste atq; improbe ab his oriunt̄ affectibus. Si. n. cōmotionis huius, que ira dicit̄: impetus retūdat̄, omnes hoium contentiones malæ sopient̄, nemo insidiabit̄: nemo prosiliet ad nocendū. Itē si cupiditas tēperet̄ nemo terra mariq; grassabit̄: nemo exercitū ducet ut rapiat & uastet aliena. Itē si ardor libidinū comprimat̄, oīs ætas & sexus retinebit suā sanctitatem. Nemo qcq̃ pudendū aut patiet̄, aut faciet. Ergo uniuersa scelera & flagitia his cōmotionibus uirtute sedatis, ex hoium uita moribusq; tollent̄. Quæ sedatio cōmotionū & affectuum hanc habet rōnem: ut oīa recta faciamus. Omne igitur uirtutis officiū est non peccare: quo profecto fungi non potest, qui Deum nescit: quoniam ignoratio eius a quo bona oriunt̄ imprudētem impingat in uitia necesse est. Itaq; ut breuibus & significantius utriusq; rei summa officia determinem, scientia est Deum nosce, uirtus colere in illo sapiētia: in hoc iustitia cōtinet̄.

Affectuū sedatio qd hoi pstet. (margin)

¶ Quod philosophi nesciuerunt quid esset bonum, aut malum: quia fontem boni lucidum nesciebant, nec intellexerunt quis debeat rerum & operum finis esse, & quomodo constet Lucillium falso definiuisse uirtutis officia. Cap. VII.

Dixi

Ixi(quod erat primũ)sciẽtiã boni nõ esse uirtutẽ: Deide q̃d sit uirtus & in quo sit: Sequit᷑ ut id quoq; ipsum q̃d sit bonũ & malũ ne scisse p̃hos breuiter ostendã: quia pœne declaratũ est libro tertio cũ de summo bono disputarẽ. Qui autẽ quid esset summum bonum nescierũt & in cæteris bonis malisue q̃ summa nõ sunt errauerint necesse est: quod non põt uero iudicio examinare: qui fontẽ ipsum non tenet, unde illa descẽdunt. Fons autẽ bonoꝝ Deus est, maloꝝ uero ille. s. diuini nois sempinimicus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principiis bona malaq; oriũtur. Quæ ueniunt a Deo hãc habent rõnem, ut immortalitatẽ parent q̃d᷑ est summum bonum. Quæ autẽ ab illo altero id hñt officium, ut cœlestibus auocatum: terrenisq; demersum ad pœnam interficiãt sempiternã, quod est summũ malum. Non igit᷑ dubium est, qn omnes illi quid esset bonum & malum ignouerint, qui nec Deũ, nec aduersariũ eius scierint. Itaq; finem bonoꝝ ad corpus, & ad hãc breuem uitã rettulerũt, quã solui & occidere necesse est, nõ sunt ꝓgressi lõgius. Sed oĩa ea ꝑcepta, ut oĩa quæ inducunt bona: terræ inhærẽt, & humi iacent qñ simul cũ corpore quod est terra moriunt᷑. Pertinent. n. non ad uitã hoĩ comparandam, sed ad q̃rendas uel augendas opes, honores, gloriam, potentiam, q̃ sunt uniuersa mortalia, tam. s. q̃ ille qui ut ea sibi contingerent, laborauit. Hinc est illud. Virtus quærendæ rei, finem scire modumq;. Præcipiunt. n. quibus modis & quibus artibus res familiaris quærenda sit, quia uident male q̃ri solere: sed huiusmodi uirtus non est proposita sapienti. Nec. n. est uirtus opes quærere, quarum neq; inuẽtio, neq; possessio in nostra potestate est. Itaq; & quæstu & obtentu faciliores sunt malis q̃ bonis. Non potest ergo uirtus esse in his rebus q̃rendis, in quaꝝ contemptu uis ac ratio uirtutis apparet, nec ad ea ipse transfugiet, q̃ magno ac excelso animo calcare ac proterere gessit: neq; fas est aĩam cœlestibus intentã bonis, ut hęc fragilia sibi comparet, ab immortalibus suis operibus auocari. Sed potissimũ in his rebus comparandis, uirtutis ratio consistit, q̃s nobis nec homo ullus nec mors ipsa possit auferre ab iis qui eas habeant. Illud quod sequitur uerũ est. Virtus diuitiis pretium ꝑsoluere posse. Qui uersus idẽ fere significat, quod primi duo: sed neq; ipse neq; q̃sq̃ p̃hoꝝ scire potuit ꝓtiũ ipm, uel q̃le uel q̃d᷑ sit. idẽ. n. poeta & illi oẽs quos secutus est putauerunt. recte opibus uti hoc est frugi esse, nõ instruere cõuiuia sumptuose, nec largiri temere, nõ effundere in res supuacuas aut turpes rẽ familiarem. Dicet aliq̃s fortasse. Quid tu᷑ negas ne hãc esse ueritatem᷑ non equidẽ nego. Contraria. n. uidear ꝓbare si negẽ. Sed uerã nego, quia non sit illa cœlestis, sed tota terrena, qñ quidẽ nihil efficit nisi quod remaneat in terra. Quid sit aũt recte opibus uti & qui sit ex diuitiis fructus petẽdus declarabo aptius, cũ de pietatis officio loq cœpero. Iam cætera q̃ sequunt᷑ nullo mõ uera sunt, nã improbis inimicitias idicer᷑, aut bonoꝝ defẽsionẽ suscipe: ꝑt cũ malis eẽ cõe. q̃dã. n. ꝓbitate ficta uiã sibi ad potẽtiã muniũt, faciũtq; multa, q̃ boni solẽt, eo q̃dẽ ꝓptius q. fallẽdi grã faciũt. Vtinã facile eẽt ꝑstare, q̃ facile ẽ simulare bonitatẽ. Sed hi cũ esse cœperint ꝓpositi ac uoti sui cõpotes: & sũmũ potẽtiæ gradũ cœpint, tũ ueꝝ simulatione deposita, mores suos detegunt, rapiũt oĩa & uexãt, eosq; ipsos bonos, quoꝝ

Rem famil. iarem augere uirtu tis offi[illegible]
Opes q̃rere non est uirtus.
Frugi esse quid.
Diuitiarũ fructus.
Malis inimicitiæ indicendæ
Bonorum defẽsio suscipienda.

causam ſuſceperant,inſequuntur, & gradus,per quos aſcenderint,amputant,ne
quis illos cōtra ipſos poſſit imitari. Verūtñ putemus hoc offm̄ nō niſi boni eē:ut
bonos defēdant. At id ſuſcipere facile eſt,implere difficile:quia cum te certamini
congreſſioiq; cōmiſceris in arbitrio Dei,nō tuo uictoria poſita eſt. Et plærūq; im
probi & numero,& cōſpiratione ſunt potentiores q̄ boni,ut ad eos ſupandos non
tā uirtus q̄ fœlicitas neceſſaria ſit. An aliqs ignorat q; aliquoties melior iuſtiorq;
pars uicta ſit? Hinc ſemp dn̄ationes acerbæ in ciues extiterūt. Plena eſt exemplis

Pompeius bonorum cām ſuſcepit.

oīs hiſtoria,ſed nos cōtēti erimus uno. Cn.n.Pōpeius bonoꝝ uoluit eē defenſor
ſiquidē pro repu.pro ſenatu,ꝑ libertate arma ſuſcepit. Is tñ uictus cū ipſa liber-
tate occidit,& a ſpadonibus Ægiptiis detruncatus,inſepultus abiectus eſt. Non
eſt igit̄ uirtus aut hoſtē maloꝝ,aut defēſorē bonoꝝ eē,qa uirtus ī certis caſib9 nō

Patriç cōmoda cæteris oībꝫ ꝑponēda.

pōt eſſe ſubiecta. Cōmoda ꝑterea patriæ ſibi prima putare:Sublata hominū con
cordia uirtus nulla eſt oīno. Quæ ſunt.n.patriæ commoda.niſi alterius ciuitatis
aut gentis incōmoda? Id eſt fines ꝓpagare,aliis uiolenter ereptos: augere imperi
um,uectigalia facere meliora. Quæ oīa non utiq; uirtutes,ſed uirtutū ſunt euer-
ſiones. In primis.n.tollitur humanę ſocietatis coniunctio,tollitur innocentia,tolli
tur alieni abſtinentia,tollitur deniq; ipſa iuſtitia,quæ diſſidiū generis humani fer
re non poteſt,& ubicunq; arma fulſerint,hinc eam fugari,& exterminari neceſſe

Externoꝝ nō minus habēda rō q̄ ciuium.

eſt. Verum ē Ciceronis illud. Qui aūt ciuium rōnem dicunt habendā externoꝝ
negant dirimūt,hi cōmunē generis humani ſocietatē,qua ſublata,beneficētia:li
beralitas,iuſtitia funditus tollitur. Nā quō pōt iuſtus eſſe,qui nocet:qui odit, qui
ſpoliat,qui occidit? Quæ oīa faciunt,q patriæ prodeſſe nitunt̄. Id.n.ipſum pro-
deſſe quid ſit ignorant,qui nihil putant utile, nihil cōmodū,niſi quod teneri māu
pōt,quod ſolū teneri non pōt,qa eripi pōt. Hæc itaq;(ut ipi appellāt)bona,quiſ-
quis patriæ acquiſierit,hoc ē qui euerſis ciuitatibus gentibuſq; deletis, ærarium
pecunia referſerit,agros ceperit,ciues ſuos locupletiores fecerit,hic laudibus fer
tur in cœlum:hæc putat̄ ſumma & perfecta eſſe uirtus. Qui error nō mō populi
& imperitoꝝ:ſed etiam philoſophorū eſt, qui præcepta quoq; dant ad iuſtitiā ne
ſtultiæ ac militiæ diſciplinæq; auctoritas deſit. Itaq; cum de officiis ad rem milita-
rem pertinentibus diſputent, neq; iuſtiam, neq; ad ueram uirtutē commodatur
illa omnis oratio,ſed ad hanc uitam mortemq; ciuilem,quam non eſſe iuſtiam &

Iuſtitiæ tām umbra utimur.

res indicat & ipſe Cicero teſtatus ē. Sed nos īquit ueri iuris genui neq; iuſtitiæ ſo
lidam & expreſſam effigiem nullam tenemus. Vmbra & imaginibus utimur eaſ-
q; ipſas utinā ſequeremur. Feruntur enim optimis naturæ ac ueritatis exemplis.

Fabritius Iuſtus. Ariſtides iuſtus. Cato ſapiens. Lælius ſapiens Septem ſapientes.

Vmbra eſt igitur & imago iuſtitiæ,quam illi iuſtitiam putauerunt. Quid ſapien
tiam? non idem confitetur in philoſophis eſſe nullam? At cum Fabritius inquit,
Aut Ariſtides iuſtus nominetur,ab illis fortitudinis,ab hoc iuſtitiæ tanq̄ a ſapien
te petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens:ut ſapientē uolumus intelli
gi. Nec hi qui ſapientes habiti & noīati,M.Cato:& C.Lælius ſapientes fuerunt.
Nec illi quidem ſeptem,ſed ex mediorum officioꝝ frequentia ſimilitudinem quā
dā gerebāt ſpeciemq; ſapientię. Si ergo & philoſophis ipſoꝝ confeſſione adēpta
ſapientia eſt:& his qui iuſti habiti ſunt:adēpta iuſtitia ē, Omnes igit̄ illæ uirtutis

deſcriptiones

descriptiões falsę sint necesse est, quia quæ sit uera uirtus scire nõ põt, nisi iustus ac sapiẽs. Iustus aũt ac sapiẽs nemo est, nisi quẽ dñs p̃ceptis cœlestibus erudiuit.

Quod in uia erroris est species sapientiæ & uirtutis, Et q̃ uia ueritatis & sapientiæ est simplex, & angusta, & ardua, & Deum habet ducem. Cap. VII.

IAm illi oẽs qui p aliorum cõfessam stultitiã sapientes existimãtur, specie uirtutis inducti, umbras & imagines apprehendunt, nihil uerũ. Quod ea fit ratione quoniã uia illa mẽdax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet propter studiorũ & disciplinarum uarietates, quæ sunt in uita hominum dissimiles atq; diuersæ. Nã sicut illa uia sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente mõstrauimus: ita hæc cum sit tota stultitiæ: habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiãt hi, qui stultitiam publicam intelligunt, & ut habet uitia manifesta, sic habet aliqd quod simile esse uideatur uirtuti, ut habet apertum scelus, sic imaginem quãdam speciemq; iustitiæ. Quomodo.n. præcursor eius uiæ: cuius uis & potestas oĩs in fallendo est, uniuersos in fraudem posset inducere, nisi uerisimilia hoĩbus ostentaret? Deus.n. ut immortale illud arcanũ eius in operto esset, posuit in uia sua quæ hoĩes pro malis & turpibus aspernarẽtur, ut auersi a sapiẽtia & ueritate, quã sine duce ullo requirebãt, in idipsum inciderẽt, quod uitare ac fugere cupiebãt. Itaq; illam perditiõis ac mortis uiã mutiplicẽ oñdit, uel q̃ multa sunt genera uitæ, uel q̃ dii multi qui coluntur. Huius dux præuaricator ac subdolus, uideatur esse discrimen aliquod falsi & ueri mali ac boni. Alia ducit luxuriosos: alia eos qui frugi appellant̃: alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia strennuos, alia stultos, alia philosophos, Et eos quidẽ nõ uno tramite. Illos.n. qui aut uoluptates, aut diuitias non refugiũt, ab hac publica & celebri uia modice segregat. Eos aũt q aut uirtutẽ sequi uolũt, aut cõtẽptũ rerũ, cõfitent̃, per cõfragosa quædã præcipitia trahit. Sed tamen illa oĩa itinera que spẽm bonorũ ostẽtãt: nõ sunt aliæ uiæ, sed diuerticula & semitæ: quæ uident̃ qdẽ ab illa cõmuni dextrouersum separari, ad candẽ tñ & ad unũ oẽs exitũ sub ipso fine referunt̃. Ibi.n. dux ille cõiungit, oẽs, ubi opus fuerat bonos a malis, fortes ab inertibus, sapiẽtes a stultis separari, in deorum.s. cultu, in quo ille uniuersos (quia sine ullo discrimine stulti fuerũt) uno mucrone iugulat, & præcipitat in mortẽ. Hæc aũt uia quæ est ueritatis, & sapientiæ & uirtutis, & iustitiæ, quorum omnium fons unus est, una uis, una sedes, & simplex est, quod paribus animis summaq; concordia unum sequamur, & colamus Deum. & angusta, quoniã paucioribus uirtus data est. & ardua, quoniã ad bonum quod summum & sublime est, nisi cum summa difficultate & labore non potest perueniri.

Quare a phĩs ueritas iueniri nõ poterat, nec ab his qui terrenis dediti sunt: sed ab electis iuenit̃ p legẽ Dei cui põt Cicerõis definitio adaptari. Cap. VIII.

HÆc est uia, quã philosophi quærunt, sed ideo nõ inuenerunt, quia in terra potius ubi apparere nõ potest quærũt. Errãt ergo uelut in mari magno, nec quo ferantur intelligũt: quia nec uiã cernunt, nec ducẽ sequunt̃ ullũ. Eadẽ nãq; ratiõe hanc uitæ uiã q̃ri oportet, qua in alto iter nauib⁹ q̃rit̃. Quæ nisi aliqđ cœli lumẽ obseruẽt incertis

cursibus uagantur. Quisquis autem rectum iter uitæ tenere nititur, non terrā debet aspicere sed cœlum, & (ut apertius loquar) non hominē sequi debet, sed Deum, non his terrestrib⁹ simulachris, sed Deo seruire cœlesti, non ad corpus referri omnia, sed ad mentem, non huic uitę dare operam, sed æternæ. Itaq; si oculos in cœlum semper intendas, & solem qua oritur obserues, eumq; habeas uitæ quasi nauigii ducem, sua sponte in uiam pedes dirigentur, & illud cœleste lumē quod sanis mentibus multo clarius sole est, q̄ hic quem in carne mortali uidemus, sic reget: sic gubernabit, ut ad summum sapientiæ uirtutisq; portum sine ullo errore perducat. Suscipienda igitur Dei lex est, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa cœlestis, quam Marcus Tullius in libro de republi. tertio pene diuina uoce depinxit, cuius ergo ne plura dicerem uerba subieci. Est quidē uera lex, recta ratio naturæ congruens diffusa in omnes, constās, sempiterna, quæ uocet ad officium iubendo: uetando a fraude deterreat, quæ tamē neq; probos frustra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo aut uetando mouet. Huic legi nec propagari fas est, neq; derogari ex hac aliquid licet, neq; tota abrogari potest. Nec uero aut per senatum, aut per populum solui hac lege possumus. Neq; est querendus explanator aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed & omnes gentes & omni tempore una lex, & sempiterna, & imutabilis continebit. Vnusq; erit cōmunis quasi magister & imperator omnium Deus ille legis huius inuentor, disceptator, lator, cui qui nō parebit, ipse se fugiet ac naturam hois aspernabitur, hoc ipso luet maximas pœnas etiam si cætera supplicia quæ putantur, effugerit. Quis sacramentum Dei sciens tam significanter enarrare legem Dei posset, quam illam homo longe a ueritatis notia remotus expressit? Ego uero eos qui uera imprudentes loquuntur, sic habēdos puto, tāq̄ diuino spiritu aliquo instructos. Quod si ut legis sanctæ uim rationemq; peruidit, ita illud quoq; sciisset aut explicasset, in quibus p̄ceptis lex ipsa cōsisteret, non ph̄i functus esset officio sed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendū est quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro & imperatore omnium Deo.

Lex oium uerissima naturę ratio.

¶ Quod caput religionis & uia ueritatis est Deum fideliter noscere, & fideliter colere. Et quare diuersæ leges sunt agentibus institutę. Et quis sensum integritate uigeat, quam gratia largitur potius q̄ natura. Cap. IX.

HVius legis caput est primum ipsum Deum nosse, soli obtēperare: solum colere. Non pōt.n. rationē hois obtinere: qui parentē animæ suæ Deum nescit, quod est summū nefas. Quæ ignoratio facit, ut diis alienis seruiat, quo nihil sceleratius cōmitti potest. Hinc iam p̄cliuis est ad malitiam gradus p ignorantiā ueri ac singularis boni, quia Deus quē nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiā sequi uolet Dei: diuini tamen iuris ignarus, gētis suæ leges tanq̄ uerum ius amplectitur, quas nō utiq; iustitia sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuersa & uaria iura sunt condita, nisi q, una quæq; gens id sibi sanxit: qđ putauit rebus suis utile? Quātū aūt a iustitia recedat utilitas, popul⁹ ip̄e Ro. docet q p fœciales bella indicēdo & legittime iniurias faciēdo, sēpq; aliēa cupiēdo atq; rapiēdo possessionē sibi totius

Iura cur uaria.

totius orbis comparauit. Verum hi se iustos putant, si contra leges suas nihil faciant: quod etiam timori ascribi pōt, si p̄sentium pœnarum metu sceleribus abstineant. Sed concedamus sane ut id natura, uel (ut ait philosophus) sua spōte faciant: qđ legibus facere coguntur. Num iccirco iusti erūt, qui parēt institutis hoīum q̄ & ipsi aut errare, aut iniusti eē potuerūt? Sicut illi duodecim tabularum conditores: qui publicæ utilitati pro cōditione tēporum seruierunt. Aliud est igitur ciuile ius: qđ pro moribus ubiq̄ uariatur. Aliud est uera iustitia, quā uniformē ac simplicē ꝓposuit oībus Deus: quē qui ignorat, & ipsam iustitiā ignoret necesse ē. Sed putemus fieri posse: ut aliq̄s naturali & ingēito bono ueras uirtutes capiat, q̄lē fuisse Cimonē Athenis accepimus, qui & egentibus stipē dedit, & paupes inuitauit, & nudos induit. Tamen cū illud unū qđ est maximū, deest agnitio Dei, iā illa bona oīa super uacua sunt & inania, ut frustra in his assequendis laborauerit. Oīs.n. iustitia eius similis est humano corpori caput non habēti, in quo tametsi mēbra oīa & locis suis cōstent, & figura: & habitudine, tñ qm̄ deest id qđ est oīum principale, & uita & omni sensu caret. Itaq̄ mēbra illa formā tantūmō mēbrorum hñt, usum nō hñt. Tā .s.q̄ caput sine corpe: cui similis est qui cū Deū non ignoret, uiuit iniuste. Id.n. solum hēt: qđ est summū. sed frustra qm̄ uirtutibus tāq̄ mēbris caret. Itaq̄ ut sit uiuū ac sensibile corpus, & agnitio Dei necessaria est q̄si caput, & oēs uirtutes q̄si corpus, ita fiet hō pfectus ac uiuus, sed tñ summa oīs in capite est, qđ q̄uis constare non possit sine oībus: sine qbusdā tā pōt. Et erit qdē aīal uitiosum ac debile: sed tñ uiuet, sicut & is, qui Deū nouit: & in aliqua re peccat. Dat.n. peccatis ueniam Deus. Itaq̄ sine mēbris aliq̄bus uiui pōt, sine capite nullo mō. Hæc res efficit ut phi etiā si natura boni sunt, tñ nihil sciāt nihil sapiant. Oīs doctrina & uirtus eorum sine capite est, qa Deū nesciūt, qui est uirtutis ad doctrinæ caput, quē qui nō agnoscit licet uideat cæcus est, licet audiat surdus: licet loquatur elinguis ē. Cū uero cōditorē rerum parētēq̄ cognouerit, tūc & uidebit & audiet & loquetur, Habet.n. caput cor pus, in quo sunt sensus oēs collocati, hoc ē oculi, aures & lingua, nā pfecto is uidet q̄ ueritatē in qua Deus est, uel Deū in quo ueritas ē, oculis cordis aspexerit. Is audit qui diuinas uoces ac pcepta uitalia pectori suo affigit, is loquitur q̄ cœlestia disserens uirtutē ac maiestatē Dei singularis enarrat. Quare nō est dubiū qn ipius sit, q̄squis Deū nō agnouerit, oēsq̄ uirtutes eius quas habere, aut tenere se putāt in illa mortifera uia reperiuntur, q̄ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est q̄ aliquis sibi gratuletur, si has inanes uirtutes adeptus est, quia non tm̄ miser qui bonis p̄sentibus careat: sed etiā stultus sit necesse est, qui labores in uita sua maximos suscipit in cassum. Nam adepta spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in sua religiōe uersantibus cuius assequente gratia uirtus appetenda est, & quicqd malorum acciderit, pferēdum est. Maxima erit pfecto uanitas obsequelle uirtutibus, quæ frustra homini calamitates afferunt & labores. Nam si uirtus est, egestatem, exiliū, dolorem, mortēq̄ quæ timentur a cæteris, pati fortiter ac subire: quid tandem boni in se habet, cur eam philosophi pp seipsam dicant expetēdam? Nimirum supuacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si.n. mortales sunt animæ, si uirtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus attributa

Cimōis in pauperes liberalitas

Virtus an propter se expetenda

nobis bona, quasi aut ingrati aut indigni qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, scelerate impieq; uiuendum est, quia uirtutem idest iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nulla spe maiori proposita, his bonis quibus cæteri utuntur in terra, labores & cruciatus, & miserias antepo-

Virtutis præmium.

nat. Si autem uirtus (ut ab his rectissime dicitur) capescēda est, quia cōstet ad eā nasci hominem, subesse debet spes aliqua maior, quæ malorum & labo℞, quos perferre uirtutis est magnum afferat præclarumq; solatium. Nec aliter uirtus cū per se dura sit, haberi pro bono potest, q̄ si acerbitatem suam maximo bono pen-set. Æq; non aliter his bonis præsentibus abstinendum est, q̄ si sint aliqua maiora, propter q̄ tanti sit & uoluptates omittere: & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ uitæ. Hanc autem p̄stare quis potest, nisi Deus qui uirtutem ipsam proposuit? Ergo in Dei agnitione & cultu rerum summa uersatur. in hoc est spes omnis & salus hominis: hic est sapientiæ gradus primus, ut sciamus quis sit nobis uerus pater, eumq; solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic deuotissime seruiamus in eo promerendo actus omnis & cura, & opera collocetur.

¶ Quod religio Deo: misericordia homini debeā. Et q̄s causas ædificādi ciuitates & cōuiuēdi socialiter, & inuētiōis uerbo℞ falso cōmenti sunt. Cap. X.

Dixi quid debeatur Deo, dicā nunc quid homini tribuendum sit, q̄q̄ idipsum quod homini tribueris, Deo tribuit, quia hō Dei simulacrū est. Sed tñ primū officiū iustitiæ est coniūgi cū Deo, secūdum cū hoīe. Sed illud primū religio dicit, hoc secūdū misericordia; uel hūanitas noiat. Quæ uirtus ꝓpria est iusto℞ & culto℞ Dei, q ea sola uitæ cōmunis in se cōtinet ratiōnē. Deus.n. qui cæteris aīalibus sapientiam nō dedit, naturalibus ea munimētis ab incursu & periculo tutiora generauit. Hominē uero, quia nudū fragileq; formauit, ut eū sapientia potius instrueret: dedit ei præter cætera hunc pietatis affectū, ut hō hoiem tueat, diligat, foueat, cōtraq; oīa pericula, & accipiat: & p̄stet auxiliū. Summū igit inter se hoīum uinculum est humanitas: quod qui disruperit, nefarius & parricida existimādus est. Nam si ab uno hoīe quē Deus finxit, oēs orimur certe cōsanguinei sumus: & iō maximū scelus putādū est odisse hoīem uel nocentem. Propterea deus p̄cepit inimicitias per nos nunq̄ faciēdas: sen per esse tollendas. s. ut eos qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Itē si ab uno Deo inspirati sum? omnes & aīatis quid aliud q̄ fratres sumus? Et quidem coniunctiores animisq; qui corporibus. Itaq; non errat Lucretius cum dicit.

Homo hominē tueri debet. Humanitatē uiolare nefarium. Hominē nocentem odisse scelus est

Deniq; cœlesti sumus omnes semine oriundi.
Omnibus ille idem pater est. Ergo pro beluis immanibus sunt habēdi, qui hominibus nocēt: qui contra ius humanitatis & fas omne spoliāt, cruciant: occidūt: exterminant. Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos Deus, mala nunq̄ facere: bonū autem semper. Id autē ipsum benefacere qd sit, idem ipse p̄scribit. Præstare auxiliū depressis & laborātibus, impertiri uictū nō habētibus. Deus.n. quoniā pius est, animal nos uoluit esse sociale. Itaq; in alijs hominibus nos ipsos

Hominū una eadē q; origo

Homo animal sociale.

cogitare

cogitare debemus, non meremur in periculo liberari, si non succurrimus, nō meremur auxiliū, si negamus. Ad hāc ptem philosophoꝝ nulla pcepta sunt, quippe qui falsæ uirtutis specie capti, misericordiā de hoie sustulerunt, & dum uolunt sanare uitia auxerunt. Et cum iidē plerūq; fateant̄: societatis humanæ cōmunionē esse retinendā, ab ea plane se ipsos in humanæ uirtutis suæ rigore dissociant. Cōuincendus ergo etiā hic error illoꝝ est, qui nihil cuiquā impartiēdum putant. Vrbis condendæ originē atq; cām non unam intulerūt: sed alii eos homines qui sint ex terra primitus nati, cum p siluas & campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter se sermōis aut iuris uinculo cohærerent, sed frōdes & herbā pro cubilibus, speluncas & antra pro domibus haberēt: bestiis & fortioribus aīalibus pdæ fuisse cōmemorāt. Tum eos qui laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant admonitos periculi sui, ad alios hoies decurrisse, præsidiū implorasse, & primo nutibus uoluntatē significasse. Deinde sermonis initia temptasse, ac singulis qbusq; rebus nomina imponēdo, paulatim loquendi pfecisse rōnem. Cum autē nec multitudinē ipsam uiderent contra bestias esse tutā, oppida etiā cœpisse munire, uel ut quietem noctis tutā sibi facerent, uel ut incursiones atq; impetus bestiaꝝ non pugnando sed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hoibus indigna, quæ has ineptias ptulerūt, miseros atq; miserabiles: qui stultitiā suam literis memoriæq; mādauerūt. Qui cum uiderent mutis quoq; aīalibus ingenitā esse rōnem uel cōueniendi, uel inuicē appetendi, uel piculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula sibi & latibula parādi. Hoies aūt ipsos existimauerint nō nisi exēplis admoneri ac discere potuisse, quid metuere sibi, qd cauere, qd facere deberēt: aut nunq̄ cōuenturos inter se fuisse, nec loquēdi ratiōem repturos, nisi eos bestiæ comēdissent. Hęc aliis delira sunt (ut fuerunt) dixerūtq; non feraꝝ laniatus cām fuisse coęundi, sed ipsam potius humanitatē. Itaq; inter se cōgregatos, ꝙ natura hoīum solitudinē fugiens & cōmunionis ac societatis appetens eēt: nō magna inter eos disputatio est. Siquidē causæ dispares sunt, res eadē est. Potuit utrunq; igitur: quia nō repugnat, sed tñ utrunq; nullo modo ueꝝ est: quia non p oēm terram nāti sunt hoies e terra, tanq̄ ex dracōis alicuius dentibus seminati (ut poetæ ferunt) sed unus hō a Deo factus est, ab eoq; uno oīs terra hūano genere cōplęta est: eadē. s. rōne, q̄ rursus post diluuiū, quod certe negare non pñt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi congregatio: nec unq̄ fuisse hoies in terra, q pp infantiā non loquerētur, intelligit, cui rō nō deest. Fingamus tñ illa uera eē, quę ociosi & inepti hoies senes fabulant̄, ut eos potissimū sensibus, & suis rōnibus refellamus. Si hac de cā sunt hoies congregati: ut mutuis auxiliis imbecillitatē suam tuerent̄. Succurrēdū est igitur hoī, qui egeat auxilio. Cū. n. psidii cā hoies societatē cū hoibus inierint & sanxerint: fœdus illud a pricipio sui ortus inter hoies initū aut uiolare, aut nō conseruare: summū nefas putādum est. Nā qui se a pstando auxilio remouet, etiā ab accipiēdo se remoueat necesse ē, qa nullius ope indigere se putat, qui alteri suam denegat. Huic uero qui se ipse dissociat ac secernit a corpe nō ritu hoīs sed feraꝝ more uiuendū est. Quod si fieri nō pōt, retinendū est omni modo uinculū societatis humāæ, quia homo sine homine nullo modo potest uiuere. Remitto autem

Ciuitates initio qño curue conditæ.

Sermonis initia quæ

Homo natura societatis appetens.

societatis est cõmunis i. auxiliũ pstare, ut possumus accipe. Sin uero (ut illi alii disputant) hũanitatis ipsius cã facta est hoium congregatio: hõ certe hoiem debet agnoscere. Quod si fecerũt illi rudes & adhuc feri hoies: & fecerunt nondũ cõstituta loqndi rõne: quid putemus hoibus expolitis: & sermonibus rerũq; omnium cõmertio iter se copulatis eẽ faciẽdũ: q assueti hoibus solitudinẽ ferre nõ possũt.

In quos præcipue sit humanitas exercenda, & in qbus liberalitatibus imaginarũs pereant opera, & impensa præstantis. Cap. XI.

Onseruanda est igitur humanitas, si homines recte uelimus dici. Id autem ipsum conseruare humanitatem, qd aliud ẽ, q̃ diligere hoiem quia homo sit: & id qd nos sumus? Discordia igit̃ atq; dissensio nõ est secundum hois rõnem, Verũq; est illud Ciceronis: quod ait hoiem naturæ obedientem hoi nocere nõ posse. ergo si nocere homini contra naturã est: prodesse igit̃ secundum naturã sit necesse est. Quod qui non facit, hois se appellatiõe dispoliat, quia humanitatis officiũ est necessitati hois ac periculo subuenire. Quæro igitur ab his qui flecti ac misereri non putãt esse sapientis, si homo ab aliqua bestia cõprehensus auxilium sibi armati hominis imploret, utrũ ne succurrendum putent ac minime? Non sunt tam imprudentes, ut negent fieri oportere: quod flagitat: quod exposcit humanitas. Item si aliquis circunueniatur igni ruina opprimat̃: mergatur mari, flumine rapiatur. Num putent hominis esse nõ auxiliari? non sunt ipsi hoies si putent. Nemo .n. potest eiusmodi periculis non esse subiectus, immo uero & hois & fortis uiri esse dicẽt seruare peritur. Si ergo in eiusmodi casibus qui periculũ uitæ homini afferunt succurrere humanitatis cẽ concedunt. Quid causæ est si homo esuriat, sitiat, algeat ut succurendũ esse non putent? Quæ cum sint paria natura cum his casibus fortuitis, & unã eandemq; humanitatem desiderent, tñ illa discernunt. quia nõ reipsa uera, sed utilitate psenti oĩa metiunt̃. illos. n. quos periculo surripiũt sperãt sibi gratiam relaturos. Egentes autẽ, qa non sperant, perire arbitrant̃ quicqd hominibus impartiant. Hinc ẽ illa Plauti detestanda sententia. Male meretur qui mendico dat quod edat. Nam & illud quod dat perit, illi pducit uitã ad miseriã. At. n. poeta fortasse pro psona locutus est. Quid. M. Tulli. in suis officialibus libris, nõne hoc idem psuadet nõ esse oĩno largiendum? Sic. n. dixit. Largitio quæ fit ex re familiari, fontẽ ipsum benignitatis exaurit, ita benignitas benignitate tollitur. Qua quo in plures usus sis eominus in multos uti possis, & idẽ paulo post. Quid autem ẽ stultius, q̃ quod libẽter facias, curare ut id diutius facere nõ possis. Videlicet pfessor sapientiæ refrenat hoies ab hũanitate, monetq; ut rẽ familiarẽ diligenter custodiãt, malintq; arcã q̃ iustitiam cõseruare. Qd cum intelligeret in hũanum esse ac nefariũ, mox ex alieno capite quasi actus pœnitentia sic ait. Nonunq̃ tñ est largiendum, nec hoc benignitatis genus oĩnõ repudiandum, & sępe idoneis hominibus egentibus de re familiari impartiendum. Quid ẽ idoneis? nempe his qui, reltituere ac referre grãm possint. Si nunc Cicero uiueret exclamarem profecto. Hic hic. M. Tulli aberrasti a uera iustiã, eãq; uno uerbo sustulisti, cum pietatis & hũanitatis officia utilitate metitus es. Nõ. n. idoneis hominibus largiẽdum est, sed quãtum

Homini nocere cõtra naturã Humanitatis officium.

Plauti locus. Mendico dare quod edat ẽ male mereri. Largiendũ non esse.

potest

potest non idoneis.Id.n.iuste,id pie:id humane fit, qđ sine spe recipiendi feceris. Hæc est uera illa & genuina iustitia,cuius solidā & expssam effigiē nullam tenere uos dicitis.Ipse pluribus locis clamas mercenariā non eē uirtutē:fateriscꝫ in libris legū tuaꝝ liberalitatē gratuitā esse his uerbis,nec est dubiū:quin is q̄ liberalis benignusqꝫ dicit̄:officiū non fructū sequat̄.Cur ergo idoneis potius largiris:nisi ut postea mercedē recipias? Te ergo authore ac pceptore iustitiæ,qsqꝫ idoneus non erit:nuditate,siti,fameqꝫ conficiet̄:nec hoīes copiosi & usqꝫ ad delitias abūdātes subueniūt ultimæ necessitati.Si uirtus mercedem non exigit.si pp se(ut dicitis)expetenda ē:ergo iustitia principē matremqꝫ uirtutū suo p̄tio non tuo cōmodo æstima,ei potissimū tribue,a quo nihil speres.Quid psonas eligis:qd membra inspicis? Pro hoīe tibi habendus est:quisqs pcat̄,ideo quia te hoīem putet.Abiice umbras illas imaginesqꝫ iustitiæ:atqꝫ ipsam uerā & expressam tene:largire cæcis:debilibus:claudis,destitutis quibus nisi largiare:moriēdū est.Inutiles sunt hoībus sed utiles Deo:qui eos retinet in uita,qui spiritu donat:qui luce dignat̄:foue qt̄ū in te est:& animas hoīum ne extinguantur,humanitate sustenta.Qui succurrere perituro potest si non succurrerit:occidit.Verum isti quia neqꝫ naturam retinēt: neqꝫ p̄mium in eo quod sit sciunt,dum perdere timent pdunt,& in id qđ maxime cauēt,incidūt,ut qcqd largiunt̄:aut pereat omnino:aut ad tempus breuissimum psit.Nā qui exiguā stipem miseris negāt,qui conseruare humanitatem sine damno suo nolunt:patrimonia sua effundunt, ut aut pictura & fragilia sibi comparent aut certe suis maximis dānis nihil consequant̄.Quid.n.dicendum est de his,qui populari leuitate ducti:uel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? nisi eos dementes atqꝫ furiosos,qui prestēt id populo, qđ & ipsi pdant:& nemo eoꝝ q̄bus pstat̄ accipiat? Itaqꝫ ut ē ōis uoluptas caduca & breuis oculoꝝ maxīe & aurīū aut obliuiscunt̄ hoīes: & alterius dāna pingratis habēt, aut etiā offendunt̄:si non ē libidini uulgi satisfactū,ut etiā hoīes stultissimi malū sibi malo cōparauerint,aut si adeo placuerint:nihil amplius q̄ inanē fauorē:paucorūqꝫ dieꝝ fabulas assequunt̄.Sic cottidie leuissimoꝝ hoīum patrimōia ī res superuacuas pdigūtur.Nū ergo illi sapiētius qui utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibēt munera? Hi scilicet qui publicis operibus extructis, memoriā noīs suo quærunt:ne isti qdem recte bona sua in terrā sepeliūt,qa nec memoria quicquā mortuis cōfert:nec opera eoꝝ sempiterna sunt,siqdē aut uno tremore terræ dissipant̄ & corruūt,aut fortuito cōsumūtur incendio, aut hostili aliquo impetu diruūtur: aut certe uetustate ipsa dissoluta labunt̄.Nihil est enim(ut ait orator)ope & manu factum,quod non cōficiat & consumat uetustas.Ad hæc iustitia & lenitas florescit cottidie magis, illi ergo melius, qui tribulibus suis aut clientibus largiuntur.Aliquid enim præstant hominibus & prosunt:sed non est illa uera & iusta largitio. Beneficentia enim nulla est: ubicunqꝫ necessitas non est. Perit ergo quicquid gratiæ causa tribuitur non indigentibus: aut cum fœnore redit: & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est his quibus datur, iustum tamen non est: quia si non fiat:nihil mali sequitur. Vnum igitur certum & uerum liberalitatis officium est egentes atqꝫ inutiles alere.

Liberalis officiū non fructū seqt̄

Opera oīa consumit uetustas.

Beneficentia ueraqꝫ.

A quo sit speranda & expetenda, & quæ & quanta sit ueræ liberalitatis merces: & q̄ inanis & nulla falsæ, & qui sunt gradus humanitatis. Cap. XII.

Æc est illa pfecta iustitia: quæ custodit humanã, de qua phi loquũtur societatẽ. Hic diuitiarũ maximus & uerissimus fructus ẽ, nõ uti opibus ad propriã uniusuoluptatẽ, sed ad multorũ salutẽ: non ad psentem suũ fructũ: sed ad iustitiã: quę sola non interit. Tenendũ est igit̃ omnino, ut ab officio misericordiæ spes recipiendi absit oĩno: Huius.n. opis & officii merces a Deo expetẽda est solo: nã si ab homine expetes: iã nõ humanitas erit illa: sed beneficii feneratio: nec põt uideri bene meruisse: qui qd fecit nõ alteri sed sibi præstat, & tamen eo redit: ut qd alteri qsq̃ pstiterit nihil ab eo cõmodi spectãs: uere sibi pstet, qa mercedẽ capiet a Deo. Itẽ Deus præcepit: ut si quãdo cœnã parauerimus: eos in cõuictũ adhibeamus: q reuocare non possint: & uicẽ reddere: ut oĩs actus uitæ nostreæ nõ careat misericordiæ munere. Nec tñ qsq̃ interdictã sibi putet aut cõmunionẽ cũ amicis, aut charitatem cũ proximis: sed notũ nobis Deus fecit: quod sit uerũ & iustũ opus: ita nos oportere cũ proximis uiuere, dum modo sciamus illud ad hominẽ: hoc ad Deũ ptinere. Præcipua igit̃ uirtus est hospitalitas q̃ phi losophi quoq̃ aiũt: Sed eã detorquẽt a uera iustitia: & ad commodũ rapiũt. Recte inqt Cicero, a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est.n. (ut mihi quidem uidet̃) ualde decorũ patere domos hominum illustriũ hospitibus illustribus. Eodẽ modo rursus errauit: quo tũ cũ idoneis esse diceret largiendum. Non.n. iusti & sapientis uiri domus illustribus debet patere: sed humilibus & abiectis. Nam illustres illi ac potẽtes nulla re possunt indigere: quos opulentia sua & munit, & honorat. Nihil autem a uiro iusto faciendum est, nisi qd sit beneficiũ. Beneficiũ si referat̃ interit, atq̃ finit̃: nec enim possumus id hr̃e integrũ cuius ptiũ nobis psolutũ est. In his itaq̃ beneficiis iustitiæ rõ uersat̃, quæ salua & incorrupta pmanserint. Permanẽt aũt nõ aliter q̃ si præstent̃ his hominibus: q pdesse nullo mõ possunt. At ille in recipiendis illustribus nihil spectauit aliud: nisi utilitatẽ, nec dissimulauit hõ ingeniosus, qd ex eo cõmodi speraret. Ait.n. quid faciat potẽtem apud exteros futurũ per gratiã principũ: quos sibi hospitii & amicitiæ iure constrinxerit. O q̃ multis argumentis Ciceronis in constantia sit id agetem, redargui posset: nec tam nostris q̃ suis uerbis refelleretur. Idem quippe ait: ut quisq̃ maxime ad suũ cõmodũ referat quæcũq̃ ait: ita minime esse uirum bonum. Idem etiam negat simplicis & aperti hominis esse ambire simul are aliquid, & prætendere: aliud agere uideri, cum aliud agat: præstare se alteri fingere quod sibi præstet: sed malitiosi potius: & astuti: & fallaces, & subdoli. Quo ergo defenderet quo minus ambitiosa illa hospitalitas malitia esset? Tu mihi per omnes portas circũcurses: ut aduenientes populorum atq̃ urbium principes domum tuã inuites: ut per eos apud ciues eorũ potẽtiã cõsequare: uelisq̃ te iustum, & humanũ: & hospitalẽ uideri: cũ studeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris, prudens ac sciẽs in hos se laqueos induxit. Quod, ut ei possit ignosci: testificatus est: nõ ad ueram iustitiã, quam non teneat præcepta se dare, sed ad umbram imaginemq̃

Hospitalitatis laus.

Beneficiũ si referat̃ interiit.

Simulare aliqd & prætẽdere bo ni uiri nõ ẽ.

ginemq; iustitiæ. Ignoscendum est igitur umbratico & imaginario pceptori, nec ab eo ueritas exigenda est: qui se nescire fateat. Captiuoꝝ redēptio magnū atq; pclarum iustitiæ munus est, qd idē ipse Tullius approbauit. Atq; hæc benignitas inquit etiā reipublicę ē utilis redimi a seruitute captos: locupletari tenuiores. Hāc ego cōsuetudinē benignitatis largitiōi muneꝝ lōge antepono. Hæc est grauium hominum atq; magnoꝝ. Proprium igiť iustoꝝ opus ē, alere pauperes, ac redimere captiuos. Cum apud iniustos si q hæc faciant, graues & magni appellenť. His enim maxime laudis est benefacere quos nemo sperauit eē facturos. Nam qui bonum facit uel consanguineo uel pximo uel amico: haud nullam uel certe non magnā laudē mereť, q facere debet. Sitq; ipius ac detestabilis, nisi fecerit id, qd ab eo & natura ipsa & necessitudo exigit: & si facit, non tam gloriæ assequendæ q̄ reprehensiouis uitandæ causa facit. Q ui aūt facit alieno & ignoto, is uere dignus ē laude: qm̄ ut faceret sola ductus est humanitate. Ibi ergo iustitia est: ubi ad benefaciendum necessitatis uinculum nullum est. Hoc igiť benignitatis officium non anteponere quidem largitioni muneꝝ debuit, quod est comparantis, & e duobus bonis id qd sit melius eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia sua in mari abiicentium: inanis & leuis, & ab oī iustitia remotissima ē. Itaq; ne dici quidem munera oportet: in qbus nemo accipit: nisi qui accipere nō mereť. Nō minus magnum i iustitiæ opus est: pupillos & uiduas destitutos, & auxilio indigentes tueri atq; defendere: quod adeo uniuersis diuina illa lex pręscribit: quādoquidem boni qq; iudices ad officium suum iudicārptinere: ut eos humanitate naturali foueant ac isdem pdesse nitātur. Verū hæc opera propria nostra sunt, qui legem, qui uerba ipsius Dei pcipiētis accepimus. Nam illi sentiunt natura esse iustū, tueri eos q tutela carēt: sed cur ita sit non pspiciūt. Deus. n. cuius ppetua clementia ē: iccirco uiduas pupillosq; defendi ac tueri iubet, ne qs respectu ac miseratiōe pignorum suoꝝ retardeť, quo minus mortē pro iustitia fideq; suscipiat, sed incunctanter ac fortiter subeat, cū sciat se charos suos Deo relinq̄re, nec his unq̄ psidiū defutuꝝ: Ægros quoq; qbus defuerint q assistant, curandos fouendosq; suscipere summæ humanitatis & magnæ operationis ē. Q uod q fecerit hic uiuā hostiā Deo acqret & quod alteri dederit ad tps, ipe a Deo accipiet i æternū. Vltimū illud & maximū pietatis officiū est pegrinoꝝ & paupeꝝ sepultura, quod illi uirtutis iustitiæq; doctores ,prsus nō attigerūt. Nec enim poterāt id uidere: qui utilitate oīa officia sua metiebanť. In cæteris. n. q̄ supra dicta sunt: quāuis ueꝝ limitē nō tenuerint, tamē qm̄ cōmodi aliqd in his deprehenderunt: quasi odore quodā ueritatis retēti propius aberrauerūt. Hoc aūt qa nihil uidere i eo cōmodi poterāt reliquerūt. Q uin etiam nō defuerunt, qui supuacaneā facerēt sepulturā: nihilq; dicerēt eē mali iacere inhumatum atq; abiectum, quoꝝ impiā sapientiā tā omne humanū genus respuit, q̄ diuinæ uoces quæ id fieri iubent. Veꝝ illi nō audent dicere id non esse faciendum: sed si forte non fiat, nihil esse incōmodi. Itaq; in ea re non tam præcipiētium q̄ consolantium funguntur officio: ut si forte id sapiēti euenerit ne se ob hoc miserum putet. Nos autem non quid sapienti deferēdum sit dicimus, sed quid facere ipse debeat. Itaq; non quærimus nunc utꝝ ne tota sepeliendi rō sit utilis, nec

Captiuoꝝ redemptio

Alieno & ignoto benefacere ē hūanitatis

Pupillos ac uiduas oportere defendi.

Aegros curare sūm æ hūanitatis

Peregrinorū & paupeꝝ sepultura.

Sepulturā superuacaneam.

ne: licet hæc etiã si sit inanis (ut illi æstimant) tñ facienda est, uel ob hoc solum, q apud homines bene & humane fieri uidetur. Animus enim qrit, & opposítũ põderatur. Non enim patiemur figurã & figmentum Dei feris ac uolucribus i prædam iacere: sed reddemus id terræ: unde ortum est. Et q̃uis in homine ignoto necessariorum sepulturam nulli negandam munus implebimus: in quoꝝ locum qa desunt: succedat humanitas: & ubicunq; homo desiderabit, ibi exigi officium no strũ putabimus. In quo aũt magis iustitiæ ratio consistit, q̃ in eo: ut quod pstam9 nostris per affectum, præstemus alienis per humanitatem: quæ est multo certior iustiorq;. Cum iam non homini pręstatur, qui nihil sentit: sed Deo cui charissimũ sacrificium est opus iustum. Dicet aliquis fortasse. Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Quid enim, si magnus hominũ numerus egebit, algebit: capiet: morietur, ut hæc facientem uel uno die patrimonio exui sit necesse? Perdam ne rem familiarem meo aut meoꝝ labore q̃sitam, ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit? Quid tu tam pusillo animo pauptatem times, quam etiam uestri philosophi laudant, nihil hac tutius: nihilq; hac tranquillius esse testantur? Hoc qd times sollicitudinum portus est. An ignoras quot periculis: quot casib9 cum his malis opibus subiaceas? Quæ tecum bene agent, si sine tuo cruore transierit. Tu uero præda onustus incedis & spolia geris: quæ irritẽt animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas bene collocare id quod tibi forsitan eripiet: aut unum latrocinium: aut existens repẽte proscriptio: aut hostilis aliqua direptio? Quid uerere fluxum: ac fragile bonum facere sempiternum: aut thesauros tuos custodi Deo credere: ubi nõ furem prædonemq; timeas, non rubiginem: non tyrannum? Qui apud Deum diues est, pauper esse nunq̃ poterit. Si iustitiam tanti putas: sequere abiectis oneribus quæ te premũt. Libera teipsum compedibus & cathenis, ut expeditus ad deum curras. Magni & excelsi animi est despicere & calcare mortalia. Sed si hãc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in aram Dei conferas: ut fragilibus tibi cõpares firmiora: liberabo te a metu. Omnia ista præcepta non soli tibi dantur, sed omni populo, qui mente coniunctus est, & cohæret sicut unus homo. Si solus magnis opetibus non sufficis, pro uirili parte operare iustitiam, sic tamen ut quantum diuitiis inter cæteros tantum opere præcellas. Neq; nunc suaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas uel exhaurias, sed quæ in superuacua fuerat impensurus: ad meliora conuertas. Vnde bestias emis: hinc captos redime, unde feras pascis: hinc pauperes ale, unde homines ad gladium comparas: hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditæ neqtiæ bestiarios facere locupletes: & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura: ut pro his ueris muneribus habeas a Deo munus æternum. Magna est misericordiæ merces: cui Deus pollicetur, peccata se oĩa remissurum. Si audieris inqt pces supplicis tui, & audiam ego tuas, si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miserebor. Si autem non resperis nec adiuueris: & ego animum tuum contra te geram: tuisq; te legibus iudicabo.

¶ De præmio quod in necessitate & precibus pauperum quisq; teneat a Deo & tribus gradibus uirtutis. Cap. XIII.

Quoties

Votiens igit̃ rogaris, tẽptari te a Deo crede: an sis dignus exaudiri. Circunspice conscientia tuã, & quãtũ potes medere uulneribus, nec tñ quia peccata largitiõe tollunt̃: dari tibi licẽtiã peccãdi putes. Abolentur enim si Deo largiare, quia peccaueras. Nam si fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines a peccatis maxime cupit, ideoq; agi pœnitẽtiã iubet. Agere aũt pniam nihil aliud est, q̃ profiteri & affirmare se ulterius nõ peccaturũ. Ignoscit̃ itaq; his, q ad pecatũ ignorãter: imprudẽter: incauteq; labũtur, ueniã nõ hẽt, q sciens peccat. Nec tñ si aliqs purificatus fuerit ab oi labe pcti tẽperãdũ sibi ab ope largitiõis existimet: qa nõ hẽat pctã, q̃ deleat. Immo uero tũ magis iustitiã debet opari: cũ factus ẽ iustus: ut qd añ i medelã uulnerũ fecerat: postmodũ faciat in gloriã laudẽq; uirtutis. Eo accidit q nemo eẽ sine delicto põt, q̃ diu indumẽto carnis oneratus est. Cuius ĩfirmitas triplici mõ subiacet dominio peccati, factis, dictis: cogitatiõibus. Per hos gradus ad sũmũ culmẽ iustitia procedit. Primus est uirtutis gradus malis operibus abstinere: secundus etiam malis uerbis, tertius etiã cogitationẽ rerum malaꝝ. Qui primũ gradũ ascẽdit satis iustus est: q secundum: iã perfectæ uirtutis: siquidẽ neq; sermone neq; factis delinquat: q tertium is uere similitudinẽ Dei assecutus uidet̃. Est enim pene supra humanum modũ: nec cogitatione qdem admittere: qd sit uel factu malum: uel improbũ dictu. Itaq; etiam iusti hoĩs, q frænare se possũt ab omni opere iniusto: nõnunq̃ tamen ipsa fragilitate uincuntur: ut uel ira malũ dicant: uel aspectu rerũ delectabilium tacita cogitatione cõcupiscant. Quod si mortalis cõditio non patitur hominẽ esse ab omni macula puꝝ: debẽt ergo perpetua largitiõe peccata carnis aboleri. Vnum est. n. sapientis & iusti: & uitalis uiri opus: diuitias suas in sola iustitia collocare: qua profecto, q eget licet ille Crœsum aut Crassum diuitiis supet, & hic paup, hic nudus: hic mendicus putandus est. Dãda igit̃ opera est: ut indumento iustitiæ pietatisq; uelemur, quos nos nemo exuat: quod nobis sempiternũ præbet ornatũ. Nam si deoꝝ cultores simulacra insensibilia excolunt: & qcquid ptiosi habent in ea, conferunt: qbus nec uti possũt, nec gratias agere, q acceperint, quanto iustius est & uerius uiuentia Dei simulacra excolere: ut promereri inueniare uiuentẽ? Quæ sicut usui habent quicquid acceperint: & gratias agũt, ita Deus in cuius cõspectu bonũ feceris: & probabit: & mercedẽ pietatis exoluet.

Peccata largitione toluntur

pœnitẽtiã agere quid

¶ Quod philosophi uera caruerunt humanitate: qui cum stoicis eã inter morbos animi posuerunt. Cap. XIIII.

I ergo in hoĩe pclarũ & excellens bonũ est misericordia, idq; diuinis testimoniis & bonoꝝ malorumq; cõsensu optimum iudicat̃: apparet philos longe abfuisse ab humano bono, qui neq; pceperũt eius modi quicq̃, neq; fecerunt: sed uirtutẽ, quæ prope modũ in hoĩe est singularis: pro uitio semp habuerunt. Libet hic interponere unũ de philosophia locũ, ut illoꝝ plenius coarguamus errores: qui misericordiã: cupiditatẽ: metũ: morbos animi appellant. Conãtur illi quidem uirtutes a uitiis disiũgere, quod est sane facillimũ. Quis enim non posset liberalem a prodigio separare (ut illi faciunt) aut purum a sordido, aut quietum ab inerti: aut cautũ a timido. q hæc

Cõstantia. Impudentia. Fortitudo Temeritas. Libertas. Contumacia. Seueritas. Crudelitas.

quæ sunt bona, fines suos habeant: quos si excesserint, in uitia labuntur, ita ut constantia nisi pro ueritate sit suscepta, fit impudentia. Item fortitudo si nulla necessitate cogente, aut nõ pro causa honesta certum piculum subierit, in temeritatẽ cõuertitur. Libertas quoq; si alios insectet, potius q̃ sectantibus resistat, cõtumacia est. Seueritas etiã nisi se intra cõgruentes nocentiũ pœnas cohereceat, fit sæua crudelitas. Itaq; dicunt eos qui mali uideant, nõ sua sponte peccare, nec mala potius eligere: sed bonorũ specie lapsos incidere in mala, dum bonorũ ac malorũ discrimẽ ignorant. Hæc quidem falsa non sunt, sed ad corpus cuncta referũtur. Nam parcum esse, aut constantem: aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut seuerum uirtutes sunt quidem: sed huius temperantiæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitã cõtemnimus: alias nobis uirtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quasdã ꝓ uitiis, & uitia quædã pro uirtutib9 hũerunt. Nam stoici affectus oẽs: quorũ impulsu animus cõmouetur ex hoie tollunt cupiditatem atq; letitiã, metũ, mœstitiã, quorũ duo priora ex bonis sunt, aut futuris aut pñtibus, post priora ex malis. Eodẽ mõ hæc q̃tuor morbos (ut dixi) uocãt non tã natura insitos q̃ praua opiniõe susceptos. Et icirco cẽsent ea extirpari posse radicitus; si bonorũ malorũq; opinio falsa tollat. Si.n.nihil censeant sapiens bonũ: nihilq; malum, nec cupiditate ardescet, nec lætitia gestiet nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahet. Mox uidebimus an efficiant qđ uelint, an quid efficiant, interim propositum arrogãs ac pene furiosum: qui se putent mederi: & eniti posse contra uim rationemq; naturæ.

¶ Q ũo peripatetici uincant stoicos: & doceãt affectuũ naturaliũ stimulos euelli non posse, sed mitigari. Et q; ea quę brutis aĩalibus data sunt, singulis hoĩbus insita sunt uniuersa. Et qũo stoici mentis affectiones diffiniant. Cap. XV.

Affectus detrahi nõ posse.

Æc.n.naturalia esse nõ uoltũaria, oium uiuẽtiũ rõ demõstrat: q̃ hisdẽ oibus quatit affectibus. Peripatetici ergo rectius, q hæc oĩa detrahi posse negant: qa nobiscũ simul nata sunt, & conant ostendere: q̃ prouidẽter & q̃ necessarie Deus sine natura (sic.n.dicunt) his nos armauit affectibus, quos tñ quia plærunq; uitiosi fiunt si nimii sint, posse ab hoie adhibito mõ salubriter tẽpari, ut tm̃ hoi q̃tum naturę satis est: rẽlinquat. Nõ insipiens disputatio: si (ut dixi) oĩa non ad hãc uitã referrent. Stoici ergo furiosi, q ea.nõ tẽperant, sed abscindunt, rebusq; a natura insitis castrare hoiem quodammõ uolunt. Q uod est q̃le si uelint aut metũ detrahere ceruis, aut uenenũ anguibus, aut irã feris, aut placiditatẽ pecudibus. Nam q̃ singula mutis aĩalibus data sũt, ea uero uniuersa hoi simul. Q đ si ut medici dicũt, lętitię affect9 in splene est: iræ in felle, libidinis in iecore: timoris in corde: facilius est interficere aĩal ipm̃ q̃ ex corpore aliqd euellere, quod est animãtis naturã uelle mutare. Sed hoies prudentes non intelligunt, cum uitia ex hoĩe tollunt, etiam uirtutem se tollere cui soli locum faciũt. Nam si uirtus est in medio iræ impetu seipsum cohibere & reprimere: quod negare nõ possunt. Caret ergo uirtute q̃sq̃s ira caret. Si uirtus est libidinem corporis continere, uirtute careat necesse est: qui libidinem quã temperet, nõ habet. Si uirtus est cupiditatẽ ab alięni appetitione refrænare, nullã

Lætitiæ affectus in splene Ira in felle Libido in iecore. Timor in corde.

certe

certe uitutem potest habere, qui caret eo: ad quod cohibendum uirtutis usus adhibet᷑. Vbi ergo uitia non sunt nec uirtuti locus ē qdem, sicut nec uictoriæ qdē, ubi aduersarius nullus est. Ita fit ut bonū sine malo esse in hac uita non possit. Affectus igitur quasi ubertas aioꝝ est naturalis. Nam sicut insentes ager, q̄ est natura fœcundus, exuberat: sic animus incultus uitiis sua sponte inualescētibus: uelut spinis obducit᷑. Sed cū uerus cultor accesserit, statim cedētibus uitiis fruges uirtutis oriunt᷑. Deus itaq;, cū hominem primum fingeret, mirabili ꝓuidētia ingenerauit ei prius istas animi cōmotiones, ut posset capere uirtutē: sicut terra culturā, Posuitq; materiā uitioꝝ in affectibus, uirtutis in uitiis. Q uæ ꝑfecto aut nulla est, aut nulla erit aut in usu esse non poterit, si desint ea per quæ uis eius aut apparet: aut constet, Videamus nūc: idem illi q uitia penitus excidūt q̄d effecerint. Q uatuor illos affectus, quos ex opinione bonoꝝ malorūq; nasci putāt, quibus euulsis sanandū eē animū sapientis existimant, qm̄ intelligunt & natura insitos esse, & sine his nihil moueri nihil agi posse, alia quædam in eorum locum uicemq; supponunt. Pro cupiditate alias substituunt uoluntatem, quasi uero nō mumlto sit præstabilius bonum cupere q̄ malum uelle. Item pro lętitia gaudium: pro metu cautionem. At in illo quarto imutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ægritudinē penitus. i. mœstitiā doloremq; animi sustulerūt: q̄d fieri nequaq̄ potest. Q uis enim potest non dolore, si patriam aut pestilentia exauserit, aut hostis inuaserit, aut tyrannus oppresserit? Potest aliqs non dolere: si sublatam uiderit libertatem: si proximus, si amicos: si bonos uiros aut exterminatos, aut crudelissime trucidatos, nisi cuius mens ita obstupuerit, ut sit ei sensus oīs ereptus? Q uare aut oīa tollere debuerunt aut implenda fuerant cūcta hæc & debilis disputatio. i. ēt pro ægritudine aliqd reponendū, qm̄ supioribus ita ordinatis hoc cōsequēs erat. Vt enim præsētibus lætamur bonis: sic malis angimur ac dolemus. Si ergo lætitię, quā uitiosā putabant: nomē aliud indiderunt: sic ægritudini: qm̄ & ipsam uitiosam putabāt, aliud uocabulum tribui congruebat. V nde apparet non illis rem defuisse: sed uerbum, cuius indigentia eum totū affectum, qui est uel maximus: contra quem natura pateretur auferre uoluerunt. Nam illas omnium commutationes poteram coarguere pluribus & ostendere, aut sermonis ornandi augendæq; copiæ gratia: multa nomina hisdem rebus imposita: aut nihil certe non multum inter se illa distare: nam & cupiditas a uoluntate incipit, & cautio a metu oritur, & lætitia nihil aliud est q̄ profusum gaudium. Sed putemus ut ipsi uolunt, esse diuersa. Nempe igitur cupiditatem esse dicent perseuerantem ac perpetuam uolūtatem: lætitiam uero insolenter se efferens gaudium: metum autem nimiam & excedentem modum cautionem. Ita fit ut ea quæ tollenda esse censent, non tollant: sed temperēt: si quidem nomine tantum modo immmutant: res ipsæ manent. Eo igitur imprudentes reuoluuntur quo, peripatetici ratione perueniunt, ut uitia quoniam tolli non possunt, medio temperanda sint. Errant ergo: quoniam non efficiunt quod uolunt, & longo asperoq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Affectus excidebāt stoici.

Cupiditas quid. Lætitia quid. Metus q̄d.

¶ Q uomodo peripatetici errauerunt, & q̄ bōus usus affectuum uirtus est, malus uitium. Et quod usus ipse ex causa pensandus est. Cap. XVI.

T ego ne pipateticos q̃dẽ accessisse ad ueritatẽ puto:qa uitia esse cõcedũt,sed ea mediocriter tẽperãt. Carẽdũ est.n.uitiis etiã mediocribus:qnin potius efficiendũ fuit primũ:ne uitia cẽnt:nec.n.qcq̃ uitio sum nasci põt:sed uitia fieri si malis utamur affectibus:uirtutes si bene.Deinde mõstrãdũ est,nõ ipsos affectus sed eoꝝ cãs cẽ moderãdas. Nõ est inquiũt nimia lætitia gestiendũ:sed modice ac tẽperate. Hoc uero tale est: q̃le si dĩceret nõ cẽ currẽdũ cõcitate:sed gradiẽdũ moderate. Ar põt & qui gradit̃ errare,& q currit rectã uiã tenere. Quid si oñdero cẽ aliqd:ubi non tm̃ modicũ:sed uel punctũ gaudere uitiosum sit,& aliud cõtra:in quo uel exultare lætitia minime criminosum? Quid tãdẽ nobis ista mediocritas pderit? Quæro utrũ ne sapiẽti lætandũ putẽt:si quid inimico suo mali uidẽt accidere: aut utrũ ne lætitiã refrænare debeant:si uictis hostibus aut opsso tyrãno libertas & salus ciuibus parta sit? Nemo dubitat:qn & in illo exiguũ lætari:& in hoc parũ lætari sit maximũ crimẽ.Eadẽ de cæteris affectibus licet dicere.Sed(ut dixi)nõ in his moderandis sapientiæ rõ uersat̃,sed in causis eoꝝ: qm̃ extrinsecus cõmouent̃ nec his potissimũ frænos imponi oportuit:qm̃ & exigui possunt cẽ in maxio crimie,& maximi possunt esse sine crimine.Sed assignãdi fuerũt certis tpib9. & rebus & locis:ne uitia sint qbus uti recte licet.Sicut.n.recte ambulare bonũ est:errare aũt malũ: sic moueri affectibus in rectũ,bonũ est,in paruũ,malũ. Nã libido si extra legitimũ toꝝ nõ euaget̃,licet sit uehemẽs,tñ culpa caret.Sin uero appetit alienũ,licet sit mediocris uitiũ tñ maximũ ẽ.Nõ est itaq; morb9 irasci:nec cupe:nec libidiẽ cõmoueri,sed iracũdũ cẽ morbus ẽ:cupidũ libidinosum.Qui.n.iracũdus est:ẽt cui nõ debet: aut cui nõ oportet irascit̃.Qui cupidus etiã qd nõ opus est cõcipiscit.Qui libidinosus,etiã qd legibus uetat̃ affectat.Ois ergo rõ in eo uersari debuit: ut qm̃ eaꝝ rerũ impetus inhiberi non potest,nec debet:quia necessario est insitus ad tuenda officia uitę,dirigeret̃ potius in uiã rectã :ubi ẽt cursus offensione ac periculo caret.

Affectus uitia nõ cẽ — *Irasci ñ uitiũ non est. Cupere morbus non est. Libidine cõmoueri uitium nõ est. Cupidus qui. Iracũdus qui. Libidinosus qui.*

¶ Quod ea quæ philosophi uitia putant:uirtutes sunt, si tamen referantur ad finem debitum.idest ad deum. Et q̃ insani sunt qui humanam naturam: ingenitis affectibus spoliare nituntur. Cap. XVII.

Ed euectus sum coarguendi studio longius,cum sit mihi ppositum ea quæ uitia phĩ putauerunt ostendere : non tm̃ uitia non esse ueꝝ ẽt magnas esse uirtutes.Ex illis docẽdi grã sumam: quæ ptinere ad rem maxime puto.Metum seu timorẽ in maximo uitio ponunt summãq; imbecillitatem cẽ animi putant:cui sit cõtraria fortitudo:quæ si sit in hoĩe,locũ timori esse nullum.Credit ergo ne aliquis fieri posse,ut idẽ metus summa sit fortitudo? Minime.Neq;.n.uidet̃ capere natura,ut aliqd in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua conclusione,ut apud Plato.Socra.facit qui eos quos cõtra dusputat,cogit ea q̃ negauerãt:cõfiteri:sed simpliciter oñdã sũmũ metũ summã cẽ uirtutẽ.Nemo dubitat,qn timidi & imbecilli sit ai:aut dolorẽ metuere:aut egestatẽ,aut exiliũ,aut carcerẽ,aut mortẽ:q̃ oia q̃ s non exhorruerit fortissimus iudicat̃.Qui aũt Deũ metuit,illa uniuersa nõ metuit.Ad qd pbãdum argumentis opus nõ est,spectatę sunt.n.semp:spectãturq; adhuc per orbẽ pœnæ cultoꝝ Dei

Met9 summa animi inbecillitas. — *Socratis. argutæ cõclusiones.*

in quibus excruciandis noua & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium bestiarũ ultra ipsam mortem carnificina sæuierit. Has tñ execrabiles corporũ lacerationes fœlix atq; inuicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hæc uirtus omnibus populis atq; prouinciis & ipsis tortoribus miraculũ maximum pbuit, cum patientia crudelitas uinceretur. Atqui hanc uirtutẽ nihil aliud q̃ metus Dei fecit. Itaq; (ut dicebã) nõ euellẽdus ut stoici, neq; tẽperandus timor, ut pipatetici uolunt: sed in ueram uiam dirrigendus est: auferendiq; sunt metus, sed ita ut his solus relinquat, q qm legitimus ac uerus est: solus efficit ut possint cætera nõ timeri. Cupiditas quoq; iter uitia numerat. Sed si hæc q̃ terrena sunt concupiscit, uitiũ ẽ, uirtus autẽ si cœlestia. Qui .n. iustitiam, qui Deũ, qui uitã ppetuã, qui lucem sempiternã, ea oĩa q̃ Deus hoĩ pollicet cõseq cupit, opes istas & honores & potẽtatus & regna ipsa contemnet. Dicet fortasse stoicus. Volũtate opus est ad hæc cõseqnda nõ cupiditate, imo uero parũ est uelle. Multi .n. uolunt, sed cũ dolor uisceribus accesserit uolũtas cedit, cupiditas pseuerat, quæ si efficit ut cõtemptui sint oĩa, q̃ a cæteris appetunt summa uirtus est, siquidẽ cõtinentiæ mater ẽ. Ideoq; potius illud efficere debemus, ut affectus quibus praue uti uitium est: dirrigamus in rectum. Nã iste concitatiões aiorũ iuncto currui similes sunt, in quo recte moderãdo summũ rectoris officiũ est, ut uiã nouerit, quã si tenebit licet q̃ concitate ierit, nõ offendit. Si autẽ errauerit, licet placide ac leniter eat, aut per confragosa uexabit, aut per pcipitia labetur. aut certe quo non opus est, deferet. Si cursus ille uitæ, qui affectibus uelut equis pnicibus ducit, si rectã uiam teneat, funget officio. Metus igitur & cupiditas si pricianť in terra, uitia fiet. Virtutes autẽ si ad diuina referant, parsimoniam contra uirtutis loco habẽt, q̃ si studium ẽ habendi, nõ põt esse uirtus: qa in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota uersat. Nos autẽ summũ bonum nõ referimus ad corpus, sed oẽ officium solius aiæ conuersatione metimur. Quod si (ut supra docui) patrimonio minime parcendum est, ut humanitatẽ iustitiamq; teneamus, nõ est uirtus frugi esse, quod nomẽ uirtutis specie fefellit ac decipit. Est .n. frugalitas abstinentia quidem uoluptatũ, sed eo uitium qa ex habendi amore descẽdit, cum sit & uoluptatibus abstinendum, & pecuniæ minime tempandum. Nam parce .i. mediocriter uti pecunia q̃si q̃dam pusillitas est animi, aut ptimentis ne sibi desit, aut desperantis posse se illam reparare, aut contemptum terrestriũ non capientis Sed illi rursus eum q rei familiari suæ non parcat pdigum uocant. Nam ita liberalem distingunt a prodigo, q is liberalis sit, qui cibũ & benemeritis & cũ oportet, & quantum satis est, largiat. Prodigus uero qui & nõ meritis cũ opus non ẽ, & sine respectu rei familiaris effundat. Quid ergo. Prodigũ ne dicemus eũ, qui misericordiæ cã tribuit egentibus uictũ? Atqui multũ refert, utrum ne scortis pter libidinẽ largiare, an miseris pp humãitatẽ. Vtrũ pecuniã tuã pductores, aleatores lenonesq; diripiãt, an illa pietati ac Deo pstes. Vtrũ ne illã uentri ac gulæ ingeras, an in thesauro iustitiæ reponas. Vt ergo uitiũ ẽ effundere in malã partẽ sic in bonam uirtus. Si uirtus est nõ parcere opibus: q̃ pñt reparari, ut bonis uitã sustẽtes quæ repari non põt, uitium igiur, parsimonia ẽ. Quare nihil aliud dixerim q̃ in sa

Martyrũ cruciatus.

Frugalitas est uitium

Prodigus qui.

Perducto res.

nos qui hominē mite ac sociale animal orbant suo noīe q euulsis affectibus q̄bus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mētis perducere uolunt, dū student animum a perturbationibus liberare. & (ut ipsi dicunt) qetum tranquillumq; reddere. Quod fieri non tantum non potest: quia uis & ratio eius in motu est sed ne oportet quidē, quia sicut aqua quidem semper iacens & quieta insalubris & magis turbida est, sic animus imotus ac torpens inutilis est etiam sibi, nec uitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quicq̄ nec cogitabit, cum cogitatio ipsa nihil aliud sit, q̄ mentis agitatio. Deniq; qui hanc immutabilitatem animi asserūt, priuare aīum uita uolunt, quia uita actuosa, est mors quieta. Quædam etiam recte pro uirtutibus habēt, sed eaꝶ modum non tenent. Virtus est constantia non ut inferentibus iniuriam resistamus; his. n. cœdendum est quod cur fieri debeat, mox docebo: sed ut iubētibus facere nos cōtra Dei legē, cōtraq; iustitiā nullis minis aut suppliciis terreamur: quo minus Dei iussionē hoīs iussiōi pferāus, Itē uirtus est mortē contēnere nō ut appetamus, eamq; ultro nobis inferamus, sicut philosophoꝶ plurimi & maximi sæpe fecerunt, quod est sceleratum ac nefariū. Sed ut coacti Deū relinquere ac fidem prodere, mortē suscipere malimus, libertatēq; defendamus aduersus impotentiā stultā uecordēq; uiolentiā, ut oēs sæculi minas atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea quæ alii timēt excelsa & insuperabili mente dolorē mortemq; calcamus. Hæc est uirtus, hæc uera ē cōstantia in hoc tuēda & cōseruāda solo, ut nullus nos terror, nulla uis a Deo possit auertere. Vera igitur Cicerōis illa sñia ē. Nemo inquit iustus pōt esse, qui mortē, q dolorem: qui exiliū, qui egestatem timet. Item Senecæ in libris moralis phiæ dicentis, hic ē ille homo honestus, non apice purpura ue, nō lictorum insignis ministerio sed nulla re minor: qui cum mortem in uicinia uidet, non sic pturbatur tanq̄ rem nouam uiderit, qui siue toto corpore tormenta patienda sūt, siue flamma ore recipienda est, siue extendendæ per patibulum manus non quærit quid patiatur, sed q̄ bene. Qui autem Deum colit, nec patitur: nec timet. Ergo iustus. His rebus efficitur, ut neq; uirtutes, neq; uirtutum exactissimos limites nosse, aut tenere possit, omnino quisquis est a religione Dei singularis alienus.

Aqua semper iacens. & qeta insalubris est. Cogitatio quid.

Mors appetēda non est ultroq; nobis inferenda.

Iustus esse nemo pōt qui mortē timet aut dolorem.

Mortis cōtemptus

¶ Quomodo præcepta Dei quibus insistendum est, a philosophicis dissideant institutis, & quis sit sapientiæ titulus. Cap. XVIII.

Sed omittamus philosophos qui aut omnino nihil sciunt, idq; ipm pro summa scientia præ se ferunt: aut qui non percipiunt summā eorum quæ sciunt, aut qui quoniam se putant scire quæ nesciunt, inepte arroganterq; desipiunt. Nos ergo (ut ad popositum reuertamur) quibus solis a Deo ueritas reuelata, & cœlitus missa sapiētia est, faciamus, quæ iubet illuminator noster Deus, sustineamus inuicē, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen si quid boni operis fecerimus, gloriā captemus ex eo. Monet enim Deus operatorē iustitiæ non oportere esse iactantem, ne non tam mandatis cœlestibus obsequendi, quam studio placendi: humanitatis officio functus esse uideantur. Habeatq; iam prætium gloriæ, quod captauit, nec præmium cœlestis illius ac diuinæ mercedis accipiat.

Cætera,

Cætera quæ obseruare cultor Dei debet, facilia sunt, illis uirtutibus comprehēsis: Mētiri nefas.
non mentiatur unq̄ decipiendi aut nocēdi causa. Est.n. nefas eum, qui ueritati stu
deat, in aliqua re esse fallacem, atq; ab ipsa quā sequitur, ueritate discedere. In hac
iustitiæ uirtutumq; omnium uia, nullus mendacio locus est. Itaq; uiator ille uerus
ac iustus non dicet illud Lucianū. Homini amico ac familiari non est mentiri me
um, sed etiam inimico atq; ignoto existimabit non esse mentiri suū. Nec aliquan
do cōmittet, ut lingua interpres animi a sensu & cogitatione discordet. Pecuniam Vsura nō accipiēda.
si quā crediderit: non accipiat usuram ut & beneficiū incolume sit: quod succur
rit necessitati, & abstineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officii debet suo
esse cōtentus, quem oporteat alias ne proprio quidē parcere: ut bonū faciat. plus
autem accipere q̄ dederit, iniustum est. Quod qui facit insidiatur quodāmodo,
ut ex alterius necessitate prædet. At iustus nunq̄ prætermittet quo minus aliquid
misericorditer faciat, nec inquinabit se huiusmodi quæstu, sed efficiet, ut sine ullo
suo dāno ipsum quod cōmodat: inter bona opera numeret. Munus nō accipiet a Munus a paupe non accipiēdū.
paupere ut siquid ipse præstiterit, eo bonū sit, quo fuerit gratuitum. Maledicenti Maledicēti benedicēdum.
benedicto respondeat, nunq̄ ipse maledicat nec uerbū malū procedat ex ore ho
minis, q colit uerbum bonum. Quin etiam caueat diligēter, ne quādo inimicum
sua culpa faciat, & siquis extiterit tam ꝓteruus, qui bono et iusto faciat iniuriā, cle
menter ec moderate ferat, & ultionē suā sibi nō assumat, sed Dei iudicio reseruet: Vltio dei iudicio reseruanda.
innocentiā semp & ubiq; custodiat. Quod pceptū nō ad hoc tm̄ ualet, ut ipse in
iuriā nō inferat, sed ut illatam sibi nō uindicet. Sed.n. maximus & æquissimus iu
dex speculator ac testis oīum. Hunc homini pferat, hunc malit e sūma cā pronū
ciare, cuius sententiā nemo effugere pōt, nec defensione cuiusq̄ ne gratia. Ita fit ut
homo iustus cōtemptui sit omnibus, & quia putabit semetipsum defendere nō
posse, habebit ꝓ segni & inerti. Qui aūt fuerit ultus inimicū, hic fortis, hic stren
nuus iudicat, hunc colunt, hūc oēs uerentur. Bonus uero ille tametsi ꝓdesse om
nibus uel pluribus possit, illum tū suscipiūt q̄ nocere q̄ qui prodesse possit, sed iu
stū prauitas hoīum deprauare nō poterit, quo minis Deo studeat obtēperare, ma
litq; cōtēni, dūmodo semper boni fungatur officio, mali nunq̄. Cicero in iisdem il
lis officialib9. At uero siquis uoluerit inquit sui animi cōplicatam notionē euolue
re: iam se ipse doceat, eum uiꝝ bonū esse, q profit quibus possit, noceat nemini, ni Bonus uir qui.
si lacessitus iniuria O q̄ simplicē uerāq; sententiā duoꝝ uerboꝝ adiectione corru
pit. Quid.n. opus fuerat adiūgere, nisi lacessitus iniuria? ut uitiū bono uiro q̄dasi
cām turpissimā apponeret, patiētiæ quæ oīum uirtutū maxima est, facere exper
tem? Nocituꝝ esse dixit bonum uirū si fuerit lacessitus, iam ex hoc ipso boni uiri
nomen amittat necesse est: si nocebit. Non minus.n. mali est referre iniuriā: q̄ in
ferre. Nā unde certamina inter hoīes: unde pugnæ cōtentionesq; nascunt, nisi q
improbitati apposita impatiētia, magnas sępe cōcitat tēpestates? Quod si patiē Patientiæ laus.
tiā, q̄ uirtute nihil ē uerius, nihil hoīe dignius iueniri pōt improbitati opposueris,
extinguet ꝓtinus, tanq̄ igni aquā superfuderis. Sin aūt ꝓuocatrix illa iprobitas ipa
tiētiam sibi cōparem nacta est, tanq̄ perfusa oleo tantū excitabit incendium, ut id
nō flumen aliquod, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaq; patientiæ ratio est,

quam sapiens homo ademit bono uiro: Vt enim nihil maloꝝ fiat, hæc sola efficiet: quæ si detur oibus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro pōt esse, tā calamitosum, tāq; cōtrariū, q̄ iræ fræna permittere, quæ illū non modo boni, sed ēt hoīs appellatiōe dispoliet? Siquidem nocere alteri (ut ipse ait uerissime) nō est secundū hoīs naturā. Nā & pecudes si lacessas, aut calce aut cornu repugnant. Et serpētes ac feræ, nisi persequaris ut occidas negociū nō exhibent. Et (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoq; & insipientes si quando accipiunt iniurias, cæco & irrationabili furore ducunt, & his qui sibi nocent, uicem tribuere conantur. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis & insipientibus differt, nisi q̄ habet inuictam patientiam, qua stulti carēt, nisi q̄ regere se ac mitigare iram suam nouit, quam illi quia uirtute indigent, frænare nō possunt. Sed uidelicet hęc illum res fefellit, quia cum de uirtute quæritur in quacunq; conditiōe uincere putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit hoiem dolori & iræ succumbentem, & his affectibus indulgentem: quibus debet potius reluctari: Et ruentem quācunq; in partē prouocauerit improbitas uirtutis officium nō tenere. Qui enim referre iniuriā nititur eū ipsum a quo læsus est, gestit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto pōt. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono & sapienti uiro, innocētiā patientiamq; detraxit. Sed quia ipse caninam illam facundiā (sicut Salustius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoq; hoiem canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. Quæ retributio cōtumeliæ q̄ perniciosa sit, & quas edere soleat strages, unde oportunius peteretur exemplum, q̄ ex ipsius doctoris tristissimo casu, qui cum his philosophorum præceptis obtemperare gestit ipse se perdidit. Qui si lacessitus iniuria patientiam tenuisset, si dissimulare, si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset, nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas, impatientia & leuitate. & insania profudisset, nunq̄ capite suo rostra in quo ante floruerat: cruentasset, nec rempublicam funditus proscriptio illa delesset. Sapientis ergo ac boni uiri non est uelle certare, ac se periculo committere, quoniam & uincere non est in nostra potestate, & est anceps omne certamen, sed est sapientis & optimi uiri non aduersarium uelle tollere, quod fieri sine scelere ac periculo non potest, sed certamen ipsum, quod fieri & utiliter & iuste potest. Summa igitur uirtus habenda patientia est, quam, ut caperet homo iustus, uoluit illum Deus (ut supra dictum est) pro inerte cōtemni, nisi enim cōtumeliis fuerit affectus: quantū habeat fortitudinis in seipso cohibendo ignorabitur. Si aūt lacessitus iniuria lædentem persequi cœperit, uictus est. Si uero motum illum ratione cōpresserit, hic plane imperat sibi, & hic regere se potest. Quæ sustentatio sui recte patiētia nominatur, quæ una uirtus oibus est opposita uitiis & affectibus. Hæc pturbatū aīum ac fluctuātē ad trāquillitatē suā reuocat: hæc mitigat: hæc hoiem sibi reddit. Ergo quoniā naturæ repugnare impossibile est & inutile, ut non cōmoueamur oīno, ptius tñ q̄ cōmotio ꝓsiliat ad nocendum quo ad fieri potest maturius sopiatur. Præcepit Deus nō occidere solē super iram nostram: ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; M. Tullius cōtra suū pręceptum, de quo pauloāte dixi: obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit:

Spero

Iniuria nō ē ferenda

Canina facūdia quæ

Ciceron. Philippicæ.

Patientiæ laus.

Iniuriæ obliuisci magna laus.

Spero inquit Cæsar:qui obliuisci nihil soles:nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat hō, non a cœlesti tm̄, sed a publica quoq; ciuiliq; iustitia remotissimus, quāto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati sumus. Cæsaris dementia.

¶ Quod peripatetici stoicis obuiāt in defensione affectiōum, Et quæ sint tres furiæ quas poetæ finxerunt, quis eaꝝ usus sit & abusus. Cap. XIX.

Stoici cum affectus ex hoie tanq̄ morbos conantur euellere, peripatetici se opponunt, eosq; non modo retinent, sed etiam defendunt: nihilq; in homine esse dicunt, quod non magna ratione ac prouidentia sit innatum. Recte id quidem si singularum rerū ueros terminos scirent. Itaq; hanc ipsam iram fomitem esse dicunt, uirtutis, tanq̄ nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira concitatus. Quo plane ostendunt, nec quid sit uirtus scire se, nec cur homini attribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine, quid similius feris bæluis existimandum est. q̄d id animal, quod ad communionem & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homies in omnia facinora præcipites agant: ira: cupiditas, libido. Propterea poetæ tres furias esse dixerunt, quæ mentes hoīum exagitent, ira ultiōem desiderat, cupiditas opes, libido uolptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit: quos si transcenderint, maioresq; esse cœperint, necesse est naturam suam deprauent, & in morbos ac uitii uertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostēdere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad uitam necessaria. libido ad sobolem propagandam. iræ affectus ad coercēda peccata eorum, quæ sunt in nostra potestate. i. ut arctiori disciplina, minor ætas ad probitatem iustitiamq; formetur, quę nisi in metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersum minores & iustum est & necessariū, sic & aduersum pares & perniciosum est & impium, Impium q2 uiolatur humanitas, pniciosum q2 illis repugnantibus aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem quā dixi esse rationem, cur hoī, sit iræ affectus datus, ex ipsius Dei pceptis intelligi pōt qui iubet uti maledictis & lædentibus non irascamur. Manus autē nostras supra minores semper habeamus: hoc est ut peccantes eos assiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili & indulgentia nimia educantur ad malum, & ad uitia nutriantur. Sed rerū imperiti & rationis ignari: eos affectus qui sunt homini ad usus bonos dati exterminauerunt, & latius q̄ ratio postulat: euagantur. Inde iniuste atq; impie uiuitur, utuntur ira contra pares. Hinc dissidia, hinc expulsiōes, hinc bella contra iustitiam nata sunt. Vtunt̄ cupiditate ad congregādas opes. Hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera orta sunt. Vtūtur libidine ad capiēdas tātum uoluptates. Hinc stupra, hinc adulteria: hinc corruptelæ oēs extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines suos redegerit, quod ignorantes Deum facere non possunt. Hic patiens, hic fortis, hic iustus est.

Ira fomes uirtutis.

Furiæ cur tres.

Cupiditatis modus. Libidinis limes. Iræ certus finis. Licentiæ malum.

Pueri plagis cohercendi.

¶ De quinq; sensuū uoluptatibus, & quare plus uoluptatis datū sit homini a natura q̄ cæteris animantibus. Et primū de uoluptate uisus, & de spectaculis euitandis: & de ludorum & spectaculorum authoribus. Cad. XX.

Estat ut contra quinq; sensum uoluptates dicam breuiter. Nam & ipsius libri mensura iã modum flagitat, quæ oẽs qm̃ uitiosæ ac mortiferæ sunt, uirtute superari atq; opprimi debẽt, uel qđ paulo ante dicebã) de affectibus ad rõnẽ suam reuocari. Cæteræ aĩantes pręter unã uoluptatẽ, quæ ad generandum ptinet, nullã senti unt. Vtunť ergo sensibus ad naturę suæ necessitatẽ. Vidẽt ut appetãt ea, quibus opus est ad uitã tuẽdã: audiunt inuicẽ seq; dignoscũt, ut possint cõgregari. Quæ utilia sunt ad uictũ, aut ex odore inueniunt, aut ex sapore pcipiunt inutilia respuunt aut recusant. Edendi aut bibẽdi officium uentris plenitudĩe metiunť. Hoĩ uero solertissimi artificis puidẽtia dedit uoluptatẽ infinitã, & in uitiũ cadẽtẽ q̃a ppo suit ei uirtutẽ, q̃ cũ uoluptate semp tanq̃ cum domestico hoste pugnaret. Cicero ĩ Catone maiore. Stupra uero inq̃t, & adulteria, & oẽ flagitiũ nullis excitari aliis il lecebris, nisi uoluptatis. Cumq; hoĩ siue natura, siue quis Deus nihil mente p̃stabilius dedisset huic diuino muneri ac dono nihil tam inimicum q̃ uoluptatẽ. Nec .n. libidine dñante tẽpantiæ locũ esse: neq; in uoluptatis regno uirtute posse consistere, sed cõtrario Deus iccirco uirtutẽ dedit, ut expugnaret & uinceret uoluptatem, eãq; egrediẽtẽ fines sibi datos, infra p̃scriptũ coherceret, ne hoĩem suauitatibus delinitũ atq; captũ, ditiõi suæ subiiceret, ac sempiterna morte mulctaret. Voluptas oculoꝝ uaria & multiplex est q̃ capiť ex aspectu reꝝ, q̃ sunt in usu hoĩum uel natura, uel ope delectabiles. Hanc phi rectissime sustulerunt. Aiunt.n. multo esse pclarius & hoĩe dignius, cœlum potius q̃ cœlata intueri. Et hoc pulcherrimũ opus intermicãtibus astroꝝ luminib9, tanq̃ florib9 adornatum, q̃ picta, & ficta, gemmis distincta mirari. Sed cũ diserte ad cõtemptum terrestrium nos exhortati sunt, & ad ad cœli spectaculum excitauerunt, tamẽ spectacula hæc publica nõ contemnunt. Itaq; his & delectãtur, & libenter intersunt, q̃ quoniã maxima sunt irritamenta uitiorũ, & ad corrumpendos animos potissime ualent, tollenda sunt nobis, quia non modo ad beatam uitã nihil conferunt: sed etiam nocent plurimũ. Nam qui hominem quamuis ob merita damnatum in cõspectu suo iugulari pro uoluptate computat, conscientiam suam polluit, tam. s. q̃ si homicidii quod fit occulte, spectator & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in qbus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hoĩibus secessit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, innocẽtiores his omnibus, quoꝝ sanguinem uoluptati habent. Quæro nunc an possint pii & iusti hoĩes esse qui constitutos sub ictu mortis misericordiam deprecantes, non tantum patiunť occidi: sed efflagitant: feruntq; ad mortem crudelia & in hũana suffragia, nec uulneribus satiati, nec cruore contenti, quinetiam percussos iacentesq; repeti iubent, & cadauera ictibus dissipari, ne quis illos simulata morte deducat. Irascunť etiam pugnantibus, nisi celeriter alter e duobus occisus est: & tanq̃ humanum sanguinem sitiant, oderunt moras, alios illis compares dari poscunt recentiores, ut q̃ primũ oculos suos satient. Hac consuetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt etiam innocentibus, sed exercent in omnes, quod in maloꝝ trucidatiões didicerunt. Huius igiť publici homicidii socios & participes esse nõ cõuenit eos qui

Bestię quotiens utanť sensibus.

Voluptas hominis infinita.

Oculoꝝ uoluptas

Spectacula uitioꝝ irritamẽta.

Gladiatorum certamina.

qui iustitiæ uiam tenere nitũtur. Non enim cum occidere Deus uetat: latrocinari
nos tantum prohibet: quod ne per leges quidem publicas licet, sed ea quoq; ne fi
ant, monet, quæ apud hoies ꝓ licitis habent̃. Ita neq; militare iusto licebit, cuius
militia ẽ in ipsa iustitia, neq; uero accusare quẽquã crimie capitali qa nihil distat:
utrũ ne ferro an uerbo potius occidas, qm̃ occisio ipsa ꝓhibetur. Ita q; in hoc Dei
præceptor nullam prorsus exceptiõem fieri oportet quin occidere hoiem sit sem-
per nefas, quem Deus sanctum animal esse uoluit. Ergo ne illud quidem concedi
aliquis existimat, ut recentes natos liceat oblidere: quæ uel maxima est impietas.
Ad uitã.n. Deus inspirat aías, non ad mortẽ. Verũ hoíes ne quod sit facinus, quo
manus suas non polluant: rudibus adhuc & simplicibus aís abnegant lucem non
a se datam. Expectet uero aliquis: ut alieno sanguini parcant, qui non parcunt suo
sed hi sine ulla cõtrouersia scelerati & iniusti. Quid illi quos falsa pietas cogit ex-
ponere? Nõ possunt innocẽtes existimari: qui uiscera sua in p̃dam canibus obiici
unt, & q̃tum in ipsis est, crudelius necãt, q̃ si strangulassent. Quis dubitet qn im-
pius sit qui alienæ misericordiæ locũ non tribuit? qui etiã si contingat ei quod uo-
luit, ut alatur, addixit certe, sanguinem suũ uel ad seruitutẽ, uel ad lupanar. Quæ
autem possunt, uel soleant accidere, in utroq; sexu: uel p errorem qs nõ intelligit,
quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat exẽplũ, duplici scelere cõfu-
sum. Tam igit̃ nefarium est exponere, q̃ necare. At.n. parricidæ facultatum angu
stias conqueruntur, nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prætendũt,
quasi uero aut facultates in potestate sint possidẽtiũ, aut nõ cottidie Deus ex diui-
tibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob pauper
tatem non poterit educare, satius est ut ab uxoris congressione contineat, q̃ scele-
ratis manibus Dei opa corrumpat. Ergo si homicidium facere nullo mõ licet, nec
interesse oino cõcedit̃, nec conscientiã perfundat ullus cruor. Siquidem populo
sanguis ille p̃statur. In scœnis quoq; nescio an sit corruptela uitiosior. Nam & co
micæ fabulæ de stupris uirginũ loquunt̃, aut moribus meretricum, & quo magis
sunt eloq̃ntes qui flagitia illa finxerunt, eo magis sniarũ elegantia persuadẽt, & fa
cilius inhærẽt audientiũ memoriæ uersus numerosi & ornati. Itẽ tragicæ historię
subiiciunt oculis parricidia & incesta regum malorũ, & coturnata scelera demon-
strant. Histrionũ quoq; impudicissimi motus qd aliud nisi libidines docent & in
stigãt? quorũ eneruata copa: & in muliebrẽ incessum habitũq; mollitia ĩpudicas
fœminas inhonestis gestibus mẽtiunt̃. Quid de mimis loquar corruptelarũ præ
ferentibus disciplinã? q docẽt adulteria, dũ fingũt, & simulatis erudiũt ad uera?
Quid iuuenes aut uirgines faciãt, cum & fieri sine pudore, & spectari libẽter ab
oibus cernunt? Admonent̃ utiq; qd facere possint, & inflãmant̃ libidine, quæ as-
pectu maxime concitat̃, ac se quisq; pro sexu in illis imaginibus præfigurat, pro-
bantq; illa dum ridẽt, & adhærentibus uitiis corruptiores ad cubicula reuertunt̃,
nec pueri mõ, quos p̃maturis uitiis imbui nõ oportet, sed etiã senes quos peccare
non decet in talẽ uitiorũ semitã dilabunt̃. Circensiũ quoq; ludorũ tõ, qd aliud hẽt,
nisi leuitatẽ, uanitatẽ, insaniã? Tãto nãq; ĩpetu cõcitant̃ aĩ in furorẽ, q̃nto illic ĩpe
tu currit̃, ut iã plus spectaculi exibeant, qui spectãdi gratia ueniũt, cum exclama

Militare xp̃iano nõ licet.

Accusare quemq; crimine capitali xp̃iano nefas.

Infãtes recenter natos oblidebant

Exponere liberos suos scelus ẽ

Scænici ludi dãnant̃.

Histriõica saltatio.

Mimorũ officia.

Circenses ludi.

re & efferri, & exilire cœperit. Vitanda ergo ſpectacula omnia, non ſolum neq̄d uitiorum pectoribus inſideat, quę ſedata & pacifica eſſe debent, ſed ne cuius nos uoluptatis cõſuetudo deliniat. & a Deo atq; a bonis operibus auertat, Nam ludorum celebrationes deorꝝ feſta ſũt, ſiqdẽ ob natales eorꝝ uel templorum nouorꝝ dedicationes ſunt conſtituti. Et primitus quidem uenationes, quæ uocant̃ munera, Saturno attributæ ſunt. Ludi autem ſcęnici libero, circenſes Neptuno. Paulatim uero & cæteris diis idem honos tribui cœpit, ſinguliq; ludi nominibus eorum cõſecrati ſunt. Sicut Siſinius Capito in libris ſpectaculorꝝ docet. Siquis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia conuenitur, diſceſſit a Dei cultu & ad deos ſe contulit, quorum natales & feſta celebrauit.

Ludorꝝ celebratiões deorꝝ feſta ſunt. Munera uenationũ Ludi ſcænici. Circenſes ludi. Siſinnius Capito de ſpectaculis

¶ De uoluptate aurium. Et quid ſibi uelit diuinorꝝ eloquiorꝝ ſimplicitas, q̃ oĩbus carminibus & floribus, pompiſq; uerborꝝ p̄ferenda eſt. Cap. XXI.

Aurĩũ uoluptas.

AVrium uoluptas ex uocum & cantuum ſuauitate percipitur, quæ ſcilicet tam uitioſa eſt, q̃ oblectatio illa de qua diximus oculorũ; Q uis enim non luxurioſum: ac nequam putet eum, q ſcænicas artes domi habeat? At qui nihil refert utrum ne luxuriã ſolus domi: an cũ populo exerceas in theatro. Sed iã de ſpectaculis dictũ eſt. reſtat unum quod eſt nobis expugnãdum, ne capiamur his, quæ ad ſenſum intimum penetrant. Nam illa omnia quæ uerbis carent, ideſt aeris & neruorum ſuaues ſoni, poſſunt facile contẽni, quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmẽ autem compoſitum & oratio cum ſuauitate decipiens capit mẽtes; & quo uoluerit impellit. Inde homines literati, cũ ad Dei religiõem acceſſerint: ab aliquo imperito doctore fundati minus credũt. Aſſueti.n. dulcibus & politis, ſiue oratiõibus, ſiue carminibus, diuinarum literarum ſimplicem cõmunẽq; ſermonem ꝓ ſordido aſpernantur. Id enim quærũt quod ſenſum demulceat. Perſuadet autem quicqd eſt ſuaue, & aĩo penitus dum delectat, inſidit. Num igit̃ Deus & mẽtis: & uocis & linguæ artifex diſerte loqui non poteſt. Immo uera ſumma prouidentia carere fuco uoluit ea, quæ diuina ſunt, ut oẽs intelligerent quæ ipſe oĩbus loquebat̃. Ergo qui ueritati ſtudet, qui non uult ipſe ſe decipere: abiiciat inimicas & noxias uoluptates, quæ animam ſibi uinciant, ut corpus cibi dulces, præferãtur uera falſis, æterna breuibus, utilia iocundis. Nihil aſpectu gratum ſit, niſi quod pie, quod iuſte fieri uideas, nihil auditu ſuaue, niſi quod alit aĩam, melioréq; te reddit. Maximeq; hic ſenſus non eſt ad uitium detorquendus: qui nobis ideo datus eſt, ut doctrinam Dei percipere poſſemus. Itaq; ſi uoluptas eſt audire cantus & carmina: Dei laudes canere & audire iucundũ ſit. Hæc eſt uoluptas uera q̃ comes & ſocia uirtutis eſt, Hæc eſt non caduca & breuis: ut illæ quas appetunt: q corpori ut pecudes ſeruiunt: ſed perpetua & ſine ulla intermiſſione delectans. Cuius terminos ſi quis exceſſerit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit niſi ipſam uoluptatẽ hic mortem meditatur, quia ſicut uita ꝑpetua in uirtute eſt, ita mors in uoluptate. Q ui teporalia maluerit, carebit æternis, qui terrena prætulerit: cœleſtia non habebit.

Carminũ delinimenta.

Scripturã ſacra cur ſimplici cõmuniq; ſermone utat̃

¶ De uoluptate olfactus & guſtus, quam uir prudens euitare debet, ut laqueos & tendiculas mortis. Cap. XXII.

Ad uoluptates

D uoluptates autem saporis & odoris, & qui duo sensus ad solum corpus ptinent nihil est aliud qđ a nobis disputet, nisi forte qs exigit: ut dicamus turpe esse sapiēti ac bono, si uētri & gulę seruiat, si unguentis oblitus ac floribus coronatus icedat: qđ qui facit, utiq; insipiēs: ineptus: & nihil est: & quē ne odor qdē uirtutis attigerit: Fortasse quispiā dixerit. Cur ergo illa facta sunt, nisi ut illis fruamur? At.n.iam sępe dictum est, uirtutem fuisse futurā nullā, nisi haberet q̄ oppnmeret. Itaq; fecit oīa Deus ad instruendum certamen reꝶ duaꝶ. Ergo illecebrę istæ uoluptatum arma sunt illius, cuius opus unum est expugnare uirtutem, iustitiāq; ab oībus excludere. His blandimentis titillat animas & suauitatibus. Scit.n.quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nam sicut Deus hoīem ad uitam non nisi per uirtutem ac laborem uocat: ita ille ad mortem per delitias ac uoluptates, sicut ad uerum bonum per fallacia mala: sic ad ueꝶ malum per bona fallacia puenitur. Cauenda sunt igitur oblectamenta ista tanq̄ laquei & plagæ: ne suauitudium mollicie capti, sub ditionem mortis cum ipso corpore redigamur: cui nos mancipauimus. Vnguentis uti insipientis est.

¶ De uoluptate tactus, & quare sit in hoīe uehementior q̄ in cæteris aīalibus: & q̄ntas p eum diabolus turpitudines ingerat: & spicula gehēnæ. Et de licito coitu: & illicito. Et quare inter oīa animantia sola mulier post cōceptum sit patiens uiri. Et quis sit continentiæ uel incontinentiæ fructus. Cap. XXIII.

Enio nunc ad eam, q̄ percipit ex tactu uoluptatem, qui sensus est q dem totius corporis: Sed ego nō de ornamentis aut uestib9: sed de sola libidine dicendū mihi puto, q̄ maxime cohercenda est: qa maxime nocet. Cū excogitasset Deus duoꝶ sexuū rōnem, attribuit ipsis ut se inuicē appeterent: & cōiunctiōe gauderent. Itaq; ardentissimā cupiditatem cunctoꝶ animantium admiscuit copibus: ut in hos affectus aui dissime ruerent: eaq; ratione ꝓpagari & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas & appetentia in hoīe uehementior & acrior inuēitur, uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem, uel quoniā uirtutem soli hoī dedit, ut esset laus & gloria in cohercendis uoluptatibus: & sui abstinentia. Scit ergo aduersarius ille noster, quanta sit uis huius cupiditatis: quam quidā necessitatem dicere maluerunt, eamq; a recto & bono, ad malum & prauum transfert. Illicita enim desideria imittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria sine delicto licet. Obiicit qppe oculis irritabiles formas: suggeritq; fomenta & uitiis pabulū subministrat: tū in timis uisceribus stimulos oēs conturbat & cōmouet, tū & naturalē illū incitat: atq; inflamat ardorē donec irretitum hoīem implicatumq; decipiat. At neqs esset: qui pœnaꝶ metu abstineret alieno, lupanaria quoq; constituit: & pudorem infœlicium mulieꝶ publicauit, ut ludibrio haberet, tā eos qui faciūt: q̄ quas pati necesse est. His obscœnitatibus animas ad sanctitatem genitas, uelut in cæni gurgite demersit pudorem extinxit, pudicitiam flagitauit. Idem etiā mares admiscuit maribus: & nefandos coitus cōtra naturā cōtraq; īstitutū Dei machiatus ē: sic ibuit hoīes, & armauit ad nefas oē. Quid.n.pōt esse sanctū his qui ætatem imbecillam & præsidio indigentem, libidini suæ depopulādā fœdādāq; substrauerint? Non

Libido cur aiantibus ingenita.

Flagitare pudicitiā.

Pædicorū scelus.

poteſt hęc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil ãplius iſtos appellare poſ ſum:q̃ impios & parricidas:qbus nõ ſufficiat ſexus a Deo datus:niſi & ſuũ ſexũ ꝓfane ac petulãter illudãt. Hæc tñ apud illos leuia et qſi honeſta ſunt. Quid dicã de his, qui abhominandã non libidinẽ ſed inſaniã potius exercent? Piget dicere. Sed qd his fore credamus, quos nõ piget facere? & tñ dicendũ eſt: qa fit. De iſtis loquor, quoꝝ teterrima libido & execrabilis furor: nec capiti qdem pcit. Quibus hoc uerbis aut indignatiõe tm̃ nefas ꝓſequar? uicit officium linguę, ſcelens magnitudo. Cum igit̃ libido hæc edat opa: & hæc facinora deſignet, armandi aduerſus eã uirtute maxima ſumus. Quiſqs affectus illos frænare nõ põt, cohibeat eos intra pſcriptum legitimi tori: ut & illud qđ auide expetit, aſſequat̃: & tñ in peccatũ nõ incidat. Nã quid ſibi hoies pditi uolunt? Nẽpe honeſta opa uoluptas ſequit̃: ſi ipſam p ſe appetunt: iuſta & legitima frui licet. Qđ ſi aliq neceſſitas ꝓhibet: tũ uero maxĩa adhibenda uirtus erit, ut cupiditati cõtinentia reluctet̃. Nec tm̃ aliẽis toris q̃ attingere non licet: uerum etiam publicis uulgatiſq; corpibus abſtinendũ, Deus pcepit. Docetq; non cum duo inter ſe copa fuerint copulata: unum corpus efficere. Itaq; qui ſe cæno imerſerit, cæno ſit oblitus neceſſe eſt, et corpus quidem cito ablui põt: mens autẽ cõtagione impudici corporis inqnari nõ põt, niſi ex longo tpe & multis bonis opibus ab ea q̃ inhæſerit, colluuiõe purgari. Oportet ergo ſibi quenq; pponere duoꝝ ſexuum cõinctionem generãdi cauſa, datam eſſe uiuẽtibus. Eãq; legem his affectibus poſitã: ut ſucceſſionem parent. Sicut autẽ dedit nobis oculos Deus: nõ ut ſpectemus, uoluptatẽq; capiamus: ſed ut uideãus propter eos actus, qui ptinent ad uitę neceſſitatem. Ita genitalem corpis ptem: qđ nomen ipſum docet: nulla alia cã niſi efficiendæ ſobolis accepimus. Huic diuinæ legi ſũma deuotiõe parendum eſt: ſint oẽs qui Dei diſcipulos ſe ꝓfitebunt̃: ita morati & inſtituti, ut imparare ſibi poſſint. Nã qui uoluptatibus idulgent, qui libidini obſequunt̃ hi aĩam ſuã corpi mãcipãt: ad morteq; cõdemnãt: qa ſe corpi addixerunt in quo hẽt mors ptãtem. Vnuſqſq; igit̃ q̃ntum põt formet ſe ad uerecũdiã: pudorẽq; colat, caſtitatẽ mente & conſcia tueat̃. Nec tñ legibus publicis pareat: ſed ſit ſupra oẽs lege q legem Dei ſequit̃. Quibus bonis ſi aſſueuerit, iã pudebit eũ in deteriora deſcendere. Modo placeãt recta & honeſta, q̃ melioribꝰ iucundiora ſunt: q̃ praua & inhoneſta peioribus? Nõdũ oia caſtitatis officia executus ſum, quã non modo Deus intra priuatoſ parietes: ſed ẽt pſcriptio lectuli terminat, ut cũ quis hẽat uxorẽ: neq; ſeruã neq; liberã hr̃e iſuper uelit ſed m̃rimonio fidẽ ſeruet. Non.n. ſicut iuris publici rõ eſt: ſola mulier adultera eſt, q̃ hẽt alium. Maritus autẽ ẽt ſi plures hẽat, a crie adulterii ſolutus eſt. Sed diuina lex ita duos in m̃rmoniũ qđ eſt in corpus unũ pari iure cõiungit, ut adulter hẽat̃ qſqs cõpagẽ corpis i diuerſa diſtraxerit. Nec ob aliã cãm Deus, cũ cęteras aiantes ſuſcepto fœtu maribus repugnare uoluiſſet, ſolã oĩum mulierẽ panẽtẽ uiri fecit. ſ. ne fœminis repugnãtibus libido cogeret uiros aliud appetere, eoq; facto caſtitatis gloriã nõ teneret. Sed neq; mulier uirtutẽ pudicitiæ caperet, ſi peccare nõ poſſet. Nã quis mutũ aĩal pudicũ eẽ dixerit: qđ ſuſcepto fœtu mari repugnat? Qđ ideo facit, qa neceſſe eſt in dolorem atq; in periculum ueniat, ſi admiſerit. Null igitur laus eſt non facere

Irrumatorũ libido execrabilis

Caſtitatis officia.

Adultera ſola mulier ex iure ciuili.

Mulier ex oibus aiantibus ſuſcepto fœtu uiri patiẽs

non facere quod nō possis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est sed uolūtaria. Seruāda igitur fides ab utroq; alteri est, immo exemplo cōtinētiæ docēda uxor: ut se caste gerat. Iniquū est.n. ut id exigas: qđ ipse præstare non possis. Quæ iniquitas id effecit profecto, ut esset adulteria: fœminis ægre ferētibus pstare se fidē: non exhibentibus mutuā charitatē. Deniq; nulla est tam perditi pudoris adultera, quæ non hāc cām uitiis suis ptendat: iniuriam se peccādo non facere sed referre, quod optime. Quintilia. expressit. Homo, inqt neq; aliēi mrimonii abstinēs. neq; sui custos: que inter se natura cōnexa sunt. Nā neq; maritus circa corrumpēdas alioꝝ cōiuges occupatus. pōt uacare domesticæ sanctitati. Et uxor cū in tale incidit matrimoniū, exēplo incitata aut imitari se putat: aut uindicari. Cauēdū est igit̃ ne excusationē uitiis nr̄a intemperātia demus, sed assuescāt inuicē mores duoꝝ: & iugū paribus aīs ferāt. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam fere in hoc iustitiæ summa cōsistit, ut non facias alteri quicqđ ipse ab altero pati nolis. Hæc sunt quæ ad cōtinētiā pcipiunt̃ a Deo. Sed tñ si qs diuina pcepta circūscribere se putet posse adducat̃ illa: ut oīs calūnia & occasio fraudis remoueat̃, adulterū esse qui a marito dimissam duxerit: & eū qui pter crimen adulterii uxorē dimiserit: ut alterā ducat. Dissociari.n. corpus & distrahi Deus noluit. Præterea nō tm̃ adulteriū esse uitādū, sed ēt cogitationē, neqs aspiciat alienā, & aīo cōcupiscat. Adulterā.n. fieri mētē: si uel imaginē uoluptatibus ipsa sibi depinxerit. Mens est.n. pfecto q̄ peccat, q̄ immoderatæ libidinis fructū cogitatione cōplectit̃. In hac crimē ē: in hac oē delictū. Nā & si corpus nulla sit labe maculatū nō cōstat tñ pudicitię rō: si aīus incestus ē: nec illibata castitas uideri pōt: ubi cōsciētiā cupiditas inqnauit. Nec uero aliqs existimet difficile eē, iponere frenos uoluptati, eāq; uagā & erratē castitatis pudicitiæq; limitib9 includere: cū ppositum sit hoibus oibus eā uincere, ac plurimi beatā atq; incorruptā corpisītegritatē retinuerunt: multiq; sint q hoc cœlesti gn̄e uitæ fœlicissime pfruant̃. Qđ qdē nō ita Deus fieri pcepit tāq̄ astringat, qa generari hoīes oportet, sed tanq̄ sinat. Scit.n. quātā his affectibus imposuerit necessitatē. Si qs hoc inqt facere potuerit, habebit eximiā incōparabilemq; mercedē. Qđ continētiæ genus q̄si fastigiū ē oīumq; consumatio uirtutum. Ad quā si qs eniti atq; eluctari potuerit: hūc seruum dominus: hunc discipulū magister agnoscet. Hic terrā triumphabit: hic erit cōsimilis Deo; qui uirtutem Dei cœperit. Hæc quidem difficilia uidentur: sed de eo loquimur cui calcatis omnibus terrenis iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione cōsistit, omnia grauia sunt: dum ignores: ubi cognoueris facilia, per ipsas difficultates nobis excundum est, qui ad summum bonum tendimus.

Adulteria uñ nata.

Quintil. locus ex declamat.

Diuortiū sublatū iure diuino.

Mens adultera est.

¶ De pœnitentia & fructu eius, & conscientiæ stimulis, & districto Dei iudicio: & quibus sacrificiis: & in qua ara possit placari. Cap. XXIIII.

Ec tamē deficiat aliquis: aut de se desperet, si aut cupiditate uictus aut libidine ipulsus, aut errore deceptus, aut ui coactus, ad iniustitiæ uiam lapsus est. Potest enim reduci ac liberari si eum pœniteat actoꝝ: et ad meliora cōuersus satis Deo faciat: qđ fieri posse Cicero non putauit, cuius hæc in academico tertio uerba sunt. Quod si liceret his qui

Pœnitentiæ locus. est apud deum.

in itinere deerrassent, sicuiam deuiam secutos corrigere errorem in pœnitendo, facilior esset emẽdatio temeritatis. Licet plane. Nã si liberos nostros cũ delictoꝝ suoꝝ cernim⁹ pœnitere: correptos eẽ arbitramur, & abdicatos abiectosq; rursus tñ suscipimus: fouemus: amplectimur: cur desperemus clemẽtiã Dei prĩs pœnitẽdo posse placari? Ergo idẽ dominus ac parẽs indulgẽtissimus remissuꝝ se pœnitẽtibus pctã ꝓmittit, & oblituꝝ oẽs iniqtates nr̃as: si iustitiam denuo cœperimus opari. Sicut.n.nihil ꝓdest male uiuenti ante actæ uitę ꝓbitas, quia superueniens neqtia iustitię opa deleuit: ita nihil officiũt pctã uetera correcto: qa superueniens iustitia labẽ uitę prioris aboleuit. Q uẽ.n. facti sui pœnitet: errorẽ suũ pristinum intelligit. Ideoq; gręci melius & significãtius μετάνοιαν dicũt quẽ nos latine possumus dicere resipiscentiã. Resipiscit.n.qsi suã mentem ab insania recœperit, quẽ errare piget: castigatq; seipsum demẽtiæ, & cõfirmat aĩum suũ ad rectius uiuendum, tum ipsum maxime cauet: ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; aĩalia cum fraude decipiunť: si aliquo se modo in fugã extricauerint fiunt postmodum cautiora: uitantq; semper ea oĩa, in quibus dolos insidiasq; senserunt. Sic hominem pœnitentia cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata: in quæ semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens: tam circunspectus: ut non aliquando labatur. Et iccirco Deus imbecillitatem nostram sciẽs pro sua pietate aperuit nobis portum salutis, ut huic necessitati, cui fragilitas carnis subiecta est: medicina pœnitentiæ subueniret. Ergo quicunq; aberrauerit referat pedem seq; q̃ primum recipiat ac reformet.

Sed reuocare gradum superasq; euadere ad auras Hoc opus hic labor est.

Degustatis.n.male iucũdis uoluptatibus, uix diuelli ab his pñt: facilius recta sequerent, si eaꝝ suauitates nõ attigissent: sed si eripiant se malæ seruituti: cõdonabitur his oĩs error: si errorem suũ uita meliore correxerint. Nec luctari se quisq̃ putet, si delicti consciũ non habebit. scit.n. ille oĩa in cuius conspectu uiuimus, nec si uniuersos hoĩes cœlare possumus: Deũ possumus, cui nihil absçõditũ, nihil põt eẽ secretũ. Seneca exhortatiões suas mirabili sñia terminauit. Magnũ inqt nescio qd maius: q̃ cogitari põt numẽ est: cui uiuẽdo operã damus. Huic nos approbem⁹. Nã nihil ꝓdest inclusã eẽ cõscientiã, patemus Deo. Q uid uerius dici põt ab eo q Deũ nosset: q̃ dictũ ẽ ab hoĩe uerę religionis ignaro? nã & maiestatẽ Dei expssit maiorẽ eẽ dicendo, q̃ ut eã cogitatio mẽtis hũanæ cape posset, & ipm ueritatis attigit fontẽ, sentiẽdo uitã hoĩum supuacuã nõ esse (ut Epicurei uolũt) sed Deo ab his operã uiuẽdo dari: siqdẽ iuste ac pie uixerint. Potuit eẽ uerus Dei cultor si qs illi mõstrasset: & cõtempsisset ꝓfecto Zenonem & magistꝝ suum Socionẽ: si uere sapiẽtię ducem nactus eẽt. Huic nos inqt approbemus. Cœlestis prorsus oro, nisi accederet ignoratię confessio, nihil ꝓdest inclusã habere cõsciẽtiã: patemus Deo. Nullus ergo mẽdatio, nullus dissimulationi locus est: qa parietibus oculi hominum submouenť: Dei ãt diuinitas nec uisceribus sumoueri potest: quominus totum hominem pspiciat & norit. Idem in eiusdem opis primo. Q uid agis inqt? qd machinaris? qd absçõdis? Custos te tuus sequiť. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, aliũ ualitudo. Heret hic, quo carere nunq̃ potes. Q uid locum abditum

Pænitẽtia græce qũo Mœtanea quid.

Verg. loco.

Peccati latebram nõ esse:

Socion Senecæ magister.

abditum legis: & arbitrium remoues? Puta tibi contigisse ut oculos omnium effugias demens. Quid tibi pdest non habere consciũ, habenti cõsciam, non minus mirabiliter de conscia & Deo Tullius: Meminerit inqt Deum se habere testẽ. i. (ut ego arbitror) mentẽ suã, qua nihil homini dedit ipse diuinius. Itẽ cũ de bono & iusto uiro loqueretur. Itaq; talis uir inqt non mõ facere, sed ne cogitare qdem quicq̃ audebit, quod non audeat prædicare. Purgemus igit conscientiã: quæ oculis Dei est puia: & (ut idẽ ait) semperi ta uiuamus: ut rõnem nobis reddendã arbitremur, putemusq; nos momentis oĩbus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hoĩbus: sed desuper spectari ab eo: q & iudex & testis ipse futurus ẽ: cui rationẽ uitæ reposcenti actus suos inficiari nõ licebit. Ergo satius est, aut effugere conscientiã: aut nos ipsos ultro aperire animã & perniciem rescisis uulneribus effundere: qbus nemo alius mederi potest: nisi solus ille qui gressum claudis: uisum cæcis reddidit, maculata purgauit mẽbra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet: extirpabit libidines: inuidiã distrahet: irã mitigabit. Ille reddet uerã & perpetuã sanitatẽ. Appetẽda est hęc oĩbus medicina: qm̃ maiori periculo uexat aĩa q̃ corpus, et q̃ primũ latẽtibus morbis adhibẽda ẽ curatio. Neq; .n. si utat aliqs oculorũ acie clara, mẽbris oĩb9 integris corprois toti9 fortissima ualitudine, tñ eũ dixerim sanũ si efferat ira, supbia tumidus inflet: libidini seruiat: cupiditatibus inardescat, sed eũ potius, qui ad alienã fœlicitatẽ nõ attollat oculos, opes non admiret, alienã mulierẽ sancte uideat: nihil oĩno appetat, nõ cõcupiscat alienum, non inuideat ulli: non fastidiat quenq̃, sit humilis, misericors: beneficus, mitis: humanus, pax in aĩo eius perpetua uerset. Ille hõ sanus, ille iustus: ille pfectus est. Quisqs igit, his oĩbus pceptis cœlestibus obtẽperauit, hic ẽ ueri Dei cultor, cuius sacrificia sunt mãsuetudo animi: & uita innocens, & actus boni. Quæ oĩa qui exhibet, toties sacrificat: quoties bonũ aliqd ac piũ fecerit. Deus. n. nõ desiderat uictimã, neq; muti aĩalis: neq; mortis ac sanguinis, sed hominis uitã. Ad qd sacrificiũ neq; uerbenis opus est, neq; fibris: neq; cespitibus: quæ sunt utiq; uanissima: sed his quæ de intimo corde pferunt. Itaq; in arã Dei, quæ uere maxima est: & quæ in corde hoĩs collocata coinquinari non põt sanguine, iustitia imponit: patientia: fides: innocentia, castitas: abstinentia. Hic est uerissim9 ritus: hæc illa lex Dei (ut a Cicerõe est dictũ) pclara & diuina sempq; recta & honesta iubet: Vetatq; praua & turpia: cui parẽtem sanctissimæ ac certissimæ legi iuste ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidẽ capita posui: q; sum pollicitus ea me tantũmodo esse dicturũ, quæ summũ fastigiũ uirtuti & iustitiæ imponerẽt. Si qs uolet cætera oĩa cõprahẽdere ex fonte ipso petat, unde ad nos riuus iste manauit.

Conscientiæ testimonium.

Cõfessio peccatorũ quantum ualeat.

Verbenæ in sacrificiis.

Cespites ad rem diuinam.

¶ De differentia doni, & sacrificii diuini: & forma laudandi Deum: & orationis forma & fructu. Cap. XXV.

Nunc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur inquit Plato nõ castũ donũ Deo. Quid ergo? Picta. s. & texta ptiosa: immo uero non castum donũ Deo quicquid surripi, quicquid corrũpi potest. Sed si cut hoc uidit non oportere uiuenti offerre: aliquid quod sit ex mortuo corpore, cur illud non uidit, non debere incorporali corporale

Ebur non castũ deo donum.

munus offerri? Quãto melius & uerius Seneca? Vultis ne uos inq̃t Deũ cogitare magnũ & placidũ: & maiestate leni ferendũ, amicũ et semp in ꝓximo, nõ imolatiõibus & sanguine multo colẽdũ. Quia. n. ex trucidatiõe immerẽtiũ uoluptas est? Sed mente pura, bono honestoq; ꝓposito: non tẽpla illi congestis in altitudinem saxis struenda sunt, in suo cuiq; colecrandus est pectore. Vestes igit̃: gemmas: & cætera q̃ hñtur in ꝑtio: si qs putet Deo chara, is plane qd sit Deus nescit: cui putat uoluptati eẽ eas res: quas ẽt hõ si qs contẽpserit, iure laudabit̃. Quid ergo castũ, qd Deo dignũ, nisi qd ipse in illa diuina lege sua popolcit? Duo sunt q̃ offerri deãt, donũ & sacrificiũ: donũ in perpetuum: sacrificiũ ad tp̃s. Veꝝ apud istos q nullo mõ rõnẽ diuitatis intelligũt, Donũ est qcqd auro argẽtoq; fabricat̃: Itẽ qcqd serico & purpura texit̃. sacrificiũ ẽ & uictima & q̃cũq; in ara cremant̃. Sed utroq; nõ utit̃ Deus, qa & ipse incorruptus ẽ: & illud totũ corruptibile. Itaq; Deo utrũq; incorpale offerendũ est, quo utit̃. Donũ ẽ integritas aĩ, sacrificiũ laus & hymnus. Si. n. Deus uĩ, ergo his rebus coli debet, q̃ non uident̃. Nulla igitur alia religio est uera: nisi quæ uirtute ac iustitia cõstat, Quo aũt Deus iustitia hoĩs utat̃, intellectu facile est. Si. n. iustus fuerit hõ, accepta ĩmortalitate ĩ ęternũ Deo seruiet. Hoĩes aũt nõ nisi ad iustitiã nasci: tũ pħi ueteres tũ ẽt Cice. suspicat̃ dissẽrens. n. de legibus. Sed oĩum inq̃t q̃ in hoium doctoꝝ disputatione uersant̃: nihil est ꝑfecto ꝑstabilius: q̃ plane intelligi nos ad iustitiã eẽ natos. Id ergo solũ Deũ exhibere atq; offerre debem⁹: ad qd capiẽdũ nos ipẽ gñauit. Hoc aũt duplex sacrificii genus q̃ sit uerissimũ Trismegistus Hermes idoneus testis ẽ. Qui nobiscũ, id ẽ cũ ꝓphetis, quos seqmur: tã uerbis q̃ re cõgruit: de iustitia sic locutus ẽ. Hoc uerbũ o fili adora & cole. Cult⁹ aũt Dei unus ẽ malũ nõ eẽ. Itẽ in alio sermõe ꝑfecto cũ exaudisset Asclepiũ q̃rentẽ a suo filio, utrũ placeret pr̃i eius offerri thus & alios odores ad sacrificiũ Dei: exclamauit. Bene bene o mi nate, o Asclepi. Est enĩ maximũ tale qd de illo uno ac singulari bono in aĩum ĩducere. Hæc & his similia huic nõ cõueniũt. Oĩum. n. q̃cũq; sunt plenus est & oĩum minime ĩdigẽs. Nos uero gr̃as agẽtes, adoremus. Huius. n. sacrificiũ sola bñdictio. Et recte. Verbo. n. sacrificari oportet Deo: siqdẽ Deus uerbũ est (ut ipẽ cõfessus est). Sũmus igit̃ colendi ritus est: ex ore iusti hoĩs ad Deum directa laudatio: q̃ tñ ipa ut Deo sit accepta, & humilitate: & timore, & deuotiõe maxima opus ẽ, neq; forte integritatis et innocẽtię fiduciã gerẽs, tumoris & arrogãtiæ crimẽ incurrat: eoq; facto gr̃am uirtutis amittat. Sed ut sit Deo charus omniq; macula careat: misericordiã Dei semp ĩploret: nihilq; aliud ꝑcet̃, nisi peccatis suis ueniã: licet nulla sint. Si qdẽ aliud desiderauit, nõ est opus dicto sciẽti: qd uelimus: siqd ei boni euenerit: gr̃as agat: siqd mali, satisfaciat: & illud sibi ob peccata sua fateatur euenisse, nihilominus in malis gr̃as agat: & in bonis satisfaciat: ut idẽ sit semp & stabilis, & immutabilis, & incõcussus. Nec tñ hoc in tẽplo putet sibi esse faciẽdũ: sed & domi & in ipso etiã cubili suo. Secum deniq; habeat Deum semper in corde suo cõsecratum, qm̃ ipse est Dei templum. Quod si Deo patri ac domino hac assiduitate: hoc obsequio: hac deuotione seruierit: consumata & perfecta iustitia est: quam qui tenuerit: hic (ut ante testati sumus) Deo paruit, hic religioni atq; suo officio satisfecit.

Deus honesto ꝓposito colendus.

Donum deo dignũ

Donũ qd.

Sacrificiũ quid.

Hoies ad iustitiã natos.

Cultus dei qui.

L. Cœ.

¶ L. Cœ. Lactātii Firmiani diuinaꝝ institutionū aduersus gētēs. Liber. VII. & ultimus. ¶ De diuino præmio. idest de uita beata & ultimo futuro Iudicio ad Constantinum Imperatorem.

¶ Quid sit dictum in præcedentibus libris, quid restat dicendum in ultimo: qui sint credituri ueritati: & qui non: & quare. Caput primum.

Bene habet.

BEne habet, iacta sūt fundamēta (ut ait eximius orator) Veꝝ nos nō tm̄ fundamēta iecimus, q̄ firma & ideonea eēnt operi pferēdo: sed magnis robustisq; molib⁹: ædificiū totū pene usq; ad summā pduximus, Restat id, qd ē multo facilius, uel tegere uel ornare: sine quo tm̄ priore opa inutilia sunt & ingrata. Nā qd prodest aut falsis religiōibus liberari, aut intelligere uerā? Quid aut uanitatē falsæ sapientiæ puidere, aut quæ sit uera cognoscere? qd inquā pdest cœlestē illā iustitiā defēdere? qd cū magnis difficultatibus cultum Dei tenere: q̄ est summa uirtus? nisi cū diuinū prę miū beatitudinis ppetuæ subsequat᷑, de q̄ nobis est in hoc libro differēdū: ne priora oīa irrita & infructuosa uideāt᷑: si hoc cuius cā illa suscœpta sunt, in incertū relinq̄mus: ne qs forte arbitret᷑ tātos labores incassum suscipi: dū eoꝝ cœlesti mercede diffidit, quā Deus statuit ei, q hæc suauia terræ bōa pro sola nudaq; uirtute cōtempserit. Satis & huic parti faciamus: tū testimōiis diuinaꝝ lrāꝝ, tū etiā pbabilibus argumētis, ut æque claꝝ sit: & futura pñtibus: & diuina terrenis & ppetua breuibus eē anteponenda, qm̄ tpalia sunt pmia uitioꝝ, sempiterna uirtutū. Exponā igit᷑ rōnē mūdi: ut facile possit intelligi qñ & q̄re sit effect⁹ a Deo, qd᷑ Plato q de mundi fabricatiōe disseruit: nec scire potuit: nec explicare: q̄ppe q cęleste mysteriū: q̄ nō nisi pphetis ac Deo docēte discit᷑: ignorabat. Ideoq; in in ppetuū dixit esse fabricatū, qd᷑ longe secus ē: qm̄ qcqd est solido ac graui corpore, ut initiū cœpit aliqñ, ita finem capiat necesse ē. Nā Aristo. cū non uideret queādmodū posset tāta reꝝ magnitudo interire: & hāc pscriptionē uellet effugere, semp ait fuisse mundum: ac semp futuꝝ prorsus nihil uidit, qa quicquid est, aliqñ habuerit principium necesse est, nec oīno qcq̄ pōt eē nisi cœperit. Nā cū terrā, & aquā, & igne disparire cōsumiq;, extinguiq; uideamus, quæ sint utiq; mūdi ptes intelligit᷑, totū esse mortale; cuius mēbra sunt mortalia. Ita fit, ut natū sit quicquid pōt interire: sed & omne quod sub uisum oculoꝝ uenit, & corporale (ut ait Plato) & solubile sit necesse est. Vnus igit᷑ Epicurus anthore Democrito ueridicus in hac re fuit, q ait, & ortū aliqñ: & aliqñ eē perituꝝ. Nec tm̄ rōnem ullam reeddere potuit: scilicet aut quibus de causis hoc tantū opus aut quo tpe resoluat᷑. Quod qm̄ nobis Deus reuelauit, nec cōiecturis id assequimur: sed traditione cœlesti: docebimus sedulo, ut tandem studiosis ueritas appareat, nec uidisse nec cōprehēdisse phos ueritatē, Sed ita leuiter odoratos: ut tm̄ unde eos ille odor sapiētiæ tā suauis: tā iucūdus afflaret: nullo mō senserint. Interim necessariū puto admonere lecturos: q̄ hæc nostra q̄ tradimus: prauæ uitiosæq; mentes aut oīno nō intelligent: Hebetatur enim

Mundus a deo fabricatus in ppetuum.

Mundum semp fuisse & semp futurum.

Visibilia oia corporalia sunt & solubilia.

Mundū & ortū & aliquādo peniturū.

acies eorum terrenis cupiditatibus quae sensus oes grauāt: imbecillesq; reddunt: aut et si intelligent: dissimulabūt tñ & esse hæc uera nolent: qa trahunt a uitiis & scientes malis suis fauent, quorum suauitate capiunt, & uirtutis uiā deserunt, cuius acerbitate offendunt, nā q auaritia & opum inexplebili qdam siti flagrāt, qa non possunt uenditis aut elargitis q amāt: tenui cultu uita degere: Sine dubio malunt id esse affectum: q; desideriis suis renunciare cogunt. Item q libidinum stimulis incitati (ut ait poeta) in furias ignēq; ruunt: utiq; incredibilia nos afferre dicunt: qa uulnerāt aures eorum pcepta cōtinētiæ, q illos uoluptatib9 suis, phibent qbus aiam suam cū corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitiōe inflati: aut amore potentię inflāmati, oē studium suū ad honores acqrendos cōtulerunt, ne si solem qdem ipsum gestemus in manibus, fidem cōmodabunt ei doctrinæ, q illos iubet oi potentia & honore cōtempto humilis uiuere: atq; ita humiles, ut & accipere iniuriā possint, & referre nolint si aciperint. Hi sunt hoies, q contra ueritatem clausis oculis quoquomō latrāt. Qui āt sani sunt uel erunt .i. non ita uitiis immersi ut sanabiles non sint: & credent his & libēter accedent: & qcūq; dicimus apta, & plana, & simplicia, & qd maxime opus est: uera & in expugnabilia illis uidebunt. Nemo uirtuti fauet, nisi qui sequi pōt: seq autem nō facile est oibus. Hi possunt: quos paupertas & rerum idigentia exercuit: & capaces uirtutis effecit. Nā si uirtus est tolerātia malorum non capiunt ergo uirtutem, q semp in bonis fuerunt, qa mala neq; experti sunt neq; ferre pōt assuetudie ac desiderio bonorum, quæ sola nouerunt. Eo fit ut paupes & humiles deo credāt facilius, qui sunt expediti q diuites, qui sunt impedimentis plurimis iplicati, immo cathenati & cōpediti seruiunt ad nutum dñæ cupiditati, quæ illos inextricabilibus uinculis irretiuit, nec pñt in cœlum aspicere, qm mens eorum in terrā prona: humiq; defixa est. Virtutis āt uia non capit magna onera portātes angustus admodum trames est, p quem iustitia hoiem deducit in cœlum. Hūc tenere non pōt, nisi q fuerit expeditus & nudus. Nā isti locupletes multis & igētibus sarcinis onerati, p uiā mortis incedūt, quæ lautissima ē, qm late p ditio dñat. His acerba sūt: his uenena, quæ deus ad iustitiā pcepit; quæq; nos dei magisterio de uirtute ac ueritate disserimus. Quib9 si repugnare audebūt necesse ē hostes se eē uirtutis iustitiæq; fateant, Aggrediar nūc qd supest, ut finis operi possit iponi. Id aūt superest ut de iudicio dei disseram9 qd tūc cōstituet cū dñs nr redierit in terrā, ut unicuiq; p merito aut pmiū persoluat aut penā. Itaq; ut in qrto lib. de pmo aduētu ei9 diximus, sic in hoc, secdm referam9 aduētū, quē iudæi quoq; cōfitent & sperāt, sed frustra, qm necesse est ad eos cōsolādos reuertat ad quos cōuocādos prius uenerat, nā qui uiolauerūt impie hūilē, sentiēt in ptāte uictorē. Eaq; omnia quæ legūt & nō intelligūt eo cōpensante patient, quippe q peccatis omnib9 inqnati & insuper sctō cruore perfusi ab illo ip so cui nefādas man9 intulerūt sint ad æterna supplicia destinati, sed erit nobis cōtrà iudæos separata materia, in qua illos erroris & sceleris cōuincemus, nūc ignaros ueritatis istruamus.

Libidinis sti muli.

Virtuti q fauet.

Virtutem nō capiunt fortunati.

Locupletes p uiam mortis incedunt.

¶ Quod auteum sæculum .i. fœlicissimus status futurus est, post iudicium. Et quare ratio mundi non pōt ab homine apprehendi, & q; ueram sapientiam nō assequitur quis beneficio naturæ, sed gratiæ. Cap. II.

Dispositione

Ispositióe summi Dei sic ordinatū, ut iniustum hoc sæculū decurso tempo℞ spatio, terminū sumat, extinctaq; protinus omni malitia, & pio℞ aīs ad beatā uitā reuocatis, qetum, trāquillū, pacificū, aureū deniq;(ut poetæ uocant) sæculum, Deo ipso regnante florescat. In primis causa erro℞ oīum phīs hæc fuit, q̄ rōnem mundi q̄ totam sapientiam continet non comprehenderunt. Ea uero sensu ꝓprio & interna intelligentia non pōt comprehendi, q̄ illi sine doctore per seipsos facere uoluerunt. Itaq; in uarias sibi sæpe contrarias sentētias inciderunt, ex quibus exitum nō haberent & in eodē luto (sicut Comicus ait) hæsitauerunt. s. assumptionibus eo℞ nō rñdente rōne, cum assumpsissent, quidem uera, sed q̄ affirmari probariq; non possent sine sciētia ueritatis rerumq; cœlestium, q̄(ut sæpe iā dixi) non potest esse in hoīe, nisi Deo docēte pcepta. Nā si potest homo intelligere diuina, potest & facere. Nā intelligere est quasi euestigio subsequi. Non pōt aūt facere q̄ Deus: qui mortali corpe indutus est. Ergo nec intelligere qdem pōt q̄ fecit Deus. Quod aūt fieri non possit, ex imensitate re℞ atq; ope℞ diuino℞ facile est unicuiq; metiri. Nā si mūdū cū oībus q̄ sunt in eo, contemplari uelis, intelliges ꝑfecto quātum Dei opus humanis operibus antestet. Ita q̄tū inter opa diuina & hūana interest, tm̄ distare iter Dei hoīsq; sapientiā necesse est. Nā q̄a Deus incorruptus atq; immortalis, & iō pfect⁹, quia sempiternus est, sapientia quoq; eius pinde ut ipa pfecta est. Nec obstare illi qcq̄ pōt, q̄a nulli rei Deus ipse subiectus est. Homo aūt q̄a subiectus est passioni, subiecta est & sapientia eius errori, & sicut hoīs uitā multæ res inpediunt, quominus possit esse ppetua, ita sapientiā quoq; eius multis rebus impediri necesse est: quominus in pspiciēda penitus ueritate pfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si per se ad notionē ueri scientiāq; nitat', q̄m mens hoīs cū fragili corpe illigata, & in tenebroso domicilio inclusa neq; liberius euagari, neq; clarius pspicere ueritatem pōt, cuius notio diuinæ cōditionis est. Deo.n. soli opa sua nota sunt: hō aūt nō cogitando, aut disputādo assequi eam potest: sed discēdo & audiēdo ab eo, qui scire solus pōt & docere. Ideo M. Tullius sentētiā Socratis de Platone trāsferés dicentis, uenisse tēpus ut ipse migraret e uita. Illos aūt apud quos causam suā porabat, agere uitā. Vtrum melius sit inquit, dii immortales sciunt, hominem autem arbitror scire neminem. Quare necesse ē omnes philosophiæ sectas alienás eē a ueritate, quia homines erant, qui eas cōstituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem possunt habere, quæ nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

In luto hæret.

Intelligere quid.

Sapientia humana nulla est.

Mori meli' us sit an uiuere dii sciunt.

¶ Quantū errauerint stoici de rōne mūdi & authore oīum Deo, & hoīe per quē factus est mundus: & q̄ manifeste cōtra Epicurum rōnibus doceatur, mūdum & omnia quæ in eo sunt Dei prouidentia gubernari. Cap. III.

T q̄m de phos℞ erroribus loquimur: Stoici naturam in duas diuidunt partes, unam q̄ efficiat, alteram q̄ se ad efficiendum tractabilem præbeat. In illa prima esse uim sentiendi, in hac materiam, nec alte℞ sine altero esse posse. Quomodo idē esse pōt quod tractat, & quod tractat'? Si qs dicat idem esse figulū, quod lutum, aut lutum idem esse quod figulum, nonne aperte insanire uideatur? At isti uno naturæ

Natura duplex.

nomine duas res diuersissimas comprehenderunt, Deũ, & mũdum: artificem, & opus, dicuntq; alterum sine altero nihil posse, tanq̃ natura sit Deus mundo terminatus, nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipse mens mundi, & mundus sit corpus Dei. Quasi uero simul esse cœperint mundus & Deus, ac nõ ipse mundũ fecerit, quod & ipsi fatentur alias, cum hominum causa p̃dicant esse fabricatum, & esse siue mundo si uelit, posset. Si quidem Deus est diuina mẽs & æterna, a corpore soluta & libera, cuius uim maiestatem quoniam intelligere non poterãt, miscuerunt cum mundo, idest operi suo. Vnde est illud Virgilianum.

Deus mundi mens. Mundus dei copus

Verg. loc.

Totamq; infusa per artus Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Vbi est ergo illud, quod iidem ipsi aiunt & factum esse diuina p̃uidẽtia, & regi? Si.n. fecit mũdum, fuit ergo sine mũdo. Si regit, nõ utiq; sicut mens corpus regit: sed tãq̃ dñs domum, nauimq; gubernator, auriga currum, nec tamen mixti sunt his rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia quę uidemus, Dei membra sunt: iã insensibilis ab his cõstituitur Deus, quoniam membra sensu carent, & mortalis ẽ, q̃m uidemus membra esse mortalia. Possum enumerare quoties repentinis quassatæ motibus, uel hiauerint terræ: uel descenderint in abruptũ, quoties demersæ fluctibus & urbes & insulæ abierunt in profundum, frugiferos cãpos, paludes inundauerint, flumina & stagna siccauerint: montes ẽt uel deciderint abrupti, uel planis fuerint adæquati, plurimas regiones & multoꝝ fundamẽta mõtium latẽs, & internus ignis absumit. Et hoc parum ẽ, si mẽbris suis nõ parcit Deus, nisi ẽt homini liceat aliquid in Dei corpus: Maria extruuntur, montes exciduntr & ad eruẽdas opes interiora terræ uiscera effodiũtur. Quid, q; ne arari quidem sine laceratione diuini corporis põt, ut iã scelerati & impii simus, qui Dei mẽbra uiolemus? Patitur ne ergo uexari corpus suum Deus: & debilẽ se uel ipẽ facere, uel ab homine fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus, qui mundo & omnibus mundi partibus permixtus est, primã terræ faciem reliquit, ac se in ima demersit, ne quid doloris de assidua laceratiõe sentiret. Quod si hoc uanum & absurdum est, tam igi? ipsi eguerunt, q̃ hæc indigent sensu: qui non perspexerũt diuinum quidem spiritum esse ubiq; diffusum, eoq; oia cõtineri. Nec tñ ita ut Deus ipẽ, q ẽ incorruptus, grauibus corruptibilibus elementis misceat. Illud ergo rectius quod a platone sumpserunt, a Deo factum esse mundũ, & eius prouidẽtia gubernari. Oportebat igitur & Platonẽ, & eos qui idẽ senserũt docere atq; explicare, q̃ cã quæ rõ fuerit tanti operis fabricãdi: q̃re hoc aut cuius gratia fecerit. At idẽ stoici hominũ inquiunt cã mundus effectus est, audio. Sed Epicurus ignorat ipsos homines quare aut qs effecerit. Nam Lucretius cum diceret mundum non esse a diis constitutũ, sic ait.

Terrarũ casus.

Mundum a deo fctũ et eius p̃uidentia gubernari.

Mundus hoium cã factus.

Dicere porro hominũ cã uoluisse parare. Præclarã mũdi naturã: Deinde intulit: Desipere, ẽ qd.n. imortalib9 atq; beatis. Gratia nostra queat largirier emolumẽtis? Vt nostra quicq̃ causa agere aggrediantur?

Lucretii locus.

Et merito. Illi.n. nullã rationem afferebãt: cur humanũ genus uel creatum uel institutum esset a Deo. Nostrum hoc officium est sacramentum mundi et hominis exponere, cuius illi expertes sacrarium ueritatis nec attingere, nec uidere potuerũt. Ergo (ut paulo ante dicebã) cum assumpsissent id quod erat ueꝝ, idest mundum

a Deo

a Deo factum, & hominum causa esse factum, tñ qm̃ eos in consequentibus ratio deficit, nõ potuerunt defendere id qđ assumpserãt. Deniq; Plato ne Dei opus im becillum & ruinosum faceret, in æternum dixit esse mansurum. Si hoīum cã fcm̃ est: & ita factum est, ut esset eternus, cur ergo ipsi quoꝝ cã factus est, nõ sunt sempiterni? Si mortales propter quos factus est, ergo & ipse mortalis, atq; solubilis. Neq;.n. pluris est ipse q̃ hi, quoꝝ grã factus est, q̃ si ei rõ q̃draret, intelligeret peri tuꝝ esse quia factus est: nec posse in ęternum manere, nisi qđ tangi non põt. Q ui autẽ negat hoīum cã factum, hic nullam rõnẽ tenet. Si.n. dicit ipsum fabricatorẽ sua cã tãta hęc opa eẽ molitũ, cur ergo nos nati sumus? Cur mũdo ipso fruimur? Q uid sibi uult humani generis, cæterorumq; aĩantium fictio? Cur aliena cõmoda intercœpimus? Cur deniq; augemur? minuimur? interimus? Q uid habet rõnis ipsa generatio? qđ ꝑpetua successio? Nimiꝝ uideri Deus uoluit, & suis uariis imaginibus tanq̃ sigilla cõfingere, q̃bus se oblectaret, & nihilominus tñ si ita eẽt, curæ haberet aĩantes, ꝓcipueq; hoīem, cuius imperio cuncta subiecit. Q ui autẽ dicunt semper fuisse mundum, omitto illud, qđ esse ipsum sine aliquo principio non põt, unde extricare se nequeunt, Sed hoc dico si semper mundus fuit, nullam potest habere rationem. Q ũo.n. potuit in eo ratio moliri qđ nunq̃ sumpsit exordium? Nã prius q̃ fiat aliquid, aut struat̃, opus est cõsilio, ut disponi possit, quẽadmodum fiat, nec incipi quicq̃ põt, sine prouisiõe rõnis. Itaq; oẽ opus ratio ꝓcedit, non habet ergo rationem quod factum nõ est Atqui mundus habet rationem qua & constat & regit̃. Ergo & factus est, & si factus est, resoluet̃. Reddant ergo isti rationem si possunt cur aut factus in principio sit aut postea resoluatur. Q đ quia docere non poterat Epicurus siue Democritus, sua sponte natum esse dixit, seminibus inter se passim coeuntibus, quibus iterum resolutis: dissidium atq; interitum secuturum. Corrupit ergo quod recte uiderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis euertit, redegitq; mundum, & omnia quæ in eo geruntur, ad similitudinem cuiusdam somni uanissimi, siquidem rebus humanis nulla ratio subsistat. Cum uero mundum omnesq; partes eius, ut uidemus, mirabilis ratio gubernet, cum cœli temperantia & æqualis in ipsa uarietate cursus astrorum luminumq; cœlestium: temporum constans ac mira descriptio, terrarum uaria fœcunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, uiriditas ubertasq; siluarum: fontium saluberrima eruptio: fluminum oportuna inundatio, maris opulenta & copiosa interfusio, uentorum diuersa & utilis aspiratio: Cæteraq; omnia ratione summa constent, quis tam cæcus est, ut existimet sine causa esse facta, in quibus mira dispositio prouidentissimæ rationis elucet? Si ergo sine causa nec est, nec fit quicq̃ omnino, si & prouidentia summi Dei ex dispositione rerum, & uirtus ex magnitudine, & potestas ex gubernatione manifesta est, hebetes ergo & insani, qui prouidentiam non esse dixerunt. Non improbarẽm si deos icciro non esse dicerent, ut unum dicerent. Cum autem ideo ut nullum qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

Mõdus in æternum mansurus

Mundum semp fuisse.

Mundum sua spontẽ natum. Mundum interitug.

Mundi mirabilis rõ ordo & dispositio.

Prouidentia mundũ regi.

¶ Q uod omnis res ad aliquẽ usum facta est, etiã illa oĩa quæ uidentur esse mala: & quare homo creatus sit corpore fragilis, & capax rationis. Cap. IIII.

Ed de prouidentia satis in primo libro diximus: quæ si est, ut apparet ex mirabilitate opeꝝ suoꝝ, necesse est, etiam hoiem cæterasq animātes eadē prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ rō fuerit fingēdi gñis humani, qm̄ constat id quod stoici dicunt, hoium causa mundum esse fabricatum, q̄q̄ in hoc ipso nō mediocriter peccent, q non hominis cā dicunt, sed hoium. Vnius. n. singularis appellatio totū cōprehendit humanū genus. Sed hoc iō, qm̄ ignorāt unū hoiem a Deo eē formatū putātq hoies in omnibus terris & agris tanq̄ fungos esse generatos. At Hermes nō ignorauit hoiem, et a Deo & ad Dei similitudinē factū, sed redeo ad ꝓpositū. Nihil ē (ut opinor) qd sit pp seipsum factū, sed qcq̄d oino fit, ad usum aliquē fieri necesse est. Quis est enim uel tā ineptus, uel tā ociosus: ut aggrediat̄ facere aliquid frustra ex quo nullā utilitatē: nullū cōmodū speret? Qui domū ædificat, nō iccirco ædificat, ut tātū modo domus sit, sed ut in ea possit habitari. Qui nauē fabricat, nō iō assumit operā ut tm̄ nauis appareat, sed ut in ea nauiget̄. Item q uas aliqd instruit aut format, non ꝓpterea id facit, ut tm̄ fecisse uideat̄, sed ut uas illd effectū capiat aliqd necessariū. Similiter cætera qcūq fiūt, nō utiq in supuacuū, sed ad usus aliquos laborātur. Mūdus igit̄ a Deo fact9 est, nō utiq pp ipm̄ mūdū. Neq. n. aut calore solis, aut lunæ, aut aspiratione uētoꝝ, aut hūore hymbriū, aut alimonia frugū cum sensu careāt: indiget. Sed ne illud qdē dici pōt, q Deus pp seipsū fecerit mundū, qm̄ potest esse sine mundo, sicut fuit antea. Et his oibus quæ in eo sunt, queq gñant̄, Deus ipse nō utit̄. Apparet ergo aiantium cā mundū esse cōstructū, qm̄ his reb9 q̄bus constat aiantes fruunt̄, quæ ut uiuere, ut constare possint: oīa his necessaria tpibus certis subministrant̄. Rursus cæteras aintes hois cā esse factas ex eo claꝝ est, q homini seruiunt, & tutelæ eius atq usibus data sunt, qm̄ siue terrenæ sunt, siue aquatiles, nō sentiunt mundi rōnē sicut hō. Rñdēdum ē hoc loco phis, maxime q Ciceroni, q ait. Cur oīa nostri cā cum faceret tātā uim natricū uiparumq fecerit? cur tā multa pæstifera terra mariq dispserit? Ingēs ad disputādum locus ē, sed ut in trāscursu breuiter stringēdus est. Quoniā hō ex rebus diuersis ac repugnātibus configuratus est: aio & corpe. i. cœlo atq terra, tenui & comprehēsibili, æterno ac tpali, sensibili atq bruto, luce ꝑdito atq tenebroso, ipsa rō ac necessitas exigebat, & bona homini ꝓponi & mala, bona q̄bus utat̄, mala quæ uitet & caueat. Iccirco. n. data est illi sapientia, ut cognita bonoꝝ malorūq natura, in appetendis bonis & malis declinādis uim suæ rōnis exerceat. Nā cęteris aīalibus q̄bus sapiētia data non est, munita indumētis naturalibus & armata sunt. Homini autem pro his oibus qd erat præcipuum, rōnem dedit solā. Itaq nudum formauit & inermē, ut eum sapientia & muniret & regeret. Munimenta & ornamenta eius non foris sed intus, non in corpe sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala quæ caueret, quæ a bonis utilibusq distingueret, non esset ei sapiētia necessaria. Sciat ergo Marcus Tullius aut ideo homini datā esse rōnē, ut & pisces caperet usus sui gratia, & natrices, uiperasq uitaret salutis suæ causa: Aut iccirco bona ei malaq ꝓposita, quia sapientiā acceperat, cuius uis oīs in discernendis bonis malisq uersatur. Magna igitur & recta & admirabilis est uis, & ratio: & potestas hominis

Mundum non pp se ipm neq pp deum: sed aiantium causa factum.

Viperæ cur a deo creatæ. Pæstifera cur tā multa terra mariq dispersa.

Homo cur nudus & inermis a deo creatus.

propter

propter quem mundum ipsum & uniuersa quęcunq; sunt, Deus fecit, tantum q; illi honoris habuit, ut eũ pficeret uniuersis, qm̃ solus poterat Dei opa mirari. Optie igit' Asclepiades noster de puidentia summi Dei differens, in eo libro quem scri psit ad me. Atq; ideo inquit merito quis arbitret' proximũ sibi locũ diuinã prouidentiã dedisse ei, qui potuit intelligere ordinatiõem suã? Nam soli iste est, quis eũ uidet ita ut intelligat qa sol est, & quãtum gratię afferat ceteris institutis? Hoc cœlum est, quis id suspicit? terra hæc, quis eam colit? hoc pelagus, quis in eo nauigat? hic est ignis, quis eo utit'? Instituit ergo sumus Deus nõ propter se, quia nihilo indiget, sed propter hominem, qui his congruenter utetur.

Asclepiades ad Lactã. de prouidentia scripsit.

¶ Q uare homo creatus sit, & quare ex contrariis constet, & q; et domicilium constitutum sit in medio, & uita duplex proponitur, quarum alterã ministrat natura, alteram largit' gr̃a. Et quid significet q; homo primũ quadrupedibus cõformatur, & postea erigitur: & tandem utit' exercitio rationis. Capi. VI.

Perdamus nunc rõnẽ, qre hoiem ipsum fecerit Deus. Q d' si phi fecissent, aut defendissent illa q uera inuenerat, in proximos erro tes non incidissent. Hæc est summa, hic cardo rei est: quẽ qui nõ tenuerit, ueritas illi omnis elabit'. Hoc est deniq; quod efficit illis non quadrare rationẽ, quæ illis si effulsisset, si sacramentum hois omne cognouisset, nunq disputationes eo? & uem philosophiam de transuerso academia fugulasset. Sicut ergo mundum nõ pter se Deus fecit, quia cõmodis eius nõ indiget, sed pter hominem qui eo utitur, ita ipsm hominem propter se. Q uæ utilitas Deo in hoie inqt Epicurus, ut eũ pp se faceret? Scilicet ut eẽt q opa eius intelligeret, qui puidentiã disponẽdi, rõnẽ faciendi, uirtutẽ cõsumãdi, & sen su admirari, & uoce ploqui posset. Q uo? oium summa hæc ẽ, ut Deũ colat. Is n. colit q hæc intelligit, is artificẽ re? oium: is uere patrẽ suũ debita ueneratiõe psequitur, q uirtutẽ maiestatis eius de iuuentiõe, incœptiõe, pfectione metit'. Q d' planius argumentũ pferri põt, & mundũ hois & hoiem sui eã Deũ fecisse, qq ex oibus aiantib' solus ita formatus ẽ, ut oculi eius, ad cœlum erecti facies ad Deum spectãs, uultus cũ suo parẽte cõis sit, ut uideat' hoiem Deus, qsi porrecta manu alleuatũ ex hũo, ad cõtemplatiõem sui excitasse. Q uid ergo inqt Deo cul tus hois cõfert, bono & nulla re idigẽti? uel si tm̃ honoris hoi huit, ut ipsius eã mũ dũ fabricaret ut instrueret eũ sapientia, ut dñm uiuentiũ faceret, eũq; diligeret tã q filiũ, cur mortalẽ fragilẽq; cõstituit? cur oibus malis quẽ diligebat obiecit, cum oporteret & beatũ eẽ hoiem tãq cõiũctũ, & pximũ Deo: & ppetuũ sicut ipe ẽ ad quẽ colendũ & cõtẽplandũ figuratus ẽ? Q uãq hæc fere in prioribus libris spar sim docuimus, tñ qm̃ pprie id materia nunc exigit, quia de uita beata differere ppositũ est, explicanda sunt ista diligentius & plenius, ut dispositio Dei, & opus suo rũq; nõscat'. Cum posset semper spiritibus suis immortalibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos genuit, qbus immortalitas sine ullo mallo? picu lo aut metu cõstat, excogitauit tñ inenarrabile, opus queadmodũ infinitã multitu dinem crearet animarũ; qs primo imbecillibus fragilibusq; corporibus illigatas, constitueret inter bonum malumq; medias, ut constantibus ex utrisq; naturæ uir

Homo cur a Deo creatus.

Homo ad cõtẽplationem cœli erectus.

tutem proponeret, ne immortalitatem delicate assequerentur ac molliter, sed ad il
lud æternitatæ ineloquibile p̄miũ, summa cũ difficultate ac magnis laboribus
peruenirent. Ergo ut eos grauibus & uexabilibus membris idueret, qm̃ cõsistere
in medio inani nõ poterãt, põderibus & grauitate corpis deorsum p̄mente: sedem
Elementorũ dispositio. illis ac domicilium primo condendum esse decreuit. Itaq; ineffabili uirtute ac po
tentia p̄clara mundi opa molitus est suspẽsis in altitudiem leuib9 elemẽtis, & gra
uibus in imis dep̄ssis, & cœlestia firmauit, & terrena cõstituit. Nõ est necesse nũc
Terra sedes hominum. exequi singula qm̃ in secundo libro uniuersa executi sumus. Lumina igit̃ posuit
in cœlo quoꝝ moderatiõe, & claritas, & motus aptissimus ad utilitates uiuentium
tempatus est. Terrę aũt quã sedẽ uoluit esse fœcunditatem uariã gignendi ac p̄fe
Homo fictus ex terra. rendi dedit, ut ubertas frugum, & herbaꝝ, & uitentiũ p̄ natura & usu cuiusq; ge
neris alimoniã ministraret. Tũ perfectos oĩbus q̃ ad cõditiõem mundi ptinebãt,
hoĩem finxit ex ipsa terra, quã illi a pricipio in hitaculum p̄parauit. i. spũm suum
terreno corpe induit, & inuoluit, ut cõpactus ex rebus diuersis ac repugnantibus
bonum ac malũ caperet, & sicut terra ipsa fœcunda est ad fruges pariendã, ita cor
pus hoĩs qđ assumptum est e terra, gñrandi copiã facultatemq; p̄creãdæ sobolis
accepit, at qm̃ fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto
Homo cur mortalis a deo factus & fragilis. temporalis uitæ spatio cederet, & illud qđ fragile atq; imbecillũ gerebat, ppetua
successiõe renouaret. Cur igit̃ eum mortalem finxit atq; fragilẽ, cum illius cã mũ
dum ædificasset? Primum ut infinita uis aĩaꝝ gigneret, oẽmq; terrã multitudine
oppleret, deinde ut proponeret hoĩ uirtutem, i. tollerantiã maloꝝ ac bonoꝝ: p quã
posset p̄mium immortalitatis adipisci. Nam qa homo ex duab9 rebus cõstat, cor
pore atq; aĩa, quoꝝ alteꝝ terrenum est, alteꝝ cœleste: duæ uitę hoĩ attributæ sunt,
una temporalis q̃ corpori assignatur, altera sempiterna, quæ aĩæ subiacet. Illã na
scendo accepimus, hanc assequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante
diximus) sine ulla difficultate constaret. Illa terrena est, sicut corpus, & iõ finitur.
Hæc uero cælestis, sicut aĩa: & ideo terminum non habet. Illam primã nescientes
accepimus, hãc secundã scientes. Virtuti. n. nõ naturæ dat̃: qa uoluit nos Deus
uitam nobis in uita cõparare. Idcirco hãc nobis p̄ntem dedit, ut illã ueram & ppe
tuam aut uitiis amittamus, aut uirtute mereãur. In hac corporali nõ est summum
qm̃ sicut necessitate diuina nobis data est, ita rursus diuina necessitate soluet̃. Ita
quod finem habet, summũ si bonũ nõ habet. In illa uero spiritali, quã per nos ipsi
acquirimus: summũ bonũ continet̃, quia nec malum põt habere, nec finẽ cuius
rei argumentũ natura & rõ corpis p̄bet. Cætera nanq; aĩalia in humũ uergunt: qa
terrena sunt, nec capiunt immortalitatẽ q̃ de cœlo est. Homo autem rectus in cœ
lum spectat, qa p̄posita est immortalitas, nec tñ uenit, nisi tribuatur homini a deo
Nam nihil interesset inter iustũ & iniustum, siqdem oĩs homo natus immortalis
foret, ergo immortalitas non seq̃lla naturæ, sed merces p̄miumq; uirtutis est. De
niq; homo non statim qñ natus est, rectus ingredit̃, sed quadrupes primo quia rõ
corporis & huius præsentis uitæ cõmunis est nobis, cum mutis animalibus. Post
deinde confirmatis uiribus erigitur, & lingna eius in eloquium soluitur, & mutũ
animal esse desinit. Quæ ratio docet mortalem nasci hominem. Postea uero im

mortalem

mortalem fieri, cum cœperit ex Deo uiuere, id est iustitiam sequi, quæ continetur in Dei cultu cũ excitauerit hoiem Deus ad aspectũ cœli ac sui. Quod tũc fit, cũ homo cœlesti lauacro purificatus, exponit infãtiã cũ omni labe uitæ prioris, & incremento diuini uigoris accepto, fit homo pfectus & plenus. Ergo qa uirtutẽ proposuit homini Deus, licet aĩa & corpus consociata sint, tñ contraria sunt, & impugnant inuicem animi bona, mala sunt corporis. i. opum fuga, uoluptatum interdictio, doloris mortisq; contemptus. Itẽ corporis bona, mala sunt animi, hoc ẽ cupiditas & libido, quibus & opes appetũtur, & suauitas uariaꝝ uoluptatũ, qb9 eneruatus animus extinguit. Ideo necesse est iustũ & sapientẽ in oĩbus malis esse: qm̃ maloꝝ uictrix est fortitudo. Iniustos aũt in diuitiis: in honore, in ptãte. Hęc. n. bona corporalia & terrena sunt. Illi aũt terrenã uitã agunt. nec assequi immortalitatẽ queunt, qa se uoluptatibus dediderũt, quæ sunt uirtutis inimicæ. Itaq; uita hęc tẽporalis illi æternæ debet esse subiecta, sicut corpus aĩæ. Quisqs ergo animæ uitã maluerit, uitam corporis cõtẽnat necesse est, nec aliter enim ad summum poterit nisi quæ sũt ima despexerit. Qui autem corporis uitã fuerit amplexus, & cupiditates suas in terrã deiecerit: illam superiorem uitam consequi non potest. Sed qui mauult bene uiuere in ęternũ: male uiuet ad tp̃s, & afficiet oĩbus molestiis et laboribus: q̃diu fuerit in terra, ut habeat diuinum ac cœleste solatium. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in æternum, quia damnabitur Dei sentẽtia ad pœnam, qui cœlestibus bonis terrena ꝑposuit. Propterea igitur coli se Deus expetit, & honorari ab homine tanq̃ pater, ut uirtutem & sapientiam teneat, quæ sola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipsum donare eam potest, quia solus possidet pietatem hominis. Qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio, ut sit in æternum beatus, sitq; apud Deum & cum Deo semper.

¶ Item quare mundus creatus sit, quare hõ. q̃ inanis sit cultus deoꝝ. Cap. VI.

Nunc totã rationem breui circunscriptiõe signemus, icirco mũdus factus est, ut nascamur. Iõ nascimur ut agnoscamus factorẽ mundi ac nr̃i Deũ. Iõ agnoscimus ut colamus. Iõ colimus ut immortalitatẽ ꝓ mercede laboꝝ capiamus, qm̃ maximis laborib9 cultus Dei cõstat. Ideo p̃mio imortalitatis afficimur: ut similes angelis effecti summo patri ac Deo in ppetuum seruiamus: & simus æternũ deo regnum. Hæc summa reꝝ est: hoc arcanũ Dei: hoc mysterium Dei, hoc ministerium mundi, a quo sunt alieni, q seq̃ntes p̃item uoluptatẽ, terrestribus ac fragilibus bonis se addixerũt, & aĩas ad cœlestia gẽitas, suauitatib9 mortiferis, tãq̃ luto cęno ue demerserunt. Quæramus nunc uicissim, an in cultu deoꝝ ratio ulla subsistat, qui simul nati sunt: ideo tantum ab hoĩbus coluntur, ut præstent illis opes honores uictorias quæq; alia non nisi ad p̃sens ualent. Si sine cã gignimur: si in hominibus ꝓcreãdis prouidentia nulla uersat̃: si casu nobismetipsis ac uoluptatis nostræ gratia nascimur: si nihil post mortem sumus: quid potest esse tã supuacuum tam inane, tã uanum q̃ humana res, & q̃ mundus iste qui cum sit incredibili magnitudine tom mirabili rõne cõstitutus tã rebus ineptis uacet. Cur. n. uẽtoꝝ spiritus citẽt nubes. Cur emicent fulgora, tonitrua mugiãt, hymbres cadãt, ut fruges terra ꝓducat, ut

Mundus a Deo cur fabricatus.
Hõ quare creatus.

uarios fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerū laboret, ne qd desit earum rerū, qbus uita hoīum sustinet? si est inanis: si ad nihilū interimus, si nihil est in nobis maioris emolumēti Deo? Quod est dictu nefas, nec putādū est fieri posse, ut nō ob aliquā maximā rōnē fuerit cōstitutū, quod uideamus maxima rōne cōstare: q̄ potest eē ratio in his erroribus prauar religonū & in hac psuasione philosophorū, q̄ putant aīas interire? Profecto nulla. Quod.n. habent dicere. Cur dii hoībus tā diligenter suis queq; tēporibus exhibeāt? An ut illis far & mer demus: & odorem thuris & sanguinē pecudū? q̄ neq; immortalibus grata eē possunt, qa sūt fragilia, neq; usui eē exptibus corpor, qa hęc ad usum corporaliū data sūt. Et tñ si ea desiderarent sibiīpsi possent exhibere cum uellent. Siue igit̃ intereunt aīæ, siue in æternū manēt quā rōnē cōtinet cultus deor, aut a quo mundus factus ē? Cur autē: aut quo, usq;, quatenus hoīes: aut quāobrē procreati? Cur nascuntur, itereūt, succedūt, renouant? Quid ue ex cultibus deor assequunt, q̄ post mortē nihil futuri sunt? Quid præstāt? Quid pollicent? Quid minant aut hoibus aut diis dignum? Vel si manent animæ post obitū, qd de his faciunt facturi ue sunt? Quid illis opus est thesauro animarū? Ipsi illi ex quo fonte oriuntur? Quo aut quare, aut unde multi sunt? Ita fit ut si ab illa rerum summa, quam superius comprehendimus aberraueris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

¶ Quare philosophi nequiuerint comprehendere ueritatem integre, quam tamen sicut exempla declarant, particulatim comprehēderunt totam, sed defendere nequiuerunt. Cap. VII.

Vam summā qa philosophi non cōprehenderūt, nec ueritatē comprehēdere potuerunt, quāuis ea fere quibus summa ipsa constat, & uiderint & explicauerint, sed diuersi ac diuerse omnia illa ptulerūt, non annectentes nec causas rer, nec consequentias: nec rationes ut summam illā quæ continet uniuersa, & compingerent, & implerent Facile est aūt docere pene uniuersam ueritatē p philosophos & sectas eē diuisā. Non.n. sic philosophiā nos euertimus (ut academici solēt) qbus ad oīa respōdere ppositū est: qd est potius calūniari & inuidere, sed docemus nullā sectā fuisse tā deuiam: nec philosophor queq̄ tā inanem, q nō uiderit aliqd ex uero. Sed dū cōtradicēdi studio insaniunt, dum sua etiā falsa defendūt, alior etiā uera subuertūt non tm̄ illis, ueritas elapsa ē, quā se q̄rere simulabāt, sed ipi etiā potissimū suo uitio pdiderūt. Qd si extitisset aliqs q ueritatē sparsam p singulos: p sectasq; diffusam colligeret in unum, ac redigeret in corpus, is pfecto non dissētiret a nobis. Sed hoc nemo facere nisi ueri peritus ac sciens potest. Verū aūt scire non nisi eius est, q sit doctus a Deo. Nemo.n. pōt aliter repudiare q̄ falsa sūt, eligere ac pbare q̄ uera, sed si uel casu id efficeret: certissime philosopharet. Et quis non posset diuinis testimonis illa defendere, tñ seipsam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis ē error illor, q cum aliquā sectā pbauerint, eiq; se addixerint cæteras dānāt tāq̄ falsas & inanes, Armātq; se ad præliādum, nec qd defēdere debeāt sciētes: nec qd refutare incursantq; passim sine delectu oīa quæ afferūt, quicūq; dissentiunt. Ob has eorū ptinacissimas contētiones nulla extitit philosophia, quæ ad uer ppius accederet.

Philosophi cur ueritatē asseq non potuerunt.

Nam

Nam particulatim ueritas ab his tota cōprehēsa est. Factū eē mūdum a deo dixit Plato. Idē pphetæ loquunt̄. Idēq; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errāt ergo qui oia uel sua spōte nata esse dixerunt uel minutis seminibus cōglobatis, qm̄ tāta res, tā ornata tā magna, neq; fieri, neq; dispōi & ordinari sine aliquo prudētissimo au thore potuit: & ea ipsa rōne: qua constare ac regi oia sentiunt̄: sollertissimæ mētis artificem confitētur. Hominū cā mundum & oia, quæ in eo sunt eē facta stoici lo quuntur, idē nos diuinæ litteræ docēt. Errauit ergo Democritus: qui uermiculoꝝ modo putauit effusos esse de terra nullo authore nullaq; rōne. Cur. n. formatus sit homo: diuini sacramēti est, quod qa ille scire nō poterat, humanā uitā deduxit ad nihilū. Ad uirtutē cāpescendā nasci hoies Ariston disseruit. Idē nos monemur ac discimus a pphetis. Igit̄ falsus Aristippus, qui hominē uoluptati. i. malo tanq̄ pe cudē subiugauit. Immortales eē aīas Pherecydes & Plato disputauerūt. Hæc ue ro ppria ē in nr̄a religione doctrina. Ergo Dicearchus cū Democrito errauit, qui perire cū corpore ac dissolui argumētatus est. Esse inferos Zenon stoicus docuit, & sedes pioꝝ ab impiis eē discretas, & illos quidē quietas ac delectabiles incolere regiōes: Hos uero luere pœnas in tenebrosis locis atq; in cœni uoraginibus hor rēdis. Idē nobis pphete palā faciūt. Ergo Epicurus errauit: q poetarū id eē figmē tū putauit: & illas inferorū pœnas, quæ ferunt̄: in hac eē uita iterpretatus est. Totā igit̄ ueritatē & oē diuinæ religiōis arcanū phi attigerūt. Sed aliis refellentibus de fendere id quod inuenerāt, nequiuerunt: quia singulis rō non quadrauit nec ea q̄ uera senserāt in summā redigere potuerunt: sicut superius nos fecimus.

Mundus a deo factus

Mundus hoium cā factus.

Homines e terra effusi.

Homo natus ad uirtutem.

Animæ immortales.

Inferos eē

¶ De immortalitate animæ: & quibus eam argumētis Plato sit conatus astruere. Caput. VIII.

Num est igit̄ summū bonū imortalitas: ad quā capiēdā & formati a principio, & nati sumus. Ad hāc tēdimus: hāc spectat hūana na tura: ad hāc nos puehit uirtus. Q d bonū qa comprehēdimus, su perest etiā ut de ipsa imortalitate dicamus. Platōis argumenta q̄uis ad rē cōferāt multū: tm̄ paꝝ habēt firmitatis ad pbādā & iplendam ueritatē: qm̄ nec rōnē mysterii magni toti9 cōsumauerat: in unūq; collegerat: nec summū bonum cōprehēderat. Nā licet ueꝝ de imortalitate aiæ sentiret, tm̄ non ita de illā, tāq̄ de summo bono disserebat. Nos igit̄ certiorib9 signis eligere possum9 ueritatē, qui eā nō ancipiti suspitione collegim9, sed diuīa traditione cognouim9. Plato āt sic argumētatus est: imortale eē quicqd per seipsum & sentit, & semp mo uet̄. Q uod. n. principium motus non habet, nec finē habituꝝ, qa deseri a semet ipso non pōt, qd argumētum ēt mutis aialibus æternitatē daret, nisi adiectione sa pientiæ discreuisset, Addidit igit̄ ut effugeret hāc cōitatē fieri nō posse qn sit imor talis aius hūanus, cuius miranda sollertia inueniendi, & celeritas cogitādi, & facili tas pcipiendi atq; discēdi, & memoria pteritoꝝ: & prouidētia futurorū: & artium plerūq; innumerabiliū sciētia, q̄ cæteræ careāt aiantes, diuia & cœlestis apparet, ori go animi qui tanta capiat, tāta contineat quid nulla reperiat̄ in terra. Siquidem ex cōcretione terrena nihil habeat admixtū, sed necesse est in terrā resolui: quod est in hoie ponderosum et dissolubile. Q uod autem tenue ac subtile: id uero esse in

Animas esse immortales.

Animus humanus a cœlo.

P

diuiduum,ac domicilio corporis uelut carcere liberatum:ad cœlũ & naturã suã euolare. Hæc fere Platonis collecta breuiter:quæ apud ipm late copioseq; explicantur. In eadem snia fuit etiam pythagoras antea,eiusdemq; pceptor pherecydes quem Cicero tradit primũ de æternitate aiaæ disputasse. Qui oẽs licet eloquentia excellerent:tñ in hac dũtaxat contentione non minus authoritatis habuerunt:qui contra hanc sniam disserebãt. Dicearchus primo,deinde Democritus:postremo Epicurus,adeo ut res ipsa,de qua inter se pugnabant,in dubiũ uocaretur. Deniq; & Tullius expositus horum omnium de immortalitate ac morte sententiis,nesci re se quid sit uerum pronunciauit. Harum inquit sententiarum:quæ uera sit deus aliquis uiderit. Et rursus alibi. Quoniam utraq; inquit earum sẽtẽtiarum doctissimos habuit authores:ne quid certi sit diuinari potest. Verum opus nobis diuinatione non est:quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

Animas in terire.

¶ Quæ sit de immortalitate animæ fidelis assertio. Et q; laborum uirtutumq; finis beata æternitas est. Cap. IX.

His itaq; argumentis quæ nec Plato:nec ullus alius inuenit,animarum æternitas pbari ac perspici põt:quæ nos breuiter collegimus:qm̃ properat oratio ad narrãdũ iuditiũ Dei maximũ:quod in terra propinquante sæculoæ fine celebrabit. Ante omnia qm̃ Deus ab hoie uideri nõ põt,ne quis tñ ex eo ipso putaret Deũ nõ esse,quia mortalibus oculis non uideret:inter cætera institutoæ suorũ miracula,fecit etiã multa, quoæ uis quidẽ apparet:substantia tñ non uideret.sicut ẽ uox,odor,uẽtus:ut harum rerũ argumẽto & exẽplo:ẽt Deum licet sub oculos nõ uenit:de sua tñ ui, & effectu:& operibus cerneremus. Quid uoce clarius? aut uẽto fortius? aut odore uiolẽtius? Hæc tñ cũ per aerẽ ferunt,ad sensusq; nostros ueniunt:& eos potẽtia sua impellunt:non cernuntur acie luminũ:sed aliis corporis partibus sentiuntur. Similiter Deus non aspectu nobis aliouе fragili sensu cõprehẽdendus est,sed mentis oculis intuendus:cum opa eius pclara & mirãda uideamus. Nam illos qui nullũ omnino Deũ esse dixerunt,non modo philosophos:sed ne hoies quidẽ esse dixerim,qui mutis simillimi ex solo corpore constiterũt,nihil oĩno cernentes aio: & ad sensum corporis cuncta referentes:qui nihil putabant esse,nisi quod oculis contuebãtur. Et quia uidebãt aut bonis accedere aduersa,aut malis psp̃era,fortuitu geri oĩa crediderũt:& natura mundũ non prouidentia constitutũ. Hinc iã prolapsi sunt ad deliramẽta,quę talẽ sniam necessario sequebãtur. Quod si ẽst Deus et incorporalis:et inuisibilis:et æternus,ergo nõ iccirco interire aiam credibile est, quia non uidet postq; recessit a corpe,qm̃ cõstat eẽ aliqd sentiẽs ac uigẽs:qd nõ ueniat sub aspectũ. At.n.difficile ẽ aio cõprehẽdere,queadmodũ possit aia retinere sensum sine his partibus corpis,in qbus inest officiũ sentiẽdi. Quid de Deo. Nũ facile ẽ cõprehẽdere queadmodum uigeat sine corpe? Quod si deos eẽ credunt: qui si sunt:utiq; sunt expertes corpoæ:necesse est humanas aias eandẽ rõne subsistere:qm̃ ex ipsa ratione ac prouidẽtia intelligitur esse qdam in hoie ac Deo similitudo. Deniq; illud argumẽtum quod M. Tul. uidit,satis firmum ẽ ex eo æternitatẽ aię posse dignosci:qa nullum sit aliud aial,quod habeat noticiã Dei aliquã,religioq;

Deus & si uideri non põt ex operibus ẽt cognoscitur.

Animam corpe soluta non interire.

Ciceron. Locus ex Tuscul.

ligioq; sit pene sola, quæ hoīem discernat a mutis, quæ cũ in hoīem solum cadat, profecto testat' id affectare nos: id desiderare, id colere, quod nobis familiare, qđ proximũ sit futurũ. An aliqs cũ cæterarũ aīantiũ naturã cõsiderauerit, quas ꝓnis corpibus abiectas in terrãq; prostratas, summi Dei prouidẽtia effecit: ut ex hoc ĩtelligi possit, nihil eas rõnis habere cũ cœlo, põt non ĩtelligere solũ ex oĩbus cœleste ac diuinũ aĩal eẽ hoĩem: cuius corpus ab humo excitatũ uultus sublimis, status rectus originẽ suã q̃rit: & quasi contẽpta hũilitate terræ ad altũ nitit', quia sentit summũ bonũ in summo sibi eẽ q̃rendũ, memorq; conditiõis suæ qua deus illũ fecit eximiũ: ad artificẽ suũ spectat. Quã spectatiõem Trismegestus θεοσέβειαν rectissime noĩauit, quæ in mutis aĩalibus nulla est. Cũ autẽ sapiẽtia, quæ soli homini data est nihil aliud sit: q̃ Dei notitia apparet aĩam nõ interire, neq; dissolui: sed manere in sempiternũ, qa Deũ q sempiternus ẽ, & q̃rit, & diligit ipa cogẽte natura, sentiẽs uel unñ orta sit, uel quo reditura. Præterea nõ exiguũ imortalitatis argumẽtũ est, ꝙ hõ solũ cœlesti elemẽto utat'. Nã cum rerũ natura his duobus elemẽtis: q̃ repugnãtia sibi & inimica sunt: cõstet igne & aq̃, quorũ alterũ cœlo, alterũ terræ ascribit'. Cæteræ aĩantes qa terrenæ mortalesq; sunt, terreno grauiq; utunt' elemẽto, hõ solus ignẽ in usu hẽt, qđ est elemẽtũ leue sublime: cœleste. Ea uero quæ põderosa sunt ad mortẽ deprimũt, & quæ leuia sunt ad uitã subleuãt: qa uita ĩ sũmo ẽ, mors in imo. Et ut lux eẽ sine igne nõ põt: sic uita sine luce. Igit' ignis elemẽtũ est lucis ac uitæ: unñ apparet hoĩem, qui eo utit', imortalẽ sortitũ eẽ cõditionẽ: qa id illi familiare est, qđ facit uitã. Virtꝰ quoq; hoĩ soli data, magno argumẽto est immortales esse aĩas: q̃ nõ erat scdm naturã, si aĩa extinguit'. Huic.n. pñti uitę nocet. Nã uita ista terręna: quam cõem cum mutis aĩalibus ducimus: & uoluptatem expetit; cuius uariis fructibus ac suauitatibus delectat': & dolorẽ fugit, cuius asperitas naturã uiuẽtiũ acerbis sensibus lędit & ad mortẽ ꝑducere nitit', q̃ dissoluit aĩantes. Si ergo uirtus & ꝓhibet his bonis hoĩem q̃ naturaliter appetunt', & ad sustinẽda mala ipellit, q̃ naturaliter fugiunt'. Ergo malũ ẽ uirtꝰ, & inimica naturæ, stultumq; iudicari necesse ẽ q eã seq̃t', qm̃ se ipse lędit & fugiẽdo bõa pñtia, & appetẽdo æque mala sine spe fructꝰ ãplioris. Nã cum liceat nobis iucundissimis frui uoluptatibꝰ: nõne sensu carere uideamur si malimus in humilitate, ĩ egestate: in cõtẽptu, in ignominia uiuere aut ne uiuere qdẽ, sed dolere cruciari & mori? Ex qbus malis nihil amplius asseq̃mur: quo possit uoluptas omissa pensari? Si ãt uirtꝰ malũ nõ ẽ facitq; hõeste, ꝙ uoluptates uitiosas turpesq; cõtẽnit, & fortiter, ꝙ nec dolorẽ nec mortẽ timet ut offm̃ seruet: Ergo maiꝰ aliqđ bonũ assequat' necesse est q̃ sũt illa q̃ sp̃nit. At uero morte suscepta qđ ulterius bonũ sp̃ari põt, nisi æternitas.

¶ Item de imortalitate aĩæ. & ꝙ uirtus semel habita perpetuat', & amitti nõ põt. Et ꝙ uita duplex est: & itẽ mortes duæ homini præponuntur. Cap. X.

Ranseamus nũc uicissim ad ea, quę uirtuti repugnãt ut etiã his immortalitas aĩæ colligat'. Vitia oĩa tp̄alia sunt ad p̄sens enim cõmouet', iræ impetus recepta ultione sedat': libidinis uoluptas corpis finis ẽ. Cupiditatẽ aũt satietas earũ rerũ quas expetit aut aliorũ affectuũ commotiones interimũt. Ambitio postq̃ honores quos uolu

Ignis ĩ usu tm̃ hoĩs.

Lux ꝓ uita quare ponatur.

Virtus hoĩ tãtũ data.

Virtus præter naturã.

Vitia oĩa tp̄alia.

Ira quõ sedetur.

Libido cũ corpe extinguitur.

Cupiditas qñ interit.

Ambitio qñ consenescit. it adepta est, consenescit. Item cætera uitia consistere ac permanere non possunt:
sed ipso fructu quẽ expetunt finiuntur. Recedunt ergo & redeunt. Virtus aũt si-
Virtus amitti non potest. ne ulla intermissione perpetua est: nec discedere ab eo põt: qui eã semel cupit. Nã
si habeat interuallũ, si aliquando ea carere possumus, redibunt protinus uitia, quę
uirtutẽ semp ipugnãt. Non est igit̃ cõprehẽsa si deserit: si aliqñ secedit. Cũ uero si
bi domiciliũ stabile collocauit in oi actu uersari eam necesse est. Nec põt fideliter
depellere uitia & fugare, nisi pectus qd' insedit perpetua statione munierit. Ipsa
ergo uirtutis perpetuitas indicat humanũ aium si uirtutẽ cœperit, permanere, qa
& uirtus perpetua est: & solus aius hũanus uirtutẽ capit. Q m̃ igit̃ cõtraria sunt
uitia uirtuti, ois rõ diuersa & cõtraria sit necesse est, qa uitia cõmotiones & pertur
bationes ai sunt. Virtus econtrario lenitudo & tranquillitas animi est. Q uia uitia
tpalia & breuia sunt, uirtus perpetua & constãs & par sibi semp. Q uia uitiorũ fru
ctus idest uoluptates æque ut ipsa breues tpalesq; sunt. Virtutis ergo fructus ac
pmiũ sempiternũ est: qa uitiorũ cõmodũ in pñti est uirtutis igit̃ i futuro. Ita fit ut
in hac uita uirtutis pmiũ nullũ sit, qa uirtus adhuc ipsa est. Nã sicut uitia cum in
actu suo finiunt̃ uoluptas & pmia eorũ sequuntur: ita uirtus cum finita est mer-
ces eius insequit̃. Virtus aũt nunq̃ nisi morte finitur: qm̃ & in morte suscipiẽda
Ciceron. locus ex Tuscul. summum eius offm̃ est. Ergo pmiũ uirtutis est post mortem. Deniq; Cicero i Tu
sculanis, q̃uis dubitãter tũ sensit summum hoi bonum non nisi post mortẽ conti
gere. Fidẽdi aio, inquit, si ita res ferret gradiet̃ ad mortẽ, in q̃ aut summum bonũ
aut nullum malum eẽ cognouim9. Mors igit̃ nõ extinguit hoiem; sed ad pmium
uirtutis admittit: qui aũt se (ut ait idẽ) uitiis ac sceleribus contaminauerit uolupta
tiq; seruierit is uero dãnatus æternã luet pœnã, quã diuinæ literæ secũdam mortem
nominãt: quæ est perpetua & grauissimis cruciatibus plena. Nã sicut duæ uitæ p
positæ sunt homini, quarum altera ẽ animæ, altera corporis: ita & mortes duæ p-
positæ sunt, una pertinens ad corpus: qua cunctos secundum naturam fungi ne-
cesse est. Altera pertinens ad animam, quæ scelere acquiritur: uirtute uitatur. Vt
hæc uita temporalis est, certosq; terminos habet, quia corpis est: sic & mors eque
temporalis est, certumq; habet finem quia corpus attingit.

De resurrectione corporũ mortuorum, & morte, & aiarũ ppetuitate. Cap. XI.

Mpletis ergo tpibus, quę Deus mortuis statuit: terminabitur ipsa
mors. Et qa tpalẽ uitã tpalis mors seqtur: cõsequẽs est, ut resurgãt
Resurrectio mortuorum. aię ad uitã pennẽ: qa finẽ mors tpalis accipit, Rursus sicut uita ani
mi sempiterna ẽ, in qua diuinos & ineloqbiles imortalitatis suę fru
ctus capit, ita & mors eius ppetua sit necesse est: in qua pennes pœ
nas & infinita tormenta p peccatis pẽdit. Ergo in ea cõditiõe res posita est, ut qui
beati sunt in hac uita tẽporali atq; terrena semp miseri sint futuri, quia iã bonis q̃
maluerunt potiti sunt quod his euenit qui deos adorãt, Deũ neglıgũt. Deinde q
iustitiã sequentes in hac uita miseri fuerint & cõtẽpti, & inopes, & ob ipsam iusti-
tiã contumeliis & iniuriis sæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri potest: semper
beati sunt futuri: ut qa mala iam pertulerunt, etiã bonis fruantur. Q uod his utiq;
contingit: qui contẽptis terrestribus diis: & fragilibus bonis, cœlestẽ religionem

Dei

Dei sequuntur, cuius bonum sicut ipse qui tribuit: sempiterna sunt. Q uid opera corporis atq; animi? Nonne indicãt esse animã mortis expertẽ? Nam corpus qa ipsum fragile est, atq; mortale, quecũq; opa molitur. ea caduca sunt. Nihil. n. Tullius ait esse, quod sit, manibus humanis laboratũ, quod nõ aliquando ad interitum redigat: uel iniuria hoium: uel ipsa cõfectrice oium uetustate. At uero animi opera uidemus æterna. Nam quicũq; cõtẽptui psentiũ studẽtes, in memoriam monumenta ingenios; factorũq; magnos; reliquerũt, hi plane mentis suæ ac uirtutis nomen indelebile q̃sierũt. Ergo si opera corporis iõ mortalia sunt: quia ipsum mortale est: sequit ex eo ut aĩa imortalis appareat: qa uidemus opera eius nõ eẽ mortalia. Eodẽ mõ desideria quoq; corpis animiq; declarãt alterum eẽ mortale, alterũ sempiternũ. Corpus. n. nihil nisi tpale desiderat. i. cibũ, potum, idumentum, qetẽ uoluptatẽ. Et tñ hæc ipsa sine ui & adminiculo animi nec cupe: nec asseq põt. Animus ãt per se multa desiderat, quæ ad officiũ fructum ue corporis redundẽt: eaq; non fragilia sed æterna sunt: ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nã cultũ Dei qui constat abstinẽtia cupiditatũ, ac libidinũ, patientia doloris, ac cõtemptu mortis: etiã contra corpus aĩa concupiscit. V nde credibile est nõ interire aiam, sed dissociari a corpore, qa corpus sine aĩa nihil põt: aĩus ãt põt multa & magna sine corpore. Q uid, q ea, quę uisibilia sunt oculis, & tangibilia manu: quia æternam uim pati possunt: æterna esse non possunt? Ea uero quæ neq; sub tactũ neq; sub uisum ueniunt: sed tãtummodo uis eo; & rõ: & effectus apparet: æterna sunt: qa nullã uim patiuntur extrinsecus. Corpus aũt si ideo mortale est: quia uisui pariter ac tactui subiacet, ergo & aĩa iccirco immortalis est: quia nec tangi põt nec uideri.

Ciceron locus ex Tusculan. Opera manibus hominũ laborata intereunt oia.

¶ Item de Imortalitate animæ contra Lucretium, & Epicurum. Et de differentia mentis & animæ, & corporum resurrectione. Cap. XII.

NVnc argumẽta eo; qui contradixerunt refellamus: quæ Lucreti9 tertio libro executus est: qm̃ cũ corpe inqt aĩa nascit, cũ corpe interreat necesse est. At nõ est par utriusq; rõ, solidũ. n. & cõprehẽsibile corp9 ẽ: & oculis & manu. Aĩa uero tenuis: & tactũ uisũq; fugiẽs. Corpus ex terra fictũ: atq; cõsolidatũ ẽ, aĩa in se nihil cõcreti, nihil terreni ponderis hẽt (ut Plato disserebat.) Nec. n. tanta posset hẽre sollertiã: tãtã uim: tãtã celeritatẽ nisi originẽ traheret e cœlo. Corp9 igit qm̃ fictũ ex põderoso & corruptibili elemẽto, & tãgibile ẽ: & uisibile, corrũpit atq; occidit, nec uim repellere põt qa sub aspectũ: & sub tactũ uenit. Aĩa aũt qa tenuitate sua omnem tactum fugit nullo ictu dissolui põt. Ergo quis iter se cõiuncta & sociata nascantur, & alte; qd ẽ de terræna cõcretiõe formatũ, q̃si uasculum sit alteri9: qd ẽ a cœlesti subtilitate dductũ, cum uis aliq utrũq; discreuerit, q̃ discretio mors uocatur: tum utrunq; in naturã suã recedit, qd ex terra fuit, id i terrã resoluit, qd ex cœlesti spiritu: id cõstat ac uiget semp, qm̃ diuinus spiritus sempiternus est. Deinde idẽ Lucretius oblitus quid assereret, & quod dogma defenderet hos uersus posuit.

Animæ & interitum qui posuerint: qbus ue rõnib9. Lucretii locus.

Cedit idem retro de terra quod fuit ante
In terram, sed quod missum est ex ætheris oris.
Id rursus cœli fulgẽtia templa receptant. Q uod eius non erat dicere qui perire

animas cum corpibus differebat, sed uictus est ueritate: & imprudenti rõne uera
surrepsit. Præterea idipsum qđ colligit dissolui aĩam hoc est simul cum corpe in-
tetire, qm̃ simul nascant̃, & falsum est: & in contrarium conuerti põt. Non.n.si-
mul interit, sed aĩa discedẽte integrum per multos dies manet: & plerũq; medica-
tum diutissime durat. Nã si ut simul nascunt̃, simul interirẽt, non discederet repẽ
te aĩa corpusq; desereret: sed uno tpis puncto utrũq; pariter dissiparet̃, & tã cele-
riter etiã corpus adhuc spiritu in eo manẽte deliquesceret ac periret q̃ celeriter aĩa
discedit. Immo uero dissoluto corpe aĩa uanesceret uelut humor fracto uase dif-
fusus, Nã si terrenũ & fragile corpus post secessum aĩæ nõ statim defluxit ĩ terrã
tabescit: ex qua illi origo est. Ergo aĩa quæ fragilis nõ est: in eternũ manet: qm̃ ori-

Lucretii Locus

go eius æterna est. Q uoniã crescit inqt sensus in pueris, & in iuuenibus uiget: &
in senibus diminuit̃, apparet eẽ mortalẽ. Primũ non ẽ idẽ mẽs & aĩa. Aliud est.n.
quo uiuimus: aliud quo cogitamus. Nã dormiẽtiũ mens nõ aĩa sopit̃: & in furio-

Mens ab aĩa differt.

sis mens extinguitur: aĩa manet: & iõ non exanimes: sed demẽtes uocant̃. Mẽs er
go idest intelligẽtia: uel auget̃, uel minuitur ꝑ ætate. Aĩa in statu suo semp est. ex
quo tpe spirãdi accepit facultatẽ: eadẽ usq; ad ultimũ durat, donec emissa corpis
claustro: ad sedẽ suã reuolet. Deinde q; aĩa q̃uis a Deo sit ĩspirata tñ qa tenebroso
domicilio terrænæ carnis inclusa ẽ, sciẽtiã nõ hẽt, q̃ est diuinitatis. Audit ergo ac
discit oĩa & sapiẽtiã discẽdo: & audiẽdo capit: & senectus non minuit sapiẽtiam:
sed auget. Si tñ iuuenilis ætas uirtute decursa est, & si nimia senectus fregerit mẽ-
bra non ẽ animæ uitiũ: si uisus euanuit, si lingua torpuit: si auditus obsurduit: sed
corpis. At.n.memoria defecit: qđ mirũ si labẽtis domicilii ruina p̃mit̃ mẽs: et p̃te-
rita obliuiscitur, non aliter futura diuina q̃ si carcerẽ quo cohibet̃ effugerit. Verũ
eadẽ inqt dolori ac luctui obnoxia est, et ebrietate dementit, uñ fragilis et mortalis
apparet. Iccirco igitur uirt9 et sapiẽtia necessaria est: ut et mæror qui contrahitur
indigna patiẽdo ac uidẽdo: fortitudine repellatur et uoluptas non mõ potãdi sed
ẽt cæteraꝝ reꝝ abstinẽtia superet̃. Nã si careat uirtute, si uoluptatibus dedita mol
liatur morti fiet obnoxia: qm̃ et uirtus (ut docuimus) immortalitatis est fabrica-
trix, et uoluptas mortis. Mors aũt sicut oñdi: non funditus pimit ac delet: sed æter
nis afficit cruciatibus. Nã interire ꝑrsus anima nõ põt: qm̃ ex Dei spũ q æternus
est originẽ cœpit. Anima ẽt inqt morbũ corpis sentit: et obliuionẽ sui patitur. Et si

Aĩa morbũ corpis sentit.

cut ægrescit sic etiã sæpe sanatur. Hoc est ergo cur maxime uirt9 adhibẽda sit ne
illo corpis dolore frangatur: et obliuione sui nõ aĩa sed mẽs patiatur. Q uę qm̃ cer
ta corporis regione consistit: cũ eã partẽ uis aliq̃ morbi uitiauerit: mouetur loco:
et q̃si conq̃ssata de sede sua migrat, reditura. s. cũ medela, et sanitas domiciliũ suũ
reformauerit. Nã qa aĩa ẽ iũcta cũ corpore si uirtute careat contagio ei9 ægrescit:
et ĩbecillitas de societate fragilitatis redũdat ad mẽtẽ. Cum autẽ dissociata fuerit a
corpore uigebit ipa per se nec ulla iã fragilitatis conditione tẽptabit̃: qa indumẽ-
tũ fragile ꝑiecit. Sicut oculus inqt euulsus a corpore, ac separat9 nihil põt uidere
ita et anima separata nihil sentire, qa et ipsa pars est corporis. Falsum hoc: et dissi
mile ẽ. Anima.n.non pars corporis, sed in corpore ẽ. Sicut id qđ uase continet̃ ua
sis pars non ẽ, nec ea q̃ in domo sunt partes domus eẽ dicuntur: ita nec aĩa pars est

corporis

corporis: qa corpus uel uas animæ est uel receptaculum. Iam illud argumentum multo magis inane est: qđ qdem ait animā qa non citius emittat̃ e corpore mortalem uideri: sed paulatim se ex omnibus membris explicet a summis pedibus incipiens: q̃ si esset æterna uno temporis momento erūperet: qđ fit in his q ferro intereunt. Q uos ãt morbus interemit: spūm diutius exhalãt, ut paulatim frigescentibus membris aīa efflet̃, q̃ cum materia sanguinis contineat̃, sicut lumen oleo, et materia febrium calore cōsumpta: necesse est membroꝝ summa quæq; frigescere, qm̃ uenæ exiliores in extrema corporis porrigunt̃: & extremi, ac tenuiores riui deficiente uena fontis arescunt. Nec tñ qa sensus corporis deficit, animæ sensum extingui & occidere putādum est. Nō. n. anima corpore deficiēte: sed corpus aīa decedente putrescit: qa sensum oēm trahit secum. Cum ãt pñs anima sensum tribuat corpori, & uiuere id efficiat: fieri non pōt ut non ipa p se uiuat, & sentiat, qm̃ ipa est: & sensus: & uita. Nā q; ait: Q đ si immortalis nostra foret mens: Non tātum moriens se dissolui q̃reret̃. Sed magis ire foras, uestemq; relinq̃re ut anguis. Mors quare grauis & q̃rula.
Equidem nunq̃ uidi q quereret̃ se morte dissolui: sed ille fortasse Epicureum aliquē uiderat: ēt dum morit̃ philosophātem ac de sua dissolutione in extremo spū disserentem. Q uomodo fieri pōt ut q; dissolui se sentiat: an corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat̃? Nā dum sentit, & loq potest nōdum dissolutus est: ubi dissolutus est, nec sentire iā: nec loq potest. Ita q̃ri de dissolutione aut nondum potest, aut iā non potest. At. n. prius q̃ dissoluat̃, intelligit se dissolutum iri. Q uid, q; uidemus plærosq; moriētium nec dissolui conq̃rentes (ut ait) sed exire se & ꝑficisci & ambulare testātes, idq; aut gestu significāt, aut si adhuc pñt, & uoce pronūciāt̃? Vñ apparet non dissolutionem fieri: sed separationem, q̃ declarat animā permanere. Cætera Epicuri dogmatis argumenta Pythagoræ repugnāt disserēti migrare animas de corporibus uetustate, ac morte confectis, & insinuare se nouis, et recens natis. Et easdem semper nasci: modo in homine, modo in pecude, modo in bestia: modo in uolucre, & hac ratione immortales esse, q; sæpe uarioꝝ, ac dissimilium corpoꝝ domicilia cōmutēt. Q uæ snia deliri hominis qm̃ ridicula est: & mimo dignior q̃ scolastico: ne refelli qdem serio debuit. Q uod qui facit: uidetur uereri ne quis credat. Prætereunda sunt igitur nobis ea quæ pro falso contra falsum disserebantur: satis ea refutasse: quæ contra uerum disputata sunt. Animas migrare de corporibus in noua corpa.

¶ Q uibus testimoniis immortalitas animæ approbatur: & futurum iudicium Dei. Et quantum Aristoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII.

Eclaraui (ut opinor) aīam nō esse solubilē: superest citare testes quoꝝ authoritate argumēta firment̃. Neq; nūc ꝓphetas in testimonium uocabo, quoꝝ ratio & diuinatio in hoc solo posita est: ut ad cultum Dei: & ad immortalitatē ab eo accipiendā creari hoiem doceāt: sed eos potius quibus istos, qui respuunt ueritatem credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens ut doceret quemadmodū esset a deo factus hæc intulit καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.

Ideſt & idem ex utraq; natura mortali & immortali unã faciebat naturã hominis, eũdem: in aliquo qdem immortalẽ, in aliquo aũt mortalem faciens, & hunc ferẽs ĩ medio diuiç & ĩmortalis naturæ & mortalis mutabiliſq; cõſtituit ut oĩa uidẽs oĩa miret: Sed hũc fortaſſe aliqs in numero phoꝝ cõputet: q̃uis in deos relatus Mercurii noĩe ab Ægyptiis honoret nec plus ei authoritatis tribuat: q̃ Platoni aut Pythagorę. Maius igit teſtimonium reqramus. Polytes quidã cõſuluit Apollinem mileſium utꝝ ne maneat anima poſt mortẽ, an reſoluat, & reſpõdit his uerſibus.

Homo ex duabus naturis mortali. ſ. & immortali.

ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει, ἡνίκα δ᾽ ἀν λύσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται αἰὲν ἀγήραος οὖσα, μένει δ᾽ εἰσαέμπαν ἀτειρής. πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια. Ideſt Anima qdẽ quo ad uinculis corporeis tenet: corruptibiles paſſiones ſentiens, mortalibus cedit doloribus. Cũ uero humanã ſolutionem uelociſſimã poſt corruptum corpus inuenerit: omnis in æthera fertur: nunq̃ ſeneſcens: & manet in æternũ ſine pœna. Primogenita etenim hoc diuina diſpoſuit prudentia. Q uid carmĩa Sibyllina? Nõne ita eẽ declarãt, cũ fore aliqñ denunciant, ut a Deo de uiuis ac mortuis iudicet, quoꝝ exempla poſt inferemus. Falſa eſt igit Democriti, & Epicuri ſententia, & Dicearchi de animi diſſolutione, q pfecto nõ auderent de interitu animarum mago aliquo pñte diſſerere, q ſciret certis carminibus ciere ab inferis animas: & adeſſe, & præbere ſe humanis oculis uidendas: & loqui, & futura pdicere. Et ſi auderent: re ipſa & documentis pſentibus uincerẽtur. Sed quia non peruidebant animæ rationem, quæ tam ſubtilis eſt: ut oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Q uid Ariſtoxenus qui negauit omnino ullam eſſe animam, etiam cum uiuit in corpore? Sed ſicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem ſonum, atq; cantum, quem muſici harmoniam uocant, ita in corporibus ex compage uiſcerum ac uigore membrorum uim ſentiendi exiſtere, quo nihil dici delirius poteſt. Verũ ille oculos quidem habuit incolumes cor tñ cæcum, quia uiuere ſe & habere mentem qua idipſum cogitauerat: nõ uidebat. Sed pleriſq; hoc philoſophis accidit: ut putarent omnino non eſſe quicquid oculis non apparet cum mentis acies multo clarior eſſe debeat: q̃ corporis: ad ea perſpiciẽda, quorum uis ac ratio ſentitur potius q̃ uidetur.

Animæ æternitas.

Manium euocatio.

Animã eẽ harmoniã

❡ De fine mundi & errore Chaldeoꝝ. De ætate mũdi. Et q poſt ſex ætates, ideſt ſex mille annoꝝ ſtatus mũdi mutabit & renouabit. Et q mille anni ſunt unus dies Dei. Et q mille annos regnabũt electi Dei in terra poſt iudiciũ. Cap. XIIII.

Q Voniã de immortalitate diximus aĩæ: ſequitur ut doceamus q̃tenus hoĩ & qñ tribuat: ut in hoc quoq; prauitatis & ſtultitiæ ſuæ pſpiciãt errores q, mortales quoſdã decretis placitiſq; mortalium deos eſſe factos opinantur, uel q artes inuenerant, uel q uſum quarundam frugum docuerãt: uel q utilia uitæ hominũ puiderant: uel q immanes beſtias interemerant. Q uæ merita q̃ longe ab immortalitate ſemota ſint, & docuimus in prioribus libris: & nũc docebimus: ut appareat ſolã eſſe iuſtiã q̃ uitam homini pariat æternã & ſolum Deum q æternæ uitæ præmium largiat. Nam illi q ſuis meritis immortales facti eſſe dicũt, qa nec iuſtitia nec ulla in his uera uirtus fuit, nõ immortalitatem

talitatem sibi, sed mortem peccatis ac libidinibus quæsierunt. Nec cœleste premi
um, sed inferna supplicia meruerunt q̃ pendunt simul cum his omnibus, qui eos
coluerunt. Cuius iudicii propinq̃re tempus ostendã ut & iustis merces digna sol
uatur, & pœna merita impiis irrogetur. Plato, & multi alii philosophoꝝ cum igno-
rarent originem rerum, supremũq; illi tempus quo mundus esset effectus, multa
milia sęculoꝝ fluxisse dixerunt. Ex quo hic pulcherrimus mũdi ornatus extiterit.
sicuti fortasse caldæi, qui (ut Cicero tradidit in libro de diuinatione primo) q̃drin-
genta septuaginta milia annoꝝ monumẽtis cõprehẽsa se habere delirãt: in quo se
q̃a posse argui non putabãt, liberꝝ sibi crediderunt esse mẽtiri. Nos aũt quos diui-
næ litteræ ad sciam ueritatis erudiũt, principiũ mundi finẽq; cognouimus, de quo
nunc in fine operis differemus, q̃m in principio libri explicauimus. Sciant igitur
philosophi q ab exordio mundi sæculoꝝ milia enumerant, nondum sextum mille
simum annũ esse conclusum, quo numero expleto, consumationem fieri necesse
est, & humanaꝝ reꝝ statum in melius reformari, cuius rei argumentum prius est
enarrandũ, ut rõ elucescat. Mundũ Deus, & hoc naturæ admirabile opus (sicut
canis sacræ scripturæ continetur) sex dieꝝ spacio consumauit, diemq; septimum
quo ab operibus requeuit, sanxit. Hic est autem dies sabbati, q in lingua Hebręoꝝ
a numero nomen accepit: unde septenarius numerus legitimus & plęnus est. Nã
& des septem sunt, quibus puicem reuolutis orbes conficiunt̃ annoꝝ, & septem
stellæ q̃ nõ occidunt, & semptem sidera, q̃ uocant̃ errãtia, quoꝝ dispares cursus,
& inæq̃les motus reꝝ ac tempoꝝ uarietates efficere credit̃. Ergo q̃m sex dieb⁹ cũ
cta Dei opera pfecta sunt, p sæcula .i. sex milia manere in hoc statu mundum ne-
cesse est. Dies enim magnus Dei mille annoꝝ circulo terminat̃: sicut indicat pro-
pheta dicens. Ante oculos tuos domine mille annoꝝ tanq̃ dies unus. Et sicut deus
sex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit: ita & religio eius, & ueritas in his
sex millibus annoꝝ laborare necesse est, malitia p̃ualente ac dominante. Et rursus
q̃m perfectis opibus requieuit die septimo, eumq; benedixit, necesse est uir in fine
sexti millesimi anni malitia oĩs aboleat̃ e terra, & regnet p annos mille iustitia sitq;
tranquillitas & requies a laboribus, quos mundus iã diu pfert. Veꝝ q̃tenus id eue-
niat, explicabo suo ordine. Sæpe minora, & exigua magnoꝝ figuras & p̃mostra-
tiones esse, ut hũc diem nostꝝ q ortu solis, & occasu finit̃, dici magni speciẽ gere-
re: quẽ circuitus annoꝝ mille determinat. Eodẽ mõ ẽt figuratio terreni hoĩs cœle-
stis populi p̃ferebat in posteꝝ fictionem. Nã sicut pfectis oĩbus q̃ in usum hoĩs
molitus est Deus: ipm hoĩem sexto die ultimũ fecit, eũq; induxit in hũc mũdum,
tanq̃ in domum iã diligenter instructã. Ita nunc sexto die magno uerus hõ uerbo
Dei fingit̃ .i. sanctus populus doctrina, & pręceptis Dei ad iustitiã figurat̃. Et si
cut tunc mortalis atq; impfectus e terra fictus est: ut mille annis in hoc mundo ui
ueret: ita nunc ex hoc terrestri sęculo fingit̃ homo pfectus, ut uiuificatus a Deo
in hoc eodẽ mundo p annos mille dominet̃. Quo autem cõsumatio futura sit, &
q̃lis exitus humanis rebus impendat, si quis diuinas literas fuerit scrutatus inueni
et. Sed & sęculariũ pphetaꝝ cõgruentes cum cœlestibus uoces, finem reꝝ, & oc-
casum post breue tẽpus annũciant, describentes q̃si fatigati & delabentis mundi

Mundi origo.

Sęculorũ multa milia.

Cicer. loc?. ex diuin.

Sabbatum qd & uñ.

Septẽarius numerus legitimus est & plenus.

Mundi cõsumatio.

ultimam senectutem. Quæ uero a prophetis & uatibus futura esse dicantur, priusquam superueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus & coaceruata subnectam.

¶ Quod submersio pharaonis & Ægyptiorum, & liberatio Hebræorum de seruitute ægypti præfigurauit liberationem electorum: & reprobationem damnatorum, quæ futura est in fine mundi. Et quod signa multa sicut illam, ita & hanc præcedent liberationem, & quod Romanum imperium ante delebitur. Et quod in Asiam summa potestas omnium reuertetur. Et quibus ætatum gradibus roma creuerit & deficiet. Cap. XV.

Hæbrei ab ægypto educti

Est in arcanis sanctarum literarum transcendisse in egyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebreorum cum omni domo & cognatione. Cuius & posteri cum diutius in ægypto commorantes in magnam gentem creuissent: & graui atque intolerabili seruitutis iugo premerentur, percussit Ægyptum Deus insanabili plaga, & populum suum liberauit traductum medio mari discussis fluctibus, & in utramque partem dimotis, ut per siccum populus graderetur. Conatusque rex ægyptiorum profugos insequi, coeunte in statum suum pelago, cum omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam clarum tamque mirabile, quamuis ad præsens uirtutem Dei hominibus ostenderet, tamen præfiguratio & figura maioris rei fuit, quam Deus idem in extrema temporis consumatione facturus est. Liberabit enim plebem suam de graui seruitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei & apud unam gentem fuit: Ægyptus tunc sola percussa est. Nunc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus, apud omnes genteis commoratur, & ab his dominatur & premitur, necesse est uniuersas nationes, idest orbem totum cœlestibus plagis uerberari, ut iustus & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, quibus futura clades ægypti ostenderetur, ita in ultimo fient prodigia mirabilia per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus uniuersis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius seculi termino: humanarum rerum statum commutari necesse est, & in deterius nequitia inualescente prolabi, ut iam nostra hæc tempora, quibus iniquitas et malitia usque ad summum gradum creuit. In illius tamen insanabilis mali comparatione fœlicia et prope aurea possint iudicari. Ita etenim iustitia rarescet, ita impietas, et auaritia, et cupiditas, et libido crebrescet, ut si qui tum forte fuerint boni prædæ sint sceleratis: ac diuexentur undique ab iniustis, soli autem mali opulenti sint. Boni uero in omnibns contumeliis atque in egestate iacebunt. Confundetur omne ius et leges peribunt. Nihil tunc quispiam habebit, nisi aut quæsitum, aut defensum manu audacia, & ui omnia possidebunt. Non fides in hominibus: non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit. Atque ita neque securitas, neque regimen, neque requies a malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur: frement undique bella omnes gentes in armis erunt & se inuicem oppugnabunt. Ciuitates finitimæ inter se preliabuntur. Et prima omnium Ægyptus stultarum superstitionum luet pœnas, & sanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem metens omnia, & tanquam messem cuncta prosternens. Cuius uastitatis: & confusionis hæc erit causa: quod romanum nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: sed dicam quia futurum est) tolletur de terra, & imperium in Asiam reuertetur, ac rursus oriens dominabitur, atque occidens seruiet. Nec mirum cuiquam debet uideri si regnum tanta mole fundatum, ac tam diu per tot, et tales uiros auctum, tantis denique opibus confirmatum

Temporum nforum describit iniquitatem

Romani imperii predictus occasus.

firmatum

firmatum aliquando tamen corruet. Nihil est humanis uiribus laboratū q̄d nō ab humanis æque uiribus destrui possit. Q̄m mortalia sunt opa mortaliū. Sic & alia prius regna cū diutius floruissent nihilominus tñ occiderūt. Nā Ægyptios: & psas: & græcos: & assyrios, ꝓditū est regimē habuisse terraꝝ, q̄bus omnib⁹ destructis ad Romanos quoq; rerum summa puenit. Q ui quanto cæteris oībus regnis antestant: tanto maiore decident lapsu, quia plus habent pōderis ad ruinam q̄ cæteris altiora. Non inscite Seneca Romanæ urbis tēpora distribuit p ętates. Primā enim dixit infantiā sub rege Romulo fuisse: a quo & genita & q̄si educata sit Roma. Deinde pueritiā sub cæteris regibus: a quibus & aucta sit & disciplinis pluribus institutisq; formata. At uero, Tarquinio regnāte cum iam quasi adulta eē cœpisset seruitium nō tulisse: q̄d reiecto supbæ dominatiōis iugo maluisse se legibus obtemperare q̄ regibus. Cūq; esset adolescētia eius fine punici belli terminata: tū deniq; confirmatis uiribus cœpisse iuuenescere. Sublata igitur Carthagine, q̄ diu æmula imperio romam fuit: manus suas in totum orbē terra mariq; porrexit: donec regibus cunctis & nationibus subiugatis cum iā belloꝝ materia deficeret uiribus suis male uteret̃: quibus seipsa confecit. Hæc fuit prima eius senectus cum bellis lacerata ciuilibus atq; intestino malo pressa: rursus ad regimē singularis imperii recidit q̄si ad alterā infantiā reuoluta. Amissa enim libertate quā Bruto duce & authore defenderat: ita consenuit tanq̄ sustentare seipsa non ualeret, nisi adminiculo regētium niteretur. Q uod si hæc ita sunt, quid restat nisi ut sequat̃ interitus senēctutem. Et id futurum breui conciones prophetarum denūciāt sub ambage alioꝝ nominum: ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamē aperte interiturā esse Romam loquuntur: & quidem iudicio Dei, q; nomen eius habuerit inuisum: & inimica iustitiæ alumnum ueritatis populum trucidarit. Hydaspes quoq; qui fuit medorum rex antiquissimus, a quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc Hydaspes dicitur admirabilis omnium sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit sublatum iri ex orbe imperium nomenq; Romanum, multo ante præfatus q̄ illa troiana gens conderetur.

Romæ tēpora distributa per ætates.

Hydaspes rex.

Hydaspes flu. unde.

¶ Q uomodo imperii uentura sit destructio: & quæ illi signa præcessura sint secundum uaticinia prophetarum & Sibyllæ. Cap. XVI.

V omodo āt id futuꝝ sit, neq̄s incredibile arbitret̃, ostendā. In primis multiplicabit̃ regnum, & summa reꝝ ptās p plurimos dissipata & conscia minuet̃. Tūc discordiæ ciuiles in ppetuū serent̃, nec ulla reges bellis exitialibus erit, donec & reges decē pariter exiſtāt, q orbē terræ nō ad regēdum sed & cōsumādum partiant̃. Hi exercitibus i immēsum auctis & agroꝝ cultibus destitutis, q̄d ē principiū euersiōis, & cladis, diperdent oīa & cōminuent, & uorabūt. Tunc repē teaduersus eos hostis potētissimus ab extremis finibus plagæ septētrionalis oriet̃, q tribus ex eo numero deletis, q tunc asiā obtinebunt, assumet̃ in societatē a cæteris, ac priceps olum cōstituet̃. Hic insustētabali dñatiōe uexabit orbē, diuina & humana miscebit, in fanda dictu, & execrabilia moliet̃: noua consilia in pectore suo uolutabit ut proprium sibi constituat iperiū, & leges cōmutabit: & suas sanciet: cōtaminabit, diri

piet, spoliabit, occidet. Deniq; immutato noie atq; imperii sede trãslata, confusio ac perturbatio humani generis consequet. Tam uero detestabile atq; abominandũ tẽpus existet, q̃ nulli hoĩum sit uita iucũda. Euertent̃ funditus ciuitates, atq; interibũt nõ mõ ferro atq; igni, uerũ ẽt terræmotib9 assiduis, & eluuie aquaꝝ, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer.n. uitiabit̃, & corruptus ac pæstilens fiet, & mõ importũis hymbribus, mõ inutili siccitate, nũc frigoribus, nũc æstibus nimis nec terra homini dabit fructũ, nec seges qcq̃, nõ arbor, nõ uitis feret. Sed cum in flore spẽ maximã dederint, in fruge decipiẽt. Fontes quoq; cum fluminibus arescent, ut ne potus qdẽ suppetat, & aquę ĩ sanguinẽ aut ĩ amaritudinẽ mutabũtur. Propter hæc deficiẽt, & in terra q̃drupedes, & in aere uolucres: & in mari pisces. Prodigia quoq; in cœlo mirabilia mẽtes hoĩum maximo terrore cõfundẽt. Et crines cometaꝝ, & solis tenebræ, & color lunæ, & cadentiũ sideꝝ lapsus. Nec tñ hæc usitato mõ fient, sed existent subito & ignota & inuisa oculis astra, sol in perpetuũ fuscabit̃, ut uix inter noctẽ diẽq; discernat. Luna iã nõ tribus deficiet horis: sed ꝑpetuo sanguine obfusa, meatus extra ordinarios paget, ut non sit homini prõptũ aut sideꝝ cursus, aut rõnẽ tẽpoꝝ agnoscere. Fiet.n. uel æstas ĩ hyeme, uel hyems in æstate. Tũc annus breuiabit̃, & mẽsis minuet̃, & dies in angustũ coartabitur. Stellæ uero creberrimæ cadẽt, ut cœlũ omne cæcũ sine ullis luminibus appareat. Mõtes quoq; altissimi decident, & planis æquabunt̃, mare innauigabile cõstituetur. Ac ne qd malis hominum terræq; desit, audiet̃ de cœlo tuba, quod hoc modo Sibylla denunciat dicens: σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει. Idest tuba de cœlo uocẽ luctuosam emittet. Itaq; trepidabunt omnes, & ad luctuosum illũ sonitũ cõtremiscent. Tunc uero ꝑ irã dñi aduersus homines q iustitiã Dei non agnouerunt, sæuiet ferrum, ignis, fames, morbus. Et super omnia metus semper impendens, tunc orabunt Deum & non exaudiet, optabitur mors, & nõ ueniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos somnus accedet. Sed animas hominum sollicitudo ac uigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus stridebunt: gratulabuntur mortuis: & uiuos plangent. His & aliis pluribus malis solitudo fiet in terra & erit deformatus orbis atq; desertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur ἔσται κόσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων. Idest erit mundus immundus pereuntibus hominibus. Ita enim conficiet̃ humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, & unde mille processarant, uix prodient centum. De cultoribus etiã Dei duæ partes interibũt, & tertiã quæ fuerit probata, remanebit.

¶ De aduentu magni prophetæ qui helias dicitur, & quomodo interficietur ab Antichristo, & resurget die tertia & ascendet in cœlum. Et de persecutione ecclesiæ, quam inferet Antichristus, & de miraculis eius. Cap. XVII.

Heliæ aduẽtus, eiusq; prodigiosa miracula.

Ed planius quomodo id eueniat, exponam. Imminente iã tempoꝝ conclusione, propheta magnus mittetur a Deo, qui conuertat, homines ad Dei agnitionem: & accipiat potestatem mirabilia faciendi. Vbicunq; non audierit eum homines: claudet cœlum, & abstinebit hymbres: & aquã conuertet in sanguinem, & cruciabit illos siti ac fame. Et quicunq; conabit̃ eum lædere, procedet ignis de ore eius atq; comburet

buetur illũ. His prodigiis atq; uirtutibus cõuertet multos ad Dei cultum, pactisq; operibus eius, alter rex orietur ex Syria malo spiritu gẽitus, euersor ac pditor gẽtis humani, q reliquas illius prioris mali cũ ipso simul deleat. Hic pugnabit aduersus pphetam Dei, & uincet, & interficiet eũ, & insepultũ iacere patiet. Sed post diẽ tertiũ reuiuiscet, atq; in spectãtibus & mirãtibus cunctis rapiet in coelũ. Rex uero ille deterrimus erit qdem & ipse, sed mẽdacioꝝ prophete & seipsum cõstituet ac uocabit deũ & se coli iubebit ut Dei filiũ. Et dabit ei potestas, ut faciat signa & prodigia: qbus uisis irrætiat hoies ut adorent eũ. Iubebit ignẽ descẽdere de coelo, & solẽ a suis cursibus stare, & imaginem loqui & fient hæc sub uerbo eius, qbus miraculis etiã sapientum plurimi allicient ab eo. Tunc eruere Dei templũ conabitur, & iustum populum persequet, & erit pssura & contritio, qualis nunq; fuit a principio mundi. Quicunq; crediderint atq; accesserint ei, signabunt ab eo tanq pecudes. Qui aũt recusauerint notã eius, aut in montes fugient, aut comprehensi exquisitis cruciatibus necabunt. Idem iustos homines obuoluet libris prophetaꝝ atq; ita cremabit, & dabit ei desolare orbem terræ mensibus. xlii. Id erit tempus quo iustitia proiiciet, & innocentia odio erit: quo mali bonos hostiliter pdabunt: Non lex aut ordo aut militiæ disciplina seruabit: Non canos quisq; reuerebitur: Non officium pietatis agnoscet: Non sexus aut infantiæ miserebit: Cõfundentur omnia, & miscebuntur contra fas: contra iura naturæ. Ita quasi uno cõmuni grauiq; latrocinio terra uniuersa uastabitur. Cum hæc ita erunt tunc iusti & sectatores ueritatis segregabunt se a malis, & fugient in solitudines. Quo audito impius rex inflamatus ira, ueniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circundabit montem, in quo iusti morabuntur ut eos comprehendat. Illi uero ubi se clausos undiq; atq; obsessos uiderint exclamabunt ad Deũ uoce magna, & auxilium coeleste implorabunt, & exaudiet eos Deus, & emittet regem magnũ de coelo, qui eos eripiat & liberet, omnesq; impios ferro igniq; disperdet.

Antichristus.

¶ Quomodo hæc pronunciata sint & uaticiniis prophetarum, & oraculis gentium uatum, & uersibus Sibyllinis. Cap. XVIII.

HÆc ita futura esse, tum prophetę omnes ex Dei spiritu, tum etiã uates ex instinctu dæmonum cecinerunt. Hydaspes enim, quẽ superius noiaui, descripta iniquitate sęculi huius extremi pios ac fideles a nocẽtibus segregatos ait cum fletu, & gemitu extensuros esse ad coelum manus: & imploraturos fidem iouis. Iouem respecturũ ad terrã, & auditurũ uoces hoium, atq; ipios extincturũ. Quæ oĩa uera sũt, pter unũ q iouẽ dixit illa facturũ, q Deus faciet. Sed & illud nõ sine dęmonũ fraude subtractũ ẽ. Missũ iri tũc a pře filiũ Dei, q deletis oĩb9 malis pios liberet, qđ Hermes tñ nõ dissimulauit. In eo.n. libro q: λόγος τέλειος inscribit, post enumerationẽ maloꝝ de quibus diximus subiecit hæc græco sermone ἐπὰν δὴ ταῦτα γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῦτ᾽ ἔστι τῷ ἀγαθῷ ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθάρας πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας πῆ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ

ἀνακαλέσας, ἔστι τε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον: Idest cum hæc ita facta fuerint o asclepi, tunc dominus & pater & Deus, & primi, & unius Dei creator respiciens quæ facta sunt, & suam uolũtatem in huiusmodi bonum, ꝓponens temeritati, & errorem reuocans, maliciã purgabit. Partim quidem aqua nimia dissoluens partim igne rapido cremãs, interdũ bellis, ac pestilentiis percutiẽs ad statum pristinum perduxit, suumq; restituit mũdum. Sibyllæ quoq; non aliter fore ostendunt, q̃ ut Dei filius a summo patre mittatur, qui & iustos liberet de manibus impiorum; & iniustos cum tyrannis sæuiẽtibus deleat, e quibus una sic tradidit: ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων. πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισι. Idest ueniet & beatorum uolens urbem expugnare, & quidam a Deo missus res ad suos omnes perdet reges magnos & uiros optimos sic iudicabitur ab immortalibus hoibus. Item alia Sibylla: καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμου κακοῖο. Idest. Tũc ex sole Deus mittet regem, qui omnem terram placabit a bello malo. Et rursus alia. ἡμετέρας τε ζυγὸν δουλείας δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους: Idest iugum nostræ seruitutis intolerabile in collo positum tollet, & leges impias soluet, uincula uiolenta.

¶ Quomodo Christus & quibus signis præcedentibus descendet de cœlo, ut interficiat Antichristum, & tyrannos, & impios deleat de terra. Et q̃ uigiliæ nocturnæ christianorum ideo institutæ sunt: q̃ Christus de nocte uenturus est. Et q̃ dii & cultores eorum dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit.

Caput XIX.

Ppresso igitur orbe terræ cum ad destruendam immensæ uirium tyrannidem humanæ opes defecerint, siquidem capto mũdo cum magnis latronũ exercitibus incubabit, diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igit̃ Deus, et ancipiti periculo, et miserãda comploratione iustorum mittet protinus liberatorẽ. Tunc aperietur cœlum medium intempesta nocte & tenebrosa, ut in orbe toto lumen descendẽtis Dei tanq̃ fulgor appareat, quod Sibylla his uersibus locuta est. ὁπότ' ἂν ἔλθῃ πῦρ ἔσται σκότος ἐν μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ. Idest cũ uenerit ignis erũt tenebræ in media nocte obscura. Hæc est nox: quæ a nobis propter aduẽtum regis ac Dei nostri peruigilio celebrat̃, cuius noctis duplex est rõ, qđ in ea et uitã tũ recepit cũ passus est, & postea orbis terræ regnum recepturus est. Hic est enim liberator, & iudex, & ultor, & rex, & Deus, quem nos Christum uocamus, q priusq̃ descendat, hoc signum dabit. Cadet repẽte gladius e cœlo, ut sciant iusti ducẽ sanctæ militiæ descensurum, & descendet concomitãtibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis, & uirtus angelorum tradet in manus iustorum multitudinem illam, qui montem circũ sederit, & concidetur ab hora tertia usq; ad uesperum: & fluet sanguis more torrentis, deletisq; omnibus copiis impius

Vigiliæ xpianorũ cur institutæ.

impius solus effugiet, & peribit ab eo uirtus sua. Hic est autem qui appellatur antichristus, sed se ipse Christum mentietur, & contra uerum dimicabit, & uictus effugiet, & bellum sæpe renouabit, & sæpe uincetur, donec quarto prælio confectis omnibus impiis debellatus & captus, tandem scelerum suorum luet pœnas. Sed & cæteri principes & tyranni qui contriuerunt orbem: simul cum eo uincti adducentur ad regem, & increpabit eos & coarguet. Et exprobabit his facinora ipsorum, & damnabit eos ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia & impietate compressa, requiescet orbis, qui per tot sæcula subiectus errori ac sceleri, nefandam pertulit seruitutem. Non colentur ulteris dii manu facti, sed a templis & puluinaribus suis deturbata simulacra igni dabuntur. Et cum donis suis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cum prophetis cõgruens futurum esse prædixit τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα. Idest contẽrẽt autẽ simulacra homines & diuitias omnes. Erythræa quoq; idem spopondit. ἔργα δὲ χειροποιητὰ θεῶν συγκαύσονται. Idest opera autẽ deorum humanis manibus facta exurentur.

¶ Quomodo aperientur inferi, & resurgent mortui. Et qui iudicandi sunt, & qui non. Et quomodo hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratione anima cum immortalis sit patibilis esse possit secundum stoicos. Cap. XX.

POst hæc aperientur inferi, & resurgent mortui, de quibus iudicium magnum ipse idẽ rex ac Deus faciet, cui sũmus pater iudicandi & regnandi dabit maximã potestatem, de quo iudicio ac regno apud erythræã Sibyllã sic inuenit' in græco eloq̃o. ὁ πότε καὶ τὸ λάβη τέλος αἴσιμον ἦ δὲ βροτοῖσι ἀφίξηται δ' ἡ κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή. Idest cum autem dies iste finem fatalem acceperit & ad mortales iudicium immortalis Dei uenerit, ueniet super homines magnum iudicium & initiũ. Deinde apud aliam: τάρταρον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα ἥξουσι δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες. Idest Tartareum autem chaos tunc ostendet dehiscens terra. Venient autẽ ad tribunal Dei reges omnes. Et alio loco penes eandem οὐρανὸν εἱλίξων γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοίρας ἀναλύσας καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν. Idest Cœlum uoluens terræ latebras aperiam, & tunc leuabo mortuos, fatum soluens: & stimulum mortis, posteaq; in iudicium ducam iudicans piorum atq; impiorum uitam uirorum. Nec tamen uniuersi tũc a Deo iudicabuntur, sed hi tantum qui sunt in Dei religione uersati. Nam qui Deum non agnouerunt: quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, iam iudicati damnatiq; sunt: sanctis literis contestantibus nõ resurrecturos eẽ impios ad iudicium. Iudicabuntur ergo, qui Deum scierunt, & facinora eorum in mala opa cum bonis collata ponderabuntur: ut si plura & grauia fuerint bona iustaq;, dentur ad uitam beatam. Si autem mala superauerint, cõdenentur. Hic fortasse dixerit quispiam. Si est immortalis anima, quomodo passibilis inducitur ad pœnam sentiens. Si enim ob merita punitur, sentiet utiq; dolorem, atq; ita etiam mortẽ. Si morti non est obnoxia, nec dolori quidem. Patibilis ergo non est. Huic quęstioni siue argumẽto, ita a stoicis occurritur. Animas quidem hominum permanere,

Iudicium dei de uiuentibus & mortuis.

Impii non resurgent ad deiu dicium.

Animæ cũ sint immortales quõ pœnas inferorum sentient.

nec interuentu mortis in nihilum resolui, sed eorum qui iusti fuerunt, puras & impatibiles, & beatas ad sedem cœlestem, unde illis origo est, remeare: uel in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uoluptatibus. Impios uero, quoniam se malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandã gerrere inter immortalem mortalemq; naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis, cuius desideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilem quendam fucum trahant labemq; terrenam, Quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæserit, eius naturę reddi animas, ut si non extinguibiles in totum quoniam ex Deo sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculã, quæ peccatis inusta sensum doloris attribuit.

Verg.loco Quam sententiam poeta sic explicauit: Quin & supremo cũ lumine uita reliqt.
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pæstes penitusq; necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris:
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum Supplicia expendunt.

Hęc ꝓpemodũ uera sunt. Anima.n.cũ diuortiũ fecit a corpe: ẽ (ut idẽ ait poeta)
Par leuibus uentis, uolucriq; simillima sonno.

Quia spiritus ẽ & ipa tenuitate incõprehensibilis, sed nobis q̃ sumus corporales: Deo autem cui subiacet posse omnia comprehensibilis.

¶ De potentia Dei quæ pro merito cuiusq; põt & hoĩes: & angelos punire. De carnis immortalitate post resurrectionẽ. De differentia ignis gehennalis: & ignis cõis. Et quid in electis: & quid in reprobis operetur. Cap. XXI.

PRimum igitur dicimus tantam esse Dei potestatem, ut etiã incorporalia comprehendat & quemadmodum uoluerit, afficiat. Nam & angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo possunt inenarrabili quodam modo. Et dæmones reformidant: quia torquentur ab eo & puniuntur. Quid ergo mirum si cum sint immortales animæ, tamen patibiles sint Deo? Nam cum in se nihil habeant solidum & tractabile a solidis & corporalibus nullam uim pati possunt, sed quia in solis spiritibus uiuunt a solo Deo tractabiles sunt: cui uirtus: & substantia spiritalis est. Sed tamen docent nos sanctæ literæ quemadmodum pœnas impii sint laturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur ut in corporibus piaculum soluant: & tamen non erit caro illa, quam Deus homini superiecerit, huic terrenæ similis: sed insolubilis ac permanens in æternum: ut sufficere possit cruciatibus & igni sempiterno: cuius natura diuersa est ab hoc nostro, quo ad uitæ necessaria: utimur qui nisi alicuius materiæ fomite alatur extinguitur. At ille diuinus per seipsum semper uiuit, ac uiget sine ullis alimentis, nec admixtum habet fumum, sed est purus ac liquidus: & in aquæ modum fluidus: Non enim ui aliqua sursum uersus urgetur, sicut noster, quem labes terreni corporisquo tenetur, & fumus intermixtus exilire cogit, & ad cœlestem naturam cum trepidatione mobili subuolare. Idem igitur diuinus ignis una eademq; ui atq; potẽtia & cremabit impios, & recreabit, & quantu e corporibus absumet: tantum reponet ac sibi ipse æternum pabulũ subministrabit: quod poetæ in uulturem: & Tityum transtulerunt

(Margin: Ignis inferni cuius modi. — Tityi pœna.)

tulerūt:ita sine ullo reuiuiscētiū corpoꝝ detrimēto aduret tātum:ac sensutū doloris efficiet. Sed & iustos cū iudicauerit De⁹ ēt igni eos examinabit. Tū quoꝝ peccata uel pondere uel numero pualuerint: pstringent̄ igni atq; amburent̄. Quos aūt plena iustitia, & maturitas uirtutis incoxerit:ignē illū nō sentient. Habent.n. aliqd in se Dei, qd uim flāmę repellat ac reiiciat. Tāta uis ē inocētiæ:ut ab ea ignis ille refugiat innoxius:q accipit a deo hāc ptāē,ut ipios urat,iustis obtēperet. Nec tñ qsq̄ putet aīas post mortē ,ptinus iudicari. Nā oēs in una cōiq; custodia detinētur,donec ips aduenat quo maximus iudex meritoꝝ faciat examē. Tū quoꝝ fuerit ,pbata iustitia, hi pmiū īmortalitatis accipiēt. Quoꝝ aūt pctā & scelera detecta nō resurgēt:sed cū ipiis ī easdē tenebras recōdent̄ ad certa supplicia destinati.

¶ Quod hæc a quibusdam dicuntur esse poetica: & unde ad notitiam uenerunt poetarum tribus de causis corruperint ueritatem, lethæum amnem & alia phantastica induxerint. Cap. XXII

IGnēta hęc poetaꝝ qdā putāt ignorātes,uñ illa poetæ acceperint, ac negāt hæc fieri posse:nec miꝝ ita illis uideri. Aliter.n.q res hēt, radit̄ a poetis,qlicet sint multo atiqores q̄ historici & oratores:& cętera gña scriptoꝝ, tñ quia mysteriū diuini sacramēti nesciebāt & ad eos mētio resurrectionis futuræ obscuro ore puenerat eā uero temere ac leuiter auditā,in modū cōmētitiæ fabulæ pdiderūt. Et tñ iidē testati sūt:nō authorē se certū,sed opininē seq,ut Maro q ait. Sit mihi fas audita loqui. Quāuis igitur ueritatis arcana in pte corruperint:tñ ipa res eo uerior inueñur,q cū ,pphetis in pte cōsentiūt:qd nobis ad ,pbationem rei satis est. Erroris tñ eorum sub est rō nōnulla. Nā cū ,pphetæ assiduis cōtionibus pdicarēt iudicaturū ee de mortuis filiū Dei:& hęc annūtiatio nō lateret,qm̄ rectorem cœli nō aliū putabāt q̄ Iouē iudicare apud īferos:Iouis filiū tradiderūt. Sed tñ nō Apollinē, aut liberꝝ: aut Mercurium,q cœlestes putantur,sed Deum q & mortalis fuerit & iustus uel Minoē uel Æacū,uel Rhadamanthū. Corruperūt igit̄ poetica licētia qd̄ acceperant:uel opinio ueritatē p diuersa ora sermonesq; uarios dissipata mutauit. Nā q pactis apud īferos mille annis:rursus ad uitā restitui cecinerūt, Maro. ita dicente

Has omnes ubi mille rotam uoluere per annos.
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno
Scilicet immemores supera ut cōuexa reuisant.

Rursus: & incipiēt in corpora uelle reuerti. Hæc eos rō fefellit: q resurgēt defuncti nō post mille ānos mortis suę:sed ut restituti rursus ī uitā mille annis cū Deo regnēt. Deus.n.ueniet in orbe hoc ab oī labe purgato,ut rediuiuas iustoꝝ aīas corpibus innouatis ad sēpiternā beatitudinē suscitet. Ita pter aquā obliuiōis uera sunt cætera, quā iccirco finxerūt neqs illis oppōeret. Cur ergo nō meminerūt se aliqñ uixisse, aut q fuerit aut q̄ gesserint? Sed nihilominus tñ uerisimile nō putat̄: & res tota uelut licēter: & fabulosæ ficta respuit̄. Nobis aūt de resurrectione affirmantibus atq; docentibus aīas ad alterā uitā nō oblitas sui:sed in eodē sensu ac figura eē rediturus:illud opponit̄. Tot iā sęcula trāsierūt:qs unq̄ unus ab inferis resurrexit,ut exēplo eius fieri posse credamus? At enim resurrectio fieri nō potest dominante adhuc iniu

Poetæ cæteris scriptorib⁹ antiquiores.

Verg.loco

Verg.loco

Aīas ad uitam rursus restitui.

ſtitia. Hoc.n.in ſęculo necantur homines ui ferro: inſidiis: uenenis afficiunt̃ iniuriis: egeſtate: carceribus, tormentis, ꝓſcriptionibus. Eo accidit ꝙ iuſtitia inuiſa ẽ: ꝙ oẽs qui Deum ſequi uolũt nõ mõ odio hñtur, ſed uexant̃ omnibus cõtumeliis: & excruciant̃ multiplici genere pœnaꝝ, & ad impios cultus manufactoꝝ deorũ non ratione, aut ueritate: ſed nefanda corporum laceratione coguntur. Nunc igit̃ oportet ad hæc eadem reſurgere ac reuerti hoíes ad uitã in qua tuti eẽ non poſſint. Cum ergo iuſti tam uiles habeant̃: tam facile tollant̃, qd putemus futurũ fuiſſe, ſiquis ab inferis rediẽs uitam poſtliminio recepiſſet? Auferet̃ profecto ab oculis hominum: ne uiſo eo uel audito deos uniuerſi relinquerẽt, & ad unius ſe Dei cultum regionemꝗ conuerterẽt. Ergo ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt, cũ malũ fuerit ablatum: qm̃ eos ꝗ reſurrexerint, nec mori iã ulterius nec uiolari ullo mõ fas ẽ, ut beatã poſſint agere uitam, quorum mors reſignata eſt. Poetæ uero cũ ſcirent hoc ſęculum malis oíbus redundare, obliuionis amnẽ induxerunt, ne laboꝝ ac malorum memores animæ reuerti ad ſuperos recuſarent. Vnde Virgilius.

Poſt liminio uitã recipere.

O pater an ne aliquas ad cœlum hinc ire putandum eſt:
Sublimes animas, iterumꝗ ad tarda reuerti
Corpora, quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Animas renaſci.

Ignorabat.n.quomodo aut quando id fieri oporteret. Itaꝗ renaſci eas putauerũt: & denuo ad uterum reuolui, atꝗ ad infantiã regredi. Vnde & Plato de anima diſſerens: ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales atꝗ diuinas: ꝙ in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiendum facilia ꝙ ea quæ diſcant: ita celeriter capiant: uti non tunc primum diſcere illa uideãtur ſed recognoſcere atꝗ reminiſci: in quo uir ſapiens poetis ineptiſſime credidit.

Puerorum ingẽia mobilia & ad ꝑcipiendũ facilia. Reminiſcẽtia Platonis.

¶ De reſurrectione. Et ꝙ Pythagoras & alii philoſophi inepte locuti ſunt & de anaſtaſi mentientes animas in uaria, tranſire corpora. Cap. XXIII.

On igit̃ renaſcent̃, quod fieri non põt, ſed reſurgent, & a Deo corporibus induent̃: & prioris uitę factorũꝗ oíum memores erunt: et in bonis cœleſtibus collocati, ac fruẽtes iucunditate innumerabiliũ copiarum præſenti Deo gratias agent, ꝙ malũ omne deleuerit qd̃ eos ad regnum uitãꝗ perpetuã ſuſcitarit. Qua de Anaſtaſi philoſophi quoꝗ dicere aliquid conati ſunt tam corrupte ꝗ poetæ. Nam Pythagoras tranſire animas in noua corpora diſputauit: ſed ineptæ quod ex hominibus in pecudes & ex pecudibus in homines & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Melius Chryſippus: quem Cicero ait fulcire porticum ſtoicorum: qui in libris quos de prouidentia ſcripſit: cũ d̃ innouatione mundi loqueretur: hæc intulit. τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Ideſt. Quod cum ita ſit, apparet nil eſſe impoſſibile: & nos poſt exceſſum noſtrum rurſus ſpatiis qbuſdã reuolutis temporum, in hunc ſtatũ reſtituit: in quo nũc eſſe uidemur. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit: δ᾽ ἄπιστον μὲν ἅπαν μερόπων φῦλος ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις ἣν θεὸς αὐτὸς ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ᾽ ἅμα τ᾽ εὐσεβέας τε καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει. ὅσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζώσοντ᾽ ἐπὶ

Reſurrectio mortuorum. Aías in noua corpa tranſire. Chryſippus Stoicorũ porticũ fulcit. Mundi innouatio.

πνοῖ᾽ ἐν γαίαις πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς. Ideſt. Et enim difficile ad credendum omne hominum genus. Sed cum iam mundi: & mortalium uenerit iudicium: quod Deus ipſe faciet iudicãs pios ſimul & impios: tunc demũ impios quidem in ignem, & tenebras mittet. Qui autem pietatem tenent: iterum uiuent in terra, ſpiritu Dei dante honorem ſimul, & uitam ipſis. Quod ſi non modo prophetæ, ſed etiã uates: & poetæ, & philoſophi Anaſtaſium mortuorum futurã eẽ conſentiunt, nemo quærat a nobis quemadmodum fieri poſſit. Nec enim diuinorum operum poteſt reddi ratio. Sed ſi a principio Deus hominem neſcio quo immemorabili modo inſtituit: credamus ab eodẽ reſtitui ueterẽ poſſe, q nouũ fecit.

¶ Quomodo ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudicium per mille annos regnabit in terra filius Dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate quam conſtituet. Et q diabolus uincetur mille annis: & omnis creatura manſueſcet: & ad iucunditatem ſeruiet homini. Et q Chriſtus ab omnibus coletur ut Deus & dominus.

Caput. XXIIII.

NVnc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi & maximi Dei filius ut uiuos ac mortuos iudicet, dicente Sibylla, πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσαι αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρίναι ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα. Ideſt. Totius enim terræ mortalium confuſio tunc erit, & ipſe omnipotentes cum uenerit in tribunali iudicare uiuorum mortuorumq; animas & mundum omnem. Verum ille cum deleuerit iniuſtitiam, iudiciumq; maximum fecerit, ac iuſtos qui a principio fuerunt, ad uitam reſtaurauerit, mille annis inter homines uerſabitur, eoſq; iuſtiſſimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans furenſq; proclamat. Reſtaurare.

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει·

Ideſt. Audite me homines: rex ſempiternus dominabitur. tunc qui erũt in corporibus uiui non morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinẽ generabũt, & erit ſoboles eoꝝ ſancta & Deo chara. Qui autem ab inferis ſuſcitabũtur, hi præerunt uiuentibus uelut iudices. Gentes uero non extinguent̃ omnino: ſed quædam relinquentur in uictoriam Dei, ut triumphent̃ a iuſtis ac ſubiugent̃ ppetuæ ſeruituti. Sub id tempus etiã princeps dæmonum, qui ẽ machinator omnium maloꝝ, uincietur cathenis, & erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperii: quo iuſtitia in orbe regnabit, neq; malum aduerſus populum Dei moliat̃. Poſt cuius aduentum congrebunt̃ iuſti ex omni terra: peractoq; iudicio ciuitas ſancta cõſtituet̃ in medio terræ: in qua ipſe conditor Deus cum iuſtis dominãtibus cõmoretur, quam ciuitatem Sibylla deſignat cum dicit: καὶ πόλιν ἣν ἐποίησε θεὸς ταύτην ἐποίησε λαμπροτέραν ἄστρων καὶ ἡλίου ἠδὲ σελήνης· Ideſt urbem quã fecit Deus eã clariorem fecit aſtris, atq; ſole, lunaq;. Tunc auferentur a mũdo tenebræ illæ: quib9 offenditur atq; obcæcatur cœlum: & luna claritudinem ſolis accipiet: nec minuet̃ ulterius. Sol autem ſepties tanto q̃ nunc eſt: clarior fiet. Terra uero aperiet fœcũditatẽ ſuam: & uberrimas fruges ſua ſponte generabit, rupes montium melle ſudabunt: per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabunt. Mundus deniq; ipſe gaudebit: & omnis rerum natura lætabitur: erepta & liberato dominio ma-

li,& impietatis:& sceleris,& erroris. Non bestiæ per hoc tempus sanguine alentur:non aues præda sed q̃eta & placida erunt oĩa, leones: & uituli ad psepe simul stabunt,lupus ouem non rapiet.Canis non uenabitur:accipitres & aquilæ nõ nocebunt,infans cum serpentibus ludet.Deniq; tunc fient illa: quæ poetæ aureis tẽporibus facta esse iã Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus ẽ, q prophetæ futurorum pleraq; sic proferunt:& enunciant:quasi iã peracta. Visiones enim diuino spiritu offerebantur oculis eorum:& uidebantur illa in cõspectu suo,quasi fieri ac terminari.Quæ uaticinia eorum,cũ paulatim fama uulgasset,quoniam profani a sacramento ignorabant quatenus dicerentur: complęta iã esse ueteribus sæculis illa omnia putauerunt,quæ utiq; fieri complęriq; non poterant homine regnãte.Cum uero delętis religionib9 impiis, & scelere compressos subiecta erit Deo terra.

Vates iter dum futura sic enunciant quasi iam peracta.

Cedet & ipse mari uector, nec nautica pinus

Verg.loco.

Mutabit merces:omnis feret omnia tellus
Non rastros patietur humus,non uinea falcem
Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator:
Tunc etiam molli flauescet campus arista,
Incultisq; rubens pendebit sentibus uua,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella:
Nec uarios discet mentiri lana colores,
Ipse sed in pratis aries iã suaue rubenti Murice:iã croceo mutabit uellera luto.
Spõte sua sãdyx pascẽtes uestiet agnos. Ipsę lacte domũ referẽt distẽcta capellę
Vbera: nec magnos metuient armenta leones.

Quę poeta scd̃m Cumeæ Sibyllæ carmina prælocutus ẽ. Erythræa uero sic ait: οὐ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἁμιλλοῦνται. χόρτον παρδάλιες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βοσκήσονται ἄρκτοι σὺν μόσχοισι νομοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι. σαρκοβόρος τε λέων φάγεται ἄχυρον παρὰ φάτναις. σὺν βρέφεσίτε δράκοντες ἀμάτερσι κοιμήσονται: Idest:nec lupi cũ agnis in montibus dimicabunt. Herbãmq; lynces pariter cum hædis pascentur. Vrsi cũ uitulis simul omnibusq; animalibus,carniuorans leo comedet paleas ad pręsepia: cum infantibus dracones sine matribus dormient.Et alio loco de libertate rerum. καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρεα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης δώσουσι καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέος, λευκοῦ τε γάλακτος καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων. Idest:& tũc gaudium magnũ Deus dabit hominibus.Nam & terra.& arbores: & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum ue℞ hominibus uini, & mellis dulcissimi,& cãdidi lactis, atq; tritici:quod est hominibus optimum omnium.Et alia eodem modo. εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς καὶ γάλακτ' ἀμβρόσιον ῥεύσει πᾶσι τοῖσι δικαίοις: Idest.prio℞ autem sola sancta terra omnia hæc feret fluenta mellis de petra atq; de fonte & lac immortalitatis manabit omnibus iustis. Viuent itaq; homines tranquillissimam uitam & copiosissimam, & regnabunt cum Deo pariter, & reges gentium uenient a finibus terrę cum donis ac muneribus ut adorẽt:& honorificẽt regẽ magnũ:cuius nomẽ erit pręcla℞ ac uenerabile uniuersis nationibus,quæ sub cœlo erũt, & regibus q dominabũtur in terra.

¶Quod

¶ Quod non restát ex q̃rundã scripturaꝝ assertione, nisi duceñti anni usq; ad rerum innnouatiné. Et q; finis non aderit, nisi Roma destructa. Cap. XXV.

HÆc sunt quæ a prophetis dicunť, quoꝝ testimonia & uerba ponere opus nõ esse duxi: qm̃ eét infinitũ: nec tãtam rerum multitudiné mésura libri capet, tã multis uno spiritu similia dicentibus, simulq; ne fastidiũ legentibus fieret: si ex omnibus collecta & translata cogerem. Prætereaut ea ipsa q̃ dicerem nõ nr̃is: sed alienis lr̃is potissimum cõfirmaré: doceremq; nõ mõ apud nos: ueꝝ etiã apud eos ipsos, q nos insectanť ueritaté cõsignatã teneri, quã recusant agnoscere. Q ui ãt hęc diligẽtius uo luerit: scire ex ipso fonte hauriat, & plura q̃ nos in his libris cõplexi sumus admirabilia reperiet. Fortasse nũc q̃spiã reqrat, qñ ista quæ dixim⁹ sint futura: iã superius ońdi. Complętis annoꝝ sex milibus mutationé istã fieri oportere, & iã ꝓpinquare illũ summum cõclusionis extremę diem de signis, quę dicta sunt a ꝓphetis licet noscere. Prædixerũt enim signa quibus cõsumatio tẽpoꝝ expectanda sit nobis in singulos dies: & timenda. Q ñ tñ cõplęať hæc summa, docẽt hi qui de tẽporibus scripserunt, colligẽtes ea ex litteris sanctis, & ex uariis historiis: quantus sit numerus annoꝝ ab exordio mundi: qui licet uarient, & aliquãtulum numeri eoꝝ summa dissenuat, omnis tamen expectatio non amplius, q̃ ducentorum uidetur annorum. Etiam res ipsa declarat lapsum ruinamq; rerum breui fore nisi quód in columi urbe Roma nihil istius uideť esse metuendũ. At uero cũ caput illud orbis cecciderit & pyra esse cœperit quod Sibyllæ fore aiunt: quis dubitet uenisse iam finem rebus humanis orbiq; terraꝝ. Illa est enim ciuitas, quæ adhuc sustentat oĩa: precandusq; nobis & adorandus est Deus cœli: si tñ statuta eius: & placita differri possunt, ne citius q̃ putemus tyrannus ille abominandus ueniat: qui tantum facinus moliatur: ac lumen illud effodiat: cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps secutura sunt.

Lactantĭj uanitas.

Romæ interitu: mũdus ipse lapsurus est.

¶ Quod elapsis mille anni aure sęculi, post iudiciũ solueť itẽ diabolus: & cõcitabit gentes: ut sanctam expugnent ciuitatem & obsidebunt eam, & quomodo eam eam omnino Deus destruet, & pœnis æternis tradet, electis hoĩbus translatis gloriam angelorum post resurrectionem secundam. Cap. XXVI.

DIximus pauloante in priocipio regni sancti fore: ut a Deo princeps dæmoniorum uinciatur. Sed idem cum mille anni regni, hoc est septem milia cœperint determinari, soluetur denuo: & ex custodia missus exibit. At omnes gentes quæ tũc erunt sub ditione iustorũ concitabit, ut inferrant bellum sanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum: & obsidebit & circundabit ciuitatem: tunc ueniet nouissima ira Dei super gentes, & debellabit eas usq; ad imum. Ac primum concutiet terram q̃ ualidissime, & a motu eius scindentur montes Syriæ: & subsident colles in abruptum: & muri omnium ciuitatum concident, & statuet Deus solem triduo ne occidat: & inflamabit eum: & descendet æstus nimius, & adustio magna supra perduelles & ipios populos: & hymbres sulphuris: & grandines lapidum: & guttæ ignis, & liquescent spiritus eorum in calore: &

corpora contererentur in grandine: & ipse se inuicem gladio ferient: replebunt mõtes cadaueribus & cãpi operiētur ossibus. Populus aūt Dei tribus illis diebus sub concauis terræ occultatus erit, donec ira Dei aduersus gētes extremū iudiciū terminet. Tūc exibunt iusti de lateribus suis, & inueniēt oīa cadaueribus atq; ossib⁹ tecta. Sed & genus oē impiorum radicitus interibit: nec erit in hoc mundo ulla natio amplius pter solā gētem Dei, tum per annos septē ppetes intactæ erunt siluæ, nec excidetur de montibus lignū. Sed arma gētiū cōburent, & iā nō erit bellum, sed pax, & requies sempiterna. Cum uero cōpleti fuerint mille anni renouabit mundus a Deo, & cœlū cōplicabit: & terra mutabit, & transformabit Deus homines in similitudinem angelorum, & erunt candidi sicut nix: uersabunt semper in cōspectu oīpotentis, & domino suo sacrificabūt & seruiēt in ęternū. Eodē tpe fiet secūda illa & publica omniū resurrectio etiā, in qua exterminabūt impii ad cruciatus sempiternos. Hi sunt qui manufacta coluerunt: q dñm mūdi ac parētē uel nescierunt uel abnegauerūt. Sed & dñs illorum cū ministris suis cōprehendet ad pœnamq; dānabit, cū quo pariter oīs turba impiorum pro suis facinoribus in cōspectu angelorum atq; iustorum perpetuo igni cremabitur in æternū. Hæc est doctrina sctorum pphetarum quem christiani sequimur. Hęc sapientia nostra: quā isti qui fragilia colunt uel inanem philosophiam tuentur tanq̄ stultitiam uanitatemq; deridēt: quia nos defendere hanc publice atq; asserere non solemus. Deo iubente ut quieti ac silentes arcanū eius in abscondito atq; intra nostram conscientiam teneamus. Nec aduersus istos uere profanos: qui non discendi sed arguendi atq; illudendi gratia inclementer Deum ac religionem eius impugnant, pertinaci contentione certemus. Abscondi enim tegiq; mysterium q̄ fidelissime oportet: maxime a nobis qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem nostram ueluti conscientiam malam criminantur. Vnde etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt: & libenter his quæ finxerunt credunt.

Resurrectio secunda.

¶ Exhortatio ut oēs pperent ad suscipendam cum religione sapientiam, p quas ad beatissimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinem. Cap. XXVII.

Voniā decursis ppositi opis septē spatiis ad metā puecti sumus, superest ut exortemur oēs ad suscipiēdā cū uera religione sapientiā, cuius uis & officiū in eo uertit, ut contemptis terrestribus & abiectis erroribus, quibus antea tenebamur fragilibus seruiētes & fragilia cōcupiscētes, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. q̄ ut capere possimus: q̄primum omittendæ sunt huius pñtis uitæ illicibiles uoluptates, q̄ aīas hoīum pniciosissima suauitate deliniūt. Quāta fœlicitas existimanda est subtractis his labibus terræ: pficisci ad illū æqssimū iudicē, parētēq; indulgētissimū: q pro laborib⁹ requiē, pro tenebris claritatē: pro terrænis ac breuibus bonis æterna & cœlestia largiat. Qua cū mercede acerbitates ac miserię, quas ppetimur in hoc mūdo faciētes opa iustitiæ, cōferri & coequari nullo mō pñt. Proinde si patiētes, si beati eē uolumus, cogitāda ac pponēda nobis sūt nō tm̄ Terētiana illa. Molendū eē usq; in pristinū, uapulandū, hñdę cōpedes. Sed his multo maiora. Carcer, cathenæ: tormenta patiēda, sustinendi dolores: mors deniq; ipsa

& suscipi

& suscipienda est, & ferenda cum liqueat conscientiæ nrǣ nec fragilem istā̄ uolu ptatē sine pœna: nec uirtutem sine diuino p̄mio fore. Vniuersis igit̄ oportet ope rā̄ dare, ut se q̄primū ad rectam uiā̄ dirigāt, ut susceptis operatisq; uirtutibus hu ius uite laboribus patienter exactis consolatorem Deum habere merean̄t. Pater enim noster ac dominus qui cōdidit firmauitq; cœlum: q solem cū̄ cæteris sideri bus illuxit: qui libratam magnitudine sua terram uallauit montibus: mare circun dedit: amnibusq; distinxit: & quicqd est in hoc opere mū̄di conflauit, ac perfecit e nihilo, perspectis erroribus hominū̄ ducem misit, q nobis iustitiæ uiam pāderet. Hunc sequamur omnes, hunc audiamus, huic deuotissime pareamus: quoniam solus (ut ait Lucretius.) Veridicis hominū̄ purgauit pectora dictis. Et finem sta tuit torpedinis atq; timoris: Exposuitq; bonū̄ summum, quo tendimus oēs. Q uid foret: atq; uiā̄ monstrauit limite p̄no Q ua possemus ad id recto cōtēdere cursu. Nec monstrauit tātum, sed etiam precessit, ne quis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. Deserat̄ (si fieri) potest uia perditiōis et fraudis, in qua mors uoluptatis illecebris adopta cœlat̄. Et quāto q̄sq; ab annis in senectutē uergētibus appropin quare cernit illū̄ diem: quo sit ei ex hac uita migrādum cogitet, q̄ purus abscedat: q̄ innocens ad iudiciū̄ ueniat, non ut faciunt quidā̄ cæcis mentibus nixi: qui iā̄ de ficientibus corporis uiribus in hoc admonentur instātis ultimæ necessitatis, ut cu pidius & ardentius hauriendis libidinibus intendant. Q ua ex uoragine liberet se q̄sq; dum licet, dum facultas adest: seq; ad Deū̄ tota mente conuertat: ut illum diē̄ securus expectet, quo præses dominusq; mū̄di Deus de singulo℞ factis cogitatio nibusq; iudicabit. Q uæcū̄q; hic expetun̄t non tātum negligat sed effugiat potio remq; animam suā̄ iudicet, q̄ bona ista fallacia, quo℞ incerta et caduca possessio ē, Migrant enim cotidie & multo uelocius exeunt; q̄ intrauerant. Et tamen si no bis usq; ad ultimum liceat istis frui aliis certe relinquenda sunt. Nihil nobiscū̄ fer re possumus nisi uitam bene atq; innocenter actam. Ille ad Deū̄ copiosus, ille opu lentus adueniet, cui astabunt cōtinētia, misericordia: patiētia, charitas, fides. Hęc est hæreditas nostra, quæ nec eripi cuiquā̄ potest nec transferri ad alium. Et quis est qui hæc bona parare ac acquirere sibi uelit. Veniānt qui esuriunt ut cœlesti ci bo saturati sempiternam famem ponant. Veniāt qui sitiunt, ut aquam salutarem de penni cœlestisq; fonte plenissimis faucibus trahant. Hoc cibatu atq; potu Dei & cæci uidebunt: & surdi audient: & muti loquen̄t: & claudi ambulabūt: & mor tui reuiuiscent: & stulti sapient, & ægroti ualebunt. Q uisq̄s enim coruptelas ter ræ uirtute calcauerit, hunc arbiter ille summus & uerax ad lucem uitamq; perpe tuā̄ suscitabit. Nemo diuitiis, nemo fascibus, nemo etiam regia potestate confisus sit, immortalem ista non faciunt. Nam quicunq; rationem hominis abiecerit ac p̄ sentia secutus in humum se ipse prostrauerit, tanq̄ desertor domini & imperato ris & patris sui punietur. Intendamus igitur iustitiæ, quę nos inseparabilis comes ad Deum sola perducet. & dum spiritus hos regit artus: infatigabili militia Deo militemus stationes uigiliasq; celebremus. Cōgrediamur cū̄ hoste, quē̄ nouimus fortiter: ut uictores ac deuicto aduersario triumphantes præmium uirtutis, quod ipse promisit a Deo consequamur. Liber septimus Finit.

Bona for tunæ falla cia.

¶ L. Cœlii Lactantii Firmiani De Ira Dei ad Donatum, Liber unus incipit.
Caput primum.

Deum non irasci nec cuiq̃ nocere.

Nimaduerti sæpe Donate plurimos existimare: quod etiam non nulli philosophorum putauerunt non irasci Deum, qm̃ uel benefica sit tantũmodo natura diuina: nec cuiq̃ nocere pstantissimæ atq; optimæ congruat potestati: uel certe nil curet omnino: ut neq; ex beneficẽtia eius quicq̃ boni pueniat ad nos, neq; ex maleficentia quicquam mali. Q uorũ error qa maximus est & ad euertendum uitæ humanæ statum spect at coarguẽdus est a nobis: ne ipse fallaris impulsus authoritate hoium q se putant esse sapientes, nec tñ nos arrogantes sumus, ut comprehensam nr̃o ingenio ueritatem gloriemur. Sed doctrinam Dei sequimur, qui scire solus potest & reuelare secreta. Cuius doctrinæ philosophi expertes existimauerũt naturam rerum oĩum, cõiectura posse dephendi. Q uod nequaq̃ fieri potest, qa mens hois tenebroso corporis domicilio circũscripta, longe a dei pfectione summota est. Et hoc differt ab humanitate diuinitas q; humanitatis est ignoratio: diuinitatis scientia. Vnde nobis aliquo lumine opus est ad depellendas tenebras, qbus offusa est hominis cogitatio: qm̃ in carne mortali agentes nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen autem mentis humanę Deus est: quem qui cognouerit & in pectus admiserit illuminato corde mysteriũ ueritatis agnoscet. Remoto autem Deo cœlestiq; doctrina, oĩa erroribus plena sunt. Recteq; Socrates cũm eẽt oĩum philosophorũ doctissimus: tñ ut cæterorũ argueret insaniam q se aliquid tenere arbitrabantur ait, se nihil scire nisi unũ, q; nihil sciret. Intellexit. n. doctrinã illã nihil hẽre in se certi nihil ueri, nec ut putabant qdã dissimulauit ipsam doctrinã, ut alios refelleret. Sed uidit ex pte aliqua ueritatẽ, testatusq; est ẽt in iudicio (sicut tradit̃ a Platone) q; nulla eẽt hũana sapiã: adeo doctrinã qua tñ phi gloriabant̃ contẽpsit derisit: abiecit: ut idipm̃ p summa doctrina pfiteret̃, q; nihil scire didicisset. Si ergo nulla ẽ sapiã humana: ut Socrates docuit: ut Plato tradidit, apparet eẽ diuinã, nec ulli alii q̃ deo ueritatis notitiã subiacere. Deus igit̃ noscendus est, in quo sola ueritas est. Ille mundi parẽs & cõditor rerũ, q oculis non uidet̃: mente uix cernit̃. Cuius religio multis modis impugnari solet ab his, qui neq; uerã sapientiã tenere potuerunt; neq; magni: & cœlestis arcani comprehendere rationem.

Ignoratio humanitatis est.

Socrates philosophorũ doctissimus. Scio hoc unũ: q; nihil scio.

¶ De gradibus per quos ad ueritatem ascenditur: & qui de ipsis gradibus deiiciantur. Caput. II.

Am cũ sint gradus, per quos ad domiciliũ ueritatis ascendit̃: non est facile cuilibet euehi ad summũ. Caligãtibus. n. ueritatis fulgore luminibus, q stabilẽ gressum tenere nõ possunt: reuoluunt̃ i planũ. Primus aũt gradus ẽ intelligere falsas religiões & abiicere ipsos cultus humana manu fabricatos. Secũdus uero pspicere aio q; unus sit Deus sũmus: cui9 ptãs ac puidẽtia effecerit a principio mũdũ & gubernet in posterũ. Tertius cognoscere ministrũ eius ac nunciũ: quẽ legauit in terram

Christus dei minister ac nuncius.

quo docente liberati ab errore quo implicati tenebamur, formatiq; ad ueri Dei cultum iustitiam disceremus. E quibus oibus gradibus (ut dixi) pronus est lapsus, & facilis ad ruinã, nisi pedes incõcussa stabilitate figant. De primo gradu eos excuti uidemus, q cum falsa intelligãt, tamen uerum non inueniunt, cõtẽptisq; terrenis fragilibusq; simulacris non ad colendum se Deum cõferãt, quẽ ignorãt, sed mundi elementa mirantes coelum: terram, mare, solem, lunam, cæteraq; astra uenerantur. Sed imperitiã hoꝝ iam coarguimus in secundo diuinaꝝ institutionum libro, De scd͞o uero gradu dicimus cadere, q̃ consentiunt unum esse summum Deum; idem tñ a philosophis irretiti, & falsis argumentationibus capti, aliter de unica illa maiestate sentiunt q̃ ueritas habet: q aut figurã negãt habere ullã Deum, aut ullo affectu cõmoueri putant, quia sit oĩs affectus imbecillitatis, q̃ in Deo nulla est. De tertio uero hi pcipitant, qui cum sciant legatum Dei, eundemq; diuini & immortalis tẽpli conditorem, tñ aut nõ accipiunt eum, aut aliter accipiunt q̃ fides poscat, quos ex parte iam refutauimus, in quarto supradicti operis libro, & refutabimus postea diligentius, cum respondere ad oẽs sectas coeperimus: q̃ ueritatem dum disputãt perdiderunt. Nũc uero contra eos disseremus: qui de secundo gradu lapsi praua de summo Deo sentiũt. Aiunt. n. quidã nec gratificari eum quicq̃: nec irasci, sed securum & quietum immortalitatis suæ bonis perfrui. Illi uero iram tollunt, gratiã relinquunt Deo. Naturam. n. summa uirtute pstãtem & nõ maleficam esse debere, ita oẽs philosophi de ira consentiunt, de gratia discrepãt. Sed ut ad ppositã materiã per ordinẽ descendat oratio, huiusmodi facienda nobis & exequenda partitio est, cum diuersa & repugnãtia sint, ira & gratia. Aut ira tribuẽda est Deo & gratia detrahenda, aut utrũq; pariter detrahendũ. Aut ira demẽda est, & gratia tribuenda, aut neutrum tribuẽdum. Aliud amplius prgter hæc nihil põt capere natura, ut necesse sit in uno istorum aliquo uerum, quod quæritur inueniri. Consideremus singula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio & ordo deducat.

¶ Quod nullus asseruit Deum irasci, & gratia non moueri. Cap. III.

Rimũ illud nemo de Deo dixit unq̃ irasci eum tantummodo, & gratia non moueri. Est. n. disconueniens Deo, ut eusmodi potestate sit præditus, qua noceat & absit: prodesse uero ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ spes salutis hominibs proposita est, si malorum tantummodo author est Deus? Quod si sit iam maiestas illa uenerabilis, nõ ad iudicis potestatem, cui licet seruare ac liberare, sed ad tortoris & carnificis officium deducitur. Cum autem uideamus nõ modo mala esse in rebus humanis, sed etiam bona, utiq; si Deus non est, authorem esse alterum necesse est, qui contraria Deo faciat: & det nobis bona. Si est, quo nomine appellandus est? Cur nobis qui malefecit notior est, q̃ ille q bene? Si aũt nihil põt esse pter Deum absurdum est, & uanum putare diuinã ptãtem, qua nihil ẽ maius, nihil melius nocere, prodesse non posse, & ideo nemo extitit, qui auderet id dicere: qa nec rõnem habet nec ullo modo põt credi. Quod quia conuenit, trãseamus & ueritatem alibi requiramus.

Deũ irasci & gra non moueri in consentaneum.

¶ Contra Epicurum disputat, qui negabat Deum irasci, gratificari & omnia prouidere. Caput. IIII.

Deũ nec irasci nec gratia moueri. Deus nihil curat.

Vod sequit᷑ de schola Epicuri ẽ, sicut irã in Deo nõ esse, ita nec gratiã qdẽ. Nam cũ putaret Epicurus alienũ esse a Deo malũ facere qđ ex affectu iracũdiæ plerũq; nascit᷑, ademit ei ẽt beneficentiã, qm̃ uidebat cõseqñs esse, ut si habeat irã Deus, habeat & grãm. Itaq; ne illi uitium cõcederet, etiã uirtutis fecit exptem. Ex hoc inqt beatus & in corruptus ẽ, qa nihil curat, neq; habet ipse negocium, neq; alteri exhibet. Deus igitur nõ est si nec mouet᷑, quod est ꝓprium uiuẽtis, nec facit aliqđ impossibile homini quod ꝓprium Dei, si oĩno nullã habet uoluntatẽ, nullũ actũ, nullã deniq; adminstrationem, q̃ Deo digna sit. Et q̃ maior, & q̃ dignior administratio Deo assignari põt, q̃ mũdi gubernatio, q̃ cura uiuẽtium, maximeq; gñis humani, cui oĩa terræna subiecta sunt? Q uæ igit᷑ in Deo põt esse beatitudo si semp qetus & immobilis torpet? si p̃cantibus surdus, si colẽtibus cæcus? Q uid tã dignũ, tã ꝓprium Deo, q̃ ꝓuidẽtia? Sed si nihil ꝓuidet, amisit oẽm diuinitatẽ. Q ui ergo totã uim, totã Deo substãtiã tollit, qđ aliud dicit nisi Deũ oĩno nõ eẽ? Deniq; M. T. a Possidonio dictũ refert id epicuꝶ sensisse nullos deos eẽ: sed ea q̃ de diis locutus sit: depellendæ inuidiæ cã dixisse. Itaq; uerbis illũ deos relinqre: re aũt ipa tollere: qb⁹ nullũ motũ: nullũ tribuit offm̃. Q đ si ita ẽ: qđ eo fallacius, qđ a sapiẽte & graui uiro debet esse alienũ. Hic uero si aliud sensit, & aliud locutus ẽ, qđ alid appellãdus ẽ q̃ deceptor biliguis: malus & ꝑpea stultus? Sed nõ erat tã uersutus Epicurus ut fallẽdi studio ita loqret᷑, cũ ẽt scriptis ad ęternã memoriã cõsignaret, sed ignorãtia ueritatis errauit. Inductus. n. a principio uerisimilitudine unius sñiæ necessario in ea q̃ seqbãt̃ incurrit. Prima. n. sñia fuit ira Deo nõ cõuenit. Q đ cũ illi ueꝶ & iexpugnabile uideret᷑ nõ poterat cõseqñtia recusari, qa uno affectu amputato ẽt cæteros affect⁹ adimere Deo necessitas ipsa cogebat. Ita q nõ irascit᷑, utiq; nec grã mouet᷑, qđ est iræ cõtrarium, iã si nõ ira in eo nec grã ẽ, utiq; nec metus, nec lætitia: nec mœror, nec misericordia. V na ẽ. n. rõ cunctis affectibus, una cõmotio, q̃ in Deum cadere nõ põt. Q uod si nullus affectus in Deo ẽ qa qcqđ afficit᷑ ibecillũ ẽ, ergo nec cura ullius rei, nec ꝓuidentia ẽ in eo. Hucusq; puenit sapiẽtis hoĩs disputatio: cætera q̃ sequunt᷑ obticuit. s. qa nec cura sit in eo nec ꝓuidentia, ergo nec cogitationẽ aliq̃, nec sensum in eo eẽ nullum, quo efficit᷑ ut nõ sit oĩno. Itaq; cũ gradatim descẽdisset in extrẽo gradu cõstitit, qa p̃cipitiũ uidebat. Sed qđ ꝓdest reticuisse ac piculũ dissimulasse? Necessitas illũ uel iuitũ cadere coegit. Dixit. n. qđ noluit qa argumẽtũ sic ordinauit, ut ad illud qđ euitabat, necessario deueniret. Vides igit᷑ quo pueniat ira sublata, & Deo adẽpta? Deniq; ãt nullus id credit, aut admodũ pauci & qdẽ scelerati ac mali, q speråt ꝓ peccatis suis ipunitatẽ. Q uod si & hoc falsum inuenit᷑ nec irã in deo eẽ, nec grãm. Veniamus ad illud quod tertio loco positũ est.

Epicurum sensisse nullos deos esse.

Deo non conuenit ira. Deus si nõ irascit grã nõ mouet᷑ Affectus imbecillitatis est.

Epicurus uerbis deos reliquit re sustulit.

¶ Contra Stoicos dicentes in Deo esse gratiam, sed non iram. Cap. V.

Deum grã moueri nõ aũt ira.

Ira quid.

Existimantur Stoici, & alii nonnulli aliq̃to melius de diuinitate sensisse, qui aiunt grãm in Deo esse, irã nõ esse. Fauorabilis ac popularis orõ nõ cadere in Deum hanc animi pusillanimitatẽ, ut ab ullo se læsum putet, qui lædi non põt, ut qeta illa & sancta maiestas concitet᷑, ꝑturbetur: insanit quod est terrenæ fragilitatis. Irã. n. cõmotionem mentis esse ac perturbationem, quæ sit a deo

a Deo aliena. Quod si hominem quoq;, qui modo sit sapiēs & grauis ira nō decet (Siquidē cū in animū cuiusquā incidit, uelut sæua tempestas, tantos excitet fluctus, ut statū mentis immutet, ardescant oculi, os tremat, lingua titubet, dētes cōcrepent: Alternis uultum maculet nūc suffusus rubor, nūc pallor albescēs:) q̄nto magis Deū non deceat tam fœda mutatio? Et si homo qui habet imperiū ac potestatem late noceat, per irā, sanguinē fundat, urbes subuertat, populos deleat, prouincias ad solitudinē redigat, quāto magis Deū qui habeat totius generis hūani: et ipsius mūdi ptātem pditurū fuisse uniuersa credibile sit, si irasceret? Abesse igit ab eo tā magnū, tā pnitiosum malū oportere, & si absit ab eo ira & cōcitatio, quia & deformis, & noxia est, nec cuiq̄ male facit, nihil aliud supest nisi ut sit lenis, trāquillus, ppitius, beneficus, cōseruator. Ita.n. demum & cōis oium pater, & optimus, & uere maximus dici poterit, quod expetit diuina cœlestisq; natura. Nam si inter hoies laudabile uidet, pdesse potius q̄ nocere, uiuificare q̄ occidere, saluare q̄ pdere, nec immerito innocētia inter uirtutes numerat, & q haec fecerit diligit, pfert, ornatur: benedictis oibus uotisq; celebrat: Deniq; ob merita & beneficia Deo simillimus iudicat, q̄to magis ipsum Deū patrē diuinis pfectisq; uirtutibus pcellētē, atq; ab oi terræna labe sūmotū, diuinis & cœlestibus beneficiis oē genus hoīum pmereri? Speciose ista populariterq; dicunt, & multos illiciūt ad credendū. Sed qui hæc cōsentiūt, ad ueritatē quidē propius accedūt, sed in parte labuntur naturā rei parū cōsiderātes. Nā si Deus non irascit impiis & iniustis, nec pios utiq; iustosq; diligit. Ergo cōstātior est error illorū, qui & irā simul & gratiā tollūt. In rebus.n. diuersis, aut in utrāq; partē moueri necesse est, aut in neutrā. Itaq; qui bonos diligit, & malos non odit, nec bonos diligit, quia & diligere bonos ex odio malorū uenit, & malos odisse ex bonorū charitate descendit. Nemo est q amet uitā sine odio mortis, qui appetat lucē, nisi qui tenebras fugit. Adeo natura ista cōnexa sunt, ut alterū sine altero fieri nequeat. Si quis dominus habēs ī familia seruos bonū ac malū, non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficiis & honore prosequit, quod si faciet, & iniquus & stultus est. Sed bonum & alloquit amice, & ornat, & domui ac familiæ, suisq; oibus rebꝰ pficit: Malū uero maledictis, uerberibus: nuditate, fame, siti, cōpedibus punit, ut & hic exemplo cæteris sit ad non peccādum: & ille ad pmerēdū ut alios metus coherceat, alios honor puocet. Qui ergo diligit & odit, q odit & diligit, sunt.n. qui diligi debeant, sunt q odio haberi. Et sicutis qui diligit confert bona in eos quos diligit, ita qui odit: irrogat mala his quos odio habet. Quod argumentū quia uerū ē dissolui nullo pacto pōt. Vana ergo & falsa est snia eorū, qui alterū Deo tribuūt: alterū detrahūt, nō minus q̄ illorū, qui utrunq;. Sed illi (ut ostēdimus) ex parte nō errāt: sed id qđ melius est ex duobus retinent. Hi uero quos ratio & ueritas argumēti huius inducit falsa oīno snia suscepta ī maximū errorē cadūt. Nō.n. sic opertebat eos argumētari, quia Deus non irascit, ergo nec gratia cōmouet. Sed ita quia Deus gratia mouet, ergo & irascit. Si.n. certum & indubitatum fuisset non irasci Deum, tūc & ad illud alterū ueniri esset necesse: Cum autem sit ambiguum de ira, pene manifestum de gratia absurdum ē: ex incerto certum uelle subuertere, cum sit promptius de certis incerta firmare:

Irati uultus.

Iræ mala.

Deus tranquillus & lenis & propitius.

Beneficii laus.

Bonos qui diligit: malos odit. Malos qui nō odit bonos nō diligit.

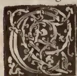
Deū gratia moueri & irasci.

¶ Quod deus irascitur. Cap. VI.

Æ sunt de Deo philosophoꝝ sententiæ. Aliud præterea nihil quisq̃ dixit. Quod si hæc quæ dicta sunt, falsa esse deprehendimus, unũ illud extremũ superest in quo solo possit ueritas iueniri, quod a philosophis nec susceptũ est unq̃, nec aliquãdo defensum consequẽs eẽ: ut irascat̃ Deus, qm̃ gratia commouetur. Hæc tuẽda nobis, & asserenda sñia est. In eo.n. summa oĩs, & cardo religionis pietatisq; uersat̃, neq; honos ullus deberi potest Deo, si nihil præstat colenti, nec ullus metus si non irascitur non colenti.

¶ Quod philosophi errant, & quod homines ab aliis animãtibus maxime differunt religione, quæ hominis est propria. Cap. VII.

Vm sæpe ph̃i per ignorantiã ueritatis a rõne desciuerint atq; in errores inciderint inextricabiles. Id.n. solet his euenire, qđ uiatori uiã nesciẽti, & nõ fatenti se ignorare dum uagat̃, dum pcõtari obuios erubescit. Illud tñ nullus philosophus asseruit unq̃ nõ nihil inter hoĩem & pecudẽ interesse, nec oĩno quisq̃ modo sapiẽs, qui uel leuiter rõnale aĩal cũ mutis & irrationabilibus coæquarit, quod faciunt q̃dam imperiti atq; ipsis pecudibus similes: qui cum uẽtri ac uoluptati se uelint tradere: aiunt eadem ratione se natos, qua uniuersa quæ spirant, qđ dici ab homine nefas est. Quis.n. tam indoctus ut nesciat? Quis tam imprudens: ut non sentiat aliquid inesse in hoĩe diuini? Nondũ uenio ad uirtutes animi & ingenii, quibus hoĩs manifesta cognitio est. Nonne ipsius corpis status & oris figura declarat nõ esse cũ mutis pecudib9 æquales? Illaꝝ natura in humũ pabulũq; postrata est, nec habet quicq̃ cõe cũ cœlo quod non intuet̃. Homo aũt recto statu, ore sublimi ad contẽplationẽ mundi excitatus cõfert cum Deo uultũ, & rationẽ cognoscit. Propterea nullũ ẽ aĩal (ut ait Cicero) præter hoĩem, quod hẽat aliquã notitiã Dei. Solus.n. sapiẽtia instructus est, & religionẽ solus intelligit, & hæc est hoĩs atq; mutoꝝ, uel pcipua, uel sola distantia. Nam cætera quæ uident̃ hominis eẽ ppria, & si nõ sint talia in mutis, tñ similia uideri possunt. Proprius hoĩs sermo est, tñ & in illis quædã similitudo sermonis. Nã & dignoscũt inuicẽ se uocibus, & quũ irascũtur, edũt sonũ iurgio similẽ, & cũ se ex interuallo uidẽt, gratulãdi officiũ uoce declarãt. Nobis quidẽ uoces coꝝ uidentur incognitæ, sicut illis fortasse nostræ. Sed ipsis q̃ se intelligunt uerba sunt, deniq; in oĩ affectu certas uocis notas exprimunt quibus habitum mentis ostendant. Risus quoq; est hoĩs pprius, & tñ uidemus in aliis aĩalibus quædã signa lætitiæ: cũ ad lusum gestiunt: aures admulcẽt: rictũ cõtrahũt, frontẽ serenant: oculos in lasciuiã resoluunt. Quid tã ppriũ homini q̃ rõ & puidentia futuri? At qui sunt aĩalia quæ latibulis suis diuersos & plures exitus pandãt: ut si quod periculũ inciderit, fuga pateat obsessis: qđ nõ facerẽt: nisi inesset illis intelligẽtia & cogitatio. Alia puidẽt in futuꝝ, ut igentẽ formicæ farris aceruũ cõportãt, hyemis memores, tectoq; reponũt, ut apes q̃ natale solum & certos nouere penates. Venturæq; hyemis memores, æstate laborẽ. Experiunt̃, & i mediũ q̃sita reponũt: lõgum est si exeq uelim quæ a singulis generibus aĩaliũ fieri soleãt humanæ sollertiæ simillima. Qđ si hoꝝ oĩum quæ ascribi homini solent in multis

Hoies eadẽ rõne natos: q̃ uniuersa quæ spirant.

Hõ tãtum dei notitiã habet.

Sermo hominis proprius.

Aialia muta habent similitudinẽ quandã sermonis.

Risus hois proprius.

Aialibus mutis uel se rationẽ.

Formica futuri prouida.

Apũ solertia.

quoq;

quoq; deprehēditur similitudo, apparet solam esse religionem cuius in mutis uel brutis, nec uestigium aliquod, nec ulla suspitio inueniri pōt, religionis.n.est propria iustitia, quæ nullū aliud aïal attingit. Homo.n.solus imperat, cætera sibi cōciliata sunt. Iustitiæ aūt Dei cultus ascribitur, quē q non suscipit, hic a natura hoīs alienus uitā pecudū sub humana spē uiuit cū uero a cæteris aïalib9 hoc pene solo differamus: q̃ soli oīum diuinā uim ptātemq; sentimus. In illis autem nullus sit intellectus Dei certe illud fieri nō pōt ut in hoc uel multa plus sapiant uel hūana natura desipiat; Cum hoī ob sapiētiam, & cūcta q̄ spirant: & oīs rerū natura subiecta sit. Quare si ratio, si ius hoīs hoc præcellit & superat cæteras animantes: q̃ solus notitiam Dei capit, apparet religionem nullo modo posse dissolui.

Religio hoīs ppria

Cōtra Epicurū religionē subuertentē, & q̃ religio sit habenda. Cap. VIII.

Dissoluitur autem religio si credamus Epicuro illa dicenti:
Omnis enim per se diuum natura necesse est:
Immortali æuo summa cum pace fruatur.
Semota a nr̄is oculis seiūctaq; longe. Iā priuata dolore oī priuata periclis. Ipsa suis pollens opibus nil indiga nr̄i, Nec bn̄ pro meritis capit: nec tāgit ira. Quæ cū dicit utrū aliquem cultum Deo putat esse tribuendū? an euertit oēm religionem? Si.n. Deus nihil unq̄ boni tribuit, si colentis obsequo nullā grām refert: qd tā uanum tā stultum, q̄ templa ædificare sacrificia facere dona cōferre, rē familiarem minuere, ut nihil assequmur? At.n.naturā excellentem honorari oportet. Quis honos deberi pōt nihil curāti & ingrato? An aliqua rōne obstricti esse possum9 ei, q nihil habeat cōe nobiscum? Deus (inqt Cicero) si talis est ut nulla grā, nulla hoīum charitate teneatur: ualeat. Quid.n.facere ppitius hoī pōt, quid cōtemptius dici potuit in Deum? Valeat inqt.i.habeat & recedat q̄n pdesse nulli pōt. Quod si negocium Deus nec habet, nec exhibet cur nō ergo delinquam9 quotiens hoīum conscientiam fallere licebit, ac leges publicas circūscribere? Vbicunq; nobis latendi occasio arriserit, auferamus aliena, uel sine cruore, uel etiam sanguine, si præter leges nihil est amplius quod colēdum sit. Hæc dum sentit Lucretius, religionem funditus delet, qua sublata confusio ac perturbatio uitæ sequtur. Quod si religio tolli nō potest ut & sapientiam retineamus, qua cōis uita sit tutior, qūo religio ipsa sine metu tueri, aut custodiri potest. Quod.n.non metuit: cōtēniturquod cōtemnit utiq; non colitur. Ita fit ut religio, & maiestas, & honor, metu constet. Metus aūt non est ubi nullus irascitur. Siue igit gratiam Deo, siue iram, siue utrūq; detraxeris, religionem tolli necesse est, sine qua uita hominū stultitia, scelere, imanitate cōplētur. Multum.n.refrenat hoīes cōscientia, si credam9 nos in conspectu Dei uiuere, si non tantum quæ gerimus uideri desuper, sed etiā quæ cogitamus aut loquimur audiri a Deo putemus. At enim prodest id credere (ut quidā putāt) non ueritatis gratia, sed utilitatē, quoniā leges conscientiā punire non possunt: nisi aliquis desuper error impediat ad cohibenda peccata. Falsa est igitur oīs religio, & diuinitas nulla est. Sed a uiris prudentibus uniuersa cōfecta sunt, quo rectius innocentiusq; uiuat. Magna hæc & a materia, quā pposuimus aliena quæstio est. Sed quia necessario incidit debet quāuis breuiter attingi:

Lucretii locus

Cicer locus

Valeat qd.

Religio sine metu cu stodiri non potest.

Maiestas & honor metu constant.

Cōscientia refrænat homines.

¶ Varias opiniones de mundi opificio & gubernatione enumerat. Cap. IX.

Protagoras deos in dubium reuocauit.

Vm sententiæ philosophorum prioris tpis de ꝓuidētia consensissent,
nec ulla esset dubitatio, quin mundus a Deo & ratione esset istru
ctus & rōne regeretur; Primus oīum Protagoras extitit tpibus So
cratis, qui sibi diceret nō liquere utrū eēt aliqua diuinitas nec ne:
Q uæ disputatio eius adeo impia & contra ueritatē: & religionē
iudicata est, ut & ipm Athenienses expulerint suis finibus, & libros eius qbus hæc
continebātur in concione exusserint. De cuius sententia non est opus disputare qa
nihil certi pronunciauit, Post hæc Socrates & auditor eius Plato, & qui de scho-
la, Platonis tanq̃ riuuli diuersas in partes profluxerunt: Stoici & ꝑipatetici in ea-

Prouidentiā sustulit Epicurus.

dem fuere snīa, qua priores, postea uero Epicurus Deū qdē esse dixit, qa necesse
sit esse aliqd in mundū ꝓstans, & eximiū, & beatū ꝓuidentiā tñ nulla. Itaq; mun-
dū ipsum nec rōne ulla, nec arte, nec fabrica instructū. Sed naturā rerū quibusdā
minutis seminibus & insecabilibus conglobatā. Q uo qd repugnātius dici possit
non uideo. Et.n. si est Deus: utiq; ꝓuidēs est ut Deus, nec aliter ei pōt diuinitas at
tribui, nisi, & præterita teneat, & præsentia sciat, & futura ꝓspiciat, Cum igit̃ pro-
uidentiā sustulit, etiā Deū negauit eē. Cum aūt Deū esse ꝓfessus est, & ꝓuidētiā

Diagoras atheos.

simul esse cōcessit. Alterū.n. sine altero nec eē prorsus nec itelligi pōt. V erum his po
stea tpibus qbus in phīa defloruerat: extitit athenis qdā Diagoras qui nullum eē
oīno Deū diceret ob eāq; snīam noīatus est atheos. Itē Cyreneus Theodorus am
bo quia nihil noui poterāt reperire oībus iā dictis & inuētis, maluerūt cōtra ueri-
tatē id negare, in quo priores uniuersi sine ambiguitate consenserāt. Hi sunt q tot
sæculis & igeniis assertā, atq; defensam ꝓuidētiā calūniati sūt. Q uid ergo utrum ne
istos minutos & inermes philosophos ratione an uero ueritate ꝓstantiū uirorum re
fellemus an potius utroq;? Sed ꝓperādū est ne lōgius a materia deuagetur oratio.

¶ Q uod mundus Dei prouidētia factus sit, & gubernetur. Cap. X.

Mundū ex atomis cōcretum: aut natura repente extitisse.

Vi nolunt diuia ꝓuidētia factū eē mundū: aut principiis iter se teme
re coeūtibus dicunt eē cōcretum, aut repēte natura extitisse. Naturā
uero (ut ait Straton) habere in se uim gignendi & uiuendi, sed eam
nec sensum habere ullū nec figurā. ut itelligamus oīa quasi sua spon-
te esse generata nullo artifice nec authore. V trūq; uanū & impossibile. Sed hoc

Natura qd

euenit ignorātibus ueritatē; ut quiduis potius excogitent q̃ id sentiant qd rō de-
poscit. Primum minuta illa semina quorum concursu totū eē mundū loquuntur:

Atomos excogitauit leucippus.

ubi aut unde sint qro? quis illa uidit unq̃? quis sensit? quis audiuit? An solus Leu-
cippus oculos habuit? solus mentē? Q ui ꝑfecto solus oīum cæcus, & excors fu-
it, qui ea loqueretur, quæ nec æger quisq̃ delirare nec dormiens posset somniare.
Q uattuor elemētis constare oīa philosophi ueteres disserebat. Ille noluit: ne alie-
nis uestigiis uideretur insistere. Sed ipsorum elementorum alia uoluit esse primor-
dia, quæ nec uideri possint, nec tangi, nec ulla corporis parte sentiri. Tam minuta
sunt inqt, ut nulla sit acies ferri tam subtilis, qua secari ac diuidi possint. V nde il-

Atomi unde.

lis nomen imposuit atomorum. Sed occurrebat ei, q si una esset oībus eadēq; natu-
ra, non possent res efficere diuersas tanta uarietate, quantā uidemus inesse mūdo.

D ixit

Dixit ergo læuia esse, & aspera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quanto melius fuerat tacere quam in usus tam miserabiles, tam inanes habere linguam: & quidem uereor ne non minus delirare uideatur qui hæc putet refellenda. Respondeamus tamen uelut aliqua dicenti. Si læuia sunt, & rotunda utique non possunt inuicem se apprehendere; ut aliquod corpus efficiant: ut si quis milium uelit in unam coagmentationem costringere, læuitudo ipsa granorum in massam coire non sinat. Aspera inquit, & angulata sunt & hamata, ut possint cohærere. Diuidua ergo & secabilia sunt. Hamis enim necesse est, & angulos eminere, ut possint amputari, ita quod amputari ac diuelli potest, & uideri poterit & teneri. Hæc inquit per inane irrequietis motibus uolitant: & huc atque illuc feruntur, sicut pulueris minutias uidemus in sole cum per fenestram radios ac lumen immiserit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes oriuntur, ex his animalia & aqua & ignis, & uniuersa gignuntur, & rursus in eadem resoluuntur. Ferri hoc potest quamdiu de rebus paruis agitatur: ex his etiam mundus compleatus est. Impleuit numerum perceptæ insaniæ ut nihil ulterius adiici posset: sed inuenit tamen ille quod adderet. Quoniam est omne inquit infinitum nec potest quicquam uacare: necesse est ergo innumerabiles esse mundos. Quæ tanta uis fuerat atomorum, ut moles tam inextimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primum requiro quæ sit istorum seminum, uel ratio uel origo. si. n. ex illis sunt omnia: ipsa igitur unde esse dicemus? quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos subministrauit. Sed concedamus, ut impune de mundis delirauerit, de hoc loquamur in quo sumus, & quem uidemus: Ait omnia indiuiduis corpusculis fieri, si hoc ita esset nulla res unquam sui generis semine indigeret, sine ouis alites nascerentur: ac oua sine partu. Item cætera uiuentia sine coitu, arbores & quæ gignuntur e terra propria semina non haberent, quæ nos cottidie tractamus & serimus. Cur ex frumento seges nascitur, & rursus ex segete frumentum? Denique atomorum coitio & coglobatio efficeret omnia: et in aere uniuersa cocrescerent, si quidem per innane atomi uolitant: cur sine terra, sine radicibus, sine humore, sine semine non herbæ: non arbor, non fruges oriri aut generari possunt? Vnde apparet nihil ex atomis fieri, quandoquidem una quæque res habet propriam certamque naturam: suum semen, suam legem ab exordio datam. Denique Lucretius quasi oblitus atomorum quos asserebat: ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia his argumentis usus est, quæ contra ipsum ualerent, sic enim dixit:

Nam si de nihilo fierent ex omnibus rebus: Omne genus nasci posset, nil semine egeret

Item postea Nil igitur fieri de nihilo posse putandum est.

Semine quando opus est rebus quo queque creatæ Aeris in teneras possint proferrier auras. Quis hunc putat habuisse cerebrum, cum hæc diceret nec uideret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod semen cuiusque rei certum est, nisi forte et ignis et aquæ naturam ex atomis esse credemus. Quid, quod durissimi rigoris materiæ: si ictu uehementiore collidantur ignis excutitur? Nam in ferro aut silice atomi latent? Quis inclusit? Aut cur sua sponte non emicant? aut quomodo semina ignis in materia frigidissima permanere potuerunt? Omitto silicem ac ferrum. Orbem uitreum plenum aquæ si tenueris in sole, de lumine quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in durissimo frigore. Num etiam in aqua ignem esse credendum est? atqui de

Atomi irrequietis motibus per inane uolitant.

Mundos esse innumerabiles.

Lucretii locus.

sole ignis ne æstate quidem accendi potest. Si cære inhalueris, uel si uapor leuis aliquid attigerit, aut crustā marmoris: aut laminā, paulatim per minuissimos rores aqua concrescit. Item de halitu terræ aut maris nebula existit, quæ aut dispersa humefacit quicquid texerit, aut collecta i arduos mōtes in sublime uēto rapta, stipatur in nubem atq; hymbres maximos deiicit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse? Num in uapore: num in halitu nū in uento. Atqui nihil potest cōsistere in eo quod nec tāgitur nec uidetur. Quid ergo de aīalibus loquar, in quorum corporibus nihil sine rōne, sine ordine, sine utilitate, sine specie figuratum uidemus? Adeo ut solertissima & diligētissima oīum partium mēbrorūq; descriptio casum ac fortunā depellat. Sed putemus artus & ossa, & neruos, & sanguinē de atomis posse cōcrescere. Quid sensus, cogitatio, memoria, ingeniū, quib9 seminibus coagmētari possunt? minutissimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quomodo igitur, insecabilia? Deniq; si ex inuisibilibus sunt quæ uidentur, cur igitur nemo uidet? Sed sine inuisibilia q̄ sunt in hoīe cōsideret, siue tractabilia q̄ ueniunt sub aspectū rōne utraq; cōstare quis nō uidet? Quomodo ergo rōne coeuntia possunt aliqd efficere rationale? Videmus.n. nihil esse in omni mundo, quod non habeat in se maximā mirabilemq; rōnem. Quæ quia supra hoīs sensum & ingenium est: cui rectius q̄ diuinæ ꝓuidentiæ tribuenda est, an si simulacrum hoīs & statuam ratio & ars fingit, ipsum hoīem de frustis temere concurrentibus fieri putabimus? Et q̄d simile ueritatis in ficto, cū summum & excellens artificiū nihil aliud nisi umbrā & extrema corpis lineamēta possit imitari? num potuit humana solertia dare operi suo aut motū aliquē, aut sensum? Omitto sensum uidēdi, audiēdi, odorādi, cæterorūq; mēbroꝝ, uel apparentiū, uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex potuit aut cor hoīs, aut uocem, aut ipsam fabricare sapiētiā. Quisq̄ ne igit sanus existimat, quod homo rōne & cōsilio facere nō possit, id cōcursu atomoꝝ passim cohærentiū perfici potuisse? Vides in q̄ deliramenta inciderunt dum nolunt effectionē curamq; reꝝ Deo dare? Cōcedamus tñ his ut ex atomis fiant q̄ terrena sūt, num etiā cœlestia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos esse, solisq; dant immunitatem, ne cōcursu atomoꝝ concreti esse uideant. Si.n. deos quoq; ex illis cōstituissent dissipabiles fierent seminibus aliqn̄ resolutis atq; in naturā suā reuertētibus. Ergo si est aliqd quod atomi nō effecerint, cur nō cætera eodē mō intelligamus? Sed q̄ro anteq̄ mundum primordia ista generarēt: cur sibi dii habitaculum non ædificauerunt? Videlicet nisi atomi coissent cœlumq; fecissent, adhuc dii per medium in aere penderent. Quo igit cōsilio q̄ rōne de cōfuso aceruo se atomi cōgregauerunt: ut ex aliis inferius terræ cōglobarent: cœlū desuper tenderet; tāta sideꝝ uarietate distinctū, ut nihil unq̄ excogitari possit ornatius? Tanta ergo qui uideat & talia, pōt existimare nullo effecta esse cōsilio, nulla ꝓuidentia, nulla rōne diuina: sed ex atomis subtilibus exiguis concreta esse tanta miracula? Nonne ꝓdigio simile est aut natum esse hoīem q̄ hæc diceret, aut extitisse q̄ crederent? ut Democritum, q̄ auditor eius fuit: uel Epicuꝝ in quem uanitas oīs de Leucippi fonte ꝓfluxit? At.n. (sicut alii dicunt) natura mundus effectus est, q̄ sensu & figura caret. Hoc uero multo est absurdius. Si natura mundū fecit, consilio, & rōne fecerit

Deos ex Atomoꝝ concursu nō esse cōcretos.

Mundum natura effectum.

necesse

necesse est. Is.n.facit aliq̃d, q aut uolũtatẽ faciẽdi hẽt, aut sciam. Si caret sensu ac figura quõo põt ab ea fieri, qđ & sensum hẽat & figurã? Nisi forte qs arbitret̃ aĩa-liũ fabricã, tã subtiliter a nõ sentiẽte natura formari animariq; potuisse, aut istam cœli speciem tã ꝓuidenter ad utilitates uiuẽtiũ tẽperatã, nescio quo casu: sine cõ-ditore: sine artifice subito extitisse. Siq̃d inq̃t est Chrysippus qđ efficiat ea, q̃ hõ li-cet rõne sit ꝑditus: facere nõ possit id ꝓfecto est maius & fortius, & sapienti⁹ ho-mine. Hõ autẽ nõ põt facere cœlestia, ergo illud qđ hæc efficiet uel effecerit: supe-rat hoĩem arte: cõsilio, prudẽtia, potestate. Quis igit̃ põt esse nisi Deus? Natura uero, quam ueluti matrẽ eẽ reꝝ putant, si mentẽ non habet nihil efficiet unq̃, ni-hil moliet̃. Vbi.n.nõ est cogitatio, nec motus est ullus nec efficacia. Si aũt consi-lio utit̃ ad incipiẽdum aliq̃d, rõne ad disponendũ: arte ad efficiendum, uirtute ad cõsumandum: ptãte ad regendum & cõtinendũ, cur natura potius q̃ Deus nomi-net̃? Aut si concursus atomoꝝ uel carens mente natura ea quæ uidemus effecit, q̃ro cur facere cœlũ potuerit: & urbẽ aut domum non potuerit? cur mõtes mar-moris fecerit, colũnas & simulacra non fecerit? At q potuerant atomi ẽt ad hæc efficiẽdã cõcurrere, siq̃dẽ nullam põnem relinquunt quam non experiant̃. Nam de natura q̃ mentem nõ habeat nõ est mirandum: ꝙ hæc facere oblita sit. Quid ergo est? Vtiq; Deus cum incoharet hoc opus mundi, quo nihil potest eẽ nec di-spositi⁹ ad ordinẽ: nec aptius ad utilitatem: nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, q̃ fieri ab hoĩe non poterant fecit ipse, in q̃bus etiam hoĩem ipm̃ cui particulam de sua sapia dedit, & instruxit eũ rõne quantum fragilitas terrena capiebat: ut ipse sibi efficeret, q̃ in usus suos essent necessaria. Si uero in hui⁹ mũ-di (ut ita dixerim) republica nulla ꝓuidentia est, q̃ regat, nullus Deus q admini-stret, nec oĩno sensus ullus in hac reꝝ natura pollet: Vñ igit̃ mens humana tã sol-lers: tam intelligens orta esse credet̃? Si.n.corpus hoĩs ex humo factum est, unde hõ nomen accepit? Aĩus ergo q sapit, rector est corporis, cui mẽbra obsequunt̃ tanq̃ regi & imperatori, q nec aspici: nec cõpr̃hendi põt, nõ potuit ad hoĩem nisi a sapiente natura ꝑuenire. Sed sicut oẽ corpus mens & aĩus gubernat, ita & mun-dum Deus. Nec.n.uerisimile est, ut minora & humilia regimẽ habeant, maiora & summa nõ hẽant. Deniq; M. Cicero in Tusculanis & in cõsolatiõe, aĩoꝝ inq̃t nul-la in terris origo inueniri potest. Nihil est inq̃t in animis mixtũ atq; cõcretum: aut qđ ex terra natum atq; factum esse uideat̃, nihilq; humidum aut flabile: aut igne-um. His.n.naturis nihil inest: qđ uim memoriæ mentis cogitationis habeat. quo & p̃terita teneat: & futura ꝓuideat: & cõplecti possit p̃ñtia, quæ sola diuina sunt. Nec etiã inueniunt̃ unq̃ unde ad hoĩem uenire possint, nisi a Deo. Exceptis igit̃ duobus tribusue calũniatoribus uanis, cũ cõstet diuina prouidentia mundã regi sicut & factus est, nec sit quisquã qui Diagoræ Theodoriq; sententiã, uel Leucip-pi inane commentum, uel Democriti Epicuriq; leuitatem p̃ferre audeat authori-tati, uel illorum septem priorum: qui sunt appellati sapientes, uel Pythagoræ, uel Socratis uel Platonis: cæterorumq; philosophorum: qui esse prouidentiam iudicauerunt. Falsa igitur est illa sententia: qua putant terroris ac metus gratia religionem a sapientibus institutam quo se homines imperiti a peccatis abstine-

Mundum a deo fabricatum.

Natura rerum mater

Mundo nihil ordinatius nihil aptius: nihil pulchrius nihil maius.

Homo unde.

Animorũ origo cœlestis.

Religio terroris gr̃a a sapiẽtibus instituta.

rent, quod si uerum sit, ergo derisi ab antiquis sapientibus sumus: quod si fallēdi nostri atq; adeo totius generis humani causa cōuentati sunt religionem, sapiētes igit̄ nō fuerunt: qa in sapiēte non cadit mēdacium. Sed ut fuerint sapientes: q̄ tan ta fœlicitas mentiēdi: ut nō tantūmō indoctos, sed Platonē quoq; ac Socratē falle rent: & Pythagoram. Zenonem, Aristotelem maximarum sectaꝝ principes tam facile deluderent? Est igitur diuina prouidētia ut senserunt hi homines: quos no minaui cuius ui ac potestate omnia quæ uidemus: & facta sunt: & reguntur. Nec ,n. tāta reꝝ magnitudo, tanta dispositio, tanta in seruādis ordinibus temporibusq; constantia: aut olim potuit sine prouido artifice oriri: aut constare tot sæculis sine incola potenti, aut in perpetuum gubernari sine perito rectore, qd ratio ipsa decla rat. Quicquid est enim quod habet rationem, ratione sit ortum necesse est. Ratiō autem sentientis sapientisq; naturæ, nihil aliud potest esse q̄ Deus. Mūdus autem qm̄ rationem habet qua & regitur & constat: ergo a Deo factus est. Quod si est conditor rectorq; mūdi Deus, recte igitur ac uere religio constituta est. Authori enim rerum parentiq; communi honos ueneratioq; debetur.

Mendaciū non cadit in sapienté.

Mundū a deo factū.

¶ Vtrū unius Dei an pluriū deoꝝ ꝓuidētia mūdus regat̄ & constet. Cap. XI.

Voniā cōstitit de ꝓuidentia, sequit̄ ut doceamus utrum ne multoꝝ esse credenda sit an potius unius. Satis (ut opinor) docuim9, ūel oñdi mus in nr̄is institutionib9: deos multos esse nō posse: q; diuina uis ac ptās si distribuat̄ in plures, diminuit̄ utiq; & mortalis ē. Si uero mor talis non est, nec minui nec diuidi pōt. Deus igit̄ unus est in quo uis & ptās consu mata est, nec minui pōt nec augeri. Si aūt sunt multi, dum habēt singuli potesta tis aliqd ac numinis summa ipsa decrescit, nec poterūt singuli habere totum qd ē cōe, cum pluribus: unicuiq; tm̄ deerit, quātū cæteri possidebunt. Non p̄nt igit̄ in hoc mundo multi esse rectores: nec in una domo multi dn̄i: nec in naui una multi gubernatores, nec in armēto aut grege duces multi nec in uno regimine multi re ges. Sed nec in cœlo qdem multi soles eē poterunt: sicut nec aīę plures in uno cor pore: adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mūdum Spiritus intus alit, totāq; infusa p artus Mēs agitat molē: & magno se corpore miscet. Apparet testimonio poetæ unum esse mundi habitatorem Deum. Siqdē corpus oē nisi ab una mente incoli, regiq; non pōt. Omnem igit̄ diuinā ptātem necesse est in uno eē cuius nutu & īperio regant̄ oīa: & iō tātus est, ut ab hoīe nō possit aut uerbis enar rari, aut sensibus æstimari. Vñ igit̄ ab hoīes opinio multoꝝ deoꝝ ꝑsuasione puē nit? Nimiꝝ hi oēs q colunt̄ ut dii: hoīes fuerūt, & iidem primi ac maximi reges: sed eos aut ob uirtutem qa ꝓfuerant hominū generi: diuinis honoribus affectos esse post mortem, aut ob beneficia & inuenta, qbus humanā uitā excoluerant: im mortalem memoriā cōsecutos qs ignorat? Nec tm̄ mares, sed & fœminas. Quod cum uetustissimi Græciæ scriptores, quos illi theologos nuncupant: tum ēt Rōa ni græcos secuti & imitati docent quoꝝ præcipue Euhemerus ac nr̄ Ennius: q eo rum omnium natales, coniugia: progenies: imperia, res gestas, obitus: simulacra demonstrant. Et secutus eos Tullius tertio de natura deorum libro dissoluit pu blicas religiones: sed tamen ueram quam ignorabat: nec ipse nec alius quisquam

Deū unum esse nō plu res.

potuit

potuit inducere. Adeo & ipse testatus est falsum quidem apparere ueritatē tamen latere. Vtinā inquit tam facile uera inuenire possem, q̄ falsa cōuincere. Quod quidem non dissimulanter: ut academicus sed uere atq; ex animi sententia proclamauit, quia ueritas humanis sensibus erui non pōt, quod assequi ualuit humana ꝓuidentia, id assecutus est, ut falsa detegeret. Quicqd. n. fictū & cōmētitiū: qa nulla rōne subnixū āst facile dissoluit. Vnus est igit̄ princeps & origo rerū Deus: sicut Plato in Timæo & sensit & docuit. cuius maiestatē tātā eē declarat: ut nec mente cōprehēdi: nec lingua exprimi possit. Idē testat̄ Hermes, quē Ci. ait ī nūero deorū apud Ægyptios haberi: eū. s. qui ob uirtutē multarūq; artiū sciētiā Trismegistus noiatus, & erat nō mō Platone: uerū Pythagora septēq; illis sapientibus lōge antiquior. Apud Xenophontē Socrates disputās ait formā Dei nō oportere cōquiri. Et Pla. in legū libris. Quid oīno sit Deus nō esse q̄rēdū, qa nec inueniri possit, nec enarrari. Pythagoras quoq; unū Deū confitet̄, dicēs incorporalē esse mentē, quæ per oēm rerū naturā diffusa & intēta: uitalē sensum cunctis aīantibus tribuat. Antisthenes aūt in physico unū eē naturalē Deū dixit q̄uis gētes & urbes suos habeant populares. Eadē fere & Aristoteles cū suis pipateticis, & Zenon cū suis stoicis. Longū est. n. singulorū sentētias exequi licet diuersis nominibus sint abusi, ad unā tñ ptātē quæ mundū regeret, concurrerūt. Sed tñ summū Deū cū & philosophi: & poetæ: & ipsi deniq; qui deos colunt, sæpe fateant̄: de cultu tamē & honoribus eius nemo unq̄ requisiuit: nemo disseruit ea. s. psuasione: qua semp beneficum incorruptumq; credentes: nec irasci eum cuiq̄: nec ullo cultu indigere arbitrabantur, adeo religio esse non potest: ubi metus nullus est.

Deus unus ac multis incōprehēsibilis.

Trismegistus qui.

Dei formā nō oportere cōquiri.

Quod religio sit: & hominis sit. Caput. XII.

Nunc qm̄ rn̄dimus ipsi quorūdā detestabiliq; prudētiæ, uel potius amētiæ, redeamus ad ꝓpositū. Diximus religiōe sublata, nec sapiētia teneri posse, nec iustitia, cū diuinitatis ītellectus qd̄ differimus a beluis: in hoīe solo repiat̄, quas nisi cupiditates nr̄as Deus q falli non pōt, cohercuerit, scelerare impieq; uiueremus. Spectari ergo actus nr̄os adeo, nō mō quo ad utilitatē cōis uitæ attinet: sed ēt ad ueritatē, qa religiōe iustitiaq; detracta, uel ad stultitiā pecudū amissa rōne deuoluimur: uel ad bestiarū imanitatē: imo uero amplius: siqdē bestiæ sui gn̄is aīalib9 parcūt. Quid erit in hoīe truculētius: qd̄ imitius si dēpto metu supiore, uim legū: aut fallere potuerit aut cōtēnere? Timor igit̄ Dei solus est q custodit hoium inter se societatē per quā uita ipā sustinet̄: mūit̄: gubernat̄. Is aūt timor aufert̄: si fuerit hoī psuasum q ire sit expers Deus, quē moueri & īdignari nō mō cū iniusta fuerit hoīs utilitas, sed etiā rō ipsa & ueritas persuadet. Rursus nobis ad superiora redeūdum est ut quia docuimus a deo factum esse mundum, doceamus quare sit effectus.

Quod omnia tam bona q̄ mala hominis gratia facta sunt. Cap. XIII.

Si cōsideret aliqs uniuersam mūdi administratiōnē: intelliget ꝓfecto q̄ uera sit sn̄ia stoicorū, qui aiūt nr̄a cā mūdum esse cōstructū. Oīa. n. quibus cōstat queq; gn̄at ex se mūdus, ad utilitatē hominis ac cōmodata sunt. Homo unit̄ igni ad usum calefaciēdi & luminis: & coqndo

Mundus hoīm cā conditus.

Hominū causa facta omnia.

rum ciborum: ferrique fabricandi. Vtitur fontibus ad potum, & ad lauacra: fluminibus ad agros irrigandos terminandasque regiones. Vtitur terra ad percipiendam frugum ubertatem: collibus ad conferenda uineta, montibus ad usum arborum atque lignorum. Vtitur mari non solum ad commertia & copias ex longinquis regionibus ferendas, uerum etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quod si his elementis utitur: quibus est proximus: non est dubium quin & cælo: quoniam & cælestium rerum efficiat ad fertilitatē terræ ex qua uiuimus. temperata sunt.

Solis meatus & catholica. Sol irreqetis cursibus & spatiis inæqbilibus orbes annos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem: aut occidens noctem superducit ad requiem, & tum abscessu longius ad meridiem, tum accessu propius ad septentrionem, hyemis & æstatis uicissitudines facit, ut & hybernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pinguescat: & æstiuis caloribus ut uel herbidæ fruges maturitate durētur, uel

Lūa quos usus homini præstat. quæ sunt in humidis, incocta & feruefacta mitescant. Luna quoque nocturni temporis gubernatrix: & amissi ac recepti luminis uicibus menstrua spacia moderatur & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore suæ claritatis illustrat: ut æstiua itinera: & expeditiones, & opera sine labore ac molestia cōfici possint. Siquidem,

Nocte leues melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam seros hiberni ad luminis ignes
Peruigilat: ferroque faces inspicat acuto.

Astra quā hēant utilitacem. Astra etiam cætæra uel ortu: uel occasu suo certis stationibus opportunitates tēporum plane subministrant. Sed & nauigiis quo minus errabundo cursu per immensum uagentur regimen præbent, cum ea rite gubernator obseruans, ad portum, destinati littoris prouehantur: Ventorum spiritu attrahuntur nubes ut sata

Venti qd ad uitā cōferant. hymbribus irrigentur, ut uites fœtibus, arbusta pomis exuberēt. Et hæc per orbē uicibus exhibentur: ne desit aliquādo quo uita hominum sustineatur. At enim cæteras animantes eadem terra nutrit, & eiusdem fœtu etiam muta pascuntur. Nū etiam mutorum causa deus laborauit? Minime: Quia sunt ratiōis expertia. Sed intelligimus & ipsa eodem modo ad usum hominis a deo facta partim ad uestitū: partim ad operis auxilia, ut clarum sit diuinam prouidētiam rerum & copiarum abunduntia hominum uitam instruere atque ornare uoluisse: ob eamque causam & aerem uolucribus, & mare piscibus, & terram quadrupedibus impleuit. Sed

Noxia cur mari terra qz inueniantur. Ciceron. locus academici contra stoicos differentes solent quærere: cur si deus omnia hominum causa fecerit: etiam multa contraria & inimica, & pæstifera nobis reperiantur tam in mari quam in terra? Quod stoici ueritatem non respicientes ineptissime reppulerunt. Aiunt enim multa esse in gignentibus & in numero animalium quorum lateat utilitas, sed eam processu temporum inueniri: sicut iam plura prioribus sæculis incognita necessitas & usus inuenerit. Quæ tādem utilitas potest in muribus: in blattis, in serpentibus reperiri: quæ homini molesta & pniciosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ si est, inuenietur aliquando nempe aduersus mala, cum id illi quærātur esse oīno malum. Viperam ferunt exustam in cine

Vipa suo morsui remedium. remque dilapsam, mederi eiusdem bestiæ morsui. Quanto melius fuerat eam prorsus non

sus non esse q̃ remedium contra se ab ipsa desiderari? Breuius igitur ac uerius respondere potuerunt in hũc modum. Deus cum formasset hominem ueluti simulacrum suum: quod erat opificii summum inspirauit ei sapientiam soli, ut omnia imperio ac ditioni suæ subiugaret, oibusq; mundi cõmodis uteretur. Proposuit tamen ei & bona & mala: quia sapientiã dedit, cuius oĩs ratio in discernendis malis ac bonis posita est. Non potest enim quisq̃ eligere meliora, & scire quid bonũ sit nisi sciat simul reiicere ac uitare quæ mala sunt. Inuicem enim sibi alterutrũ connexa sunt: ut sublato alterutro: utrũq; tolli sit necesse. Propositis igitur bonis malisq;: tum demum opus suum peragit sapientia. & qdem bonum appetit ad utilitatem malum reiicit ad salutẽ. Ergo sicut bona innumerabilia data sunt homini quibus frui posset, sic etiã mala q̃ caueret. Nam si malum nullum sit periculumq;, nihil deniq; quod lædere hominem possit: tollitur oĩs materia sapientiæ: nec erit homini necessaria. Positis enim tantũmodo in conspectu bonis: quid opus est cogitatione: intellectu: scientia: ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturæ aptum & cõmodum sit. ut siquis uelit apparatissimam cœnã infantibus qui nõdum sapiant apponere, utiq; id appetent singuli: quo unũquẽq; aut impetus: aut fames aut etiã casus attraxerit: & quicqd sumpserint: id illis erit utile ac salubre. Quid igitur nocebit eos sicuti sunt permanere: & semper infãtes ac nescios esse rerum? Si aũt admisceas uel amara: uel inutilia, uel etiam uenenata, decipiuntur utiq; per ignorantiam boni ac mali nisi accedat his sapientia: per quam habeant malorum reiectionẽ bonorumq; delectum. Vides ergo magis pp mala opus bonis esse sapientia: quæ nisi fuisset proposita, rationale animal non essemus. Quod si hæc ratio uera est: quam stoici posuerunt: dissoluitur etiam argumentum illud Epicuri: Deus inquit aut uult tollere mala, & non põt: aut potest & non uult, aut neq; uult neq; potest, aut & uult & potest. Si uult & non põt imbecillis est: quod in deũ nõ cadit. Si põt & non uult, inuidus quod æque alienũ a deo. Si neq; uult neq; potest & inuidus & imbecillis est, ideoq; neq; deus. Si uult & põt, quod solũ deo conuenit: unde ergo sunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio plerosq; philosophoꝝ qui prouidentiam defendunt, hoc argumẽto pturbari solere: & inuitos pene adigi, ut deum nihil curare fateantur, quod maxime quærit Epicurus. Sed nos ratione perspecta, formidolosum hoc argumentum facile dissoluimus. Deus enim põt quicquid uelit: & imbecillitas uel inuidia in deo nulla est potest igitur mala tollere, sed non uult: nec ideo tamen inuidus. Idcirco.n. non tollit, quia & sapientiã (sicut docui) simul tribuit: & plus boni ac iucunditatis in sapientia q̃ in malis molestiæ. Sapientia etiam facit ut etiam deum cognoscamus, & per eam cognitionẽ immortalitatẽ assequamur quod est summum bonũ. Itaq; nisi prius malum agnouerimus: nec bonũ poterimus agnoscere. Sed hoc nõ uidit Epicurus nec alius quisq̃, si tollantur mala, tolli pariter sapientiã: nec ulla in hoie uirtutis remanere uestigia: cuius rõ sustinẽda & superãda maloꝝ acerbitate cõsistit. Itaq; propter exiguũ compendium sublatorum malorum maximo: & uero, & proprio nobis bono carearemus. Constat igitur omnia propter hominem proposita tam mala q̃ etiam bona.

Sapientiæ rõ oĩs posita in discernendis bonis ac malis.

Mala unde sunt cur.

Mala deus cur non tollit.

¶ Cur deus fecerit hominem. Caput. XIIII.

Equitẽ ut ostendam cur fecerit hominẽ ipsum deus. Sicut mundum propter hominẽ machinatus est: ita ipsum ꝓpter se tanq̃ diuini templi antistitem, spectatorem operũ rerũq; cœlestium. Solus ẽ enim: qui sentiẽs capaxq; rõnis intelligere possit deũ, q̃ opa eius admirati uirtutẽ potestatemq; perspicere. Iccirco.n.consilio: mente prudẽtia instructus ẽ. Ideo solus ꝑter cæteras animantes rectus corpore ac statu factus est: ut ad cõtemplationem parẽtis sui excitatus esse uideatᷣ. Ideo sermonẽ solus accepit, ac linguã cogitationis interpretẽ, ut enarrare maiestatẽ domini sui possit. Postremo iccirco ei cuncta subiecta sunt, ut factori atq; artifici deo esset ipse subiectus. Si ergo deus hominẽ suum uoluit esse cultorẽ, ideoq; illi tantum honoris attribuit, ut rerum oĩum dominaretur: utiq; iustissimũ esse deum colere uidelicet cum q̃ tanta ꝑstiterit. amare hoiem, qui sit nobiscum diuini iuris societate coniunctus. Nec.n. fas ẽ cultorem dei a dei cultore uiolari. Vnde intelligitᷣ religionis ac iustitiæ causa esse hominẽ figuratũ cuius rei testis est M. Tullius in libris de legibus ita dicens: sed oĩum q̃ in doctorum hoĩum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius: q̃ plane intelligi nos ad iustitiam esse natos. Quod si est uerissimũ: deus uult omnes homines esse iustos, idest deum & hominem charos habere: deum scilicet honorare tanquam patrem: hominem diligere uelut fratrem. In his enim duob⁹ tota iustitia consistit. Qui ergo aut deum non agnoscit: aut homini nocet, iniuste & contra naturam suam uiuit, & hoc modo rumpit institutum legemq; diuinam.

Homo cur a deo facto

Hominem uiolare nefas.

Homo natus ad iustitiam.

¶ Vnde ad hominem peccata perueniant. Cap. XV.

Ic fortasse quærat aliquis unde ad hominem peccata peruenerunt: aut quæ prauitas diuini instituti regulã ad peiora detorserit: ut cum sit ad iustitiam genitus, opera tamẽ efficiat iniusta. Iam superius explanaui simul deum proposuisse bonum ac malum: & bonum quidem deligere, ac malum quod huic repugnat odisse. Sed ideo malũ permisisse: ut & bonum emicaret, quod alterũ sine altero (sicut sæpe docui) intelligimus constare non posse. Deniq; ipsum mundum ex duobus elemẽtis repugnantibus & inuicem copulatis esse concretum, igneo & humido, nec potuisse lucem fieri, nisi & tenebræ fuissent: quia nec superum potest esse sine infero, nec oriens sine occidẽte, nec calidum sine frigido: nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus æque repugnantibus compacti sumus: anima & corpore, quorum alter cœlo ascribitur quia tenue est & intractabile: alterum terræ quia cõprehensibile est: Alterum solidum & æternum est: alterum fragile atq; mortale. Ergo alteri bonum adhæret alteri malũ. Alteri lux, uita: iustitia. Alteri tenebræ mors: iniustitia. Hinc extitit in hominibus naturæ suæ deprauatio: ut esset necesse constitui legem: qua possent & uitia prohiberi & uirtutis officia imperari. Cum igitur sint in rebus humanis bona & mala: quorum rationem declaraui necesse est ad utranq; partẽ moueri deum, & ad gratiã cũ iusta fieri uidet, & ad iram cũ cernit iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus ac dicit. Si est in deo lætitiæ affectus ad grãm: & odii ad irã: necesse est habeat & timorẽ: & libidinẽ, & cupiditatẽ cæterosq; affectus qui sunt imbecillitatis humanæ. Non est necesse ut timeat qui irascitᷣ, aut mœreat q̃ gaudet, deniq;

Deus an subiiciatur affectibus.

denique iracūdi minus timidi sunt: & natura læti minus mœrēt. Quid opus ē de humanis affectibus dicere, qbus fragilitas nr̄a succūbit. Cōsideremus diuinā necessitatē. Nolo.n. naturā dicere: qa deus nr̄ nunq̄ credit̄ natus. Timoris affectus habet in hoīe materiā, in deo nō hēt. Homo qa multis casibus periculisq́ subiectus est metuit nequa uis maior existat quæ illū uerberet, spoliet laceret, affligat: iterimat. Deus aūt in quem nec egestas: nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit timere nullo pacto pōt, qa nihil est quod ei uim possit iferre, item libidinis tō in hoīe manifesta est. Nam q fragilis & mortalis est effectus, necesse fuit alterū sexū diuersumq́ cōstitui cuius permixtione soboles effici posset: ad cōtinendā generis ꝑpetuitatem. Hæc aūt libido in deo locū nō hēt qa & fragilitas: & iteritus ab eo alienus est: nec ulla est apud eū fœmina: cuius possit copulatiōe gaudere nec successione idiget q̄ ꝓ futurus est. Eadē de inuidia & cupiditate dici possunt q̄ certis manifestisq́ de causis in hoīem cadunt: in deū nullo mō. At uero & gr̄a, & ira: & miseratio habēt in deo materiā: recteq́ illis utit̄ summa illa & singularis ptās ad rer̄ cōseruationē

Quæ materia sit in deo miserationis gratia uel iræ. Cap. XVI.

Quærit quispiā quæ sit ista materia, primū accidentibus malis afflicti hoīes ad deū plerūq́ cōfugiūt, mitigāt obsecrāt: credentes eum posse ab his iniuriis ꝓpulsare. Habet igit̄ cām miserādi nec.n. tā immitis est hominum contēptor: ut auxiliū laborātibus deneget. Item plurimi qbus ꝑsuasum est deo placere iustitiā eūq́ qui sit dn̄s ac parens oīum uenerant̄ cū ꝑcibus assiduis ac frequentibus uotis dona & sacrificia offerunt nomē eius laudibus ꝓsequunt̄, iustis ac bonis opibus demereri eum laborantes. Ergo ē propter quod deus & possit & debeat gratificari. Nam si nihil est tam couueniens deo q̄ beneficentia nihil aūt tam alienū q̄ ut sit ingratus necesse est ut officiis optimor̄ sancteq́ uiuentiū ꝑstet aliqd ac uicē reddat ne subeat ingrati culpā, quæ ē etiam homini criminosa. Contra aūt sunt alii facinorosi & nefarii: qui libidinibus oīa polluant: cædibus uexent, fraudēt, rapiāt: peierēt, nec consanguineis nec parentibus parcant, leges & ipsum etiā deū negligant. Habet igitur ira in deo materiā, nō est.n. fas eum cum talia fieri uideat, non moueri & insurgere ad ultionem sceleratoꝶ & pæstiferos nocētesq́ delere ut bonis oībus consulat. Adeo & in ipso ira est & gratificatio. Inania ergo & falsa reperiunt̄ argumēta: uel eoꝶ qui eū irasci deū nolunt: gratificari uolūt: qa ne hoc qdē fieri sine ira pōt: uel eoꝶ qui nullū animi motū eē in deo putāt. Et qa sunt aliq affectus qui nō cadūt in deū: ut libido, timor, auaritia, mœror, iuidia, oī ꝑrsus affectu eū uacare dixerūt. His.n. uacat qa uitioꝶ affect⁹ sunt, eos aūt qui sunt uirtutis, i. ira in malos: charitas in bonos, miseratio in afflictos qm̄ diuina ptāte sunt digna, ꝓprios & iustos & ueros hēt. Quæ ꝑfecto nisi hēat: hūana uita turbabit̄ atq́ ad tātā cōfusionē deueniet status reꝶ ut cōtēptis supatisq́ legib⁹ sola regnet audacia: ut nemo denique tutus eē possit: nisi qui uirib⁹ ꝑualeat, itaq́ q̄si cōi latrocinio terra oīs depopulabit̄. Nunc uero qm̄ & mali pœnam & boni grām, & afflicti opem sperāt: & uirtutibus locus: & scelera rariora sunt. Atq́.n. plæruq́ & scelerati fœliciores sunt & bōi miseriores: & iusti ab iniustis impune uexantur. Considerabimus postea cur ista fiāt. Interim de ira

Deū misericordia tāgi.

Deum gratia capi.

Deū irasci

explicemus an sit aliq̃ in deo ut nihil curet ocio, nec moueat̃ ad ea q̃ ipie gerunt.

¶ Quod deus administrat mundum: & regit hominum actus. Et per cõseques irascitur. Cap. XVII.

Deum nihil curare.

DEus inquit Epicurus nihil curat: nullã igit̃ habet potestatẽ. Curare enim necesse est cum: q habet ptãtẽ: uel si habet & nõ utit̃: quæ tãta est negligẽdi cã, ut ei nõ dicã nostrum genus: sed ẽt mundus ipse sit uilis? Ideo inqt incorruptus est ac beatus: qa sp qetus. Cui ergo ministratio tantaꝗ reꝝ cessit, si hæc a deo negligant̃ q̃ uidemus rõne summa gubernari? Aut qetus esse qũo põt q uiuit & sentit? Nã qes aut somni res est aut mortis: sed nec somnus habet quietẽ. Nã cum soporati sumus: corpus qdẽ qescit, animus autem irrequietus agitatur, imagines sibi quas cernat: effingit, ut naturalem suum motum exerceat uarietate uisorum, auocatq se a falsis dum membra saturentur ac uigorem capiant de quiete. Quies igit̃ sempiterna solius mortis est. Si autẽ mors deum non attingit: deus igit̃ nunq qetus est. Dei uero actio q̃ põt esse nisi mundi administratio? Si uero mundi curã gerit: curat igit̃ hominum uitã de us ac singuloꝝ actus animaduertit, eosq sapientes ac bonos esse desiderat. Hæc est uoluntas dei hæc diuina lex, quã qui sequitur: q obseruat, deo charus est. Necesse est igit̃ ut ira moueatur aduersus eum qui hãc æternam diuinãq legem aut uiolauerit: aut spreuerit. Si nocet alicui deus, iã bonus non est. Nõ exiguo fallun tur errore: q censuram siue humanam, siue diuinam acerbitatis nomine infamant putantes nocentẽ dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod si est, nocẽtes igitur leges habemus quæ peccantibus supplicia sanxerunt, nocentes iudices qui scelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod si & lex iusta est, quæ & nocenti tribuit quod meretur & iudex integer ac bonus dicitur: cum malefacta uindicat, Bonoꝝ enim salutem custodit, qui malos punit, ergo & deus cum malis obest, nocens non est: ipse est autem nocens: qui aut innocenti nocet: aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quærere ab his qui deum faciunt immobilẽ. Si quis haberat rem, domum, familiam: seruiq eius cõtemnentes patientiã domini oia eius inuaserint, ipsi bonis eius fruantur, ipsos familia eius honoret. Dominus autẽ contẽ natur ab omnibus derideatur relinquatur, utrum ne sapiens esse possit qui contumelias non uindicet, suisq rebus eos perfrui patiat̃: in quos habeat ptãtẽ? Quæ tãta in quoq̃ põt patientia reperiri, si tñ patientia nominãda est: & non stupor qdem insensibilis? Sed facile est ferre contemptum. Quid si fiãt illa q̃ a Cicerone dicuntur. Etenim quæro siquis paterfamilias liberis suis a seruo interfectis, uxore occisa: incensa domo: suppliciũ de seruo unq̃ acerrimum sumpserit, utrum is clemẽs ac misericors an inhumanus & crudelissimus eẽ uideat̃? Quod si eiusmodi facinoribus ignoscere crudelitatis est potius q̃ pietatis nõ est ergo uirtutis in deo ad ea quæ iniustæ fiunt non cõmoueri. Nam mundus tanq̃ dei domus est: & homines tanq̃ serui, qbus si ludibrio sit nomẽ eius, qualis aut quanta patientia est ut honoribus suis cedat, praua & iniqua fieri uideat & non indignetur, quod proprium & naturale est ei, cui peccata non placeant. Irasci ergo rationis est, auferuntur enim delicta, & refrenatur licentia, quod utiq iuste sapienterq fit. Sed stoici non

Quies mortis aut somni est. Animus semp irrequietus.

Deus si nocet bonus non est. Nocẽs qs.

ci nõ uiderunt esse discrimen recti & praui, esse iram iustam & iniustam: & quia medelam rei nõ inueniebant, uoluerũt eam penitus excidere. Peripatetici uero nõ excidendam sed temperandam esse dixerunt, quibus in sexto libro institutionum satis respondimus. Nescisse autẽ philosophos quæ ratio esset iræ apparet ex diffinitiõibus eorũ quas Seneca enumerauit in libris quos de ira composuit. Ira ẽ inqt cupiditas ulciscẽdæ iniuriæ. aliũ (ut ait possidonius) cupiditas puniẽdi eius: a quo te iniq̃ putes læsum. Quidam ita diffinierunt. Ira est incitatio animi ad nocẽdũ ei qui aut nocuit aut nocere uoluit. Aristotelis definitio non multũ a nostra abest. Ait.n. irã esse cupiditatẽ doloris reprimẽdi. Hęc est, ira de qua superius diximus quæ etiam mutis inest. In homine uero cohibẽda est: ne in aliquid maximum prosiliat per furorem. Hęc in deo esse non potest quia illæsibilis est, in homine autem quia fragilis est: inuenitur. Inurit.n. læsio dolorem: & dolor facit ultionis cupiditatem. Vbi est ergo illa ira aduersus delinquentes, q̃ utiq̃ nõ est cupiditas ultionis, quia non præcedit iniuria, nõ dico de his qui aduersus leges peccant, quibus & iudex sine crimine irasci potest. Fingamus tamen eum sedato animo esse debere: cũ subiicit pœnæ nocentẽ, quia legum sit minister non animi aut potestatis suæ. Sic enim uolunt qui iram conantur euellere, sed de his potissimum dico, qui sunt nostræ potestatis, ut serui, liberi, coniuges, & discipuli, quos cum delinquere uidemus incitamur ad cohercẽdum. Necesse ẽ enim bono ac iusto displicere q̃ praua sunt, & cui malum displicet, mouetur cũ id fieri uideat. Ergo surgimus ad uindictam, non quia læsi sumus, sed ut disciplina seruetur mores corrigantur: licentia comprimatur. Hæc ẽ ira iusta quæ sicut in homine necessaria ẽ ad prauitatis correctionẽ, sic utiq̃ in deo a quo ad hominẽ peruenit exemplũ. Nam sicuti nos potestati nostræ subiectos cohercere debemus, ita etiam peccata uniuersorum deus cohercere debet, quod ut faciat, irascatur, necesse est, quia naturale est bono ad alterius peccatum moueri & incitari. ergo definire debuerunt. Ira est motus animi ad cohercẽda peccata insurgentis, nam diffinitio Ciceronis, Ira est libido ulciscẽdi, non multum a superioribus distat. Iram autem quam possumus uel furorem, uel iracundiam nominare, hæc non in homine quidem debet esse quæ tota uitiosa est. Ira uero quæ ad correctiõem uitiorum pertinet, nec homini adimũ debet, nec deo potest, quia & utilis est rebus humanis, & necessaria.

Marginalia: Ira iusta & iniusta. — Ira quid. — Ira a dolore. — Ira quid.

¶ Quod sine ira peccata non corriguntur. Cap. XVIII.

Quid opus ẽ inquiunt ira, cũ sine hoc affectu peccata corrigi possint? At qui nullus est: qui peccatorem possit uidere trãquille. Possit fortasse qui legibus præsidet: quia facinus non sub oculis eius admittitur: moueri aduersus eum qui põt innocens inueniri. Cũq̃ detectum facinus in lucem uenerit, iam non sua sed legum sententia utitur: potest concedi ut sine ira faciat, hẽt.n. qđ sequat. Nos certe cũ domi peccat a nr̃is siue id cernimus siue sentimus: indignari necesse est. Ipse.n. peccati aspectus indignus ẽ. Nã q non mouet omnino, aut pbat delicta quod est turpis, & iniusti, aut molestiam castigandi fugit quã sedatus animus & qeta mens aspernat ac renuit: nisi ita stimulauerit. Qui autem commouetur tamen intempestiua leuitate: uel sępius q̃ necesse

Marginalia: Iudex a io sedato reos audire debet & cur.

Ignoſcēdū peccatis non eſt. Archytæ Tarētini tēperantia

eſt uel etiā ſemp ignoſcit. Is plane & illoꝝ uitā pdit quoꝝ audacia nutrit ad facinora maiora & ſibi ipſi æternā moleſtiaꝝ materiā ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergo in peccatis iræ ſuæ cohibitio. Laudat̃ Archyta Tarentinus, qui cū in agro corrupta eē oīa cōperiſſet, uillici ſui culpā redarguēs. Miſeꝝ te inqt: quē iā uetberibus necaſſem, niſi iratus eſſem. Vnicū hoc exēplū tēperātiæ putant, ſed authoritate ducti nō uident q̃ inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (ſicut ait Plato) nemo prudens punit, qa peccatum eſt, ſed ne peccẽ. Apparet q̃ malū uir ſapiens ꝓpoſuerit

Peccata q̄te puniant

exēplum. Si. n. ſenſerint ſerui dn̄m ſæuire cum non iraſcit̃, tū parcere cum iraſcit̃ non peccabunt utiqꝫ leuiter ne uerberent̃. Sed quantum poterunt grauiſſime, ut ſtomachum eius incitēt atqꝫ impune diſcedant. Ego uero laudarem, ſi cum fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpacium, ut reſidēte p interuallum tpis animi tumore haberet modum caſtigatio, Non ergo pp iræ magnitudinem donāda erat pœna, ſed

Pœna pp iræ magnitudinē donanda non eſt.

differenda, ne aut peccanti maiorem iuſto dolorem inureret, aut caſtiganti furorẽ nunc uero quæ tandem æqtas, aut ſapiētia eſt, ut aliquis ob exiguum dolorem puniatur? aut ob maximum nō puniatur? Quod ſi naturam reꝝ cauſaſqꝫ didiciſſet nūquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nūq̃ ſeruus iratum ſibi fuiſſe dominum gratularetur. Nam ſicut corpus humanum deus multis & uariis ſenſibus ad uſum uitæ neceſſariis inſtruxit, ſic & animo uarios attribuit affectus quibus uitæ ratio conſtaret, ut libidinem ꝓducendæ gratia ſobolis dedit ſic iram cohibendorum cauſa delictorum. Verum hi qui neſciunt fines bonorum, ac maloꝝ ſicut libidine utuntur ad corruptelas, & ad uoluptates, ſic irā & affectum, ad nocēdum, dum his quos odio habent, iraſcunt̃ aut paribus, aut etiam ſuperioribus. Hinc cottidie ad maximā facinora ꝓſilitur, hinc tragœdiæ ſæpe naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi cum alicui ciui & pari facienti ſibi iniuriam fuiſſet iratus, repſſiſſet ſe tñ, & patientia furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, qua compeſcitur aliquod imminens magnum malum. Seruorum

Seruorum peccata nō cohercere peccatū eſt

autem filiorumqꝫ peccata nō cohercere peccatum eſt. Euadent. n. ad maius malū p impunitatem, hic non cohibenda ira, ſed etiā ſi iacet, excitanda eſt. Q d' autē de homine dicimus, id etiam de deo: qui hominem ſimilem ſui fecit. Omitto de figura dei dicere, quia ſtoici negant habere ullam formam deum, & ingens alia materia naſcitur ſi eos coarguere uelimus, de animo tantum loquor ſi deo ſubiacet cogitare: ſapere, intelligere, prouidere, præſtare. Ex omnibus autem animalibus homo ſolus hoc habet. Ergo ad dei ſimilitudinē factus eſt. Sed ideo ꝓcedit in uitiū quia de terræna fragilitate permixtus, non poteſt id quod a deo ſumpſit: incorruptū purūqꝫ ſeruare, niſi ab eodem deo iuſtitiæ præceptis imbuatur.

¶ Quod homo ex corpore uitia, & ex anima uirtutes habeat. Et qꝫ cum uelit deus homines bonos, eorum uitiis iraſcitur. Cap. XIX.

Animi corporiſqꝫ pugna.

SEd qm̃ compactus eſt (ut diximus) e duobus, animo & corpore, in altero uirtutis in altero uitia continentur: & impugnāt ſe inuicem, Animi enim bona quæ ſunt in continendis libidinibus contraria ſunt corpori, & corporis bona q̃ ſunt in oī gñe uoluptatum inimica ſunt animo. Sed ſi uirtus animi repugnauerit uoluptatibus eaſqꝫ compreſſerit: erit uere

deo

deo similis. Vnde apparet aīam hominis q̄ uirtutem diuinā capit, non esse mortalē. Sed discrimē illud est quod cū uirtus habeat amaritudinē, & sit dulcis illecebra uoluptatis: uincūtur plurimi & abstrahunt̄ ad suauitatē. Hi uero quia se corpori rebusq; terrænis addixerūt præmunt̄ in terrā, nec assequi possunt diuini numinis gratiā, quia se uitiorum labibus inquinauerūt. Qui aūt deum secuti, eiq; parētes corporis desideria cōtempserint, & uirtutē præferētes uoluptatibus innocētiam iustitiāq; seruauerint, hos deus ut sui similes recognoscit. Cū igit̄ sanctissimā legē posuerit, uelit uniuersos innocētes ad beneficos esse: pōt ne non irasci, cum uidet cōtēni legē suā: abiici uirtutē: appeti uoluptatē? Quod si ē mūdi administrator: sicut eē debet, nō utiq; cōtēnit id quod ē in oī mūdo uel maximū. Si ē prouidus (ut oportet deū) cōsuluit utiq; generi humāo, quo sit uita nr̄a et copiosior, & melior & tutior. Si ē pater ac deus uniuersorum, certe & uirtutibus hoīum delectat̄, & uitiis cōmouet̄, ergo & iustos diligit, & impios odit. Odio inqt opus non est, semel.n. statuit bonis p̄miū, & malis pœnā. Quod si aliquis iuste innocēterq; uiuat & deū nec colat: nec curet oīno: ut Aristoteles cæteriq; philosophorum, cedet ne huic impune? Quod cū legi dei obtēperauerit, ipsum tū spreuerit: est igitur aliquid propter quod deus possit irasci, tanq̄ fiducia integritatis aduersus eū rebellandi. Si huic potest irasci, propter superbiā: cur non magis peccatori qui legē cum ipso pariter latore contempserit? Iudex peccatis ueniam dare non potest, quia uoluntati seruit alienæ. deus autē potest, quia est legis suæ ipsæ disceptator & iudex, quā cum poneret, non ademit sibi omnē potestatem: sed habet ignoscendi licentiam.

Homo q̄r. deo similis.

¶ Quod malorum felicitas iræ dei non contradicat. Et q̄ sit deus patiētissimus. Caput. XX.

SI pōt igit̄ irasci, cur ergo inqet aliqs & qui peccāt sæpe felices sunt, & qui pie uiuunt sæpe miseri? Quia fugitiui & abdicati libere uiuunt & qui sub disciplina patris aut dn̄i sunt, strictius & frugalius. Virtus.n. per mala & probat̄ & constat, uitia per uoluptatē, nec tamen ille qui peccat, sperare debet perpetuam impunitatē quia nulla est perpetua felicitas. Sed scilicet ultima semper
Expectāda dies hoī est, diciq; btūs, Ante obitū nemo, supremaq; funera debet.
Vt ait poeta nō insuauis. exitus est qui arguit felicitatē, & nemo iudicium dei pōt nec uiuus effugere: nec mortuus. Habet.n. potestatē & uiuos præcipitare de summo: & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo inquit si irascitur deus statim debuit uindicare, & pro merito quēq; punire. At enim si id faceret: nemo superesset. Nullus est.n. qui nihil peccet, & multa sunt q̄ ad peccandū irritent: Ætas, uiolentia, egestas, occasio, p̄mium. Adeo subiecta ē peccato fragilitas carnis qua induti sumus, ut nisi huic necessitati deus parceret, nimium fortasse pauci uiuerent: propter hanc causam patiētissimus est, & iram suam cōtinet. Nam quia perfecta est in eo uirtus: necesse est patiētiā quoq; eius esse perfectā: quę & ipsa uirtus est. Quā multi ex peccatoribus iusti posterius effecti sunt, ex malis boni, & ex improbis cōtinētes. Quā multi in prima ętate turpes & oīum iuditio dānati: postmodū tū laudabiles extiterunt, quod utiq; nō fieret, si oē peccatū pœna sequeret̄. Leges

Ouidii locus.

Peccandi fomēta q̄.

Deus patientiss. est

publicæ manifestos reos dānant, sed plurimi sunt quoꝝ peccata occultantᵉ, plurimi qui delatorem comprimunt aut precibus aut præmio: plurimi qui iudicia eludunt per gratiā uel potentiam. Quod si eos oēs qui humanam pœnā effugiunt, censura diuina dānaret esset homo aut rarus, aut nullus in terra. Deniq; uel una illa causa delendi generis humani iusta esse potuisset: q̄ hoīes contempto deo uiuo terrænis fragilibusq; figmentis honorem diuinum tanq̄ cœlestibus defuerūt adorantes opera humanis digitis laborata. Cumq; illos deus artifex ore sublimi statu recto figuratos, ad cōtemplationem cœli & notitiam dei excitauerit, curuare se ad terram maluerūt pecudum modo. Humilis. n. & curuus, & pronus est, q̄ ab aspectu cœli deiq; patris aduersus terram quā calcare debuerat idest de terra ficta & formata ueneratᵉ. In tanta igitur impietate hominum tantisq; peccatis id assequitᵉ patientia dei. ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigāt. Deniq; & boni sunt iustiq; multi: & abiectis terrænis cultibus: maiestatem dei singularis cognoscunt. Sed cum maxima & utilissima sit dei patientia, tamen quamuis sero noxios punit, nec patitur longius procedere, cū eos inemēdabiles esse peruiderit.

¶ Si deus irascitur, cur hominem irasci prohibuit. Cap. XXI.

Ira cur in hōie compescenda.

Superest ūa & extrema quęstio. Nā dixerit fortasse quispiā adeo nō irasci deū, ut & in pceptis hoīem irasci uetet. Possē dicere re q̄ ira hominis refrænanda fuerit, qa iniuste sæpe irascitᵉ, & p̄nte hēt motū, qa temporalis est. Itaq; ne fierent ea quæ faciunt p irā. & humiles, & mediocres, & magni reges temperari debuerit furor eius, & comprimi ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus aūt & nō ad p̄ns irascitur, & qa æternus est pfectæq; uirtutis, nunq̄ nisi merito irascitᵉ. Sed tñ nō ita res se habet.

Iræ sedes in iecore.

Nam si omnino prohiberet irasci, ipse quodāmodo reprehensor opificii sui fuisset, quia in principio iram iecori hoīs indidisset, siquidem creditur cām huius cōmotionis in humore fellis contineri. Nō igitᵉ in totū prohibet irasci: qa is affectus necessario datus est. Sed prohibet in ira pmanere. Ira. n. mortaliū debet esse mortalis, nā si maneat: cōfirmantᵉ inimicitiæ ad perniciē sempiternam. Deniq; rursus eum irasci quidem, sed tamen non peccare præcepit, non utiq; euellit iram radicitus sed temperauit, ut in omni castigatiōe modū ac iustitiā teneremus: Qui ergo irasci nos iubet, ipse utiq; irascitᵉ: qui placari celerius pcepit, est utiq; ipse placabilis. Siquidem præcepit, quæ sunt iusta, & rebus utilia cōmunibus. Sed quia dixeram nō esse irā dei temporalem, sicut hoīs, q p̄sentanea cōmotiōe feruescit, nec facile regere se pōt pp fragilitatē intelligere debemus, qa sit æternus deus: irāq; eius in æternum manere: sed rursum quia uirtute sit maxima p̄ditus, in ptāte hēre irā suā, nec ab ea regi, sed ipm illā queadmodū uelit moderari, qđ utiq; nō repugnat supiori. Nā si prorsus immortalis fuisset, ira eius nō eēt satisfactiōi aut gratiæ post delictum locus, cū ipse hoīes ante solis occasum recōciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduersus eos, qui peccant in æternum. Itaq; deus nō thure, nō hostia, non pciosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur, & qui peccare desinit, iram dei mortalem facit. Iccirco enim nō ad præsens noxium quęq; punit, ut habeat homo resipiscendi sui facultatem.

¶ Epilogus

¶ Epilogus & inductio authoritatum sibyllæ Erythreæ ad iram dei probandam.
Caput. XXII.

Æc habui quę de ira dei dicerem Donate cariſſime, ut ſcires quem
admodũ refelleres eos, q deũ faciũt immobilẽ. Reſtat more Cicero Ciceron.
nis utamur epilogo ad porãdũ: ſicut ille in tuſculanis de morte diſ. Epilogi.
ſerens fecit. Ita nos in hoc ope teſtimonia diuina, quibus credi poſ
ſit adhibere debemus, ut illoꝝ pſuaſionẽ reuincamus, q̃ ſine ira deũ
eſſe credentes, diſſoluunt oẽm religionem, ſine qua (ut oſtẽdimus) aut immanita
te bæluis, aut ſtultitia pecudibus adequamur. In ſola.n.religiõe.i.in dei ſummi no
tione ſapientia eſt Prophetæ uniuerſi diuino ſpiritu repleti: nihil aliud q̃ de gratia
dei erga iuſtos & ira eius aduerſus impios loquuntur, quoꝝ teſtimonia nobis qdẽ
ſatis ſunt. Verum his qm̃ nõ credunt iſti q ſapientiã capillis & habitu iactant, rõ Phi barba
ne quoq & argumentis fuerant a nobis refellendi. Sic.n.pꝓſtere agit: ut huma ac pallio
nam diuinis tribuant authoritatem, cum potius humanis diuinã debuerint. Q uę tenus.
nun ſane omittamus, ne nihil apud iſtos agamus & in infinitum materia ꝓcedat.
Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poſſint aut credere, aut certe nõ repu
gnare. Sibyllas plurimi & maximi authores tradiderunt græco rũ Ariſtarchus & Sibyllæ q.
Apollodorus Erythręus: noſtroꝝ Varro & Feneſtella. Hi oẽs pcipuã & nobilem
pręter cęteras Erythræã fuiſſe cõmemorant. Apollodorus qdem ut de ciui ac po Sibyllini
pulari ſua gloriat. Feneſtella uero etiam legatos Erythras a ſenatu eſſe miſſos re libri in ca
fert: ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarent, & ea cõſules Curio & Octa pitolio cõ
uius in capitolio quod tunc erat curante Q ui. Catulo reſtitutum, ponenda cura diti.
rent. Apud hanc de ſummo & cõditore rerum deo huiuſmodi uerſus reperiunt. Curio & Octauius conſules
ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος τ' αἰθέρα ναίων Capitoliũ a Q. Catu lo reſtitu tum.
τοῖς τ' ἀγαθοῖς ἄγαθον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων. Ideſt incorruptibilis & conditor
æternus in aere habitans, bonis bonum præferens iuſtis multo maiorem merce
dem, iniuſtis autem & malis iram & furorem excitans. Rurſus alio loco enume
rans: quibus maxime facinoribus incitetur deus, hæc rettulit.
φεῦγε δὲ λατρείας ἀθέμους, τῷ ζῶντι λάτρευε·
μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν·
ἰδίαν γενεὴν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε. Pædicõis ſcelus.
καὶ γὰρ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ. Ideſt fuge ſceleratas religiones & uiuo
deo ſerui: ab adulterio te abſtine, & maſculi permixtione praua, propriam gene
rationem crea, & ne occidas. Hic enim deus immortalis iraſcitur, qui hæc agunt,
indignatur ergo aduerſus peccatores.

¶ Authoritatibus aliarum Sibyllarum iram dei probat. Caput. XXIII.

Erũ qa plures (ut oſtẽdi) Sibyllę a doctiſſimis authoribus fuiſſe tra Sibyllini
duntur unius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandã ſicut inten libri.
dimus ueritatem. Cumeæ quidem uolumina, quibus romanorum
fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur, Cæteraꝝ tñ fere omnium
libelli, quominus in uſu ſint omnibus non uetantur. Ex quibus alia

denuacians uniuersis gentibus iram dei ob impietatem hominum, hoc modo exorsa ē. ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω, πᾶσι προφητεύουσα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.. Idest. Veniēt iræ magnæ super mūdū dei pronūciationes enarro: oībus hominibus in urbibus prophetans. Alia quoq; per indignationem dei aduersus iniustos cataclysmum priore sęculo factum esse

Diluuium cur factũ.

dixit, ut malitia generis humani extingueretᷓ ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο. αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν, γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος. Idest. Ex quo irascente coelesti deo ipsas ciuitates cum hominibus cunctis & terram mare cooperit diluuio rupto. simili modo deflagrationem postea futuram uaticinata ēs qua rursus impietas hominum deleatur καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκέτι πραΰνοντα, ἀλλ' ἐξεμβριθοντα, καὶ ἐξολύοντα τε γένναν ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα. Vnde apud nasonem de Ioue ita dicitur.

Ouidii locus. Mundum deflagratum.

Esse quoq; in fatis reminiscitur affore tempus
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli,
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

Quod tūc fiat necesse est, cum honor & cultus dei summi apud homines interierit. Eadem tamen placari eum poenitentia factorum & sui emendatione cōtestās hæc addidit. ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μηδὲ πρὸς ὀργὴν παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. Omnes ergo homines trāsferte uos, neq; ad iram ducite deum magnum. Itē; paulopost οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εἴ π' ἂν ἅπαντες εὐσεβίην περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε. Neq; perdet, iræ autem parcet, cum omnes pietatem ex mēte pcipietis. Deinde alia Sibylla coelestium terrænorumq; genitorum diligi oportere denunciat, ne ad perdēdos homines indignatio eius insurgat. μή ποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ. πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδές. δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα. Ne forte iratus incorruptibilis deus omne genus hominū perdat, uitam tribuens improbam. Oportet enim genitorem deum amari, qui plenus est & sapiens. Ex his apparet uanas esse rationes omnium philosophorū, qui deum putant sine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod est contra ipsam maiestatem. Regnum hoc imperiumq; terrenum nisi metus custodiat, soluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, sed etiam de fastigio, præcipitabitur: immo uero cuilibet humili eripe hunc effectum: quis eum non spoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec sedem, nec uictum poterit habere, aliis quicquid habuerit diripientibus, nedum putemus coelestis imperii maiestatem sine ira & metu posse consistere. Apollo Milesius de iudæorum religione consultus, respōso hoc indidit: ἢ δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γενετῆρα πρὸ πάντων. ὃν τρέμει ἠδὲ γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα. ταρτάρεοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν. Idest. Regē autem & genitorem omnium ante omnia, quem terra cōtremiscit, coelumq;, & mare, & latebræ tartareæ, & demones abhorrescunt. Si tā lenis est, q̄ philosophi uolunt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones & ministri tandem potestatis, sed etiam coelum, & terra & rerum natura omnis contremiscit? Si enim nullus alteri seruit nisi coactus, omne igitur imperium metu constat. Metus autem per iram. Nam si non moueatur quis aduersus parere nolentem

Iræ affectꝰ utilis.

Deum tremiscit elementa.

Tartari latebræ.

Imperium metu constat.

Metus ira constat.

nolentem, nec cogi poterit ad obsequium. Consulat unusquisque affectus suos, iam itelligit neminẽ posse sine ira & castigatiõe ipio subiugari. Vbi ergo ira nõ fuerit, impiũ quoque nõ erit. Deus aũt hẽt ipiũ, ergo & irã q cõstat impiũ: hẽat necesse ẽ.

¶ Concludit Deũ amãdũ, uerẽdũ, honorificãdũ, & metuẽdũ. Cap. XXIIII.

Vapropter nemo uaniloquentia phõrum inductus, ad cõtẽptũ se Dei erudiat, quod est maximũ nefas. Debemus hunc oẽs & amare que pater est, & uereri que dñs, & honorificare que beneficus, & metuere que seuerus utraque persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate nõ diligat animæ suæ parentem? Aut quis impune cõtemnat eum, qui rerum dñator habeat in oẽs uerã & æternã ptãtem? Si patrẽ consideres, ortũ nobis ad lucem qua fruimur, subministrat, p illum uiuimus, p illũ in hospitiũ huius mũdi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copiis alit, ille sustentat, in huius domo habitamus, huius familia sumus, & si minus obsequẽs q decebat, minusque officiosa dñi parẽtis immortalia merita poscebãt, tñ plurimũ proficit ad ueniã consequendã, si cultũ eius nationemque teneamus, si abiectis humilibus terrenisque tã rebus q bonis cœlestia & diuina sempiterna meditemur. Quod ut facere possimus Deus nobis sequẽdus est, Deus adorãdus, qm̃ in eo est materia rerũ, & rõ uirtutũ, & fons bonorum. Quid.n. Deo aut potẽtia maius ẽ, aut rõe pfectius ẽ: aut claritate luculẽtius? Qui qm̃ nos ad sapientiã genuit, ad iustitiã pcreauit, nõ ẽ fas hoiem relicto Deo sensus ac uitæ datore, terrenis fragilibusque famulari, aut quætẽdis tpoalibus bonis inhærentẽ: ab innocẽtia & pietate discedere. Nõ faciũt beatũ uitiosæ ac mortiferæ uoluptates, nõ opulẽtia libidinũ incitatrix, nõ inanis ambitio: nõ caduci honores, quibus illaqueatus aĩus humanus & corpori mancipatus, eterna morte dãnat, sed innocẽtia sola. sola iustitia cuius legitima & digna merces ẽ immortalitas, quã statuit a pricipio Deus sanctis & incorruptis mẽtibus, quæ se a uitiis & ab omni labe terrena integras inuiolatasque cõseruãt. Huius præmii cœlestis ac sempiterni participes esse nõ possunt, qui fraudibus rapinis circũscriptiõibus conscientiã suã polluerũt, quique iniuriis hominũ, nefariis cõmissis ineluibiles sibi maculas inusserunt. Proinde uniuersos oportet: qui sapientes: qui hoies merito dici uolũt, fragilia cõtemnere, terrena calcare, humilia despicere, ut possint cũ Deo beatissima necessitudine copulari. Auferat impietas, discordię, dissensionesque turbulentæ ac pestiferæ sopiãtur, quibus humanæ societates & publici fœderis diuina coniunctio rumpit, dirimit, dissipat. Quãtũ possumus boni ac benefici esse meditemur. Siqd nobis opũ, siqd suppetit copiarũ, nõ uoluptati unius, sed multorum saluti impartiat. Voluptas.n. tã mortalis est q corpus, cui exhibet ministerium. Iustitia uero, & beneficẽtia tã imortales q mens, & aĩa quæ bonis operibus similitudinẽ Dei assequit. Sit nobis Deus nõ in tẽplis, sed in corde nr̃o cõsecratus. Destructibilia sũt oĩa quæ manu fiũt, mũdemus hoc tẽplũ qd' nõ fumo nõ puluere: sed malis cogitatiõibus sordidat, quod nõ cęteris ardẽtibus, sed claritate ac duce sapiẽtia illuminat. In quo si Deũ semp crediderimus eẽ pñtem, eius diuinitatis potẽtia ita uiuemus, ut & propitium semper habeamus, & nunq̃ uereamur iratũ.

Deus hominum pater.

Opulẽtia libidinum incitatrix

Innocẽtiæ & iustitiæ merces est immortalitas.

¶ L. Cœlii Lactantii Firmiani de ira Dei liber finit.

¶ L. Cœlii Lactantii Firmiani de opificio Dei, uel formatione hominis Liber unus, ad Demetrianum auditorem suum.

¶ Procemium in quo narrat cur hoc opus assumpserit. Caput primum.

Vam minime sim quietus, & in summis necessitatibus, ex hoc libello poteris existimare, quem ad te rudibus pene uerbis prout ingenii mediocritas tulit Demetriane perscripsi, ut & cottidianũ studiũ meũ nosses, & nõ deessem tibi præceptor ẽt nunc, sed honestioris rei meliorisq; doctrinæ. Nam si te i literis nihil aliud q̃ linguã instruentibus auditorẽ satis strenuum ꝓbuisti, quãto magis in his ueris & ad uitã pertinentibus docilior esse debebis? apud quẽ nũc profiteor nulla necessitate uel rei, uel tpis impediri, quominus aliquid excudã, quo philosophi nostræ sectæ quam tuemur, istructiores doctioresq; i posteꝝ fiãt. quis nũc male audiãt, castigẽturq; uulgo, q aliter q̃ sapiẽtibus conuenit, uiuãt. & uitia sub obtẽtu nois cælẽt. quibus aut mederi oportuit, aut ea ꝑrsus effugere, ut beatũ atq; incorruptũ sapientiæ nomen, uita ipsa cum ꝓceptis congruente ꝓstarent. Ergo tñ ut nos ipsos simul & cæteros instruã, nullum laborem recuso. Neq; .n. possum obliuisci mei tum ꝓsertim cum maxime opus sit meminisse: sic ne tui qdẽ ut spero & opto. Nã licet te publicæ rei necessitas a ueris & iustis opibus auertat, tñ fieri nõ pòt quin subinde in cælum aspiciat mens sibi cõscia recti. Ego qdem lætor oia tibi q̃ pro bonis habentur ꝓspere fluere, sed ita si nihil de statu mentis immutent. Vereor .n. ne paulatim cõsuetudo uel iucunditas eaꝝ reꝝ (sicut fieri solet) in aium tuũ repat. Ideoq; te moneo: repetens iterũq; monebo, ne oblectamẽta ista terræ, ꝓ magnis aut ueris bõis habere te credas, q̃ sunt non tñ fallacia q̃a dubia, ueꝝ etiã insidiosa q̃a dulcia. Nã & ille colluctator & aduersarius noster scis q̃ sit astutus, & idem ipse uiolentus, sicuti nunc uidemus. Is hæc oia q̃ illicere possunt, pro laqueis hẽt, & qdem tã subtilibus, ut oculos mẽtis effugiãt, ne possint hoīs ꝓuisione uitari. Sũma ergo prudẽtia est pedetẽtim icedere, qm̃ utrobiq; saluti insidet, & offensacula pedibus latẽter opponit. Itaq; res tuas ꝓprias in qb9 nũc agis: suadeo, ut ꝓ tua uirtute, aut cõtemnas si potes, aut nõ magnopere mireris. Memẽto & ueri parẽtis tui, & i qua ciuitate nomẽ dederis, & cuius ordinis fueris, intelligis ꝓfecto qd loquar. Nec .n. te superbiæ arguo cuius in te ne suspicio qdẽ ulla est, sed ea q̃ dico, ad mẽtẽ referẽda sunt nõ ad corpus, cuius oĩs rõ iõ cõparata est, ut aĩo tanq̃ dño seruiat & regatur nutu eius. Vas ẽ.n. quodãmodo fictile, quo aius .i. hõ ipse uerus cõtinet, & quidẽ nõ a Prometheo fictũ (ut poetæ loquunt) sed a summo illo rerum cõditore ac artifice Deo, cuius diuinã ꝓuidẽtiã ꝑfectissimãq; uirtutẽ, nec sensu cõprehẽdere, nec uerbo enarrare possibile est. Tẽtabo tñ qm̃ corpis & animi facta mentio est, utriusq; rõnẽ quãtũ pusillitas intelligentiæ meæ ꝓuidet, explicare. Quod officiũ hac de cã maxie suscipiẽdã puto, q M. Tullius uir ingenii singularis in q̃rto de republica libro cum id facere tentasset. nihil ꝑrsus fecit, materiã late patẽtẽ angustis finibus terminauit

Verg. loc. [margin, beside "suetudo uel iucunditas"]

Ciceron. locus. [margin, beside "maxie suscipiẽdã"]

terminauit leuiter summa quæq; decerpens. Ac ne ulla esset excusatio: cur eum locum non fuerit executus, ipse testatur ē nec uoluntatē sibi defuisse, nec curā. In libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret sic ait. Hunc locū satis (ut mihi uidet) in his libris quos legistis: expressit Scipio. Postea tñ in libro de natura deorum secundo, hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniā nec ibi quidē satis expressit, aggrediar hoc munus: & sumam mihi audacter explicandum: quod homo disertissimus pene omisit intactum. Forsitan reprehendas: q; in rebus obscuris coner aliqd disputare cum uideas tanta temeritate homines extitisse: q uulgo philosophi nominantur, ut ea quæ abstrusa prorsus atq; abdita Deus esse uoluit, scrutarentur: ac naturam rerum cælestiū terrænarumq; conquirerent, quæ a nobis lōge remotæ, neq; oculis contrectari, neq; tangi manu: neq; percipi sensibus possent. Et tamem de illarum omnium ratione sic disputant, ut ea quæ asserunt probata, & cognita uideri uelint. Quid est tandem cur nobis inuidiosum quisquam putet, si rationem corporis nostri inspicere & contēplari uelimus? Quæ plane obscura non est, quia ex ipsis membrorum officiis & usibus partium singulorum quanta ui prouidentiæ quisq; factus sit, intelligere nobis licet.

¶ Quæ Deus homini, & quæ cæteris animalibus dedit. Cap. II.

Cicero nis locus

Dedit enim hoī artifex ille noster ac parēs Deus sensum atq; rōnē, ut ex eo appareret nos ab eo eē generatos: qa ipse intelligentia, ipse sensus ac rō est. Cæteris aīantibus qm rōnalē istā uitā non attribuit; quē admodū tñ uita eoȝ tutior esset ante puidit. Oēs enim suis ex se pelib⁹ texit, quo facilius possent uim pruinaȝ ac frigora sustinere. Singulis aūt generibus ad ppulsandos impetus externos sua propria munimenta constituit, ut aut naturalibus telis repugnēt fortioribus, aut q̄ sunt imbecilliora subtrahant se periculis pernicitate fugiendi, aut quæ simul & uiribus, et celeritate indigēt astu se protegāt, aut latibulis sæpiant. Itaq; alia eorum uel plumis leuibus in sublime suspensa sunt uel suffulta ungulis, uel instructa cornibus: quibusdam in ore arma sunt dētes, aut in pedibus adunci ungues: nulliq; munimentum ad tutelā sui deest. Si qua uero in prædam maioribus cedunt: ne tamē stirps eorum funditus interieret, aut in ea sunt relegata regiōe, ubi maiora eē nō possunt, aut acceperūt ubertem generandi fœcunditatem: ut & bestiis quæ sanguine alunt: uictus suppeteret ex illis, & illatam tñ cladem ad conseruationem generis multitudo ipsa superaret. Hoīem aūt rōne concessa & uirtute sentiendi atq; eloquēdi data eoȝ q̄ cæteris aīalibus attributa sunt: fecit expertē qa sapientia reddere poterat q̄ illi naturæ conditio denegasset: statuit nudū & inermē: qa & ingenio poterat armari: & rōne uestiri. Ea uero ipsa quæ mutis data: & hoī denegata sunt: quæ mirabiliter hoī ad pulchritudinem faciant: exprimi non pōt. Nā si homini ferinos dentes, aut cornua aut ungues, aut ungulas aut caudā: aut uarii coloris pilos addidisset: quis nō sentit q̄ turpe aīal eēt futuȝ: sicut muta si nuda & inermia fingerent? Quibus si detrahas uel natura lē sui corporis uestē: uel ea qbus ex se armātur nec speciosa poterūt eē nec tuta, ut mirabiliter si utilitatē cogites instructa: si speciē ornata uideātur. Adeo miro mō cō sentit utilitas cū decore. Hoīem uero: quē ęternū aīal atq; imortale fingebat: nō so-

Homini sensus a deo datus.

Aīalia muta, quæ loricata sint a deo.

Homo cur editus in cē nudus & inermis.

rinsecus ut cætera, sed interius armauit: nec munimētum eius in cope: sed in aīo po suit. qm̄ superuacuum fuit cū illi quod erat maximū tribuisset, corporalibus eum tegere muuimentis: cum p̄sertim pulchritudinem humani corporis impedirent.

¶ Contra Epicureos disputat, qui opera naturæ damnabāt, & præcipue q̄ homo cæteris animantibus imbecillior oriatur. Cap. III.

Atomi rerum oium semina.

Hominē nimis imbecillē & fragilē nasci.

Naturam hoi nouercam.

Lucretii locus.

Hois educatio laboriosa.

Nidificandi ratio.

Nde ego phiorꝫ qui Epicurꝫ sequūtur, amētiā soleo mirari, q̄ naturæ opera rep̄hendūt, ut oñdant, nulla p̄uidentia instructū eē ac regi mūdum. sed originem rerꝫ insecabilibus ac solidis corporibus assignant quorꝫ fortuitis concursiōibus uniuersa nascuntur & nata sunt. Prætērea quæ ad ipsum mundū uitio dāt, in quo ridicule insaniūt, id sūmo, quod ad re mde qua nunc agimus pertinet. Q uerunt holem nimis imbecillū & fragilem nasci, q̄ cætera animalia nascūtur: quæ ut sunt edita ex utero, p̄mus in pedes suos erigi, & gestire discursibus, statimq; aeri tolerando idonea esse. q̄ in lucem naturalibus indumentis munita p̄cesserint, hominē contra nudum & inermem tanq̄ ex naufragio in huius uitæ miserias proici & expelli, q neq; mouere se loco ubi effusus est, possit nec alimentū lactis appetere, nec iniuriā tēpis ferre. Itaq; naturā non matrem esse humāi generis, sed nouercam, quæ cum mutis tā liberaliter se gesserit hominem uero sic effuderit ut inops & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliut possit q̄ fragilitatis suæ conditionem ploratu ac fletibus ominari, scilicet. Cui tātum in uita restet transire malorꝫ. Q uæ cū dicunt uehemēter sapere credunt, p̄ptērea q̄ unusq̄sq; inconsiderate suæ conditioni ingratus est. Ego uero illos nunq̄ magis desipere contendo: q̄ cum hoc loquunt. Considerās n. conditiōem rerꝫ intelligo nihil fieri aliter debuisse: ut non dicā potuisse: q̄a Deus pōt omnia, sed necesse est q̄ illa prouidentissima maiestas id effecerit: quod erat melius & rectius: Libet igitur interogare istos diuinorꝫ operꝫ rep̄rehēsores, q̄d in homine deesse, quia imbecillior nascitur, credant. Num iccirco minus educent homines? nū minus ad summū robur ætatis prouehant? num imbecillitas aut incrementum impediat aut salutē? q̄m q̄ desunt rō dep̄hendit. At hominis inqunt educatio maximis laboribus constat, pecudum. s. conditio melior: q̄ hæ omnes cū fœtū ediderint, nō nisi pastus sui curam gerunt, ex quo efficit ut uberibus sua sponte distētis alimentū lactis fœtibus ministretur, & id cogēte natura sine sollicitudine appetāt. Q uid aues? quarꝫ rō diuersa est. Nonne maximos suscipiūt in educādo labores, ut interdū aliq̄d humanæ intelligentiæ habere uideant? Nidos. n. aut luto ædificant, aut uirgultis & frondibus cōstruunt: & ciborꝫ exptes incubant ouis: q̄m fœtus de suis corporibus alere datum non est: cibos conuehunt: & totos dies in huiusmodi discursione consumunt. Noctibus uero defendunt: fouent, protegunt. Q uid amplius facere homines p̄nt, nisi hoc solum fortasseq;: non expellūt adultos: p̄petua necessitudine ac uiculo charitatis adiunctos h̄nt. Q uid q̄ auiū fœtus multo fragilior q̄ homines? Q uia non materno corpore ipsum animal edunt, sed quod materni corporis fœtu & calore tepefactum animal efficiat, quod tamen cum spiritu fuerit animatum. Id uero implume, ac tenerum non modo uolandi, sed ambulandi quoq; usu caret. Num ergo ineptissimus sit: siquis putet male cum uolucribus egisse naturam? primum q̄

bis nascuntur.

bis nascunt͂ : deinde q̄ tā infirmæ, ut sint quæsitis p laborem cibis a parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora ptereunt. Q uæro igit̃ ab his qui conditionem pecudum suæ pferunt, qd eligāt si Deus his deferat optionem, utrū malint humanā sapientiā cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illaꝝ natura? Scilicet nō tam pecudes sunt, ut non malint uel fragiliorē multo q̄ nunc est, dū modo humanā, q̄ illā inrationabilē firmitatē. Sed uidelicet prudentes uiri neq; hominis rationem uolunt cū fragilitate: neq; mutoꝝ firmitatem sine ratiōe. Q d' nihil est tā repugnās tā contrarium, q̄ unūquodq; animal aut ratio instruat necesse est, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimentis instruat͂, supuacua ratio ē. Q uid enim excogitabit? qd faciet? aut qd moliet? Aut in quo lumen illud ingenii ōndet cum ea q̄ pñt esse rōnis, ultro natura concedat? Si autem rōne sit pditum: qd opus erit sæpimentis corporis? cum semel concessa ratio naturæ munus possit implere? Q uæ qdem tñ ualet ad ornandū tuendumq; hominem, ut nihil potuerit maius ac melius a deo dari. Deniq; cum & corpis non magni homo, & exiguaꝝ uiriū, & ualitudinis sit infirmæ, tñ qm̃ id qd est maius accepit; & instructior est cæteris aialib9 & ornatior. Nam cū fragilis imbecillisq; nascatur tñ & a mutis omnibus tutus ē: & ea omnia q̄ firmiora nascunt͂, ēt si uim cæli fortiter patiant͂: ab homine tñ tuta esse non pñt. Ita fit ut plus homini conferat ratio, q̄ natura mutis, qm̃ in illis nec magnitudo uirium: neq; firmitas corpis efficere pōt: quominus aut opprimant͂ a nobis: aut nr̃æ subiecta sint ptāti. Potest ne igit̃ aliqs cū uideat etiā boues: uaccas cū immanissimis corporibus seruire homini: qri de opifice reꝝ deo, q̄ modicas uires, q̄ paruū corpus accepit: nec bñficia in se diuina pro merito æstimat: qd' est ingrati: aut (ut uerius loquamur) insani. melius igit̃ Plato ut hos (credo) ingratos refelleret: naturæ gr̃as egit: q̄ hō natus esset, qd' & ipsum qle sit nō est huius materiæ pōderare. Q uāto melius & sanius qui sensit conditionem hominis eē meliorē; q̄ isti qui se pecudes natos esse maluerunt. Q uod si Deus in ea forte conuerterit animalia: quoꝝ sortē pferūt suæ: iam pfecto cupiāt remigrare, magnisq; clamoribus cōditionē pristinā flagitent, qa nō est tāti robur ac firmitas copis: ut officio linguæ careas, aut auium p æterem libera discursatio, ut manibus indigeas. Plus.n. manus pstant: q̄ leuitas usus q; pennarū, plus lingua q̄ totius corpis fortitudo. Q uæ igitur amentia est ea præferre, quæ si data sint, accipere detrectes.

Hō nisi sit Imbecillus uti rōne non potest

Ratio plus homini confert q̄ natura mutis.

Plato nāæ grās egit q̄ hō natꝰ esset.

Cōtra Epicureos cōqrētes hoīes morbis & īmaturæ morti sbiectos. C. IIII.

Idem qrunt͂ hoīem morbis & immaturæ morti esse subiectū. Indignātur uidelicet nō deos se esse natos. Minime inquiūt, sed ex hoc ostēdimus hoīem nulla puidentia esse factū, qd' aliter fieri debuit: Q uid si ostēdero id ipsum magna rōne puisum eē: ut morbis uexari posset, & uita sua in medio cursus sui spatio rumperet͂? Cum.n. Deus animal qd fecerat: sua sponte ad mortem transire cognouisset: ut mortem ipsam q̄ est dissolutio naturæ capere possit: dedit ei fragilitatem quæ morti aditum ad dissoluendum animal inueniret. Nā si eius roboris fieret; ut ad eum morbus & ægritudo adire non posset: ne mors quidem posset: quoniam mors seq̄la morboꝝ est. Immatura uero mors quomodo abesset ab eo: cui esset constituta natu-

Hō morbis & imaturæ morti subiectꝰ

ra? Népe nullũ hoiem mori uolũt, nisi cũ cẽtesimũ ætatis cópleuerit annũ? Quo illis in tãta repugnãtia rez rõ poterit cõstare? Vt.n.añ annos centũ mori qsq; non possit, aliqđ illi roboris qđ sit imortale tribuẽdũ ẽ. Quo cõcesso necesse ẽ conditione mortis excludi. Id ãt ipm cuiusmodi põt ẽẽ, quod hoiem cõtra morbos & ictus extraneos: solidum atq; expugnabile faciat? Cũ.n.constet ex ossibus & neruis & uisceribus & sãguine: qđ hoz pt ẽẽ tã firmũ ut fragilitatẽ repellat ac mortẽ? Vt igit̃ homo indissolubilis sit añ illud tps. qđ illi putãt oportuisse cõstitui, ex q̃ ei materia corpus atribuãt? Fragilia sunt oĩa q̃ uideri ac tangi põt. Supest ut aliqđ ex cælo petant, qm̃ in terra nihil ẽ quod nõ sit infirmũ. Cũ ergo sic hõ formãdus ẽẽt a deo ut mortalis ẽẽt aliqñ: & p se ipm mobilis sp res ipsa exigebat: ut terræno & fragili corpore fingeret̃. Necesse ẽ igit̃ ut mortẽ recipiat qñlibet qm̃ corporalis est. Corpus enim qđ libet solubile atq; mortale est. Stultissimi ergo sunt q de morte immatura querunt̃: qm̃ naturæ cõditio locũ illi facit. Ita cõsequens erit, ut morbis quoq; subiectus sit. Neq;.n. patit̃ natura: ut abesse possit infirmitas ab eo corpore: quod idcirco non solidũ, firmũq; natũ est; ut aliqñ soluẽdũ sit. Sed putemus fieri posse queadmodũ uolunt, ut hõ ea cõdtiõe nascat̃: q̃ morbo morti ue subiectus sit, nisi peracto ætatis suæ spatio: ad ultimã pcesserit senectutẽ. Non igit̃ uident si ita sit constitutum, q̃d seq̃tur. Hoiem utiq; nisi certo tpe mori nullo modo posse, sed si phiberi ab altero uictu põt: mori poterit. Res igit̃ exigit, ut hoi q ante certum diem mori non põt, cibox alimẽtis q̃a subtrahi põt, opus non sit. Si opus cibo nõ erit: iã nõ homo ille sed Deus fiet. Ergo (ut supius dixi) qui de fragilitate hoĩs q̃runtur: id potissimũ quæruntur, quod non immortales & sempiterni sint nati. Nemo.n. nisi senex mori debet. Népe iõ mori debet q̃a Deus non est. At q mortalitas non põt cum ĩmortalitate coniungi. Si enim mortalis est in senectute, immortalis esse in adolescentia nõ potest. Nec est ab eo cõditio mortis aliena qui qñq; moriturus est. nec ulla immortalitas est, cui sit terminus constitutus. Ita fit ut & immortalitas exclusa in ppetuũ & ad tps recepta mortalitas: hoiem constituat in ea conditione: ut sit in q̃libet ætate mortalis. Quadrat igitur necessitas undiq;, nec debuisse aliter fieri, nec fas fuisse.

Sed isti rõnem seq̃ntium non uidẽt: q̃a semel errauerunt in ipsa summa. Exclusa.n. de rebus humanis diuina prouidentia: necessario seq̃bat̃, ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerunt illas minutox seminum plagas & concursiones fortuitas, q̃a rerum originẽ non uidebãt. In q̃s se angustias cum coniecissent iam cogebat eos necessitas existimare animas cũ corpoibus nasci: & itẽ cũ corpibus extingui. Assumpserant.n. nihil fieri mente diuina, qđ ipm nõ aliter pbare poterãt, q̃ si ostẽderent esse aliq̃ in q̃bus uideret̃ prouidentiæ ratio claudicare. Rep̃henderunt igit̃ ea: in q̃bus uel maxĩe diuinitatẽ suã puidentia mirabiliter exp̃ssit: ut illa q̃ retulit: de morbis & immatura morte, cum debuerit cogitare his assumptis q̃ necessario seq̃ntur. (Prouidentiæ rõem claudicare) Sequent̃ autẽ illa q̃ dixi: si morbũ non reciperent, neq; tectis neq; uestibus indigerent. Quid.n. uẽtos, aut hymbres: aut frigora metuerẽt: quox uis in eo est: ut morbos afferant? Idcirco.n. accepit sapientiam: ut aduersus nocentia fragilitatem suam muniat. Sequitur necessario: ut qm̃ retinendæ rationis causa morbos capit, etiam mortem semper accipiat, quia is ad quem mors non uenit; firmus sit necesse est. In

firmitas

firmitas autem habet in se mortis conditionem. Firmitas uero ubi fuerit, nec senectus locum potest habere: nec mors quæ sequitur senectutem. Præterea si mors certæ constituta esset ætati: fieret homo insolentissimus, & humanitate omni careret. Nam fere iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus: ex metu & cõscientia fragilitatis oriunt͛. Denicp imbecilliora & timidiora quæcp animalia congregant͛, ut qm̃ uiribus tueri se nequnt, multitudine tueantur. Fortiora uero solitudines appetunt, qm̃ robore uiribusq; confidunt. Homo quoq; si eodem modo haberet: ad propulsanda pericula suppetens robur: nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ societas esset? quę notitia inter se? qs ordo? quę ratio? quę humanitas? aut quid esset deterius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed qm̃ imbecillis est, nec per se potest sine homine uiuere: societatem appetit: ut uita communis & ornatior fiat & tutior. Vide igit͛ omnem hoīs rationem in eo maxime stare: q̧ nudus fragilisq; nascit͛: q̧ morbis afficit͛, q̧ immatura morte mulctat͛? Quæ si, homini detrahant͛: ratiōem quoq; ac sapiētiam detrahi necesse est. Sed nimis diu de rebus aptis disputo: cum sit liquidum nihil sine ꝓuidentia nec factum eē unq̃ nec fieri potuisse. De cuius opibus uniuersis (si nūc libeat) disputare pordinem infinita materia est. Sed ego de uno corpore hominis tm̃ instituí dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ ptãtem quãta fuerit, ośdam, his dũtaxat in rebus: quæ sunt comprehensibiles & apertæ. Nam illa quæ sunt animæ: nec subiici oculis: nec comprehendi queunt. Nunc de ipso uase hominis loquimur, quod uidemus.

Aialia timida congregantur

Homo ꝯr appetat societatem.

¶ De differentia creatiōis aialium brutorꝝ & hoīs secundũ corpus. Cap. V.

IN principio cũ Deus fingeret animalia: noluit ea in rotundã formę spēm cōglobare atq; colligere, ut & moueri ad ambulãdũ: & flectere se in quamlibet partem facile possent, sed ex ipsa corpois summa ꝓduxit caput. Item ꝓduxit mēbra q̃dã longius, quæ uocant͛ pedes ut alternis motibus solo fixa pducerent animal, quo mens tulisset: aut quo petendi cibi necessitas ꝓuocasset. Ex ipso autē uasculo corporis q̃tuor fecit extantia: bina posterius: quæ sunt in omnibus pedes. Itē bina capiti & collo ꝓxima quæ uarios animantibus usus pbent. In pecudibus.n. ac feris sunt pedes posterioribus similes. In homine autē manus, q̃ non ad ambulãdum: sed ad faciendũ operãdũq; sunt natæ. Est & tertiũ genus, in quo priora illa neq; pedes neq; manus sunt, sed alæ: inq̃bus pennæ p ordinem fixæ uolãdi exhibent usum. Ita una fictio diuersas species & usus habet. Atq; ut ipsam corporis crassitudinem firmiter comprehenderent: maioribus & breuibus ossibus inuicem colligatis quasi carinam cõpegit: quã nos dicimus spinã. Eamq; noluit ex uno ppetuoq; osse formare: ne gradiendi flectendiq; se facultatem aial non haberet. Ex eius parte q̃si media costas id est transuersa & plana ossa porrexit in diuersum: q̃bus clementer curuatis: & in se uelut in circulum pene conductis, interna uiscera, contegant͛: ut ea q̃ mollia & minus ualida fieri opus erat: illius solidæ cratis amplexu possent esse munita. In summa uero constructionis eius: quam simile nauis carinæ diximus: caput collocauit: in quo esset regimen totius animantis. Datũq; illic hoc nomen est, ut quidem Varro ad Ciceronem scribit: q̧ hinc capiant initium sensus ac nerui. Ea uero quæ dixi

Aialiũ aptissima forma.

Caput. Pedes.

Manus. Alæ. Spina q̃ in hoie. Costæ q̃.

Caput uñ.

mus de corpore uel ambulandi, uel faciendi, uel uolandi cã esse ꝓducta neq̃ nimiũ
longis ꝑ celerẽ mobilitatẽ neq̃ nimium breuibus ꝑ firmitatẽ, sed et paucis, & ma
gnis ossibus cõstare uoluit. Aut.n. bina sunt. ut in hoĩe: aut quaterna aut ĩ q̃drupe-
de: q̃ tñ non fecit solida: ne in gradiendo pigritia & grauitas retardaret, sed cauata
Medullæ. & ad uigorẽ corporis conseruandũ medullis intrinsecus plena, eaq̃ rursus non a q̃
liter porrecta finiuit, sed summas eoꝝ partes crassioribus nodis conglobauit, ut &
substringi neruis facilius, & uerti tutius possent. Vñ sunt uertibula nominata. Eos
Vertibula. nodos firmiter solidatos læui quodã operculo texit, qđ dicitur chartilago. s. ut sine
quæ: Chartilago. attritu & sine sensu doloris aliquo flecterent̃, eosdẽ tamẽ non in unum modum for
mauit. Alios enim fecit simplices & in orbem rotundos, in his dũtaxat articulis in
Scapulæ. quibus moueri mẽbra in oẽs partes oportebat, ut in scapulis: qm̃ manus utrũlibet
agitari & contorqueri necessarium est. Alios autẽ latos & æquales & in unam partẽ
ro tũdos: & in his utiq̃ locis ubi tãtũmodo curuari mẽbra in oẽs partes oportebat,
Genua. ut in genibus & in cubitis & in manibus ipsis. Nã sicut manus ex loco unde oriun
Cubita. tur a corpore, ubiq̃ uersus moueri speciosum simul & utile fuit, sic ꝓfecto si hoc
Promuscis in elephante. idem etiã cubitis accideret: & superuacuus esset huiusmodi motus & turpis. Iam.n.
manus amissa dignitate quã nunc habet: mobilitate nimia promuscidi similis uide
ret̃: essetq̃ homo plane angulmanus. Qđ genus in illa ĩmanissima belua mirabili-
ter effectum est. Deus.n. qui prouidentiã & ꝑtãtem suam multaꝝ rerum mirabili
uarietate uoluit oñdere, qm̃ caput eius animalis non tam lõge porrexerat: ut terrã
posset ore contingere, quod erat futuꝝ horribile atq̃ tetꝝ. Et quia os ipsum profu-
sis dentibus sic armauerat, ut etiam si contingeret: pascendi, tamen facultatem den
tes adimerent, produxit inter eos a summa fronte molle ac flexibile mẽbrum, quo
prendere: quo tenere quodlibet posset. ut rationem uictus capiendi, uel dentium
prominens magnitudo: uel ceruicis breuitas non impediret

Contra Epicurum, qui ex atomis fortuito concurrentibus compactum fabrica-
tumq̃ hominem disputauit. Cap. VI.

Anima'ia fortuito nata. On possum hoc loco teneri, quominus Epicuri stultitiã rursum co-
arguam Illius.n. sunt oĩa q̃ delirat Lucretius. Qui ut oñderet aĩalia
non artificio aliquo diuinę mẽtis: sed ut solet fortuito esse nata, dixit
in principio mũdi alias quasdã innumerabiles aĩantes mirãda specie
& magnitudine fuisse natas, sed eas ꝑmanere nõ potuisse, q̃ illas aut
sumendi cibi facultas aut coeũdi generandiq̃ rõ defecisset. Videlicet ut & atomis
suis locũ faceret ꝑ infinitũ & inane uolitãtibus diuinã ꝓuidẽtiã uoluit excludere.
Lucretiũ locus. Sed cũ uideret in oĩbus q̃ spirãt: mirabilẽ ꝓuidentię inesse rõnem, quæ malũ uani-
tas erat dicere fuisse aĩalia ꝓdigiosa: in q̃bus rõ cessasset? Qm̃ igit̃ oĩa q̃ uidemus
cũ rõne nata sunt id.n. ipsum nasci efficere: nisi rõ nõ põt: manifestũ est nihil oĩno
rõnis expers potuisse gñari. At.n. prouisum est in singulis q̃buq̃ fingendis, quate-
nus & ministerio membroꝝ ad necessaria uitæ uteret̃: & quatẽus adiugatis corpo
ribus elata soboles: uniuersas gñatim cõseruaret aĩantes. Nam si peritus architectus
Architecti officium. cũ magnũ aliquod ædificiũ facere cõstituit, primo oĩum cogitat quæ summa per-
fecti ædificii futura sit, & ante emetitur quẽ locũ leue pondus expectet: ubi magni

operis

operis statura sit moles, quæ columnarum interualla: qui aut ubi aquarum cadētiū decursus & exitus, & receptacula? Hæc inquam prius præuidet, ut quæcunque sunt pfecto opiiam necessaria: cū ipsis fundamentis pariter ordiatur. Cur Deū qsq putet machinā dis aīalibus nō añ prouidisse quæ ad uiuendum necessaria essent, q̄ ipsam uitam daret? Quæ utique constare non posset, nisi prius effecta essent quibus constat. Videbat igit Epicurus in corporibus aīalium diuinæ rōnis sollertiam, sed ut efficeret: qd ante imprudēter assumpserat: adiecit aliud deliramentum superiori congruens. Dixit enim neque oculos ad uidendum esse natos, neque aures ad audiendum neque pedes ad ambulandum, qm̄ membra hæc prius nata sunt: q̄ esset usus uidendi & audiendi & ambulandi, sed horum omnia officia ex natis extitisse. Vereor ne huiusmodi portenta & ridicula refutare, nō minus ineptum esse uideatur. Sed libet ineptire, qm̄ cū inepto agimus ne ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Nō sunt ad uidēdū oculi nati. Cur igit uident? Postea inqt usus eorum apparuit. Vidēdi ergo causa nati sunt. siquidem nihil possunt aliud q̄ uidere. Itē membra cetera cuius rei causa nata sunt: ipse usus oñdit. Qui utique nullo modo posset existere nisi essent membra oīa tam ordinate tam prouidenter effecta ut usum possēt habere. Quid. n. si dicas aues non ad uolandum esse natas, neque feras ad sæuiendum: neque pisces ad natandum, neque hoīes ad sapiendum, cum appareat ei naturæ officioque seruire animātes, ad quod est quæque generata? Sed uidelicet qui summam ueritatis amisit: semp erret necesse est. Si. n. non puidentia: sed fortuitis atomorum concursionibus nascunt oīa, cur nunq̄ fortuito accidit sic coire illa principia, ut efficerent aīal eiusmōi, qd narib9 potius audiret, odoraret oculis: auribus cerneret? Si. n. primordia nullum genus positionis inexptū relinquunt: oportuit eiusmōi cottidie mōstra gñari: in qbus mēbrorum ordo pposterus: & usus longe diuersus existeret. Cū uero uniuersa gña & uniuersa quoque membra: leges suas & ordines: & usus sibi attributos tueantur manifestum est nihil fortuito esse factum: qm̄ diuinæ rationis dispositio ppetua seruatur. Verum alias refellemus Epicurum, nunc de prouidētia (uti cœpimus) disseramus.

Membra aīantibus ad aliqu. usum non esse nata.

¶ De Dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam. Cap. VII.

Eus igit solidamenta corpis q̄ ossa dicuntur: nodata & adiuncta inuicem neruis alligauit atque cōstrinxit: qbus mēs si excurrere aut resistere uelit, tanq̄ retinaculis uteretur: & qdem nullo labore nulloque conatu sed minimo nutu totius corporis molē tēperaret ac flecteret. Hęc aūt uisceribus opuit, ut quęcunque locum decebat, utque solida ossa cōclusa tegerentur. Item uisceribus ipsis uenas admiscuit quasi riuos per corpus omne diuisos: per quæ discurrens humor & sanguis, uniuersa membra succis uitalibus irrigaret: & eā uiscera formatā in eum modum q unicuique generi ac loco aptus fuit superiecta pelle contexit. Quā uel sola pulchritudine decorauit, uel setis adoperuit uel squammis muniuit: uel plumis insignibus adornauit. Illud uero cōmētū dei mirabile: q una dispositio & unus habitus innumerabiles aīantiū perferat uarietates. Nā in oībus fere q̄ spirant: eadē series & ordo mēbrorum est. Primū. n. caput & huic annexa ceruix. Itē collo pectus adiunctū, & ex eo pminētes armi adhærens pectori uenter. Item uentri subnexa genitalia. Vltimo loco femora pedesque. Nec solū mēbra

Ossa.

Viscera.

Venæ.

Membrorū series & ordo.

suum tenorem ac sitũ in oĩbus seruãt, sed ẽt ptes mẽbrorũ. Nam in uno capite ipso certam sedem possident aures: certã oculi, nares item, os quoq; & in ore dentes & lingua. Quæ omnia cum sint eadem in omnibus animantibus, tñ infinita & multiplex diuersitas figurarum est. q ea quę dixi, aut productiora, aut contractiora linia mentis uarie differentibus comprehensa sunt. Quid illud? Nonne diuinum q in tanta uiuentium multitudine unum quodq; animal in suo gñe & specie pulcherrimum est? Vt si quid uicissim de altero in alterũ transferatur, nihil impeditius ad utilitatẽ, nihil deformius ad aspectum uideri necesse sit. Vt si elephanto ceruicẽ prolixam tribuas, aut camelo breuem. uel si serpentibus pedes aut pilos addas: in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exibeat, nisi ut maculis terga distincti & squamarum læuitate suffulti, in lubricos tractus sinuosis flexibus labentur. In quadrupedibus autem idem artifex contextũ spinæ a summo capite deductum: longius extra corpus eduxit: & acuminauit in caudam ut obscœne corporis partes, uel pp fœditatem tegerentur: uel pp teneritudinem munirentur, ut animalia qdam minuta & nocentia motu eius arcerentur a corpore. Quod mẽbrum si detrahes impfectum fit animal ac debile. Vbi autẽ rõ & manus ẽ: nõ est id tã necessariũ, q indumentum pilorũ. Adeo in suo quoq; gñe aptissime congruũt: ut neq; nudo quadrupede, neq; homine tecto excogitari qcq̃ turpius possit. Cũ tñ ipsa nuditas hoĩum mire ad pulchritudinem ualeat: nõ tñ etiã capiti cõgruebat. Texit ergo illud pilo. Et qa in summo futurũ erat, quasi summũ ędificii culmen ornauit. qui ornatus nõ est in orbẽ coactus, aut in figurã pilei teres factus ne qbusdã ptibus nudis esset in formis, sed alibi infusus alibi retractus, p cuiuslibet loci decentia. Frons ergo uallata p circuitum: & tẽporibus effusi ãn aures capilli: & earũ summæ ptes in coronę modũ cinctæ: & occipitium oẽ cõtectum: speciẽ miri decoris ostentat. Iã barbæ rõ incredibile est quantũ conferat ad dignoscendã corporũ maturitatem: uel ad differentiam sexus uel ad decorẽ uirilitatis ac roboris: ut uideatur omnino non constatura fuisse totius corporis ratio, si quicq; aliter esset effectum.

Serpentiũ lapsus uñ. Quadrupedũ forma. Caudæ usus.

Capitis sedes & forma.

Frons. Capilli. Barba.

¶ De forma hominis & ominum membrorum habitudine: sed specialiter de auribus & oculis. Cap. VIII.

Nunc rõnẽ totius hoĩs oñdã, singulorũq; mẽbrorũ: q in corpore apta aut operta sunt: utilitates & sitũs explicabo. Cũ igitur statuisset Deus ex oĩbus aĩalibus solũ hoĩem facere cælestẽ: cætera uniuersa terræna, hunc ad cæli contẽplationẽ rigidũ erexit: bipedẽq; cõstituit. s. ut eadem spectaret: uñ illi origo est. Illa uero depressit ad terram, ut qa nulla his ĩmortalitatis expectatio ẽ toto corpore ut in humũ pciecta: uẽtri pabuloq; seruirẽt. Hoĩs itaq; solius recta rõ, & sublimis status & uultus Deo pñi cois ac pximus, originẽ suam fictorẽq; testatur: Eius prope diuina mens: qa non tm̃ aĩantum q̃ sunt in terra: sed etiã sui corporis est sortita dominatũ: in summo capite collocata: tanq̃ in arce sublimis specula cur oĩa & contuet. Hãc eius aulã Deus non obductã porrectãq; formauit: ut in mutis aĩalibus: sed orbi & globo similem: q orbis rotunditas perfectæ rationis est ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille diuinus tanq̃ cælo tegitur. Cuius cum summum fastigium naturali ueste texisset: priorem partem

Hõ cur bipes & rigidus ad cæli cõteplationẽ erectus.

Mens in summo capite.

partem quæ dicitur facies, necessariis membrorum ministeriis, & instruxit pariter: Facies.
& ornauit. Ac primum oculoꝝ orbes concauis foraminibus conclusit, a quo foratu Oculi.
frontem nominatã, Varro existimauit, & eos neq̃ minus neq̃ amplius, quã duos es- Frons unde.
se uoluit: q̃ ad spẽm nullus est perfectior numerus q̃ duoꝝ, sicut & aures duas, qua Aures.
rũ duplicitas incredibile est quantã pulchritudinẽ pferat: & tũ pars utraq̃ simili-
tudine ornata est, tũ ut uenientes altrinsecus uoces facilius colligantur. Nã & forma
ipsa mirãdũ in modũ ficta, qd eaꝝ foramina uoluit esse nuda & inobsepta, quod &
minus decoꝝ, & minus utile fuisset, qm̃ simpliciũ cauernarum angustias pteruolare
uox posset: & spargi, nisi pceptam per cauos sinus, & repcussu retenta foramia ipsa
cõueherent, illis similia uasculis, qbus impositis solent angustiora uasa cõpleri. Eas
igit aures quibus est inductũ nomẽ a uocibus hauriẽds. Vnde Virgilius: Voceq̃ Virgi.
his auribus hausi, qa uocẽ ipsam græci αὐδήν uocãt ab auditu per immutationẽ lr̃æ,
aures uelut audes sunt nominatæ. Noluit Deus artifex mollib⁹ pelliculis informare
quæ pulchritudinẽ demerent pendulas atq̃ flectentes neq̃ duris ac solidis ossib⁹ ne
ad usum inhabiles essent, immobiles, ac rigẽtes, sed qd' eẽt hoꝝ mediũ excogitauit,
ut eas chartilago mollior alligaret, & hẽret, aptã simul & flexibilẽ firmitatẽ. In his Carthilago aurium.
audiendi tm̃ officiũ cõstitutũ, est, sicut in oculis uidendi. Quoꝝ pcipue inexplicabi-
lis est ac mira subtilitas, quia eoꝝ orbes gẽmaꝝ similitudinem pferentes, ab ea parte
qua uidẽdũ fuit, membranis perlucentibus texit: ut imagines reꝝ cõtra positaꝝ tanq̃
in speculo refulgẽtes ad sensum intimum penetrarẽt. Per eas igit mẽbranas, sensus
ille qui dicit mens, ea quæ sunt foris transpicit, ne forte existimes aut imaginũ incur
sione nos cernere (ut philosophi dixerũt) qm̃ uidẽdi officiũ in eo debet esse, qd ui- Vidẽdi ratio
det, nõ in eo quod uidet: aut intentione aeris cum acie, aut effusiõe radioꝝ: qm̃ si ita unde.
esset, radiũ quẽ oculis aduertimus uideremus: donec intentus aer cũ acie: aut effusi
radii ad id quod uidẽdum esset puenirẽt. Cum aũt uideamus eodem momento tem- Mens per
poris plærunq̃ uero aliud agẽtes, nihilominus tñ uniuersa quæ cõtra sunt posita, in oculos uidet.
tueamur: Verius & manifestius est mẽtem esse quę per oculos ea quæ sunt opposi- Oculi men
ta, transpiciat q̃si p fenestras lucente uitro aut speculari lapide obductas. Et ieciroo tis indices.
mẽs & uolũtas ex oculis sæpe dignoscit. Quod qdẽ ut refelleret Lucretius ineptis
simo usus est argumento. Si.n. mens inqt per oculos uidet, erutis & effosis oculis Lucretii locus.
magis uideret, qm̃ euulsæ cum postibus fores, plus inferunt luminis, q̃ si fuerint ob-
ductæ. Nimirum ipsi uel potius Epicuro qui eũ docuit, effosi oculi erãt, ne uiderent
effossos orbes, & ruptas oculoꝝ fibras, & fluentem p uenas sanguinẽ, & crescentes
ex uulneribus carnes & obductas ad ultimum cicatrices nihil posse lucis admittere,
nisi forte auribus oculos similes nasci uolebãt, ut non tã oculis q̃ foraminibus cerne
remus, quo nihil ad spẽm fœdius, ad uisum inutilius fieri põt. Quantulum.n. uide-
re possemus, si mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimu
las attenderet, ut si quis uellet transpicere per cicutã, non plus pfecto cernat q̃ cicu-
tæ ipsius capacitas cõprehendat. Itaq̃ ad uidendũ mẽbris potius in orbẽ cõglobatis
opus fuit, ut uisus in latum spargeret, & quę in primori facie adhęrerent: ut libere
possint oĩa contueri. Ergo ieffabilis diuinæ puidẽtiæ uirtus fecit duos simillimos or
bes, eosq̃ ita deuinxit: ut non in totũ cõuerti: sed moueri tñ ac flecti cũ mõ possent.

Orbes autem ipſos humoris puri ac liquidi plenos eſſe uoluit, in quorum media parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur: quas pupillas nuncupamus, in quibus puris ac ſubtilibus cernendi ſenſus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſeipſam mens intendit, ut uideat, miraq; ratione in unum miſcetur & coniungitur amborum luminum uiſus.

Pupillæ quas

¶ Contra eos qui ſenſus falſos eſſe contendunt. Cap. IX.

Ibet hoc loco illorum reprehẽdere uanitatẽ, qui dum uolunt oſtendere ſenſus falſos eſſe multa colligunt in quibus oculi fallantur, inter quæ illud etiam, quod furioſis & ebriis omnia duplicia uideantur. Q uaſi uero eius errori obſcura cauſa. Ideo enim ſit: quia duo ſunt oculi. Sed quõ id fiat accipe. V iſus oculorũ intentione animi cõſtat: Itaq; qm̃ mens (ut ſupra dictum eſt) oculis tanq̃ feneſtris utitur, nõ tm̃ hoc ebriis aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis ac ſobriis. Nam ſi aliqd nimis ꝓpius admoueas, duplex uidebitur. Certum ẽ enim interuallum ac ſpacium quo acies oculorũ coit, Item ſi retrorſum auoces aĩum, quaſi ad cogitandum & intentionẽ mentis relaxes, cum acies oculi utriuſq; diducit̃, tunc ſinguli uidere incipiunt ſeparatim. Si autem rurſus intẽdens aciemq; direxeris, coit in unum quicquid duplex uidebat̃. Q uid ergo mirum, ſi mens ueneno ac potentia uini diſſoluta dirigere ſe non poteſt ad uidendum ſicut ne pedes quidem ad ambulandum neruis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi uis furoris in cerebrum ſæuiens, concordiam diſiungit oculorum? Q uod adeo uerum eſt, ut luſcis hoĩbus ſi aut inſani aut ebrii fiant, nullo pacto poſſit accidere, ut aliquid duplex uideant. Q uare ſi ratio apparet cur illi falluntur, manifeſtũ eſt non eſſe falſos ſenſus, qui aut non falluntur, ſi ſint puri & integri: aut ſi falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

Oculi falluntur. Furioſis oĩa duplicia, uideantur & cur. Ebriis oĩa duplicia uideantur & cur.

Senſus nõ eſſe falſos.

¶ Ad oculorum fabricam redit & omnium membrorum habitudinem, ſed specialiter quæ uſq; ad uentrem per cutem apparent. Cap. X.

Ed nos ad Dei opera reuertamus. Vt igitur oculi munitiores eſſent ab iniuria eos ciliorũ tegminibus occuluit: unde oculos dictos eſſe Varroni placet. Non & ipſæ palpebræ quibus mobilitas ineſt, palpitatio uocabulum tribuit, pilis in ordine ſtantibus uallatæ, ſeptum oculis decentiſſimum prebent. Q uarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurẽs, & uidendi tenorem non impedit: & reficit obtutum. Acies enim ideſt membrana illa perlucens, quam ſiccari & obareſcere nõ oportet, niſi humore aſſiduo terſa pure niteat, oboleſcit. Q uid ipſa ſuperciliorum faſtigia pilis breuibus odornata? Nonne quaſi aggeribus & munimentum oculis, nequid ſuperne indicat: & ſpetiem ſimul præſtant? Ex quorum confinio naſus exoriẽs, & ueluti equali porrectus iugo, utranq; aciem ſimul & diſcernit, & munit. Inferius quoq; genarũ non indecens tumor in ſimilitudinem colliũ leniter exurgens ab omni parte oculos efficit tutiores, prouiſumq; eſt ab artifice ſummo, ut ſi quis forte uehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Naſi uero pars ſuperior uſq; ad mediũ ſolida formata eſt. Inferior autem chartilagine adhæret molli ita ut ad uſum digitorum poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem quamuis ſimplici membro tria ſunt officia conſtituta. Vnum

Oculi unde

palpebræ quæ et unde

Acies quæ

Supercilia

Naſus. Genæ.

ducendi

ducendi spiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium ut per eius cauernas purgamē
ta cerebri defluant. Quas ipse Deus quam mirabili, q̄ diuina rōne molitus est, ut tñ
Nares.
hiatus ipse nasi oris spēm non deformaret. Quod erat plane futurū, si simplex fora
mē pateret. At id uelut pariete per medium ducto intersepsit atq; diuisit, fecitq; ipsa
duplicitate pulcherrimū. Ex quo intelligit' quātum dualis numerus una & simplici
Dualis numerus ad pfectione multū ualet.
cōpage solidatus, ad rerū ualeat pfectionē. Nam cū sit corpus, unus tñ totū ex simpli
cibus membris cōstare non poterat, nisi ut essent partes uel dextræ uel sinistræ. Itaq;
ut pedes duo & item manus, nō tm̄ ad utilitatē aliq̄ usumq; uel gradiendi uel faciēdi
ualent, sed & habitū decorēq; admirabilē cōferūt. Sic & in capite quod totius diui
nippis q̄si culmen est, & auditus in duas aures, & uisus in duas acies, & odoratio in
duas nares a summo artifice diuisa est, quia cerebrū in quo sentiendi rō est, q̄uis sit
Cordis duo sinus.
unum, tñ in duas partes mēbrana interueniēte discretū est, sed & cor quod sapiētiæ
domiciliū uidetur, licet sit unū duos tñ intrinsecus sinus hēt, qbus fōtes uiui sangui
nis continent', septo intercedēte diuisi, ut sicut in ipso mūdo summa rerū uel de sim
plici duplex, uel de duplici simplex & gubernat & continet totū, ita in copore de duo
Os.
bus uniuersa compacta indissociabilē ptēdēret unitatē. Oris quoq; species & rictus
ex trāsuerso patefactus, q̄ utilis, q̄ decens sit, enarrari non pōt, cuius usus in duobus
cōstat officiis, sumēdi uictus & eloquendi. Lingua intus inclusa, quæ uocē motib9
Lingua.
suis in uerbis distendit, & est interpres animi. Nec tñ sola pōt per se eloquēdi mun9
implere nisi acumē suum palato illiserit, nisi adiuta uel offensione dētiū, uel cōpres
sione labiorū dētes tñ plus cōferūt ad loquēdū. Nā & infantes nō ante incipiūt fari: q̄
Dentes. Senes cur balbutiāt.
dentes habuerit; & senes amissis dētibus ita balbutiūt: ut ad infantia reuoluti denuo
esse uideant'. Sed hæc ad hoiem solū ptinent, aut ad aues, in quibus acuminata & ui
brata certis motibus lingua, innumerabiles cātuum flexiones, & sonorū uarios mo
dos exprimit. Habet pterea & aliud officium, quo in oībus: sed tñ solo in mutis uti
tur: q; conritos & cōmolitos dentibus cibos colligit, & cōglobatos ui sua deprimit,
Lingua usū
& transmittit ad uentrē. Itaq; Varro a ligādo cibo putat linguæ nomē īpositū. Besti
as ēt potu adiuuat. Protēta.n. cauataq; hauriūt aquā eāq; cōprehensam linguæ sinu
ne tarditate ac mora defluat ad palatū celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; pala
ti concauo tanq̄ testudine tegit', eāq; dētiū ordine sepiens Deus q̄si muro circūual
lauit. Dētes autem ipsos ne nudi ac restricti magis horrori q̄ ornamento eēnt, gingi
Gingiuæ.
uis mollibus quæ a gignendis dentibus noiant', ac deinde labiorū tegminibus hone
stauit. Quorum durities sicut in molari lapide maior est & asperior, q̄ in cæteris ossi
Labra.
bus, ut ad cōtinendos cibos pabulumq; sufficerent. Labra ipsa quæ q̄si ante cohære
bant q̄ decenter intercidit, quorū supius sub ipsa medietate uariū, lacuna quadā leui
quasi ualle signauit, inferius honestatis grā foras molliter explicauit. Nā quod atti
Sapor utrū palato an lingua sentiatur.
net ad saporem capiendū, fallit' q̄squis hūc sensum palato inesse arbitrat'. Lingua ē
enim qua sapores sentiuntur nec tñ tota. Nam partes eius quæ sunt ab utroq; latere
teneriores, saporem subtilissimis sensibus trahunt. Et cū neq; ex cibo qcq̄, neq; ex po
tione minuatur: tñ inenarrabili modo penetrat ad sensum sapor eadem rōne: qua ni
hil de quacunq; materia odoris decerpit. Cætera q̄ decora sint: uix exprimi pōt. De
Mentum.
ductū clementer a genis mentum, & ita inferius cōclusum, ut acumē eius extremū

signare uideatur leuiter impressa diuisio. Rigidum ac teres collum scapulæ uelut
Collum. Brachia. mollibus iugis a ceruice dimissæ: ualida & substricta neruis ad fortitudinẽ brachia
Lacerti. insignibus toris extentum lacertorum ingens robur utilis ac decens flexura cubito-
Manus. rum. Quid dicã de manibus rõnis ac sapiæ ministris? Quas sollertissimus artifex
plano ac modice concauo sinu fictas, ut si q̃d tenedũ sit apte possit insidere, in digi-
Digiti. tos terminat: in q̃bus difficile ẽ expediuit, utrum ne spẽs an utilitas maior sit. Nam
& numerus pfectus ac plenus: & ordo ac gradus decentissimus: & articulorũ pariũ
curuatura flexibilis, & forma unguiũ rotũda concauis tegminibus digitorũ: fasti-
gia comprehẽdẽs atq; firmans: ne mollitudo carnis in tenẽdo cederet, magnũ pbet
ornatũ. Illud uero ad usum miris modis habile, ꝙ unus a cæteris separatus: cũ ipsa
manu orit̃ & in diuersum maturius findit̃. Qui se uelut obuium cæteris pbẽs oẽm
Pollex qr. & unde. tenendi faciendiq; rõnẽ uel solus, uel pcipue possidet tanq̃ rector oium atq; modera
tor. Vnde etiã pollicis nomẽ accepit, ꝙ ui & ptãte inter cæteros polleat. Duos q̃dẽ
articulos extãtes hẽt, nõ ut alii trinos, sed unus ad manus carnẽ nectit̃ pulchritudi-
nis gratia. Si. n. fuisset tribus articulis & ipse discretus fœda & indecora species ad-
Pectus. emisset manibus honestatẽ. Nã pectoris latitudo sublimis & exposita oculis, mira
bilẽ pfert habitus sui dignitatẽ. Cuius hæc cã est, ꝙ uidet̃ hoiem solum Deus ueluti
supinum formasse. Nã fere nullũ aial iacere in tergũ põt: Mutas autem aiantes q̃si
altero latere iacentes finxisse, atq; ad terrã cõpressisse. Iccirco illis angustum pectus
& ab aspectu remotũ, & ad terram uersus subiectũ. Hois aũt patẽs & rectũ, qa ple
Papillæ. nũ rõnis a cælo datum humile aut indecens eẽ non debuit. Papillæ quoq; leuiter emi
nentes & fuscioribus ac paruis orbibus coronatæ, nõ nihil addũt uenustatis, fœmi-
nis ad alendos fœtus datæ, maribus ad solum decus, ne informe pectus, & q̃si muti-
Venter. lum uideretur. Huic subdita est planicies uentris, quã mediã fere umbilicus nõ in-
Vmbilicus decenti nota signat, ad hoc factus, ut per eũ fœtus dum est in utero, nutriatur.

¶ De uisceribus & intestinis usq; ad membra genitalia. Cap. XI.

SEquitur necessario ut de internis quoque uisceribus dicere incipiam qui
bus non pulchritudo, quia sunt abdita, sed utilitas incredibilis attribu
ta est, quoniam opus fuerat, ut terrænum hoc corpus suco aliquo,
de cibis ac potib9 aleretur, sicut terra ipsa hymbribus ac pruinis. Pro-
uidentissimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit, quibus concoctis & li-
quefactis, uitales succos membris omnibus dispartiret. Sed cum homo constet ex
corpore atq; anima, illud quod supra dixi receptaculum soli copori præstat alimen-
tum, animæ uero aliam sedem dedit. Fecit enim genus quoddam uiscerum molle
Pulmo aeris capax. atq; rarum, quod pulmonem uocamus, in quod spiritus reciproca uicissitudine cõ-
mearet, cumq; non uteri modum finxit, ne effunderetur simul spiritus aut inflaret
in simul. Ideoq; ne plenum q̃dẽ uiscus effecit: sed inefflabile atq; aeris capax ut pau
latim spũm recipet, dũ uitalis uentus p illã spargit̃ raritatem, et eundẽ rursus paula-
tim redderet, dum se ex illo explicat. Ipsa. n. uicissitudo flãdi & spirandi respirandiq;
Aura uitalis. tractus uitam sustentat in corpore. Qoniam ergo duo sunt in homine receptacula,
unum aeris quod alit animam, alternm ciborum quod alit corpus, ut flecti ceruix ac
moueri facile possit, duas esse per collum fistulas necesse est, cibalem ac spiritalem,

quarum

quarum superior ab ore ad uentrem, ferat, inferior a naribus ad pulmonem. Quarum ratio & natura diuersa est. Ille.n. qui est ab ore transitus, mollis effectus est, & q̃ sem per clausus cohæreat sibi: sicut os ipm̃. qm̃ potus & cibus dimota & patefacta gula, quia corpales sunt, spatiũ sibi transmeandi faciunt. Spiritus cõtra q̃ est incorpalis ac tenuis, q̃a spatiũ sibi facere non poterat, accepit uiã patentem, quæ uocat̃ gurgulio. Is constat ex ossibus flexuosis ac mollibus, quasi ex ãnulis in cicutæ modum in uicem compactis & cohærentibus, patetq; semper hic trãsitus. Nullã.n. requem meandi hẽre spũs põt, quia is qui semp commeat, demissa utiliter de crebro mẽbri portione, cui uua nomẽ est, uelut occursu quodam refrænat̃: ne aut teneritudinem domicilii cum impetu ueniens attracta pæstilenti aura corrũpat, aut totã nocendi uiolentiã, internis receptaculis pferat. Ideoq; etiã nares breuiter sunt aptæ, q̃ iccirco sic noiant̃, quia per eas uel odor, uel spiritus nare non desinit. Tamen hæc fistula spiritalis non tm̃ ad nares, uerũ quoq; ad os iter patet in extrẽmis palati regionibus: ubi se folles faucium spectantes uuã tollere incipiunt in tumorem. Cuius rei cã & rõ nõ obscura est. Loquendi.n. facultatem non haberemus, si sicut gulæ iter ad os tm̃: ita gurgulio ad nares tm̃ pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina sollertia ex illa fistula spiritali, ut posset lingua ministerio suo fungi, & uocis ipsius inoffensum tenorem, pulsibus suis in uerba concidere. Qui meatus si aliquo mõ interceptus sit: mutum faciat necesse est. Errat.n. pfecto quisq̃s aliam cãm putat cur hoies muti sint. Non enim (ut uulgo credit̃) uinctam gerunt linguã. sed hi uocalẽ illũ spũm p nares q̃si mugientes pfundunt, q; uoci transitus ad os aut nullus oino est, aut non sic patens ut plenã uocem possit emittere. Quod plerumq; natura fit, aliqñ etiam casu accidit: ut morbo aliquo hic aditus obseptus uocem non transmittat ad linguã, faciatq; de loquentibus mutos. Qd' cũ acciderit, auditũ quoq; obstrui necesse est, ut quia uocem emittere non põt ne admittere qdẽ possit. Loquendi ergo cã patefactus est hic meatus. Illud quoq; pstat, ut in lauacris celebrandis, quia nares calorẽ ferre non possunt, aer feruens ore ducatur. Itẽ si forte spiramenta narium frigoris pituita pclu serit per ós auram trahere possumus, ne obstructa meandi facultate, spiritus strãgulet̃. Cibi uero in aluum recepti, & cum potus humore pmixti, cũ iã calore pcocti fuerint, eorũ succus inenarrabili modo per membra diffusus, irrigat uniuersum corpus & uegetat. Intestinorũ quoq; multiplices spiræ ac longitudo in se conuoluta, & uno tamen substricta uinculo q̃ mirificum dei opus est! Nam ubi maceratos ex se cibos aluus emiserit, paulatim per illos internorũ anfractus extrudunt̃, ut quicq̃d ipsis inest succi, quo corpus alit̃ membris oibus diuidat̃. Et tñ nequi forte obhæreant ac resistant quod fieri poterat pp ipsorum uoluminum flexiones in se sæpe redeuntes, & fieri sine pernicie non poterat: oppleuit ea intrinsecus crassiore succo, ut purgamenta illa uentris ad exitus suos facilius per lubricum niterẽtur. Illa quoque ratio subtilissima est, q; uesica cuius usum uolucres non hñt, cum sit ab intestinis separata, nec ullã hẽat fistulã, qua ex illis urinam trahat, complet̃ tñ & humore distendit̃. Id q̃uo fiat nõ est difficile peruidere. Intestinorũ.n. partes, quæ ab aluo cibum potumq; suscipiunt, patentiores sunt q̃ cæteræ spiræ, & multo tenuiores. Hæ uesicã circũplectunt̃, & cõtinent. ad quas partes cum potus & cibus mixta peruenerint, simũ qdẽ crassius fit &

Gurgulio quid.

Vua quæ.

Nares unđ.

Muti cur homines.

Muti cur etiã surdi.

Ciborũ succus irrigat uniuersum corpus & uegetat.

Intestinorum spiræ.

Vesica.

trāſmeat. Hūor aūt oīs p illā teneritudinē pcolat,eūq; ueſica cui⁹ æque tenuis ſub tiliſq; membrana ē, abſorbet & colligit, ut foras qua natura exitū pateſecit: emittat.

¶ De membris conceptionis, & ipiuſcōceptus phyſica rōne. Cap XII.

E utero quoq; & conceptione qm̄ de internis loqmur, dici neceſſe eſt, neqd pteriſſe uideamur. Q uæ quanq̄ in opto latent, ſenſus tn̄ atq; intelligentiā latere nō poſunt. Vēa in maribus q̄ ſemē continet duplex eſt. paulo interior, q̄ illud hūoris obſcœni receptaculū. Sicut.n. renes duo ſunt: itemq; teſtes, ita & uenæ ſeminales duæ: in una tm̄ cōpage cohærentes, qd uidemus in corporib⁹ aīaliū, cū interſecta pateſiūt. Sed ille dexterior maſculinū cōtinet ſemen ſiniſterior fœmininū, & iō in toto corpe ps dextra maſculina eſt : ſiniſtra uero fœminina. Ipm ſemen qdem aūt ex oī corpore ad uenā genitalē cōfluere, ibiq; concreſcere. Sed hoc hūana mens qūo fiat, non pōt comphendere. Item in fœminis uterus in duas ſe diuidit ptes, q̄ in diuerſum diffuſæ ac reflexæ cicūplicantur, ſicut arietis cornua. Q uæ pars in dextrā retorquet, maſculina eſt, q̄ in ſiniſtram fœminina. Conceptū igitur Varro & Ariſto. ſic fieri arbitrant. Aiūt non tm̄ maribus ineſſe ſemen, uerum etiā fœminis & inde plerūq; matrib⁹ ſimiles pcreari, ſed earū ſemen ſanguinem eſſe purgatū. Q ui ſi recte cū uirili mixtum ſit, utraq; concreta, & ſimul coagulata informari. Et primum qdem cor hoīs cōfingi, q; in eo ſit & uita hoīs, & ſapia. Deniq; totum opus qdrageſimo die conſumari. Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In auium tn̄ fœtibus primū oculos fingi dubiū nō eſt : qd in ouis ſæpe deprehendimus. Vn̄ fieri non poſſe arbitror : qn̄ fictio a capite ſumat exordiū. Similitudines aūt in corpibus filiorū ſic fieri putāt. Cū ſemina inter ſe pmixta coaleſcāt, ſi uirile ſupauerit, prī ſimilē puchi ſiue marēm ſeu fœminā. Si muliebre pualuerit: pgeniem cuiuſq; ſexus ad imaginem rn̄dere maternā. Id aūt pualere duobus qd fuerit uberius. Alteꝝ.n. quodammodo amplectit ac includit. Hinc plerūq; fieri ſolet, ut unius tm̄ liniamenta ptendant. Si uero æqua fuerit ex pari ſemēte pmixtio, figuras quoq; miſceri, ut ſoboles illa cōis aut neutrū referre uideatur. qa totū ex altero non habet, aut utrunq; quia partē de ſingulis mutuata eſt. Nā in corporib⁹ aīaliū uidemus aut confundi parētū colores: ac fieri tertiū neutri gnāntium ſimile: aut utriuſq; ſic exprimi, ut diſcoloribus membris per oē corpus cōcors mixtura uariet. Diſpares quoq; naturæ hoc mō fieri putantur, cū forte in læuā uteri ptē maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit marē qdē gigni opinatio eſt. Sed qa ſit in fœminina parte cōceptus: aliqd in ſe hrē fœmineum, ſupra q̄ decus uirile patiat: uel formā inſignē, uel nimium candorē, uel corpis læuitatē, uel arctus delicatos: uel ſtaturā breuē, uel uocē gracilē, uel aīum imbecillū, uel ex his plura. Itē ſi ptem in dextrā ſemen fœminini ſexus influxerit, fœminā qdē pcreari, ſed qm̄ in maſculina pte cōcepta ſit hrē in ſe aliqd uirilitatis, ultra q̄ ſexus rō pmittat: aut ualida mēbra aut immoderatā lōgitudinē, aut fuſcum colorē, aut hiſpidā faciē, aut uultū indecorū, aut uocē robuſtā: aut aīum audacē: aut ex his plura. Si uero maſculinum in dexterā, fœmininū in ſiniſtrā puenerit utroſq; fœtus recte puenire, ut & fœminis p oīa naturæ ſuæ decus conſtet & marib⁹ tā mēte q̄ corpore robur uirile ſeruet. Illd uero ipm q̄ mirabile cōſtitutū a deo eſt: qd ad conſeruationē geneꝝ ſingulorꝝ duos ſexus maris ac fœminæ machinatus

eſt, quibus

Vena genitalis q̄ ſemen continet.

Semen genitale.

Vterus muliebris.

Cōceptus qūo fiat.

Semē ſanguis purgatus.

Quid hoīs primum figuretur.

Filioꝝ ſimilitudies unde.

Semimares unde.

Virgines unde.

Sexus duo cur.

est, quibus inter se per uoluptatis illecebras copulatis successiua soboles pareretur: ne oẽ genus uiuentiũ cõditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributũ est, quo facili9 ad patiẽtiã iugi maritalis fœminæ cogerent. Vir itaq; noīat9 est, q maior in eo uis ẽ q̃ in fœmina, et hic uirtus nomẽ accepit. Itẽ mulier (ut Varro interptat̃) a mollicie ẽ dicta immutata et detracta lfa, uelut mollier. Cui suscepto fœtu cũ ptus appropinq̃te iã cœpit, turgescentes iã mãmæ dulcib9 succis distẽdunt̃: & ad nutrimẽta nascẽtis fontibus lactis fœcundũ pectus exuberat. Nec. n. decebat aliud q̃ ut sapiens aĩal a corde alimoniã duceret. Idq; ipm sollertissime cõparatũ est ut candens ac pinguis humor teneritudinẽ noui copis irrigaret, donec ad capiẽdos fortiores cibos, & dentib9 instruat̃, & uirib9 roboret̃. Sed redeam9 ad ppositũ, ut cætera quæ supsunt, breuiter explicemus. ℭ Cõtra illos q per uoluptatẽ mẽbris genitalibus abutunt̃, & subditoꝝ membroꝝ forma. Cap. XIII.

Vir unde: Virtus un. Mulier un.

Lactis alimonia.

Poterã nunc ego ipsoꝝ quoq; genitaliũ mẽbroꝝ mirificã rõnem tibi exponere: nisi me pudor ab hmõi sermone reuocaret. Itaq; a nobis indumento uerecũdiæ q̃ sũt pudẽda uelent̃. Q d' ad hãc rẽ attinet, quæri satis est, hoĩes impios ac pphanos summũ nefas admittere q diuinũ & admirabile dei opus ad ppagãdã successionẽ inexcogitabili rõne pasitũ, & effectũ: uel ad turpissimos q̃stus, uel ad obscœnæ libidinis pudẽda opa cõuertũt, ut iã nihil aliud ex re sanctissima petãt, q̃ inanẽ & sterilẽ uoluptatẽ Quę reliq̃ corpis ptes nõ carent rõne ac pulchritudine. Cõglobata in nates caro q̃ sedendi officio apta & eadẽ firmior q̃ in cæteris mẽbris, ne pmẽte corpis mole ossibus cederet. Item fœminũ deducta: & latioribus toris ualida lõgitudo quo facilius onus corpis sustineret, q̃ paulatim deficientem in angustum genua determinãt, quoꝝ descentes nodi flexurã pedibus ad gradiendum, sedẽdũq; aptissimã pbẽt. Itẽ crura nõ æquali mõ ducta, ne indecens hitudo deformaret pedes, sd teretibus suris clementer extantibus sensimq; tenuatis, et firma sunt & ornata. In plãtis uero eadẽ qdẽ: sed tñ lõge dispar in mãibus rõ est. Quæ qm̃ totius opis q̃si fundamẽta sunt mirificus eas artifex nõ rotunda specie, ne hõ stare nõ posset, aut aliis ad stãdũ pedibus indigeret, sicut q̃drupedes: sed porrectiores longioresq; formauit, ut stabile corpus efficerent planicie sua. Vñ illis inditũ nomẽ est. digiti æquæ totidẽ quot in manibus spẽm magis q̃ usum pferẽtes. Ideoq; & iuncti & breues, & gradatim cõpositi. Quoꝝ qui est maximus, qm̃ illũ sicut i manu discerni a cæteris opus nõ erat, ita in ordinẽ redactus est, ut tñ ab aliis magnitudine ac modico iteruallo distare uideat̃. Hæc eoꝝ speciosa germanitas, non leui adiumẽto nisũ pedũ firmat. Cõcitari. n. ad cursũ nõ possum9 nisi digitis in humũ pressis, soloq; nitẽtib9, ipetũ saltũq; capiamus. Explicasse uideor oĩa, quoꝝ rõ intelligi põt. Nunc ad ea uenio, q̃ uel dubia uel obscura sunt.

Nates.

Femen.

Crura.

Plantæ q & unde.

ℭ Quod de multis quæ sunt in corpore ratio sciri nequit. Cap. XIIII.

Multa esse constat in corpore, quorum uim rationẽq; pspicere nemo nisi qui fecit, potest. An aliquis enarrare se putat posse, quid utilitatis: quid effectus habeat tenuis mẽbrana illa perlucens, qua circũnectit̃ aluus ac tegitur? Quid renũ gemina similitudo? Quos ait Varro ita dictos, q̃si riui ab his obscœni humoris oriantur qd' est longe secus: quia spiæ altrinsecus su-

Renes qui & unde.

Fel iracundiæ affectũ cõtinet. Cor sedes pauoris. Splen lætitiæ sedes. Iecoris officium.

pini cohærent, & sunt ab intestinis separati. Quid splen? quid iecur? quid uiscera quasi ex conturbato sanguine uidentur esse concreta? Quid fellis amarissimus liquor? Quid globus cordis qui unus sanguinis fons est? Nisi forte illis credendum putabimus, qui affectũ iracundiæ in felle constitutũ putãt, pauoris in corde, letitiæ in splene. Ipsius autem iecoris officium uolunt esse, ut cibos in aluo concoquat amplexu & calefactu suo, quidam libidines rerum uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primum ista perspicere acumen humani sensus non potest, quia horum officia in operto latent nec usus suos patefacta demonstrant. Nam si ita esset, fortasse placidiora quæq; animalia uel nihil fellis omnino, uel minus haberent q̃ feræ, timidiora plus cordis: salaciora plus iecoris, lasciuiora plus splenis habuissent. Sicuti igitur nos sentimus audire auribus oculis cernere, naribus odorare, ita profecto sentiremus nos felle irasci, iecore cupere: spléne gaudere. Cum autem unde affectus isti ueniant, minime sentiamus, fieri potest ut aliunde ueniãt, & aliud uiscera illa q̃ suspicamur, efficiant. Nec tñ conuincere possumus falsa illos qui hæc disputant dicere. Sed omnia quæ ad motus animi animæq; pertineant: tam obscuræ altæq; rationis esse arbitror, ut supra hominem sit ea liquido peruidere: Id tamen certum & indubitatum esse debet res tot: tanta uiscerum genera: unum & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid propric singulis neruis sit iniunctum, quis scire nisi artifex potest, cui soli opus suum notum est.

¶ De obscura uocis ratione. Cap. XV.

Vox quid. Verba unde.

E uoce aũt quã rõnem reddere possumus? Grãmatici quidem ac philosophi uocem esse definiunt, aeré spiritu uerberatũ. Vnde uerba sunt nuncupata, quod pspicue falsum est. Non.n. uox extra os gignit: sed intra. Et ideo uerisimilior est illa sentẽtia: stipatum spũm cum obstãtia faucium tueri illisum, sonum uocis exprimere, ueluti cum in patẽtem cicutã labroq; subiectã dimittimus spũm & is cicutæ concauo repercussus ac reuolutus a fundo dũ descendentẽ occursu suo reddit, ad exitum nitens sonum gignit, & in uocalẽ spũm resiliens per se uentus aiatur. Quod quidẽ an uerũ sit, Deus artifex uiderit. Videt enim nõ ab ore, sed ab intimo pectore oriri. Deniq; & ore clauso, & naribus emittit sonus qualis potest. Preterea ex maximo spiritu, quo anhelamus, uox non efficitur, & leui & non coartato spiritu quoties uolumus efficitur. Non est igitur cõprehensum quomodo fiat, aut quid sit oino. Nec me nunc in academiæ sententiã delabi putes, quia non oĩa sunt incõprehensibilia. Vt.n. fatendũ est multa nesciri quæ uoluit Deus intelligentiam hominis excedere, sic tñ multa esse quæ possint & sensibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philosophos integra disputatio. Conficiamus igitur spacium quo nunc decurrimus.

¶ Vbi sit mentis sedes, & qua ratione corpori coniungatur. Cap. XVI.

Mentis sedes.

Entis quoq; rõnẽ incõprehẽsibilẽ esse qs nesciat, nisi q oinu illam non habet, cum ipsa mẽs quo loco sit aut cuiusmodi nesciat? Varia ergo a phis de natura eius ac loco disputata sunt. Ac ego non dissimulabo quid ipse sentiam, non qa sic esse affirmẽ (quod est insipiẽtis in re dubia facere) sed ut exposita rei difficultate intelligas quãta sit diuinorũ

opera

operum magnitudo. Quidã sedem mẽtis in pectore esse uoluerũt: quod si ita est: quanto tandẽ miraculo dignũ est rem in obscuro ac tenebroso habitaculo sitam: ui tanta rõnis atq; intelligentiæ luce uersari: tum q; eã sensus ex omni corpis parte conueniũt, ut in qualibet regione membrorũ presens esse uideat. Alii sedem eius in cerebro eẽ dixerũt. Et sane argumẽtis probabilibus usi sunt, oportuisse scilicet qd' totius corporis regimen haberet, potius in summo tanq̃ in arce habitare; nec qcq̃ esse sublimius, q̃ id quod uniuersum rõne moderet: sicut ipse mũdi dñs & rector in summo est. Deinde q; sensus omnis: idest audiendi, & uidendi & adorandi mini stra membra in capite sunt locata: quorũ omniũm uiæ nõ ad pectus se ad cerebrũ ferãt. Alioqui necesse nos esset tardius sentire donec sentiendi facultas longo itinere per collum ad pectus usq; descenderet. Hi uero aut non multum: aut fortasse non erant. Videtur enim mens quæ dominatum corporis tenet in summo capite constituta, tanq̃ in cælo Deus. Sed qñ in aliqua sit cogitatiõe commeare ad pectus & quasi ad secretũ aliquod penetrale secedere: ut consilium tanq̃ ex thesauro recõdito eliciat ac proferat. Ideoq; cum intenti ad cogitandum fuimus, & cum mens occupata in altum se abdiderit neq; audire quæ circũsonant: neq; uidere quæ obstent solemus. Id uero siue ita est admirandum profecto est quomodo id fiat: cũ ad pectos ex cerebro iter pateat: Siue aũt nõ, hoc tñ nihilominus admirandum est, q; diuina nescio qua ratione fiat: ut ita esse uideat. An põt aliqs non admirari, q; sensus ille uiuus atq; cælestis, qui mens, uel animus nuncupãtur: tantæ mobilitatis est, ut ne tum quidem cum sopitus est conquiescat, tantæ celeritatis, ut uno temporis pũcto cælum omne collustret, si uelit, maria peruolet, terras & urbes peragret. Oia deniq; quæ libuerit quãuis longe lateq; summota sint, in conspectu sibi ipse constituat. Et miratur aliquis si diuina mens Dei per uniuersas mundi partes intenta discurrit, & omnia regit, omnia moderatur: ubiq; presens ubiq; diffusa: cum tãta sit uis ac ptãs mentis humanæ intra mortale corpus inclusæ, ut ne septis quidem grauis huius ac pigri corporis cui illigata est, coherceri ullo pacto possit, quominus sibi liberam uagandi facultatẽ quietis impatiens largiat. Siue igit' in capite mẽs habitat: siue in pectore, põt ne aliqs cõprehendere quæ uis rõnis efficiat, ut sensus ille incõprehensibilis, aut in medulla cerebri hereat: aut in illo sanguine bipartito q' est inclusus in corde: ac non ex eo ipso colligat quãta sit Dei ptãs, q; animus seipm non uidet: aut qualis, aut ubi sit: nec si uideat tamen pspicere possit: quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta sit, siue etiã mentis locus nullus est: sed per totum corpus sparsa discurrit: & quod etiã fieri põt, & a Xenocrate Platõis discipulo disputatum est. Si quidẽ sensus in qualibet parte corporis præsto est nec quid sit mens, nec qualis intelligi potest cum sit natura tam subtilis ac tenuis: ut solidis uisceribus infusa uiuo & quasi ardenti sensu membris omnibus misceat. Illud autem caue, ne unq̃ simile ueri putaueris quod Aristoxenus dixit mentẽ omnino nullam eẽ sed quasi harmoniã in fidibus ex constructiõe corporis & compagibus uiscerum uim sentiendi existere. Musici enim intentionem concentumq; neruorum in integros modos sine ulla offensione consonantium harmoniam uocant. Volunt igitur animum simili ratione constare in homine qua concors modulatio

Mentis sedes in summo capite.

Animi celeritas.

Mẽtis nulla certa sedes.

Aristoxeni sentẽtia refellitur.

Mens quasi in fidibꝰ harmonia.

Harmonia quid.

constat in fidibus, scilicet ut singularum corporis partium firma coniunctio mẽbrorũq; oĩum consentiens in unum uigor motum illum sensibilem faciat animumq; cõcinnet, sic ut sunt nerui bene intenti ad conspirantem sonum. Et sicuti ĩ fidibus cũ aliqd aut interceptũ, aut relaxatũ est, omnis canendi ratio turbatur & soluit: ita in corpore cũ pars aliqua membroꝝ duxerit uitiũ destrui uniuersa: corruptisq; omnibus atq; turbatis, occidere sensum, eamq; mortẽ uocari. Verũ ille si quicq̃ mẽtis habuisset: non harmoniam de fidibus ad hominem transtulisset. Non.n. canere sua sponte fides possunt, ut sit ulla in his comparatio ac similitudo uiuẽtis. Animus autẽ sua sponte & cogitat & mouetur. Quod si q̃d in nobis harmoniæ simile esset: ictu moueretur externo, sicut nerui manibus qui sine tacto artificis pulsuq; digitorum muti atq; inertes iacent. Sed nimirum pulsandus ille manu fuit: ut aliquando sentiret, quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Mors qd ex Aristoxeno.

¶ Quod anima sit æterna, & quid sit secundum philisophorum uarias opiniones. Cap. XVII.

Superest de anima dicere. quãq̃ percipi ratio eius & natura non possit. Nec ideo tñ immortalem esse animã nõ intelligimus: qm̃ quicqd uiget, mouetur q; per se semper: nec uideri aut tangi potest: æternum sit nece se est. Quid autem sit anima nondum inter philosophos conuenit: nec unquam fortasse conueniet. Etenim alii sanguinem esse dixerunt, alii ignem: alii uentum, unde anima uel animus nomen accepit, quod græce uentus ἄνεμος dicitur. nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid uidetur. Non enim si anima sanguine aut per uulnus effuso: aut febrium calore consumpto uidetur extingui: continuo in materia sanguinis animæ ratio ponenda est, ueluti si ueniat in quęstionem. Lumen quo utimur quid sit, & respondeatur oleum esse, quo consumpto illo lumen extinguitur: cum sint utiq; diuersa: sed alterum sit alterius alimentum. Videtur ergo anima similis esse lumini quæ non ipsa sit sanguis sed humore sanguinis alitur: ut lumen oleo. Qui autem ignem putauerunt hoc usui sunt argumento, q̃d p̃sente anima corpus caleat, recedente frigescat. Sed ignis & sensu indiget, & uidetur, & tactu comburit. Anima uero & sensu aucta est & uideri non põt, & nõ adurit. Vñ apparet animã nescio quid esse deo similem. At illi q̃ uẽtum putãt, hoc fallunt, q; ex aere spiritũ ducentes: uiuere uideamur. Varro itaq; definit. Anima est aer conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hęc aptissime falsa sunt. Neq; enim tam obscurã nobis huiusmodi dico esse rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid uerum esse non possit. An si mihi qs dixerit æneũ esse cælum, aut uitreum (ut Empedocles ait (aerẽ glaciatum, statim ne assentiar? q a cælum ex qua materia sit ignorem? Sicut enim, hoc nescio: ita illud scio. Anima ergo non est aer ore conceptus: quia multo prius gignitur anima quam concipi aer ore possit. Nõ enim post partum, insinuat in corpus (ut quibusdã philosophis uidetur) sed post cõceptum protinus: cum fœtum in utero necessitas diuina formauit: quia adeo uiuit intra uiscera genetricis: ut & in cremento augeatur: & crebris pulsibus gestiat emicare. Denique abortum fieri necesse est, si fuerit animali intus extinctum. Cæteræ definitionis partes eo spectant, ut illis nouem mensibus quibus

Animã esse imortalem.

Aĩa quid & unde

Sanguis aĩa non est

Aĩa quid ex Varone

Cælum qd

in utero

in utero fuimus. mortui esse uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera sententia est. Nec tamen in tantum falsos esse dicendum est qui hæc senserunt, ut omnino nihil dixerint. Nam & sanguine simul & calore, & spiritu uiuimus. Sed cum cōstet anima in corpore omnibus adunatis, non expresserunt proprie quid esset: quia tam nō potest exprimi q̃ uideri.

¶ Vtrum animus & anima sint idem. Cap. XVIII.

SEquitur alia & ipsa inextricabilis quæstio. Idem ne sit anima & animus, an uero aliud sit illud quo uiuimus, aliud autem quo sentimus & sapimus. Non desunt argumenta in utranq; partem. Qui enim unum esse dicunt, hanc rationem sequuntur: q̧ neq; uiui sine sensu possit, nec sentiri sine uita, ideoq; esse non posse diuersum id quod non potest separari, sed quicquid est illud: & uiuendi officium, & sentiendi habere rationem. Iccirco animum & animam indifferenter appellant duo epicurei poetæ. Qui autem dicunt esse diuersa: sic argumentantur ex eo posse intelligi aliud esse mentem: aliud esse animam: quia incolumi anima mens possit extingui, quod accidere soleat insanis. Item q̧ anima morte sopiatur, animus somno. Et quidem sic, ut non tantum quid fiat, aut ubi sit ignoret, sed etiam rerum falsarum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipsum fiat: non potest prauideri: cur fiat potest. Nam requiescere nullo pacto possumus nisi mens uisionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppressa somno tanquam ignis obducto cinere sopitus: quē si paululum commoueris rursus ardescit & quasi euigilat. Auocatur ergo simulacris donec membra sopore irrigata uegetentur: Corpus enim uigilante sensu licet taceat immobile, tamen non est quietum, quia flagrat in eo sensus, & uibrat ut flamma & arctus omnes ad se astrictos tenet. Sed postquā mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta est, tunc demum corpus omne resoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca cum cogentibus tenebris secum tantummodo esse cœperit, dum intenta est in ea, de quibus cogitat, repente somnus obrepit, & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat. Sic ea quæ sibi ante oculos posuerat uidere quoq; incipit. Deinde procedit ulterius: & sibi auocamenta inuenit: ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uisionibus auocatur, ne obdormiat, ita falsis ne excitetur. Nam si nullas imagines cernat, aut uigilare illam necesse est, aut perpetua morte sopiri. Dormiendi ergo causa tributa est a deo ratio somniandi: & quidem in commune uniuersis animantibus. Sed illud homini precipue q̧ cum eam rationem deus quietis causa daret facultatem sibi reliquit docendi hominem futura per somnium. Nam & historiæ sæpe testantur extitisse somnia: quorum præsens & admirabilis fuerit euentus, & responsa uatum nostrorum ex parte somnii constiterunt. Quare neq; semper uera sunt, neque semper falsa Virgilio teste, qui duas portas uoluit esse somniorum: Sed quæ falsa sunt dormiendi causa uidentur: quæ uera immittuntur a Deo ut imminens bonum aut malum hac reuelatione discamus.

Aius & aia sunt idem.

Lucretii'e cus.

Ala ab aio diuersa.

Somnia.

Somniādi ratio.

¶ De origine animæ an sit. Cap. XIX.

Aia an ex pře an ex matre generetur.

Llud quoq; in quæstionem uenire potest. Vtrum ne anima ex patre an potius ex matre. An uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uẽdico. Nihil.n.ex his tribus uerum est: qa neq; ex utroq;, neq; ex alterutroq; seruntur animæ. Corpus.n. ex corporibus nasci potest, quoniã confertur aliquid ex utroq;. De animis anima non potest, quia ex re tenui & incomprehẽsibili nihil potest decidere. Itaq; serẽdarũ animarum ratio uni ac soli Deo subiacet. Deniq; cælesti sumus omnes semine oriundi. Omnibus idẽ ille pater est ut ait Lucretius. Nã de mortalibus nõ potest quicq̃ nisi mortale generari. Nec putari pater debet: qui transfudisse, aut inspirasse animam de sua nullo modo sentit, nec si sentiat quando tamen aut quomodo id fiat, habeat animo comprehensum. Ea quo apparet non a parentibus dari animas, sed ab uno eodemq; omnium Deo patre, q legem rationemq; nascendi tenet solus: siquidem solus efficit: nam terreni parentis nihil est nisi ut humorem corporis in quo est materia nascẽdi cũ sensu uoluptatis emittat uel recipiat: & citra hoc etiã opus humoris istius homo resistit: nec amplius quicq̃ põt, ideo nasci sibi filios optãt, qa non ipsi faciũt. Cætera iã Dei sunt opera.s. conceptus ipse, & corporis informatio, & inspiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunq; deinceps ad hominẽ conseruandum ualent, illius munus est q; spiramus: q; uiuimus, q; uigemus. Nam præter q̃ q; ipsius beneficio incolumi sumus corpore: & q; uictũ nobis ex uariis rebus subministrat sapientiã quoq; homini tribuit: quam terrænus pater nullo modo dare potest. Ideoq; & de sapiẽtibus stulti: & de stultis sapiẽtes sæpe nascuntur, quod quidam fato ac syderibus assignant. Sed non est nunc locus de fato differendi. Hoc dicere satis est, q; etiam si astra efficientiam rerum continent, nihilominus omnia a deo fieri q astra ipsa & fecit, & ordinauit. Inepti ergo qui hanc potestatem Deo detrahunt, & operi eius attribuunt. Hoc igitur Dei munere cælesti atq; præclaro an utamur in nostra uoluit esse ptãte. Hoc.n.concesso ipsum hominem uirtutis sacramentus religauit, quo uitam posceit adipisci. Dedit ei & constituit aduersarium nequissimũ & fallacissimũ spiritum, cum quo in hac terrestri uita sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc uexatorem generi hominum constituit breuiter exponam.

Sapientũ filii cur aliquãdo stulti. Stultorũ filii cur aliquando sapientes.

¶ Cur Deus dedit spiritum temptatorẽ. Cap. XX.

Nte omnia diuersitatem uoluit esse, ideoq; uulgo nõ aperuit ueritatẽ, sed eam paucissimis reuelauit, quæ diuersitas omne arcanũ mũdi côtinet. Hæc est enim quæ faciat uirtutem, quæ scilicet nõ modo non eẽt; sed ne appareret quidem, qa uirtus esse non poterit, nisi fuerit cõpar aliquis. In quo superando uim suam uel exerceat, uel ostendat. Nam ut uictoria constare sine certamine non põt, sic nec uirtus quidem ipsa sine hoste. Ita quoniã uirtutem dedit homini: statuit ei contrario inimicum, ne uirtus ocio torpens naturã suã pderet. Cuius oĩs ratio in eo est, ut cõcussa & labefacta firmet, nec aliter ad sumũ fastigiũ possit uenire, nisi trudenti manu semper agitata, se ad salutem suam dimicandi tenore fundauerit. Noluit enim Deus hoĩem ad immortalem illã beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutem, dedit hostem prius, q animis hominũ cupiditates, & uitia immitteret, q eẽt author errorũ, malorũq; oĩum

Virt⁹ ocio torpescens naturam suam perdit.

machinator: ut quoniam Deus hominem ad uitam uocat, ille cōtra ut rapiat & traducat ad mortem. Hic est qui aut inducit aut decipit eos: qui ueritati student: aut si dolo & studiis non quiuerit, uirilem gerit animam, qua sublimium uigorem labefactare conetur: infanda dictu & execrabili moliens, uexat interficit, & tamen ut prosternit multos: sic a multis uictus prostratusque discedit. Magna est enim uis hominis, magna ratio, magnum sacramentum. A quo si quis non defecerit, nec fidem suam deuotionemq; prodiderit: hic beatus: hic denique (ut breuiter finiam) similis deo sit necesse est. Erat enim quisquis hominem carne metitur. Nam corpusculum quo induti sumus: hominis receptaculum est. Nam ipse homo neq; tangi, neque aspici: neque comprehendi potest: quia latet intra hoc quod uidetur. Qui si delicatus ac tener in hac uita aliter fuerit q̃ ratio eius exposcit: si uirtute cōtempta desideriis se carnis addixerit, cadet & premetur in terram. Si autem (ut debet) statum suum quem rectum recte sortitus est, & prompte constanterque defenderit, si terræ quam calcare ac uincere debet, non seruierit uitam merebitur sempiternam.

Homo nō est id quod uidetur.

Operis conclusio, & ueritatem superari non posse. Cap. XXI.

Haec ad te Demetriane interim paucis & obscurius fortasse q̃ decuit pro rerum ac temporis necessitate peroraui: quibus contentus esse debeas. Plura & meliora laturus, si nobis indulgentia cælitus uenerit: tunc & ego te ad ueræ philosophiæ doctrinam & planius & uerius cohortabor. Statui enim quam multa potero literis tradere quæ ad uitæ beatæ statum spectent. Et quidem contra philosophos: quoniam sunt ad perturbandam ueritatem perniciosi & graues. Incredibilis est enim uis eloquentiæ & argumentandi disserendiq; subtilitas: quem uis facile deceperit quos partim nostris armis: partim uero ex ipsorum inter se cōcertatione sumptis reuincemus ut appareat eos induxisse potius errorem q̃ sustulisse. fortasse mireris, q; tantum facinus audeam. Patiemur ne igitur extingui aut opprimi ueritatem? Ego uero libentius uel sub hoc onere defecerim. Nam si Mar. Tullius eloquentiæ ipsius unicum exemplar ab indoctis & eloquentibus quia tamen prō uero nitebantur: sæpe superatus est. Cur desperemus ueritatem ipsam contra fallacem captiosamq; facundiam, sua propria ui & claritate ualituram? Illi quidem sese patronos ueritatis profiteri solent. Sed quis potest eam rem defendere: quam non didicit? aut illustrare aput alios quam ipse non nouit? Magnum uideor polliceri, sed cælesti opus est munere, ut nobis facultas ac tempus ad proposita persequenda tribuatur. Quod si uita est optanda sapienti, profecto nullam aliam ob causam uiuere optauerim: quam ut aliquid efficiam: quod uita dignum sit: & quod utilitatem legentibus, & si non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ riuus est: ad uiuendum tamen afferat, quod est maxime necessarium. Quo perfecto, satis me uixisse arbitrabor & officium hominis implesse, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cæleste direxerit.

M. Tulli. ab indoquentibus superatus

L. Cœ. Lactantii Firmiani Liber de opificio dei Finis

¶ L. Coelii Lactantii Firmiani, Diui. Insti. Epitome acephalos ... aetate etiam Hierony ...

Am si Iustitia est ueri Dei cultus: qd enim tam iustũ ad aequitatẽ: tam pium ad honorem, tam necessariũ ad salutem, q̃ Deum cognoscere ut parentem, uenerari ut dñm: eiusq; legi aut p̄ceptis obtemperare? Nescierunt ergo iustitiã philosophi. qa nec ipm Deum agnouerunt, & ideo refelli potuerunt a Carneade, cuius haec fuit disputatio. nullum esse ius naturale. Itaq; omnes animãtes ipa ducẽte natura commoda sua defendere: & ideo iustitiã: si alenis utilitatibus consulet suas negliget: stultitiã esse dicẽdam. Quod si omnes populi penes quos sit imperium: ipiq; Romani q orbem totum possederent, iustitiã seq uelint: ac suum cuiq; restituere: quod ui & armis occupauerunt ad casas & egestatem reuertent. Quod si fecerint: iustos dicemus qdem, sed tñ stultos iudicare necesse est: q ut aliis p̄sint: sibi nocere contendant. Deinde si reperiat aliqs hominem: q aut aur̄ pro auricalcho: aut argentũ p̄ plumbo uendat p errorem, adq; id emere necessitas cogat: utrũ dissimulabit & emet paruo, an potius indicabit? iustus utiq; dicet: qa non fefellit, sed idem stultus q alteri fecerit lucrum: sibi damnum. sed facile de dãno est. Quid si uita eius in periculũ ueniet: ut eũ aliquando necesse sit aut occupare, aut mori: qd faciet? Potest hoc euenire: ut naufragio facto inueniat aliquem imbecillem tabulae inherentem: aut uicto exercitu fugiens: reperiat aliquem uulneratũ equo insidentem, utrum ne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit euadere? Si uolet iustus esse non faciet. sed idem stultus iudicabit: q dum alterius uitae parcit: suã pdet. Si faciet qdẽ sapiens uidebit: qa sibi consulet. sed & idem malus: quia nocebit. Acuta ista sane: sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio. n. nominum facit ut sic esse uideatur. Nam et iustitia imaginẽ habet stultitiae: non tñ est stultitia. Et malitia imaginẽ sapiẽtiae: nõ tñ: sapientia ẽst. Sed sicut malitia ista in cõseruandis utilitatibus suis intelligẽs redargui uidet, qa nõ sapientiae sed caliditas & astutia est, ita & iustitia non debet stultitia, sed inocẽtia noiari: quia necesse est iustũ esse sapientẽ: & cum qui sit stultus, iniustũ. Nã neq; rõ, neq; natura ipsa pmittit, ut is qui iustus est: sapiens non sit: qm̃ iustus nihil utiq; facit, nisi quod rectum & bonum est, prauum & malũ semp fugit. Quis ãt discernere bonũ & malũ, prauũ & rectũ poterit, nisi qui sapiens fuerit? Stultus aũt malefacit: quia bonũ & malũ quid sit ignorat: ideo peccat, quia non põt praua & recta discernere. Igit̃ neq; stulto iustitiã, neq; iniusto sapientiam conuenire. Ergo stultus nõ est qui nec tabula naufragũ: nec equo sauciũ deiecerit, quia se abstinuit a nocẽdo, quod est peccatum: peccatũ autẽ uitare sapiẽtis est. Sed ut stultus prima facie uideatur, illa res efficit: q extingui aĩam cum corpore existimant: iccirco omne commodũ ad hãc uitã referunt. Si. n. post mortem nihil est, utiq; stulte facit, qui alterius animae parcit cum dispendio suae: aut qui alterius lucro magis q̃ suo consulet. si mors animam delet, dãda ẽ opera: quo iustius

commo

Marginal notes: Ius nũ nullum esse. — Romani oia p iniuriam occupauerant. — Iustitia imaginem habet stultitiae. — Iustus idẽ sapiens. — Stulti cur peccant. — Animae interitus.

cõmodiusq; uiuamus. Si aūt uita post mortē supereſt æterna & beata, hanc utiq; corporalē cum oībus terræ bonis iuſtus ac ſapiens contēnet: quia ſciet quale a deo ſit pmium recepturus. Teneamus igiř innocentiā teneamus iuſtitiā: ſubeamus ima ginē ſtultitiæ: ut uerā ſapiētiā tenere poſſimus. Et ſi hoibus uideř ineptum ac ſtultum torqueri, & mori uelle quom libere liceat abire ſine noxa. Nos tñ omni uirtute omniq; patientia fidem deo exibere nitamur. Non mors terreat, nec dolor frāgat quo minus uigor animi & cōſtātia īconcuſſa ſeruet. Stultos noteut: dummodo ipſi ſtultiſſimi ſint, & cæci, & hebetes & pecudibus æquales: q̄ non intelligunt eſſe mor tiferų relicto deo uiuo, proſternere ſe atq; adorare terræna, qui neſciunt ex illis ęter nam pœnā manere, q̄ figmenta inſenſibilia fuerint ueneratí: & eos q nec tormenta, nec mortē p cultu & honore ueri dei recuſauerint: uitam ppetuam cōſecuturos: Hæc ē fideliſſima: hæc eſt uera ſapīa: hæc pfecta iuſtitia. Nihil ad nos attinet, quid iudicēt ſtulti: qd homunculi ſentiāt. Nos iudiciū dei expectare debemus. ut poſtmodum q de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iuſtitia qd eſſet, ſequiř ut oñdam qd ſit ueų ſacrificium dei, qs iuſtiſſimus ritus colendi, ne qs arbitreř aut uictimas, aut odores, aut dona præſentia deſiderari a deo: a quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi oīum reų terrenaų cupiditas abeſt, nō ergo utiř his hoibus: q̄ templis aliiſq; fictilibus inferuntur: ſed ſicut corporalibus corporale: ſic, utiq; īcorporalibus īcorporale ſacrificium neceſſarium ē. Illis q̄ in uſum tribuit hoī deus: ipē nō indiget. Eſt. oīs terra ſub ptāte ipius, nō indiget templo, cuius domiciliū mundus eſt, non indiget ſimulacro, qui eſt & oculis, & mente īcōprehenſibilis. nō īdigeť terrænis luminibus q ſolem cū cæteris aſtris in uſum hoibus potuit accendere. Quid igitur ab hoīe deſiderat deus, niſi cultū mentis: q eſt purus & ſanctus? Nā illa q̄ aut digitis fiunt aut extra hoīem ſunt: hoc ſacrificiū ueų nō eſt: nec qd ex arca: ſed qd ex corde pfert, nō qď manu: ſed qd mente libaĩ. Hęc acceptabilis uictima eſt, quā de ſe ipſo animus īmolat. Nā qd hoſtiæ? qd thura? qd ueſtes? qd auų? qd argentum? qd pretioſi lapides conferunt, ſi colentis pura mens nō eſt? Sola ergo iuſtitia eſt, quā deus expetit. In hac ſacrificium in hac dei cultus eſt, de quo nunc mihi diſſerendum eſt, docendumq; in quibus operibus iuſtitiam neceſſe ſit contineri.

Sacrificia deo grata quæ.

Vas eſſe humanæ uitæ uias: nec phis ignotum fuit: nec poetis: ſed eas utiq; diuerſo mō induxerunt phi. Alterā induſtriæ, alterā inertiæ eſſe uoluere, ſed hoc minus recte: cum eas ad ſolius uitæ cōmoda retulerunt: melius poetæ: qui alterā iuſtoų: alteram impioų eſſe dixerunt. Sed in eo peccant: q; eas non in hac uita, ſed apud īferos eſſe aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitæ: alteram mortis & hic tamen has uias eſſe dicimus. Sed illa dexterior: qua iuſti ſunt gradientes non in elyſium ferre: ſed in cælum. Immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum. Æternis enim cruciatibus abdicuntur iniuſti. Veneranda eſt a nobis iuſtitiæ uia, quæ ducit ad uitam. Primum autem iuſtitiæ officium eſt deum cognoſcere ut parentem: eumq; metuere ut dominum, diligere ut patrē. Is eſt.n. qui nos genuit: qui uitali ſpiritu animauit: qui alit: qui ſaluos facit. Habet in nos nō modo ut pater, uerū etiā ut dominus licentiam uerberandi: & uitæ ac necis ptātem: unde illi ab homine duplex honos

Vitæ duæ eſſe uias.

Iuſtitiæ officia

Deum uenator.

idest amor cum timore debetur. Secundum iustitiæ officium est hoiem agnoscere uelut fratrem. Si.n.idem deus fecit, & uniuersos ad iustitiã, & ad uitã æternã pari conditione generauit: Fraterna utiq; necessitudine choæremus, quã qui non agnoscit: iniustus est. Sed origo huius mali, quo societas inter se hominum: quo necessitudinis uinculum dissoluitur: ab ignorantia ueri dei nascitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat: bonus esse nullo mõ potest. Inde est qd ex eo tempore, quo multi dii consecrari ab hominibus coli que cœperunt: fugata est (sicut poetæ aiunt) iustitia: sic direptum est oẽ fœdus: direpta societas iuris humani, cum sibi quisq; consulere, ius in uiribus computare. nocere inuicẽ, fraudibus aggredi, dolis circumscribere: cõmoda alioꝝ incõmodis adaugere. non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere. ad necem hominũ pocula temperare, obsidere cum ferro uias: mari infestare. libidini autem quo furor duxerit fræna laxare. nihil denique sancti habere, quod cupiditas infanda non uiolaret. cum hæc fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim tutos ab iniuriis facerent. Sed metus legũ nõ scelera comprimebat: sed licentiã submouebat. Poterãt enim leges delicta punire: conscientiam punire non poterãt. Itaq; quæ ante palã fiebant: clam fieri cœperũt. Circũscribi etiã iura siquidem ipsi præsides legũ præmiis muneribusq; corrupti uel in remunerationẽ maloꝝ, uel perniciẽ iustoꝝ sententias uenditabãt. His accedebant dissensiones, & bella: & mutuæ deprædationes, & oppressis legibus sæuiendi ptãs licenter assumpta. In hoc statu cum essent humanæ res, misertus est nostris Deus. Reuelauit se nobis: & ostẽdit: ut in ipso religionem: fidem, castitatem: misericordiam disceremus, legemque diuinam, quæ humana cum cælestibus copulat tradente ipso domino sumeremus, qua lege uniuersi quibus irretiti sumus: errores cum uanis, & impiis superstitionibus tolleretur. Quid enim homini debeamus: eadem illa lex præscribit: quæ docet quicquid homini præstiteris: deo præstare. Sed radix iustitiæ: & omne fundamentum æquitatis est illud. Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis, sed alterius animum de tuo metieris: si acerbum est iniuriam ferre. & qui eam fecerit: uidetur iniustus: transfert in alterius psonam quod in te sentis, & in tuam quod de altero iudicas. & intelliges tam te iniuste facere: si alteri noceas: q̃ alterum: si tibi. Hæc si mente uoluemus, innocentiam tenebimus, in qua iustitia uelut in primo gradu consistit. Primus est enim non nocere proximo, sed officiose prodesse. Et sicut in rudibus agris prius quam serere incipias: euulsis sentibus & omnium stirpium radicibus amputatis: arua purganda, sic de nostris animis prius uitia detrahenda: & tunc demum uirtutes inserendæ: de quibus seminatæ per uerbũ dei fruges imortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicã) tres furiæ sunt: quæ in animis hominũ tantas perturbatiões ciũt, & interdum cogunt ita delinquere: ut nec famæ, nec periculi sui respectu, tuta habere permittant ira quæ uindictam cupit. auaritia quæ desiderat opes. libido quæ appetit uoluptates. His uitiis resistendum est: hæ stirpes eruendæ ut uirtutes seri possint. Hos affectus stoici amputandos peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte: quia neq; detrahi possunt: siquidem natura insiti habent certã magnamq; rationem. neq; minui quoniã si mala sunt: carendum est. estq; temperandum

Hõ homini frater.

Iouis seculum perditissimum.

Leges cur inuentæ.

Hõ homini qd debeat.

Alteri ne facias qd ipse pati nolis.

Affectus tres homines nũ perturbãt aios. Ira. Auaritia. Libido.

dum mediocribus. si bona integris adutendum est. Nos uero neque detrahendos, neq; minuendos esse dicimus. Non. n. per se mala sunt quæ deus homini rationabiliter inseruit: sed cũ sint utiq; natura bona, qm̃ ad tuendã uitam sunt attributa male utendo fiant mala: sicut si fortissime pro patria dimices, bonũ est, si contra patriã malum. Sic & affectus si ad usus bonos habeas: uirtutes erunt, si ad malos uitia dicentur. Ira igitur ad choertionem peccatorum. i. ad regendam subiectoꝝ disciplinã data est a deo, ut metus licentiã comprimat & compescat audaciam. Et qui terminos eius ignorat, irascitur paribus aut fortioribus. Inde ad imania facinora prosilitur, inde ad cædes, inde ad bella cõsurgitur. Cupiditas ad desideranda & cõquirenda uitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines eius, insatiabiliter opes cõgerere nituntur. Hinc uenena hinc circũscriptiones, hinc falsa testimonia, hinc oĩum fraudum genera erumpent. Libidinis autem affectus ad procreandos filios insitus & innatus est, sed qui limites eius animo non tenent, utuntur eo ad solam uoluptatem. Inde illicitæ nuptiæ inde adulteria & stupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo sunt isti affectus intra fines suos & in uiam rectam redigendi, in qua & si sunt uehementes, culpam tamen habere non possunt.

Affectus neq; boni neq; mali

Ira cur hoĩ ingenita.

Cupiditas ad quid.

Libido cur hoĩ innata

Cohibenda est ira cum patimur iniuriam, & ut malum cõprimatur quod ex certamine impendet, & duas maximas uirtutes innocentiã, & patientiam teneamus. A natura frangitur, cum habemus, qđ satis est. Quis enim furor est in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio: aut furore: aut proscriptione, aut morte ad alios facile sit peruenire? Libido extra legitimũ torũ non euagetur, sed creãdis liberis seruiat. Appetentia. n. nimia uoluptatis, & periculũ parit, & insaniã generat. Et (quod est maxime cauendũ) mortẽ incurrit æternã. Nihil est. n. tã inuisum deo, q̃ mens incæsta & animus impurus. Nec hac sola uoluptate abstinendũ sibi putet: quæ capitur ex fœminei corpis copulatione, sed & cæteris uoluptatibus sensum reliquoꝝ, q̃a & ipæ sunt uitiosæ, & eiusdẽ uirtutis ẽ eas cõtẽnere. Oculoꝝ uoluptas pcipit̃ ex rerum pulchritudine. Auriũ de uocibus canoris & suasionibus. Nariũ de odore iocundo: saporis de cibis dulcioribus: qbus his oĩbus uirtus repugnare fortiter debet: ne his illecebris irrætitus a lus a cælestibus ad terræna: ab æternis ad tpalia: a uita immortali ad perpetuã pœnã diprimat̃. In saporis & odoris uoluptate hoc periculũ est: q; trahere ad luxuriã poterit. Qui. n. fuerit his deditus: aut non habebit ullã rem familiarem: aut si habuerit, assumet & aget postmodũ uitã detestabilẽ. Qui aũt rapit̃ auditu, ut taceã de cantibus, qui sensus ita sæpe deliniũt, ut etiam status mẽtis furore perturbentur cõpositis certis cantionibus, numerosisq; carminibus, aut argutis disputationibus ad impios cultus facile traducunt. Inde est q; scriptis cælestibus quia uidẽtur incõpta, nõ facile creditur, quia aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere uolũt non q̃runt uera, sed dubia, immo illis hæc uidentur uerissima eẽ, quæ auribus blandiuntur, ita respuunt ueritatẽ, dũ sermonis uarietate capiũtur. Voluptas uero quæ spectat ad uisum, multiformis est. Nã quæ percipit̃ ex rerũ ptiosarũ pulchritudine, auaritiã concitat, quæ aliena esse debet a sapiente atq; iusto. Quæ autem capit̃ de specie mulierũ in alteram rapit uoluptatem, de qua iam superius locuti sumus.

Opibus cõgerẽdis in terrã legãt hæc.

Voruptatibus abstinendum.

Gulæ uitium.

Musicæ quãta uis.

Muneꝝ editiões saturni. Scæna liberi pris ē. Circenses ludi Neptuno dicati. Homicidium execrabile. Gladiatorum ludi. Comœdia. Tragœdia. Istrionum saltatio. Mimi. Circensis insania.

S V pereſt de ſpectaculis dicere. quæ qm̃ potentia ſunt ad corrumpendos aĩmos: uitanda ſapientibus & cauẽda ſunt aliter, ꝙ ad celebrãdos deoꝝ honores inuẽta memorant̃. Nã muneꝝ editiones Saturno factæ ſunt. Scæna liberi pr̃is ẽ. Ludi uero circẽſes Neptuno dicati putant̃: ut iam qui ſpectat uel intereſt, relicto dei cultu, ad ꝓfanos ritus tranſiſſe uideat̃. Sed ego de re malo dicere, q̃ de origine. Q id tã horribile, tã tetrũ q̃ hoĩs trucidatio? Ideo ſeueriſſimis legibus uita nr̃a mulctat̃. Iõ bella execrabilia ſunt; inuenta tñ cõſuetudo q̃tenus homicidiũ ſine bello ac ſine legib⁹ faciãt: & hoc ut ſcelus uindicẽt. Q uod ſi intereſſe homicidio ſceleris cõſcientia eſt; & eodem facinore ſpectator obſtrictus ẽ, quo & admiſſor. ergo & his gladiatoꝝ ſceleribus non minus cruore ꝑfundit̃, qui ſpectat q̃ ille q facit. nec põt eſſe imunis a ſanguine: q uoluit effundi, aut uideri nõ iterfeciſſe, q̃ interfectori & fauet, & ꝓmiũ poſtulauit. Q id ſcæna? Num ſanctior ẽ in qua comœdia de ſtupris & amoribus? Tragœdia de inceſtis & parricidiis fabulatur. Iſtrionici etiã impudici geſtus, qbus iſames fœminas imitant̃; libidines q̃s ſaltãdo exprimũt docent. an non minus corruptela diſciplinaꝝ ẽ? in quo fiunt ꝑ imaginẽ, q̃ nõ ſunt, ut fiãt ſine pudore q̃ uera ſunt. Spectant hæc adoleſcẽtes, quoꝝ lubrica ætas q̃ frenari ac regi debet, ad uitia & peccata his imaginib⁹ erudit̃. Circus nõ innocẽtior æſtimatur, ſed maior hic furor eſt, ſi qdẽ mentes ſpectantiũ tanta ferunt̃ inſania, ut nõ mõ in cõuicia, ſed ẽt in rixas, nec nõ & in ꝓlia & cõtẽtiões ſæpe cõſurgãt. Fugienda igit̃ oĩa ſpectacula, ut tranqllum mẽtis ſtatũ tenere poſſimus. Renũciãdũ noxiis uoluptatibus, ne deliniti ſuauitate peſtifera, in mortis laqueos ĩcidamus. Placet ſola uirtus, cuius merces ĩmortalis ẽ: cũ uicerit uoluptatẽ. Suppoſitis aũt affectibus: & ꝑdomitis uoluptatib⁹, facilis in cõprimẽdis cæteris labor eſt ei: qui ſit dei ueritatiſq; ſectator. non maledicet unq̃ qui expectabit a deo benedictionẽ. Hic iurabit ne deum ludibrio hẽat: ſed ne iurabit qdẽ. ne quãdo uel neceſſitate uel cõſuetudine in piuriũ cadat. Nihil ſubdole: nihil diſſimulãter loquet̃. neq; abnegabit qđ ſpopõderat. neq; ꝓmittet qđ facere nõ poſſit. nõ inuidebit cuiq̃ q̃ de ſuo cõtẽtus: nec detrahet, aut male alteri uolet, in quẽ forſitã beneficia dei ꝓniora ſunt. Nõ furabit̃, nec oĩno qcq̃ cõcupiſcet alienum, nõ dabit in uſura pecuniã. Hoc ẽ. n. de alienis malis lucra captare, nec tñ negabit, ſiq̃dẽ neceſſitas cogit mutuari. Non erit aſper in filiũ nec in ſeruum. meminerit, ꝙ ipſe patrẽ habeat ac dñm. Ita cũ his aget queãdmodũ ſecũ agi uellet. Munera ſupabũdãtia nõ recipiet a tenuiorib⁹, nec. n. iuſtũ ẽ augeri ꝑ̃nõia locupletũ ꝑ dãna miſeroꝝ. Vetus ꝑceptũ ẽ nõ occidere qđ ſic accipi debet: nõ tãq̃ iubeamur ab homicidio tm̃. qđ ẽt legibus publicis iubet̃: manus abſtinere: nec iuſſiõe interpoſita, nec uerbo licebit piculũ inferre. nec infantẽ necare, aut exponere, nec ſeipſum uolũtaria morte dãnare. Idẽ nõ adulterare, ſed hoc ꝑcepto nõ ſolũ corrũpere alienum matrimoniũ ꝓhibet: qđ ẽt cõi gẽtiũ iure dãnat̃: uerũ ẽt ꝓſtitutis corpibus abſtinere. Supra leges lex. n. dei eſt, ea quoq; q̃ pro licitis habent̃ uetat, ut iuſtitiã cõſumet. Eiuſdẽ legis eſt falſum teſtimoniũ nõ dicere. qđ & ipm latius patet. ſi mendacium nocet ei contra quem dicitur, & fallit eum apud quem dicitur, Nunq̃ igit̃ mentiendũ eſt, q̃ mẽdaciũ ſemp aut fallit, aut nocet. Non eſt uir iuſtus, qui non ſine noxa

Iurãdũ nõ eſſe.

Munera nõ recipienda a tenuioribus

Mentiẽdũ non eſſe.

uitioſo

uitioso sermõe mẽtitur. Huic uero nec adulari licet. puitiosa ẽ. n. ac deceptrix adulatio, sed ubiq; custodiat ueritatem, quæ licet ad p̃sens sit insuauis, tñ cum fructus eius atq; utilitas apparuerit, non odium pariet (ut ait poeta) sed gratiam. Adulari non licet.

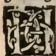
Dixi de his quæ uetant, dicã nunc breuiter quæ iubentur. Innocentiæ proxima est misericordia. Illa. n. malũ non facit, & hæc bonum operatur. Illa inchoat iustitiã hæc complet. Nã cũ imbecillior sit hominum natura q̃ cæterarũ aĩantiũ, quas deus, & instructas ad inferẽdã, & munitas ad uim repellẽdã figurauit, affectũ nobis misericordiæ dedit, ut omne p̃sidiũ uitæ nostræ in mutuis auxiliis poneremus. Si. n. facti ab uno deo, & orti ab uno homine cõsanguinitatis iure sociamur. Omnẽ igit hominem diligere debemus. Itaq; non tãtum inferre iniuriã non oportet, sed ne illatam quidẽ uindicare, ut sit in nobis p̃fecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiã pro inimicis precem facere semp. Ergo aĩal cõe atq; consors esse debemus, ut nos inuicẽ p̃stãdis recipiendisq; auxiliis muniamus. In multis. n. casib9 & Incõmodis fragilitas nr̃a subiecta est. Speres tibi accidere, q̃ alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opẽ ferendã, si sumpseris eius aĩum, qui opẽ tantũ in malis constitus implorat. Si quis uictu indiget: impartiamur. Si quis a potentiori iniuriã sustinet, eruamus. Pateat domiciliũ nostrũ, uel peregrinis, uel idigẽtib9 tecto. Pupillis defensio, uiduis tutela nr̃a non desit. Redimere ab hoste captiuos magnanimi opus est. Ægros pauperes uisitare, atq; fouere inopes, aut pauperes (si obierint) non patiamur insepultos iacere. Hæc sunt opera hæc officia misericordiæ quæ si q̃s p̃fecerit: uerũ & acceptũ sacrificiũ Deo immolabit. Hæc lætabilior uictima est apud Deũ. qui nõ pecudũ sanguine, sed hoĩs pietate placat. quem Deus (quia Deus est) sua & ipsum lege sua & cõditiõe persequitur miseretur ei quem uiderit misericordem. inexorabilis est ei: quẽ p̃cantibus cernit immitẽ. Ergo ut hæc oĩa quæ Deo placent; facere possimus: contẽnenda est pecunia, & ad cælestes transferenda thesauros, ubi fur nõ effodiet: nec rubigo consumet, nec tyrannus eripiet. Sed nobis ad æternã opulentiam Deo custode seruatur. Misericordiæ affectꝰ homini p̃prius.

Fides quoq; magna iustitiæ pars est, q̃ maxime a nobis: qui nomen fidei gerimus: conseruãda est p̃cipue in religione, q̃a Deus prior est & potẽtior q̃ homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus pro liberis id est pro homine sucipere mortem & qui hoc fecerit, diuturnam memoriã laudẽq; cõsequit, quãto magis p̃ Deo, qui põt æternam uitam p̃ tpali morte præstare? Itaq; cũ inciderit hmõi necessitas, ut discedere a Deo, atq; ad ritus gẽtiũ trãsire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus tradita nobis fidẽ custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde: cuius interno auxilio dolor uiscerũ, & adhibita corpi tormenta superent. Nihil tunc aliqd q̃ uitæ imortalis p̃mia cogitemus. Ita facile & si dissipandi aut urẽdi artus fuerint tolerabimus: quæ in nos tyrãnicæ dñatiõis amẽtia molict. Postremo ipsam mortẽ nõ inuiti aut timidi, sed libẽter & interriti subire nitamur, ut qui scimus quali apud Deũ gloria simus futuri triũphato seculo ad p̃missa uenientes. Quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœnarũ mala, & huius uitæ damna pensemus. Quod si facultas huius gloriæ deerit: habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in oĩbus uitæ officiis:

teneatur in matrimonio. Non enim satis, si alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet coniugem, nihil quærat extrinsecus, sed contentus ea sola castiget. In uiolati cubilis sacramenta custodiat. Adulter.n. deo est pro incesto qui abiecto iugo uel in liberā uel in seruā peregrina uoluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis uinculis obligata est, & ne aliud concupiscat, ita uir eadē lege teneat, quo Deus ex uiro uxorē unius corpis cōpage solidauit. Ideo præcepit non dimitti uxorem, nisi crimine adulterii deuictā et nunq̄ coniugalis fœderis uinculum: ut si ruperit resoluat. Illud quoq; ad consumandā puditiā iungitur, ut non mō peccatum absit: uerum etiā cogitatio. Pollui.n. mentē, q̄uis inani cupiditate manifestū est. Itaq; iustū hominem qui scit se nec facere oportere, nec uelle. Purganda est igitur cōsciētia, quā Deus peruidet, qui falli non pōt. Euacuet omni labe pectus: ut templum dei esse possit quod non auri nec eboris nitor, sed fidei & castitatis fulgor illustrat. Sed enim hæc oia difficilia sunt homini: nec patit cōditio Fragilitatis naturæ esse: quē q̄ sine macula. Vltimum ergo remedium illud est, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimū locū inter uirtutem habet, quia sui correctio est: ut cū forte aut re aut uerbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, ac nos deliquisse fateamur, oremusq; a deo ueniā, quam pro sua misericordia non negabit, nisi perseuerabimus in errore. Magnū est pœnitētiæ auxilium, magnū solatiū. Illa est uulnerū peccatorūq; sanatio: illa spes, illa portus salutis, quā qui tollit: uiā uitæ sibi amputat: quia nemo esse tam iustus potest ut nunquā sit ei pœnitentia necessaria. Nos uero & si nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus: & pro debitis nostris identidem deprecari gratias agere etiam in malis. Hoc enim semper obsequium domino deferamus.

Castigare Caste uiuere. Matrimonio seruanda fides

Pœnitētia uirtus ē et magnū auxilium.

Vmilitas.n. tam chara & amabilis deo est, ut cum angelis suscipiat peccatorē confitentē, quē in regnis cælestibus faciat pro humilitate sublimari. Hæc sunt quæ debet cultor dei exhibere. Hæ sunt uictimæ, hoc sacrificiū placabile. Hic uerus est cultus, cum hō mentis suæ pignora in arā dei cōfert, summa illa maiestas hoc cultore letatur. Hūc ut filium suscipit sibi: quia donū immortalitatis impartit. de qua nunc mihi disserendū est. & arguēda est persuasio eoꝝ qui extingui aīas cū corporibus putauerunt. qui q̄a nec Deū sciebāt, nec arcanū mundi perspicere poterant, ne hois quidē aīæq; rōnem cōprehenderūt. Quomodo.n. possent sapiētia prouidere, qui scientiā nullo modo habebant? Negantes ergo prouidentiā utiq; Deum qui fons & caput eius est, negauerunt. sequebatur ut ea quæ sunt aut semper fuisse dicerent, aut sponte esse nata, aut minutorum seminū cōglobatione cōcreta. semp fuisse dici non pōt: quia quicquid est: esse sine aliquo initio non pōt. sua sponte, aūt nihil nasci potest, quia nulla est fine ratione natura. Semina.n. principalia q̄uo esse potuerunt, cum & semina exordiis oriantur, & uicissim rex ex seminibus? Nullū igit semen est quod originē non habeat. Sic factū est: ut cū putarēt mundū nulla prouidentia factū ne hoiem q̄dem putarunt aliqua rōne generari. Quod si nulla esset in fingēdo homie ratio uersata, mortalem igitur aīam esse posse. Alii uero ex aduerso & Deū esse unum, & ab eo mundum, & hominem esse factum, & animas immortales existimauere. Sed cum ea senserunt, ii tamen diuini operis atq; consilii, nec causas, nec rationes, nec exitus

Prouidentiā sustulit Epicurus.

Deꝰ unus Mundus a deo factꝰ Homo a deo creatꝰ

perspexerunt

perſpexerunt,ut omne ueritatis arcanum conſumarent,atque ueluti fine conclude-
rent.Sed quod illi facere non potuerunt quia ueritatẽ ꝑpetuo non tenebãt,nobis fa
ciendũ eſt qui eã cognouimus,Deo annunciante. Cõſideremus igiť quæ rõ fuerit
huius tãti tãq; immẽſi opis fabricãdi.Fecit Deus mũdũ ſicut Plato exiſtimauit,ſed
cur fecit nõ oñdit:qa bonus inqt,& inuidẽs nulli fecit,quæ bona ſunt. Atqui uide-
mus in rex natura & bona eſſe & mala. Poteſt ergo exiſtere peruerſus aliqs qualis
fuerit Atheos ille Theodorus & Platoni reſpondere,immo quia malus eſt fecit quæ
mala ſunt.Q uo illum redarguet? ſi quæ bona ſunt Deus fecit unde igiť mala eru-
perunt? quæ plerunq; etiã præualẽt.in materia inquit continebanť.Bona igitur &
mala:aut nihil fecit Deus,ſi bona tãtũ fecit,æterniora ſunt mala: quæ facta nõ ſunt
q̃ bona quæ habuerunt exordiũ.Finẽ igiť habebunt quæ aliqñ cœperũt,& perma-
nebunt quæ ſemp fuerunt.Mala igiť potiora ſunt.Si aũt potiora eſſe non poſſunt,
ne æterniora quidẽ poſſunt. Ergo aut utraq; ſemper fuerunt: & Deus ocioſus: aut
utraq; ex uno fonte fluxerũt. Eſt.n.conueniens ut Deus oĩa fecerit potius. qui nihil
ergo ſecundũ ſñiam Platonis.Ideo Deus & bonus eſt quia bona facit:& malus quia
mala.Q uod ſi fieri nõ põt,apparet non iõ factũ eſſe mundũ, quia mundus bonus
eſt qm enim cõplexus & bona & mala,nec fecit ꝑpter ſe quicquã ſed ꝑpaliud. Do-
mus.n.ædificatur non ad hoc ſolum ut ſit domus,ſed ut ſuſcipiat & tueatur habi-
tantem.Item nauis fabricatur non ad hoc:ut nauis uideatur:ſed ut in ea poſſint ho-
mines nauigare.Vaſa aũt fiũt nõ ut uaſa ſint ſolum:ſed ut capiãt quæ ſunt uſui ne-
ceſſaria.Sic & mundũ Deus ad uſum aliquẽ fecerit neceſſe eſt.Stoici aiunt eã ho-
minum factũ eſſe & recte. Hoĩes.n.fruunť his oĩbus bonis quæ mundus in ſe con-
tinet.Sed ipſi hoĩes cur facti ſint,aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia
non explicanť.Immortales eſſe aĩas idẽ Plato affirmat,ſed cur aut qñ aut quõ: aut
per quẽ ĩmortalitatẽ aſſequanť:aut tantũ illud myſterium cur hi qui ſunt immorta
les futuri,prius mortales naſcantur:deinde decurſo tpis uitæ ſpatio atq; abiectis fra
gilium corpox exuuiis:ad æternã illã beatitudinẽ transferantur,nõ cõprehẽdit, de-
niq; nec iudiciũ dei,nec diſcrimen iuſti & iniuſti explicauit: ſed aĩas quæ ſe ſceleri
bus immiſerint,hactenus condẽnari putauit,ut in pecudibus renaſcãtur & ita pec-
catox ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum reuertãtur. Et hoc
fieri ſemper nec circa finẽ. transmeandi ludum mihi neſcio quem inducit ſomnio ſi
milem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio nec conſilium aliquod ineſſe uideatur.

Mundum cur fecerit deus. Deus bonus & nulli inuidẽs. Bona & mala unde. Mala & bona uñ. Mundus hoĩum cã factus. Aĩæ ĩmortales. Scelerum pœnæ poſt obitũ Aĩas in pecudibus renaſci.

DIcã nunc quæ ſit illa ſñia,quã nec hi quidẽ qui uera dixerunt, collatis
in unũ cauſis atq; fictionibus connectere potuerunt. Factus a Deo
mundus,ut homines naſcerentur. Naſcunť aũt hoĩes ut Deũ patrẽ
agnoſcãt,ut colãt in quo iuſtitia eſt. Colũt ut mercedem immortali-
tatis accipiant.Accipiũt immortalitatẽ,ut in æternũ Deo ſeruiãt. Vi-
des ne quemadmodũ ſibi connexa ſint, & prima cum mediis, & media cum extre-
mis? Inſpiciantur ſingula & uideamus utrũ ne illis ratio quoque ſubſiſtat.Fecit er-
go Deus mundũ pp hominẽ.Hoc qui non uidet, non multũ diſtat a pecude? Q uis
cœlũ ſuſcipit niſi hõ? Q uis ſolẽ? Q uis aſtra? Q uis opa dei mirať: niſi hõ? Q uis
colit terrã? Q uis ex ea fructum capit? Q uis nauigat mare? Q uis piſces? Q uis

Mundus hoĩum cã factus.

uolatilia? Quis quadrupedes habet in potestate, nisi homo? Cuncta igitur ꝓpter hoiem deus fecit, quia usui hoium cuncta cessere. Recte ergo uiderunt philosophi sed illud quod sequitur, nō uiderunt: q̄ ipm hoiem pp se fecerit. Erat.n.cōsequēs & necessariū, & piū, ut cum hoīs ēā tantā operā molitus sit, cum tantū illi honoris tātum illi ptātis tribuerit ut dn̄etur mūdo, hō agnosceret, dn̄m tātorum beneficiorum auctorē qui fecit mundū pp ipsum: & ei cultū & honorē debitū redderet. Hic Plato aberrauit, hic pdidit, quamprimū arripuerat, ueritatē, cū de cultu eius dei quem conditorem re℞ ac parentē fatebat̄, obticuit, nec intellexit hoiem deo potestatis uinculis esse religatū, unde ipsa religio nominatur. Et hoc est solū: pp quid immortales aīæ fiant. Sensit tn̄ æternas esse, sed non per gradus ad eā snlam descendit. Amputatis.n.mediis, incidit in totius ueritatē, quasi per abrutū aliquod pcipitium: nec ulterius progressus est, qm̄ casu ad eā, non rōne peruenerat. Colēdus est igitur Deus, ut per religionē quæ eadem iustitia est accipiat homo a deo immortalitatem, nec est ullum aliud prēmiū piē mentis, q̄ si est Inuisibilis hō pōt ab inuisibili Deo nisi inuisibili mercede donari. Plurimis uero argumentis colligi potest æternas esse animas. Plato ait. Quod per seipm mouetur neq̃ principium motus neque finem posse habere. Animū aūt hois per se semper moueri, quia sit ad cogitandū mobilis, ad inueniendū sollers, ad percipiendū facilis, ad discendū capax, ut qui pterita teneat præsentia cōprehēdat, futura prospiciat, multarūq̃ re℞ & artium sciētiā complectatur: immortalē esse siquidē nihil habeat in se terræni pōderis labe concretū. Præterea ex uirtute an uoluptate intelligit̄ æternitas animæ? uoluptas oīs cōis aīalibus: Virtus solius est hoīs. Illa uitiosa est, hæc honesta. Illa secundū naturā: hæc aduersa naturæ: nisi aīa immortalis est. uirtus.n. pro fide, pro iustitia, nec egestatē timet, nec exiliū metuit, nec carcerē perhorrescit: nec dolorem reformidat, nec mortem recusat: Quæ quia natura contraria sunt, aut stultitia est uirtus, si & commoda impedit, & uitæ nocet. Aut si stultitia non est ergo aīa immortalis est, & iō præsentia bona contēnit, quia sunt alia potiora quæ post dissolutionē sui corpis assequatur. Illud aūt maximum argumentum immortalitatis: quo Deum solus hō agnoscit. In mutis nulla suspitio religionis, quia terræna ꝓspiciunt. Homo ideo rectus cælum aspicit, ut Deū quærat. An pōt ergo esse mortalis, q immortalē desiderat? Nō pōt esse solubilis, qui cū Deo & uultu, & mēte cōis est. Deniq̃ cælesti elemento qđ est ignis hō solus utit̄. Si.n.lux per ignē, uita per lucē: apparet eū qui usum ignis habet nō esse mortalē, qm̄ id illi proximū: id familiare est: sine quo nō potest nec lux nec uita cōstare. Sed quid argumētis colligimus æternas esse aīas, cū habeamus testimonia diuina? Id.n. sacræ lr̄æ ac uoces ꝓpheta℞ docēt. Quod si cui pa℞ uideat̄, legat carmina Sibylla℞. Apollinis quoq̃ Melisii responsa consideret, ut intelligat delirasse Democritū, & Epicurū & Dicearchū, qui soli oīum mortalū, quod est euidens negauerūt. Cōfirmata immortalitate, supest dicere a quo ei tribuat̄. cum certa & cōstituta diuinitus tpa cōpleri cœperint, et interitū et cōsumationē re℞ fieri necesse ē ut innouet̄ a Deo mūdus. Id uero tempore in proximo est, quantum de numero anno℞ deq̃ signis quæ prædicta sunt a philosophis colligi potest. Sed cū sint innumerabilia quæ de fine seculi & consumatiōe tēpo℞ dicta sunt, eā ipsa quæ dicunt̄ nuda ponenda

Hō cur a deo factus

Aīas eē immortales, ex Platōe.

nenda sunt, q̃m (ut testimoniis utamur) immẽsum est, si q̃s illa desiderat, aut nobis minus credit: adeat ad sacrariũ cælestiũ lrãꝝ, q̃rũ fide instructior errasse p̃hos senti at qa aut æternũ cẽ hũc mũdũ, aut infinita cẽ annoꝝ milia putauerũt: ex quo fuerit instructus. Nondũ.n. sex millia cõpleta sunt, quo numero cõsumato, tũ demũ malũ omne tolletur, ut regnet sola iustitia, qđ quatenus euenturũ sit paucis explicabo.

Mundi finis.

HÆc a prophetis & a uatibus futura dicunt. cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualescet, oĩa uitioꝝ & fraudũ genera crebrescent. Iustitia interibit, fides, pax, misericordia, pudor ueritas non erit. Vis & audacia p̃ualebit. Nemo q̃cq̃ habebit, nisi male partum, manuq̃ defensum. Si qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebunt. Nemo pietatem parentibus exhibebit. Nemo infantis aut senis miserebitur. Auaritia libido uniuersa corrumpet. Erũt cædes & sanguinis effusiones. Erũt bella non mõ externa & finitima, uerũ etiã intestina. Ciuitates inter se belligerabũt. Omnis sexus & oĩs ætas arma tractabunt. Nõ imperii dignitas conseruabit. Nõ militiæ disciplina: sed more latrocinii deprædatio & uastatio fiet. Regnũ multiplicabitur decẽ uiri occupabunt orbem, & partient, & uorabunt: & exiltet longe potẽtior ac nequior: qui tribus deletis Asiam possidebit, cæteris in p̃tãte sua redactis & abscissis, uorabit oẽm terrã, leges nouas statuet, ueteres abrogabit. Rẽp. suam faciet, nomen imperii sedemq̃ mutabit. Tunc erit tp̃s infandũ & execrabile, quo nemini libeat uiuere. Deniq̃ in eum statũ res cadet, ut oẽs uiuos lamẽtatio, mortuos gratulatio sequatur. Ciuitates & oppida interibũt, mõ ferro & ingni, mõ terræmotibus crebris, mõ aquaꝝ inundatione, mõ pæstilentia & fame. Terra nihil feret aut rigorib⁹ nimiis, aut caloribus sterilis. Aqua oĩs partim mutabit in cruorẽ: partim in amaritudine uitiabit: ut nihil sit nec ad cibos utile: nec ad potum salubre. His malis accident p̃digia hoĩbus ad timorẽ. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo squalore fuscabit. Lunã color sanguinis obumbrabit, nec amissæ lucis dãna reparabit. Stellæ oẽs decidẽt, nec tp̃ibus sua rõ cõstabit, hyeme ac æstate confusis. Tunc et annus & mensis & dies breuiabit, & hanc esse mundi senectutẽ & defectionũ Trismegistus elocutus est, quæ cum uenerit, adesse tempus sciẽdũ est, quo Deus ad cõmutãdum seculum reuertat. Inter aũt hæc mala surget rex impius non mõ generi hominum, sed ẽt Deo inimicus. Hic reliqas illius prioris tyranni cõteret: cruciabit: uexabit, interimet. Tunc ẽt lachrymæ: luctus, & gemitus p̃potẽs: & ad eum cassæ p̃ces, nulla reqes ad formidinẽ, & somnus ad qetẽ. Dies cladem nox metus augẽbit semper. Sic orbis terraꝝ pene ad solitudinẽ hoĩum redigetur. Tũc impius iustos hoĩes ac deditos Deo duobus & quadraginta mẽsibus p̃sequet: & se coli iubebit ut Deũ. Se.n dicet eẽ Deũ cũ sit antichristus. qui ut aduersari, & ut ei possit accipiet p̃tãtem mirabilia faciendi, ut ignis descẽdat de cælo ut sol desistat a cursu, ut imago quã posuerit, loquatur. Quibus prodigiis alliciet multos ut adorent eum signumque eius in manu aut fronte suscipiant. Et qui non adorauerit, signumq̃ susceperit, exq̃sitis cruciatib⁹ morietur. Ita fere duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitum & obsidebit montem; quo iusti confugerint. Qui cum se uiderint circunsessos, implorabunt au

Antichristus qui.

xilium Dei uocē magna, & audiet eos Deus, & immittet eis liberatorem. Tunc cæ-
lū intēpesta nocte patefiet & descēdet Christus in uirtute magna, & antecedet eum
claritas ignea, & uirtus inæstimabilis angelorū, & extinguetur oīs illa multitudo im
piorum, & torrētes sanguinis current, & ipse ductor effugiet, atq; exercitu sæpe re-
parato, quartū præliū faciet, quo captus cū cæteris tyrannis tradet exustioni. Sed
& ipse dæmonū princeps auctor & machinator malorum cathenis igneis alligatus
custodiæ dabit, ut pacem mundus accipiat, ut uexata seculis terra requiescat. Pace
igitur parta, compressoq; omni malo, rex ille iustus & uictor, iudiciū magnū de ui
uis & mortuis faciet super terrā, & uiuentibus quidē iustis tradet in seruitutē gētes
uniuersas. Mortuos aūt ad æternā uitā suscitabit, & in terra cum his ipse regnabit,
& condet sanctā ciuitatē. Et erit regnū iustorū mille annis. Per idē tēps stellæ cādidio
res erūt, & claritas solis augebit, & luna nō patiet diminutionem. Tunc descendet
a Deo pluuia bedictionis matutina & uespertina, & omnē frugem terra sine labore
hoīum procreabit. Stillabūt mella de rupibus, lactis & uini fontes exuberabunt.
Bestiæ deposita feritate mansuescēt. Lupus inter pecudes errabit īnoxius. Vitulus
cū leone pascet. Colūba cū accipitre cōgregabit. Serpens uirus non hēbit. Nullū
aīal uiuet ex sanguine. Omnibus.n. Deus copiosum atq; innocentem uictū dabit.
Peractis uero mille annis: ac resoluto dæmonū principe, rebellabunt gentes aduer-
sus iustos, & ueniet innumerabilis multiudo ad expugnandā delendāq; sanctorum
gentē. Concutiet.n.a fundamentis suis terrā, & corruēt ciuitates & pluet sup impios
ignē cū sulfure & grandine: & ardebunt, & se inuicē trucidabūt. Iusti uero paulisp
sub terra latebūt, donec pditio fiat gentiū: & exibūt post diē tertiū, & uidebūt cam
pos cadaueribus optos, Tunc fiēt terræmotus, & scindent se mōtes & subsidēt in la
titudine uallis pfundæ: & cōgent in ea corpa mortuorū, & uocabit nomē eius Po-
liandriū. Post hæc renouabit mundū, & transformabit iustos in figurā angelorū, ut
immortalitatis ueste donati, seruiant Deo in sempiternū. Tūc.n. impii resurgent nō
ad uitā, sed ad pœnā: eisq; secunda resurrectio facta Deum excitabit, ut ad ppetua
tormēta dānet: æternis ignibus traditi merita pro sceleribus suis soluāt. Hæc omnia
uera, oium cōsona administratione pdicta: cū eadē Trismegistus, eadē Hydaspes:
eadē Sibyllæ concinerit: dubitari no potest. Curæ spes oēs uitæ, ac salutis in sola reli
gione Dei sit posita. Itaq; nisi hō susceperit, quē Deus ad liberationē misit, qui missus
est, nisi summū Deū p eū cognouerit, mandata eius legesq; seruauerit, in eas incidet
pœnas de qbus locuti sumus. Proinde fragilia cōtēnēda sunt, ut solida cōsequamur.
Spernenda terræna, ut cælestibus oneremur. Temporalia fugienda, ut ad æterna ue
niamus. Erudiat se quisq; ad iustitiā: firmet ad cōtinentiā: pparet ad agonē, instruat
ad uirtutē, ut si forte aduersarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore: nullis cru-
ciatibus a recto & bono diuellat. Nō se substernat insensibilibus figmentis, sed ue-
rum & solū Deū rectus cognoscat. Abiiciat uoluptates, quarum illecebris aīa subli-
mis deprimit ad terram. Teneat innocentiā: prosit q̄ plurimis. Incorruptibiles sibi
thesauros bonis operibus acquirat, ut possit Deo iudice pro uirtutis suæ meritis
uel coronam fidei, uel præmium immortalitatis adipisci.

¶ L. Coelii Lactantii firmiani diuini. inst. Epitome finit.

L. Coelii

¶ L. Cœlii Lactãtii Firmiani de phœnice carmen

EST locus ĩ prĩo felix oriẽte remotus
Qua patet æterni maxĩa porta poli
Nec tñ æstiuos hyemisq; ꝓpiqu⁹ad
In quo sol uerno fũdit ab axe dié. (ortus
Illic planices tractus diffundit apertos,
Nec tumulus crescit, nec caua uallis hiat.
Sed nr̃os montes, quorũ iuga celsa putantur:
Per bis sex ulnas eminet ille locus.
Hic solis nemus est, & consitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore uiret.
Cũ phœthontæis flagrasset ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium mersisset fluctibus orbem:
Deucalioneas exuperauit aquas.
Non hũc exãgues morbi, nõ ægra senectus:
Nec mors crudelis: nec metus asp adit.
Nec scel⁹ infãdũ: nec opum uesana cupido,
Aut mars, aut ardens cædis amore furor,
Luct⁹ acerbus abest: & egestas obsita pãnis
Et curæ insomnes, & uiolenta fames.
Non ibi tempestas: nec uis furit horrida uẽti:
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla super campos tẽdit sua uellera nubes:
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio est ĩ quẽ uiuũ nõie dicũt:
Perspicuus, lucens, dulcibus uber aquis.
Qui semel erũpẽs ꝑ singula tẽpora mẽsum:
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arborẽũ procero stipite surgens
Non lapsura solo mitia poma gerit.
Hoc nem⁹ hos lucos auis incolit unica phœ-
Vnica sed uiuit morte refecta sua. (nix
Paret et obseq̃t Phœbo memoranda satelles
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cũ primum surgens aurora rubescit,
Cum primum rosea sidera luce fugat.
Ter quater illa pias immergit corpus ĩ undas
Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur: ac summo consedit in arboris altæ
Verticeꝫ quæ totum despicit una nemus.
Et cõuersa nouos Phœbi nascentis ad ortus
Expectat radios: & iubar exoriens.
Ast ubi sol pepulit fulgentis limina portæ
Et primum emicuit luminis aura leuis.
Incipit illa sacri modulamina fundere cantus
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec iulææ uoces: nec tibia possit
Musica cyrrhæis assimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari posse putãtur
Nec cyllenææ fila canora lyræ.
Postq̃ Phœbus equos in apta refudit olympi
Atq; orbem totum protulit usq; means.
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit:
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atq; eadem celeres etiam discriminat horas:
Igniferumq; caput ter uenerata, silet.
Antistes nemorum luci ueneranda sacerdos
Et sola arcanis conscia phœbe tuis.
Quæ postq̃ uitæ iam mille peregerit annos
Ac se reddiderint tempora longa grauem.
Vt reparet lassum spatiis urgentibus æuum:
Assueti nemoris dulce cubile fugit.
Cunq; renascendi studio loca sancta reliquit:
Tũc petit hũc orbẽ: mors ubi regna tenet
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus:
Phœnicis nomen cui dedit ipsa uetus.
Secretosq; petit deserta per auia lucos.
Hic ubi per saltus sylua remota latet:
Tum legit aerio sublimem uertice palmam
Quæ gratũ phœnix ex aue nomẽ habet:
Quã nec dẽte nocens aĩal prumpere possit:
Lubricus aut serpens: aut auis ulla rapax.
Tũ uentos claudit pẽdentibus æolus antris
Ne uiolent flabris aera purpureum.
Neu concreta noto nubes per inania cæli.
Summoueat radios solis, & obsit aui.
Construit inde sibi seu nidum, siue sepulchꝝ
Nam perit: ut uiuat, se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos, & odore diuite sylua,
Quos legit assyrius: quos opulẽtus arabs
Quos aut Pygmææ gentes, aut india carpit:
Aut molli generat terra Sabæa sinu.

Cinãma dehic,aurãm ꝑcul ſpirantis amomi
Congerit,& mixto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis,nec olentis uimen achanti
Nec thuris lachrymæ guttaq; piguis abeſt
His addit teneras nardi pubentis ariſtas
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.
Protinus in ſtrato corpus mutabile nido:
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos mẽbris circunq; ſupraq;
Iniicit exequiis immoritura ſuis.
Tunc inter uarios animã comendat odores:
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Æſtuat,& flammas parturit ipſe calor
Aeriq; procul de lumine concipit ignem
Flagrat:& ambuſtum ſoluitur in cinerem
Hos uelut in maſſã cineres in morte coactos
Conflat:& effectum ſeminis inſtar habet
Hinc animal primũ ſine membris fertur oriri
Sed fertur uermis lacteus eſſe color.
Creuit in immenſum ſubito cũ tẽpore certo:
Seq; oui teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur qualis fuit ante figura:
Et phœnix ruptis pullulat exuuiis.
Ac uelut agreſtes,cum filo ad ſaxa teuentur,
Mutari pennæ papilione ſolent.
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe,
Nec cuiq̃ implumen paſcere cura ſubeſt.
Ambroſius libat cæleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit,his mediis alit͛ in odoribus.ales.
Donec maturam proferat effigiem.
Aſt ubi primæua cœpit florere iuuenta;
Euolat ad primas iam reditura domos.
Ante tamẽ:proprio qcqd de corpore reſtat.
Oſſaq;,uel cineres,exuuiaſq; ſuas:
Vnguie balſameo:myrrhaq; & thure ſoluto
Condit,& in formam conglobat ore pio.
Quã pedibus geſtans contẽdit ſolis ad ortus
Inq; ara reſidens ponit in æde ſacra.
Mirandam ſeſe præſtat:præbetq; uehenti:
Tãtus ibi decor eſt,tãtus abundat honor.
Principio color eſt:qualis ſub ſidere cæli:
Mitia quem croceo punica grana legunt.
Qualis ineſt foliis,quæ fert agreſte papauer
Cum pendens ueſtit ſole rubente polus.
Hoc hũeri pectuſq; decẽs uelamine fulgent
Hoc caput,hoc ceruix:ſũmaq; terga tenẽt
Caudaq; porrigitur fuluo diſtincta metallo:
In cuius maculis purpura mixta rubet:
Clarum inter pennas inſigne eſt de ſuper:iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet
Albicat inſignis mixto uiridante ſmaragdo:
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingẽtes oculos credas:gẽmioſq; hiacynthos
Quorum de medio lucida flamma micat.
Æquatur toto capiti radiata corona
Phœbei referens uerticis alta decus.
Crura tegũt ſquãmæ flauo diſtincta metallo
Aſt ungues roſeus pingit honore color.
Effigies inter pauonis mixta figuram:
Cernitur:& mixtam phaſidis inter auem.
Magniciem,terris arabũ quæ gignitur ales,
Vix æquare poteſt,ſeu fera,ſeu ſit auis.
Nõ tñ eſt tarda ut uolucres:q̃ corpore magno
Inceſſus pigros ꝑ graue pondus habent,
Sed leuis & uelox regali plena decore:
Talis in aſpectu ſe exibet uſq; hominum;
Conuenit Ægyptus tanti ad miracula uiſus
Et raram uolucrem turba ſalutat ouans.
Protinus inſculpũt ſacrato ĩ marmore formã
Et ſignant titulo remq;,diem nouo.
Contrahit in cœtũ ſeſe genus omne uolantũ
Nec prædæ memor ẽ ulla,nec ulla metus.
Alitum ſtipata choro uolat illa per altum:
Turbaq; proſequitur munere læta pio.
Sed poſtq̃ puri peruenit ad ætheris auras
Mox redit iſta:ſuis conditur ille locis.
Hæc fortunatæ ſortis fatiq; uolucris,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus.
Fœmia ſit,uel maſculus hæc ſeu fortẽq; neu-
Felix q̃ Veneris fœdera nulla colit. (trũ
Mors illi Venus ẽ,ſola eſt ĩ morte uoluptas:
Vt poſſit

Vt possit nasci, hæc appetit ante mori
Ipsa sibi proles: suus est pater, & suus hæres
Nutrix ipsa sui: semper alumna sibi.
Ipsa q̄dem sed nō eadē: qa & ipsa: nec ipa est
Æternam uitam mortis adepta bono.

Ouidius methamor.xv.de Phœnice.

NEc tñ ex aliis gñis primordia ducit
Vna ē: q̄ repet: seq; ipa r̄semietales
Assirii ph.uocāt ñ fruge nec herbis
Sed thuris lachrymis, & succo uiuit amomi
Hæc ubi quinq; suæ compleuit secula uitæ
Illicis in ramis: tremulæq; cacumine palmæ
Vnguibus: ac puro nidum sibi cōstruit ore.
Quo simul ac casias, & nardi lenis aristas
Quassaq; cū fulua substrauit cinama myrrha
Se super imponit, finitq; in odorib9 æuum.
Inde ferunt totidē quæ uiuere debeat annos
Corpore de primo uolucrē phœnica renasci.

Dantes.

COsi per gli gran saui se confessa
Che la phœnice more e poi rinasce
Q'ñ al cinq̄centeno anno se rapssa
Herba ne biada in sua uita non pasce:
Ma sol de incenso lachryme & amomo
E nardo: e myrrha son le ultime fasce.

¶ L.Cœ.Lactātii Firmiani de resurrectionis dominicæ die.

SAlue festa dies toto uenerabilis æuo
Qua de9 īfernū uicit: & astra tenet
Tpa florigero rutilāt distincta sereno
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum solem cæli orbita ducit:
Qui uagus oceanas exit: & intrat aquas.
Armatus radiis elementa liquentia lustrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida sincero producunt æthera uultu
Lætitiamq; suam sydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu
Cum bene uernarit reddit & annus opes.
Molia purpureū pingunt uiolaria campū:
Prata uirēt herbis, & micat herba comis
Paulatim subeunt stellantia lumina florum,
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis
Spondēs agricolæ uincere posse famem.
Caudice deserto lachrymat sua gaudia pal-
Vñ mer; tribuat, dat mō uitis aquā (mes
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Præparat ad partum turgida gēma sinū
Subq; hyemis tempus foliorū crine refuso
Iam reparat uiridās frondea tecta nemus
Mixta salis, abies, corylus, siler, ulmus, acer:
Plaudit q̄q; suis arbor amœna cōis (nux
Cōstructura fauos apis hic aluearia linquēs
Floribus instrepitans polite mella rapit.
Ad cātus reuocatur auis: quæ carmīe clausa
Pigrior hyberno frigore muta fuit:
Hinc philomela suis attēperat organa cānis
Fitq; repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi.
Omnia cum domino dona redisse suo.
Nanq; triūphāti post tristia tartara Christo
Vndiq; frōde nemus, gramīa flore fauēt
Legibus inferni oppressis, sup astra meantē
Laudant rite Deū lux: polus, arua fretū.
Qui crucifixus erat Deus ecce p oīa regnat
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni: mensum: lux alma dierum
Horarū splēdor stridula, cuncta fauent.
Hic tibi sylua comis, plaudit quoq; cāp9 ari-
Hinc grates tacito palmite uitis agit (stis
Hinc tibi nūc auiū resonāt uirgulta susurro
Has inter nimio passer amore canit.
Xpe salus rerū: bone cōditor, atq; redēptor:
Vnica progenies ex deitate patris,
Irrecitabiliter manans de corde parentis:
Verbum subsistens, & patris ore potēs:
Æqualis concors: socius: cum patre coæuus
Quo sumpsit mūdus pricipe principiū.
Æthera suspēdis, sola cōgeris æquora fūdis:
Quæq; locis habitāt, q̄ moderata uigēt.
Qui genus hūanū cernēs mersū eē pfundo
Vt hominē eripes: es quoq; fact9 homo
Nec nostro tantū uoluisti e corpore nasci.

Sed caro quæ nasci pertulit, atq; mori.
Funeris exequias p̃ris nouus auctor & orbis
Intra mortis iter dando salutis opem.
Tristia cessarunt infernæ uincula legis,
Expauitq; chaos luminis ore premi.
Depereũt tenebræ Christi fulgore fugatæ:
Æternæ noctis pallia crassa cadunt.
Sollicitã sed redde fidẽ præcor, alma potas:
Tertia lux rediit: surge sepulte meus.
Nõ docet ut uili tumulo tua membra tegant
Non pretium mundi uilia saxa premant:
Indignũ est cuius claudunt cuncta pugillo:
Vt tegat inclusum rupe uetante lapis.
Lintea tolle precor sudaria linque sepulchro
Tu satis es nobis: & sine te nihil est.
Solue catenatas inferni carceris umbras:
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciẽ: uideant ut secula lumen:
Redde diem: qui nos: te moriente fugit
Sed plãe ĩplesti remeãs pie uictor olympũ.
Tartara pressa iacent, nec sua iura tenẽt.
Inferus ĩsaturabiliter caua guttura pãdens:
Qui raperet semper fit tua præda Deus.
Eripis innumeros populum de carcere mortis
Et sequitur liber, quo suus auctor abis.
Euomit absortam pauide fera belua plebem
Et de fauce lupi subtrahit agnus oues.
Hic tumulũ repetẽs p̃ tartara carne resũpta
Belliger ad cælos ampla trophæa refers.
Quos hũit pœnale chaos: iam reddidit iste
Et quos mors peterẽt, hos noua uita tenet.
Rex sacer ecce tui radiat p̃s magna trophæi,
Cum puras animas sacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis:
Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
Fulgentes aĩas uestis quoq; candida signat,
Et grege de niueo gaudia pastor habet.
Aditur hac felix concors mercede sacerdos,
Qui dare uult domino dupla talenta suo
Ad meliora trahens gentili errore uagantes:
Bestia ne raperet munit ouile Dei.
Quos prius eua nocẽs ĩfecerat: hos mõ r̃ddit
Ecclesiæ pastor ubere lacte sinu.

FINIS.

Ex priore epistola diui Pauli ad Corinthios Cap.xi.

Hoc autem præcipio non laudans quod non in melius sed in deterius cõuenitis. Primũ quidem conuenientibus uobis in ecclesiã, audio scissuras esse inter uos: & ex p̃te credo: nam oportet & hæreses eẽ, ut & q̃ p̃bati sunt manifesti fiant in uobis. Cõuenientibus ergo uobis in unum iã nõ ẽ dñicam cœnã mãducare. Vnusquisq; .n. suam cœnam p̃sumit ad mãducandũ. Et alius q̃dem esurit: alius aũt ebrius ẽ: nunq̃d domos nõ hẽtis ad manducãdũ & bibẽdũ? An ecclesiam Dei contemnitis. & confunditis eos qui non hñt? Quid dicam uobis? Laudo uos in hoc non laudo. Ego .n. accepi a dño quod & tradidi uobis: qm̃ dominus Iesus in quã nocte tradebabur accepit panẽ: & gratias agens fregit, & dixit. Accipite & mãducate. Hoc est corpus meum quod p̃ uobis tradet. Hoc facite in meã cõmemorationẽ. Similiter & cã licem, postq̃ cœnauit: dicẽs. Hic calix nouũ testamẽtũ est in meo sanguine. Hoc facite quotienscũq; bibetis in meam cõmemorationẽ. Quotiescũq; enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis mortem domini annũciabitis donec ueniat. Itaq; qcunq; manducauerit panem & biberit calicem domini indigne reus erit corporis & sanguinis domini.

Ioannis Chrysosthomi uiri Eloquẽtissimi ac Sanctissimi in Diui Pauli ad Chorĩthios particulam quæ legit in cœna domini præclara enarratio: interp̃tate Hieronymo Donato partritio Veneto Viro Clarissimo.

Ecessarium est huius criminis causam afferre:quo deinceps facilior, magisq; perspicua sit omnis oro. At uero, quod nã hoc crimen est. Sed nos non ignorare oportet, q̃ quemadmodũ primi illi tres mille credẽtes simul oẽs uescebãtur, & simul oia possidebãt. Ita eodẽ tpe, quo hæc edidit Apostolus: fieri consueuerat. Minus tñ exacte & indiligẽtius id obseruabatur: nã ueluti quædam cõis illius uictus reliquiæ supererant, & ad posteros usq; deuenerãt. Veꝝ ubi euenit: ut ex his alii diuitias possiderẽt: Alii ad inopiã deducerent̃: nõ iã ulterius bona sua oia ex uetere cõsuetudine in mediũ ꝑponebãt: Sed certe, ut æquũ erat diebus legittimis, ac solẽnib9 mẽsas cões & publicas ꝑparabant, & post mysterioꝝ cõione, egregio cõuentu oẽs simul in cõmunia cõuiuia descendebãt. Et q̃ diuites censebant̃ epulas atq; obsonia in mediũ afferebãt & paupes ac nihil habentes ad publica & in cõe ꝓposita prãdia cõuocabant̃: atq; una eodẽ conuiuio uescebantur: Veꝝ morem hunc etiã in posteꝝ aboluerũt: huius rei nõ aliam causam afferre est: quã q̃ indiuisas ueluti factiões inciderant & alii sese aliis adixerant: atq; alii alioꝝ se esse ꝓfitebant̃. Quod in pricipio epistolæ corrigens significatũ est inquit mihi de uobis fratres mei ab iis, q sunt chloes: qa contentiões inter uos sunt. Hoc aũt dico uobis, qa unusq́squ: ũm dicit: ego quidẽ sum Pauli, ego aũt Apollo: ego uero cæphę. nõ q̃ sese Paulo ab ecclesia diuisi q̃ppiã addixissent: neq;.n. id passus esset Paulus sed malos mores ex diuitiũ opulentia radicitus extirpare cupiens seipsum quoq; imiscuit id in primis oñdere cupiens q̃ si quis etiã ipsi Paulo subscripsisset, a cõi ecclesiæ corpore diuulsus rem absurdã: & maxime legi cõtrariã se aggressum esse cognosceret: q̃ si qs sese Paulo addicere siue legis trãsgressiõe non põt q̃nto minus iis: qui lõge Paulo inferiores esse noscunt̃. Post quã igit̃ mos hic antiquior in desuetudinem abiit atq; oĩo diuulsus est. Mos inquã elegantissimus & salubernmus quippe qui egregium amoris & beniuolentiæ argumentũ atq; occasionem præbebat: & paupertatis consolatiõem, diuitiaꝝ modestiam. Maxime philosophiæ occasionẽ: humilitatis doctrinã p̃ se ferebat. Postquã sublata esse tot bõa animaduertit Apostolus, merito in hoc acerbius inuehit̃. Dicens: hoc autem præcipio non laudans. In priore enim crimine quasi multis præcepta seruantibus cũ loqui cæpisset, dixit. Laudo autẽ uos, quot semper mei memores estis, hoc autem loco, cõtrario utitur sermone: hoc autem præcipiens nõ laudo. Quapropter, neq; subinde post reprehensiõem illã: q̃ idolis imolata comedentes insequit̃, in hoc crimen inuectus est. Sed q̃m asperius id fuerat de cõa & capillo sermonem interposuit: ne post magnorũ criminum reꝑhensionem rursum in aliud graue crimen transgressionem faciens acerbior appareat: iam igit̃ uehementius inuehitur dicens: hoc aũt ꝑcipiens non laudo, hoc inq̃ quod dicturus sum quid sibi uolunt hæc uerba hoc autem præcipiens non laudo? non recipio uos inquit: quia me in necessitatem consilii constituistis. nõ laudo quia ad eam rem doctrina indigetis: qa a me estis cõmonẽdi atq; instruẽdi. uidès ne quo modo cõfestim exꝑlatione maximam facti absurditatẽ atq; inconuenientiã oñdit? Enim uero quotiens is, qui peccat admõitiões in sua errata non admittit. Merito crimen nulla uenia dignum incurrit. Quare non laudas? quia inquit: non in melius. Sed in deterius cõuenitis: hoc est quia nihil in uirtutem ꝓficitis. Quũ.n. adiuuanda sit liberalitas, ut incrementa ampliora & maiora recipiat uos liberalitatis morem: q diu ꝑualuerat: minuere non dubitastis atq; ita minuere, ut meis uobis opus sit ꝓceptis: ut ad pristina instituta redeatis. Post hæc ne ꝓpter pauperes solum ista dixisse uideatur non confestim mensaꝝ sermonem aggredi-

tur, ne apud auditores contẽptibilem reprehensionẽ efficiat. Sed plenã stimulis & terrori-
bus increpationẽ ingrit. Primũ inqt. Cõueniẽtib⁹ uobis in ecclesiã Dei audio scissuras ĩ uo
bis eẽ Nec dicit, audio uos nõ ãplius cõibus ferculis uesci. Audio uos priuati, & nõ una cũ
paupibus edere. Sed id, qd' potissimũ uisũ est posse eoꝝ aĩos sensusq; cõcutere: scissuræ &
scismatis nomẽ induxit, q̃ res fuerat eius criminis cã, atq; id reducit in mentẽ, qd' in p̃ncipio
ep̃l'e, se ab iis. q sunt chloes audisse meminerat, & ex pte iqt: credo, ne a chorithiis dici possit
qd igr̃ si mẽtiunt̃? q nos criminãt̃? nõ igit̃ dixit ꝑrsus credo ne ĩpudẽtiores auditores red
deret, neq; dixit nõ credo, ne inuanũ rep̃hendere uideret̃: sed ex pte inqt credo: hoc est ex
parte pua credo: ut eos anxios in ꝓuẽtũ hõestatis & uirtutis instituat. oportet. n. hæreses es
se, ut q ꝓbati sunt, manifesti fiant ĩ uobis, hæreses inqt: nõ dogmatũ aut opinionũ, sed eius
modi scissuraꝝ: q; si ẽt hæreses opinionũ dixit, nõ ideo cãm aut occasionẽ p̃stitit. Enimuero
Xp̃s inqt necesse est, ut ueniãt scãdala, nõ iõ arbitrii libertatẽ corrũpens, aut uitæ uim & ne
cessitatẽ ĩponens, sed p̃dicens id, qd' ex mala hoĩum uolũtate oĩno futuꝝ est; qd' sane futuꝝ
est: non qa id Deus p̃uiderit: sed qa hoĩum uoluntas ĩmedicabilis fuerit: non. n. quia p̃dixit
Deus, hæc fcã sunt: sed quia oĩno ex mala hoĩum uolũtate uentura erãt: ipsa p̃duxit. Et. n. si
necessitatis dũtaxat fuiut fieri scãdala, & nõ uolũtatis eoꝝ: qa illa ĩduxissẽt. Frustra ꝓfecto
subdidisset: ueh hoĩ illi: pquẽ scandala ueniunt. sed hæc latius suis locis disputanda relinq̃-
mus. Nũc tẽ p̃positã reuertendum est. Nã q; hęreses hoc loco: nõ alias: q̃ hmõi mensarum
cõtentiões sepatatiõesq; ĩtellexerit, uel ipsa seq̃ntis orõnis series oñdit: simul. n. dixit audio
scissuras in uobis eẽ, nõ hic substitit, sed q̃les scissuras rep̃henderit cõfestim apuit. q; unus-
quisq; inqt ꝓpriã cœnã assumit, & rursum nunq̃d domos nõ habetis ad mãducãdũ & bibẽ
dum? an ecc'iã Dei cõtẽnitis? ueꝝ q; scismatis: siue scissuræ noĩe sit usus mirari nõ cõuẽit.
Quẽadmodũ. n. diximus: eiusmodi uocabulo mensaꝝ separatiões insidere uult q; si opinio
nũ scismata intellexisset: non utiq; tan tranq̃lla rep̃hensione uteret̃. Audi igit̃ quũ scismata
opinionũ rep̃hẽdit: q̃tum sit uehemẽs: q̃ securitate q̃ increpatione loq̃tur securitate q̃dem
quũ inqt: & si Angelus p̃cipit p̃ter id qd' accepistis anathema sit: ĩcrepatiõe uero: quũ ait,
q in lege iustificati estis, a gr̃a decidistis: & mõ cães appellat, mõ cauterizãtes cõsciam: mõ
Angelos diaboli noĩat: At q hoc loco nil hoꝝ attulit: sed quieta: ac remissiore orõne usus est
At uero qd nã si uult Ap'ls: quũ inqt, ut qui ꝓbati sunt manifesti fiãt in uobis ut magis elu-
cescant. i. ut hoc ĩcõcussis & fortib⁹, non solũ nihil officiat sed eos lõge cõspicuos atq; illu-
striores oñdat. hæc. n. dictio: ut ñ sep cãm, sed reꝝ euẽtũ plerũq; designat: eodẽ pacto. Xp̃s
eã dictiõe utit̃ cũ ĩqt: ĩ iudicio: ego ueni ĩ hũc mũdũ: ut ñ uidẽtes uideãt & uidẽtes cæci fiãt
Eodẽ pasto Paulus ipse, quũ d̃ lege disputãs, ait. lex ãt introducta ẽ ut abũdaret delictũ: sed
neq; lex data ẽ: ut iudæoꝝ pcã cõcrescerent: sed data lege euenit: ut iniq̃ores euaderẽt. neq;
Xp̃s pp hoc uẽit in mũdũ ut uidẽtes cœci fierẽt, sed in Xp̃o ĩ mũdũ uẽientẽ accidit. ita hic
locus sana rõne intelligẽdus ẽ: ut q ꝓbati sũt mãifesti fiãt ĩ uobis. Neq;. n. pp hoc factę sunt
hæreses; ut q ꝓbati eẽnt: mãifestæ fierẽt, sed uenit fcis hæresibus: ꝓbatos fieri mãifestiores
hoc aũt dixit paupibus solatiũ afferre cupiẽs ut sese a diuitib⁹ cõtẽni, forti aĩo paterẽt̃, iccir
co non dixit ut ꝓbati fiãt. Sed ut q ꝓbati sunt mãifesti fiãt, Significãs: q; tã & si tales antea
fuerant, tñ ĩmixti cæteris atq; a diuitib⁹ solatia, ac bñficia percipiẽtes nõdũ altius eminebãt
Nuper uero seditio ista atq; cõtẽtio, eos conspicuos ac claros reddidit nõ secus ac guberna
torẽ fluctus atq; aduersa tempestas oñdit. Neq; itẽ dixit ut uos ꝓbati appareatis, sed ut q ꝓ
bati

bati sunt, mãifesti fiāt, illi inquã: q in uobis eiusmodi sunt. Neq3.n. rephendẽs manifestos efficit, ne in ipudentiã plabant, neq3 tñ eos extollit laudibus, ne molliores reddat: sed in suspẽso uerba dimittit ut ea suæ qsq3 conscientiæ accõmodare ualeat. Neq3 uero mihi hoc loco Paulus tã paupes cõsolari uĩ q̃ eos diuites: q consuetudinẽ non corrupere. Eniuero credibile ẽ in iis nõ defuisse aliquos, q consuetudinẽ ueterẽ nõ reliqssent, iõ dixit ex pte credo. Iure igit̃ illos pbatos uocauit non solũ q cũ cæteris cõsuetudinẽ obseruassent, uerũ ẽt q sine iis legẽ hãc pulcherrimã inuiolatã custodissent & hos atq3 illos, hoc laudis stimulo ad exercẽda opa studiosiores reddere conat̃. Deiceps, reliq̃ huius criminis spẽm attingit: q̃ nã hęc ẽ: Cõuenientibus inqt uobis in unũ nõ est dñicã cœnã mãducare. Vides ne iã quãtis conatib9 quo narratiõis ordine cõgressum hũc apparauerit: ipsa inqt huius forma spẽsq3 cõuentus longe ab amore & fraterna charitate diuersa est, unus sane uos excepit locus in unũ oẽs cõuenitis. Mensa uero cõuentui scã dissimilis est, neq3 dixit cõueni entibus uobis in unũ non una comeditis: nõ in cõe uescimini, uerũ longe aliter eorũ mentes maiore q̃ dã terroris incussiõe momordit, dicẽs nõ est dñicã cœnã manducare. hinc q eos ad eã uesperã remittit: q̃ plẽa illa uerẽdi horroris mysteria tradidit Xps: atq3 ea de causa conuiuiũ illud cœnæ uocabulo cõphendit. Ea. n. cœna simul oĩs hũit in medio discũbentis non tã diuites & paupes: q̃ id qd' infinita rõne distabat: Discipulos & pceptorẽ. Cõsidera pceptorẽ, & pditorẽ, pditor inq̃ cũ Xpo & cæteris discipulis discubuit, Xps pditorẽ a cœna nõ depulit: qn illi cibos obtulit, & diuinorum munerũ participẽ efficit. Deinceps declarat Paulus cur non cõtingat eos dñicã cœnã manducare. unusq̃sq3. n. inqt suã cœnã assumit ad manducandũ, & alius qdem esurit: alius aũt ebrius est. Aiaduertere q̃so quõ eos semetipsos confundere ondit. Nanq3 qd dñicũ est priuatũ efficiũt. Quo fit, ut ipsi in primis ii sint; qui iniuria a se ipsis afficiant̃. quũ mẽsam suã tãta dignitate defraudẽt. Sed quo nã pacto dicet q̃spiam: qa cœnã dñicã, hoc ẽ heriIem: cõem cõseruis esse debere cẽrtissimũ ẽ. Quæ. n. sunt dñi nõ huius illius ue serui sunt, nõ priuati singulorũ sed conuiuia cũctorũ. Quod igit̃ dñicũ est cõe est, si. n. dñi tui est: queadmodũ certe ẽ; nõ debes id diuellere: & uelut in priuata conferre, sed tanq̃ rem dñi conseruis tuis in cõe proponere id. n. uere dñicũ est. At qui dũ solus comedis: id nõ finis eẽ dñicũ: nõ finis esse cõe. Atq3 iõ subdit dicẽs unusquisq3 suam cœnã assumit, & nõ dixit scindit: aut separat: sed assumit & quiete, ac sensim uelut helluões atq3 ipudẽtissimos crapulatores criminat̃. qd' est sequẽti orõne facilius apparet. subdit. n. & alius quidem esurit: alius aũt ebrius est utrũq3 pfecto ad immodestiã ptinet: & indigentiã & excessus. En alterũ crimẽ eosdẽ arguit: & q ppria mẽsam honore defraudẽt: & qd in crapulã ebrietatẽq3 labant̃. Et qd infẽstius & molestius ẽ astãte famelica & esuriẽte caterua pauperũ. Eniuero q̃ oĩbus in cõe cõstituẽda eẽ oportuit soli epulãtur & nõ saciati simul & temulenti pdeunt: & ideo nõ inqt. Alius quidẽ esurit. Alius aũt satur ẽ: sed ebrius est: utrũq3 profecto crimẽ p se accusatione dignũ est. Nãq3 ebriari etiã nõ despectis pauperibus culpa est; & rursum despicere pauperes ẽt citra ebrietatem repræhensiõe dignũ est. At qui ubi utrũq3 adiũctum est, quãta criminis accessio, & excessus sit, facile potes existimare. Onsa igit̃ delicti indecẽtia. Maiore deinceps iracun

dia atq; increpatiõe inuehit̃ dicẽs nũquid domos nõ hẽtis ad mãducandũ & biben dum: an ecclesiã Dei cõtẽnitis: & cõfunditis eos, q̃ nõ hñt. Aduerte q̃so queãdmodũ a despectu paupeꝝ in despectũ ecclesię crimen eduxit ut eos grauiori orõne pſſos redderet. Ecce iã q̃rta accusatio q; nõ pauptas solũ: sed ecclesia contẽnit̃ & contũe liis affecta est eniuero sicut dñicã cœnã priuatã efficis: sic ,p̃fecto: & locũ. Nã eccle sia uelut priuata domo abuteris: Ecclesia.n. scã ẽ, nõ in ea diuisi cõueniatis: sed ut q̃ diuisi sunt: in ea copulent̃, atq; in unũ rediganẽ. Et id synodus sigñat. Et cõfuditis eos q nõ hñt. nõ dixit fame pmi finitis eos, q nõ hñt. sed q; uehemẽtius: est cõfundi tis: ut osdat, nõ tã sibi cibos surripi curare paupes, q̃ affici contumelia. Ecce iã quĩ tũ crimẽ non solũ esuriẽtes despectui hr̃e: sed cõfundere. hoc ãt dixit ut simul hõe starct paupes simul oñderet eos: nõ uẽtris: sed pudoris hr̃e rõnẽ: simul & ad cõmi serationẽ auditores induceret. Postq̃ igit̃ tot gñia criminũ & trãsgresionũ apuit cõ tumeliã in cœnã dñicam: contumeliã in ecclesiã: contumeliã in paupes: ebrietatem despectũ, deiceps remissiore tono icrepatiõis utit̃. dicẽs laudo uos i hoc, nõ laudo. Quo loco maxie mirari cõuẽit: q; quũ explicata criminis indecẽtia uehemẽtiori in crepatiõe & pũnatiore morsu opus cẽ uideat̃, cõtrariũ fecit apl's: sed remissiõe po tius & respiratiõe quadã utit̃. Quæ nã hui9 rei cã ẽ? quũ eos grauius momordisset ac accusationẽ exagerasset: uelut medicus optimus nõ simul sed mutuo & piterca pedines uulneribus ferrũ adhibet: neq; tñ ea q̃ pfundiore sectione indigẽt in supfi cie exsecat. Audisti.n. quũ in fornicatores inueherct quãtũ secare & amputare nõ dubitauerit. Neq; rursum; q̃ leuioribus unguẽtis indigent, ferro comittit. Qua pp hoc loco mansuetiorẽ orõnem adhibuit: & eos piter erga paupes prõptiore redde re conatus est: iccirco mãsuetius & lenius loqtur. Mox uolẽs aliũde magis icutere & mouere: ab magis ,p̃priis sermonẽ intexit dicẽs. Ego.n. accepi a dño quod & tra didi uobis. q̃m dñs Iesus q̃ nocte tradebat̃; accepit panem: & benedicens fregit: & dixit accipite & mãducate hoc est corpus meum: quod pro uobis tradetur, hoc fa cite in meã cõmemorationem. Quã ob cãm hæc mysteria cõmemorat̃ non ob ali ud ,p̃fecto, nisi quia in p̃sens negociũ sermo iste sũmopere necessarius cẽ uĩ. Enim uero inqt dñs tuus oẽs eadẽ mensa dignatus est. Quæ cũ plena horrendæ cuiusdã uenerationis erat: tum uero mensaꝝ olum q̃ dici excogitatiue possunt dignitatem longe antecellebat. Tu uero paupes tua mensa tã tenui ac simplici indignos putas & quũ i spirituali gr̃a de tuo sibi nihil usurpent corpalib9 epulis: q̃ neq; tua sunt: eos defraudas, & expilas: ueꝝ hoc non dicit apostolus ne orõne uideatur asperior. Sed qete ac sensim ait. Q̃m dñs Iesus in qua nocte tradebat̃ accepit panem. Age uero quam ob rem nos in eius tpis & noctis illius, ac ,p̃ditiõis memoriã excitat̃? Non, in merito neq; ab re. Sed ut nos supramodum: uel ex ea ocasione compungat. ueꝝ.n. uero si qs etiã adsit, qui sit natura lapideus: modo aĩum ad noctem illam adhibeat, modo attẽdat & uideat: quo in mœrore quaq; in anxietate animi Xp̃s una cũ disci pulis uersatus sit, quõ perditus, quomodo ligatus, quõ accusatus: quomodo iudi catus, & reliqua subinde oĩa: quæ passus est: ,p̃fecto fiet omni cæra tenerior: & ani mum ac cogitationẽ oẽm a terrenis cupiditatibus amouebit. Iccirco nos in eaꝝ reꝝ memoriã exhortat̃: & mẽsæ ac ,p̃ditiõis digressiõem facit: & dicit: dñs tuus seip sũ

tradidit

tradidit pro te: Tu aūt fratri tuo pro te ipso cibos denegas? At uero quonā pacto se ait a dño accepisse? Neq; n. aderat Paulus quū hęc doceret dñs. Sed ecclesiā psequebat. Sed id dictū est, ut intelligas, nihil plus mēsam illā dñi hūisse, quā eas q postea factæ sunt. Enimuero pariter hodie dñs idē est: qui opatur & pbet oīa, queadmodū eo tpe pbuit & opatus est. Neq; uero solū ob hāc causam noctis illius mentionē fecit: Sed ut nos etiā alia rōne cōpungeret. Nanq; sicut memoriæ nrę, ea potissimum uerba mandamus, quæ nos audire contigit ab us, qui in huius uitæ discessus articulo constituti sunt ad quæ defunctoꝝ hæredes si qd præter eoꝝ mandata temere cōmittere audent impense excitare solemus & dicere. Reuocate in memoriā, atq; aduertite: uobis hanc a patre ultimā uocem emissam: hæc ab eo, illa nocte qua emissurus erat spūm uobis fuisse mandata. ita hoc loco Paulus orōni suę plenos cuiusdam horroris stimulos addere cupiens. Recordamini inqt quæso hanc ultimā uobis sacroꝝ disciplinā a Xpo traditā, hæc ea nocte: qua pro uobis immolari debuit, ab ipso eē isti tuta atq; mandata, quū eā uobis cœnā dedit postq̄ nō erat alterā apparaturus. Ita q̄ deinceps acta sunt, narrat dicēs. Accepit panē: & bñdicēs, fregit, & dixit accipite, comedite, hoc est corpus meum, qd' pro uobis tradet. Si igit ad Eucharistiā accedis, quæ gratitudo, & gratiaꝝ actio est: Nihil indignū eucharistia facias fratrē nō cōfūdas esurientē despectui nō hēas, non sis temulētus & ebrius. Ecclesiā ne cōtēnas. accedis. n. pro iis, q̄ accepisti grās acturus, qn ergo mutuā potius uicē reddis, nec te a proximo tuo diuellas & separes. Enim uero Xps mensam oībus ex æquo distribuit dicens, accipite, & comedite, ille corpus ꝓpriū ex æquo tradidit. Tu cōem panē distribuere nō uis? Profecto pro oībus pariter traditus est, pro oībus ex ęquo corpus effectū est. Sic, & calicē postq̄ cœnauit, dicens, hic est calix noui testamenti in meo sanguine hoc facite quotienscūq; bibitis, in meā cōmemorationē. Quis ais commemorationē Xpi facis q; paupere despicis & nullo mētis horrore cōcuteris? At uero si filii aut fratris, q uita functi sunt cōmemorationē feceris te cōsciētia pcutis nisi ser uato more paupes cōuoces. Nūc ubi dñi tui cōmemorationē facis neq; mēsam simplicē illis pbes, sed qd illud est: qd' dr? Hic calix nouū testm̄ est &c. Erat sane ueteris testamenti calix sacrificioꝝ libamina & aīaliū sanguis rōne carentiū. Postq̄. n. sacrificauerāt calice, & phiala sanguinē accipiebāt & simul bibere consueuerāt. Veꝝ ubi loco sāguinis aīaliū rōne caretiū sanguinē ꝓpriū Xps induxit. neqs hæc audiēs tumultuare? aio & fluctuosa qdā mentis agitatione uexare? testamētū illius ueteris mentionē egit. Post hæc de cœna illa differens apostolus aptat pñtia pteritis ut non aliter ppati sint, ac si eodē uespe & in eadē mēsa discūberent: & ab eodē Xpo idē sacrificiū exciperēt. Ideo dixit. Quotiēscūq;. n. māducabitis panē hunc & calicē bibetis mortē dñi annūciabitis, donec ueniat. Quēadmodū. n. Xps in pane & calice, hoc dixit facite in meā cōmemorationē: & nobis cām mysterii nō expssit. Id pter cætera sufficere existimans ad assequēda fundamenta pietatis. Si. n. cōsideraueris qd pro te dñs passus sit, fies ꝓculdubio sapientior. Ita & hic rursum inqt Paulus. quotienscūq; comeditis mortem dñi annunciatis. Et hæc illa ipsa cœna est. Mox ostendere uolens: q; hæc cœna, usque ad consumationem permanet. Dixit donec ueniat. Quare: quicunq; comederit panem hunc, & biberit calicem domini indigne. Reus erit

corporis & sanguinis domini. Quaobrem quia effundit sanguinē & non sacrificiū sed iugulationem præ se fert. Quemadmodum.n. ii qui eo tpe christū punxere nō ut biberent eius sanguinem: sed ut effunderent idem sane facit, q xpi sanguinem bibit indigne, & nullum ex eius potione fructū recipit. Vides inqȗ terroris orōnē extulit & rephensionē supramodū exaggerauit? ōndens cū q indigne bibiturus est, tātū se criminis pticipem esse factuȝ? At q qūo non bibit indigne, q despicit esurientem, neq tm̄ despicit: Sed cōfundit? Si.n.nō dare paupibus eicit regno quēpiā (etsi uirgo sit) immo non abūde ac largiter dare. Nā uirgines illæ oleū tunc hūerūt, sed non abūde hūerunt. Considera qle crimen sit tot iā simul delicta ppetrare: q̄ delicta dicet qspiā? qd ais: q̄ delicta? Mēsæ huius priceps effectus es. In q quū esse te oporteat mansuetū & facilem, & angelis natura parem, contra crudelior & improbior factus es. Sāguinē gustasti Dñicū, & fratrē tuum non agnoscis? Qua uenia dignus es? q si añ non agnouisses, ex huius mensæ occasionē agnoscere debueras. At uero mensæ honorem detrahis, quū eum, q dignus est, ut tantæ mensæ sit priceps: tu etiā epulis tuis indignū putas. Non audisti q̄ta passus sit his: q centū denarios a cōseruo repetiit? Quo mille talentoȝ sibi facta a dño largitione subinde priuatus est. Non aduertis qs, nec unde sis gēitus, qs factus sis, neq teipm recognoscis, q uirtute atq officio longe pauperiores iis, q pecunia paupes sunt infinitis pl'us onustus q delictis? hæc tñ oia abste Deus expulit & mensa eiusmodi dignū fecit. Tu uero in fratrē tuū exuta prsus, hūanitate nihil flecteris. Quid ergo aliud superest? nisi ut tortoribus ute tradans? Hæc uerba intenti audiamus oēs q nūc una cū paupibus ad hanc mensam accedimus. Et mox exeūtes paupes non aspicimus. Sed eos esurientes: saturi atq ebrii pterimus quo crimine eo tpe potissimū corinthii culpabantur. Et qñ dicet quispiā hoc euenit? Sane quidem semp. Sed in diebus festis ac solēnibus maxime, tunc quum maxime id fieri non deberet. Enim uero tūc post communionem confestim ebrietas: & pauperum despectus accipitur, & quum sumpto christi sanguine, tps sit sobrietatis atq ieiunii, in petulantiam lasciuiam debacchationemq plaberis, quod si bonum quēpiā cibū sumpseris, teipsum opportune obseruas, ne alteȝ cibū, qui malus sit accipias, & priorem posteriore corrumpas. At uero spiritalibus cibis assumptis: sathanicas delitias superinducere non dubitas cōsidera quid post cœnam illam egerint apostoli nonne ad orationes & diuinas laudes reuersi sunt? nonne in sacras illas excubias addicti? nonne in longam illam & multa philosophia refertam disciplinam descenderunt: magna enim illa subinde atque admiranda Cristus præcepta diseruit: Dum ad uocandos illos qui eum crucifixuri erant Iudas perrexisset. Nonne audisti, quopacto illi tres mille credentes (communione suscepta) semper erāt orationi deseruientes & disciplinæ, non ebrietati aut impudicitiæ. Tu autem antequam suscipias ieiunio & abstinentia uteris ut communione dignus prodeas, quum autem susceperis ubi potissime omnis modestia seruanda est solutis & præcipitas omnia alioquin non conuenit ante communionem seruare sobrietatem: sumpta uero communione non idem facere? Decet enim in utroq tenpore seruare modestiam. Maxime uero, ubi sponsus exceptus ē ante, n. quam exceperis, ut dignus sis eo qd' excepturus es. Et postea quā excepisti ne indignus uidearis eius qd'

exceperis

exceperis. Quid ergo inquies sumpta cœone ieiunandum est? nõ hoc dico nõ te ad hanc necessitatem impello, q̃q̃ id honestũ ẽ, ut id facias nõ cogo. Sed ne in delitiis si ne satietate uerseris admoneo. Si.n. id nullo tpe fieri cõuenit et id Paulus ostẽdit, dicens mulierẽ q̃ in delitiis uersat̃ uiuentem esse mortuã, multo magis tũc morietur. Si.n. mulieri delitiæ mors est, multo magis uiro. Quod si hoc crimẽ alio ullo tpe nos interimit multo magis id post sacroꝵ mysterioꝵ cõmunionem eueniet. Tu ergo uitæ panem accipiens: opus mortis efficis, & nõ horres: nescis quanta ex delitiis mala proueniũt. risus intempestiui inordinata colloqa, indecentes & pernicici plenæ facetiæ, nugæ inutiles: Postremo alia cõplura, q̃ uel referre turpissimum est: & hæc facis mensæ Christi cõuiua futurus. Ea p̃sertim die, q̃ carnem eius lingua contingere dignus effectus es, igit̃, ut hæc tibi non accidãt instrue dexterã linguã & labia: q̃ in te ad ingressum Christi, ueluti uestibula facta sunt, considera tp̃s quo accedis & a sensuali mensa cõparationem faciens ad diuinã illã cœnã mentis oculos intende, ad cœnã dico dñi ad uigiliã discipuloꝵ ad noctẽ illã sacrã qnimo si qs diligẽtius inquirat ĩ præsentiaꝵ uera nox est. uigelemus igit̃ cũ dño cũ dispulis cõpungamur, tempus oõnis est, nõ ebrietatis, semp id qdẽ. Sed in diebus solẽnibus potissime. Nãq; solẽnitates & festa ideo instituta sunt, non ut turpitudini seruiamus, non ut delicta congregemus, sed ut illa prorsus abiiciamus. Et q̃q̃ fortasse hæc frustra dico, non cessabo dicere, licet.n. nõ omnes dicto audientes estis, nõ tamen oẽs obauditis: q; si ẽt oẽs obaudictis, uos mihi p̃stiteritis: Maior mihi merces est: & uobis iudicium mai⁹ Ne igit̃ malum hoc ultra serpat: Rursum non cessabo dicere, fortasse.n. fortasse uos ui assiduitatis accẽdã. Iccirco uos suadeo ne in nr̃m iudiciũ hæc faciam⁹. Nutriam⁹ Christũ: potũ demus Christo, induam⁹ Christũ, hæc mensa illa cælesti digna sunt opa, audisti sacras laudes, uidisti spiritalis nuptias. Cõuiua factus es mensæ regalis, spũsancto repletus es. Egisti una cũ seraphin læta tripudia: cũ supnis ptãtibus societatẽ iniisti tantã lætitiã non p̃iicias: Tantum thesauꝵ non effundas ne superinducas ebrietatem, q̃ oĩs tristitiæ mater est: & diaboli lætitia, q̃ in finitoꝵ maloꝵ cã est. hinc sopor morti simillimus: hinc capitũ grauedines, hinc ægritudines hinc obliuio & imago cadaueris, p̃culdubio si se tibi amicus quispiã obuius facturus ẽ uinolẽt⁹ esse nõ uelis. Dic mihi, quũ Christũ intus habeas, audes in ebrietatem prolabi? At qui dices, amo delitias. Non igitur cessare potes a temulantia? ego quoq; te in delitiis uolo uersari. Sed in ueris delitiis, & quæ nullis unq̃ temporibus emarcescent: quæ sunt ueræ delitiæ? q̃ semper in flore sunt, in conuiuium Christũ cõuoca. Da illi? quæ tua immo sua sunt. Hoc sempiternæ semperq; floridæ uoluptatis est. At non sunt ista sensibilia quæ simul quum apparent euanescunt, unde & qui delicate uixit: nihil melius: imo aliquid peius consequutus est eo: qui in delitiis non uixerit, hic enim tanquã in portu sedet, ille in torrente quodã, & obsidione ægritudinum receptus tẽpestatem hanc ferre non potest. Ne igitur hæc nobis accidant, modum & temperantiam prosequamur. Sic enim futurum est corpus rite dispositum: & anima in tuto collocabitur, & præsentibus futurisq; malis absoluemur, quibus liberati: regnum cæleste consequi ualeamus gratia & clemẽtia domini nostri Iesu Christi cui sit gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Huius enarrationis finis.

¶ Sermo Laurentii Vallæ de myſterio Euchariſtiæ.

SCio ego pleroſq; Venerandi patres & ciues egregii, qui ex hoc loco di
xerunt de myſterio Euchariſtiæ in admiratione tanti ſacramenti fuiſ-
ſe immoratos, dum aperire ſtudent atque oſtendere quanta diuinitas
quantum miraculum ſit ut panis qui per nos ex tritico conficitur ui di-
uinorum uerborum ex ſacerdotis ore prolatorum conuertatur non ſolum in hoíem
ſed quod omnem intellectum ſupergredi uidetur in Deum. Poſt quæ reliquam ora
tiunculæ meæ partem in laudibus huius ſacramenti conſumabo, Nã diuina laudare
quiuis & poteſt & debet: illa uero inueſtigare & eoꝝ rõnem reddere pauciſſimoꝝ
eſt perfectæq; ſapientum. Etenim q̃uo panis cõuertatᷣ in Deum ſi nulla rõne ꝓbabi
lius facere poſſemus: tñ nihil nobis uel ad religionem uel ad diuinã ſcientiam deeſſe
exiſtimare debemus: ſcientes fidẽ eſſe ꝓprie cum nos Deo credimus: ſicuti, amico
cuipiam, cuius ueritatem cognitam habemus atq; exploratam. Vnde ſcriptum eſt.
Beati qui non uiderunt & crediderunt. Quaſi qui non intelligunt & credũt. Nam
quod quiuis uidet quid ſperatᷣ? Non enim credit alteri, ſed ſibi ipſi. Propterea de
Abrahã dictũ eſt: qđ in ſpem p̃ter ſpẽ crediſiſſet. Credit Abrahã Deo: & reputatũ
eſt illi ad iuſtitiã: ita nobis ad iuſtitiam reputabitur, ſi fidem præter fidẽ habuerimꝰ.
Verum ut rationem quoq; reddam non uideo cur quibuſdã tantopere hoc uidea-
tur incredibile, panem conuerti in Deum, q̃q̃ neſcio an in Deum panis? an Deus cõ
uertatur in panem, Deus tamen exiſtens? Dicitur enim Verbum caro factum eſt.
Non autem caro facta eſt uerbum. Et alibi. Ego ſum panis uitæ qui de cælo deſcen-
di. Iam ante Euchariſtiæ ſacramentum ſe panem uocat, quaſi ſeipſum cõuerſurus
in panem. Hoc eſt pro pane ſe daturus. Sed accipite quonam modo id ſit intelligen-
dum. Filius Dei in mundum ueniens ſumpſit ex intemeratiſſimo Virginis corpo-
re, neſcio an dicam carnem? Nam caro proprie dicitur quæ liquida non eſt: ſed ex
carne, ut ſic dicam nitidiſſimum florem. Quid dicis? Nonne caro illa ſanctiſſima
ex cibo facta eſt? Ita opinor: Quo autem ex cibo? Nẽpe ex pane, Neq;.n. ſanctiſ-
ſimam Virginem ex carne uictitaſſe credibile eſt. Ita fit ut prius panis: deinde caro
fuerit id quod dominus dum incarnatus eſt, delibauit. Q̃uo aĩa hoĩes aĩauit pari-
ter & diuinitate impleuit. Eadẽ ratione panem ſacroſancti altaris in carnem cõuer-
tens ſeipſum: ideſt hominem Deumq; infundit. Ideoq; non uideo quid plus hæc in
altari, q̃ illa in utero Virginis incarnatio habeat in credendo difficultatis atq; mira
culi. At illã inquies ſemel fuit. hæc uero quotidie & eodẽ tẽpore & plurimis in locis
Hæc altera quæſtio eſt, & quæ non ſolum ad hoc ſacramentum ꝑtineret. Quomo-
do.n. idem Ieſus & cũ Apoſtolis ĩ hieruſalẽ: & cũ diſcipulis in uia loquebatᷣ? Q̃uo
eſt in cælo & inter homines? Sed ne altius q̃ uires meæ ferunt uolare uidear, afferã
exẽpla de medio. Cur uox mea in ueſtris omnium auribus eſt tota? Quomodo ra-
dius ſolis eodẽ pũcto nõ dico medium aerem & extremũ cæli pariter uno icto cõtin
git, ſed pauimentum & tectum? Cũ negare nõ poſſimus, ſi uas aquæ plenum ut in-
quit Virgilius, accepto ſole ſummi feri at laquearia tecti, quin prius ſol aquam uer
berarit, q̃ aqua ſuo ſplendore reuerberauerit tectũ. Sed tñ uidemus utrũq; pariter

fieri

fieri id quod posterius est factum esse posterius affirmare non possis. Quid plura Quis nescit unũ hominẽ diuersas ptes eodem tpe non posse intueri? Idem credere mus in pictura, quæ est hominis imago usu euenire, nec in ea posse cõtingere quod in ipso hoĩe nõ cõtingit, & tñ id in multis picturis licet intueri. Quod nisi inspiceres nequaq̃ adcredendũ uerbis aut rõne induceretis. Multa sunt hmõi admiranda in rebus humanis atq; coporeis. Quanto debemus existimare in spiritalibus atq; diuinis admirabiliora? An ignoramus p̃sertim rõne dictante Deũ ubiq; esse, & oĩa esse in Deo? Nec fieri posse quin oĩa quæ sunt in eo p̃sistant per quem existunt. Quare qui de hoc Dei aduentu in mysterio panis ambigit, non diuinã naturã: sed hominis fragilitatem uidet cogitare. Maiore igit aĩo de Deo cogitãdũ: sentiendũ: loquendũ est, q̃ ut eius omnipotentiã reuocemus in dubiũ. Sed ne plura q̃ proposui loquar postq̃ ut potui ostendi q̃ũo Deus in panem, uel panis in Deũ cõuertatur. Rñdeam nunc illud quod ꝓmisit de huius mysterii laudibus. Quod maius a Deo dari nobis donum potuit, q̃ ut seipsum donaret? Nẽpe seipsum. Et anteq̃ illuc pergamus nos paradiso afficit. An non ipse uocari se uoluit Emanuel .i. nobiscum Deus? Si nobiscum est Deus ut certe est, quo alio tendere uelimus? Verum enim nõ præbet se nobis ille quidẽ, sed nondũ patefacta diuinitate. Quia nõdũ capaces sumus cõtemplãdæ diuinæ maiestatis. In quam intuemur per speculum in ænigmate, tum pro certo habemus quod nobiscum est Deus defensor, adiutor, protector. Nec nobiscum modo, uerum etiam intra nos. Quid optabili⁹ dici & excogitari potest, q̃ Deũ manibus hominum contrectari? Ori admoueri? atq; in intima pectoris recondi? Tamdiu mansurum, q̃ diu hospitium domus nostrę purũ mundumq; seruabimus. Hoc autem sacramentũ dñs noster Iesus Christus cum patribus olim in figura oñdisset, discipulisq; suis aliquandiu ꝓmisisset, hodie in ultima ante obitũ cœna instituit, ut discipulos suos, immo & hoĩes relicturus, tñ eos non relinqueret, nisi substituto in sui locũ hoc sacro p qđ semp aduenit, semp adest. Per quod nunquã recedit, ut non plus præbuerit angelis ascensionis cũ se illis in cęlo donauit, donauit ppetuq; mansurum, q̃ hoĩbus cum hunc in modum nobiscũ pmaneret. O ineffabile nõ mõ mysteriũ, sed donũ mortalibus datũ, angelis.n. cũ pares simus qđ Iesum Christũ queadmodum & illi possidemus: tñ in hoc superiores cęteri debemus, quod ex ore nostro id qđ angelis non licet mysteriũ hoc sacrmq; cõficitur. Vere dictus Emanuel, nobiscum Deus, q, magis nobiscũ, q̃ cũ angelis est. Neq; ab re. Quoniam nobis q̃ angelis est ipse similior. Ex quo illud quoq; intelligi licet quod Deus apud pias neq; incredulas mentes oñdit: sicut panem illũ cõuertit: sic nos in die iudicii cõuertet in Deũ, Nos enim membra eius erimus, ut sit caput totius copis. O rem quæ uere exuperat oẽm sensum. Hoĩem qđ dicam, ex pane alitum; ex limo factũ supra cælos ascendere & Deum effici? Hoc ergo demõstrat: Hoc promittit Hæc hostia uere credẽtibus, quæ nunc a latinis uocat Eucharistia græco noĩe. Quod proprie significat gratiarum actio. Vel quia Christus cum panem in manu accepit, gratias egit. Vel qa nos in eo accipiendo gratias illi agere oportet. Quamobrẽ ut iam finẽ faciam cũ semp alias, tum p̃cipue hoc sacro die una cum domino nostro Iesu Christo, qui patri gratias egit, agere debemus, cui sit gratiaꝝ actio, & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

¶ Adhortatio Philippi ad quendam theodosium iudæum ut Christi religionem relicta iudæorum superstitione coleret ex suida.

Empore Iustiniani Imperatoris christianissimi factus est homo quidam inter iudæos princeps, cui nomen Theodosius erat. Is cum & Imperatori, & plerisq; notus esset, tum uel maxime Philippo cuidã amicus, atq; familiaris. Cum igitur & sæpe adhortatus fuisset a Philippo Theodosius, ut christianã fidem missa iudaica perfidia sequeretur, tum uero impensius die quadam ad eum sic est loquutus. Quamobrem inquit Theodosi, cum uir sis sapiens, & apprime peritus legis, ac prophetarum: sciasq; probe omnia legis, prophetarumq; in Iesu domino consumata fuisse, christianam ucrã religionem non sequeris? quæ te ad salutem rectã uia pducere potest, mihi.n. psuadeo quod ignorantia scripturarũ te nõ teneat. Propter a igitur credere in saluatorem dñm nostrum Iesum Christũ, ne in perfidia permanens, reus efficiaris æternæ pœnæ. Ad quem iudæus. Gratias ait ago, habeoq; tibi Philippe q̃ salutem meã quæritans conaris magnopere me christianũ efficere. Quapropter tanq̃ si coram Deo essem, q̃ nouit secreta cordiũ, sincere, ac sine dolo cũ omni ueritate uerba hæc tibi faciã. Quod itaq; Iesus, a lege pphetisq; pphetizatus: etiã uobis christianis adoratus aduenerit: certus admodum sum, tibiq; tanq̃ uero amico pfiteor. Sed humana quadam oĩone detentus, christianus nõ fio, & ob hoc, memet cõtineo. Nũc.n. cum sim iudæus, princeps sum iudæorũ in maximis honoribus, in plurimis facultatibus: in oĩbus deniq; quæ ad uitã bene degendã ptinent cõstitutus, factus aũt christian9 oĩbus his priuaret, quæ in uita humana iudicantur bona. Nã & si patriarcha uniuersalis ecclesiæ essem, nõ me putarem, tot, tãtisq; fruiturum bonis. Ne igit̃ præsentib9 bonis priuer, futurã cõtemno uitã, & male qdẽ agens. Vt uero uerbis meis fidem faciã cõfisus in nr̃a ppetua beneuolentia, aperiã tibi arcanum max. inter nos hebræos abscõditũ, ex quo certe scimus, Christũ a uobis adoratũ illũ esse quẽ lex, atq; pphetæ pconizauerũt, nõ solũ ex his q̃ de illo scripta sunt, sed ẽt ex scripto inter nos mysterio abscõdito, mysteriũ itaq; hoc ẽ. Antiqs tpibus, cũ tẽplũ in Hierusalẽ cõstruebatur, mos erat iudæis. xxii. sacerdotes in tẽplo constituere. s. tot numero, quot lr̃as hẽmus, unde & diuinos codices. xxii. numeramus. Erat igit̃ in templo codex: in quo uniuscuiusq; sacerdotis nomẽ, cognomenq; scribebat̃, itẽ patris, atq; m̃ris. Mortuo uero aliquo sacerdote, reliqui in tẽplo cõueniebãt eligebãtq; alium in demortui locum, numerũ sacerdotalẽ adimplentes, electũq;, in codice conscribebãt. Verbi gratia; Calẽ. septẽb. decessit Isaac beniamin Abrahæ, saræq; filius, surrogatus est in ei9 locum Samuel Ezechiel Solamonis, uriæq; filius. Hac itaq; consuetudine inter hæbræos durante, euenit eo tempore quo Iesus in iudæa erat, unũ ex. xxii. sacerdotibus diẽ suũ obiisse, ante quã Iesus cœpisset se notũ facere, doceretq;, ut in se se crederẽt. Cõueniẽtibus itaq; sacerdotibus ad electionem, & unoquoq; ex sñia digniorẽ ppo nente, reliquisq; non approbantibus, quod neminẽ ad integrã pfectãq; sacerdotalẽ uirtutem inueniebant, qppe aut prudẽs erat, bonisq; moribus, uitaq; modesta pbatus, sed ignorantia legis, ac pphetarũ, indignũ sacerdotio iudicantes, aut e diuerso,

uir eruditus,sed haud ꝓbatæ uitæ:hoc itaq; mō,multis ĩprobatis unus ex sacerdotib9 ad electionē assurgēs, sic ē loquutus.Multos inqt pr̄es noīastis,sed dignū nominē iudicastis,ego uero Iesū filiū Ioseph ꝓpono eligoq;:ætate qdē iuuenē:cęte⁊ & uita hōestissima;& bōis ac integerrimis moribus & doctrina ꝑfecta,egregie ornatū.Mea,n.snia,nemo unq̄ par huic uisus ē,aut in scriptura⁊ eruditiōe,aut iuitæ mo⁊q; integritate,qđ oībus hierusalē habitātibus cla⁊ & māifestū est.Hac orōne audita,reliq sacerdotes snīam ꝓbauerūt:Iesūq; ĩ sacerdotē receperūt,dignissimū, oīum sacerdotio iudicātes.Dicebāt uero q̄dā eū nō esse ex tribu leui,sed ex tribu Iuda credentes filiū esse Ioseph:q̄ ex tribu Iuda erat. Non.n.licebat cuiq; sacerdotalē dignitatē asseq,nisi eēt ex tribu leui,Sacerdos uero q̄ eū ꝓposuerat rñdēs mixtū affirmauit genus eius eē,multis.n.antea seculis:mixtionē q̄dam scām fuisse dua⁊ rū tribuū,& exinde genus Ioseph descēdere,hoc dicto,approbantes reliq sacerdotes Iesum in defuncti sacerdotis locū:sacerdotē cōstituere. Cōsuetudie itaq; exnte non solū nomē creati sacerdotis in codice scribere,ue⁊ etiā patris,atq; matris oportuit eos parentes uocare,& ab ipsis sua noīa scire.Sacerdos q Iesum proposuit,patrē eius Ioseph decessisse dixit,solāq; matrē uiuere.Matre in concilio acersita,rogataq; nomē ꝓferre,testariq;, an Iesus ei9 filius eēt:& quo pr̄e genitus. Maria rñdit: Iesum filiū esse meū fateor.Ego.n.pepi eū,cuius rei: testes fide dignos adducere possum,eos q̄ in partu meo affuerunt,qđ autē in terris pr̄em nō hēt,uel ex hoc dignoscere potestis,uirginē.n.me existentē in galilæa, Angelus dñi non dormientē sed uigilantē inueniēs,euāgelizauit mihi, ex spiritu scō me cōcipere filium , cuius nomē iussit uocare Iesum, Virgo itaq; cōcepi,uirgo peperi,& uirgo ꝑmansi.His auditis,accersitisq; obstetricibus fidelissimis , iusserunt sacerdotes:ut q̄ diligenter perscrutarētur,an Maria uirgo esset. Obstetrices re uera integra inuēta, affirmarunt uirginē esse. Hi etiā adducti,qui in partu affuerāt:testificati sunt Iesum Mariæ filiū esse.Stupentibus itaq; sacerdotibus de his quæ de partu Mariæ testificabant.Ite⁊ rogata est ab eisdē,qui dixerunt.Fare,age cōfidenter ore tuo Maria: cuius,ac cuius est filius,ut sic eum scribamus,quos.n.nobis dixeris,parentes illos, & non alios conscribemus.Maria aūt rñdens,uere ait,ego eum peperi, inscia in terra, de patre eius,sed ab angelo audiui esse filiū Dei.Filius ē ergo mei innuptę Mariæ, uirginis,& filius Dei.His dictis,codicē adduxerūt:& cōscripserūt.Die tali talis sacerdos decessit,filius talis,ac talis,in eius locū oībus suffragiis surrogatus est sacerdos:Iesus filius Dei uiui:& Mariæ uirgīs.Hic codex ĩ destructiōe hierusalē diligētia ꝑncipū iudæo⁊ saluatus est,& nunc est in tyberiadæ paucis admodū iudæis,& illis qdē fidelibus hāc rē sciētibus mihi uero tanq̄ principi,magistroq; gētis reuelatū est.Non.n.solū ex lege,atq; ꝓphetis cognoscimus,certiq; sumus Xp̄m a uobis xp̄ianis adoratū filiū eē Dei uiui,q pp salutē mūdi in terra descēdit, ue⁊ ēt ex scriptione quæ usq; ad hodiernū diem ꝑmanet in tyberiade. His a iudæo relatis: mox christianus diuino zelo cōmotus:ad sacratissimū Imperatorē proficisci uoluit,eiq; oēm rē pādere:ut supradictū codicē Imperator ex Tyberiade,missis illuc legatis acciperet:ad arguendam iudæorum perfidiam. Et iudæus, rem inquit prorsus impossibilem aggredi conaris,Omnia enim iudæi magis patientur,quā hmōi Codi-

cem tradant, quod si uis maior eos superauerit, codicem corrumpent. Noli igitur cã esse magnorum malorum, ego.n.tibi huiusmodi rem tanq̃ uero amico communicaui, ut cognoscere posses, me fidem christianam, non ignorantia relinquere, sed uana quadã gloria. Philippus itaq; uera esse credens quæ a iudæo audiuerat, Imperatori quidẽ nunciauit nihil: ne imperator christianissimus frustra graue susciperet bellum. Plerisq; uero amicorum, rem omnem ordine narrauit, quibus referentibus nos quoq; oĩa supradicta accepimus. Curauimus ergo perquam diligenter inuestigare an ueram narrationem iudæus retulerit de huiusmodi scriptione sacerdotali. Et inuenimus Iosephum in historia de captiuitate iudæorum, cuius sæpe meminit Eusebius Cæsariensis in ecclesiastica historia de captiuitate dicentem in commentariis suis, quod Iesus in templo cum reliquis sacerdotibus sanctificabat. Hoc itaq; apud Iosephum inuenientes uirum antiquum, & parum post Apostolos florentẽ. Quæsiuimus etiam inuenire hunc sermonem in sacra scriptura confirmatum. Inuenimus igitur in sanctissimo euangelio lucæ quod cum esset ingressus Iesus synagogam iudæorum, datusq; est ei liber, & legit Isaiam prophetam dicentem. Spiritus domini super me, cuius gratia unxit me; & euangelizare pauperibus misit me. Quare animaduertimus quod nisi ordinem aliquem sacrum habuisset Iesus inter iudæos ei datus non fuisset liber ut i synagoga legeret ad audientiam populi. Nam neque nobis christianis licet in ecclesia sine aliquo sacro ordine legeret. Quamobrem credere licet, ueram fuisse iudæi narrationem.

Io. Petrus Valerianu: Bellunensis piis Lectoribus. S.

¶ Nequid xpianæ pietatis amatori desit, ĩpresso iã elegãtissimo Lactãtii Firmiani ope: In quo ea quæ ad Deũ & trinitatẽ spectãt luculenter admodum elucubrauit, ui sum est cũ iis Tertulliani dissertationem, qua delirã hæreticoꝶ opinionẽ reprobat diluit, ac refellit, & aliq̃d de Eucharistia subiũgere: quod mysteriũ a Lactãtio aut intactũ: aut incuria tẽpoꝶ deperiisse constabat. Quare præclarã Io. Chrisostomi Viri & sanctitate, & eruditione clarissimi enarrationẽ, in diui Pauli ad Corinthios pri culã q̃ legit̃ in cœna Dñi, ab Hieronymo Donato. P. V. Viro undecunq; laudandissimo latinitate donatã, addere collibuit, neq; non sincerissimã Laurentii Vallensis in eandem materiam oratiunculam ac in Iudaicã perfidiam manifestarium ex suda testimonium, ex quo deprehenditur q; ipsi quoq; Iesum Christum Setera nostrum Dei filium esse non inficiantur: quæ omnia benigne lector & usui & oblectamento futura christicolis omnibus opinabamur. Vale.

¶ Diuina opera Lactãtii Firmiani & aliorum supradictorum Impresse Venetiis mira arte & diligentia Iouannis de tridino cognomento Tacuini finiunt. M. cccccxxi. die. xxvii. Februarii dominante inclyto principe Leonardo Lauredano.

¶ Registrum huius operis.
ABCDEFGHIKLMNOPQRSTV. Omnes sunt quaterni.

¶ Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI APOLOGETICVS ADVERSVS GENTES.

De Ignorantia Caput Primum.

I NON licet uobis Romani Imperii Antiſtites in aperto & ipſo fere uertice ciuitatis p̄ſidētibus ad iudicādū palā diſpicere: & coram examinare qd ſit liquido in cauſa chriſtianoꝝ, ſed ad hanc ſolā ſpeciem authoritas ueſtra de iuſtitiæ diligentia in publico aut timet aut erubeſcit inquirere, ſi deniq; quod proxime accidit domeſticis iudiciis nimis onerata ſectæ huius infeſtatio obſtruit uiā defenſioni, liceat ueritati uel occulta uia tacitarum litteraꝝ ad aures uřas peruenire: nihil de cā ſua deprecat̄, qa nec de cōditione mirat̄, ſcit ſe peregrinā in terris agere, inter extraneos facile inimicos inuenire. Cæteꝝ genus ſedem, ſpem, gratiam, dignitatē in cœlis habere, unū geſtit interdū ne ignorata damnetur, quid hic deperit legibus in ſuo regno dominantibus ſi audiatur? An hoc magis gloriabitur ptās eaꝝ, quo etiā auditam dānabunt ueritatē? Cæteꝝ inauditā ſi dānent præter inuidiā iniquitatis, etiā ſuſpitionem merebunt̄ alicuius cōſcientiæ: nolentes audire: quod auditū dānare non poſſint: hanc itaq; primam cām apud uos collocamus iniquitatis odii erga nomen chriſtianū. Q uā iniquitatē idem titulus & onerat & reuincit, qui uidetur excuſare ignorātia ſcilicet. Q uid enim iniquus, q̄ ut oderint homines quod ignorāt, etiā ſi res meretur odiū? T unc enim meret̄ cū cognoſcitur an mereatur: uacante autē meriti noticia, unde odii iuſticia defenditur? quæ non de euētu: ſed de cōſciētia ꝓbanda eſt, cū ergo ꝓpterea oderint hoīes, qa ignorant quale ſit: quod oderūt cur non liceat eiuſmodi illud eſſe: quod non debeant odiſſe? Ita utrunq; ex alterutro redarguimus: & ignorare illos dum oderunt, & iniuſte odiſſe dum ignorant. T eſtimoniū ignorantiæ eſt, q̄ iniquitatem dum excuſat condemnat, cū oēs q retro oderāt. qa ignorabant q̄le ſit, quod oderant. ſimul ut deſinunt ignorare ceſſant & odiſſe. Ex his fiūt chriſtiani utiq; de cōperto, & incipiunt odiſſe quod fuerāt & profiteri quod oderāt, & ſunt tāti quanti & denotant̄, obſeſſam uociferantur ciuitatem in agris, in caſtellis, in inſulis ob chriſtianos: oēm ſexū ætatem cōditionem etiā dignitatem trāſgredi ad hoc nomen quaſi detrimento merent: nec tñ hoc ipſo modo ad æſtimationem alicuius latentis boni ꝓmouent aīos. Non licet rectius ſuſpicari: non libet propius expediri: hic tñ urbana curioſitas torpeſcit. amant ignorare cū alii gaudeāt cognouiſſe. Q uāto magis hos Anacharſis dēotaſſet imprudentes: de prudentibus iudicātes: q̄ muſicos de muſicis malūt neſcire: qa iam oderunt, adeo quod neſciant p̄iudicāt id eſſe, qd ſi ſciant odiſſe nō poterant: qn̄ ſi nullum odii debitū depræhendat̄ optimū utiq; ſit deſinere: iniuſte odiſſe. Si uero de merito cōſtet, non mō nihil odii detrahatur: ſed amplius acquirat̄. Ad perſeuerantiam etiā iuſtitiæ ipſius authoritate. Sed nō ideo inqt bonū. quia multos cōuertit: quāti. n. ad malū ꝑformant̄? quāti trāſſugæ in puerſum? quis negat? tñ quod uere malum eſt, ne ipſi qdem quos rapit defendere pro bono audēt, omne malū aut

timore aut pudore natura perfudit. Deniq; malefici gestiunt latere deuitant appa rere trepidãt dẽphensi negãt accusati, nec torti qdem facile aut sp confitent̃, certe cõdẽnati merẽt, dinumerãt in semetipsos mẽtis male impetus, uel fato, uel astris i putant: uolunt.n. suũ esse: qa malũ agnoscunt christianis uero qd simile? neminẽ pudet, neminẽ pœnitet nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur si accu sat̃ nõ defendit. Interrogatus uel ultro cõfitet̃: dãnatus grãs agit. Q uid hoc ma li ẽ quod naturã mali non habet? Timorẽ: pudorẽ: tergiuersatiõnẽ, pœnitẽtiã, de plorationẽ. Q uod hoc mali est? cuius reus gaudet? cuius accusatio uotũ ẽ, & pœ na fœlicitas: nõ potes demẽtiã dicere, q reuinceris ignorare? Si certum est deniq; nos nocẽtissimos eẽ, cur a uobis ipis aliter tractamur: q̃ pares nr̃i. i. cæteri nocẽtes cum eiusdem noxæ eadẽ tractatio deberet puenire. Q uodcũq; dicimur, cũ alii di cunt̃ & pprio ore & mercenaria aduocatiõe utunt̃ ad innocẽtiæ suæ cõmẽdatio nẽ: rñdẽdi altercãdi facultas patet: qñ nec liceat indefensos & inauditos oĩno dam nari: sed xp̃ianis solis nihil pmittit̃ loq: qd' causam purget: qd' ueritatẽ defendat qd' iudicẽ non faciat iniustũ. Sed illud solum expectat̃ quod odio publico neces sarium est, confessio nominis nõ examinatio criminis, qñ si de aliquo nocente co gnoscatis non statim cõfessio eo nomine homicidiæ uel sacrilegi uel incesti uel pu blici hostis: ut de nr̃is eulogiis loquar cõtenti sitis ad pnunciandum, nisi & con sequentia exigatis q̃litatem facti, locũ, numerũ tẽpus conscios. Cap. II.

E nobis nihil tale cũ æque extorquere oportet: qd' cum falso iactat̃ q; sq; iã infanticidia degustasset: qd' incesta cõcelebrasset: qui coci qui canes affuissent. O q̃ta illius p̃sidis gloria si eruisset aliquem qui cẽtum iam infantes comedisset. At q inuenimus inqsitionẽ quoq; in nos phibitam. Pli.n. secundus cum puinciam regeret: damnatis qbusdã xp̃anis, qbusdam gradu pulsis: ipsa tñ multitudinem pturbatus, qd de cætero ageret con suluit tunc Traianum imperatorem: allegans p̃ter obstinationem nõ sacrificandi ni hil aliud se de sacris eorũ comperisse: q̃ cœtus ante lucanos ad canendum Christo & deo, & ad cõfœderandã disciplinã, homicidiũ, adulteriũ, fraudẽ: pfidiam, & cæ tera scelera prohibentes, tunc traianus rescripsit. Hoc genus inqrendos qdẽ non esse: oblatos uero puniri oportere. O sniam necessitate confusam: negat inqrẽdos ut ĩnocẽtes, & mãdat pũiri ut nocentes. Parcit: & sæuit: dissimulat: & aĩaduertit. Q uid temetipsũ censura circũuenis? Si dãnas cur nõ & inqris? Si nõ inqris cur nõ & absoluis? Latronibus uestigãdis p uniuersas puincias militaris statio sorti tur, in reos maiestatis et publicos hostes oĩs hõ miles est: ad socios ad cõscios inq sitio usq; extendit̃: solũ: xp̃ianũ inqri non licet, offerri licet: q̃si aliud esset actura inqsitio q̃ oblatio. Dãnatis ergo oblatũ: quem nemo uoluit reqsitum: qui puto iã non meruit, iõ pœnam qa nocens est: sed quia nõ reqrendus inuentus. Itaq; nec in illo ex forma maloꝝ iudicandoꝝ agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibe tis tormenta ad cõfitẽdũ solis xp̃ianis ad negandũ, cũ si malũ esset: nos qdem ne garemus non uero cõfiteri tormentis cõpelleretis, neq; enim iõ non putaretis req reda: qõnibus scelera qa certi essetis admitti ea ex nominis cõfessione: q hodie de confesso homicidia scientes homicidiũ quid sit nihilominus ordinẽ extorqueus admissi, quo peruersius cũ p̃sumatis de sceleribus nr̃is ex nois cõfessiõe cogitis tor

mentis

mētis de cōfeſſiōe decedere, ut negātes nomē pariter utiq; negemus & ſcelera, de
q̄bus ex cōfeſſiōe noīs p̄ſumpſeratis. Sed opinor nō uultis nos perire: quos peſſi-
mos creditis. Sic.n. ſoletis dicer̄ homicidæ: necari laniari iubere ſacrilegū ſi cōfite
ri perſeuerauerit. Si nō ita agitis circa nos nocentes: ergo nos innocētiſſimos iudi
catis, cum quaſi innocentiſſimos non uultis in ea cōfeſſione perſeuerare quam ne
ceſſitate non iuſtitia damnandam a uobis ſciatis. Vociferatur homo chriſtianus
ſum quod eſt dicit, tu uis audire quod non eſt: ueritatis extorquendæ præſides de
nobis ſolis mendaciū elaboratis audire. Hoc ſum inquit quod queris an ſim: qd
me torques in puerſum? cōfiteor & torques, qd faceres ſi negarē? plane aliis ne-
gātib9 nō facile fidē accōmodatis: nobis ſi negauerimus: ſtatī creditis ſuſpecta ſit
nobis iſta puerſitas: neq; uis lateat ī occulto q̄ nos aduerſus formā aduerſus nām
iudicādi cōtra ip̄as quoq; leges miniſtret: niſi fallor.n. leges malos erui iubēt non
abſcōdi: cōfeſſos dānari p̄ſcribūt nō abſolui. Hoc ſenatuſcōſultū, hoc principiū
mādata definiūt: hoc imperiū cuius miniſtri eſtis ciuilis nō tyrānica damnatio ē.
Apud tyrānos.n. tormenta etiā pro pœna adhibentur, apud uos ſoli q̄ōi temperā
tur ueſtrā illis ſeruire legem uſq; ad cōfeſſionē neceſſariū: & ſi confeſſione p̄ueni-
antur, uacabūt. ſnīa opus eſt: debito pœnæ nocēs expungēdus ē: nō eximēdus de
niq; illū nemo geſtit abſoluere, nō licet hoc uelle, Ideo nec cogitur q̄ſq̄ negare xp̄i
anū hoīem oīum ſceleꝝ reꝝ, deoꝝ īperatoꝝ, legū moꝝ naturæ totius inimicū exi-
ſtimas & cogis negare ut abſoluas, quē nō poteris abſoluere niſi negauerit. Præ
uaricaris in leges, uis ergo neget ſe nocētē, ut eum facias innocentē, equidem inui
tum non de præterito reꝝ uū iſta puerſitas? ut ēt illud nō recogitetis, ſpōte confeſ
ſo magis credēdū eē, q̄ puim negāti, uel ne cōpulſus negare: nō ex fide negarit &
abſolutus ibidē poſt tribunal de uŕa rideat æmulatiōe, iteꝝ xp̄ianus. Cū igit̄ in oī-
bus in nos aliter diſq̄ratis q̄ in cæteros nocētes id unū cōcedēdo: ut de eo noīe ex-
cludamur. Excludimur.n. ſi facimus q̄ faciūt nō xp̄iani: ītelligere poteſtis nō ſce-
lus aliq̄d in cā eē ſed nomē qd̄ q̄dā rō æmulæ opatiōis inſequit̄. Hoc primū agēs
hoīes nolint ſcire pro certo: qd̄ ſe neſcire pro certo ſciūt. Iō & credunt de nobis q̄
non ꝓbant, & nolūt inq̄ri: ne ꝓbent nō eſſe q̄ malūt crediſſe, ut noīe illius æmu
læ rōnis inimicū p̄ſumptis non ꝓbatis criminibus de ſua ſola cōfeſſione damnet.
Ideo torquemur confitentes & punimur pſeruātes, & abſoluimur negātes, qa no
minis p̄liū eſt. Deniq; qd de tabella recitatis illū xp̄ianū, cur nō & homicidā. Sed
homicida xp̄ianus, cur nō & inceſtus, uel quodcūq; aliud non eſſe creditis? In no-
bis ſolis pudet aut piget ipſis nominib9 ſcelerum pronūciare. Xp̄ianus ſi nullius
criminis reus eſt. nomen ualde infeſtū, ſi ſolius noīs crimē eſt. Cap III.

Vid quod ita pleriq; clauſis oculis in odiū eius inpingūt, ut bonū
alicui teſtimoniū ferētes admiſceant noīs exprobationē. Bonus uir
Caius Seius ſed malus tm̄ q; xp̄ianus. Itē ali9 ego Luciū ſapiētē ui-
rū repēte factū xp̄ianū defero nemo retractat, ne iō bon9 Caius, &
prudēs Lucius: qa xp̄ianus: aut iō xp̄ianus quia prudēs & bonus.
Laudant q̄ ſciunt, uituperāt q̄ ignorant, & id quod ſciunt, eo quod ignorant irrū-
punt, cū ſit iuſtius occulta de manifeſtis præiudicare, q̄ manifeſta de occultis prę
dānare: aliis quos retro ante hoc nomē uagos uiles improbos nouerāt: ex ipſo de-

notãt quod collaudãt, cæcitate odii in suffragiũ impingũt, q̃ mulier, q̃ lasciua: q̃ festiua, q̃ iuuenis q̃ Lucius: q̃ Amasius facti sunt xp̃iani. Ita nomen emẽdationi imputatur nõnulli etiã de utilitatib9 suis cũ odio isto paciscũtur, cõtẽti iniuria dũ ne domi habeant qd' oderũt. Vxorem iã pudicã maritus iã nõ zelotypus filiũ subiectũ pr̃ retro patiens abdicauit, seruũ iã fidelẽ dñs olim mitis ab oculis relegauit. ut quisq; hoc nomen emendat offendit: tãti nõ ẽ bonũ esse quãti odiũ xp̃ianorum: nunc igitur si nois odiũ ẽ. Quis nois reatus: q̃ accusatio uocabulorum: nisi aut barbarum sonat aliq̃ uox nois, aut infaustũ: aut maledicũ: aut impudicũ. Christianus uero q̃tũ interpretatio est de unctione deducit. Sed & cũ pperã xp̃ianus pnunciat a nobis. Nã nec nois est noticia penes uos de suauitate uel bẽignitate cõpositũ est odi tur ergo in hoibus innocuis ẽt nomen innocuũ. At. n. secta oditur in homine utiq; sui authoris. Quid noui si aliq̃ disciplina de magistro cognomentũ sectatoribus suis inducit: nonne philosophi de authoribus suis nuncupantur: Platõici: Epicurei. Pythagorici ẽt a locis conuẽticulorum & stationũ suarum stoici: achadẽici, atq; medici ab Erasistrato: & grãmatici ab Aristarcho, coci etiã ab Apicio, nec tñ quẽq̃ offendit pfessio nois cum institutiõe transmissa ab institutore: plane si qui pbãt malam sectã & ita malũ & authorẽ is probabit & nomẽ malũ dignum odio de reatu sectæ: & authoris. Ideoq; ante odiũ nois cõpetebat pri9 de authore sectã recognoscere: uel authorẽ de secta. At nunc utriusq; inq̃sitiõe & agnitione neglecta nomẽ detinet: nomen expugnat, & ignotam sectã ignotũ & authorẽ uox sola p̃dãnat, quia noiant nõ q̃a reuincunt, atq; ideo q̃si pfatus hæc ad sugillãdã odii erga nos publici iniq̃tatẽ iam de cã innocẽtię cõsistã nec tñ refutabo q̃ nobis obiiciũt. Sed ẽt in ipsos retorquebo q obiiciunt ex hoc quoq; sciant hoies in xp̃ianis non esse, q̃ in se nesciuntur esse simul uti erubescãt accusantes non dico pessimi optimos: sed: iam ut uolunt compares suos. Respõdebimus ad singula quæ in occulto admittere dicimur, q̃ illos palam admittentes inuenimus in quibus scelesti: in quibus uani: in quibus damnãdi: in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam cum ad omnia occurrit ueritas nostra: postremo legum abstruitur authoritas aduersus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges: aut ingratis necessitas obsequii preferatur ueritati de legibus prius concurram uobiscum ut cum tutoribus legũ.

De legibus. Cap. IIII.

Am primũ cũ dure definitis dicẽdo. Non licet eẽ uos. & hoc si sine ullo retractatu humãiore pscribitis: uim pfitemini: & iniq̃ ex arce dñatiõnẽ: si iõ negatis licere quia uulus, non quia debuit nõ licere: quod si quia non debet ideo non uultis licere, sine dubio id non debet licere quod male fit: & utiq; hoc ipso preiudicatur licere, quod bene fit. Si bonũ inuenero eẽ: quod lex tua prohibuit. nõne ex illo præiudicio p hibere me potest: Quod si malum eẽt iure prohiberet: si lex tua errauit, puto ab hoie cõcepta est: neq;. n. de cœlo ruit. Miramini hoiem aut errare potuisse in lege condenda, aut resipuisse in reprobanda. non. n. & ipsius Lycurgi leges a lacedæmoniis emẽdatæ: tãtũ authori suo doloris incusserũt, ut in secessu inedia de semet ipso iudicari. Nõne & uos quotidie experimẽtis illuminãtibus tenebras ãtiq̃tatis totã illã ueterẽ & squalẽtẽ siluã legũ nouis principaliũ rescriptorum & edictorum securibus

ribus truncatis & ceditis? Nonne uanissimas papias leges, q̄ ante liberos suscipi cogūt: q̄ Iulię mrīmōiū cōtrahi: post tātę authoritatis senectutē heri Seuerus cōstātissimus pricipū exclusit? Sed & iudicatos ī ptes secari a creditorib9 leges erāt cōsensu tñ publico crudelitas postea erasa ē in pudoris notā: capitis pœna cōuersa est. Bonoꝝ adhibita ꝓscriptio suffūdere maluit hoīs sanguinē q̄ effūdere. Q̄ď adhuc uos repugnādæ leges latēt: q̄s neq; ānoꝝ nūerus neq; cōditoꝝ dignitas cōmēdat, sed æq̄tas sola, & iō cū iniquæ recognoscunť merito dānanť: licet dānent qūo iniquas dicimus, immo sit non puniūt ēt stultas? si uero facta? cur de solo nomine puniūt facta: q̄ in aliis de admisso nō de noīe ꝓbata defendunt, incestuosus sum? cur con requirūt infanticida? cur non extorquēt? in deos, in cæsares aliquid cōmitto: cur non audior? q̄ habeo quo purget, nulla lux uetat disuti: q̄ď prohibet admitti q̄a neq; iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat admissum eē q̄ď non licet: neq; quis fideliter legi obseq̄tur: ignorās quale sit quod ulciscitur lex. Nulla lex sibi soli conscientiam iustitiæ suæ debet, sed eis a quibus obsequiuum expectat. Cære rū suspecta lex est: q̄ probari se non uult. Improba autem si non ꝓbata dominetť.

¶ Contra idola Caput. V.

T de origine aliquid retractemus eiusmodi legū uetus erat decretum: ne q̄ deus ab imperatore cōsecraretť: nisi a senatu ꝓbaretť. M. Aemilius de deo suo alburno: facit & hoc ad cām nr̄am, q̄ď apud uos de humano arbitratu diuinitas pēsitatť. nisi hoī deus placuerit: deus non erit: hō iā deo ꝓpiti9 eē debit. Tiberius ergo cuius tpe nomen xp̄ianū in seculū introiuit ānunciatū sibi syria palestinaq; illic ueritatē illius diuinitatis reuelarat, detulit ad senatū cū ꝑrogatiua suffragii sui senatus, q̄a nō ipe ꝓbauerat respuit. Cæsar ī snīa māsit, cōminatus piculū accusatorib9 xp̄ianoꝝ cōsulite cōmentarios ur̄os illic repietis primū Neronē in hāc sectā: tū maxime Rōæ orietē cæsariāo gladio ferocisse: sed tali dedicatore dānatiōis nr̄æ ēt glorieur q. n. scit illū itelligere pōt nō nisi aliq̄d bonū grāde a Nerōe dānatū tēptauerat & Dōitianus ꝑnomine: Nerōis de crudelitate, sed q̄a & hō facile cœptū repssit restitutis ēt quos relegauerat, tales sp nobis īsecutores iniusti ipii turpes, quos et ipi dānare cōsuestis, a q̄bus dānatos restituere soliti estis. Cęteꝝ de tot exinde ꝑncipibus ad hodiernū diuinū hūanūq; sapiētibus ēdite aliquē debellatorē xp̄aoꝝ at nos cōtrario edim9 ꝓtectorē. Si lr̄æ Marci Aurelii grauissimi impatoris req̄rāť q̄bus illam germāicā sitim xp̄ianoꝝ forte militū ꝑcatiōibus ipetrato ībri discussam cōtestatť, sicut palā ab eiusmodi hominibus pœnā dimouit, ita alio mō palā dipsit, adiecta, etiam accusatoribus damnatione, & q̄dem tetriore. Caput. VI

Vales ergo leges istæ q̄s aduersus nos soli exercēt ipii: iniusti turpes demētes uāi, q̄s Traianus ex pte frustratus ē, uetādo inq̄ri xp̄iāos, q̄s nullus Hadrianus q̄q̄ curiositatū oīum explorator, nullus Vespasianus q̄q̄ iudæoꝝ debellator, nullus pius, nullus uetus ipressit: facilius utiq; pessimi ab optimis q̄busq;, ut ab æmulis q̄ suis sociis eradicādi iudicarētur. Nūc religiosissimi legū pr̄noꝝ istitutoꝝ ꝓtectores & cultores: rūdeant uelim de sua fide & honore & obseq̄o erga maioꝝ cōsulta si a nullo desciuerūt: si i nullo exorbitauerūt si nō necessaria & aptissima quæq; disciplinæ oblitterauerūt, q̄m illæ

leges abierũt ſumptũ & ambitionẽ cõprimentes: q̃ centũ æra nõ amplius ĩ cœnã
ſubſcribi iubebant, nec amplius q̃ unã ĩferri gallinã: & eã non ſaginatã q̃ patriciũ
qđ decem pondo argẽti habuiſſet ꝓ magno titulo ambitionis ſenatu ſũmouebat,
q̃ theatra ſtruprãdis morib9 oriẽtia ſtatim deſtribuebãt, q̃ dignitatẽ & honeſtoꝝ
natalıũ inſignia nõ temere, nec ĩpune uſurpari ſinebãt. Video, n. & cẽtenarias cœ
nas a centẽis iã ſeſtertiis dicẽdas: & in lãces paꝝ ẽ ſi ſenatoꝝ & nõ libertinoꝝ: uel
adhuc flagra rũpẽtiũ argẽtaria metalla ꝓducta uideo & theatra nec ſingula ſatis
eſſe, nec nuda. Nã ne uel hyeme uoluptas impudica frigeret primi lacedæmõii pe
nulã ludis excogitarunt: uideo & ĩter mr̃onas atq; poſtribulas nullũ de habitũ di
ſcrimen relictũ circa fœminas qdẽ ẽt illa maioꝝ ĩſtituta ceciderũt: q̃ modeſtiæ. q̃
ſobrietati pr̃ocinabant, cũ auꝝ nulla norat p̃ter unico digito quẽ ĩpõſus oppigne
raſſet ꝓnubo ãnulo, cũ mulieres, uſq; adeo uino abſtinerent: ut mr̃onã ob reſigna
tos cellę uinariæ loculos ſui inedia necarint. ſub Romulo uero q̃ uinũ attigerat, ĩ
pune a Mecenio martio trucidata eſt. Iccirco & oſcula ꝓpinqs offerre & neceſſi
tas erat ut ſpiritu ĩdicarent: ubi ẽ illa fœlicitas mr̃imonioꝝ de morib9 utiq; ꝓſpe
rata, q̃ p annos ferme ſexcẽtos ab urbe cõdita nulla repudiũ dõus ſcripſit? nunc ĩ
fœminis p̃ auro nullũ leue eſt mẽbꝝ: p̃ uino nullũ libeꝝ ẽ oſculũ: repudiũ uero iã
& uotũ eſt q̃ſi mr̃imonii fructus ẽt circa ip̃os deos ur̃os q̃ ꝓſpecte decreuerãt, pa
tres ueſtri iidẽ obſequẽtiſſimi reſcidiſtis, libeꝝ patra cũ myſteriis cõſules ſenat9
authoritate nõ mõ urbe: ſed uniuerſa Italia eliminauerũt. Serapidẽ & Iiſdẽ & Ar
pocratem cũ ſuo Cynocephalo capitolio ꝓhibitos inferri. i. curia deoꝝ pulſos Pi
ſo & Gabinius cõſules nõ utiq; xp̃iani euerſis ẽt aris eoꝝ abdicauerũt turpium &
ocioſaꝝ ſupſtitionũ uitia cohibẽtes, his uos reſtitutis ſũmã maieſtatẽ contuliſtis.
Vbi religio? ubi ueneratio maiorib9 debita a uobis, habitu uictu & ĩſtructu, ſen
ſu: ip̃o deniq; ſermõe ꝓauis renũciaſtis? Laudatis ſemp antiq̃tatẽ: & noue de die
uiuitis, q̃oñditur dum a bõis maioꝝ inſtitutis deceditis, ea uos retinere & cuſto
dire q̃ nõ debuiſtis: cum q̃ debuiſtis nõ cuſtoditis. Adhuc qđ uidebimini fideliſ
ſime tueri a patrib9 traditũ ĩ quo pricipaliter reos trãſgreſſiõis xp̃iãos deſtinaſtis:
ſtudium dico deoꝝ colendoꝝ, de quo maxime errauit antiquitas: licet Serapidi iã
iã Romano aras: reſtruxeritis; licet Baccho iã italico furias ueſtras imolaretis ſuo
loco oñdã, ꝓinde deſpici, & negligi: & deſtrui a uobis aduerſus maioꝝ authorita
tem: nunc. n. ad illã occultoꝝ facinoꝝ infamiã r̃ndebo, ut iam inde ad manifeſtiora
pergã. Dicimur ſceleratiſſimi de ſacrmento infanticidii: & pabulo Iudæ: & poſt
conuiuiũ inceſto qđ euerſores luminum canes: leões ſcilicet tenebraꝝ libidinum
impiaꝝ inuerecundiam procurẽt. Dicimur tñ ſemp, nec uos quod tã diu dicimur
eruere curatis. Ergo aut eruite ſi creditis, aut nolite credere, qui non eruiſtis: de ue
ſtra nobis diſſimulatione p̃ſcribit non eſſe: quod nec ipſi audetis eruere: lõge ali
ud munus carnificii in chriſtianos impatis: nõ ut dicant q̃ faciunt, ſed ut negẽt qđ
ſunt cenſus iſtius diſciplinæ, ut iã edidimus a Tiberio eſt, cum odio ſui cœpit ue
ritas ſimul atq; apuit inimica eſt, tot hoſtes eius quot extrãei, & quidem ꝓprie ex
æmulatione iudæi ex concuſſioæ milites, ex natura. ipſa etiam domeſticis noſtris
quotidie obſiderunt, quotidie ꝓdimur in ipſis plurimum cœtibus & congregatio
nibus noſtris opprimimur. Quis unq̃ taliter uagiẽti infanti ſupuenit; qs cruenta

ut inuenerat cyclopũ & syrenarũ ora iudici referauit? qs uel in uxorib9 aliq̃ immũda uestigia dep̃hẽdit? quis talia facinora cum inuenisset celauit, aut uendidit ipsos trahẽs homines? Si splatemus qñ proditum est, qd admittimus. Immo a quibus prodi potuit, ab ipsis.n.reis nõ utiq̃, cum uel ex forma oibus mysteriis silẽtii fides adhibeat, samothracia & eleusinia reticentur.quanto magis talia quę prodita ma tri, humanã animaduersionẽ ꝓuocabunt dum diuina seruãtur. Si ergo nõ ipsi ꝓditores sui sequit ut extranei, & unde extraneis noticia, cũ semper etiã impiæ initiationes arceant profanos, & arbitris caueatur, nisi si impii nimis metuunt.

¶ Non esse credendum famæ. Cap. VII.

Natura famæ oibus nata est.utrũ est fama malũ quo nõ ueloci9 ullũ: cur malum fama? qa uelox an qa plurimũ mẽdax, q̃ nec tuuc quidẽ cũ aliquid ueri affert sine mẽdacii uitio est detrahẽs, adiiciẽs: demu tãs de ueritate. Quid? qd ea illi cõditio ẽ, ut nõ nisi cum mẽtit pleueret, & tãdiu uiuit, q̃ diu nõ ꝓbat. Siqdẽ ubi ꝓbauit cessat ẽe, & q̃si offõ nũciãdi functa rẽ tradit, & exinde res tenet: res noiat, nec quisq̃ dicit uerbi grã: fama est hoc Romæ factũ, aut fama est illũ ꝓuinciã sortitũ. Sed sortit9 est ille ꝓuinciã, & hoc factũ Romæ, fama icerti ẽ locum nõ hẽt ubi certũ est, an uero famę credat. ni si icõsideratus, quia sapiens nõ credit icerto, oium est existimare quãtacunq̃ illa ambitiõe diffusa sit, q̃tacunq̃ asseueratiõe cõstructa, qd ab uno aliq̃n pricipe exorta sit, necesse ẽ exide itra duces linguarũ: & auriũ serpat. & ita modici seminis uitiũ cætera rumoris obscurat: ut nemo recogitet ne primum mendacium seminauerit qd sæpe fit: aut igenio æmulatiõis aut arbitrio suspitiõis aut nõ noua sed igenita q̃busdã mentiendi uoluptate. Bene autẽ quod oia tp̃s reuelat testibus etiã uẽris pro uerbiis atq̃ sentẽtiis ex dispõne naturæ, q̃ ita ordinauit, ut nihil diu lateat ẽt qd fama non distulit. merito igit fama tã diu cõsciẽtia sola est scelerũ xp̃ianorũ, hãc indi cẽ aduersus nos profertis. q̃ quod aliq̃n iactauit tantoq̃ spatio in opinionem corro borauit: usq̃ adhuc probare non ualuit. Cap. VIII.

Vt fidem naturæ ipsi9 appellẽ aduersus eos qui talia credenda esse p̃sumunt, ecce ꝓponimus horũ facinorũ mercedem uitã æternã re-promittunt, credite interim. de hoc.n.quæro an & qui credideris tãti habeas ad eã tali conscientia peruenire, ueni, demerge ferrum in infantem nullius inimicũ, nullius reum, oium filium, uel si alterius offm est, tu mõ assiste morienti hoi anteq̃ uixit, fugientem aiam nouã expecta ex cipe rudem sanguinem, eo partem tuum satia, uescere libenter. Interea discũbẽs dinumera loca, ubi mr̃ ubi soror nota diligenter, ut cum tenebræ ceciderint caninæ non erres. piaculum.n.admiseris, nisi incestum feceris, talia initiatus & consignatus uiuis in æuum, cupio rñdeas si tãti æternitas, aut si non iõ nec credẽda ẽt si credideris, nego te uelle, etiã si uolueris nego te posse, cur ergo alii possunt si uos non potestis? cur non possitis si alii p̃nt? alia nõ opinor natura Cynopenæ aut Sicapodes alii ordines dentium, alii ad icestã libidinẽ nerui, q̃ ista credis, de hoie potes facere, hõ es & ipse quod & xp̃ianus, qui non potes facere, non debes credere, hõ est enim & christianus, quod & tu. Sed ignorãtibus subiicitur & imponitur: nihil.n. tale de christianis asseuerari sciebant, obseruandum utiq̃ sibi & omni uigilantia

inuestigādum. At q uolētib9 initiari moris ē opinor pri9 prēm illum sacroꝝ adire
q̄ pparāda sint dścribere, tum ille isās necessari9 adhuc tener, q nesciat mortē qui
sub cultro tuo rideat. Item panis quo sanguinis uirulentiā colligas. ꝑterea cādela-
bra & lucernæ & canes aliqui & offulæ q̄ illos ad euersionē luminū extēdāt añ oia
cum mr̄e & sorore tua uenire debebis, qd si noluerint uel nullæ fuerit, q̄d deniq̄
singularis xp̄iani, nō erit opinor legitim9 xp̄ianus nisi fr̄ aut fili9 qd nunc & si ista
oia ignaris pparātur, certe postea cognoscunt, & sustinent & ignoscunt. Timent
plecti si ꝓclamēt, qui defendi merebunť, qui ēt ultro pire malint q̄ sub tali cōscien-
tia uiuere. Age nunc timeāt, cur ēt pseuerent, Seqť.n. ne ultra uelis id te esse qď si
prius scisses nō fuisses. Hæc quo magis refutauerim a uobis fieri ostēdā, ptim in ap
to & partim in occulto, p qď forsitan & de nobis credidistis infantes penes aphri-
cā Saturno imolabātur, palamusq; ad ꝓcōsulatum Tiberii q eosdem sacerdotes
in eisdem arborib9 templi sui obūbraticibus sceleꝝ uotiuis crucibus exposuit, te-
ste militia p̄riæ nr̄æ, q̄ id ipsum munus illi ꝓcōsuli functa est. Sed & nunc in occul
to pseuerať hoc sacrum facinus, nō soli uos cōtemnūt xp̄iani, nec ullum scelus in
ppetuū eradicať: aut mores suos aliquis deus cum ꝓprius filiis mutat. Saturn9 nō
pepcit extraneis, utriq; nō pcendo pseuerabat, quos quidē ipsi parentes sui offere-
bāt, & libentes rn̄debāt, & isantib9 blādiebanť: ne lachrymantes imolarenť, & tñ
multum homicidio pricidium differt, maior ætas apud gallos Mercurio ꝓsecať,
remitto Tauricas fabulas theatris suis. Ecce in illa religiosissima urbe Æneadaꝝ
pioꝝ est Iuppiter quidā quē ludis suis hūano ꝓluunt sanguine, sed bestiaꝝ iquius
opinor hoc mun9 q̄ hois: an hoc turpi9 q; mali hois: certe tñ de homicidio fundiť:
O Iouem xp̄ianum & solum pr̄is filium de crudelitate, sed qm̄ de isāticidio nihil i
terest, sacro an arbitrio ppetreť licet parricidium homicidio itersit. cōuertat ad po
pulum qď uultis ex his circūstātib9, & in xp̄ianoꝝ sanguinis hiātibus ex ipsis ēt
uobis iustissimis & seuerissimis in nos ꝑsidibus apud cōscias pulsem q natos sibi
liberos enectēt. Siquidē & de genere necis differt utiq; crudeli9 in aq̄ spūm extor-
q̄tis, aut frigori & famæ & canib9 exponitis. ferro.n. mori ætas quoq; maior opta-
uit. nobis uero homicidio sp, interdicto etiā cōceptum utero, dū adhuc sanguis in
hoiem deliberať, dissoluere non licet, homicidii festinatio est ꝓhibere nasci, nec re
fert natā quis eripiat aiam, an nascentiū distribuet: hō est & qui est futurus ēt fru
ctus ois iā in semine est de sanguinis pabulo & eiusmodi tragicis ferculis legite,
nec ubi relatum sit, est apud Herodotū opinor diffusum brachiis sanguinem ex
alterutro degustatū: natiōes quasdā foederi cōparasse. Nescio quid & sub Catili-
na degustatum est. Aiunt apud quosdā gentiles scythaꝝ defunctum quē q̄ a suis
comedi, lōge excurro, hodie istic bellonæ sacratus sanguis de femore ꝓscisso i pal
mulā exceptus, & suis datus signatis. Itē illi q munere in harena noxioꝝ iugulato-
rem sanguinem recentem de iugulo decurrentē exceptū auida siti comitiali mor-
bo medentes auferunt, ubi sunt item illi q de harena ferinis obsoniis cœnāt: qui de
apro, qui de ceruo petunt. Ap ille quem cruentauit, luctādo detersit: Ceru9 ille i gla-
diatoris sanguine iactauit, ursoꝝ aluei appetunť, trucidātib9 adhuc se uisceribus
humanis: Ructať ꝓinde ab hoie caro pasta de hoie. Hæc qui editis q̄tū abestis a
cōuiuiis xp̄ianoꝝ? Minus autē & illi faciunt qui libidine fera hūanis mēbris in hi-
ant, quia

ant qa uiuos uorát, minus humano sanguine ad spurcitiā cōsecrātur, quia futur sanguinē lābūr, nō edūt infātes plane, sed magis puberes. Erubescat error uester christianis, q ne aīaliū qdē sanguinē, qd in epulis exculētis habem9, qui ꝓpterea quoq; suffocatis & morticinis abstinemus, ne quo sanguine cōtaminemur, uel intra uiscera sepulto, deniq; inter temptamenta christianorum botulos ēt cruore distentos admouitis, certissimi. s. illicitum esse penes illos per qd exorbitare eos uultis. Porro quale est, ut quos sanguinē pecoris horrere confiditis humano inhiare credatis, nisi forte suauiorem eum experti quē qdē ipm ꝓinde examinatorē xp̄ia noꝝ adhiberi: ur foculū, ut accerram oportebat proinde. n. probarētur sanguinē humanum appetendo: quemadmodum sacrificium respuendo alioquin necando si non gustassent quemadmodum si imolassent, & utiq; non deesset uobis in auditione custodiatum, & damnatione sanguis humanus, proinde incesti: qui magis q̄ quos ipse Iuppiter docuit. Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. Sed & macedones suspecti, quia cum primum Oedipum tragoediam audissent ridentes incesti dolorem. Emene dicebant. Iam nunc recogitare quantū liceat erroribꝰ ad incesta miscere materias pessumitate luxuriæ. In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte matre extranea: uel adoptandos melioribus parentibus emancipati alienati generi, necesse est quandoq; memoriam dissipari, & simul error impegerit exinde iam tradux proficiet incesti serpente genere cum sce lere. Tunc deinde quocunq; in loco domi pegre trans freta, comes est libido, cuius ubiq; saltus facile possunt alicubi ignaris filios pangere, uel ex aliqua seminis portione uti aspersum genus per cōmertia humana cōcurrat in memorias suas: necq; eas coetus icesti sanguinis agnoscat, nos ab isto euētu diligentissima & fidelissima castitas sepsit, q̄tūcūq; ab stupris, & ab omni post m̄rimoniū excessu: tm̄ & ab incesti casu tuti sumus. Quidā multo securiores totā uim huius erroris uirgini cōtinētia depellūt, senes pueri si hæc in uobis eē cōsideraretis, ꝓinde in christianis nō eē ꝓspiceritis: eidē oculi renūciassēt utrūq; sed excitati duæ spēs cōcurrūt: ut q nō uidēt quæ sunt, uidere uideant quæ nō sunt, sic pōia nūc de māifestioribus dicā.

¶ De non colendo idolo. Cap. IX.

Deos inquitis non colitis, & pro imperatoribus sacrificia non impenditis, sequitur ut eadem ratione pro aliis nō sacrificemus, quia nec ꝓ uobis ipsi semel deos non colendos. Itaq; sacrilegii & maiestatis rei cōuenimur. Summa hæc causa immota est, & utiq; digna cognosci. Si non præsumptio aut iniquitas iudicet, altera quæ desperet, altera quæ recusat sat ueritatem, deos uestros colere desinimus. ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis uti probemus non esse illos deos & icirco nō colendos, qa tūc demū coli debuissent si dii fuissent. Tūc & christiani puniendi si quos nō colerēt, qa putarēt nō eē cōstaret illos deos eē: sed nobis inquitis dii sunt. Appellamus & prouocamus a uobis ad cōscientiā uestram illa nos iudicet, illa nos dānet, si poterit negare, oēs istos deos uestros hoīes fuisse, sed & ipsa inficias fuerit de suis antiquitatū istrumētis reuincet. de quibus eos didicit testimoniū phibētibus ad hodiernū: & ciuitatibus, in quibus nati sunt, & regionibus in quibus aliqd operati uestigia reliquerūt: in quibus ēt sepulti demōstrātur. Nūc ergo per singu

los decurrã, tot ac tãtos nouos ueteres seruos barbaros græcos romanos peregrinos captiuos adoptiuos proprios communes masculinos fœminas rusticos urbanos nauticos militares, ociosum est ẽt titulos persequi ut colligam in compendiũ: & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis, certe enim oblitos agitis.

De saturno & Ioue. Cap. X.

Nte saturnũ deus penes uos nemo est, ab illo cẽsus totius uel potioris uel notioris diuinitatis. Itaq; qd de origine cõstiterit, id & de posteritate conueniet: Saturnũ itaq; quãtum litteræ docẽt neq; Diodorus græcus aut Thallus, neq; Cassius Seuerus, aut Corneli9 nepos neq; ullus cõmentator eiusmodi antiquitatem aliud quã hoiem ꝓmulgauerunt. Si q̃ras reꝝ argumẽta, nusq̃ ĩuenio fideliora, q̃ apud ipsam Italiã, in q̃ Saturnus post multas expeditiões postq̃ attica hospitia cõsedit: exceptus ab Iano uel Iane, ut Salii uolunt Mõs quẽ coluerat saturnius dictus, ciuitas quam debellauerat saturnia usq; nũc est. Tota deniq; Italia post œnotria saturnia cognominabat̃ ab ipso primum tabula & imagine signatus nummus, & inde ærario p̃sidet. Tñ si hõ saturnus utiq; ex hoie, & qa ab hoie, nõ utiq; de cœlo & terra, sed cuius parẽtes ignoti erãt facile fuit eoꝝ filiũ dici, quoꝝ & oẽs possumus uideri. Q uis.n. nõ cœlum & terrã matrẽ ac patrẽ uenerationis & honoris gratia appellet, uel ex cõsuetudine humana, qua ignoti, uel ex inopinato apparẽtes de cœlo supuenisse dicunt̃. Proinde saturno repẽtino ubiq; cœlitẽ cõtigit dici. Nã & terræ filios uulgus uocat quoꝝ genus incertum est. Taceo qđ ita rudes adhuc hoies agebãt, ut cuiuslibet noui uiri aspectu, quasi diuino cõmouerẽtur. Cũ hodie iã politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint cõfessi, in deos cõsecrẽt. Satis iã de saturno, licet paucis ẽt Iouẽ ostẽdemus tã hoiem q̃ ex hoie, & deinceps totũ generis examen tam mortale q̃ seminis sui par est, qm̃ sicut hoies fuisse nõ audetis negare. Ita post mortem deos factos instituistis asseuerare, cãs quę hoc exegerint retractemus, in primis q dẽ necesse est cõcedatis eẽ aliquẽ sublimiorẽ deũ, & mãcipẽ quendã diuinitatis q ex hominibus deos fecerit. nã neq; sibi illi potuissent sumere diuinitatẽ: quã nõ habebãt, nec aliis præstare eã nõ habẽtibus. nisi qui ꝓprie possidebant. Cæteꝝ si nemo esset qui deos faceret frustra præsumitis deos factos auferẽdo factorẽ certe q dẽ si ipsi se facere potuissent, nũq̃ hoies fuissent, possidẽtes. s. melioris cõditiõis potestatẽ. Igitur si est qui faciat deos reuertor ad causas examinãdas faciẽdorum ex hoibus deoꝝ: nec ullas inuenio nisi si ministeria & auxilia officiis diuinis desiderauit ille magnus deus. Primo indignũ est ut alicuius opera indigeret, & qdem mortui cũ dignius ab initio deus aliquẽ fecisset, q mortui erat operã desiderat9 sed nec opi locũ uideo. Totũ.n. hoc mũdi corpus siue inatũ & in factũ secũdum Pythagorã, siue natũ & factũ secũdũ Platonẽ semel utiq; in hac cõstructiõe dispositũ & instructũ & ordinatũ cũ oi rõnis gubernaculo iuẽtum est, impfectũ nõ potuit esse quod perficit oia. Nihil Saturnũ & Saturniã gentẽ expectabat. Vani erunt hoies, nisi certi sint a primordio & pluuias de cœlo ruisse, & sidera radiasse & lumina floruisse, & tonitrua mugisse: & ipsum Iouẽ quæ in manu eius ponitis fulmina timuisse. Itẽ oẽm frugem ante Liberum & Cererẽ & Mineruam. immo ante illũ aliquem principem hoiem de terra exuberasse quia nihil cotinẽdo, & sustinendo

stinĕdo homini pſpectum post hoiem potuit inferri, deniq; inueniſſe dñr neceſſaria iſta uitę nō iſtituiſſe, qd autem inuenić fuit, & qd fuit nō eius deputabić q inuenit, ſed eius q inſtituit, erat.n. anteq̃ inueniretur. Cæteꝝ ſi ꝓpterea Liber deus qd uitem demōſtrauit, male cū Lucullo actum eſt: q primus ceraſa ex pōto Italiæ ꝓmulgauit, qď non eſt ꝓpterea conſecratus, ut nouæ frugis author, qa inuētor & oſtſor. Q uăobrē ſi ab initio & inſtructa & certis exercendoꝝ officioꝝ ſuoꝝ rōnibus diſpenſata uniuerſitas cōſtitit, uacat ex hac parte cā allegādæ humanitatis in diuinitatē quia quas illis ſtationes & poteſtates diſtribuiſtis tam fuerunt ab initio q̃ & fuiſſent ēt ſi deos iſtos nō creaſſetis. Sed conuertimini ad cām aliā reſpondētes collationem diuinitatis meritoꝝ remunerādoꝝ fuiſſe rōnem: & huic cōcedetis opinor illum deum deificium iuſtitia præcellere, q nec temere, nec indigne, nec ꝓdige tm̃ præmium diſpenſarit. Volo igić merita recenſere, an eiuſmodi ſint ut illos in cœlum extulerint: & non potius in imum tartaꝝ merſerint, quem carcerem pœnarum infernarum cum multis affirmatis. Illuc eni abſtrudi ſolēt impii, quiq; in parentes & ſorores inceſti, & maritaꝝ adulteri, & uirginum raptores, & puerorum contaminatores, & qui ſæuiunt & qui occidunt: & q furantur, & qui decipiunt, & quicunq; ſimiles ſunt alicuius dei ueſtri, quem hominem integrum a crimine aut uitio probare poteritis niſi hominem negaueritis. At quin ut illos homines fuiſſe non poſſitis negare, etiā iſtæ notæ accedūt: quæ nec deos poſtea factos credi permittunt. Si enim talibus uos puniendis pręſidetis, ſi cōmertiū colloquiū cōuictum maloꝝ & turpiū ꝓbi quiq; reſpuiſtis. Hoꝝ aūt pares deus ille maieſtatis ſuæ conſortio abſtruit. Q uid ergo dānatis quoꝝ collegas adoratis? Sugillatio eſt in cœlo ueſtra iuſtitia deos facitis, criminoſiſſimos quoſq; ut placeatis dūs ueſtris, illoꝝ eſt honor conſecratio coequalium. Sed ut omittam huius indignitatis retractatum probi & integri & boni fuerunt, qď tm̃ potiores uiros apud inferos reliquiſtis, aliquem de ſapientia Socratem, de iuſtitia Ariſtidem, de militia Themiſtoclem, de ſublimitate Alexādrū, de fœlicitate Polycratem, de copia Cræſum de eloquentia Demoſthenem. Q uis ex illis dūs ueſtris grauior & ſapientior Catone? Iuſtior & militatior Scipione? Q uis ſublimior Pompeio? Fœlicior Scylla copioſior Craſſo Eloquentior Tullio? Q uanto dignius iſtos deos ille aſſumen dos expectaſſet? præſcius utiq; potiorum properauit, opinor, & cœlū ſemel cluſit: & nunc utiq; melioribus apud inferos muſitantibus erubeſcit.

¶ De ſimulacris Cap. XI.

Eſſo iā de iſtis: ut q ſciā me ex ipſa ueritate demōſtratuꝝ quid nō ſint cū oſtendero qd ſint? Q uātū igić de dūs ueſtris noia ſolum modo uideo, quoꝝ ueteꝝ mortuoꝝ, & fabulas audio, & ſacra de fabulis recognoſco. Q uātum aūt de ſimulacris ipſis nihil aliud reprœhendo, q̃ matres ſorores eē uaſculorum inſtrumentorūq; coium, uel ex iiſdem uaſculis & inſtrumentis quaſi fatum conſecratione mutantes licentia artis trāſfigurāte, & qdem cōtumelioſiſſime & in ipſo opere ſacrilege ut re uera nobis: maxime qui pp deos ipſos plectimur, ſolatiū pœnaꝝ eſſe poſſit qd eadem & ipſi patiūtur ut fiāt, crucibus & ſtipitibus imponitis chriſtianos, qd ſimulacrū nō prius argilla deformat, cruci et ſtipiti ſuperſtructa. In patibulo pri

mum corpus dei nři dedicatur, ungulis deraditis latera christianoꝝ. At in deos uestros posa mēbra ualidius incumbunt, asciæ & runcinæ & scobinæ ceruices ponun⁹ante plumbum & glutinū & gōphos sine capite sunt dii uřı. Ad bestias impellimur certe q̄s libero & Cybele & cœlesti applicatis ignibus utimur hoc & illi, a prima qdē massa in metalla dānamur: unde cēsentur dii uestri, in insulis relegamur solet & in isula aliqs deus uester, aut nasci, aut mori, si p hæc cō stat diuinitas aliqua, ergo cum q puniunť cōsecrātur, & numina erūt dicēda supplicia, sed plane nō sentiunt has iniurias, & cōtumelias suæ fabricationis dii uestri, sicut nec obsequia: o impiæ uoces: o sacrilega cōuicia: infrendite ispumate: iidē estis qui Senecā aliquē pluribus, & a maioribus de uestra superstitione perorātem reprahendistis. Igiť si statuas & imagines frigidas mortuoꝝ suoꝝ simillimas non adoramus quas milui & mures & araneæ intelligunt, nōne laudē magis q̄ p œnā merebať repudiū agniti erroris. Possumus. n. uideri ledere eos, quos certi sumus oīno nō eē. Quod nō est, nihil ab ullo patiť, quia nō est. Sed nobis dii sunt inquis, & quomodo uos e cōtrario ipii, & sacrilegi, & irreligiosi erga deos nřos reprahendimini q quos præsumitis esse negligitis, quos timetis destruitis, quos ēt iudicatis illuditis. Recognoscite si mentiar, primo qui cū alii alios colitis, utiq; quos nō colitis offenditis: prælatio alterius sine alterius cōtumelia non pōt pcedere, quia nec electio sine reprobatione, iā ergo cōtēnitis quos reprobatis, quos reprobādo offendere nō timetis. Nā ut supra præstrinximus status dei cuiusq; in senatus estimationem pēdebat. Deus non erat, quem homo c onsultus noluisset, & nolendo damnasset.

¶ De laribus. Cap. XII.

Domesticos deos quos lares dicitis domestica potestate tractatis, pignerādo uenditando demutando, aliquando in caccabulum de Saturno aliquando in trullam de minerua, & quisq; cōtritus atq; concussus est, dum diu coliť, & quisq; dñm sanctiorē expertus est: domesticam necessitatē, publicos æque publico iure fœdatis, quos in hastario uectigales habetis. Sic capitolium sic olitorium forum petiť: sub eadē uoce preconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione, q̄storis diuinitas addicta conducitur, sed. n. agi tributo onusti uiliores hominum capita stipendio censa ignobiliora. Nā hæc sunt notę captiuitatis. dii uero qui magis tributarii magis sancti. Immo qui magis sancti magis tributarii maiestas quæstuaria efficitur, circuit caupo nas religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, non licet deos nosse gratis, uenales sunt: quid omnino ad honorandos eos facitis quod non etiam mortuis uestris cōferatis, ædes proinde: aras proinde: idem habitus & insignia in statuis: ut ætas: ut ars: ut negociū mortui fuit: ita deus est quo differt ab epulo iouis Silicernium? a Simpulo obba? ab haruspice polinctor? Nā & haruspex mortuis apparet. Sed digne imperatoribus de functis honorē diuinitatis dicatis: quibus & uiuentibus eum addicitis, accepto ferrēt dii uestri: immo gratulabuntur, quod pares ei fiant domini sui. Sed cum larentiam publicum scortum: uelim saltem Laidem aut phyrnem inter Iunōes & Cereres, ac dianas adoretis, cum Simonem magum statua & inscriptione sancti dei inauguratis: cū de pædagogiis aut aulicis ne scio quem Cinædum deum facitis, licet non nobiliores dii ueteres,

tamen

tamē cōtumeliā a uobis deputabūt hoc & aliis licuisse: qd solis antiquitas cōtulit.

De sacrificando. Cap. XIII.

Olo & ritus uestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando: cum enecta & rabidosa & saniosa quæq; mactatis: cum de opimis & integris superuacua quæq; truncatis capitula & ungulas: quę do mi quoq; pueris uel canibus destinassetis: cū de decima Herculis, nec tertiam partem in aram eius imponitis: laudo magis sapiētiam quod de perdito aliquid eripitis. Sed cōuersus ad litteras uestras quibus informa mini ad prudentiam & ad liberalia officia: quanta inuenio ludibria. Deos inter se ꝑpter troianos & achiuos: ut gladiatorum paria congressos depugnasse. Venerem hūana sagitta sauciatam quod filium suum Æneam pene interfectum ab eodem Diomede rapere uellet: Martem tredecim mensibus in uinculis pene cōsumptum. Iouem ne eandem uim a cæteris cœlitibus experiretur: opera cuiusdam monstri liberatum: & nunc flentem Sarpedonis casum: nunc fede subantem in sororem sub commemoratione nō ita dilectarum iam pridem amicarum: exinde quis non poeta ex authoritate principis sui: dedecorator inuenitur deorum? Hic Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit. Ille Neptuni structorias operas Laomedōti locat. Est & ille de lyricis Pindarum dico, qui Æsculapium canit auaritiæ merito: qua medicinam nocenter exercebat fulmine uindicatum malus Iuppiter si fulmen illius: est impius in nepotem inuidus in artificem: Hęc neq; uera prodi: neq; falsa confingi apud religiosissimos oportebat. Nec tragici quidem aut comici parcunt, ut non erumnas, uel errores domus alicuius dei præferent: taceo de philosophis Socrate contentus, qui in contumeliam deorum quercum & hircum & canem deierabat: sed propterea damnatus est Socrates quia deos destruebat: Plane olim idest semper, ueritas odio est, tamē cum pœnitentia sententiæ Athenienses & criminatores Socratis postea afflixerint, & imaginem eius auream in templo collocarint rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed & Diogenes nescio quid in Herculem ludit, & Romanus cynicus Varro trecentos Ioues, siue Iuppiteres dicendum sine capidibus introduxit.

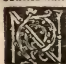
¶ De fabulis & nimiis deorum fœditatibus. Cap. XIIII.

Ætera lasciuiæ ingenia etiā uoluptatibus uřis per deoꝝ dedecus operanť despicite lētuloꝝ & hostilioꝝ uetustates utrū mimos an deos uřos i iocis & strophis rideatis. Mecchū anubiū & masculū lunā & Dianā flagellatā, & iouis mortui testamētū recitatum: & tres hercules famelicos irrisos. Sed & histrionū lrę oēm fœditaté eoꝝ designāt. Luget sol filiū iactatū de cœlo lætantibus uobis: & Cybele pastorē suspirat fastidiosum nō erubescētib⁹ uobis: & sustinetis Iouis eulogia cantari: & Iunonē Venerē Mineruā a pastore iudicari. Quid qd imago dei uři ignominiosissimū caput & famosum uestit, qď corpus impuꝝ: & ad istā artē effœminatiōe ꝑductū mineruam aliq̄ uel Herculem repræsentatť nōne uiolať maiestas & diuinitas constuprať: laudātibus uobisť plane religiosiores estis in cauea, ubi sup sāguinem humanū: super inquinamēta pœnoꝝ ꝑinde saltant dii uři, argumēta & historias noxiis ministrātes, nisi qď & ipsos deos uřos sępe noxii induūt. uidimus aliqñ

castratũ Attin illũ deũ ex pesinũte: & qui uiuus ardebat. Herculem induerat. Risimus & inter ludicras meridianorum crudelitates Mercuriũ mortuos cauterio examinantẽ. Vidimus & Iouis fratrẽ gladiatorum cadauera cũ malleo deducẽtem. singula ista, quęq; adhuc quis posset inuestigare, si honorem ingerant diuinitatis: si maiestatis uestigia obsoletant, de cõtemptu utiq; cẽsentur, tã eorum q eiusmodi factitãt, q̃ eorum qbus factitãt, sed ludicra ista sint. cæterum si adiiciã q̃ non minus conscientiæ oium recognoscẽt in tẽplis adulteria cõponi, iter aras lẽocinia tractari: in ipsis plerunq; æditurum & sacerdotũ tabernaculis, sub iisdem uittis & apicibus & purpure is thure flagrãte libidinem expũgi: nescio ne plus de uobis dii urĩ: q̃ de xp̃ianis q̃rant: certe sacrilegi de urĩs semp appræhendunt: xp̃iani templa nec interdiu norunt, spoliarent forsitã ea & ipsi. si & ipsi ea adorarẽt. Quid ergo colũt, q talia nõ colunt. Iam qdem intelligi subiacet ueritatis eẽ cultores: q mendacii nõ sint. Nec errare amplius in eo, in quo errasse se recognoscẽdo cessauerint hoc prius capite, & omnem hinc sacri nostri ordinẽ haurite: repercussis tamen opinionibus falsis.

De capite asinino & cæteris insignibus: quorum cultura christianis obiiciebatur. Cap. XV.

Iam quidã somniastis caput asininũ esse deum nrum. Hanc Cornelius Tacitus suspitionẽ eiusmodi inseruit. Is. n. in qrto historiarum suarum bellũ iudaicũ exorsus ab origine gẽtis ẽt de ipsa tã origine q̃ de nomine & religione gentis: q̃ uoluit argumentatus. Iudæos refert ægypto expeditos siue ut putauit extorres uastis arabiæ in locis aquarum egentissimos cum siti macerarent: onagris: q̃ forte de pastu potũ petituri æstimabãtur indicibus fontibus usos: ob eã grãm cõsimilis bestiæ effigiem cõsecrasse. Atq; ita inde opinor p̃sumptũ nos quoq;, ut iudaicæ religiõis ꝓpinquos, eidem simulachro initiari. At. n. idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus in eadẽ historia refert. Gn. Põpeiũ cũ Hierusalẽ cœpisset ꝓpterea q; tẽplũ adisset speculandis iudaicæ religionis arcanis, nullũ illic reperisse simulachrum, & utiq; si id colebatur quod aliqua effigie repræsentabatur, nusq̃ magis q̃ in sacrario suo exhiberetur eo magis: quia nec uerebant extraneos arbitros: quanq̃ uana cultura. Solis. n. sacerdotibus adire licitum & conspectus cæterorum. uelo oppãso interdicebat. Vos tamen non negabitis, & iumenta omnia, & coctos canterios cum sua hippona coli a uobis. Hoc forsitan improbandum: quod intra cultores omnium pecudum bestiarumq;: asinarii tantum sumus. Sed & qui crucis nos religiosos putat, cõsecrãeus noster erit, cum lignũ aliquod ꝓpitiatur, uiderit habitus cum materię qualitas eadẽ sit: uiderit forma: dum id ipsum dei corpus sit: & tamẽ quãto distinguitur a crucis stipite Pallas attica? & Ceres farrea quę sine effigie rudi palo & informi ligno ꝓstat? Pars crucis est omne robur, quod erecta statiõe defigitur, nos sic forte integrum & totum deo colimus. Diximus originem deorum uestrorum a plaustris de cruce induci. Sed & uictorias adoratis, cũ in trophęis cruces intestina sint trophæorum: religio Romanorum tota castrensis signa ueneratur, signa iurat: omnibus diis præponit omnes illi imaginum suggestus insignes monilia crucium sunt. Sypara illa uexillorum & Labarorum stolę crucium sunt laudo diligẽtiã; noluistis nudas & incultas cruces consecrare. Alii plane humanius et uerisimilius

solem

solē credūt deū nr̄m. Ad persas si forte deputabimur, licet solem nō in linteo depictum adoremus, habētes ipsum ubiq; in suo clypeo, deniq; inde suspicio: q; innotuerit nos ad oriētis regionē precari. Sed & pleriq; uľum affectatione aliqñ & coelestia adorādi ad solis ortū labia uibratis: æque si diē solis lætitiæ indulgemus: alia longe rōne q̄ religione solis: scdo loco ab eis sumus qui diē Saturni ocio & uictui decernunt exorbitantes & ipsi a iudaico more: quē ignorāt. Sed noua iam dei nr̄i in ista ciuitate ꝓxime editio publicata est. Ex quo quidā in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturā ꝓposuit cum eiusmodi inscriptione deus xp̄ianoꝝ onochitis: erat auribus asininis, altero pede ūgulatus: librum gestatis & togatus. Risimus & nomen & formā. sed illi debebāt adorare statim biforme numē quia, & canino & leonino capite cōmixtos: & de capro & de ariete cornutos, & a lūbis hircos: & a cruribus serpentes, & planta uel tergo alites deos receperunt. Hæc ex abundanti ne quid rumoris in repercussum, quasi de conscientia, præterissemus quæ omnia conuersi iam ad demonstrationem religionis nostræ repurgabimus.

¶ De deo quem xp̄iani colunt. Cap. XVI.

Vod colimus & nos deus unus est q totā molē istam cū omni instrumēto elementoꝝ corpoꝝ spirituū, uerbo, quo iussit, rōne, qua disposuit: uirtute, qua potuit, de nihilo expressit in ornamentū maiestatis suæ: unde & græci nomen mundo cosmon accomodauerunt: inuisibilis est, & si uideatur incompræhensibilis, & si per gratiam repræsentetur inæstimabilis: & si humanis sensibus æstimetur. Ideo uerus & tantus est. Cæteꝝ quod uideri cōiter: quod cōpræhendi: qđ æstimari potest, minus est & oculis, qbus occupatur, & manibus: quibus contaminatur & sensibus, qbus inuenitur, qđ uero immensum est: soli sibi notum est: hoc quod est deum æstimari facit: dum æstimari non capit: ita enim uis magnitudinis: & notum hominibus obiecit, & ignotum & hæc est summa delicti nolentiū recognoscere, quē ignorare non possunt. uultis ex operibus ipsius tot ac talibus, quibus cōtinemur, quibus sustinemur: qbus oblectamur, etiam qbus exterremur: uultis ex anima ipsius testimonio comprobemus, quæ licet carcere corporis pressa, licet institutiōibus prauis circū scripta, licet libidinibus & concupiscentiis euigorata: licet falsis diis exancillata: cum tamē resipiscit, ut ex crapula ut ex somno: ut ex aliqua ualitudīe: & sanitatē suā patitur, deum nominat solū, quia proprie uerus hic unus deus bonus & magnus & quod deus dederit omnium uox est. Iudices quoq; cum testatur, illum deus uidet: & deo cōmendo: & deus mihi reddet. O testimonium animę naturaliter christianæ: deniq; pronuntians hæc non ad capitolium, sed ad coelum respicit. Nouit enim sedem dei uiui ab illo: & inde descēdit sed quo plenius & impressius tam ipsum: q̄ dispositiones eius & uoluntates adiremus instrumentum adiecit litteraturæ: si quid uelit de deo inquirere, & inquisito inuenire: & inuēto credere: & credito deseruire: uiros enim iustitiæ innocentia dignos deū nosse: & ōndere a primordio in seculū emisit spiritum diuino mūdatos, quo p̄dicarēt deū unicū esse: q uniuersa cōdiderit: qui hoiem de humo instruxerit. Hic. n. est uerus Prometheus: q seculū certis tpoꝝ dispositionibus & exitibus ordinauit, exinde q̄ signa maiestatis suæ iudicātis ediderit p imbres: p ignes, q̄s demerendo sibi disciplinas determinaue

rit .q̄ ignoratis & diseritis, sed obseruātibus his p̄mia destinarit, & q̄ pdecto cuiq; isto iudicaturus sit suos cultores i uitæ æternæ retributionē, p̄faos in ignē eq̄ ppetē suscitatis oībus ab initio defunctis & reformatis & recensitis ad utriusq; meriti dispūctionē: hæc & nos risimus aliqn̄: de urisfuimus: fiunt nō nascunt̄ christiāi.

De prophetis. Cap. XVII.

Vos diximus prædicatores, pphetæ de officio prophetandi uocantur: uoces eorum itemq; uirtutes: quas ad finem diuinitatis edebāt in thesauris litterarum manent nec istæ latent: Ptolemæorum eruditissimus, quem Philadelphum supernomināt: & omnis litteraturę sagacissimus cum studio bibliothecarum Pisistratum (ut opinor) æmularetur: inter cętera memoriarum, quibus aut uetustas: aut curiositas aliqua ad famam patrocinabatur, ex suggestu Demetrii phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui prę fecturā mandauerat, libros a iudæis quoq; postulauit, pprias atq; uernaculas literas, quas soli habebant: ex ipsis .n. & ad ipsos semper, pphetæ perorauerant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia hebræi retrō qui nunc iudæi.

De scripturis dominicis. Cap. XVIII.

Gitur & litterę hebrææ & eloquiū. Sed ne noticia uacaret: hoc quoq; Ptolemæo a iudeis subscriptum est septuaginta & duobus interpræ- tibus indultis, quos Menedemus quoq; philosophus, puīciæ iudææ de sententiæ cōmunione suspexit: affirmauit hæc uobis ēt Aristæas ita i græcū stilum ex aperto monumento reliqt. hodie apud Serapæum Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis hæbraicis litteris exhibent̄. Sed & iudæi palā lectitant: uectigalis libertas uulgo aditur Sabbatis oībus: qui audierit, inueniet deum. q ēt ia stu duerit intelligere, cogetur & credere, primam instrumentis isti authoritatem summa antiquitas uendicat, apud uos quoq; religionis est instar: fidem de temporibus asserere: omnes itaq; substantias: omnesq; materias origines ordines uenas ueterani cuiusq; stili nostri gentes etiam plærasq; & urbes insignes historiarum, & causas memoriarum, ipsas deniq; effigies litterarum indices custodesq; rerum, & puto adhuc minus dicimus ipsos inquam deos uestros, ipsa templa & oracula & sacra: unius interim, pphetæ serinium seculis uincit, in quo uidetur thesaurus collocatus totius iudaici sacramenti, & inde etiam nostri.

De Moyse propheta. Cap. XIX.

Iquidem audistis interim Moysem argiuo inacho parē ætate cētingentis pene annis ante. V. C. Centum septuaginta danaum ipsum apud uos uetustissimum p̄uenit: mille circiter cladē Priami antecedit: possem ēt dicere quingētis amplius & Homeṛ: habens quos sequar. cæteri quoq; prophetæ & si Moysi posthumant: extremissimi tamen eorū nō retrosiores reprehēdunt̄ primoribus uestris sapiētibus legiferis & historicis.

De statu temporum. Cap. XX.

Æc quibus ordinibus probari possint: non tā difficile est nobis exponere: q̄ enorme & arduū. Sed interim longū multis in nostris cū digitoṛ supputariis gesticulis assidēdū est. Reseranda antiqssimarum ēt gentiū archiua ægyptioṛ chaldeoṛ phœnicū: aduocādi eorum municipes,

rum municipes, per quos notitia subministrata est; aliq Manethon ægyptius: & Berosus chaldæus, sed & Hieronymus phœnix tyri rex: Sectatores quoq; eorum Mendesius. Ptholemæus & Menander Ephesius & Demetrius Phalereus: & rex Iuba, & Appion, & Thallus: & q istos aut probat aut reuincit: iudæus Iosephus antiquitatum iudaicarum uernaculus uindex, græcorum etiam censuales cõferẽdi & quæ quando sint gesta. ut concathenationes temporum aperiantur, per q̃ luceant annaliũ numeri, peregrinandum est in historias & lr̃as orbis & tñ quasi partem iam ꝓbationis itulimus: cũ per q probati possint asperfim⁹: ueꝝ differre præstat, ne uel minus ꝓsequamur festinãdo, uel diutius euagemur ꝓsequẽdo: plusiam offerimus ꝓ ista dilatione. maiestatẽ scripturarũ, si nõ uetustate diuinas ꝓbamus si dubitatur antiquitas: ne hoc tardius aut aliũde discendum: coram sunt quæ docebunt: mundus & sæculũ & exitus: qcqd agitur ꝓnunciabatur: qcqd uidetur audiebatur: qđ terræ uorant urbes: quod insulas maria fraudant. quod externa atq; interna bella dilaniant, quod regnis regna compulsãt, quod fames & lues & locales q̃q; clades & freq̃ntiũ plærũq; mõtiũ uastãt, quod humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur: qđ iustitia rarescit & iniqtas increbescit. Bonarum oium disciplinarum cũra torpescit: qđ etiã officia tẽpoꝝ & elemẽtoꝝ munia exorbitant: quod & monstris & portentis naturaliũ forma turbat: ꝓuidenter scripta sunt dũ patimur legunt̃: dum recognoscimus probantur, idoneum opinor testimonium diuinitatis ueritatẽ diuinationis. Hinc igit̃ apud nos futuroꝝ quoq; fides tuta est iam scilicet probatoꝝ: q cum illis quæ quotidie probantur prædicebantur, eedẽ uoces sonant, eedem litteræ notant: idem spiritus pulsat, unum tempus est diuinationi futura præfari apud homines, si forte distinguitur dum expungitur: dũ ex futuro præsens: dehinc ex præsenti præteritum deputatur. Quid deliquimus oro uos futura quoq; credentes qui iam dicimus illis per duos gradus credere.

¶ De christo & quid christiani differant ab hebræis. Cap. XXI:

Sed qm̃ edidimus antiqssimis iudæoꝝ instrumentis sectam istam esse suffultam: quam aliquando nouellam, ut Tiberii tpibus plærꝗ; sciũt ꝓfitentibus nobis quoq; fortasse an hoc noĩe de statu eius retractetur quasi sub umbraculo insignissimæ religionis certæ licitæ aliquid proprie ꝓsumptionis abscondat, uel quia præter ætatem neq; deuictus exceptionibus neq; de solennitatibus dierum, neq; de ipso signaculo corporis: neq; de consortio nois cum iudæis agimus, qđ utiq; oporteret si eidem deo manciparemur. Sed ut uulgus iam scit xp̃m ut aliquem hoĩum qualem iudæi iudicauerunt. quo facilius quis nos hominis cultores existimauerint: ueꝝ neq; de xp̃o erubescimus, cum sub nomine eius deputari & damnari iuuat, neq; de deo aliquid præsumimus aliter. Necesse est igitur pauca de christo, ut de deo totum. Iudæis erat apud deum grã, ubi & isignis iustitia: & fides originalium auctoꝝ unde illis & generis magnitudo & regni sublimitas floruit: & tãta fœlicitas: ut de dei uocibus quibus edocebãtur de promerendo deo: & non offendendo ꝓmonerentur. Sed quanta deliquerĩt fiducia patrum inflati ad declinandum deriuantes a disciplina in prophanũ modum, & si ipsi non confiterentur: probaret exitus hodiernus ipsorum: dispersi palabundi: & cœli & soli sui extorres uagãtur per orbem sine homine sine deo tege,

quibus nec aduenarum iure terram p̃riam saltē uestigio salutare conceditur, cū hæc illis sanctæ uoces præminarentur, eadem semper oēs ingerebant fore, uti sub extimis curriculis sæculi iex, omni iā gente & populo & loco cultores sibi allegeret deus multo fideliores in quos gratiam transferret pleniorem quidē ob disciplinæ auctoris capacitatē uenit. igitur qui ad reformandam & illuminandā eam uenturus a deo p̄nunciabatur Christus ille filius dei. Huius igit̃ gratiæ disciplinæq; arbiter & magister illuminator atq; deductor generis humani filius dei annunciabatur, non quidē ita genitus ut erubescat in filii nomine aut de patris semine nō de sororis incæsto, nec de stupro filiæ aut coniugis alienæ deū patrem passus est: squamatum aut cornuū aut plumatū amatorē in auro cōuersum. Danaæ Iouis ista sunt numini uestri. Cæterum dei filius nullā de impudicitia habet matrem et quam uidetur habere nupserat: sed prius substantiā edisseram, & iam natiuitatis qualitas intelligitur, iam ediximus deum uniuersitatem hāc mūdi uerbo & rōne & uirtute molitum. A put uestros quoq; sapientes λόγον: idest sermonē atq; rationem cōstat artificē uideri uniuersitatis. Hunc. n. zenō determinat factitatorē q cūcta in dispositiōe formauerit eundē & factum uocari & deū animū Iouis & necessitatē oīum rerū. Hæc Cleanthes in spiritu cōgerit, quē permeatorē uniuersitatis affirmat. Et nos etiā sermoni atq; rōni Itē q; uirtuti p quæ oīa molitum deum ediximus, p̃priam substantiam spiritus inscribimus, cui & sermo insit prænunciāti, & ratio adsit disponenti, & uirtus præsit pficienti. Hunc ex deo prolatum didicimus, & p̃latione generatū: & iccirco filium: & deum dictū ex unitate substantiæ. Nam & deus spūs etiam cū radius ex sole porrigit̃: portio ex sūma. Sed sol erit in radio: quia solis est radius: nec separatur substātia, sed extēdit. Ita de spiritu spūs: & de Deo Deus. Vt lumen de lumine accensum manet ītegra & indefecta materiæ matrix. & si plures īde traduces qualitatū mutueris, ita & qd de deo perfectū est. Deus est & dei filius: & unus ambo. Ita de spiritu spiritus: & de deo deus modulo alterum numerum gradu non statu fecit: & a matrice non recessit. sed excessit. Iste igitur dei radius, ut retro semp prædicabat̃, delapsus in uirginē quandā & in utero eius caro figuratus nascitur homo deo mixtus, caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur: & christus est. Recipite interim hanc fabulam. similis est uestris dum ostendimus qūo christus probetur: & q penes nos eiusmodi fabulas æmulas ad destructionē ueritatis istiusmodi pministrauerint. Sciebant & iudæi uenturum esse christum. s. quibus p̃phetæ loquebant̃. nam & nūc aduentū eius expectant, nec alia magis inter nos & illos compulsatio est: q̃ q; iam uenisse non credunt Duobus. n. aduentibus eius significatis, primo qui iam expunctus est in humilitate conditionis humanæ. Secundo qui cōcludēdo sæculo imminet in sublimitate diuinitatis exertæ. Primum nō intelligendo. Secundū quem manifestius prædicatum sperant unum existimauerunt, nec enim intelligerent pristinum credituri si intellexissent, & consequuturi saltē si credidissent, meritum fuit delictum eorū. Ipsi legunt ita scriptum mulctatos se sapientia, & intelligētia, & oculorum, & aurium fruge. Quem igitur solum hominem modo præsumpserant de humilitate, sequebatur uti magnam æstimarēt de potestate cum illo uerbo dæmonia de hoībus excuteret, cæcos illuminaret, lepros purgaret paraliticos

ralyticos restringeret, mortuos denique uerbo redderet uitæ, elementa ipsa famularent, compescens procellas, & freta ingrediens, ostendens sese uerbum dei: id est λόγον illud primordiale primogenitum uirtute & ratione comitatum, & spiritu instructum eundem qui uerbo oīa & faceret & fecisset. Ad doctrinam uero eius quia reuincebantur magistri primoresque iudæorum ita exasperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo deflecteret, ut postremo oblatū pōtio Pilato syriam tunc ex parte romana pcuranti uiolentia suffragiorū in crucē iesu dedi sibi extorserint. prædixerat & ipse ita facturos parū si nō & pphetæ retro. ētiā suffixus multa mortis illius ppria ondit insignia. Nam spūm cū uerbo sponte demisit pueneto carnificis officio. Eodem momēto dies mediū orbē signante solē subducta est. Deliquium utique putauerūt, quod id quoque super christo prædicatum nō scierunt: & tñ eū mundi casum relatū i archiuis uestris habetis. tunc iudæi detractum & sepulchro conditū magna etiā militari manu custodiæ diligentia circūsederunt, ne quia prædixerat tertia die resurrecturum se a morte, Discipuli furto amoliti cadauer fallerēt suspectos. Sed ecce die tertia cōcussa repēte terra, & mole reuoluta, quæ obstruxerat sepulchrum, & custodia pauore disiecta, nullis a parentibus discipulis nihil i sepulchro repertum est, præterquā exuuiæ sepulti: nihilominus tñ primores quorū iterat, & scelus diuulgare: & populū uectigalē, & famularē sibi a fide reuocare: surreptum a discipulis iactitauerunt. nā nec ille se in uulgus eduxit ne impii errore liberarentur, ut & fides non medioeri pmio destinata difficultate cōstaret. Cum discipulis autē quibusdam apud galileā iudeæ regionē ad. xl. dies egit, docens eos quæ docerēt, dehinc ordinatis eis ad officium pdicandi p orbē circūfusa nube in cœlū est receptus, multo melius quā apud uos asseuerare de Romulo pculi solent. ea oīa super xpo Pilatus & ipse iam pro sua cōscientia christianus Cæsari tūc Tiberio nūciauit. Sed & cæsares credidissent super xpo: si aut cæsares non essent sæculo necessarii, aut si & christiani potuissent eē cæsares. Discipuli quoque diffusi per orbem ex præcepto magistri dei paruerunt, qui & ipsi a iudæis insequentibus multa perpessi, utique pro fiducia ueritatis libenter. Romæ postremo per Neronis sæuitiam sanguinem christianum seminauerunt. Sed monstrauimus uobis idoneos testes christi ipsos illos quos narratis: multum est si eos adhibeam, ut credatis christianis, propter quos non creditis christianis.

De christo & deo omnipotente, Cap. XXII.

INterim hic est ordo nostræ institutionis hunc edidimus & sectæ & nominis censum cū suo auctore, nemo iam infamiā incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas ē ulli de sua religione mētiri ex. eo. n. quod aliud a se coli dicit quā colit negat quod colit: & culturā & honorē i alterum trāsfert & trāsferēdo iā nō colit, quod negauit, dicimus & palam dicimus & uobis torquētibus lacerati & cruēti uociferamur. Deū colim' p xpm illū hoiem. putate p eū & i eo se cognosci uult deus & coli ut iudæis rñdeamus & ipsi deū p hoiem moysen colere didicerunt ut græcis occurrā: Orpheus pieriæ musæus athenis Melāpus argis Trophoni' bœotiæ, initiatioib' homines: obligauerūt ut ad uos quoque dñatores gētiū aspiciā: hō fuit Pōpili' Nūa qui romāos operosissimis supstitioibus onerauit, liceuerit & xpo cōmētari diuinitatē rē ppriā, nō qa

rupices & adhuc feros hoíes multitudini tot numinũ demẽdo℞, attonitos efficiẽdo ad hũanitatẽ tẽparet qđ numa: Sed q iá expolitos,& ipsa urbanitate deceptos í agnitionem ueritatis oculare. Quærite ergo si uera est ista diuinitas xp̄i. Si ea est qua cognita qs reformet̃ ad bonũ,seqtur ut false renũciet̃: cõperta í primis illa oí rõne,quæ delitescens sub noíbus & imaginib⁹ mortuo℞ qbusdá signis & miraculis & oraculis fidẽ diuinitatis operat̃,atq; adeo dicim⁹ esse substantias q̃sdá spiritales,nec nouũ est nomen. Sciunt dæmones philosophi Socrate ipso ad dæmonii arbitrinõ expectáte. Quidni? cũ & ipsi dæmoniũ adhesisse a pueritia dicatur,dehortato plane a bono. oẽs sciũt poetæ,ẽt uulgus í doctũ i usum maledictis frequentát Sathanam principem huius mali generis,prohinde de propria consciẽtia aíæ ea dem ex sacramẽti uoce ꝓnunciat. Angelos quoq; etiá Plato non negauit,utriusq; noís testes esse,uel magos asserũt. Sed quõ de angelis qbusdá sua sponte corruptis corruptior gens dæmoniũ euaserit dãnata a deo cũ generis auctoribus,& cum eo quẽ diximus prícipe apud litteras sanctas ordine cognoscit̃. Nũc de operatione co℞ satis erit exponere: opatio co℞ est hoís euersio,sic malicia spiritalis a primordio auspicata est í hoís exitiũ. Itaq; corpibus qdẽ & ualitudines ifligũt: & aliquos casus acerbos aíæ uero repẽtinos & extraordíarios p uim excessus,suppetit illis ad utráq; substantiá hoís alẽdá subtilitas & tenuitas sua multũ spiritalib⁹ uirib⁹, licet & íuisibiles & ísensibiles í affectu potius q̃ í actu suo appareant, si poma si fruges nescio qđ auræ latens uitium í flore præcipitat, í germine examinat, í pubertate cõuulnerat, ac, si cæca rõne tẽtatus aer pæstilebtes haustus suos effundit. eadem igit̃ obscuritate cõtagiõis aspiratio dæmonũ & angelo℞ mẽtis quoq; corruptelas agit furorib⁹ & amẽtiis fœdis, ac scæuis libidinib⁹ cũ errorib⁹ uariis: quo℞ iste potissimus ꝙ eos istos captis & circũscriptis hoím mẽtib⁹ comedat, ut & sibi pabula propria nidoris & sanguinis ꝓcuret simulacris imaginibus oblata,& quæ illi accuratior pascua est, qua hominem e cogitatu ueræ diuinitatis auertat præstigiis falsis, quas & ipsas qũo operet̃, expediá. Omnis spũs ales est. Hoc Angeli & Dæmones. Igitur momento ubiq; sunt. Totus orbis illis locus unus est, qd ubi geratur tam facile sciunt q̃ enunciant uelocitas diuinitas creditur, q̃a substátia ignoratur, sic & auctores interdum uideri uolunt eorum quæ annunciant,& sunt plane malorum nõnunq̃ bonorum tamen nunq̃. dispositiones etiam dei,& nunc prophetis cõcionantibus excerpunt,& nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita & hinc sumentes qnasdá temporum sortes emulantur diuinitatem dum furantur diuinationẽ. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates tẽperẽt í euẽtus: sciunt Crœsi, sciunt pyrrhi: cæterum testitudinẽ decoqui cũ carnibus pecudis Pythius eo modo renũciauit, quo supra diximus, momento apud Lydiá fuerat habens de incolatu aeris & de uicinia siderũ & de cõmertio nubium cælestes sapere paraturas, ut & pluuias quas iá sentiũt repromittát: benefici plane & circa curas ualitudinũ, lædũt. n. prío, dehinc remedia præcipiunt ad miraculũ noua siue cõtraria, postq̃ desinũt lædere & curasse credunt̃. Quid ergo de cæteris ígeniis uel etiá uiribus fallaciæ spiritalis edisserá? Phátasmata Casto℞ & aquã cribro gestatá & nauẽ cingulo ꝓmotam, & barbam tactu irrufatá, & ut numía lapides crederent̃, & deus uerus nõ quæreret̃.

¶ De phantasmatibus magicæ & dæmoniis. Cap. XXIII.

¶ Porro si

Orro si & magi phantasmata edũt, etiam defunctorum inclamãt animas. Si pueros in eloquium oraculi eliciunt. Si multa miracula circulatoriis pstigiis ludunt. Si & somnia immittunt: habentes semel inuitatorum angelorum & dæmonum, assistentem sibi potestatem: per quos & capræ & mensæ diuinare cõsueuerunt, quãto magis ea potestas de suo arbitrio, & pro suo negocio studeat totis uiribus operari quod alienæ præstant negociationi, aut si eadem & angeli & dæmones operãtur, quæ & dii uestri: ubi est ergo præcellentia diuinitatis, quam utiq superiorem omni potestate credendũ est. nõ ergo dignius præsumetur ipsos esse, qui se deos faciant, cum eadem edant: quæ faciant deos credi, quam pares angelis & dæmonibus: deos esse locorum differentia distinguitur (opinor) ut a tẽplis deos existimetis, quos alibi deos non dicitis, ut aliter dementare uideatur, qui sacras turres peruolat, aliter qui tecta uiciniæ transilit: & alia uis pronuncietur in eo qui genitalia uel lacertos, alia qui sibi gulam proseeat, cum par exitus furoris & una rõ est inuestigationis. Sed hactenus uerba: iam hinc demõstratio rei ipsius, qua ostendem9 unã esse utriusq nominis qualitatẽ, edatur hic aliqs sub tribunalibus uestris quẽ dæmone agi cõstet: iussus a quolibet christiano loqui spiritus ille tam se dæmonẽ confitebitur de uero, q̃ alibi deũ de falso. Æquæ producatur aliquis ex his q de deo pati existimatur, quis aeris maleficum numẽ de nidore cõcipiũt qui ructãdo curãt, q anhelando pfantur. Ista ipsa uox cœlestis pluuiaꝝ pollicitatrix. Iste ipse Æsculapi9 medicinaꝝ demõstrator: alia de moriturus socordio & dẽatio, & Asclepiodoto sũministrat, nisi se dæmões cõfessi fuerit christiano mentiri, nõ audẽtes ibidẽ illius christiani pcacissimi sanguinẽ fundite: qd isto ope mãifestius? qd hac probatiõe fidelius? simplicitas ueritatis in medio est, uirtus illi sua assistit, nihil suspicari licebit magia, aut aliqua eiusmodi fallacia fieri dictis non stetis, si oculi uestri & aures pmiserint uobis, quid autẽ inniti põt aduersus id quod ostendit nuda sinceritate? si altera parte uere dei sunt, cur sese dæmonia mẽtiunt, an ut nobis obsequantur? Iam ergo subiecta christianis diuinitas uestra. nec diuinitas deputãda est, quæ subdita est homini: & si quid ad decus facit æmulis suis, si altera parte dæmones sunt uel angeli: cur se alibi pro diis agere respondẽt? Nam sicut illi qui dii habẽtur demones se dicere noluissent: si uero dii essent. s. ne de maiestate se deponerent. Ita & isti quos directo demones nostis nõ auderẽt alibi pro diis agere. si aliqui oĩno dii essent: quoꝝ nominibus utuntur. uererent. n. abuti maiestate superiore sine dubio & timẽdorum. ideo nulla est diuinitas ista quã tenetis. qa si eẽt neq a demoniis affectaret in cõfessione: neq a diis negaret. cũ ergo utraq pars cõcurrit in confessionẽ deos esse negans, agnoscite unũ genus esse. i. dæmonas. ueꝝ utrobiq iam deos q̃rite. quos cum præsumpseratis dæmõas eẽ cognoscitis. eadẽ uero opera nostra ab eisdem diis uestris nõ tantũ hoc detegẽtibus: q neq ipsi dii sint: neq ulli alii. etiam illud in continenti agnoscitis quid sit uere deus, & an ille: & an unicus quem christiani profitemur. & an ita credendus colendusq. ut fides ut disciplina disposita est christianoꝝ. Dicent ibidem et quis ille christus cum sua fabula? Si homo communis conditionis? si magus si post mortẽ de sepulchro a discipulis surreptus? Si nunc deniq penes iferos: si nõ in cœlis potius? & inde uẽtu

rus cum totius mundi motu cum horrore orbis: cum plãctu oĩum, nõ xp̄ianoꝝ:
ut dei uirtus: & dei ſpiritus. & ſermo: & ſapientia. & ratio. & dei filius. q̄d cũ ride-
tis, rideãt & illi uobiſcum: negent chriſtum oẽm ab æuo aĩam reſtituto corp̄e iudi
caturꝝ. Dicãt hoc pro tribunali ſi forte Minoen & Radamanthũ ſecundũ conſen
ſum Platonis & poetarũ hoc eſſe ſortitos, ſuæ ſaltem ignominiæ & damnationis
notam refutent. Renunciãt ſe immũdos ſpiritus eſſe, quod uel ex pabulis eorum
ſanguine & fumo, & putidis rogis pecoꝝ, & impuratiſſimis linguis ipſoꝝ uatum
intelligi debuit. Renuant ob maliciam prædãnatos ſe in eũdem iudicii diem cum
omnibus cultoribus & operationibus ſuis. At qui omnis hæc noſtra in illos domi-
natio & poteſtas dominatione chriſti ualet, & de cõmemoratione eoꝝ q̄ ſibi a deo
per arbitrum chriſtum imminentia expectant, chriſtum timentes in deo & deum
in chriſto ſubiiciuntur ſeruis dei & chriſti: ita de contactu deq; afflatu noſtro cõtẽ
platione & repræſentatione ignis illius correpti etiam de corporibus noſtro impe
rio excedunt inuiti, & dolentes, & uobis p̄ſentibus erubeſcentes, credite illis quũ
de ſe loquũtur, qui mentientibus creditis, nemo ad ſuum dedecus mentitur, quin
potius ad honorem, magis fides prona eſt aduerſus ſemetipſos confitentes, q̄ ꝓ
ſemetipſis negantes, Hæc deniq; teſtimonia deorum ueſtrorum chriſtianos face
re cõſueuerunt, quia plurimum illis credẽdo in chriſto domino credimus. Ipſi lit-
terarum noſtrarum fidem accendunt. Ipſi ſpei noſtræ fiduciam ædificant, colitis
illos quos ſcitis eſſe de ſanguine chriſtianorũ. Nollẽt itaq; uos tam fructuoſos tã
officioſos ſibi admittere, uel ne a uobis quãdoq; xp̄anis fugentur, ſi illis ſub chri-
ſtiano uolẽte uobis ueritatẽ probare, mẽtiri liceret, omnis iſta cõfeſſio illoꝝ: qua ſe
deos negant eſſe, quaq; non alium deum reſpondent præter unum cui nos manci
pamur: ſatis idonea eſt ad depellendum crimen læſæ maxime romane religionis.
Si enim non ſunt dei pro certo, nec religio ꝓ certo eſt: ſi religio nõ eſt: nec ꝓ certo
rei ſumus læſe religionis. At econtrario in uos exprobatio reſultauit: qui menda-
cium colentes ueram religionem ueri dei nõ mõ negligẽdo quin ĩſup expugnãdo
deum uerum committis crimen ueræ irreligioſitatis. Nã ut conſtaret illos deos eſ
ſe: nonne conceditis de æſtimatione communi aliquem eſſe ſublimiorem et potẽ-
tiorem uelut principem mundi perfectæ peritiæ et maieſtatis: nam et ſic plæriq;
diſponunt diuinitatem ut imperium ſummæ dominationis eſſe penes unum, offi-
cia eius penes multos uelint, ut Plato Iouem magnum in cœlo comitatũ exercitu
deſcribit deorum pariter et dæmonum. Itaq; oportere et procurãtes et prefectos
et præſides pariter ſuſcipi, et tamen quod facinus admittit, qui magis ad Cæſarẽ
promerendum et operam et ſpem ſuam transfert, nec appellationem dei ita ut im
peratoris in aliquem principem confitetur cum capitale eſſe iudicetur alium præ
ter Cæſarem et dicere et audire: colat alius deum, alius Iouem, alius ad cœlum ſup
plices manus tendat, alius ad arã fidei manus: alius ſi hoc putatis nubes numeret
orans, alius lacũaria: alius ſuam animam deo ſuo uoueat, alius hirci. Videte enim
ne et hoc ad irreligioſitatis eulogiũ cõcurrat adimere libertatẽ religiõis et interdi-
cere optionẽ diuinitatis, ut nõ liceat mihi colere quẽ uelim, ſed cogar colere quem
nolim. Nemo ſe ab inuito coli uellet, ne hõ q̄dẽ, atq; ideo et ægyptiis permiſſa eſt
tam uanæ ſuperſtitionis poteſtas auibus et beſtiis cõſecrãdis, et capite dãnandi, q

aliquem

aliquē hmōi deū occiderit. Vnicuiq; ēt puinciæ & ciuitati suus de9 est: ut Syriæ Ascarte, ut Arabiæ Diasares, ut Norico Tibilenus, ut Aphricæ cælest9: ut Mauritaniæ Reguli sui romanas ut opinor puincias edidi, nec tñ rōanos dños eaṛ, qa Romæ nō magis colunt̄, q̄ q p ipsā quoq; italiā municipali cōsecratione cēlent̄: crustuminiēsiū Deluētinus, Narniēsiū Viridianus: æsculanorū Ancharia: Volsiniētiū Nursia, otriculanoṛ Valētia, Sutrinorū Norcia, Faliscorū i honore est pr̄ curis: unde accepit cognomen Iuno. sed nos soli arcemur a religionis pprietate. Lædimus Romanos nec romani habemur, qa nō romanorum deum colimus, bene q; omnium deus est, cuius uelimus aut nolimus oēs sumus. Sed apud uos qd uis colere ius est præter deum ueṛ, quasi non hic magnus omnium sit deus, cuius omnes sumus.

¶ De religione Romanorum. Cap. XXIIII.

SAtis mihi qdē uideor pbasse de falsa & uera diuinitate, cum demōstrauit queādmodum probatio cōsistat nō modo disputationibus nec argumētationibus, sed ipsorum etiā testimoniis quos deos creditis, ut nihil iam ad hāc cām sit retractādum. Q m̄ tñ romani nominis proprie mentio occurrit, non omittā congressionē, quā puocat illa p̄sumptio dicētiū, romanos pro merito religiositatis diligentissime intantū sublimitatis elatos ut orbem occuparint, & adeo deos esse, ut præter cæteros floreant, qui illis officium præter cæteros faciant. s. ista merces romanis a diis pro gratia expensa est. Sterculus, & Mutunus & Laurētina puexit imperiū: peregrinos enim deos non putem extraneæ genti magis fautum uoluisse quam suæ & patriū solum in quo nati adulti nobilitati sepultiq; sunt transfretanis dedisse, unde Cybele si urbem Romam: ut memoriam Troiani generis adamauit: uernaculi sui scilicet aduersus achiuorum arma protecti: si adulteros transire prospexit, quos sciebat græciam phrygiæ debellatricem subacturos. Itaq; maiestatis suæ in urbē collatæ grande documentum nostræ etiam ætatis proposuit, cum M. Aurelio apud Syrmium reipu. exēpto die. xvi. calē. aprilis. Archigallus ille sanctissimus die. ix. calen. earūdē quo sanguinem impurum lacertos quoq; castrādo libabat pro salute imperatoris Marci iam interpreti solita æque imperia mandauit. O nuncios tardos, o somniculosa diplomata, quorum uitio excessum imperatoris non ante Cybele cognouit, ne deam talē riderēt xpiani, sed nō statim & Iuppiter cretam suam romanis fascibus concuti sineret, oblitus antrum illud idæum & æra corybātia, & iucundissimum illic nutricis suæ odorem, nonne omni capitolio tumulum suum præposuisset, ut ea potius orbi terræ pcelleret, quæ cineres Iouis texit, uellet Iuno punicā urbē post habita Samo dilectam ab Æneadarū utiq; genere deleri, quod si hic illius arma, hic currus fuit, hoc regnū dea gentibus esse: Si qua fata sināt, iā tūc tēditq; fouetq;: Misera illa cōiūx Iouis & soror aduersus fata nō ualuit, plāc fato stat iuppiter ipse. Nec tñ tñ honoris romani dicauerūt fatis de dētib9 sibi Carthaginē aduersus destinatū, uotūq; Iunonis q̄tū pstitutissimæ lupæ laurentinæ.

¶ De regno deorum. Cap. XXV.

PLures deos uestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperii tenet potestatem cum ipsi regnarent a quibus acceperant eā gratiam, quā coluerat Saturnus & Iuppiter aliquem opinor Sterculum: Sed roma-

ni postea cum indigenis cultoribus suis. et si q̃ nõ regnarunt: tñ regnabat̃ ab aliis nondum cultoribus suis, ut qui nondum dii habebant̃. Ergo aliorum est regnum dare, quia regnabat̃ multo antequã isti dii inciderẽtur: sed q̃ uanum est fastigium romani nõis religiositatis meritis deputare, cũ post imperium siue adhuc regnũ religio ꝓfecerit. Age iã rebus religio ꝓfecerit, nã & si a Numa cõcepta est curiositas supstitiosa, nondum tñ aut simulacris aut tẽplis res diuina apud romanos constabat, frugi religio & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cœlo, sed temeraria de cespite altaria & uasa adhuc samia: & nidor ex hillis, & de⁹ ipse nusq̃. Nõdum. n. tuuc ingenia græcoꝝ atq; thuscorum fingendis simulacris urbẽ inundauerant. Ergo non ante religiosi romani q̃ magni. Ideoq; non ob hoc magni quia religiosi. At qui q̃õ ob religionẽ magni quibus magnitudo de irreligiositate ꝓuenit. ni fallor. n. oẽ regnũ uel imperium bellis quęritur & uictoriis ꝓpagatur. porro bella & uictoriæ captis & euersis plurimũ urbibus constãt. Id negociũ sine deorũ iniuria non est, cædem strages mœnium & tẽplorum pares cædes ciuium & sacerdotum. Nec dissimiles rapinæ sacrarum diuitiarum & ꝓphanarum. tot igit̃ sacrilegia romanorũ quot trophea, tot de diis quot de gentibus triumphi, tot manubiæ quot manẽt adhuc simulacra captiuorum deorum: & ab hostib⁹ ergo suis sustinẽt adorari, & illis imperium sine fine decernunt, quorum magis iniurias q̃ adulationes remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt: tã ĩpune lędunt̃ q̃ frustra coluntur, certe non potest fidei conuenire, ut religionis meritis excreuisse uideantur, qui ut sugessimus religionem, aut lædendo creuerunt: aut crescendo lęserunt etiam illi quorum regna conflata sunt in imperii romani summam: cum ea amitterent sine religionibus non fuerunt.

¶ De regno dei. Cap. XXVI.

Idete igitur ne ille regna dispenset, cuius est & orbis qui regnatur & homo ipse qui regnat, ne ille uices dominationum ipsis temporibus in sæculo ordinauerit, qui ante omne tempus fuit: & sæculũ corpus temporum fecit: ne ille ciuitates extollat aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine ciuitatibus genus hominum. Quid erratis? prior est quibusdam diis suis? Siluestris Roma: ante regnauit: quamtantum ambitum capitolii extrueretur. Regnauerunt & babylonii ante pontifices: & Medi ante. xv. uiros: & Ægyptii ante Salios: & Assyrii ante Lupcos & Amazones ante uirgines uestales. Postremo si Romanæ religiones regna præstant nunq̃ retro iudæa regnasset despectrix cõium istarum diuinitatum: cuius & deum uictimis: & templum donis: & gentem fœderibus aliquandiu Romani honorastis: nunq̃ dominaturi eius si deo non deliquisset: ultimo in christum. Satis hæc aduersus intentionem læsæ diuinitatis: ꝗ non uideamur lædere eam quam ostendimus non esse.

¶ De spiritu dæmoniaco. Cap. XXVII.

Gitur prouocati ad sanctificãdũ obstruimus gradũ ꝓ fide cõsciẽtiæ uræ: qua certi sumus ad quos ista pueniãt officia. sub imaginũ ꝓstitione & humanoꝝ nominum consecratione. Sed quidã demẽtiam existimãt: quod cũ possimus & sacrificare in pñti & illæsi abire manente apud animum ꝓposito: obstinationẽ saluti pferamus.

Datis

Datis .s. consiliũ quo uobis abutamur, sed agnoscimus unde talia suggerant, quis totum hoc agitet: & quomodo nunc astutia suadendi, nũc duricia saeuiendi ad cõstantiam nostrã deiiciendam operetur. Ille scilicet spiritus dæmoniacæ & angelicæ paraturæ: q noster ob diuortiũ æmulus: & ob dei gratiam inuidus de mẽtibus uestris aduersus nos præliatur, occulta inspiratione modulatis & subornatis ad omnem quam in primordio exorsi sumus, & iudicandi peruersitatem & sæuiẽdi iniquitatem. Nam licet subiecta sit nobis tota uis dæmonum & eiusmodi spiritũ. ut nequam tamen serui metui nõnunquã contumaciã miscent, & lædere gestiunt, quos alias uerent iodiũ enim etiã timor spirat præterquã & desperata cõditio eorum ex prædãnatione solatiũ reputat fruendæ interim malignitatis de pœne morai & tamẽ apprehẽsi subigunt & cõditioni suæ succidunt, & quos de longinquo. oppugnant de proximo obsecrant. Itaq; cũ uice rebellantiũ ergastulorũ siue carcerum uel metallorũ: uel hoc genus pœnalis seruitutis erũpunt: aduersum nos in quorũ potestate sunt certi & impares se esse & hoc magis perditos ingratis resistimus, & equales repugnamus: perseuerantes in eo quod oppugnaut, & illos nunq̃ magis detriumphamus q̃ cum pro fidei obstinatione damnamur.

¶ De regno imperatoris. Cap. XXVIII

Voniam autem facile iniquum uideretur liberos homines inuitus urgeri ad sacrificandum: Nam & alias diuine rei faciendæ libens animus inducitur, certe ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorẽ deorũ quos ultro sui cã placare deberet: ne pre manu esset iure libartatis dicere. Nolo mihi Iouem propitium. Tu qui es? me conuiniat Ianus iratus ex pua uelit fronte. Quod tibi mecum est? formati estis ab iisdem utiq; spiritibus ut nos pro salute imperatoris sacrificare cogatis & imposita est tam uobis necessitas cogendi q̃ nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum titulũ læsæ augustioris maiestatis. Si quidem maiore formidine & callidiori timiditate Cæsarem obseruatis q̃ ipsum de olympo Iouem etiã merito si sciatis. Quis enim ex uiuẽtibus nõ cuilibet mortuo potior? Sed nec hoc uos ratione facitis potius q̃ respectu presentaneæ potestatis. Aceo & in isto irreligiosi deos uestros erga deprehendimini cũ plus timoris humano dominio dicatis. ciuitatis deniq; apud. uos per omnes deos q̃ per unum genium Cæsaris peieratur.

¶ An possint prodesse Idola. Cap. XXIX

Onstet igitur prius si isti quibus sacrificatur salutem imperatoribus uel cuilibet homini impertiri possunt: & ita nos crimini addicere. Si angeli aut dæmones substantia pessimi spiritus beneficium aliquod operantur, si perditi conseruant, si damnati liberant: si deniq; quod conscientia uostra estimortui uiuos tuentur. Nam utiq; suas primo statuas & imagines & ædes tuentur, quæ (ut opinor) Cæsarum milites excubiis salua præstant, puto autem hæ ipse materiæ de metallis Cæsarum ueniunt: & tota templũ de nutu Cæsaris constant: multi deniq; Dii habuerunt Cæsarem iratum. Facit ad causam si & propitius illis aliquid liberalitatis aut priuilegii confert. Itaq; sunt in Cæsaris potestate cuius & toti sunt quomodo habebunt salutem Cæsaris in potestate: ut eam prestare posse uideantur quam facilius ipsa

Cæsare consequuntur?

¶ De potestate Imperatorum. Cap. XXX.

Deo ergo cõmittimus in maiestatem imperatorũ quia illa nos subiicimus rebus suis? quia non ludimus de officio salutis ipsorum? qui eam non putamus in manibus esse plumbatis? Sed uos religiosi qui eam quæritis ubi non est petitis a quibus dare nõ potest. prætérito eo in cuius est potestate. Insuper eos debellatis qui eã sciunt petere: qui etiam possint impetrare: dũ sciunt petere. Nos enim pro salute Imperatorum deum uocamus æternum deum uerum & deũ uiuum quem & ipsi Imperatores propitium sibi præter cæteros malunt. Sciũt quis illis dederit imperiũ, sciũt qnis homines quis & animas sentiunt eum deum esse solum in cuius solius potestate sunt a quo sunt secundi: post quem primi ante oẽs & super omnes deos qui diu cum super omnes homines qui utiq; uiuunt, & mortuis antistant re. cogitant quousq; uires imperii ualeant & ita deum intelligunt aduersus quem ualere non possunt per eũ ualere se cognoscũt: cælũ deniq; debellet Imperator, cælũ captiuum triumpho suo inuehat, cœlo mittat excubias, cœlo uectigalia imponat. Nõ potest, ideo magnus est: quia cœlo minor est, illius enim est ipse cuius & cœlũ est, & oĩs creatura, inde est impator uñ & hõ anteq̃ iperator ĩde potestas illi: uñ & spiritus illuc suspiciẽtes christiani manibus expãsis quia innocuis: capite nudo quia non erubescimus, deniq; sine monitore, quia de pectore oramus, præcantes sumus omnes semp ꝓ oĩbus, imperatoribus uitã illis prolixam, imperiũ securũ. domum tutam exercitus fortes: senatũ fidelẽ: populũ probũ, orbem quietum, & quecunq; hoĩs & cæsaris uota sunt. Hæc ab alio orare non possum q̃ a quo scio me consecuturũ: qm̃ & ipse est, qui solus præstat, & ego sum cui impetrare debetur famulus eius qui eum solum obseruo qui ei offero opimã & maiorẽ hostiã, quã ipse mandauit orationem de carne pudica de anima innocẽti de spiritusancto profectam. Nõ grana thuris unius assis non a radice arboris lachrymas: nec duas meri guttas nec sanguinẽ reprobi hominis mori optãtis: & post oĩa inquinamenta, etiã cõsciẽtiam spurcam, ut mirer: cũ hostiæ probẽtur, penes uos a uitiosissimis sacerdotibus cur præcordia potius uictimarum q̃ ipsorum sacrificantium examinantur? Sic itaq; nos ad deum expansos ungulæ fodiant cruces suspendant, ignes lambant gladii guttura detruncent bestiæ insiliant, paratus est ad omne supplicium ipse habitus orantis christiani. Hoc agite boni præsides. extorquete animam deo supplicãtem pro imperatore: hic erit crimen, ubi ueritas & dei deuotio est.

¶ De oratione pro inimicis. Cap. XXXI.

Dulati nunc sumus Imperatori: & mẽtiti uota quæ diximus ad euadendam. Suim plane ꝓficit ista fallacia. Admittitis enim nos ꝓbare quodcunq; deffendimus. Qui ergo putas nihil nos de salute Cæsarum curare. Inspice dei uoces litteras nostras quas neq; ipsi supprimimus: & pleriq; casus ad extraneos transferũt. Scitote ex illis præceptum esse nobis ad redundantiam benignitatis: etiam pro inimicis deũ orare, & persecutoribus nostris bona precari, qui magis inimici & persecutores christianorum q̃ de quorum maiestate conuenimur in crimen? sed etiã nominatim atq; manifeste:

nifeste: orate inquit pro regibus & pro principibus & potestatibus ut oĩa tráquil la sint, uobiscũ enim cõcutitur Imperiũ concussis etiam cæteris membris eius: uti q & nos licet extranei a turbis æstimemur in aliquo loco casus inuenimur.

¶ Item pro imperio & potestate Romanorũ Cap. XXXII.

St & alia maior necessitas nobis orandi pro impatoribus: etiam p omni statu Imperii, rebusq romanis q uim maximã uniuerso or/ bi immentem ipsamq clausulam seculi: acerbitates horrendas cõ/ minantem Romani imperii commeatu scimus retardari. Itaq no lumus experiri: & dum præcamur differri. Romanæ diuturnitati fauemus. Sed & iuramus sicut non per genios cæsarum ita per salutem eorũ quæ, est angustior omnibus geniis. Nescitis genios dæmones dici, & inde diminutiua a uoce dæmonia. Nos iudicium dei suspicimus in Imperatoribus qui gentibus il los præfecit. id in eis scimus esse quod deus uoluit & pro magno adiumento ha bemus. Cæterũ dæmonas. i. genios adiuuare consueuimus ut illos de hominibus exigamus non ueritate ut illis honorem diuinitatis conferamus.

¶ De Imperatore. Cap. XXXIII.

Ed quid ego amplius de religione atq pietate christiana in Imperatorẽ quam necesse est. Suspiramus ut eum quem dominus noster elegerit, ut merito dixerim noster est magis Cæsar ut a norsto deo constitutus. Ita/ q ut in eo plus ego illi operor in salutem. Si quidem non solum ab eo postulo eã qui potest præstare: aut q talis postulo, qui merear impetrare. Sed etiam q tem/ perans maiestatem Cæsaris infra deũ magis illum cõmendo deo cui soli subiicio. Subiicio autem cui non adæquo. Non enim deum imperatorem dicam, uel quia mentiri nescio, uel quia illum deridere nõ audeo, uel quia nec ipse se deum uolet dici: si homo sit interest homini deo cædere. Satis habebat appellari imperator. Grande & hoc nomẽ est, quod a deo traditur. negat illum imperatorem qui deũ dicit: nisi homo sit non est Imperator. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei a tergo. Respice post te. Ho minem memento te. etiam utiq hoc magis gaudet: tanta se gloria coruscare ut il/ li admonitio conditionis suæ sit necessaria. Minor erat si tunc deus diceretur. Ma ior est qui reuocatur ne se deum existimet.

¶ De augusto Imperatore. Cap. XXXIIII.

Vgustus imperii formator ne dominum quidem dici se uolebat, & hoc enim dei est cognomen. Dicã plane imperatorem dñm sed mo re cõi. Sed qñ non cogor ut dñm dei uice dicam. Cæterũ liber sum il li. Dominus. n. meus unus est deus omnipotens: æternus: idem q & ipsius. q pater patriæ est quõ dñs est? Sed & gratius nomen est pie ta tis q̃ ptãtis, etiam familiæ magis patres q̃ domini uocantur: tanto abest: ut Impe/ rator deus debeat dici, quod non põt credi non modo turpissima, sed & pernicio sa adulatione: tanq̃ si habens impatorẽ alterũ appelles: nõne maximam & inexora bilem offensam contrahes, eius quem habuisti: etiã ipsi timendã quem appellasti? esto religiosus in deũ q uis illum propitium imperatori, desine alium deũ credere atq ita & hunc deum dicere, cui deo opus est, si non demendatio erubescit adula/

tio:eiusmodi hominem deum appellans: timeat saltem de infausto. Maledictum est ante Apotheosin deum Cæsarem nuncupare.

¶ De solennibus Cæsarum. Cap. XXXV.

Ropterea igitur publici hostes christiani: quia ĩperatoribus neq; uanos neq; mentientes neq; temerarios honores dicant: quia ueræ religionis hoĩes etiam solẽnia eo cõscientia potius q̃ lasciuia celebrant grande uidelicet officiũ focos & choros in publicũ educere uicatim epulari, ciuitatem tabernæ habitu abolefacere. uino lutũ cogere, cateruatim cursitare ad iniurias, ad ĩpudentias ad libidinis illecebras. sicci ne exprimitur publicũ gaudiũ p publicũ dedecus? Hæccine solennes dies principum decẽt quæ alios dies nõ decent? qui obseruãt disciplinã de Cæsaris respectu hi eã ꝑpter Cæsarẽ deserunt? & malo mo licẽtia pietas erit, occasio luxuriæ religio deputabitur? O nos merito dãnandos, cur.n. uota & gaudia Cæsa casti & sobrii & ꝓbi expungimus? cur die læto nõ laureis postes obũbramus? nec lucernis diẽ infringimus? honesta res & solẽnitate publica exigente inducere domui tuæ habitum alicuius noui lupanaris: uelim tamen in hac quoq; religione secũdæ maiestatis: de qua in secũdũ sacrilegũ cõuenimur christiani nõ celebrãdo uobiscum solẽnia cæsa: quo more celebrari nec modestia nec uerecũdia nec pudicitia pmittunt. Sed occasio uoluptatis magis q̃ digna ratio psuasit fidem & ueritatem nr̃am demonstrare, ne forte & istic deteriores christianis deprehendantur, q̃ nos nolũt Romanos haberi: sed hostes principum romano ipsos quirites ipsam uernaculam septem collium plebem cõuenio an alicui cæsari suo parcat illa lingua Romana? Testis & tyberis & scholæ bestiarũ. Iam si pectoribus ad transludendum quãdam specularem materiã natura obduxisset cuius nõ præcordia insculpta apparerent: ac noui Cæsaris scænã congiario diuidendo præsidentis, etiã illa hora qua acclamant de nostris annis augeat tibi Iupiter annos. Hæc christianus tam e nunciare non nouit q̃ diu de nouo cæsare optare. Sed uulgus inquis ut uulgus. Tamen Romani, nec illi magis depostulatores christianorum q̃ uulgus, plane cæteri ordines pauthoritate religiosi ex fide: nihil hosti cũ de ipso senatu, de eqtate, de castriis de palatiis ipsis spirant? Vnde Cassii & Nigri & Albini: uñ q inter duas lauros obsident Cæsarẽ? unde q fascibus eius exprimẽdis palestricam exercẽt? unde q armati palatiũ irrũpũt? Oĩbus tot sigeriis atq; parthenis audaciores de Romanis (nisi fallor) idest de non christianis, atq; adeo omnes illi sub ipsa usq; ĩpietatis eruptione, & sacra faciebant ꝓ salute ĩperatoris & genium eius deierebãt alii foris alii intus: & utiq; de publico hostiũ nomen xp̃ianis dabant. Sed q nunc scelestarum partium socii aut plausores quotidie reuelantur post uidemiã parricida ra cematio supstes q̃ recentissimis & ramosissimis laureis postes præstruebãt: q̃ elatissimis & clarissimis lucernis uestibula enubilabãt q̃ cultissimis & sũpbissimis toris fo sibi diuidebãt nõ ut gaudia publica celebrarẽt: Sed ut uota ꝓpria iã ediscerẽt in alia solẽnitate exẽplũ atq; imaginẽ spei suæ inaugurarent. nomen Principis in corde mutantes eadẽ officia dependunt: & q̃ astrologos & Aruspices & Augures & Magos de cæsarum capite cõsulunt quas artes ut ab Angelis desertoribus ꝓditas, & a Deo interdictas ne suis quidẽ causis adhibent christiani, cui autem opus

est perscrutari

est perscrutari super cæsaris salute, nisi a quo aliquid aduersus illam cogitatur uel optatur? aut post illam speratur & sustinetur? non enim ea mente de caris consuli tur qua de dominis aliter curiosa est sollicitudo sanguinis: aliter seruitutis.

¶ De æqualitate oîum personarum. Cap. XXXVI.

SI hæc ita sunt ut hostes deprahendantur qui Romani uocabâturieur nos q̃ hostes existimamur Romani negamur? Non possumus & Romani non esse & hostes esse cû hostes reperiant̃ q romani habebantur adeo pietas & religio & fides imperatoribus dedita non in hmôi officiis consistit qbus & hostilitas magis ad uelamentum sui potest fungi, sed in his moribus, qbus diuinitas îperat tam uere q̃ circa omnes necesse habet exhiberi. ne q̃. n. hæc opera bonæ mentis solis îperatoribus debentur a nobis: nullum bonum sub exceptione psonaꝝ administramus: qa nobis præstamus, q̃ nô ab hoîe aut laudis aut præmii expensum captamus. Sed a deo exactore & remuneratore indifferentis benignitatis. Idê sumus impatoribus q̃ & uicinis nostris. Male. n. uelle male facere: male dicere, male cogitare de quoq̃ ex æquo uetamur: quodcunq̃ nô licet in imperatorem id nec in quemq̃ quod in neminem eo forsitan magis: nec in ipsum qui per deum tantus est.

Ne malum contra malum. Cap. XXXVII.

SI inimicos: ut supra diximus: iubemur diligere quem habebimus odisse? Itê si lesi uicê referre ꝓhibemur, ne de facto pares simus, quem possimus lædere? Nâ de isto ipsi recognoscite. quotiês. n. in xp̄ianos de sæuitis partim aîs ꝓpriis partim legibus obsequentes? Quotiens etiâ ꝑteritis uobis suo iure nos inimicum uulgus inuadit lapidibus, & incesse diis ipsis Bacchanalium furiis? nec mortuis parcunt christianis, qn illos d requie sepulturæ de A silo quodam mortis iam alios iâ nec totos auellât dissecêt distrahât. qd tñ de tâ côspiratus inq̃ denotatis de tâ aîatis ad mortê usq̃ ꝓ iniuria repêlatis: qm uel una nox pauculis faculis largiter ultiôis posset opari. Si malû malo dispûgi penes nos liceret. Sed absit ut aut igni hûano uindicet̃ diuina secta: aut doleat pati î quo probatur: si. n. hostes extraneos non tm̃ uidices occultos agere uellem⁹ deesset nobis uis numeroꝝ & copiaꝝ. Plures nimiꝝ Mauri & Marcomani ipsiq̃ parthi: uel q̃ tacûq̃ unius tñ loci & suoꝝ finiû gentes: q̃ totius orbis externi sumus? & uêa oîa impleuimus urbes, insulas: castella, municipia, conciliabula: castra ipsa tribus: decurias palatiû, senatû foꝝ, sola uobis relinqmus têpla: cui bello nô idonei: nô prôpti fuissemus? êt îpares copiis q tâ libenter trucidamur? Si nô apud istâ disciplinâ magis occidi liceret q̃ occidere? potuimus & inermes nec rebelles: sed tm̃modo discortes solus diuortii iuidia aduersus uos dimicasse. Si. n. tanta uis hoîum î aliquê orbis remoti sinû abrûpissemus a uobis: suffudisset utiq̃ dânationê uestrâ, tot qli cunq̃ amissio ciuiû, îmo êt & ipsa destitutione punisset ꝑculdubio expauissetis ad solicitudinê nr̃am ad silentiû reoꝝ & stuporê quendâ. q̃si mortuæ urbis q̃sissetis. qbus î ea îperaretis plures hostes q̃ ciues uobis remâsissent. nunc. n. pauciores hostes habetis præ multitudine xp̄ianoꝝ pœnæ oîum ciuium pœnæ omnes ciues xp̄ianos habêdo. Sed hostes maluistis uocare generis humani. Quis aût nos ab illis occultis, & usq̃ quaq̃ uastâtib⁹ mêtes & ualitudines uestras hostib⁹ raperet? A

dæmoniorum icursib⁹ dico:q̃ de uobis sine præmio sine mercede depellimus. Sufficisset hoc solū nostræ ultioni q̃ uacua exinde possessio imundis spiritib⁹ pateret. porro nec tãti præsidiū cõpensationē cogitãtes nō mō nō molestū uobis gen⁹: uerum etiam necessariū hostes iudicare maluistis, qa sumus plane nō generis humani sed potius tamen erroris.

De cœtu. Cap. XXXVIII.

PRoinde nec paulo leuius inter licitas factiones sectam istam deputari aportebat: a qua nihil tale cõmittit: quale de illicitis factionib⁹ timeri solet. Nisi fallor. n. phibendarum factionū causa. de pudentia constat ac modestia pũblica: ne ciuitas: i ptes scīderet̃ iq̃ res facile comitia cõsilia curias cõtiones spectacula ēt æmulis studiorum cõpulsationib⁹ inqetaret: tũ iã & in quæstu habere cœpissent uenalē & mercenariã hoies uiolētiæ suæ operã. At. n. nobis oī gloriæ & dignitatis ardore frigentib⁹ nulla est necessitas cœtus, nec ulla magis res aliena q̃ publica. Vnam oēs rēpublicam cognoscim⁹ mundū. Æque spectaculis uestris iuxtā renũciam⁹, ĩ quantū originib⁹ eorum: quas scim⁹ de supstitione cõceptas, cū & ipsis reb⁹ de qb⁹ exigunt̃ præterim⁹. Nihil est nobis dictu uisu, auditu cum isania circi: cū ipudicitia theatri: cū atrocitate harenæ, cũ xysti uanitate, quo nos offendim⁹? Si alias præsumim⁹ uoluptates. Si oblectati nouisse nolum⁹ nr̃a iniuria est; si forte nostra nō uestra. sed reprobamus quæ placent uobis, nec uos nr̃a delectant. Sed licuit Epicureis aliquam decernere uoluptatis ueritatem. i. animi æquitatem & ampla negocia.

De disciplina christianorum Cap. XXXIX.

EDam iam nũc ipse negocia xp̃ianæ factionis, ut q mala refutauerĩ bona oñdam, corpus sum⁹ de cõscientia religionis & disciplinæ ueritate & spei fœdere. Coimus in cœtū & aggregationē ut ad deum q̃ō manu facta p̃cationibus ãmbiam⁹ orãtes. Hæc uis deo grata est oramus ēt p ĩperatorib⁹ p ministris eorum ac ptãtib⁹ p statu sæculi p terū qete, p mora finis. coimus ad lrãrū diuinarū cõmemorationē, si q̃d p̃sentiū tēporum qualitas aut p̃monere cogit, aut recognoscere. Certe fidem sanctis uocib⁹ pascimus, spem erigimus: fiduciam figimus, disciplinam p̃ceptorum nihilomin⁹ incõculcationibus dẽsamus: ibidē ē t exhortatiões castigariones, & cẽsura diuina Nam & iudicatur magno cum pondere ut apud cæteros de dei cõspectu, summū q̃ futuri iudicii p̃iudicium est. Si quis ita deliquerit, ut a cõmunicatiōe orationis & conuentus & omnis sancti cõmertii relegetur: præsident probati quique seniores honorem istum non pretio sed testimonio adepti, neque enim pretio ulla res dei cõstat: etiam si quod artis genus est: non de oneraria summa quasi redemptæ religionis congregatur Modicã unusquisque stipem menstrua die uel cum uelit & si modo possit apponit. Nam nemo compellitur sed sponte cõfert. Hæc quasi deposita pietatis sunt, nam inde non epulis nec potaculis nec in gratiis uoratrinis dispensatur: sed egenis alendis humandisque & pueris ac pupillis re ac parentibus destitutis ætateque domitis senibus. Item naufragiis, & si qui ĩ metallis, & si qui in insulis, uel in custodiis dumtaxat ex causa dei sectæ alumni confessionis suæ sunt. Sed eiusmodi uel maxime dilectionis operatio notam nobis meruit penes quosdam. Vide inquiunt ut

inquiũt ut inuicem se diligant: ipsi enim inuicem oderunt: & pro alterutro mori sunt parati. Ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores erũt. Sed & q̃ fratres nos uocamus, non alias opinor insaniunt q̃ q̃ apud ipsos omne sanguinis nomen de affectatione simulatum est, fratres etiam uestris sumus iure naturæ matris unius, & si parum homines uos, q̃a mali fratres. At quanto dignius fratres & dicuntur & habentur, qui unum patrem deum agnouerunt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis: qui de uno utero ignorantiæ eiusdem ad unam lucem expirauerint ueritatis: sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia de nulla nostra fraternitate tragœdia exclamat: uel quia ex substantia familiari fratres sumus quæ penes uos fere dirimit fraternitatem. Itaq; qui animo animaq; miscemur, nihil de rei cõmunicatione dubitamus, oĩa ĩdiscreta sunt apud nos: præter uxores. In illo loco consortium soluimus in quo solo cæteri hoĩes consortium exercent, qui non amicorum solũmodo matrimonia usurpant: sed & sua amicis patientissime subministrant, ex illa credo maioꝶ & sapientissimoꝶ disciplina: Græci Socratis & Romani Catonis q uxores suas amicis cõmunicauerunt, quas in matrimoniũ duxerunt liberoꝶ causa & alibi creandoꝶ, nescio quidem an inuitas, quid.n. de castitate curarent, quam mariti tam facile donauerant? O sapientia attica: o romanæ grauitatis exemplũ: Leno est phũs & censor, quid ergo mirum si tanta caritas cõuiolat. Nam & cœmulas nostras præter q̃ sceleris ĩfames ut ꝓdigas: sugillatis de nobis. s. Diogenis dictũ est. Megarenses obsonant, quasi crastina die morituri. Sed stipulã qs in alieno oculo facilius ꝓspicit q̃ ĩ suo trabẽ. Tot tribubus & curiis & de curiis ructantibus acescit aer: aliis cœnaturis creditor erit necessarius herculanarũ decimarum polinctoꝶ sumptus stabularii supputabunt. A paturiis Dionysiis mysteriis atticis coquoꝶ delectus ĩdicit̃. ad fumũ cœnæ Serapicæ sparteoli excitabunt: de solo triclinio christianoꝶ retractat̃. cœnæ nostra de noĩe rationem suam ostendit uocat̃, ut quod dilectio penes græcos est quantiscũq; sumptibus constet, lucrum est pietatis noĩe facere sumptum, siquidem inopes quosq; refrigerio isto iuuamus non qua penes uos parasiti affectãt ad gloriã famulãdæ libertatis sub auctoramẽto uentris inter cõtumelias saginandi, sed qua penes deum maior est cõtemplatio mediocrium. Si honesta causa est conuiuii reliquum ordinem disciplinæ æstimatæ, quid sit de religionis officio: nihil utilitatis nisi modestiæ admittit: non prius discumbitur, quam oratio ad deum prægustetur, editur quãtum esuriẽtes capiũt. Bibitur quantum pudicis est utile, ita saturãtur ut qui meminerint etiã per noctẽ adorandum deum sibi esse. Ita fabulantur ut q sciant dñm audire, post aquã manualem & lumina, ut quisq; de scipturis sanctis uel de proprio ingenio põt ꝓuocatur in medium deo canere, hĩc probat̃ quõ biberit. Æque oĩo cõuiuiũ dirimit inde discediturnon ĩ cateruas censionũ neq; ĩ classes discursationũ, nec in eruptiones lasciuiaꝶ: sed ad eandem curam modestiæ & pudicitiæ, ut q non tam cœnam cœnauerĩt q̃ disciplinã. Hæc coitio christianoꝶ merito sane illicita: si illicitis pars merito dãnãda si qs de ea queritur: eo titulo quo de factionibus querela est: in cuius pniciẽ aliqñ cõuenimus? Hoc sumus cõgregati: quod & dispersi. hoc uniuersi quod & singuli: nemiñẽ lædẽtes nemiñẽ cõtristãtes cũ ꝓbi, cũ boni coeũt, cũ pii: cũ casti cõgregantur: nõ est factio dicẽda sed curia. At e cõtrario illis nomẽ factio/

nũ accõmodandũ est,q in odium bonoꝝ & proborum cõspirantiq aduersum sanguinẽ innocentiũ cõclamant: prætexentes sane ad odii defensionem illã quoq; uanitatẽ,quod existimẽt omnis publicæ cladis.oĩs popularis incõmodi christianos esse causam, si tyberis ascendit in mœnia,si nilus nõ ascendit in arua, si cœlum stetit,si terra mouit, si fames si lues: statim christianus ad leonem acclamatur,tantos ad unũ. Oro uos ante Tyberium.i.ante christi aduenrũ quãte clades orbẽ & urbẽ ceciderunt. Legimus Hierapolim & delon & rhodon & cun insulas multis cũ milibus hominum pessum abiisse. Memorat & Plato maiorem Asiæ & Aphricæ terrã arlãtico mori ereptã. Sed & mare corinthiũ terræmotus ebibit,& uis undaꝝ lucaniã italiæ abscissam ĩ Siciliæ nomẽ relegauit. Hæc utiq; nõ sine iniuria imcolẽtiũ accidere potuerunt,ubi uero tunc uõ dicam deoꝝ uestroꝝ cõtemptores christiani,sed ipsi dii uestri cũ totũ orbem cataclismus aboleuit? nel ut Plato putauit campestre solũmodo? posteriores.n. illos clade diluuii cõtestantur ipsæ urbes,in qbus nati mortuiq; sunt: etiam quas condiderunt,neq; enim alias in hodiernum manerent: nisi & ipsæ posthumæ cladis illius. Nondũ iudæum ab egypto examẽ palestina susceperat,nec iam illic christianæ sectæ origo consederat,cum regiones ac fines eius Sodoma & Gomora igneus imber excussit,olet adhuc incendio terra,& si qua illic arborum poma oriantur oculis tenus: cæterum contacta cinerescunt. Sed nec Thuscia iam tunc atq; campania de christianis queiebantur: cum Vulsinios de cœlo,põpeios de suo monte ꝓfudit ignis,nemo adhuc Romæ deũ uerũ adorabat cũ annibal apud cãnas p romanos annulos cædes suas modio metiebat̃ omnes dii uestri ab oĩbus colebant̃,cum ipsum capitolium senones occupauerũt.

ℂ De aduersis urbium. Cap. XL.

ET bene quot si quid aduersi accidit urbibus ædium clades tẽploꝝq; & mœnium fuerunt: ut iam hoc reuincam non a deis euenire quia & ipsis euenit. Semper & humana gens male de deo meruit, primo quidẽ ut inofficiosa eius quẽ cũ intelligeret ex parte nõ requisiuit: sed & alios insuper sibi cõmentaretur: dehinc quod non inquirẽdo innocentiæ magistrum & nocentiæ iudicem & exactorẽ: oĩbus uitiis & criminibus inoluit. Ceterum si reqsisset,sequebat̃ ut cognosceret reqsitum: & recognitum obseruaret.& obseruatum magis propitium ex periretur q̃ iratum. Eundem ergo nũc quoq; scire habet iratum quem & retro semp priusq̃ christiani nominarentur, quibus bonis nõ utebat̃ ante editis deos sibi fingeret,cur non ab eo etiam mala intelligat euenire,cuius bona esse sensit? Illius rea est cuius & ingrata. etiam tamen si pristinas clades comparemus,leuiora nunc accidunt,ex quo christianos a deo orbis accepit. Ex eo enim & innocentia sæculi iniquitates temperauit & deprecatores dei esse cœperunt. deniq; cũ ab imbribus æstiua hiberna suspendunt & annus ĩ cura est,uos qdẽ quottidie pasti statimq; prãsuri balneis & cauponis & lupanaribus operari A quilitia ioui imolatis. Nudipedalia populo denunciatis,cœlum apud capitolium quæritis,nubila de laquearibus expectatis,auersi ab ipso & deo & cœlo. Nos uero ieiuniis aridi & omni continentia expersi ab omni uite frugedilati in sacco & cinere uolutantes inuidia cœlum tundimus deum tangimus, & cum misericordiam extorserimus iuppiter honoratur.

ℂ Quod

¶ Quod deus spernitur & statuæ adorantur. Cap. XLI.

Os igit̃ iportuni rebus humanis: uos rei publicorũ incõmodorũ uos malorũ illices semp apud uos spnit̃, statue adorant̃. Er. n. credibilius haberi debet eũ irasci q negligat̃, q̃ q coluntur. An ne illi inqssimi, si propter christianos etiam cultores suos lædunt, quos seperare deberent a meritis christianorũ: hoc inqtis, & in deum uestrũ repcutere est: siqdem & ipse patiat̃ pp pphanos etiam cultores suos lædi. admittite prius dispositiones eius: & non retorquebitis. Qui enim semel æternum iudicium destinauit post sæculi finẽ: nõ præcipitat discretionem, quæ est cõditio iudicii ante sæculi finem. Æqualis est interim sup oẽ hoĩum genus & indulgens & increpans: cõmunia uoluit esse cõmoda pphanis & incõmoda suis: ut pari consortio omnes & lenitatem eius & seueritatẽ experiremur: qa hæc ita didicimus: apud ipsum diligimus lenitatẽ metuimus sæueritatẽ uos cõtra utranq despicitis. etiam sequit̃ ut omnes sæculi plagæ nobis: si forte in admonitionem: uobis in castigationẽ a deo obueniant. At q nos nullo modo lædimur: in primis qa nihil nostra refert in hoc æuo nisi de eo q̃ celeriter excedere. Dehinc qa si qd aduersi infligitur uestris meritis deputatur. Sed & si aliqua nos quoq perstringunt, ut uobis cohærẽtes lætamur magis recognitione diuinarum predicationũ cõfirmantiũ. s. fiduciã & fidem spei nostræ. Si uero ab eis quos colitis oĩa uobis mala eueniunt nostri causa, qd colere pseueratis: tam ingratos, tam iniustos q magis uos in dolorem christianorũ iuuare & assere debuerant, quos separare deberent a meritis christianorum.

¶ Contra eos qui infructuosos dicebant christianos. Cap. XLII.

Ed alio quoq iniuriarum titulo postulamur, & infructuosi in negociis dicimur. quo pacto hoĩes uobiscum degentes eiusdẽ uictus habitus instructus eiusdem ad uitam necessitatis? neq. n. brachmanæ aut indorum gymnosophistæ sumus filuicolæ & exules uitæ. Meminimus gratiã nos debere dño deo creatori nullum fructũ operũ eius repudiamus, plane tẽperamus, ne ultra modum aut pperã utamur. Itaq non sine foro nõ sine macello nõ sine balneis, tabernis: officinis: stabulis: nundinis: uestris cæterisq cõmertiis cohabitamus in hoc sæculo: Nauigamus & nos uobiscũ, & militamus & rusticamur & mercamur, proinde miscemus artes opera nr̃a publicamus usui uestro. Quomodo infructuosi uideamur negociis uestris cũ qbus & de quibus uiuimus nõ scio. Sed si cerimonias tuas nõ frequẽto. Attamẽ illa die hõ sum. Nõ lauor diluculo saturnalib⁹ ne & noctẽ & diẽ pdã. Attñ lauor honesta hora & salubri, quæ mihi & calorẽ & sanguinẽ seruet. Rigere & pallere post lauacrũ mortuus possum, nõ in publico liberalibus discũbo, qd̃ bestiariis suprema cœ nãtibus mos est. Attamen ubi de copiis tuis cœno nõ emo capiti coronã, qd tua ĩterest emptis nihilomin⁹ floribus qũo utar: puto grati⁹ esse liberis & solutis & undiq magis. Sed & si ĩ coronã coactis nõ coronã naribus admouimus, uiderit q pre capillũ odorant̃, cõspectaculis nõ cõuenimus, quæ tñ apud illos cœtus ueenditantur. si deliberauero libentiusq de propriis locis sumere, plane non emimus: Si arabis querunt̃ sciant Sabæi pluris & carioris suas merces christianis sepeliendis profligari, q̃ diis fumigãdis certe inqtis templorũ uectigalia quotidie decoquunt sti

pes quotus quisq; iam iactat. Non sufficimus & hoībus & diis uestris mendicantibus opem ferre. Nec putamus aliis q̄ petentibus impartiendum. Deniq; porrigat manū iuppiter & accipiat. cū interim plus nřa misericordia insumit uicatim q̄ uestra religio tēplatim. Sed cætera uectigalia gratias christianis agent ex fide dependentibus debitū: quā alieno fraudando abstinem⁹, ut si ineatur quantum uectigalibus pereat fraude & mendacio uestrarū professionum facile ratio haberi possit unius speciei querela compensata pro commodo cæterorum rationum.

De lenocinio. Cap. XLIII.

Plane cōfitebor q cōquerunt. nam si q forte uere de sterilitate christianorum coqueri possunt, primi erunt lenones perductores aquarioli: tū siccarii uenenarii magi item aruspices arioli mathematici: his infructuosos esse magnus fructus est. & tñ quodcūq; dispendium est rei nostræ, per hanc sectam cum aliquo præsidio compensari potest.

De exorcismate. Cap. XLIIII.

Quanti habetis non dico quia iam de uobis dæmonia excutiant: nondico iam qui pro uobis quoq; uero deo preces sternant, quia forte non creditis. Sed a quibus nihil timere possitis.

De custodiis ethnicorum. Cap. XLV.

At enim illud detrimentū reipublicæ tam grande q̄ uerum nemo circūspicit: illam iniuriam ciuitatis nullus expendit: cum tot iusti impendimur cū tot innocentes erogamur: uestros enim iam cōtestamur actus: qui quottidie iudicādis custodiis præsidetis, qui sententiis eulogia dispungitis: tota uobis nocentes uariis criminum eulogiis recensentur, quis illic sicarius? quis manticularius? quis sacrilegus? aut corruptor? aut lauantium prædo? q̄s ex illis etiam christianus ascribitur? aut cum christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes de uestris semper æstuat carcer? de uestris semper metalla suspirāt, de uestris semper bestiæ saginantur de uestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic christianus, nisi plane tantum christianus, aut si & aliud iam non christianus.

De innocentia christianorum. Cap. XLVI.

Nos ergo soli innocētes: Quid mirum si necesse est? Enimuero necesse est innocentiā a deo edocti & perfecte eā nouimus, ut a perfecto magistro reuelatam, & fideliter custodimus: ut ab inconceptibili dispēsatore mandatam, uobis autem humana æstimatio innocentiam tradidit, humana item damnatio imperauit. Inde nec plane adeo timendæ estis disciplinæ ad innocentiæ ueritatem, tanta est prudentia hominis ad demonstrandum bonum, quanta auctoritas ad exigendum: tam illa facilis quam ista cōtēni. Atq; a deo quid pleni⁹ dicere nō occides, an docere ne irasceris quidē. Quid perfectius prohibere adulteriū? an ēt ab oculorū solitaria cōcupiscentia arcere? qd eruditius de maleficio? an de maliloquio interdicere? qd instructius iniuriā nō permittere? an nec uicē iniuriæ sinere? dū tamen sciatis ipsas quoq; leges uestras quæ uident̄ ad innocētiā pgere de diuina lege, ut antiqore ferme mutuaras? Dixim⁹ iam de Mosis ætate, Sed quanta auctoritas legum humanarum, Cum istas euadere homini

re homini contingat:& plerūq; in admiſſis deliteſcere & aliqñ cōtēnere.in uolun/ tate uel neceſſitate delinquēdi recogitar etiā pro breuitate ſupplicii cuiuſlibet:nō tñ ultra mortem remanſuri. Sic & epicurus omnem cruciatum doloreq; depciat modicū quidē cōtēptibilē ,pnunciando,magnū uero nō diuturnū enim uero nos qui ſub deo oīum ſpeculatore diſpūgimur,quiq; æternā ab eo pœnā ,puidemus merito ſoli īnocētiæ occurrimus.& ,p ſciētiæ plenitudīei& ,p latebrarū difficultate & pro magnitudine cruciatus non diuturni uerum ſempiterni:eum timentes quē timere debebit,& ipſe qui timentes iudicat:Deum non procōſulem timētes con/ ſtituimus(ut opinor)aduerſus omnium criminum intentionem, quæ chriſtiano/ rum ſanguinem flagitat,oſtendimus totū ſtatum noſtrum:& quibus modis pro/ bare poſſimus ita eſſe ſicut oſtendimus ex fide.ſ. & antiquitate diuinarū litterarū. Item ex cōfeſſione ſpiritalium poteſtatū qui nos reuincere audebit?non arte uer/ borum,ſed eadem forma qua probationem conſtituimus de ueritate. Sed dū uni cuiq; manifeſtatur ueritas noſtra,interim credulitas dum de bono ſectæ huius ob/ ducitur:quod uſui iam & de cōmerito innotuit,non utiq; diuinū negociū exiſti/ mat,ſed magis philoſophiæ genus.eadē inqt & philoſophi monēt & profitent̄ in nocētiā,iuſtitiā,patiētiā,ſobrietatē,pudicitiā.Cur ergo quib⁹ cōparamur de diſci plinas:proinde illis non adequamur ad licentiam impunitatēq; diſciplinæ?uel cur & illi ut pares noſtri nō urgentur ad officia quæ nos obeūtes periclitamur?Quis enim philoſophum ſacrificare: ut deierare : aut lucernas meridie uanas proferre compellit?Quinimmo & deos ueſtros palam deſtruunt,& ſuperſtitiones ueſtras cōmentariis quoq; accuſant:laudātibus uobis. pleriq; etiam in principes latrant ſuſtinentibus uobis, & facilius ſtatuis & ſalariis remunerantur, q̄ ad beſtias pro/ nunciantur,ſed merito philoſophi,non enim chriſtiani cognominantur.Nomē hoc philpſophorū dæmonia nō fugat:quidni?cum ſecundū deos philoſophi dæ monas deputēt.Socratis uox eſt:ſi dæmoniū pærmittat.Idem & cū aliqd de ueri tate ſapiat deos negans.Æſculapio tamen gallinaceū proſecari iam in fine iube/ bat credebat ob honorem patris eius,quia Socratē Apollo ſapientiſſimū omniū cecinit.o Apollinē incōſideratū ſapiētiæ teſtimoniū reddidit ei uiro qui negabat deos eſſe inquantū odiū flagrat ueritas intantum qui eam ex fide præſtat offendit qui aūt adulterat & affectat hoc maxime nomine gratiam pangit:apud inſectato res ueritatis qua in luſores & corruptores:Mimice philoſophi affectant ueritatē & affectando corrūpunt,ut qui gloriā captant chriſtiani,eam neceſſario appetūt & integre præſtāt,ut q ſaluti ſuæ curant,adeo neq; de ſciētia neq; diſciplina ut pu/ tatis æquamur:Quid.n.Thales illi princeps phyſicorū ſciſcitāti Crœſo de diuini tate certū renūciauit?cōmeatus deliberandi ſæpe fruſtratus.deum quilibet opifex chriſtianus & inuenit & oſtēdit.& exinde totum quod in deo quæritur re quoq; aſſignat,licet Plato affirmet factitatorem uniuerſitatis,neq; inueniri facilē & inuē tum enarrari in oēs difficilē.Cæterū ſi de pudicitia prouocemur lego partem ſnīæ atticæ in Socratē corruptorē adoleſcentiū ,pnūciatam. Sexū nec fœmineū mutat chriſtianus.noui & phyrnē meretricē Diogenis ſupra recubantis ardorem ſubā/ tem Audio & quēdā Speuſippū de Platonis ſchola in adulterio piiſſe,chriſtiāis uxori ſuæ ſoli maſculus naſcit̄.Democrit⁹ excæcādo ſemetipſū q mulieres ſine cō

cupiscẽtia aspicere nõ posset & doleret:si nõ esset potitus, ĩcõtinẽtiá emẽdatiõe ꝑficeť. At christianus saluis oculis fœminá uidet aío aduersus libidinẽ cæcus est. Si de probitate defẽdá ecce lutulẽtis pedibus Diogenes supbos Platonis toros alia supbia deculcat. christianus nec in pauperem superbit Si de modestia certem. Ecce Pythagoras apd' thurios. Zenõ apud prienẽses tyránidẽ affectát: Christiáus uere nec ciuitatẽ. Si de æquanimitate cõgrediar. Lycurgus apocarihesin optauit ꝙ leges eius lacones emẽdassent, xp̃ianus ẽt dánatus grás agit. Si de fide cõparem Anaxagoras depositũ hostib⁹ denegauit xp̃ianus ẽt extra fidelis uocať. Si de simplicitate consistá Aristoteles familiarẽ suũ Hermiá turpiter loco excere fecit xp̃ianus nec inimicũ suũ ledit. Idem Aristoteles iá turpiter Alexádro regendo potius adulatur q̃ plato a Dionysio uentris gratia ueditať Aristippus in purpura sub magna grauitatis supeificie nepotať, & Hippias dum ciuitati insidias disponit occidiť: hoc pro suis oĩ atrocitate dissipatis nemo unq̃ tẽptauit christianus, sed dicet aliqs etiá de nostris excedere quosdá a regula disciplinæ, desinũt tũ christiani hẽri penes nos: philosophi uero illi cũ talibus factis in nomine & in honore sapiẽtiæ ꝑseuerant, adeo qd simile philosophis & christianis gratiæ discipulis, & cœli famæ negociator, & uitæ uerboꝝ & factoꝝ operator, & rerum edificator & destructor, Amicus & inimicus erroris ueritatis interpolator & integrator & exp̃ssor & furator eius, & custos antiqor omnibus ueritas ni fallor, & hoc mihi ꝓficit antiqtas ꝓstructa diuina litteraturæ quo facile credá thesaurũ eam fuisse posteriori cuiq; sapiẽtiæ, & si non onus iñ uoluminis tẽperarẽ etiá excurrerẽ in hác quoq; ꝓbationẽ Quis poetarũ, qs sophistaꝝ. q nõ oĩno de ꝑphetarũ fonte potauerit? Inde igitur philosophi sitim. ingenii surrigauerũt ut quæ de nostris hñt ea nos cõparent illis. Inde opĩor & a qbusdá quoq; eiecta philosophia a thebanis dico a sparriatis & argiuis dũ a uestra conátur, & homines gloriæ ut diximus, & eloquẽtiæ solius libidinosi siqd in sanctis scripturis offẽderũt. digestis ex improstituto curiositatis ad propria operauerũt: neq; satis credẽtes diuina esse quo minus interpolarẽt, neq; satis intelligẽtes ut adhuc tũc sub nubila etiá ipsis iudæis obũbrara, quoꝝ ꝑpria uidebantur. Ná & si qua simplicitas erat ueritatis eo magis scrupulositas hũana fidẽ aspnata mutabat ꝑ quod incertũ miscuerũt ẽt qd' inuenerat certũ. Inuentũ. n. solũ modo deũ non ut inuenerát disputauerũt ut de qualitate & de natura eius & de sede discepterẽ. Alii incorporalẽ asseuerát, alii corpalẽ ut tá platonici q̃ stoici. alii ex atomis: alii ex nũeris. Sicut epicurus & Pythagoras: alii ex igne q̃liter Heraclito uisum est. & platonici quidẽ curantẽ reꝝ cõtra Epicurei ociosum & inexerciũ: & ut ita dixerim neminẽ humanis reb⁹ positũ uero extra mundũ. Stoici q figuli mõ extrinsecus torqueat molẽ hác intra mũdũ: platonici q gubernatoris exẽplo intra illud maneat qd' regat: sic & de ipso mundo natus innatu sue sit, decessurus mãsurus ue sit uariant: sic & de aĩe statit, quam alii diuiná & æternam: alii dissolubilem contẽdunt, ut quis sensit ait intulit aut reformauit. Nec mirum si uetus instrumẽtum ingenia philosophoꝝ interuerterunt, ex hoꝝ semine & nostrá hác nouiciolam paraturá uiri quidá suis opinionibus ad philosophicas sentẽtias adulterauerũt, & de una uia obliquos multos tramites & inexplicabiles sciderũt. Quod ideo suggesserim ne cui nota uarietas sectare hui⁹ in hoc quoq; nos philosophi adæq̃re uideatur:

re uideatur: & exueritate defensionum uindicet ueritatem: expedite autem præscribimus adulteris nostris illã esse regulã ueritatis quæ ueniat a Christo transmissa p comites ipsius qbus aliquanto posteriores diuersi isti cõmētatores ꝓbabunť oĩa aduersus ueritatē de ipsa ueritate cõstructa sunt: operantibꝰ æmulationē istam spiritibus erroris: ab iis adulteria hmõi salutaris disciplinæ suborta: ab his qdã ēt fabulæ ĩmissæ q̃ dissimilitudĩe fidē ĩfirmarent ueritatis uel ēt si potius euincerēt ut qs iõ nõ putet xp̃anis credēdũ, qa nec poetis & p̄hĩs: uľ iõ magis poetis & p̄hĩs existimet credendũ qa nõ xp̃anis. Itaq; & ridemur deũ ꝑdicãtes iudicaturũ. Sic.n.& poetæ & p̄hĩ tribunal apud inferos ponũt. Si gehẽnã cõminemur q̃ est ignis arcani subterraneus ad pœnã Thesaurus ꝓinde decachinamur. Sic.n.& pyri phlegethon apud mortuos amnis est, & si paradisum noĩemus locũ diuinæ amœnitatis: recipiẽdis sanctoꝝ spiritibus destinatũ: materia quadã igneæ illius zonæ a notitia orbis cõis segregatum elysii campi fidē occuparunt. Vñ hæc oro uos p̄hĩs aut poetis tam consimilia non nisi de nr̃is sacrĩs ut de prioribꝰ. Ergo fideliora sunt nr̃a magisq; credenda: quoꝝ imagines quoq; fidem inueniunt de suis sensibus. Iam ergo sacra nr̃a imagines posterioꝝ habebuntur, quod ueꝝ forma nõ sustinet: nunq̃.n. corpus umbra a ueritatem imago præcedit. Age iam si quis p̄hus affirmet: ut ait Laberius de sñia Pythagoræ hoĩem fieri ex mulo, colubrum ex muliere & in eã opinionem oĩa argumenta eloquii uirtute detorserit: nõne & sensum mouebit, & fidem infiget, etiã aĩalibus abstinendi. Propterea psuasum qs hēat ne forte bubulam de aliquo proauo suo obsonet. At.n.xp̃anus si de hoĩe hoĩem ipsumq; de Gaio gaium reducere repromittat lapidibus magis nec saltem cædibus a populo exigetur: si quæcunq; rõ præest aĩarum humanaꝝ reciprocandaꝝ in corpora, cur nõ eandem substantiam redeant, cum hoc sit restitui id esse quod fuerat. Iam non ipse sunt quæ fuerant: qa non potuerunt esse quod nõ erant: nisi desinant esse quod fuerant. Multis etiam locis exoptio opus erit: si uenimus ad hanc partē lasciuire qs inq̃ bestiam reformari uidit: sed de nr̃a magis defensione q proponimus multo utiq; dignius credi hoĩem ex hoĩe redituꝝ quemlibet pro quolibet: dum eadē qualitas aĩæ in eandem restauretur conditionem: & si nõ effigiem certe qa rõ restitutionis destinatio iudicii est: necessario idē ipse q fuerat exhibebitur, ut boni seu cõtrarii meriti iudiciũ a Deo referat. Iõq; repsentabunť & corpa: qa neq; pati q cq̃ põt aĩa sola sine materia stabili.i.carne eo q oĩno de iudicio dei pati debēt. Aĩæ nõ sine carne meruerunt, ĩtra quam oĩa egerunt, sed qũo inqs dissoluta materia exhiberi põt. Cõsidera temetipsum o hõi & fidem rei ĩuenies. Recogita qd fueris anteqũ esses utiq; nihil, meminisses.n.si qd fuisses. Qui ergo nihil fueras priusq̃ esses, idē nihil fueris cum esse desieris, cur nõ posses esse rursus de nihilo? eiusdem authoris uoluntate: qui te uoluit esse ex nihilo. Quid noui tibi eueniet? q nõ eras, factus es cum iteꝝ nõ eris: fies. Redde rõnem si potes: q̃ factus es: & tunc reqres q̃ fies. Et tñ facilius utiq; fies q fuisti aliqñ qa æque nõ difficile factus es, qď nunq̃ fuisti aliqñ. Dubitabitur credo de Dei uiribus, q tñ corpus hoc mundi de eo qď fuerat: non minus q̃ de morte uocationis & inanitatis imposuit aĩatum spũm oĩum aĩaꝝ aĩatore signatum, & ipsum humanæ resurrectionis exemplum in testimonium nobis. Lux cotidie ĩterfecta resplendet, & tenebræ pari uice decedendo succedunt: syde

ra defuncta uiuescunt:tpa ubi finiuntur icipiunt fructus cosumantur & redeunt: certe semina nō nisi corrupta & dissoluta fœcundius surgunt:oīa peundo seruantur:oīa de iteritu reformanť. Tu homo tm̄ nomen si itelligas te uel de titulo Pythiæ dicens dn̄m oīum morientium resurgentiūue ad hoc morieris:ut pereas ubi cūq; resolutus fueris q̄cunq; te materia destruxerit hauserit aboleuerit in nihilū ꝓdigerit,reddet te eius est nihilum ipsum cuius & totū ergo īqtis sp moriendum erit & sp resurgendum,si ita reꝝ dn̄s destinasset:igratis expieris cōdōnis ruæ legē. At nunc nō aliter destinauit q̄ ꝓdicauit:q̄ rō uniuersitatē ex diuersitate cōposuit: ut oīa æmulis substantiis sub unitate cōstarēt ex uacuo ex solido ex aīali & iaīali ex cōpræhēsibili & īcōphensibili ex luce & tenebris & ipsa uita & morte eadem æuū quoq; ista destinata distincta condōne conseruit,ut prima hæc pars ab exordio reꝝ quam īcolimus tpali ætate ad finē defluat. Sequens uero quā expectamus in īfinitam æternitatē ꝓpagetur. Cum ergo finis & limes medius q̄ īterhiat affuerit:ut etiam mundi ipsius species transferatur,æque tpalis: q̄ illi dispositioni æternitatis aulæ uice oppansa est, tunc restituetur oē humanū genus ad expugnandū qđ in isto æuo boni,seu mali meruit: & exinde dependendū īmensam æternitatis ppetuitatē. Ideoq; nec mors:iam nec rursus ac rursus resurrectio. Sed erimus idē q̄ nunc nec alii post dei qdem cultores apud deum semp supinduti substantia ꝓpria æternitatis. Prophani uero & q̄ non ītegre ad Deū in pœna æque iugis ignis habentes ex ipsa natura eius diuinam.s.subministrationē īcorruptibilitatis. Nouerunt & philosophi diuersitatem arcani & publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano:alius q̄ iudicio dei apparet:siue de cœlo fulmīa stringens: siue de terra per uertices mōtiū eructas,non.n.assumit qđ exurit:sed dum erogat reparat adeo manēt montes semp ardentes:& q̄ de cœlo tangitur saluus est:ut nullo iam igni decinerescat:& hoc erit testimōiū ignis æterni hoc exēplū iugis iudicii pœnā nutriētes montes uiuntur & durant. Quid nocētes & dei hostes? hæc sunt quæ in nobis solis p̄sumptiones uocantur in p̄hīs & poetis sūmæ sciæ & isignia īgenia. Illi prudentes:nos inepti. Illi honorādi:nos irridendi,īmo eo amplius & punien di falsa,nunc sint quæ tuentur:& merito p̄sumptio:attamen necessaria ieptaat tamen utilia. Siquidem meliores fieri coguntur qui eis credunt metu æterni supplicii:& spe æterni refrigerii,itaq; nō expedit falsa dici:nec īepta haberi,q̄ expedit uera p̄sumi nullo titulo dānari licet,q̄ ꝓsunt oīno. In uobis itaq; p̄sumptio est hæc ipsa,q̄ damnat utilia ꝓinde nec inepta esse p̄nt:certe & si falsa & inepta,nulli tn̄ noxia. Nam & multis aliis similia q̄bus nullas pœnas irrogatis uanis & fabulosis iaccusatis & impunitis ut īnoxii. Sed in eiusmodi.n.si utiq; irrisioni iudicādū est, nō gladiis & ignibus & crucibus & bestiis,de qua iniquitate sæuiciæ non modo cæcū hoc uulgus exultat & insultat:sed & quidam uēm q̄bus fauor uulgi de iniquitate captatur:gloriātur non quasi totum quod in nos potestis n̄rm sit arbitrium certe si uelim x̄panus sum tunc ergo me dānabis si dānari uelis,cū uero qđ in me potes nisi uelim non potes. Iam meæ uolūtatis est,quod potes nō tuæ potestatis, proinde & uulgus uana de n̄ra uexatione gaudet,pro inde.n.n̄rum est gaudium: qđ sibi uindicant qui malunt damnari q̄ a deo excidere, contra illi qui nos oderunt dolere non gaudere debæbant cōsecutis nobis quod eligimus. Ergo inquitis cur

quærimini

quærimini q̄ uos insequamur, si pati uultis cū diligere debeatis p quos patimini: qđ uultis plane uolumus pati: ueꝵ eo more quo & bellū miles, nemo q̄ppe libēs patit̃ cū & trepidare & pclitari sit necesse, tñ & pliatur oibus uiribus & uincēs in prælio gaudet q̄ de p̄lio q̃rebatur, q̄a & gloriā cōseq̄tur & p̄dā p̄liū ē nobis q̄đ p uocamur ad tribunalia ut illic sub discrimine capitis p ueritate certem⁹. Victoria ē aūt p quo certaueris obtinere, ea uictoria hēt & gloriā placēdi Deo, & p̄dā uiuē di in æternū, sed obducimur certe cū obtinuimus, ergo uicimus cū occidimur, de niq̄ euadimus cū obducimur. Licet nūc sarmēticios & semassios appellatis q̄a ad stipitē dimidii assis reuīcti sarmētoꝵ ambitu exurimur. Hic est hītus uictoriæ nr̃æ Hæc palmata uestis: tali curru triūphamus, merito itaq̄ uictis nō placemus, ppea n. despati & pditi existimamur. Sed hæc despatio & pditio pœnæ uos in cā gloriæ & famæ uexillū uirtutis extollunt. Muti⁹ dextrā suā libēs ī ara reliq̄t: o sublimitas aī Empedocles totū se se Catanēsiū ætneis īcēdiis donauit, o uigor mētis. Aliq̃ car thaginis cōditrix rogo se f̄m mr̄imōiū dedit, o p̄conīū castitatis: Regulus ne un⁹ p multis hostib⁹ uiueret toto corpe cruces patit̃, o uirꝵ fortē & in captiuitate ui ctorē. Anaxar. cū ī exitu ptisane pilo cōiūgeret̃ tūde tūde aiebat Anaxarchi fol lē. Anaxarchū. n. nō tūdis o phi magnanimitatē q̄tali d suo exitu ēt iocabat̃: omit to q̄ cū gladio pprio alioue gn̄e mortis mitiore de laude pepigerūt. Ecce. n. & tor mētoꝵ certamīa coronant̃ a uobis. Attica meretrix carnifice iā fatigato postremo linguā suā comestā ī faciē tyrāni sæuiētis expuit: ut expueret & uocē ne cōiuratos cōfiteri posset, si ēt uicta uoluisset zeno Elates cōsult⁹ a Dionisio, q̄d nā phia p̄sta ret cū r̄ndisset cōtēptū mortis īpassibilis flagellis tyrāni obiect⁹ sn̄iam suā ad mor tē usq̄ signabat: certe laconū flagella sub oculis ēt hortātiū ppiquoꝵ acerbata tm̄ honor est tolerātiæ, deīde cōferūt q̄tū sanguis fuderit o gloriā licitā q̄a hūanā cui nec p̄sumptio pdita, nec psuasio despata reputat̃ ī cōtēptu mortis & atrocitatis oī mō aī tm̄ p p̄ria, p īpio, p amicitia pati pmissum ē: q̄tū p deo nō licet, & tñ illis oī bus & statuas diffunditis: & imagines īscribitis, & titulos īciditis in æternitatē q̄tū de monumētis potestis .i. p̄statis: & ipsi quodāmō mortuis resurrectionē hāc q̄ ue ram a deo spat, si p deo patiat̃ īsan⁹ ē. Sed hoc agite bōi p̄sides meliores multo apđ ppl̄m si illis xp̄anos imolaueritis: cruciate: torq̄te: dānate: atterite nos. Probatio ē n. īnocētiæ nr̄æ iniq̄tas ur̄a. Iō nos hæc pati Deus patitur. Nam & p̄xime ad leno nē damnando xp̄anam potius q̄ ad leonē cōfessi estis labē pudicitiæ apđ nos atro ciorē oī pœna & oī morte reputari, nec q̄cq̄ tñ pfuit. Exq̄sitior q̄q̄ crudelitas ur̄a illecebra est magis sectæ. Plures efficimur quotiēs metimur a uobis Sēmē ē sanguis xp̄anoꝵ, multi apud uos ad tolerantiam doloris & mortis hortātur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in fortuitis: ut Diogenes: ut Pyrron ut Galinicus. Nec tñ tātos īueniunt uerba discipulos, quantos xp̄ani factis docendo. Illa ipsa obstina tio q̄ exprobatis magistra est. Quis. n. nō cōtēplatiōe eius cōcutitur ad req̄rendū q̄đ ītus ī re sit? Quis nō ubi req̄siuit accedit? ubi accessit pati exoptat: & ut dei gra tiā redimat: ut oēm ueniam ab eo cōpēsatiōe sanguis sui expedita: omnia. n. huic opi delicta donantur, Inde est q̄ ibidē sententiis uestris gratias agimus, ut est æmu latio diuinæ rei & humanæ: cum damnamur a uobis a Deo absoluitur.

Quinti septimi Florentis Tertuliani Apologeticus explicit.

¶ Item Sermo pulcherrimus de uita æterna. Cap.xlvii.

SIcut dicit Augustinus. Beata est uita cũ id qđ hoĩb⁹ optimũ est hr̃. & amatur. Si alicui nũciaret̃ q̃ esset hæres alicuius magnæ possessiõis uel hæreditatis: uñ magnus honor sibi uel suis posset euenire multũ gauderet & magnas expẽsas faceret & poneret se in multis miseriis & trãsiret maria & mõtes ut cito ueniret ad hoc & si dimitteret se exhæredari: accideret ex prauitate magna & defectu cordis. Deus ãt nũciat amicis q̃ sũt hæredes uitæ: & regni æterni. Iob.xxxvi. Annũciat aĩco qm̃ possessio ei⁹ sit.s. q̃ hẽat ibi ius, & q̃ ad eã possit ascẽdere: nisi ex prauitate cordis & defectu pdat. Sup hoc expauit cor meũ scm̃ ĩ tali excessu quasi motũ de loco suo. Paꝝ fuit q̃ saltaret de uẽtre ob sui desideriũ. Vita æterna debet̃ nobis iure hæreditario. Turpe est cũ terra aliq̃ uẽdit̃: si ab eis q̃ nõ sũt de cognitõe emat̃. Sicut nos oẽs sumus frẽs xpiiuñ hæreditatẽ regni cœloꝝ qua uẽditiõi exponit emere debemus. Hære.xxxii. Eme agrũ meũ q̃ est in anathor: tibi.n.cõpetit iure ppinqtatis. Itẽ libenter dr̃ res emi in qua quis nec falli põt nec dãnificari. Tale ẽ regnũ cœlorũ q̃tũcũq̃ cõstet. Prouerbio.ulti. Cõsiderauit agrũ & emit illũ. Et sequtur. Gustauit & uidit qm̃ bona est negociatio eius. Itẽ Deus multũ oñdit æternã uitam uel gratiam ualere & magnam esse qñ eam tñ chare uendit amicis: quos nullo mõ decipet. Petrus emit eam martyrio crucis. Paulus amputatõe capitis: & sic de aliis. Ipse.n.filius dei emit eã amicis suis effusiõe sanguĩs sui. Magna ergo ĩsania uĩ illi q̃ credit ad melius foꝝ habere uinũ q̃ filius uel serui domus uel ẽt paterfamilias. Sic q̃ paradisum ad melius foꝝ uult habere q̃ sancti uel ipse Christus Lu.ult. Nõne oportuit Xp̃m pati &c̃. Græ. Quis sanctoꝝ sine tribulatõe coronatus est facta præcedentium recolamus, & non erunt grauia q̃ toleramus. Item si homo tm̃ laborat p uita ista q̃ misera & fluida est, q̃tum deberet laborare p uita æterna. Augustinus. O amatores mundi nõ est reqes ubi q̃ritis eam. Beatam uitam q̃ritis ĩ regione mortis, nõ est hic, qũo ibi beata uita ubi nec uita. Q đ si amatis istam miseram fluidamq̃ uitam, ubi cũ tanto labore uiuitis, q̃to magis amare debetis illã beatam uitam ubi nullũ dolorem sustinebitis. Si hõ tm̃ cauet sibi a nociuis cibis p uita tpali quare nõ p uita æterna? q̃ p mala opa amittitur Iob.vi. Nunqt poterit gustari qđ gustatũ affert mortẽ? Itẽ hõ ĩdigens oĩ bono libenter q̃reret patriam ubi bonis oĩbus abundaret sine fine hæc est uita æterna. Iudicum. xvii. Da uobis dñe locũ in quo nullus rei est penuria. Deutero.viii. Oĩum reꝝ abundantia pfrueris. Augustinus Cur p multa uagaris homuntio q̃rendo aĩæ tuæ & corpis tui bonũ. Ama unũ bonum in quo sunt oĩa bona & sufficit. Quid.n.amas caro mea? qd desideras aĩa mea? Ibi est qcqd amatis, qcqd desideratis. Si delectat pulchritudo. Fulgebunt iusti sicut sol ĩ regno patris eoꝝ. Absalonis formositas ibi esset deformitas & tñ in toto israel non erat pulchrior illo: ita q̃ a planta pedis usq̃ ad uerticẽ non erat ĩ eo ulla macula. Cur ergo quæris pulchritudinem q̃ sicut flos marcescit & cadit: & despicis illam q̃ dabitur humilib⁹ & despectis. Phil.iiii. Saluatorẽ expectamus q̃ refor. &c̃. Si delectat uelocitas. Certe ubi uoluerit spũs ibi p tinus erit corp⁹ sicut sol statim cũ nascitur in oriente: apparet in occidente. Tunc saliet sicut ceru⁹ claudus:

claudus: ut dr̃ Esa. xxv. Si libertas. Liberabitur creatura a seruitute corruptionis i libertatẽ gloriæ filioꝝ dei. Illa q̃ sursum est Hierusalẽ libera est, Si care emit aliqñ hõ libertatẽ tpalẽ, q̃re nõ æternã ubi mortua manus nõ accipit̃ nec census reddit̃. Si lõga & salubris uita d̃siderat̃. Ibi æterna sanitas, & uitæ æternitas. Ibi nullus morit̃, q̃a nullus ibi oritur: sed iusti ĩ ppetuũ uiuent & salus iustoꝝ a dño. Ibi nullus ĩtrinsecus morbꝰ: nullus extrĩsecus, sed sũma ĩ carne sanitas: in aĩa tota trãq̃llitas, q̃a xp̃s erit uita tua, nec te senectus cõsumit. Si satietas: Psal. Satiabor cũ appuerit gloria tua. Christus. n. erit cibꝰ tuus ne esurias potus ne sitias. Apoca. vii. Nõ esurient neq; sitient amplius neq; &c. Chryso. Ibi satiati desiderabimus, ne satietas gñet fastidiũ, desiderantes satiabimur: ne cũ anxietate satiet desideriũ. In pñti nõ satiatur oculus uisu nec auris auditu ĩpletur. Ecc. i. Sed tũc ĩplebitur ĩ bonis desideriũ tuũ Si melodia uel lætitia. Vacabimus dei laudibꝰ q̃ erit omnia in oĩbus, ubi nec ulla desidia cessabitur: nec ulla ĩdigẽtia laborabitur. psal. Sicut lætãtiũ oĩm hĩtãtio est in te. Gaudiũ & lætitia ĩuenientur in ea & gratiaꝝ ãctio, & uox laudis si sapientia. uel cognitio, ipsa sapĩa oñdit seipsam, tunc cognoscẽt a minimo usq; ad maximũ. Bernardus: Cognoscemus p̃ris potẽtiã: Filii sapĩam, spũs sancti benignissimã clementiam, & ita habemus illius sũmæ trinitatis cognitionem. Chry. Quid est q̃d nõ sciat q scientem oĩa uidet. Ioan. xvii. Hæc est uita æterna ut cognoscant te ueꝝ Deũ & quẽ misisti Iesum xp̃m. Si cõis si amicicia uel dilectio. Diligẽt Deũ plusq̃ seipso. Etiã se ĩuicẽ tanq̃ seipsos. Et deus ipsos plusq̃ illi seipsos. Et tãta uis charitatis oẽs sibi sociat ut q̃d in se nõ accipiat ĩ alio accepisse gaudeat. Si pax & cõcordia Illis erit una uolũtas, ibi nihil aduersũ: nec a seipso nec ab alio q̃spatiet̃: q̃a erit illis oĩbꝰ uolũtas. Idẽ in illa æterna p̃ria ubi ĩmortales erimus nec p̃lia erũt ulla nec debita: sed uera pax. Si potẽtia q̃rit̃, & oĩpotẽs erit q̃libet uoluntatis suæ. Nã sicut p̃t Deus q̃d uult p seipsum, ita poterunt illi q̃d uolent p seipsos: q̃a sicut nõ aliud uolent q̃ ille, ita ille uolet q̃cq̃d illi uolent, & q̃d ille uolet non poterit non esse. Si diuitiæ diliguntur. Gloria & diuitiæ in domo eius. Fideles seruos suos supra multa cõstituet: ut dicit Math. xxv. Grego. si uero diuites esse cupitis ueras diuitias amate. Esa. xxxiii. Oculi tui uidebũt hierusalem ciuitatem opulentã. Si honor ibi erit uerus honor q nulli denegabitur nulli concedetur ĩdigno. Imo filii uocabuntur: q̃a, ubi erit Deus & ipsi. Volo p̃r ut ubi ego sum illic sit & minister meus. Io. xii. Si securitas. Viuent cum oĩ tranq̃llitate securi: q̃a iustoꝝ aĩæ ĩ manu Dei sunt &c. Sap. iii. Bernardus. O ciuitas cœlestis mansio secura patria totũ cõtinens q̃d delectat, populus sine murmure: ĩcolæ quieti: homines nullam indigẽtiam habentes. O q̃ gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Si requies ibi requies sine labore Apoca. xiiii. A modo iam dicit spiritus ut requiescant a laboribus suis. Sed delitiæ uel uoluptates. Omnes delitiæ quæ sunt in mundo: & erunt usq; ad dicit iudicii minores sunt respectu illius suauitatis quomodo sit una gutta aquæ respectu totius maris. Bernardus. Tantata est iocunditas & suauitas illius cœlestis patriæ, q; si non liceret ibi esse nisi perunius horæ moram omnes huius uitæ dies pleni delitiis merito contemnentur: Cui comparata omnis aliunde suauitas dolor est: omnis iucunditas mœror: omne dulce amarum: omne odoriferum fœdum: omne quodcunq; aliud delectari dici molestum: cum Dei bonitas in infinitum excedat om

nem bonitatem. Bernardus. Si tanta inuenitur delectatio in portiũcula creaturæ q̃ non potest homo ab ea separari, q̃ta erit in ipso creatore. Si gutta inebriat, multomagis totus fons. Si diuinæ bonitatis uestigia tm̃ hñt suauitatis, qd ipe fons pietatis Deus. Itẽ solus odor q datur sanctis in pñti plus ualet & delectat q̃ totũ gaudiũ huius mũdi qd ergo erit de ueritate dulcedinis. Augustin⁹ Quicqd uoles erit & quicqd noles nõ erit. Gregorius. Nihil exterius qd appetatur: nihil iterius qd fastidiatur: cor humanũ idigẽs cor exptũ erũnis, q̃tũ gauderes si in his oĩbus abũdares. Dedignetur ergo fratres unusq̃q; uestrũ ultra uelle seruire pcõ cui tanta p̃mittũtur ĩ cœlo & multa alia q̃ oculus nõ uidit: nec auris audiuit: nec in cor hoĩs ascendit: q̃ p̃parauit dñs Deus electis suis ut dr̃. i. Corin. ii. Ad q̃ perducere dignetur. Qui uiuit & regnat per oĩa sæcula sæculorum. Amen. FINIS.

TABVLA

FINIS.

Quinti sep. Tertuliãi apologetic⁹ aduersus gẽtes cũ sermõe pulcherrimo de æterna uita explicit: Qd op⁹ mira arte & diligentia Ioannis de Tridino cognomento Tacuini ĩpræssum fuit Venetiis. M.D.XXI. die. ultimo Aprilis: dominante inclyto principe Leonardo lauredano.

¶ Registrum huius operis. a b c d sunt terni preter d est duernus.

